This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

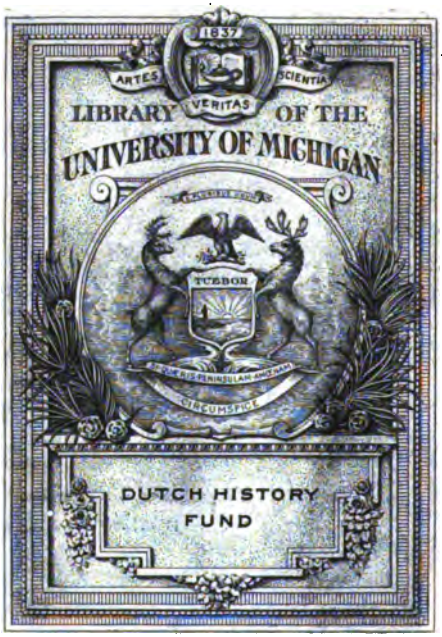
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V123

MENGELWERK.

PREVIEW

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Tweede Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXIX.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE MENSCH BESCHOUWD IN 'T BURGER-LEVEN, EN ALS EEN LID DER MAATSCHAPPYE.

(*Uit het Engelsch.*)

EEn vermaard Schryver, het heil en 't onheil van 't menschelyk leven berekenende, vond, by vergelyking, dat het laatſte zeer verre het eerſte overtrof; en dat, alles wel ingezien zynde, de mensch geene reden had, om zyn beſtaan als een gunſtig geſchenk te waardeeren. Wanneer men den mensch als eenen beſchaafden Burger beſchouwt, baart deze gevolgtrekking geene verwondering; maar had de Schryver het oog geſlagen op den mensch in den Natuurſtaat, 't is klaar, dat hy een gantsch ander beſluit zoude gemaakt hebben. Als dan zou de mensch hem aan zeer weinige kwalen, (de meeste nog van zyne eige bewerking,) onderhevig toegeſcheenen zyn; en hy zou de Natuur vrygeſproken hebben. Het heeft ons nog al iets gekost, ons zo elendig te maken.

Wanneer wy aan de eene zyde overweegen onze zeer wyduitgeſtrekte verrigtingen; tot wat volmaaktheid de weetenſchappen door ons gebragt zyn; hoe veele konſten wy uitgevonden, hoe veele vermogens wy in 't werk geſteld, hoe veele dieptens wy gevuld, hoe veele hoogtens wy geſlegt, hoe veele rotzen wy verbryzeld, hoe veele rivieren wy vaarbaar gemaakt, hoe veele akkers wy bebouwd, hoe veele meiren wy uitgedroogd, hoe veele moerasſen wy bruikbaar gemaakt, hoe veele gebouwen wy over de ganſche aarde opgeregt, en met hoe veele Schepen en Zeelieden wy den Oceaan beploegd hebben: en dan aan den anderen kant met de minſte oplettenheid nagaan, wat wezenlyk voordeel alle deeze verrigtingen aan 't menſchelyk geſlagt hebben toegebragt; dan mogten wy verbaasd ſtaan over de ongelykheid en 't verſchil, 't welk wy tuſſchen deeze dingen gewaar worden; en de blindheid van den mensch betreuren, die, om zynen dwazen hoogmoed en ydele zelf-bewondering te voeden, zoo ernſtig alle de

rampen en onheilen, voor welke hy vatbaar is, najaagt, en die de weldadige Natuur zorg gedragen had, zoo ver van hem af te plaatzen.

De mensch, door de samenleeving beschaafd, is een kwaadaartig wezen. Eene beklaaglyke en geduurige ondervinding maakt dat wy zulks niet behoeven te bewyzen. De mensch nogtans is natuurlyk goed; van waar dan zyne verbastering? Van dé veranderingen, welke in zyne gesteldheid, door zyne vorderingen, en door zyn aangekweekt vernuft, zyn voorgevallen. Laten wy de menschelyke zamenleving zoo hoog verheffen als wy willen, het zal evenwel altoos waarheid blyven, dat dezelve de menschen noodzakelyk dryft om elkanderen te haten, naar evenredigheid van hunne onderscheidene belangens: elkanderen in schyn dienst doende, terwyl zy inderdaad onderling malkander zoo veel kwaad, als mooglyk is, brouwen. Wat kunnen wy van eenen handel denken, waar in het belang, van ieder mensch op zig zelven, grondbeginzels inboezemt, gansch en al strydig met de grondregelen, welke het algemeene belang aan het lichaam der Maatschappye voorschryft. Een handel, waar in het geluk van zommigen, alleen op het ongeluk van anderen, gevestigd is. Gebeurt het, dat iemand zig in goede en gemakkelyke omstandigheden bevindt, zyne grootige erfgenamen, ja zelfs zyne eigene kinderen verlangen en wenschen heimelyk om zynen dood. Eene tyding van een op Zee gebleven Schip is een aangenaam nieuws voor den eenen of anderen Koopman. Waar is de Schuldenaar, die het afsterven zyns Schuldeischers niet met blydschap verneemt; en zig verheugt van eenen lastigen man bevryd te zyn? Geene Natie is 'er, of zy voelt eene heimelyke vreugde in den tegenspoed van hare naburen. Dus vinden wy ons voordeel in de rampen van anderen; terwyl het verlies, by éénen Man geleeden, meestaltoos eenen anderen voorspoed aanbrengt: maar, 't geen beklagelyker is, de openbare of algemeene rampen zyn, by eene menigte byzondere lieden, veel al de voorwerpen van hoop en verwagting. Zommigen verlangen naar zieken, anderen naar dooden; deeze naar oorlog, geene naar schaarsheid of hongersnood. Ik heb monsters zien weenen, over het vooruitzigt van eenen gezegenden oogst; en anderen zig zien verblyden over de elenden, waar in de woedende vlammen van eenen schrikkelyken brand te Londen, duizenden van burgers dompelden. Indien wy, de heuzelagtige betuigingen van uitterlyke goedwilligheid daar laa-

tende, in de diepſte ſchuilhoeken van 't hart trachten in te dringen, zullen wy klaar genoeg bemerken, hoe het met de menſchelyke zaken geſteld moet zyn, daar men als gedwongen wordt, om in eenen zelfden adem elkanderen te liefkoozen en te vloeken; en daar men ſchynt gebooren te worden om vyanden uit pligt, en bedriegers uit beleid te zyn. Mogelyk zal men my tegenwerpen, dat ieder menſch voordeel doet, met den overigen dienst te doen: 't zy zoo; maar wint hy niet meerder met hen te benadeelen? 'Er is geen wettig voordeel, of 't wordt door het onwettige verre overtroffen; wy winnen altoos meer met onze naburen te bedrieven, dan met hen goed te doen.

Een Wilde, na zyn maaltyd, heeft vreede met de gehoele Schepping; hy is de vriend van alle zyne Medebroeders; maar 't is gansch anders geſteld met onzen beſchaafden Burger. Voor 't noodige moet eerst gezorgd worden; daar na voor 't overtollige; daar na voor 't uitgeleezene; daar na zoekt men ſchatten te vergaderen; daar na Onderdanen, daar na Slaven te hebben &c. 'Er is geen ophouden aan zyne behoeftens, en 't is byzonder, dat, naarmate dezelve minder natuurlyk en dringende zyn, zyne neigingen en driften ſterker en halſterriger worden; en, 't geen 't ergſt is, zyne magt om die te voldoen, aangroeit. Zoo dat, na eene aanhoudenheid van voorſpoed, dat is, na dat hy oneindige ſchatten ingeſlokt en duizende menſchen bedorven heeft, de held het tooneel ſluite met alles aan zyn hoogmoed en heerschzugt op te offeren; tot dat hy eindelyk, om zoo te ſpreeken, zich zelven alleen meester vind in eene ledige wereld. Dusdanig is in 't klein het zedelyk tafereel, zoo niet van de menſchelyke zaken, ten minſten der geheime bewegingen van ieder hart, dat door de ſamenleeving beſchaafd is.

Sla met my een oogenblik het oog op de ſchadelyke wyze van Spysbereiding, op de verſchillende zoort van voedzel, en op den bedorven ſtaat waar in dezelve dikwils gebruikt worden. Beſchouw het bedrog in den handel der medicynen; let op de kunstgreepen van hen die ze bereiden; op de misſlagen en onkunde van de meesten hunner, die dezelve toedienen, en op de vergiftige hoedanigheid der vaten, waar in dezelve worden toegemaakt. Geef ernſtig acht op de beſmettelyke ziektens, welke uit eene bedorve lucht, door den toevloed van eene vergaderde menigte, geboren worden. Let op duizende kwalen, welke uit een te wellustig leven haren oorſprong neemen; op onze on-

voorzigtigheid in onze kleeding, welke veel al, meer naar onze grilligheid, dan naar het Saisoen geschikt is; op onze onoplettenheid, in ons, uit verwarmde vertrekken, in eene koude en vriezende buitenlucht te begeeven; en op alle die gemakken, welke onze paallooze lusten in eene onontbeerlyke noodwendigheid veranderd hebben; het missen van welke ons naderhand het leven of de gezondheid kost. Voeg hier by de vernielende vlammen en aardbevingen, waar door ganssche Steden verwoest worden, en waar by duizenden van inwoonderen jammerlyk hun leven inschieten. Tel eindelyk alle de gevaren op, waar voor eene onnatuurlyke levenswyze ons bloot stelt; en door welke een onnoemlyk getal menschen worden weggerukt; als dan zult gy zien, hoe duur de Natuur ons onze veragting harer wetten betaald zette.

Zonder van het oorlog gewag te maken, wensche ik alleenlyk, dat lieden, genoegzaam onderrigt van 't geen die vernielende plaag verzelt, stoutmoedig genoeg waren, om ons eene nauwkeurige beschryving te geeven, van alle de schelmeryen die door de Leveranciers van eetwaren en de Bezorgers der hospitalen worden in 't werk gesteld: dan zouden wy klaar bemerken, dat hun schandelyk bedrog, hunne onverzadelyke hebzugt, (reeds al te wel bekend,) aan meer soldaten het leven kosten, dan 'er door het staal der vyanden omkomen; zoo dat dikwyls de dapperste Legerbenden, door deeze wreede handelwyze, als van de aarde worden weggevaagd. De optelling van het getal der geenen, die ieder jaar op Zee vergaan, 't zy door gebrek, door 't Scorbut, door Schipbreuk, door Zeeroovers &c. zou ons stoffe verleenen, tot eene andere schrikkelyke rekening. 't Is daar en boven klaar, dat wy op de rekening van het *myn* en *dyn*, of het bezitten van byzonderen eigendom, en bygevolg op die der beschaafde samenleevinge behooren te stellen, alle de gruwelen van moord, vergif en rooverven, ja zelfs de straffen den schuldigen aan zulke misdaden toegedeeld; straffen, 't is waar, noodzakelyk vereischt ter voorkominge van grooter kwaad, maar welke altoos den moord aan een' menschе gepleegt verdubbelen, en dus inderdaad strekken tot vermindering van 't menschelyk geslagt. Wat al schandelyke uitvindingen, om eene geboorte te verhoeden, en de natuur in haren loop te stuiten! hoe onnatuurlyk de neigingen van veelen, die de beloorlykheden der Sexe veragten, om zich, door eene bedorve verbeelding, aan de vuilste drift over te geeven; een

drift

drift aan wilde volkeren, ja aan dieren onbekend. Hoe veele heimelyke misgeboorten, de ware vrugten van ontugt en bevlekte eer! hoe veele kinderen onbarmhartiglyk van hunne moeders verlaten, of slagtoffers van 's Ouders elenden en armoede, blootgesteld aan alle de rampen van eenen wanhoopigen staat. De voortteeling van hare wortelstakken beroofd, en een nageslagt opgeofferd aan de onzekere verwagting van eene fraaije stem, of 't geen erger is, aan de brutale jaloesie van eenige trotse mannen; eene verminking, welke in 't laatste geval aan de natuur te meerder hoon doet, door de veragting, waar aan de lyders onderworpen zyn, en door den dienst, waar toe zy gedoemd worden. Voegen wy by dit alles de veelvuldige ambagten, welke, schadelyk aan de gezondheid, het leven verkorten, ten minsten eene goede gesteldheid bederven; als daar zyn het delven en bereiden van Mynen en Metalen, voor al van Lood, Koper, Kwik, rood, wit en geel Rottekruid; de gevaarlyke handwerken als Leidekkers, Timmerlieden, Metselaars, Steendelvers. Vereenigen wy alle deeze te zamen; zoo zullen wy in de beschaving en volmaking der Maatschappye de ware reden ontdekken, van 't verminderen van 't menschelyk geslacht; eene vermindering door zoo veele Wysgeeren reeds opgemerkt.

De weelde, door niets te beteugelen, by menschen, gereed om alles opteofferen aan hun eigen gemak, en geneigd om, tot wat prys ook, zig den eerbied van anderen te bezorgen, de weelde, zeg ik, leent de laatste hand aan alle de kwalen, die uit de Maatschappy gebooren worden; en onder voorwendzel van de armen aan de kost te helpen, (welke zonder haar nimmer arm zouden geweest zyn,) verarmt zy al het overige, en ontvolkt vroeg of laat den geheelen Staat.

De pragt of weelde is een veel slegter hulpmiddel, dan de kwaal welke zy tracht te geneezen; of liever de weelde is in zig zelve de allerergste kwaal, waar mede een Staat, 't zy klein of groot, kan behebd zyn. Dat aantal van lafhartige Lakeijen, luie Slaven, die menigte van rampzalige handwerkers, geboeid, om zoo te spreeken, binnen eene bekrompe beperking, alle noodzakelyk aan den dienst der weelde verknogt, zyn de takken van eene invreetende kanker, die de hartaar van den akkerbouw en het burgerlyk bedryf ondermynt en afknaagt. Niet ongelyk aan die schadelyke winden, welke boomen en groentens met verslindende Insecten bedekken, den nuttigen huisdieren hun be-

ſtaan ontrooven, en de ſtreeken, welken zy doorwaijen, door honger en ſterfte vernielen.

Deeze zyn de ware oorzaken van alle de rampen en elenden, in welke de weelde eindelyk de beroemdſte Natien dompelt: naarmate vernuft en konſten uitgebreid worden, en bloeijen, word de veragte landman met laſten, (welke de noodzakelyke vereiſchtens tot ſchraging der pragt zyn,) beladen, en gedoemd om zyn leven tuſſchen arbeid en gebrek te ſlyten; waarom hy ook zynen akker verlaat, en in de ſtad het brood gaat zoeken, 't geen hy 'er moest aanvoeren. Hoe meer onze hoofdſteden de verwondering van het dom gemeen tot zig trekken, hoe meerder reden wy hebben om te weenen; in agt neemende wat al akkers onbebouwd liggen, wat al dorpen en plaatzen verlaten worden, en hoe veele rampzalige burgers in bedelaars en ſtruikroovers veranderd zyn, die vroeg of laat hun elendig leven op een misthoop of aan den galg eindigen. Dus is het, dat de Staten zig, naarmate ze ryker worden, verzwakken en ontvolken; en de magtigſte Monarchyen, na oneindige kragten ter verrykinge ingeſpannen te hebben, eindelyk ten prooi vallen, van de eene of andere arme Natie; die, verlokt door den luister, 'er zig ras meester van maakt; dog, de voetſtappen der overwonnenen navolgende, ook eindelyk ryker maar tevens zwakker wordt, tot dat zy wederom, op hare beurt, door eene andere word aangevallen en overheerd.

Ik wenschte wel dat ons iemand een nauwkeurig berigt mededeelde, waar by wy de oorzaak konden ontdekken, door welke eene zoo groote menigte barbaren ontſtaan is, die met ganſche zwermen, gedurende veele eeuwen, Europa, Aſia en Afrika doorloopen hebben. Waren zy hunne talrykheid ſchuldig aan de wysheid hunner wetten, en aan de uitmuntenheid hunner regeeringe? Laaten onze Geleerden ons zeggen, hoe deeze barbaren ons in 't aangezigt dorſten zien; ons, die zig zelven zoo verſtandig achtten, en roemden op onze fraije krygstugt, zoo wel als op onze uitmuntende wetten? Helaas! ik vreeze, dat de een of ander, na een geregeld onderzoek, de ſtoutheid zou hebben van te antwoorden: alle die groote dingen, namentlyk konſten, wetenſchappen, en wetten zyn wyzelyk door den mensch uitgedagt; als eene heilzame plaag, door welke de te groote vermenigvuldiging van ons geſlacht word voorgekomen; op dat de weereld, die ons tot verblyf is gegeeven, ten langen laatſte niet te klein voor derzelver bewoonders bevonden wierd.

Wat

Wat dan? moet de Maatschappy verstrooid, het *myn* en het *dyn* afgeschaft worden, en de mensch zich weder tot de woeste bosschen, onder wolven en beeren, begeeven? geenzints: alle die geenen, die overtuigd zyn, dat God alle menschen geroepen heeft tot de volmaaktheid en de gelukzaligheid der hemelsche weezens, behooren te trachten door het beoefenen van ware deugd, het eeuwige loon, hunne gehoorzaamheid beloofd, te erlangen. Zy zullen ten dien einde de geheiligde banden der Zamenleevinge, tot welke zy behooren, eerbieden; hunnen evenmensch beminnen en dienen, zoo veel in hun vermogen is: Godsdienstiglyk zullen zy de wetten gehoorzamen en de Makers derzelven eeren; boven alles zullen zy die goede en wyze Vorsten hoog achten, die middelen uitvinden ter voorkominge, ter herstellinge, ja zelfs ter verzagtinge dier menigte van kwalen en misbruiken, welke altoos gereed zyn, ons te overstroomen: zy zullen den yver aanspooren van waardige Opperhoofden, door hen (zonder vrees of vleijery) het belang van hun beroep, en den eisch van hunnen pligt aan te toonen. Maar voor al moeten zy eene Constitutie veragten, welke niet bestaan kan, zonder de medehulp van zo veel Mannen van verdiensten, die meer gezogt dan gevonden worden; en uit welke, in weerwil van alle hunne zorgen, altoos meer onheil spruit dan schynbaar voordeel.

G. R.

WAARNEEMING VAN EENE WONDE DOORGAANDE IN DE HOLTE VAN DEN ONDERBUIK, MET SCHEIDING DES GEHEELS, OP TWEE PLAATSEN, VAN DEN KOLYKDARM, DOOR DEN STEEK MET EEN MES.

Door den Heer LAFFEY, den Zoon, Leerling der Heelkunde, te *Vesoul* in *Franche-Comté*.

(*Uit het Fransch.*)

OP den 27 September 1763, kreeg *François Rouchet* een wyngaardenier, een' myl van deeze stad, een steek met een mes op de plaats der linker Lenden. Zyne ouders kuurden terstond om mynen Vader, Heelmeester van gemelde stad; hy begaf 'er zich naar toe, met zynen knegt, zo schielyk als mooglyk was, 's avonds te negen uuren. De staat van den gekwetsten was zeer slegt: op zyn lichaam

dag een koud zweet; de Pols maakte tusschenpoozingen; het aangezicht zag vervallen: alle deeze toevallen konden niet dan eene voorzegging van groot gevaar uitbrengen.

Een groot gedeelte van de Darmen was buiten den buik; de ingewanden waren zeer ontsteeken. Myn Vader deedt aanstonds rooden wyn laauw maaken, en wiesch met dezelve al wat buiten was. De opening van de bekleedzelen was te klein om de Darmen wedèr binnen te brengen; hy verwydde dezelve en tragtte de herstelling te doen; doch bemerkte dat de Kolykdarm op twee plaatsen doorgeboord was, aan zyn middenste gedeelte, en vier vingeren boven de eerstgemelde opening. By het onderzoek van deeze kwetsuuren vertoonden zich voor de openingen, behalven veele drekstoffen, eenige ronde wormen, tot agt in getal. Na dezelven uitgehaald te hebben, deedt hy de pelters-hegting, gelyk men in zulke gevallen gewoon is; bragt de Darmen in hunnen natuurlyken staat, en hegtte de bekleedzelen met de Buik-hegting. Op de wonde leidde hy drukdoeken, in laauwen wyn natgemaakt, nevens een gewoon verband. Deeze bewerkingen gedaan zynde, verliet hy den Lyder, doch kwam weder by hem te drie uuren 's morgens: den 28 ging hy hem wederom zien; schoon de ontsteeking van den onderbuik vry groot ware, de toevallen waren niet erger; in de Pols was wat meer beweging; de gekwetste sprak eenige woorden, alhoewel met moeite, het gene hy den vorigen dag niet hadt konnen doen. Hy deedt hem aderlaaten, en gebruikte nu, in plaats van den warmen wyn, een mengzel van de oliën van St. Janskruid, van Roozen en het Wond-water (*), waar mede hy den geheelen buik bevogtigde, en de wieken in nat maakte; waar nevens hy een flenellen lap, in een verzagtend afkookzel doornat, over den geheelen onderbuik leidde, en het verband op de gewoone wyze bevestigde.

De Lyder werdt aan een naauwkeurige en strenge leefwyze gehouden: hy nam, voor al zyn voedzel, soupe van kalfspooten, osse-schinkel en een klein vierde deel van een hoen. Zyn gerstendrank was gemaakt van wortelen van Hondsgras, groot Smeerwortel en Krenten. Op den zelfden dag zette men hem een verzagtend Klisteer, doch deeze was van geringe werking: 's avonds te vyf uuren braakte hy veel gal gemengd met drek-stoffen; denzelfden avond te zes uuren zette men hem een tweede Klisteer, welke geen

(*) *Eau Vulneraire.*

geen meerder werking deedt dan de eerſte, de derde deedt hem veele drek loozen; de vierde, vyfde en zesde waren van dezelfde uitwerking: de braakingen duurden drie dagen. Myn Vader gaf hem een hertſterkend drankje om lepelswyze te gebruiken, van uur tot uur; hy voegde 'er by een Conſerf beſtaande uit Mastik, Conſerf van Roozen en Siroop van groot Smeerwortel zo veel als genoeg was om een conſerf te maaken; de Lyder nam hier van 's morgens en 's avonds een brok als een Noot-Moſchaat. De Klisteeren, de ſtoóvingen en bevogtigingen deeden de Ontſteeking van den buik ſchielyk verdwynen; de verbanden zyn op dezelfde wyze, als Ik gezegd hebbe, achtervolgd tot de volkoome ſluiting met een lidteeken; de toevallen weeken; de buik volbragt zyn gewoone werkingen; en de Lyder was in zevenendertig dagen herſteld, en geniet ſedert een volmaakte gezondheid.

EEN GELUKKIGE OPERATIE OP DE HYDROPS PECTORIS.

Door WILLIAM MORELAND, Chirurgyn *te Greenwith.*

(*Philoſophic. Tranſact.* Vol. LVI.)

DEwyl men in de ſchriften, over de Genees-en Heelkunde, weinige voorbeelden vindt, van een gelukkige opening der borst, in de Waterzugt van de borst, kan het volgende geval van een perſoone, die in gevaar des doods hier door behouden werdt, anderen aanmoedigen, om in gelyke omſtandigheden toevlugt te neemen tot de Operatie, welke tot nog toe zelden ondernomen is.

Anne Harmsworth van een ſchraal en vermagerd geſtel, en aan zinkingen op de borst onderhevig, klaagde op het einde van het jaar 1760, over een heftig ſchietende pyn in haar rechter zyde, welke ook haare borst wat aandeedt. Zy hadt behoorlyke ontlastingen van afgang en water, en aan de beledigde plaatſe was niets te zien. Men zette een ſpaanſche vlieg-pleister, en gaf olieagtige middelen, welken haar in weinige dagen verligtten, doch niet zo, of zy hadt nog ſomtyds pyn, evenwel niet zwaar genoeg om 'er raad voor te zoeken, tot November 1762, wanneer de zelfde pyn haar veel zwaarder overviel, verzeld met moeite in de ademhaaling, een gevoel van zwaarte op het middenrif, een ſnelle pols, en wat meer hitte dan naar haare gewoonte.

Op den 18 December zag Ik haar voor de eerſte maal,

met Mr. MILLS, een Chirurgyn te Greenwich, wanneer zy my het reeds gemelde verhaalde; alles was nu zeer verzwaard, en zy hadt een gevoel van volheid in die zyde (welke berſten zou, gelyk zy het uitdrukte) en een baarblyklyke ſchommeling in de regter holligheid van de borst. Maar over haar linker zyde klaagde zy niet. Zy loosde weinig water en het was dun. Borst middelen, (paanſche vlieg-pleisters en purgatien) waren van geen nut; haare toevallen groeiden aan met den tyd.

Op den eerſten January kon zy niet ademen dan met de borst voor over op de kuiën, in welken ſtaat zy bleef tot den 30 January, wanneer wy, ziende dat de ribben op een ongemeene wyze verheven, en de regter zyde van de borst overal uitgezet was, benevens andere redenen welken dienden tot bevestiging, dat 'er vogt in beſlooten was, met goedvinding van Mr. WILLIAM SHARP, (wiens gevoelen wy deezen dag hadden ingenomen) haar de Operatie voorſtelden. De tegenwoordige zwaare drukking van haar ongemak, en de weinige waarſchynlykheid van in zulk een ſtaat lang te kunnen leeven, deeden haar zich overgeeven.

Ik maakte in de tegenwoordigheid van de Heeren W. SHARP en MILLS, eene inſnyding, omtrent vier duimen lang, tusſchen de zesde en zevende rib (opwaards gereekend) en bykans in het midden, tusſchen den ruggraat en het borst-been, tot in de holte van de borst, en deedt 'er zeven pinten dun waterig vogt uitloopen. Aanſtonds was de moeilykheid der ademhaaling weggenomen; maar zy kreeg eene flaauwte, welke haar, voor een korten tyd met gevaar dreigde, meer veroorzaakt door de ſchielyke wyking van de drukking der longen dan eenig tegenval in de Operatie; het verlies van bloed was van geen belang.

Van deezen dag, tot den volgenden morgen, hadt zy wel drie pinten meer pis gelooſd dan zy vogt hadt gedronken. By het eerſte verband op den volgenden dag, kwam 'er nog een lepelvol vogt uit, en naderhand niets meer. En ſchoon zy verſcheide dagen zwak en flaauw bleef, zy hadt geen ander ongemak, van den tyd der Operatie tot dat de wond geſlooten was, 't welk binnen zeven maand geſchiedde; zynde de wond, al dien tyd, maar plat verbonden.

Het is der moeite waard aan te merken, dat ſchoon zy twee maanden zwanger was toen de Operatie geſchiedde, zy echter voldraagen heeft, en tegenwoordig in zulk een goeden ſtaat is, als zy veele jaaren te voren geweest is.

DE KRAGT VAN DEN ZEILSTEEN TEGEN DE TANDPYN.

Door den Heer DE LA CONDAMINE, Med. Dr. van de Univerſiteit van *Montpellier* en Geneesheer te *Romans* in *Dauphiné* (*).

EEn geestelyke Dogter in 't Klooster van St. Urſule van deeze ſtad, ongevaar veertig jaaren oud, hadt ſedert drie weeken, nagt en dag, heftige Tandpyn geleeden; dezelve bezette de regter zyde van de boven-kaak, ſtrekte zich uit tot aan het oog van dezelfde zyde, en maakte zeer pynlyke ſcheuten. Voetbaden, mondſpoelingen, klisteeringen enz. alleen voor een oogenblik verligting gegeeven hebbende, was Ik in overleg om eene aderlaating op den voet te laaten doen, welke Ik tot nog toe had uitgeſteld, wanneer Ik my de gelukkige uitwerkingen van den Zeilſteen erinnerde in zodanige pynen, welken men hier en daar gemeld vindt. Ik ſtelde de Lyderesſe voor 'er de proef van te neemen, waar toe zy gereed was, en zy kreeg, na twee of drie herhaalde bybrengingen, verligting.

De twee achterſte Kiezen waren met een beginzel van Been-bederf aangedaan. Verſcheiden reizen heb Ik 'er zo wel de Noord- als de Zuid-pool tegen gehouden. De pyn ſcheen van den eenen tand naar den anderen te vliegen. Ik vervolgde haar door den Zeilſteen, vervolgens, tegen elken pynlyken tand te houden, waar door Ik haar eindelyk in haar uiterſte ſchuilhoek verdreef. De Steen, waar van Ik my bediende, was een door konst gemaakte Zeilſteen, van een hoefyzer gewrogt, en van een middemaatige kragt.

Op het einde van April 1766 was Mevrouw . . . . oud vyf-en-dertig jaaren, ſedert veertien dagen, van Tandpyn aangegreepen, veroorzaakt door een diep bederf aan de derde linker kies van de boven-kaak, welke gelegenheid gegeeven hadt tot eene zinking op alle de tanden van de onder zo wel als van de boven-kaak, en een pynlyke be-

zet-

(*) *Journ. de Medec.* &c. 1767. *Sept. pag.* 26.

[Schoon ſommigen van onze Leezers, by gerugt, wel iet van deeze kragt van den Zeilſteen zullen gehoord hebben, gelooven wy echter dienſt te zullen doen met hun eenige nadere en egte Proeven hier van onder 't oog te brengen.]

zetting hadt veroorzaakt in alle de deelen van het aangezicht, en het tandvleesch, voornaamelyk het gene de snytanden omvangt van de onderste kaak, 't welk zo gevoelig was, als of men het met een mes doorsneedt, (zo drukte de Lydster het uit.) De zinking was zelfs voortgeloopen tot achter de ooren, waarze kleine blaartjes hadt verwekt, uit welken een scherp dun vogt lekte. Deeze Mevrouw gehoord hebbende van de uitwerking van den Zeilsteen op de bovengemelde geestelyke Dogter, kwam op een avond omtrent tien uuren by my, verzoekende het zelfde aan haar te werk te stellen. Ik bragt de Zeilsteen aan met de Zuidpool, achtervolgens byna tegen alle de tanden, doch meest tegen den bedorven, welken Ik aanmerkte als het beginzel van de kwaale. Deeze geheele bewerking duurde omtrent 20 Minuuten. De Lyderes hadt zo veel verligting, dat zy byna zonder pyn weder naar huis ging, en zeer vergenoegd over de uitwerkingen van het middel, waar van de toestel haar, in 't eerst, wat verlegen gemaakt hadt. Het gezicht van een Kompas en den Zeilsteen, welken zy niet kende; de aanwyzing van haar aangezicht naar het Noorden te keeren, dit alles maakte zulk een zweem van verborgenheid, dat het haar wat naar tovery scheen te gelyken. Ik zogt haar haare vreeze te beneemen, niet zonder te lachen over haare eenvoudigheid, en Ik besloot met haar te raaden tot de volkoomen geneezing, nog eenige dagen de voetbaden, en wel met kers en vlier-bloemen te gebruiken.

Ik heb den Zeilsteen in zeer veel andere byna gelyke gevallen gebruikt, altyd met zeer goeden uitslag; doch meer of min volkoomen, naar het verschil der omstandigheden, waar door het kwaad meer of min hardnekkig of met andere toevallen verzeld ware.

Een' enkele persoone heeft 'er geene verligting door bekoomen, doch haar meeste tanden waren in een zeer slegten staat; daarenboven scheen zy aandoening van jigt te hebben, welke voornaamlyk op het hoofd werkte, en mooglyk ook een beginzel van scheurbuikige gesteldheid in de vogten; het welk verschilt van tandpyn, enkel en op zich zelve.

Dikwils heb Ik nagelaaten de Lyders het aangezicht naar 't Noorden te doen keeren; en Ik heb niet gemerkt dat de bewerking minder gelukte; waar uit men kan opmaaken, dat, schoon dit niet volstrekt onverschillig zy, het tenminste niet altyd noodzaaklyk is.

De

De Zeilsteen gehouden tegen het oog van eene Dame met een verouderde Oogontsteeking, verwekte geene verligting; ondertusschen is aanmerklyk, dat de Zuid-pool een pynlyke aandoening maakte, byna als van een koude wind tegen het oog, met eenige snelheid door een naauwe opening koomende, en hier op volgde een sterke traaning. De Noord-pool 'er tegengehouden, scheen, in plaats van zulk een gevoel te veroorzaaken, den kwaaden indruk, door de Zuid-pool verwekt, te verbeteren; het welk baarblyklyk scheen te toonen, dat de eene werkt door van buiten naar binnen te dryven, en de andere, door van binnen naar buiten te trekken.

Deeze waarneemingen gevoegd by andere, welke, door verscheide Schryvers, aangaande dit onderwerp gedaan zyn, moeten genoeg zyn, om ons te verzekeren dat een Zeilsteen, zo wel natuurlyk als door konst gemaakt, de verwonderlyke eigenschap heeft van de Tandpyn te geneezen, of ten minste de heftige pyn, voor een tyd, te stillen, en lieden van de konst en liefhebbers van het menschdom aan te moedigen, om 'er met vertrouwen gebruik van te maaken tot geneezing of verligting van personen, die het ongeluk hebben van door een zo wreede en hardnekkige kwaale aangegreepen te worden. Men zal insgelyks de proef konnen neemen op andere ziekten. Eenige Geneesheeren hebben het reeds gedaan. Sommigen geeven voor dat zy denzelven uitwendig met goed gevolg gebruikt hebben in Opstygingen. Anderen merken hem aan als een behoedmiddel tegen Beroerte. Anderen raaden 'er zelfs het inwendige gebruik van aan, enz. doch men moet wagten, dat een volkoomener kennis van dit Mineraal, naauwkeuriger onderzoekingen, en nieuwe proeven ons meer licht geeven van deszelfs natuur en de wyze om 'er met nut gebruik van te maaken.

BEDENKINGEN OVER DE KRAGT VAN TRAAGHEID IN DE LICHAMEN.

DE geleerde, en niet min vermaarde Abt *Nollet*, die den roem van een schrander Wysgeer allezins verdient, en alom verkregen heeft, beweert dat de Kragt van Traagheid geen grond heeft in de zwaarte der Lichamen; en poogt zulks met twee proefnemingen te staven, die inder daad in den eersten opslag het stuk schynen te voldin-

ge

gen (*): maar by nadere overweging is 't my voorgekomen, dat de bewyzen, daar uit ontleend, geen genoegzamen grond hebben, om als beflisfende door te gaan. Dit heeft my, daar in niet berustende, genoopt, om dit ſtuk wat naauwkeuriger te bezien, en, (behoudens de agting, die ik deezen beroemden Man, en anderen voortreffelyken Geleerden, die hier in van zyn gevoelen zyn, toedrage,) de vryheid doen nemen, om myne gedagten, ſchoon regtſtreeks van de hunne verſchillende, hier omtrent openlyk voor te ſtellen. Dit geſchied met geen ander oogmerk dan, om, zoo ik de waarheid aan myne zyde hebbe, daar mede van nut te zyn; en, zoo ik dole, betere onderrigting te erlangen, welke ik van des kundigen vriendlyk verzoeke; waer toe dit *Mengelwerk* my eene gunſtige gelegenheid ſcheen te verleenen, waarom ik my van dezelve bediene. Zie hier dan kortlyk waar op ik myn gevoelen gronde.

't Is bekend, dat de Lichamen, door hunne zwaarte, zo dra de tegenſtand weggenomen word, lynregt naar beneden vallen. Hier uit is 't blykbaar, dat ze in eene gedurige neiging tot deeze regtſtreekſche nederwaardſche beweging zyn; die nimmer ophoud haare kragt te oeffenen, en waar van de uitwerking dadelyk volgt, zo ras 'er geene beletzelen voor handen zyn. De kragt der zwaarte moet dus aangemerkt worden, als eene kragt van nederwaardſche beweging; welke ieder lichaam onaffcheidelyk vergezeld, en welker hoegrootheid afhangt van, of bepaald word, door de hoeveelheid van de ſtoffe, die het lichaam bevat.

Nu is 't eene algemeen bekende waarheid, dat, wanneer een lichaam, door twee bewegende kragten, in verſchillende loopſtreken te gelyk word aangedaan, de trappen van ſnelheid, die elke kragt op zig zelve aan het lichaam zou mededeelen, wederzydsch verminderd worden, naar mate dat de hoek der beide loopſtreken min of meer ſcherp is; zo dat het lichaam, door de aanſtoting van deeze dubbele beweging, op verre na zo veel ſnelheid niet verkryge, als die, welke de twee enkelde bewegingen, elk op zig zelve, te ſamengenomen veroorzaken zouden; waar uit blykt, dat deeze elkander wederzydsch tegenſtand bieden. Maar is de kragt der zwaarte even eens dan te merken als eene kragt van nederwaardſche beweging, dan moet deeze ook tegenſtand doen ontmoeten, aan alle bewegende kragten, wier loopſtreek niet loodregt naar beneden is; of, dat

(*) Zie NOLLET *Natuurkundige Leſſen*, I D. bl. 245—256.

dit

op het zelfde uitkomt, ze moet eene wederſtaande kragt, welke men de kragt van traagheid noemt, veroorzaken. De eerſte proefneming, waar mede de Heer *Nollet*, in navolging van den onvergelykelyken *Newton*, zyn gevoelen tragt te bevestigen, beſtaat hier in. Tegen een loden bal, hangende in volkomen rust aan een draad, laat men een anderen dergelyken bal, op dezelfde wyze opgehangen, met vier graden van beweging aanſtuiten. De rustende bal ontvangt van den ſtuitenden een gedeelte van deszelfs beweging, en deze laatſte verliest, in die ſtuiting, dat geene 't welk de andere verkregen heeft. Dat de kragt der zwaarte geen oorzaak is van den tegenſtand, die hier beſpeurd word, beſluit hy daar uit; om dat de hangende bal dezelve oefent, eer nog zyne zwaarte werkt; alzoo, (de bal aan 't einde van den draad, die hem ophoud, in rust hangende,) de gantſche kragt van zyne zwaarte, door den weerſtand, die het punt, waar aan hy vast hangt, oefent, overwonnen word. Dog ik zie niet, op welken grond men ſtaande kan houden, dat de kragt der zwaarte, terwyl de Bal dus in rust hangt, overwonnen word, zoo dat ze in 't geheel niet werkt; alleenlyk word de uitwerking van deeze kragt verhinderd, in zo verre, dat de bal, zo lang de draad hem ophoud, zig niet dadelyk nederwaardsch bewegen kan: maar hy behoud altoos de neiging tot de nederwaardſche beweging; welke in ſtaat is, om zig tegen alle andere vreemde bewegings-kragten, die den zelven in eene andere loopſtreek aandoen, te verzetten.

't Is immers de kragt der zwaarte, die den bal, zo lang dezelve door geene andere kragt bewogen word, juist loodregt onder het punt, daar de draad, waar aan dezelve hangt, vast gemaakt is, in rust doet blyven, en, daar uit geſtoten zynde, tot denzelven ſtand doet wederkeeren. 't Baat derhalve niets met den Heer *Nollet* te zeggen, dat de verplaatſing de werking van de kragt der zwaarte voorgaat, en dat deeze gevolglyk de aanſtuitende beweging niet wederſtaan kan; want dit is alleen waar, ten opzigte van de ordre, waar in wy ons de zaak voorſtellen, maar geenzins in de ordre des tyds. Althans men kan zig de allerminſte verplaatſing, die mogelyk is, van den opgehangenen bal niet verbeelden, waar in de kragt der zwaarte niet ogenbliklyk werkzaam is, om denzelven weder tot het punt van rust te brengen. En hier uit blykt, myns bedunkens, klaar genoeg, hoe veel de zwaarte toebrengt tot den wederſtand of de kragt van Traagheid, die de bal vertoond.

De

De tweede proefneming van den Heer *Nollet*, volgens welke een bal, door een Hamer geſlagen, gelyktydig met een anderen vallende, ſneller voortgaat, dan die, welke alleen uit kragt zyner zwaarte valt, zou zyn gevoelen meer begunſtigen; indien hy bewezen had, dat de bal, door den Hamer regtſtandig getroffen, met minder ſnelheid nederdaalde, dan naar evenredigheid der kragt van den ſlag geſchieden moest: dog dit niet zynde word het geſchil even zo min daar door beſlist als door de eerſte.

't Schynt my dan voor als nog niet anders toe, of de zwaarte is de voorname oorzaak van de wederſtaande kragt of de kragt van Traagheid in de Lichamen. Ik zegge de voorname; want dat de middelſtof, waar in ze bewogen worden, 'er ook iets aan toebrengt, houde ik buiten tegenſpraak. J. P.

KORT BEGRIP EENER VERHANDELINGE, OVER DE VERBASTERING DER DIEREN. *Door den Heere* DE BUFFON.

„ DE Heer DE BUFFON heeft het veertiende Deel zyner „ *Natuurlyke Historie* beſlooten, met eene Verhande„ ling over *de Verbastering der Dieren*. Het hoofdzaakelyke „ van welke Verhandeling alhier plaats te geeven, hoopen „ wy zal de goedkeuring van onze Leezeren, die ſmaak „ in de Natuurlyke Historie vinden, wegdraagen: wanneer „ wy in een volgend Stukje eenige zonderlinge Bedenkin„ gen, van den zelfden Autheur, zullen mededeelen, over „ de *Aapen*, *Baviaanen* en *Meerkatten*".

De Natuur aller Dieren heeft zeer groote veranderingen ondergaan; en de Mensch deelt mede in die veranderingen niet weinig. Laaten wy van hem beginnen, en 't Menschlyk geſlacht in dit opzigt beſchouwen: het Menschlyk geſlacht 't geen die veranderingen heeft beginnen te gevoelen, zo dra het onder eenen anderen hemel ging leeven, en zich onder verſchillende lugtſtreeken uitbreidde. In gemaatigde landen, naby gelegen aan 't oorſpronglyk Vaderland der Menſchen, waren die veranderingen van weinig betekenis, doch zy namen toe, naar maate zy zich van daar verwyderden; en wanneer zy, naa 't verloop van eeuwen, verſcheide landen doorgetrokken, en door den invloed der verſchillende landſtreeken, van geſlacht tot geſlacht verbasterd zyn-

zynde, de verzengde en koude lugtſtreeken gingen bewoonen, de zanden van het Zuiden en de bevroozene kusten van het Noorden bevolkten, zyn de veranderingen zo groot en merkbaar geworden, dat men bykans tot het begrip zou komen, dat de *Negers*, de *Laplanders* en de *Blanken*, verſchillende ſoorten uitmaakten, hadt men geene verzekering, dat 'er van den beginne maar één Mensch geſchaapen was. Daar benevens gaat het vast, dat de *Blanke*, de *Laplander* en de *Neger* met elkander kunnen paaren, en gezamenlyk het groot en eenig Menschlyk geſlacht voortplanten; by gevolge zyn hunne vlekken, om ze zo eens te noemen, niet oorſpronglyk, hunne verſchillendheden enkel uitwendig, en de veranderingen der natuur niet dan oppervlakkig; 't is de zelfde Mensch die onder de verzengde lugtſtreek als met een zwart vernis is overtoogen, en die in de yskoude landen van de Noordpool is ingekrompen, en 'er getaand uitziet. Dit alleen is genoegzaam om ons te toonen dat de Menschlyke natuur ſterker, buigbaarder en van algemeener aart moet weezen dan die van alle de andere weezens op aarde: want de Planten en bykans alle Dieren zyn elk aan hun land en lugtſtreek verbonden. Doch deeze uitſteekende hoedanigheid onzer Natuure ontſtaat minder uit de eigenſchappen des lichaams, dan uit de vermogens der Ziele: door deeze is het dat de Mensch de noodige hulp en behoedmiddels zoekt, ter bewaaringe van het lichaam; door deeze is het dat hy zich in ſtaat ſtelt om de ongeſteldheid der lugt te verduuren en de hardheid der aarde te verwinnen: hy heeft, om zo te ſpreeken de hoofdſtoffen aan zyne heerſchappye onderworpen; hy weet zich te dekken, te beſchermen en eene woonplaats te verzorgen; hy vergoedt door de bekwaamheden van zyn Geest alles waar in het lichaam te kort ſchiet; zonder de ſterkte, de grootte, de kloekheid te bezitten, van veele Dieren, heeft hy raad geweeten om ze te onder te brengen, te temmen en te vangen, en Meester te worden van plaatſen die de Natuur alleen voor hun ſcheen geſchikt te hebben.

Het is derhalven uit oorzaake van het verſchil der Lugtſtreeken, dat men die verſcheidenheden beſpeurt onder de bewoonders der aarde: en indien het oit gebeurde, dat de Menſchen, door omwentelingen, die wy, in de daad, niet kunnen voorzien, maar door den tyd kunnen voorvallen, genoodzaakt waren om zich na hun oorſpronglyk Vaderland te begeeven, zy zouden allengskens hunne oorſpronglyke trekken, de voorgaande geſtalte, en de natuurlyke

kleur weder krygen: de wederkeering van den Mensch tot de oude lugtſtreek zou deeze uitwerkzels hervoort brengen; de vermenging der raſſen zou het desgelyks en veel ſpoediger doen. Zie hier het bewys. Een *Blanke* met een *Zwarten*, of een *Zwarte* met een' *Blanken* zullen een *Halfſlachtige* voortbrengen, wiens kleur een mengzel is van wit en zwart; deeze *Halfſlachtige*, met eene *Blanke* gepaard, teelt een' tweeden *Halfſlachtigen* voort, min zwart dan de voorgaande; en indien deeze zich verder vermenge met eene *Blanke*, zal de derde *Halfſlachtige* maar zeer weinig van de bruine kleur hebben, welke ook in de volgende geſlachten geheel zal verdwynen. Daar zyn derhalven niet meer dan honderd en vyftig of twee honderd jaaren noodig, om, door deeze vermenging met de *Blanken*, een *Neger* van kleur te doen veranderen; doch mogelyk zouden 'er eenige eeuwen vereiſcht worden, als de lugtſtreek alleen dit uitwerkzel moest te wege brengen. Werpt men hier tegen, hoe de ondervinding niet geleerd hebbe, dat, zints men *Negers* na *America* heeft overgevoerd, de zwarte gezinnen, die zich niet met andere vermengden, iets van hunne natuurlyke verf verlooren; het antwoord ligt gereed: die verandering van lugtſtreek is niet genoegzaam om de verandering van kleur te veroorzaaken. Men moest, om eene goede proeve te neemen van dien invloed, eenige *Zwarten* van *Senegal* na *Denemarken* overbrengen, die *Negers* met hunne vrouwen opſluiten, en zorgvuldig beletten dat hun ras kruiste. Dit is het eenig middel 't geen men in 't werk kan ſtellen, om te weeten hoe veel tyds 'er noodig zou weezen, om, in dit opzigt, de menschlyke natuur te regt te brengen, en tevens te ontdekken hoe veel 'er wel verloopen is, om het wit in zwart te veranderen.

Deeze kleurverandering is de grootſte verandering die de lugt den Mensch heeft doen ondergaan, en betreft de huid alleen: de overige veranderingen als die van de geſtalte, de weezenstrekken, en het hair, ſchynen niet alleen van den invloed der Lugtſtreeken af te hangen: men hebbe die in iets anders te zoeken. De Heer DE BUFFON vindt ze boven al in de hoedanigheid van het voedzel. 'T Is, zegt hy, voornaamlyk door de ſpyzen, dat de Mensch aangedaan wordt van het Land 't geen hy bewoont, de lugtsgeſteltenis werkt ſlegts oppervlakkig, en terwyl zy boven al de kleur van de huid verandert, is het voedzel, 't geen altoos de eigenſchappen heeft van den grond welke het voortbragt, werkzaam op de inwendige geſteltenis; dan de indrukzels daar door

door veroorzaakt zyn niet ſchielyk of vertoonen zich niet in 't verloop van weinig jaaren, eeuwen agter een, waar in men ſteeds het zelfde ſoort van voedzel gebruikt, brengen eerst die inwendige veranderingen voort, die verder door de opeenvolging der geſlachten voortgezet, de algemeene en beſtendige characters geworden zyn, waar aan men de verſchillende rasſen, en zelf de verſchillende Volken, die het Menschlyk geſlacht uitmaaken, onderkent.

Onder de Dieren worden deeze uitwerkzels veel ſchielyker en in een veel grooter maate beſpeurd: de aarde heeft meer invloeds op hun dan op de Menſchen, dewyl het voedzel, 't geen zy gebruiken veel eenzelviger, ja bykans altoos het zelfde en op geenerlei kunſtige wyze toebereid is. Daar benevens hebben de Dieren geene dier bedekzels en behoedmiddels, welke de Menſchen te werk ſtellen om de ongeſtadigheden van wind en weer af te keeren; zy zyn en blyven daar aan blootgeſteld en geheel overgegeeven. 't Is uit deezen hoofde dat elk hunner, den trek zyner natuure volgende, de hem eigenaartigſte lugt-en landſtreek, opzoekt, en, zo veel hy kan, blyft in die eigenaartige plaatſe, of, genoodzaakt van daar te verhuizen, in de naastbygelegene wildernisſen eene ſchuilplaats tragt te vinden. De natuur der Dieren, die na verafgelegene landen zyn weggevoerd, heeft zo groote veranderingen ondergaan, dat ze, in den eerſten opſlage, onkenbaar geworden zyn, men moet ze nauwkeurig beſchouwen, proeven doen, en tot de redenkaveling uit de overeenkomst de toevlugt neemen, om ze te kennen. —— Voegen wy by deeze natuurlyke oorzaaken van verandering, in vry en vrank loopende Dieren, die welke de heerſchappy der Menſchen te wege brengt in de zodanigen, welker lot geweest is dienstbaar te worden, wy zullen verwonderd ſtaan op de beſchouwing in hoe verre de overheerſching de natuur kan verlaagen en mismaaken; in alle deeze Dieren zyn de kenmerken hunner ſlaavernye, en van het knellen der boeien te zien, die zo veel dieper ingedrukt en zo veel ongeneeslyker zyn, als zy langer tyd in dat bedwang geleefd hebben, als mede dat het misſchien onmogelyk zou weezen, hun uit dien ſtaat, waar in ze door ons gebragt zyn, weder in dien der Natuure te herſtellen. De lugtsgeſteldheid, de hoedanigheid van het voedzel, en de onheilen der ſlaavernye, zyn derhalven de voornaamſte oorzaaken van de verandering en verbastering onder de Dieren.

De wilde en in vryheid leevende Dieren hebben desge-

lyks veranderingen ondergaan, maar mindere dan de Huisdieren: de lugtsgeſteldheid en het voedzel hebben weinig op hun kunnen werken, en nog min de heerſchappy der Menſchen: men moet over zulks na andere oorzaaken van hunne verſcheidenheden omzien. In die ſoorten, waar in het Mannetje zich aan het Wyfje verbindt, blyft de gelykheid best bewaard, zy verandert daar en tegen meer in die ſoorten, waar de Wyfjes menigmaal van Mannetje verwisſelen. Die ſoorten mede, onder welken het Wyfje veele jongen te gelyk voortbrengt, zyn aan veelvuldiger veranderingen dan andere blootgeſteld, ook neemt men die meer waar in kleine dan in groote Dieren. Eene nog aanmerkelyker verandering is die der ſoorten zelve, die verbastering is de alleroudſte en klimt tot onheuglyke tyden op. En dit heeft alle die ondergeſchikte ſoorten en rangen te wege gebragt, die zo weinig van elkander verſchillen. Men zou, naar het denkbeeld van den Heer DE BUFFON, alle de Dieren tot vyftien Geſlachten, en negen op zich zelven ſtaande ſoorten, kunnen brengen.

KORT UITTREKZEL DER AANMERKINGEN VAN DEN HEER LE CAT, OVER DE LEEVENDE DIEREN, IN 'T MIDDEN VAN HARDE STEENEN GEVONDEN, ZONDER DAT MEN EENIGEN TOEGANG KON ONTDEKKEN, BENEVENS EENIGE GISSINGEN OVER DIT VERSCHYNZEL.

DIt Stukje van den Heer LE CAT beſtaat uit twee deelen, waar van het eerſte eenige voorvallen of waarneemingen behelst, en het laatſte eenige giſſingen wegens de oorzaak dier verſchynzelen opgeeft. Wy zullen zommige dier voorbeelden opleveren, doch breeder ſtaan blyven op de bedenkingen van onzen Schryver.

Het eerſte voorval ontleent hy van den Heer ULLOLA, dien beroemden *Spanjaard:* deeze keurige Waarneemer zag, te *Madrid*, twee Wormen, door den Beeldhouwer des Konings van *Spanje* gevonden in 't midden van een blok marmerſteen, waar uit hy een Leeuw zou vervaardigen.

De tweede geſchiedenis verſchaft de Heer LE PRINCE, Beeldhouwer, en Lid der Academie te *Rouen*, die, in het jaar 1756, te *Ecretteville*, in het Kasteel van den Heer DE LA RIVIERE-LESDO, eene kleine Padde zag, zittende in het midden van een harden ſteen, vier voeten lang en twee voe-

voeten dik, welken de metzelaars in twee ſtukken geſlagen hadden.

Verder brengt hy by, hoe MISSON, in zyne Reize door *Italie*, gewag maakt van een' leevenden Kreeft gevonden in een ſtuk marmer, omſtreeks *Trivoli*.

En, om geen grooter aantal zyner voorbeelden hier op te haalen, zullen wy nog maar alleen vermelden, hoe de Heer PEYSSONEL, te *Guadeloupe*, een put laatende graaven; wanneer de werklieden hem zeiden leevende Kikvorſchen in de verſteende beddingen gevonden te hebben, eenig bedrog vreezende, zelve in de put daalde, en eene bedding van rots en andere ſteen doende doorgraaven, 'er groene Kikvorſchen uit haalde.

Laaten wy nu hooren welke gisſingen de Heer LE CAT maakt over dit ſoort van verſchynzels, veronderſteld zynde dat 'er geene toegangen van lugt tot de verblyfplaatſen der gemelde Dieren geweest zyn, gelyk bovenal verzekerd wordt, wegens de Wormen te *Madrid*, en de Padde in den harden *Normandiſchen* ſteen.

Hy ſtelt het denkbeeld voor van eenige Natuurkundigen, die gedagt hebben dat de eitjes deezer Diertjes, door het Opperweezen geſchapen, en van 't begin der wereld verſpreid in de vloeiſtoffen des Heelals, van dien tyd af beſlooten geweest zyn in de ſtoffe dier rotſen. 't Is niet genoeg, zegt de Heer LE CAT, dat een ei geſchapen is, het moet ook bevrugt weezen. „ Volgens het algemeene ge„ voelen, nu alle de eitjes, die men veronderſtelt, door „ den Schepper in 't Heelal verſpreid te zyn, die bevrug„ ting niet ontvangen hebbende, als wanneer de tusſchen„ komst van het mannetje niet noodzaaklyk zou zyn, moet „ men, om dit gevoelen ſtaande te houden, beweeren, dat „ die eitjes niet genomen zyn uit die eerſte en algemeene „ voorraadplaats, (welke te veronderſtellen mogelyk zo „ noodzaaklyk niet is als men denkt, tot verklaaring van 't „ ſtelzel der voortteeling,) maar dat het eitje van onze „ Padde, by voorbeeld, moet genomen zyn uit die menig„ te, welke door een mannetje bevrugt was, en dat het „ eerſte tydperk van dat dier niet geteld moet worden, dan „ van den tyd, op welken, door de eene of andere omme„ keer, dit ei ingewikkeld geraakt is in de ſtoffe der rotſe„ „ Deeze aanmerking, laat 'er de Heer LE CAT op volgen, „ vermindert misſchien den leeftyd van ons tweeſlachtig „ dier eenige duizend jaaren; dewyl de gemelde omme„ keer en wording der rotſe langen tyd, naa de ſchepping

„ der wereld kan voorgevallen weezen; en men begryp
„ ligt, dat wy hier, zo veel mogelyk, den tyd moeten
„ bekorten; want hoe zeer wy dit ook doen, wy voeren
„ niets meer uit dan de zwaarigheid een weinig vermind-
„ ren; een rots is altoos een oud ſtuk der wereld, en wy
„ zyn weinig gewoon, om de vaste lichaamen en leevende
„ ſchepzelen als tydgenooten aan te merken: en dit is
„ waarlyk 't geval van de Padde te *Ecretteville*. Wan-
„ neer men eens ſtelt dat die ſteen niet ouder was dan drie
„ duizend jaaren, en dan zou dezelve misſchien de jong-
„ ſte weezen van alle harde ſteenen, hoe is 't in dat geval
„ nog mogelyk te begrypen, dat een Padde, een Worm,
„ wiens leeven doorgaans beperkt is binnen eenige maan-
„ den, of ten hoogſten binnen weinig jaaren, zo hoog ee-
„ nen ouderdom bereike? —— Men doet de onbegryp-
„ lykheid wel eenigzins verminderen door aan te merken,
„ dat deeze beſlootene dieren zeer ſober leefden, dat zy
„ weinig of geen beweeging hadden, en dat dus hun groei,
„ en de onderſcheide leeſperken, die daar van afhangen,
„ onverbeeldlyk langzaam voortgingen. Ook kan men by
„ de oorzaaken van dit lang leeven voegen, hunne bevryd-
„ heid van de lugt, of liever de ongenaakbaarheid waar in
„ zy waren, voor alle de veranderingen dier hoofdſtoffe,
„ die eene der werklyke oorzaaken is onzer ontbinding.
„ —— Dusdanige reden, zegt de Heer LE CAT, zouden my
„ voldoende voorkomen, indien 't alleen te doen was om
„ een Dier eenige weinige maalen zyn' gewoonen leeftyd
„ te doen leeven, misſchien zou ik ze voldoende agten
„ om een Worm, die natuurlyk ſlegts één jaar leeft, vyftig
„ jaaren te laaten bereiken: doch twee of drie duizend
„ jaaren dunkt my gaat de paalen der mogelykheid te bui-
„ ten: en al het bygebragte dunkt my geheel niet ter weg-
„ neeming van de zwaarigheid te dienen. Indien weinig
„ beweeging te maaken een middel was om oud te wor-
„ den, hoe veel honderdjaarige menſchen zou men in dee-
„ ze eeuw, zo zeer op de luie ledigheid geſteld, aantref-
„ fen! De maatigheid is het allerzekerſt bewaarmiddel der
„ gezondheid, doch ze heeft nimmer den leeftyd van een
„ mensch tot eene zo ongelooflyke langte uitgerekt, en
„ boven 't gewoone tydperk doen volduuren.

„ De Oudſte Menſchen, van welken ik immer hoorde
„ waren HENRI JANKINS, een *Engelschman*, in 't jaar 1670
„ geſtorven, naa 169 jaaren bereikt te hebben. JEAN RO-
„ VIN, gebooren te *Szatlova - Caranſebetcher*, in 't Geſpan-
„ ſchap

„ ſchap van *Temeswar*, die 172 jaaren haalde, en zyne
„ Vrouw, welke 164 jaaren telde, met welke hy 145 jaa-
„ ren getrouwd geweest was: de jongſte hunner Zoonen,
„ was, toen ROVIN ſtierf, 99 jaaren; deeze, PIERRE ZORTEN
„ genaamd, overleedt den 5 Jan. 1724, in den ouderdom
„ van 185 jaaren; toen zyn jongſte Zoon 97 jaaren telde.
„ Ik merkte PIERRE ZORTEN aan als de opperſte der hoog-
„ bejaarden, hy leefde van moeskruiden. Te *Bruſſel* heb
„ ik de afbeeldingen van de drie laatstgemelden gezien;
„ als mede, in de Boekery van Prins KAREL, eene korte
„ beſchryving van hun leeven. Eene maatige leevenswyze
„ gevoegd by eene goede lichaamsgeſtelteniſ, ſchynt veel
„ toegebragt te hebben om het leeven twee ja driemaalen
„ länger dan gewoonlyk te rekken: doch wanneer men al
„ eens veronderſtelt, dat een nog nauwer oplettenheid het
„ nog veel verder, tot viermaalen toe, zou brengen, wat
„ zyn dan nog twee of drie honderd jaaren van een
„ Mensch vergeleeken met twee of drie duizend jaaren van
„ een Worm. 't Komt dan niet aan op een leeven twee of
„ driemaal, maar twee of drie duizendmaal verdubbeld.
„ —— Om de mogelykheid van dit ſoort van onſterflyk-
„ heid te begrypen, ſchynen de altoos brandende graf-
„ lampen, zo zeer van eenige Schryvers geroemd, van
„ anderen als beuzelagtig weinig geloofd, doch, in 't jaar
„ 1756, te *Napels* door den Prins SAN-SEVERO, in haare
„ eere herſteld, te kunnen dienen. Maar de dierlyke huis-
„ houding, 't branden van de lamp des leevens, verſchilt
„ te veel van 't geduurig aanblyven eener vlamme om hier
„ tot een bewyzend vergelyk te dienen". De Heer LE CAT
toont hier in 't breede de ongelykheid deezer twee ſtukken;
en hoe 't veronderſtel van eenen twee of drie duizendjaari-
gen Ouderdom der meergemelde Dieren ook, op dien voet,
aan onoverkomelyke zwaarigheden onderhevig blyft.

Eindelyk zyn gevoelen desaangaande opgeevende, zegt
hy. „ Om kort te gaan, 't is onmogelyk dat de Worm of
„ de Padde, in den Marmerſteen beſlooten, dien verbaa-
„ zenden Ouderdom bereikt hebbe, en waar toe is het
„ noodig dit te ſtellen? Volgt het, dat een Dier twee of
„ drie duizend jaar oud is, om dat het ey, waar uit het
„ voortkwam, zo langen tyd opgeſlooten geweest is in
„ den marmerſteen of de ſtoffe die denzelven uitmaakt?
„ Heeft een bevrugt ey, ingewikkeld in de ſtoffe, waar uit
„ met den tyd eene ſteenlaag gevormd is, moeten, heeft
„ het kunnen uitkomen, omzet zynde met dusdanig een

„ korst? Wie bemerkt niet, dat het, in dien ſtaat, buiten
„ de mogelykheid was om uit te komen, dat het verſteend
„ zou weezen met zo veele andere deelen van dieren, als
„ men dagelyks onder den grond ontdekt, vereenigd met
„ de ſtoffe waar in ze hangen bleeven. — Gelukkig voor
„ dus een eytje, wanneer het, by toeval, ten tyde dat de
„ ſteen door 't uitwaaſemen der wateragtige deelen zyne
„ hardheid kreeg, eene zeer kleine opening behieldt, die
„ 't bevrydde van mede te verſteenen, en eene kleine
„ dampkring aan 't zelve overliet, genoegzaam om het be-
„ ſtaan van 't nog vloeibaar Diertje te bewaaren, en het
„ beginzel des leevens te behouden. Die zelfde afweering
„ der buitenlugt en der warmte, welke, gelyk veronder-
„ ſteld wordt, eenen langen reeks van jaaren de voeding
„ en den gewoonen voortgang des leevens, te hebben
„ kunnen vertraagen, heeft nog veel ligter 't beginzel des
„ leevens eenige eeuwen in een eitje kunnen bewaaren,
„ 't welk aan geene beweeging was bloot geſteld, in ſtaat
„ om dien leevendmaakenden geest te doen vervliegen of
„ te doen werken. Kan een enkel vernis eenige jaaren de
„ vrugtbaarheid der eijeren doen volduuren, kunnen de
„ graanen voor lugt en vogtigheid beveiligd desgelyks lan-
„ gen tyd vrugtbaar blyven, wat zal men dan niet mogen
„ wagten van de bewaaring van een ei beſlooten in 't bin-
„ nenſte van een rots? Men begrypt dus gereed, dat het,
„ in een' ſtaat van werkloosheid, duizenden van jaaren
„ heeft kunnen beſtaan zonder uit te komen, en dat dit
„ niet kan gelukken, dan door verbaazende hitte veelvul-
„ dig maalen herhaald, of langen tyd agter een duurende.
„ Brengen wy ons nu te binnen den langzaamen groei van
„ ons uitgekomen Diertje, hoe veel het dan ook te kort
„ ſchiete om den ouderdom van drie duizend jaaren te be-
„ klimmen, zal egter die tyd lang genoeg zyn om te ver-
„ oorzaaken, dat wy, in het groot getal van ſteenen die
„ doorgezaagd en gehouwen worden, zomtyds een dier
„ eenzaam woonende ſchepzels aantreffen. Doet men dit
„ te vroegtydig, wy ontdekken in de kleine holligheden
„ der ſteenen onder de ſtoffen, die men daar gewoonlyk
„ aantreft, geen eitje, 't welk wy niet vermoeden daar te
„ zullen vinden, en dat, door een vergrootglas alleen, gezien
„ kan worden. Doet men dit te laat, zo zyn wy buiten ſtaat
„ om de overblyfzels van het verſtorven Diertje te onder-
„ ſcheiden van de andere ſtoffe, die deeze holligheden ver-
„ vult; wy verwagten niet iets zodanigs te zullen vinden".

VER-

VERHAAL VAN EEN PERSOON, DIE, IN EEN KOOL-MYN, NEGEN DAGEN BLEEF, ZONDER IETS TE NUTTIGEN DAN EENIGE DRONKEN WATER (*).

OP den 17 December des Jaars 1760, waren negen arbeiders aan 't werk in eene Kool-myn, naby *Charleroy*, een hunner maakte eene opening op een plaats, waar al het water van eene oude Myn, hun geheel onbekend, by een verzameld was. Het water overviel hun zo ſchielyk en met zo veel gewelds, dat twee hunner nauwlyks tyd hadden om het te ontkomen, door na de plaats te vlieden van waar men de kool ophaalde, hier werden zy opgetrokken in het werktuig dat anders tot het na boven werken van de kool diende; de zeven anderen ſtroomden weg met het water, en de vuiligheid daar mede voortgevoerd. Een hunner, met naame EVRARD, dertig jaaren oud, was gelukkig genoeg om den dood te ontkomen, door 't beklauteren van eene verhevenheid naby de opening, die ſtrekte om lugt beneden in de Myn te brengen. Het water, vervolgens, naa de benedenſte deelen gevloeid zynde, vondt EVRARD zich voor 't zelve beveiligd, maar bepaald tusſchen de twee openingen, ontſlaan door 't inzinken van de bygelegene deelen der Myn, nu van water ontlast. Zyne kleederen waren doornat, de bedorve lugt hinderde hem grootlyks, ook moest hy veel uitſtaan door de kneuzingen, gekreegen, toen hy met het water wegſtroomde; in deezen toeſtand ſchreeuwde hy menigmaal zo luid hy kon, en lang aan een, doch te vergeefsch; op 't hoogſte gedeelte van zyne vlugtplaats geklommen zynde viel hy door vermoeidheid in ſlaap. Ontwaakende waren zyne kleederen droog, doch hy hadt niets by zich dan vier kaarſen, maar, niet tegenſtaande de dringende honger, kon hy niet beſluiten om, geduurende zyn verblyf in de diepte, die walglyke ſpys te gebruiken; zyn eenige toevlugt vondt hy negen dagen lang in het water, dat zyn onheil eerst veroorzaakt hadt, hier van dronk hy drie reizen. Eene zo langduurige en ſtrenge vaste liet hem egter genoegzaame krachten over om heen en weer te gaan, en zyn best te doen om, indien 't mogelyk was, gehoor te krygen: doorgaans was hy zeer ſlaaperig, en hy dagt een groot gedeelte van den tyd

(*) *Hist. de l'Acad. des Scienc.* Ann. 1761.

tyd ſlaapende doorgebragt te hebben, 't geen, in de daad, voor hem best was.

Zyne medemakkers, die meenden dat zy allen, die door den ſtroom waren weggerukt, ook waren omgekomen, maakten 'er geheel geen werk van om hun te zoeken: weshalven zy niet voor den 26ſten kwamen om de doode lichaamen, waar 't mogelyk, te vinden. EVRARD hoorde het geraas, dat zy maakten, en verſtondt voor een gedeelte hun geſprek, dit was genoeg om hem te doen roepen en te kloppen met een hamer, die hy by zich hadt; doch dit bragt bykans te wege dat deeze zyne pooging ook vrugtloos afliep. Zyne makkers hielden, 't geen zy hoorden, voor de werking van een Spook, en hadden 't hart niet om met hun werk voort te vaaren. Gelukkig voor hem kwamen 'er eenige anderen, die, een weinig beſchonken zynde, wat ſtoutmoediger waren, deezen gingen onbevreesd voort, om by hem te komen. Zo ras hy eene genoegzaame opening zag, vatte hy een dier arbeideren om den hals, en liet niet los voor dat hy zich uit die naare verblyfplaats gered zag. Hy werd aan het huis van den Rector der Parochi gebragt, waar meer dan honderd menſchen hem kwamen zien; hy hadt geen hinder van de lugtsverandering; in huis komende zag hy drie appels by 't vuur ſtaan braaden, hy at ze met groote greetigheid op, men gaf hem drie kleine kelkjes wyn. Vervolgens werd hy in een nabuurig huis gebragt, waar de Heer SANTORRIN, Chirurgyn Majoor van *Charleroy*, hem onder zyne beſtiering nam, en dagelyks zes kommetjes ſoup met zes beſchuiten liet geeven; en voorts eenig kalfs-en vogel-vleesch, tot dat hy aan 't eeten der gewoone ſpyze geraakte: 't leedt wel zes dagen eer hy kon ſlaapen, en omtrent drie weeken voor dat hy in ſtaat was na zyn huis te gaan, ſchoon 't ſlegts een vierde van een myl af lag van 't huis waar in men voor hem zorgde; nog veel langer duurde het eer hy zich bekwaam bevondt om wederte werken.

TREKKEN VAN HET VERHEEVEN CHARACTER DES CORSICAANSCHEN GENERAALS

PASCAL PAOLI.

„ DEn grooten PAOLI, dien dapperen Voorſtander van
„ der *Corſicaanen* vryheid, te leeren kennen, eenig
„ voldoenend berigt van zyn character te ontvangen, kan
„ niet wel anders dan aangenaam weezen voor onze Lee-

„ ze-

„ zeren. Om hun hier mede te dienen, zyn wy in ſtaat
„ geſteld door den Heer JAMES BOSWELL *Esq.* die, in zyn
„ Dagverhaal van eene Reize na *Corſica*, ons ten dien op-
„ zigte het volgende oplevert".

Wanneer ik *Sollacaro*, waar PAOLI zich onthieldt, in 't gezigt kreeg, kon ik my niet weerhouden van eene groote beangstheid ontwaar te worden. De denkbeelden die ik reeds van hem had opgevat, waren uittermaate vergroot door de geſprekken, met allerlei ſlag van Volk op het Eiland gehouden; zy hadden hem beſchreeven als iemand boven de menschlykheid verheeven. Ik brandde van verlangen om een zo verheeven character te zien, doch ik vreesde dat ik niet in ſtaat zou weezen eene voldoende rede te geeven, die my vrymoedigde om hem met myn bezoek lastig te vallen, als mede dat ik in zyne tegenwoordigheid, myne geringheid, tot ſchaamtens toe, zou bemerken. Ik wenschte bykans te rug te keeren zonder hem gezien te hebben. Deeze overleggingen hielden my bezig tot dat ik reeds door de plaats reed, en gekomen was by het huis waar hy zyn verblyf houdt.

Myn knegt by myne gidſen laatende, ging ik door de lyfwagt, en ontmoette eenigen van 's Generaals volk, die my na eene voorkamer geleidden, waar verſcheide Heeren ſtonden te wagten. De Heer BOCCOCIAMPE hadt my aangediend, en ik werd in de kamer van PAOLI gebragt. Ik vondt hem alleen, en was verbaasd over zyn voorkomen. Hy is kloek van geſtalte, ſterk en welgemaakt, bevallig van weezen, vrymoedig van gelaat, manlyk en edel van houding. Hy hadt toen veertig jaaren bereikt. Hy was gekleed in 't groen met goud afgezet. Voorheen hadt hy altoos de gemeene *Corſicaanſche* kleeding gedraagen; doch, op de aankomst der *Franſchen*, dagt hy dat een weinig uiterlyk cieraad kon dienen om aan het Gouvernement eenig aanzien by te zetten.

Hy vroeg my wat de oorzaak van myne komst was. Ik gaf hem een' Brief van den Graaf RIVAROLA, en als hy dien geleezen hadt, bood ik hem eenen anderen aan van ROUSSEAU. Hy gedroeg zich beleefd, doch zeer omzigtig. Ik had my in de tegenwoordigheid van veele Vorſten bevonden; maar nimmer was ik zo op de proeve als in de tegenwoordigheid van PAOLI. Naardemaal hy in geduurig gevaar leeft van verraaden of vermoord te zullen worden, heeft hy eene hebbelykheid gekreegen om elk, dien hy de eerſte maal ziet, zeer nauwkeurig waar te neemen. Wel

tien

tien minuuten wandelden wy in de kamer heen en weder, nauwlyks een enkeld woord wisselende; hy keek my steeds aan met een keurig en doordringend oog, als of hy my, tot in de ziel, wilde door en door zien.

Dit onderhoud viel my wat streng. Ik was blyde toen zyne agterhoudenheid iets afliet, en hy meer begon te spreeken. Ik waagde het om hem aan te spreeken met dit kompliment voor de *Corsicaanen*. „ Myn Heer, ik heb op „ myn reis laatst *Rome* gezien. Ik heb dus de overblyfzels „ beschouwd van een dapper en een vry Volk; en zie hier „ de beginzels van een nieuw dusdanig Volk".

PAOLI ontving dit myn zeggen op eene bevallige wyze; doch merkte aan „ dat de *Corsicaanen* geen kans stonden „ om, gelyk de *Romeinen*, een groot overwinnend volk te „ worden, 't welk zyne heerschappy over den halven we„ reldkloot uitstrekte. Hunne gelegenheid, en het tegen„ woordig staatkundig stelzel maakte zulks onmogelyk: „ maar, liet hy 'er op volgen, *Corsica* kan een zeer geluk„ kig land worden". Hy was een groot Verwonderaar van den Heer ROUSSEAU, dien de Heer BUTTAFOCO te *Corsica* genoodigd hadt, om het Volk te helpen in 't opstellen van een Wetboek.

Eenige Edellieden, die zich by PAOLI onthouden, kwamen in de kamer, en binnen kort werd aangediend, dat het middag-eeten gereed was. De Generaal deedt my de eere aan, om my aan zyne zyde te plaatsen. Zyn tafel was voor vyftien of zestien persoonen aangerigt; verscheiden van de voornaamsten des Eilands komen by hem te eeten. Zyn Kok was een *Italiaan*, die zich langen tyd in *Frankryk* onthouden hadt: doch PAOLI verkoos weinig geregten van voedzaame spyzen, schuwende alle overdaad, ook dronk hy geen' buitenlandschen wyn.

Ik vond my verlegen in zulk een kring van Helden. De Generaal sprak veel van 't geen de Geschiedenissen en de Fraije Letteren betrof. Wel dra bemerkte ik zyne bedreevenheid in de beste Schryvers, en dat zyne Ziel verrykt was met eenen voorraad van kundigheden; dit maakte zyn onderhoud aan tafel leerzaam en vermaaklyk. Voor het eeten hadt hy *Fransch* gesprooken; doch onder den maaltyd sprak hy *Italiaansch*, waar in hy zich op eene zeer bevallige manier uitdrukt.

Wy gingen na een andere kamer om koffy te drinken. Myne beschroomdheid verminderde allengskens. Ik dagt niet langer op eene bedeesdmaakende wyze over my zel-

ven,

ven, al myn aandagt vereenigde zich om te luisteren na dien beroemden Bevelhebber des volks. Ik bragt myn' tyd hier op eene alleraangenaamste wyze door, en smaakte, mag ik het zo noemen, eene weelde van zuivere edelmoedigheid. PAOLI werd gespraakzaamer jegens my. Ik maakte bekend wie ik was: en, vergeetende het groot verschil tusschen onzer beider staat en omstandigheden, had ik alle dagen het geluk om eenige uuren in zyn gezelschap door te brengen, en met hem te spreeken.

Van 't begin myner reize af had ik 's avonds altoos opgetekend, wat my op den dag aanmerkenswaardig voorkwam: alles by en door elkander voegende, met oogmerk om het vervolgens, op myn gemak, te schiften en te scheiden. Van deeze aantekeningen schat ik zeer hoog alles wat PAOLI, en de gesprekken met hem gehouden, betreft, ik reken het my eene eere die te mogen herhaalen, en wereldkundig te maaken.

Van den *Corsicaansche* Oorlog sprreekende, zeide hy: „ Myn Heer, indien 't gelukkig uitvalt, zullen wy groote „ voorstanders van de vryheid genaamd worden; indien „ ongelukkig, zullen wy den naam van elendige muitelin„ gen moeten draagen".

De *Fransche* wierpen hem tegen, dat de *Corsicaanen* geene geregelde krygsbenden hadden. „ Wy begeeren ze niet „ te hebben antwoordde PAOLI: want dan hadden wy „ maar de dapperheid van dit of dat regiment; nu is elk „ man, hoofd voor hoofd, een regiment. Indien de *Corsicaa*„ *nen* tot geregelde legerbenden gemaakt wierden, zouden „ wy die persoonlyke dapperheid verliezen, die zulke daa„ den onder ons heeft te wege gebragt als in een ander „ land eenen Veldmarschalk zouden beroemd gemaakt „ hebben".

By gelegenheid vroeg ik hem, hoe hy met mogelykheid eene ziel kon bezitten zo ver boven eigenbelang verheeven. „ Zy is 'er niet boven verheeven, sprak hy, myn belang is „ een Naam te maaken. Ik weet wel, dat hy, die zyn „ land goed doet, denzelven zal verdienen; en ik verwagt „ zulks. Kon ik nogthans dit Volk gelukkig maaken, ik „ zou het my getroosten in de vergetelnisse begraaven te „ worden, ik heb een' onuitspreeklyken hoogmoed; doch „ de goedkeuring van myn eigen hart is daar van voldoende".

Hy betuigde zeer sterke begeerte te hebben om de Wereld te zien, en de Geleerden en braave Mannen van alle lan-

landen te bezoeken. Ik vroeg hem daar op, hoe hy, met zulk eene neiging, het kon houden op een Eiland dat nog in een' ruwen en onbeſchaafden ſtaat is, en beſluiten, om, in ſtede van ſtille genoeglyke avonden te ſlyten, in eene geduurige zorg en altoos dreigend gevaar te leeven. Hy antwoordde met een regel uit VIRGILIUS.

Vincit amor patriæ laudumque immenſa cupido.

[De zugt voor 't Vaderland, en heete togt na Roem,
Verwint all' and're drift ——— ———]

Deezen regel ſprak hy uit met een' *Italiaanſchen* tongval, en de bevallige deftigheid zyner houding was ten hoogſten edel. Ik wenschte dat 'er van hem een ſtandbeeld gemaakt ware in die geſtalte.

Op myne vraage of hy *Engelſch* verſtondt, begon hy het onmiddelyk te ſpreeken, dat redelyk wel ging. Te *Napels* hadt hy kennis gehadt aan eenige *Ierſche* Heeren, die daar in krygsdienst waren; en met veel gemak zich taalen eigen maakende, hadt hy het *Engelſch* van hun geleerd: doch nu in eenige jaaren het niet geſprooken hebbende, deedt hy het zeer langzaam. Men kon wel ontdekken dat het hem aan geen woorden haperde: maar, door gebrek aan 't geen ik werktuiglyke oefening mag noemen, kon hy zich niet dan bezwaarlyk uitdrukken.

Ik moest lachen over zyn *Engelſche* Boeken, die beſtonden, in eenige ſtukken van den *Spectator* en den *Snapper*. POPE's *Proeve van den mensch*. GULLIVER's *Reizen*. Eene *Historie van Frankryk* in oud *Engelſch*, en BARCLAY's *Verdeediging van de Kwaakers*. Ik beloofde hem eenige *Engelſche* Boeken te zullen zenden (*). Hy overtuigde my hoewel bedreeven hy in onze taal was: want ik nam de vryheid om hem een opſtelletje te toonen, 't geen ik gemaakt had, om aan te wyzen welke voordeelen *Groot Brittanje* zou trek-

(*) Ik heb hem de Werken van HARRINGTON, SIDNEY, ADDISON, TRENCHARD, GORDON, en andere Schryvers voor de Vryheid gezonden; als mede eenige onzer beste Werken over de Zedekunde en boeken van ſmaak, in 't byzonder de Werken van Mr. SAMUEL JOHNSON, den *Spectator*, den *Snapper*, en de *Guardians* voor de Hoogeſchool van *Corſica* beſchikte ik eenige *Griekſche* en *Latynſche* Schryvers, van de heerlyke uitgaave van de Heeren FOULIS te *Glasgouw*.

ſtekken van eene verbintenis met *Corſica*, en hy vertaalde dit opſtelletje met gemak in 't *Italiaanſch*. Naa dien tyd heeft hy my meer blyken gegeeven van zyne ervaarenheid in onze ſpraake, door te antwoorden op Brieven, die ik de eer gehad had om hem in 't *Engelſch* te ſchryven, en wel byzonder door eenige oordeelkundige en geestige aanmerkingen, op zommige ſtukken van SWIFT, my te laaten toekomen.

Hy was bedreeven in de geſchiedenisſen van *Groot Brittanje*. Veele van de aanſpraaken en gedingen van het Parlement hadt hy geleezen, als ook een Nommer van *the North Briton*. Hy toonde ook kennis van dat land te hebben, en bragt dikwyls in zyne geſprekken iets van *Engeland* te paſſe of ontleende 'er gelykenisſen van.

Zyn groot ontwerp was, gelyk hy zich uitdrukte: „ om „ de *Corſicaanen* in een wel gevestigden ſtaat te brengen, „ zo dat ze zonder hem konden ſtaande blyven. Onze „ Staat is nog in zyne kindsheid en heeft den leidband nog „ noodig; ik verlang zeer dat de *Corſicaanen* leeren op zich „ zelven te loopen: wanneer zy derhalven komen om my „ te vraagen wie zy tot Regenten zullen kiezen, zeg ik „ hun: Gy kent beter dan ik de bekwaame en eerlyke „ Mannen in uwe nabuurſchap, wikt en weegt ter deege „ het gevolg uwer keuze, niet alleen voor u zelven in 't by„ zonder, maar voor het geheele Eiland in 't algemeen. „ Op deeze wyze gewen ik hun om hunne eigene aangele„ genheid als Leden van den Staat op te merken".

Naa den harden en ellendigen ſtaat der verdrukkinge, waar onder *Corſica* zo langen tyd gezugt hadt, vermeld te hebben, verklaarde hy. „ Het ſtaat met ons Land, gelyk „ met den Propheet ELIZA, toen hy zich uitſtrekte over „ het doode Kind der *Sunamitiſche*, oog op oog, neus aan „ neus, mond aan mond. Het begint warm te worden en „ te herleeven. Ik hoop het zal tot volkomene gezond„ heid en ſterkte komen".

Ik merkte aan dat alles, misſchien, eenen ſpoedigen opgang zou neemen, en dat wy op *Corſica* alle Kunſten en Weetenſchappen in bloei zouden zien. —— „ Al met den „ tyd, langzaam aan, myn Heer, was zyn antwoord: in„ dien gy een man zaagt, die, in een' heftigen ſtryd ge„ ſtreeden, verſcheiden wonden bekomen, en op den „ grond neergeſlagen gelegen hadt, en met veel moeite „ was opgeſtaan, zoudt gy met geen reden kunnen ver„ wagten, dat hy zich vertoonde met kennig opgemaakt

„ hair

„ hair, of net in kostlyk gewaad uitgedost. *Corfica* heeft „ een heftigen ſtryd geſtreeden, is gewond en op den grond „ nedergeſlagen geweest, en heeft met veel moeite zich „ weder op de been geholpen. De Kunſten en Weetenſchappen zyn aan te merken als cieraaden en kleederen: „ in den eerſten tyd, kunt gy niet verwagten dat wy daar „ mede zullen pronken; maar kom een twintig dertig jaaren laater, dan zullen wy u Kunſten en Weetenſchappen vertoonen, u Concerten en Asſemblees laaten zien, „ dan zullen wy beroemde Schoonheden hebben, en maken dat gy, myn Heer, onder ons in de ſtrikken der „ Liefde verward geraakt".

Hy glimplachte, toen ik hem myne verwondering te kennen gaf, wegens zyne vriendlykheid beleefdheid en beſchaafdheid: want dat, ſchoon ik wist een groot Man te zullen zien, myne verwagting geweest was iemand van een ſtrengen aart te zullen aantreffen, eenen ATTILA, Koning der *Gotben*, of eenen LUITPRAND, Koning der *Lombarden*.

Ik heb waargenomen, dat hy, ſchoon een vrolyk lachend gelaad hebbende, noit hartig uitlachte. Of luid lachen in een gezelſchap een teken is van een laagen geest, of boerschheid, kan ik niet zeggen: maar de ondervinding heeft my geleeraard, dat weezenlyk groote Mannen, Mannen van verdienſten, zelden zich daar in toegeeven.

De vaardigheid en buigzaamheid van geest, mag ik ze zo heeten, is in deezen Man zonderling en verwonderenswaardig. Op zekeren dag hem voor den middag bezoekende, vond ik hem zeer onthutst, vol drifts, omringd van zyne Edellieden, voor hem ſtondt een *Corſicaan* als een misdaadadige voor zynen Regter. PAOLI keerde zich terſtond mywaards zeggende. „ Myn Heer, ik ben verblyd over „ uwe komst op dit oogenblik. Gy Proteſtanten hebt veel „ te zeggen op ons Leerſtuk van de *Transſubſtantiatie*. Zie „ het wonder der *Transſubſtantiatie*, een *Corſicaan getransſubſtantieerd* in een *Genuees*. Die onwaardige mensch, die „ hier voor my ſtaat, is een *Corſicaan*, hy heeft langen tyd „ Luitenant geweest onder de *Genueeſen*, in *Capo Corſo*. „ ANDRIES DORIA, en al hunne groote Helden, kon niet „ meer voor dat Gemeenebest weezen dan hy geweest is, „ zich tegen zyn eigen land aankantende". —— Hier op keerde hy zich tot dien perſoon, met deeze woorden, „ Myn Heer, *Corſica* heeft het voor een vasten zetregel „ om vergiffenis te ſchenken aan haare onwaardigſte kinderen, wanneer zy zich onderwerplyk gedraagen; ja

„ zelf,

„ zelf, wanneer zy daar toe genoodzaakt worden, gelyk „ uw geval is. —— Gy zyt het nu ontkomen, —— doch „ draag zorg, —— ik zal een nauw waakend oog op u „ gevestigd houden, en, wanneer gy immer wederom iets „ onderneemt om uwe voorgaande verraaderlyke handelin„ gen, op nieuw, aan te vangen, gy weet, ik kan my „ over u wreeken." —— Dit ſprak hy met de fierheid van een Leeuw, en uit den donkeren grimmigen opſlag zyner oogen was te leezen, dat zyne denkbeelden van wraak verſchriklyk waren. Dit gedaan zynde, nam hy zyn gewoon voorkomen aan, en zeide „ Kom laaten wy gaan." Wy ſchikten ons aan tafel, en hy was onder den maaltyd zo vriendlyk en vrolyk, als of 'er niets van dien aart ware voorgevallen.

Zyne denkbeelden van de Zedekunde zyn verheeven en uitgedezen, gelyk ze voegen aan een Vader des volks. Was hy een Losbol, zyn invloed zou ſchielyk ophouden: want de menſchen willen nimmer de hoogſtaangelegene belangen der maatſchappye toevertrouwen aan iemand, van wien zy weeten, dat hy, ter voldoening van zyne eigene lusten, zich niet zou ontzien het algemeen welweezen te benadeelen. Hy verhaalde my, dat zyn Vader hem zeer ſtreng hadt opgevoed, en dat het pad der deugd zeer zelden door hem verlaaten was; 't geen niet moest toegeſchreeven worden aan koelheid van geſteltenisſe en ontbeering van drift, maar daar aan, dat, zyn ziel van jongs af vervuld zynde met groote ontwerpen, zyne driften na verhevener zaaken dan wellustige voldoeningen reikhalsden. Ik leerde uit PAOLI's voorbeeld de groote kunst om driftige en geestige jongelingen te bevryden van de beſmetting der ondeugd, waar in dikwyls iets is, 't geen vernuftig ſchynt, en zeer naa grenst aan deugdzaame hoedanigheden. Toon een' jongeling dat 'er meer weezenlyke geest gelegen is in deugdzaam dan in ondeugend te leeven, dit zal hem, in de jaaren van de opwelling der jeugdige driften, tot ſterker breidel dienen, dan alle de indrukzels, die de Zedekundigen op zyn oordeel kunnen maaken.

Op zekeren dag gaf hy ons, onder 't middagmaal, de voornaamſte bewyzen voor het beſtaan van GOD en de Godlyke Eigenſchappen. Deeze bewyzen, met den bevalligen nadruk in 't ſpreeken PAOLI eigen, te hooren ophaalen, te midden van zyne heldhaftige Edellieden, hadt iets verrukkends in zich. Myn ziel werd nooit meer aangedaan, nooit ſterker opgewekt.

Ik nam de gelegenheid waar om te ſpreeken van de Schriften des Konings van *Pruiſſen*, en byzonder van zynen Brief aan den Veldheer KEITH. —— PAOLI, die altoos met veel verwondering ſpreekt over de grootheid diens Konings, in ſtede van rechtſtreeks te berispen 't geen hy voor een vlek aanzag in een Held van dien rang, zweeg eenige oogenblikken ſtil; maar, ernſtig ziende, zeide hy 'er alleen op: „ 't Is een ſchoone troost voor een oud Veldheer, die op „ 't ſterven ligt: *Binnen kort zult gy niet meer zyn.*"

Hy merkte aan dat de *Epicuriſche* Philoſophie maar één uitſteekend character hadt voortgebragt; maar dat de School der *Stoïſche* Wyzen een kweekſchool van groote Mannen geweest was.

Gevraagd zynde of hy het Eiland, welks beſcherming hy op zich genomen hadt, zou willen verlaaten, wanneer eene vreemde Mogenheid hem Veldmarſchalk en Gouverneur van een Landſchap maakte, gaf hy ten antwoord, „ Ik hoop zy zullen my daar toe te eerlyk of te eerzugtig „ aanzien: want de hoogſte waardigheden onder eene „ vreemde Mogenheid te bekleeden, is een ſtaat van dienst„ baarheid. Een Colonel, Generaal of Veldmarſchalk te „ zyn, zou genoeg geweest hebben, voor myn tafel, „ kleeding, en om my eene Vrouw, overeenkomſtig met „ myn rang, te doen zoeken: maar 't zou nimmer hebben „ kunnen voldoen aan dit hart, aan deeze verbeelding," en hy wees, dit met nadruk zeggende, op zich zelven.

Te midden van zyne Edellieden gezeeten, ſprak hy over het trouwen of niet trouwen van een Bevelhebber eens volks, in deezer voege: „ Is hy getrouwd, hy loopt ge„ vaar om, door byzondere inzigten, ten voordeele van „ zyn Geſlacht, van het behartigen der algemeene belan„ gen, afgetrokken te worden. Is hy ongehuwd, het „ ſtaat te dugten dat hy, de tedere verbintenisſen van „ Echtgenoot en Kinderen niet hebbende, alles aan zyn ei„ gen eerzugt zal opofferen." —— Wanneer ik hier op inbragt, dat hy behoorde te trouwen om een opvolger te verwekken, was zyn wederwoord, „ Myn Heer, welke „ verzekering heb ik, dat myn Zoon zal denken en doen „ gelyk ik, en dus myn voorbeeld volgen? Welk een Zoon „ hadt CICERO? En hoe gedroeg zich de Zoon van MAR„ CUS AURELIUS?" — By my alleen zynde, zeide hy „ Ik „ zal nimmer trouwen, ik bezit de deugden van een Echt„ genoot niet. Niets zou my tot het huwelyk kunnen be„ weegen, dan eene Vrouw, die door haar ontzaglyk

„ hun-

„ huwelyks goed, my in ſtaat ſtelde om myn Vaderland „ dienſt te doen." Egter ſprak hy veel tot lof van 't Huwelyk, als eene inſtelling, die, op de proef der eeuwen, bleek de beste te weezen voor de menſchen op zich zelfs, en in betrékking tot de Maatſchappye beſchouwd. Was hy een amptloos Heer geweest, hy was, naar alle waarſchynlykheid getrouwd, en ik hou my verzekerd hy zou de pligten van Echtgenoot en Vader niet min waargenomen hebben dan hy nu die van Opper-Magiſtraat en Generaal volbrengt; doch de netelige en kommerlyke omſtandigheden, waar in hy zich bevindt, vergunnen hem die huislyke geneugtens niet. Hy is getrouwd aan zyn Vaderland, en de *Corſicaanen* zyn zyne Kinders. — Dikwyls kwam hy, met my ſpreckende, op het Huwelyk; hy ſchilderde de ongeoorlofde minnaryen af als bedrieglyk en kortſtondig, hy betuigde my, dat ik nimmer waarlyk gelukkig zou weezen zonder getrouwd te zyn, als mede hoe hy hoopte kort naa myne aankomst in *Engeland* een brief te zullen ontvangen dienende om hem te verwittigen, dat ik zyn raad gevolgd, en door de ervaarenis van deszelfs goedheid overtuigd was. Met zulk eene inneemende gemeenzaamheid voerden wy onze geſprekken: kon ik zyne houding, zyne wyze van voorſtellen beſchryven, alle myne leezers zouden met hem ingenomen worden.

Zyne ziel is niet min geſchikt en bekwaam tot wysgeerige beſpiegelingen dan tot ſtaatszaaken. Op een' avond onderhieldt hy ons, geduurende den maaltyd, eenigen tyd met aartige aanmerkingen over de natuur en het verſtand der Dieren, ten opzigte van welke de menschlyke kundigheden nog zeer onvolkomen zyn. Hy ſcheen byzonder zin te hebben om onderzoek te doen op de taal der Dieren. Hy merkte aan dat zy elkander hunne denkbeelden mededeelden, en dat eenigen, als de Honden, by voorbeeld, geregelde klanken vormden. In verſcheide eeuwen zyn 'er menſchen geweest, die voorgaaven de taal van Beesten en Vogelen te verſtaan. Misſchien, zeide PAOLI, kent men over duizend jaar die taal zo wel als wy nu dingen weeten, wier kennis veel bezwaarlyker ſchynt. Zints dit onderhoud heb ik my zelven dikwyls vermaakt met zulke gisſingen. Men lacht my mogelyk uit, wanneer ik zeg dat de kennis van de taal der Dieren eene alleraangenaamſte vermeerdering van de menschlyke kundigheden zou weezen, als breidende zulks den kring zyner verkeeringe zeer wyd uit.

PAOLI was 'er zeer op geſteld dat ik my zou be-

vlytigen om het Character der *Corſicaanen* te leeren kennen. „ Gaa onder hun, zeide hy, hoe meer gy met hun ſpreekt „ hoe grooter plaiſier gy my zult doen. Verban uit uwe „ verbeelding de geringheid van hun voorkomen, de ſlegt„ heid van hun gewaad; hoor welke gevoelens hun bezie„ len. Gy zult eerlykheid, vernuft en bekwaamheid on„ der deeze arme lieden vinden."

Zyn hart vloeide over, wanneer hy van zyne Landgenooten ſprak: zyne eigene uitmuntende bekwaamheden vertoonden zich met nieuwen luister, als hy de deugden ophaalde van hun, voor wier geluk hy zyn ganſche leven beſteed heeft. „ Indien ik, was zyn woord, een Leger „ *Corſicaanen* te veld bragt tegen een Leger dat nog eens „ zo talryk was, en maar weinige woorden tot hun ſprak „ ter herinneringe van de eer huns Vaderlands en van hun„ ne braave Voorvaders, ik zeg niet dat ik met hun de „ overwinning zou behaalen; maar ik ben verzekerd dat „ niemand hunner zou bezwyken, of vlugten. De *Corſi„ caanen* hebben eene onwrikbaarheid van voorneemen, die „ u zou verbaazen. 't Is onder de *Genueeſen* een ſpreek„ woord: *De* Corſicaanen *verdienen de galg; maar zy vree„ zen niet gehangen te worden.* In dit zeggen is een kom„ pliment begreepen."

Hy berigtte my, dat de misdaadigers op *Corſica*, vierentwintig uuren na dat het doodvonnis over hen is uitgeſproken, ter dood gebragt worden. „ Deeze handeling, voeg„ de hy 'er nevens, moge niet al te Catholyk weezen, ze „ is menschlyk." Verder gaf hy my verſcheide ſtaaltjes van der *Corſicaanen* moed.

„ Een Sergeant, zeide hy, die in een onzer ongelukki„ ge togten ſneuvelde, ſchreef my, toen hy op 't ſterven „ lag: *Ik groet u. Draag zorg voor myn ouden Vader. Bin„ nen twee uuren zal ik my bevinden by allen, die dapper voor „ hun Vaderland geſtorven zyn!* —— Een *Corſicaansch* Edel„ man, door de *Genueeſen* gevangen, was in een donker „ hol geworpen, en met ketenen aan den grond geboeid. „ Terwyl hy zich in dien rampzaligen ſtaat bevondt, zon„ den de *Genueeſen* hem een boode, met de verklaaring, „ dat, indien hy in hunnen dienst wilde treeden, hy zulks „ maar hadt te verklaaren; doch hy antwoordde, *Neen: „ nam ik uwe aanbieding aan, het zou alleen weezen met dat „ oogmerk om de eerſte gelegenheid, die zich opdeedt om myn „ Vaderland dienst te doen, waar te neemen; maar ik wil „ hier van geen gebruik maaken: want ik kan de enkele gedag-*

„ ten

„ *ten niet verdraagen*, *dat myne Landsgenooten zelf zouden* „ *vermoeden*, *dat ik één oogenblik ontrouw aan myn Vaderland* „ *heb kunnen weezen.* En hy bleef in den kerker. Ik „ daag, vervolgde PAOLI, ik daag *Rome*, *Sparte* en *Thebe* „ uit om my een dertigjaarigen Patriottiſchen yver te too- „ nen, waar op de *Corſicaanen* kunnen roemen. Hoewel „ de gehegtheid der bloedverwanten aan elkander, onder „ de *Corſicaanen*, zeer ſterk is, zullen zy, ten beste des „ Lands, hunne naaste bloedverwanten overleveren, en „ die tot de *Genueeſen* zyn overgeloopen, daar aan opoffe- „ ren."

Ook hoorde ik uit zyn mond een treffelyke blyk van de *Corſicaanſche* grootheid van ziel. „ Een misdaadige, zeide „ hy, was ter doodſtraffe veroordeeld; zyn Neef kwam „ tot my met eene Juffrouw van aanzien, die vergiffenis „ voor hem zogt te verwerven. Des Neefs bekommering „ deedt hem vreezen dat de Juffrouw de zaak met geen „ genoegzaamen ernst aandrong. Hy tradt daarom zelve „ nader, tot my zeggende: *Myn Heer*, *is het my geoor-* „ *lofd*, *voegt het my te ſpreeken?* als of hy voelde, dat het „ onbehoorlyk was zulk een aanzoek te doen; ik verzogt „ hem voort te willen vaaren. —— *Myn Heer*, vervolgde „ hy met alle de tekens van de hoogſte belangneeming in „ de zaak, die hy voordroeg, *mag ik u om 't leeven van myn* „ *Oom ſmeeken? Indien gy het hem wilt vergunnen, zo zul-* „ *len zyne Vrinden aan den Staat duizend Zechins ten geſchen-* „ *ke geeven*, *en vyftig ſoldaaten*, *geduurende het beleg van* „ Furiani, *in dienſt neemen en betaalen. Wy willen toeſtaan* „ *dat hy van 't Eiland gebannen worde*, *en ons verbinden, dat* „ *hy 'er nooit weder een voet zal opzetten.* Ik kende dien Neef „ voor een Man van verdienſten, en gaf hem te verſtaan: „ Gy weet volkomen alle de omſtandigheden van het geval; „ en ik durf zo veel op u vertrouwen, dat, indien gy „ durft zeggen, dat de vergiffenis aan uwen Oom te ſchen- „ ken regtmaatig, nuttig of bevorderlyk is voor de eer van „ *Corſica*, dezelve aan hem zal verleend worden. De Neef „ keerde zich om, borst uit in traanen, en ging van my „ af, zeggende: *Ik wil niet*, *dat de eer van myn Vaderland* „ *voor duizend Zechins verkogt worde.* En zyn Oom onder- „ ging de ſtraffe."

Na dus veel tot lof van de *Corſicaanen* vermeld te hebben, zeide PAOLI „ Kom gy zult de proef zien van 't geen ik u „ verhaalde: daar is een menigte volks in de naaste kamer, „ die my wagt te ſpreeken. Ik zal den eerſten, dien ik zie,

„ binnen roepen, en gy zult hem hooren." 't Geval wilde, dat de eerste, die hem voorkwam, een eerwaardig oud man was. De Generaal vatte hem by de hand, wenschte hem goeden dag, alles met eene vriendelykheid, die den grysaard bemoedigde om onbeschroomd zyne zaak voor te draagen. PAOLI verzogt hem dat hy, mynent halve, niets moest agterhouden; maar onverhinderd voortvaaren met het geen hy te zeggen hadt. De oude man verhaalde, dat 'er ongelukkig op de plaats, waar hy woonde, een oproer ontstaan was, in 't welke twee van zyne Zoonen het leeven verlooren hadden; dat hy, dit aanziende als een groot ongeluk, maar, zonder kwaadaartigheid aan den kant der geenen die hem van zyne Zoonen beroofd hadden, genegen was toe te staan dit alles, zonder eenig onderzoek, te laaten berusten: doch dat zyne Vrouw, door wraakzugt aangespoord, hun wilde gevat en gestraft hebben: dat hy zich deswegen by zyn Excellentie vervoegde om te verzoeken, dat 'er zorge mogt gedraagen worden om voor te komen, dat in de hitte der vyandschap onder zyne nabuuren niemand, als schuldig aan 't bloed zyner zoonen, mogt gestraft worden, die weezenlyk onschuldig was. Iet waarlyk edelmoedigs vond ik in dit denkbeeld, 't geen gepaard met de hartlyke droefheid van den Vader over zyne Zoons, myn hart op de gevoeligste wyze trof. PAOLI zag my met vergenoeging aan, en stelde een soort van zegenpraal in 't gedrag van dien grysaard, die, by eene rykheid van woorden, eene leevendigheid van gebaarden voegde, en daar door het zeggen van PETRUS CYRNÆUS, ten opzigte van de welspreekenheid der *Corsicaanen*, *gy zoudt denken dat zy allen pleiters waren*, bekragtigde.

De Boeren en Soldaaten waren lustig, openhartig en stoutmoedig, hadden eene ruwheid in 't voorkomen, die wel aan hun character voegt, en verre van onbevallig is. De Generaal gaf my een aartig blyk van hun natuurlyk goed verstand en verhuft. Een jong *Fransch* Marquis, zeer ryk en hoogmoedig, kwam in *Corsica*. Hy toonde de grootste kleinagting voor de barbaarsche inwoonders, in 't openbaar met allerlei kentekenen van verwaandheid en opgeblaazenheid verschynende. De *Corsicaanen* lachten 'er mede, zeggende: *Laat hem loopen, hy is jong.*

Deeze Eilanders schynen, wanneer zy niet ten oorlog, of op de jagt zyn, 't meeste vermaak te vinden in, op hun gemak, in de open lugt te liggen, om dus de braave daaden hunner Landsgenooten elkander te vertellen, liedjes ten

eere

eere van de *Corſicaanen*, en tot veragting der *Genueeſen* te zingen. Tot ſaat in den nagt volharden zy in dit tydverdryf, indien de regen hun niet noodzaakt in huis te gaan.

Paoli ſprak, met veel nadruks, over het bewaaren van de onafhanglykheid der *Corſicaanen*. „ Wy mogen, was „ zyne taal, buitenlandſche Mogenheden tot vrienden heb„ ben; maar wy moeten van elkander afgezonderd blyven. „ Wy mogen verbintenisſen aangaan; doch wy willen ons „ niet onderwerpen aan de heerſchappy van de magtigſte „ Natie in *Europa*. Dit Volk, 't welk reeds zo veel gedaan „ heeft voor zyne vryheid, zou zich eer, man voor man, „ in ſtukken laaten hakken, dan toeſtaan dat *Corſica* on„ der een vreemd bewind kwam. Wanneer eenige jaaren „ geleeden hier een gerugt verſpreid werd, dat ik ten oog„ merke had om *Corſica* aan den Keizer af te ſtaan, kwam „ een *Corſicaan* tot my, zeggende, met de grootſte ontroe„ renisſe: *Hoe! zal het bloed van zo veele Helden, die hun* „ *leeven voor de vryheid van Corſica hebben uitgeſtort, alleen* „ *dienen om het purper van een vreemd Vorst te verwen*"!

Ik ſtelde hem eene ſchets voor van eene verbintenis tusſchen *Groot Brittanje* en *Corſica*. Paoli wees zulks, op eene beleefde en edelmoedige wyze, van de hand, zeggende: „ Hoe minder byſtands wy hebben van Bondgenooten, hoe „ grooter onze roem is". —— Hy ſcheen gebelgd over de handelwyze der onzen omtrent zyn Land, ophaalende, hoe, in de afkondiging van den laatſten vrede, zyne braave Eilanders *Rebellen van Corſica* genaamd wierden; hy herhaalde, met tekenen van aandoening en ontroerenis: *Rebellen!* ik verwagtte zulk een naam niet van de *Engelſchen*. Hy toonde egter groote agting voor de *Engelſche* Natie te bezitten, en ik kon beſpeuren, dat hy zeer na onze vriendſchap wenschte. Toen ik hem vroeg: wat ik kon doen, ter erkentenisſe van zyne beleefdheden aan my beweezen, was zyn woord. „ Niets anders dan dat gy uw Hof het ver„ keerde denkbeeld, van de *Corſicaanen* opgevat, ontneemt. „ Verhaal 't zelve wat gy hier gezien hebt. Zy zullen „ nieuwsgierig genoeg weezen om u te vraagen. Een Heer „ die van *Corſica* komt zal in hun oog zyn als iemand, die „ by de Tegenvoeters geweest is".

Ik gaf hem hier op te kennen, hoe hy ten minſten zag, dat een *Engelschman* zich zyner zaake aantrok, en voor hem was. Ik voegde 'er verſcheide aangenaame vooruitzigten nevens van gebeurtenisſen, die de *Britten* met de *Corſicaanen* in oorlog en koophandel zouden kunnen vereenigen, en

beſchreef de tedere vriendſchap en hoogagting waar mede de edelmoedige *Engelſchen*, de dappere *Corſicaanen* zouden bejegenen.

Dus doende leenigde ik zyne geſtrengheid omtrent dit ſtuk; myne vrolyke denkbeelden deeden zyne ſomberheid van geest verdwynen. „ Herinnert gy-u, zeide hy, dat „ kleine volk in *Aſia*, 't geen gevaar liep om door den „ grooten Koning van *Syrie* onderdrukt te worden, en „ zich eindelyk tot de *Romeinen* keerde; en hoe de *Romei-* „ *nen*, met den edelmoedigen geest van een groot en vry „ Volk, niet willende dulden, dat die groote Koning een „ klein Volk zou verdelgen, een verbond met het zelve „ aangingen"? —— Hy maakte geene aanmerkingen op die geſchiedenis; 't was gereed te zien, dat hy zinſpeelde op zyn Volk en de *Engelſchen*. Ik verzuimde den Generaal te vraagen welk een klein Volk, in de door hem aangehaalde geſchiedenis, bedoeld werd. Ik zogt, naa myne aankomst in *Engeland*, in verſcheide Boeken om die geſchiedenis te vinden, doch te vergeefsch. Waarom ik, in een myner Brieven aan PAOLI, de vryheid nam om te verzoeken dat hy my dezelve aanwees. Hier op kreeg ik berigt, dat het kleine Volk, het *Joodſche Volk* was, en dat de geſchiedenis in verſcheide oude Schryvers voorkwam; doch dat ik dezelve nauwkeurigſt en kragtigſt verhaald zou vinden in het *VIIIſte Hoofdſtuk van het 1ſte Boek der Maccabeen*: dit Boek, ſchoon niet aangenomen onder de regelmaatige Boeken der Proteſtanten, wordt nogthans, door alle Geleerden, voor eene geloofwaardige en egte geſchiedenis gehouden. Ik heb PAOLI's begunſtigde geſchiedenis met veel genoegen geleezen, in verſcheide opzigten kan dezelve op *Groot Brittanje* en *Corſica* worden toegepast; ze wordt op een verheven trant beſchreeven, en verſchaft een keurlyk voorbeeld van 't aangaan eens verbonds.

PAOLI, merkte aan, „ dat een Man, die de edelmoedige „ drift voor 't Vaderland in zyn boezem wilde kweeken, „ niet al te veel moest redenkavelen. De Marſchalk van „ *Saxe* redenkavelde, en bragt de wapens van *Frankryk* in „ 't hart van *Duitſchland*, zyn eigen land. Ik handel volgens 't bezef van pligt, niet volgens redenkaveling. Edelmoedige gevoelens en hebbelykheden zyn boven Philoſoophiſche redenkavelingen verheeven, die niet zo „ ſterk zyn en geduurig veranderen. Indien alle de Hoogleeraars van *Europa* met elkander eene maatſchappy uit- „ maakten, zou dit, buiten twyfel, eene zeer eerwaardige,

„ maat-

„ maatſchappy weezen, en wy zouden 'er de beste leſſen
„ in de Zedekunde hooren. Nogthans geloof ik, dat men
„ meer weezenlyke deugd zou vinden in de maatſchappy
„ van eenige Boeren uit een klein dorpje in 't midden van
„ dit Eiland. Van deeze twee Maatſchappyen mogt het zelfde
„ gezegd worden als van DEMOSTHENES en THEMISTO-
„ CLES: *de een is magtig in woorden, de ander in daaden.*"

Die uitmuntende Generaal vermeldde my, op eenen anderen tyd, dat hy, van zyne vroegſte jeugd af, dien verheevenen post, welken hy nu bekleedt, bedoeld hadt, weshalven zyne begrippen, van jongs af, grootsch en meer dan gemeen moeten geweest hebben. Op myne vraage, hoe iemand, met zodanige verheevene inzigten vervuld, eenigermaate zich hadt kunnen ſchikken naar de niets beduidende pligtpleegingen en laffe geſprekken, die hy, te *Napels* zynde, zeker hadt moeten bywoonen en aanhooren? was zyn antwoord. „ O dit kon ik zeer wel ſchikken. Men hield
„ my voor iemant van eenen zonderlingen aart. Ik praatte,
„ ik boertte, ik lachte en was zeer vrolyk; maar gaf my
„ noit aan het ſpel over. Ik kwam en ging als 't my behaagde. De vrolykheid, die my aanſtaat, moet van zelve
„ komen en ongemaakt weezen. Ik kan die gedrongene
„ vermaaken niet lang dulden".

Schoon PAOLI bedaard, en ten vollen meester van zich zelven is, heeft hy eene buitengemeene maate van leevendigheid. Wanneer hy zich niet ongeſteld, of afgemat bevindt, zit hy noit, dan aan tafel onder 't eeten. Geduurig is hy in beweeging. Hy verhaalde my, dat de leevendigheid van zyn geest zodanig was, dat hy niet langer dan tien minuuten agter elkander kon ſtudeeren; „ anders is
„ het als of myn hoofd breekt: myne vlugge gedagten kan
„ ik niet met eigen hand op 't papier brengen; onder 't
„ ſchryven ontvlieden ze my. Ik roep den Abt GUELFUCCI.
„ Kom ſchielyk, vat myne denkbeelden, en hy ſchryft ze op.

PAOLI heeft een geheugen gelyk dat van THEMISTOCLES: want my werd verzekerd, dat hy de naamen van meest alle menſchen op het Eiland kent, hunne characters en hunne omſtandigheden weet. Zyn geheugen, als een Geleerd man aangemerkt, is niet min verwonderlyk. Geen gering gedeelte der beste oude Schryveren kent hy van buiten, en heeft de gelukkige bekwaamheid om ze, recht ter ſnede, te paſſe te brengen, 't geen maar zeldzaam gevonden wordt. Deeze bekwaamheid hebbe men niet altoos voor pedantery te houden; de gelegenheden by welke PAOLI 'er zich van weet te be-

bedienen, toonen het tegendeel. Ik heb gehoord hoe hy de lotgevallen van een der oude Staaten ophaalde met een klem van taal en eene vaardigheid, die duidelyk aanweezen hoe hy meester was van het onderwerp, en volkomen kundig van alle de roerzels en dryfveeren, die de verſcheidene uitkomſten hadden voortgebragt. Ik hoorde hem ook een breede naamlyst opgeeven van de uitmuntendſte Mannen der oudheid: hunne Characters, die hy beſchreef, waren kort, kragtig, en juist getroffen. Het moeit my dat het vuur, waar mede hy, in zodanige gelegenheden, ſprak, my dermaate verbysterde, dat ik, alleen zynde, my zyn gezegdens niet genoegzaam kon herinneren, om ze op te tekenen. Op myne aanmerking, dat hy de tyden der Oudheid beleefde, was zyn wederwoord. „ Een Jongeling, die de zaaden van roem „ in zyn hart zoekt te planten, moet geene hedendaagſche „ *Memoires*; maar de ſchriften van PLUTARCHUS en TITUS „ LIVIUS leezen".

Ik heb gezien dat hy, als in verrukking, werd opgetoogen, en uitborst in ſpreuken van eene edele vervoering. Twee voorvallen herinner ik my: 't eerſte, „ Welk een „ denkbeeld! dat duizenden erkennen hun geluk aan u ver„ ſchuldigd te weezen"!. —— Op eenen andren tyd, zich in een houding zettende als of hy den hoogen berg, den berg des Roems, voor zich zag, zeide hy, na boven wyzende. „ Derwaards ſtreef ik — en indien ik bezwyk, ik zal ten „ minſten zo hoog gevorderd weezen"; wyzende tot op eene merklyke hoogte.

Ik waagde het eens op den trant der Vrygeesten te ſpreeken; op dat ik door een zo uitmuntend Leermeester te vaster in goede beginzelen mogt bevestigd worden. Ik ſprak met kleinagting van zedelyke aandoeningen; ik beweerde, dat het Geweeten eene losſe en onzekere regelmaat was; dat 'er nauwlyks eene ondeugd gevonden wierd, of men zou menſchen daar aan ſchuldig aantreffen, die egter des geene knaaging gevoelden. —— Doch hy antwoordde, „ Daar is geen mensch, die geen afkeer heeft van eenige „ ondeugd. Verſcheide deugden en ondeugden maaken „ verſchillende indrukken op onderſcheide menſchen; maar „ de deugd, in 't afgetrokkene beſchouwd, is het voedzel „ onzer harten".

Over de Godlyke Voorzienigheid handelende, zeide hy tot my met dien ernst, welke in iemand doorſtraalt, als hy ſterk verlangt geloofd te worden. „ Ik zeg u, op myn „ woord van eer, dat ik my vastlyk verzekerd hou, dan

„ GOD

„ GOD tusschen beiden komt om *Corsica* de vryheid te ver-
„ leenen. Een verdrukt volk, gelyk de *Corsicaanen*, is bui-
„ ten twyfel een voorwerp van den Godlyken bystand.
„ Wanneer wy ons in de allerzorglykste en neteligste om-
„ standigheden bevonden, heb ik noit den moed opgegee-
„ ven, vertrouwende op de Godlyke Voorzienigheid"! —
Ik bragt 'er op in. Waarom de Voorzienigheid dan niet eerder tusschen beiden gekomen was? Hy gaf my daar op, met eene edele, deftige en Godvrugtige houding, dit antwoord. „ Om dat GODS wegen ondoorgrondlyk zyn. Ik „ aanbid hem in 't geen hy gedaan heeft. Ik eerbied hem „ in 't geen hy niet gedaan heeft".

Geduurende het bestuur van PAOLI zyn 'er in *Corsica* weinig wetten opgesteld. Hy maakte gewag van eene, die hy zeer kragtig gevonden hadt om den wraakzugtigen geest der *Corsicaanen* te leenigen. Onder de Eilanders vondt een allerschriklykst soort van wraak plaats, *Vendetta traversa* geheeten. Hier in bestaande, dat, wanneer een Man eenige belediging ontvangen hadt, en hy geene bekwaame gelegenheid kon vinden om zich op zyn vyand, in persoon, te wreeken, hy zyn wraaklust koelde aan een van 's vyands Naastbestaanden. Een zo barbaarsch gebruik was oorzaak van ontelbaare doodslagen. PAOLI weetende, dat de *Corsicaanen* allertederst waren op het punt van eer, maakte eene wet, waar by hy vaststelde, dat deeze soort van wraak, niet alleen met den dood zou gestraft worden, gelyk een gemeene moord; maar de gedagtenis van den Wreeker zou voor altoos, door een gedenkteken van oneere, overblyven. Ook hadt hy uitgewerkt, dat die zelfde straf zou aangedaan worden aan allen meineedigen, of die eene bevreediging, pens gemaakt, schonden. Door deeze zo verwoestende en nadeelige drift tot wraak te keer te gaan, hadt hy, eene andere drift daar tegen doende aanwerken, de wraakzugtige *Corsicaanen* tot eene vergeeflyke gesteltenisse gebragt, en hy verzekerde my, dat zy nu allen, ten vollen, overtuigd waren van de billykheid dier wet.

PAOLI, schoon noit zeer gemeenzaam, bezit eene onbedwongene wyze van verkeering. Dit is een kenmerk van een weezenlyk groot character. De afgezonderdheid van 't gemeen en trotschheid, die eenigen onzer hedendaagsche Edellieden zich aanmaatigen, ontstaat daar uit, dat de Adel nu, in vergelyking van 't geen dezelve voorheen was, bykans alleen in naam bestaat. Voorheen leefden de Edellieden, als Vorsten, op hunne Landgoederen, in eene gast-

vrye

vrye grootheid, zy waren menſchen van vermogen, ieder hunner kon eenige honderden van onderhoorigen te velde brengen. Toen gedroegen zy zich ongemaakt, en waren voor elk te ſpreeken. Doch de meeste Edellieden van den tegenwoordigen tyd zyn dermaate bezorgd om een vertoon te maaken van eene waardigheid, die zy weeten, het onderzoek niet te kunnen doorſtaan, dat zy ſchrikken iemand in hunne nabyheid toe te laaten. PAOLI gedraagt zich zo niet. Zy die rondsom hem zyn, verſchynen, te aller uuren, in zyn vertrek, zy wekken hem op, helpen hem kleeden, en doen alles zonder ſchroom of vrees; zy weeten egter hoe zeer veel zy beneden hem zyn, en verliezen, zyne weezenlyke grootheid kennende, nimmer de hoogagting aan hem verſchuldigd.

Hoewel men ligtlyk toegang tot hem krygt, wordt 'er nogthans nauwkeurige zorge gedraagen tegen allen toeleg op het leeven van dat uitmuntend Opperhoofd, door de *Genueeſen*, die dikwyls, met ſtaatkundige oogmerken, zich aan moord ſchuldig gemaakt hebben; en zeer veel zouden winnen door PAOLI om hals te brengen. Een zeker getal ſoldaaten houdt geduurig rondsom hem de wagt, en, tot nog zekerder oppaſſers, heeft hy eenige getrouwe *Corſicaanſche* honden. Van deezen ſlaapen 'er vyf of zes in zyn kamer, en ook eenigen aan de buitenzyde van zyn kamerdeur. Hy behandelt deeze dieren met alle minzaamheid, en ze zyn zeer op hem geſteld, zy kennen alle zyne gunſtelingen en oppaſſers. Wanneer eenig perſoon het durfde onderneemen om, in den nagt, tot den Generaal te naderen, zy zouden hem terſtond in ſtukken ſcheuren.

Eens met dien beroemden Man van moed ſpreekende, maakte hy eene zeer juiste onderſcheiding tusſchen moed, die uit eene moedige geſteltenis of uit redenkaveling gebooren wordt. „ THOMAS MORE, zeide hy, zou waarſchyn„ lyk niet zo moedig een bres beklommen hebben als een „ Sergeant, die noit om den dood gedagt heeft; doch „ deeze zou de bedaardheid van THOMAS MORE op een „ ſchavot niet hebben kunnen vertoonen". Ten aanziene van dit onderwerp vertelde hy my eene aanmerklyke geſchiedenis, in den laatſten oorlog in *Italie* voorgevallen. Geduurende de belegering van *Tortona*, geboodt de Bevelhebber van het leger, 't geen voor de Stad lag, CAREW een *Iersch* Officier in *Napelſchen* dienst, om, met zyn onderhoorige manſchap, na eenen byzonderen post te gaan. Dit bevel gegeeven hebbende, fluisterde hy CAREW in: *Myn Heer*

Heer ik weet gy zyt een dapper man, ik heb u daarom op deezen post geſteld; ik zeg u, in vertrouwen, 't is een gewiſſe dood voor u allen, ik plaats u daar, op dat de vyand eene myn, die beneden u is, zal doen ſpringen. CAREW boog zich voor het Legerhoofd, en voerde zyne krygsknegten na de aangeweezene plaats. Hier ſtondt hy met een onbezweeken moed, en geroepen hebbende dat hem wyn zou gegeeven worden, zeide hy, dien drinkende, *het welweezen van allen die dapper in den kryg ſneuvelen.* Gelukkig ging op dien tyd *Tortona* by verdrag over, en CAREW ontkwam 't gevaar; naa de heerlykſte gelegenheid gehad te hebben om een zeldzaam voorbeeld van onbezweeken moed te toonen. Met vermaak verhaal ik dit geval 't geen zo zeer tot eere ſtrekt van een Heer uit dat Volk, op 't welke dikmaals zeer ongunſtige aanmerkingen gemaakt worden door de zulken, wier haat zy geheel niet verdiend hebben. Wat ook de ruwe onbeſchoftheid, wat ook de begrimmende jaloersheid moge zeggen, welke ſchimp en ſmaadreden afgeeven, de *Ieren* zyn, op 't vaste land, altoos zeer hoog geagt geweest, en zullen altoos zeer hoog geagt worden.

Ik heb my moeten verwonderen over de agtbaarheid van PAOLI's perſoon onder de *Corſicaanen.* 't Gebeurde dat eene groote menigte, met drift en woede, tot hem zogt te naderen, en als met geweld in zyne kamer wilde dringen, zo dat de lyfwagt te vergeefsch hun poogde te rug te zetten; maar toen hy, op ſtrengen toon, hun toeriep: *voor tegenwoordig verleen ik geen gehoor!* zweegen zy terſtond ſtil en lieten af.

Op een agtermiddag gaf hy ons eene keurige verhandeling over de kunst des oorlogs der Ouden. Hy merkte onder anderen op, dat de Ouden van weinig toerusting hielden, 't geen ze zeer eigenaartig den naam van *impedimenta* gaven, terwyl men hedendaagsch zich met zo zwaaren last bezwaart, dat 50,000 onzer krygsknegten zo veel toerustings noodig hebben als eertyds genoeg gerekend wierd voor alle de legers des *Roomſchen Ryks.* Ook was het, zyns agtens, goed, dat de ſoldaaten zwaar gewapend gingen; dewyl zulks ſtrekte om hun hard en ſterk te maaken: hy merkte op dat de Romeinen de wapenrusting hunner krygslieden verligtende, zy ook zwakker en lafhartiger wierden.

Spreekende over verſcheide leevensſtanden, geſchikt voor een Man van vernuft en opvoeding, ſtelde ik hem de bediening van buitenlandsch Minister voor. Dit dagt hem ee-

eene aangenaame bezigheid voor een Man van bekwaamheden, geduurende eenige jaaren van 't leeven. „ Iemand in „ dien poſt geſteld zynde, zeide hy, zal ongevoelig vor„ deren in de kennis van de menſchlyke natuur en zeden, „ hy zal met de Staatkundigen van *Europa* gemeenzaam „ worden; en telkens, wanneer hy aan zyn Hof weder ver„ ſchynt, bevordering erlangen. Zodanig een Man moet „ nauwkeurig, oplettend, niet te driftig of te zeer op pragt „ geſteld weezen. Hy mag zyn eigen gevoelen voordraa„ gen; doch dit behoort met alle zedigheid te geſchieden. „ Die t'huis het roer in handen hebben, willen ſtuuren".

Hy merkte aan dat het grootſte geluk niet in roem, maar in goedheid gelegen was; dat PENN in zyne *Americaanſche* Volkplanting, waar hy eene geruste en welvergenoegde Maatſchappy hadt opgeregt, gelukkiger was dan ALEXANDER DE GROOT, naa de verwoesting van veele duizenden, toen hy *Thebe* bemagtigde. De geſchiedenis van ALEXANDER kwam hem duister en twyfelagtig voor: want zyne onderhoorige Bevelhebbers, die zyn ryk verdeelden, waren al te yverig in de weer om zyn leeven en daaden te vermelden, en wilden hem, wat het ook kostte, by de naakomelingſchap haatlyk maaken.

Den laatſten dag, dien ik by PAOLI doorbragt, ſcheen my ten hoogſten dierbaar. Hy kwam my, toen ik gereed ſtond om van hem af te ſcheiden, nog grooter nog beminnelyker voor dan oit. 's Avonds voor myn vertrek, gebeurde 'er eene kleinigheid, doch die my de inneemendheid zyns Characters vertoonde. Wanneer de knegts het nageregt opbragten, liet een hunner een ſchotel met nooten vallen. In ſtee van gramſtoorig te worden over iets, dat de knaap niet kon helpen, zeide PAOLI glimplachende. „ Geen „ zwaarigheid", en zich tot my wendende, „ Myn Heer „ dit is een goed teken voor u: *Tempus eſt ſpargere nuces*, „ ['t Is tyd om nooten te ſtrooijen.] Dit 's een Huwelyks „ voorteken, gy moet na uw Land gaan om daar eene „ Schoone, die u aanſtaat, te trouwen, ik zal blyde wee„ zen als ik hoor, dat gy gelukkig geſlaagd zyt".

Dit was eene aartige zinſpeeling op de *Romeinſche* gewoonte, om op de Bruiloft nooten te ſtrooijen, waar van DAMON, by VIRGILIUS, zingt,

Monſe, novas inclde faces, tibi ducitur uxor.
Sparge marite nuces: tibi deſerit Heſperus Oetam.

„ Snyt-

„ Sny nieuwe tortſen Mopſe, uw Bruid zoekt geen verlengen.
„ De ſpeelnoots komen om de lieffte u t'huis te brengen,
„ Stroy nooten; de avondſtar wil om u ondergaan.

VONDEL.

Wanneer ik, ten laatſten, PAOLI vroeg, of ik met mogelykheid, in eenig ſtuk, hem myne dienſtvaardigheid en verſchuldigde beleefdheid kon toonen? gaf hy ten antwoord: „ Gedenk altoos dat ik uw Vriend ben, en ſchryf „ my." Ik verklaarde hem te hoopen, dat, wanneer hy my met een brief vereerde, hy niet alleen als Bevelhebber der *Corſicaanen*, maar als een Philoſooph en een Man van letteren zou ſchryven; hy vatte my by de hand, zeggende: „ Als een Vriend." —— Ik durf uit myne byzondere aantekeningen niet in 't openbaar brengen, de aandoeningen, die my, by dit ſcheiden, vervulden; ik zou, mogelyk, al te zeer vervoerd en met hem ingenomen ſchynen. Ik nam affcheid van PAOLI met tegenzin en ontroerenis, niet zonder hoope van hem eens weder te zullen zien.

Door zo van naby dit verheeven character te hebben leeren kennen, zyn myne begrippen, wegens de waardigheid der menschlyke natuur, verhevener geworden; terwyl ik, door eene ſoort van hoogopwellende drift, in myn boezem een edelaartig vuur voel branden om uit te munten en nuttig te weezen, naar gelange van myne bekwaamheden en de omſtandigheden, waar in ik my geplaatst vind. En ik zoude voorts al myn leeven ontſlaagen zyn van ſlaaffche vrees in de tegenwoordigheid van aanzienlyke Mannen; want waar zal ik oit iemand grooter aantreffen dan PAOLI.

WAAR,

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *Maart* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldheid.
1	29 9½	29. 10	29. 9½	50	52	46	W	W	Z W	Bet. Regen.
2	— 10	—	— 11½	44	46	37	—	N W	N W	Held. wolk.
3	30. 2	30. 3½	30. 5	26	31	27	N O	N O	N O	—
4	— 4	—	— 3½	34	38	31	N W	N W	N W	Bet. Sneeu.
5	—	—	—	34	40	32	N O	N O	N O	Mist. Held.
6	— 3	— 3	— 3	37	41	34	—	—	O t N	Betr. —
7	—	— 2	— 2	34	35	33	—	—	N O	— Reg.
8	— 0	— 1½	—	38	40	34	N	—	—	— Held.
9	— 2	— 2½	— 3	37	43	37	N W	N W	N W	Held. Snc.
10	— 4	— 4½	— 5	30	39	32	O	O	O	— —
11	— 4½	— 3½	— 2½	34	42	39	W	N O	N W	Sne Buyig.
12	— 1½	— 0	— 0	42	44	38	N W	N W	—	Betr. —
13	29. 11	29. 10	29. 8½	41	43	44	N	—	W	— Reg.
14	— 8½	— 9	— 8	39	44	43	W	W	Z W	— —
15	— 7	— 6½	— 6	44	47	46	Z W	Z W	W	— Stormig.
16	— 6½	— 10½	30. 0½	46	44	41	N W	N W	N W	Wind. held.
17	30. 0	30. 0	29. 11	41	52	46	Z W	Z W	Z W	Betr. —
18	29. 11	— 1½	30. 4	46	49	38	W	N	N	Held. Betr.
19	30. 4	— 3	— 1	40	46	43	N W	N W	N W	— —
20	— 0	29. 10	29. 7½	45	50	46	W	W	Z W	Bet. Re. W.
21	29. 8	—	30. 1½	42	41	31	N W	N W	N O	— Hag. Sn.
22	30. 4	30. 4½	— 5	29	35	29	N O	N O	—	Helder.
23	— 5	—	— 3½	37	43	36	N W	N W	N W	—
24	— 3½	— 3½	— 4	40	51	44	—	W	NNO	Reg. Held.
25	— 3	— 3	— 3	42	51	41	N	N W	N O	Betr. —
26	—	— 3½	— 3½	43	51	43	N O	O	—	Mist. —
27	— 3½	—	— 3	40	45	40	—	N O	—	Betr. Mist.
28	— 2½	— 2	— 2	40	49	39	O t N	O	O	Mist. H. M.
29	— 2	—	— 2½	41	53	41	O	N O	N O	— —
30	— 2½	— 2½	—	40	44	41	N.	N	—	— Betr.
31	—	— 2	— 3	40	45	39	N O	N O	O	Betr. Held.

Hoogste Barometer d. 30. 5
Laagste Barometer d. 29. 6
} middelb. d. 29. 11½

Hoogste Thermometer gr. 53
Laagste Thermometer gr. 26
} middelb. gr. 39½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

NIEUWE GEDAGTEN OVER HET EILAND MELITE, WAAR DE APOSTEL PAULUS SCHIPBREUK LEEDT.

Door den Heere J. BRYANT (*).

„ GEen ondienst, zo wy hoopen, zullen wy onzen
„ Leezeren in 't algemeen doen, en zommigen hun-
„ ner zeker een aangenaam Stukje opleveren, met den
„ voornaamen inhoud eener Verhandelinge van den Heer
„ BRYANT, over het Eiland *Melite*, waar de H. PAULUS
„ schipbreuk leedt, mede te deelen. Het is, zo ver wy
„ weeten, eene geheel nieuwe gedagte, en 's Schryvers
„ redenen schynen vry voldoende."

De plaats, waar Apostel PAULUS strandde, te bepaalen, verbeeldt zich iemand ligt, heeft niet veel zwaarigheid in, nademaal ons duidelyk verhaald wordt, dat zy, na eenigen tyd op de *Adriatische Zee* gezworven te hebben, eindelyk op het Eiland *Melite* schipbreuk leeden. De vraag valt alleen, welke Zee den naam van de *Adriatische* droeg, en welk Eiland, van bovengemelden naam, in die Zee kan gevonden worden.

De *Adriatische Zee* is die breede Golf, welke tusschen *Italie* en het oude *Illyrie* gelegen is, en tot deezen dag dien zelfden naam voert. Wat het Eiland betreft, daar was 'er een in die Zee, *Melite* geheeten, en onder dien naam bekend by de beste Aardryksbeschryvers. Dit bewyst de Heer BRYANT met eene onwraakbaare baarblyklykheid, en geeft eene korte beschryving van het Eiland, om het vooroordeel, ontstaande uit eene veronderstelde duisterheid daaromtrent, weg te neemen.

Verder merkt hy aan, dat het stuk buiten geschil zou gesteld weezen door de aanwyzing van 't vermelde Eiland in de *Adriatische Zee*, was het niet dat een Eiland van den zelf-

(*) *Observations and Inquiries relating to various Parts of ancient History.*

zelfden naam, op merklyken afſtand, in de *Africaanſche Zee* gelegen, hier eenige zwaarigheid veroorzaakte. 't Algemeen heerſchend denkbeeld is geweest dat *Melite*, nu *Malta* geheeten, de plaats was van 's Apostels ſchipbreuk; en de inboorelingen van dit Eiland hebben eene oude overlevering, om dit denkbeeld te ſtaaven. Hoe algemeen erkend dit moge zyn, zegt onze Schryver, my dunkt het kan ten vollen beweezen worden, dat de Geſchiedſchryver LUKAS dit Eiland niet bedoelt. Hier in verſchil ik van GROTIUS, CLUVERIUS, BEZA, BENTLEY en BOCHART, dien keurigen, onvermoeiden en geleerden Man.

Nademaal de H. LUCAS uitdruklyk zegt, dat het Eiland, op 't welke PAULUS ſtrandde, gelegen was in de *Adriatiſche Zee*, moet *Malta*, indien dit de plaats is, door hem beoogd, een Eiland van de *Adriatiſche Zee* weezen. Om 't zelve hier voor te doen doorgaan heeft BOCHART veel werks gemaakt; doch de Schryver deezer Verhandelinge toont, na alle de bewyzen van dien Geleerden bygebragt te hebben, in 't breede, door de getuigenisſen van Schryveren, die of tydgenooten van de Apostelen geweest, of weinige jaaren voor of na hun geleefd hebben, dat de *Adriatiſche Zee* begreepen was in de groote *Illyriſche* Golf, en zich noit verder uitſtrekte. STRABO in 't byzonder, die 'er zo groot eene uitgeſtrektheid aan toeſchryft als iemand, bepaalt dezelve tusſchen twee vaste perken, omtrent welke men niet misſen kan, zeggende, dat ze gelegen was tusſchen *Italie* en het tegenovergelegene vaste land. Waar heeft dan, vraagt onze Schryver, PAULUS ſchipbreuk geleden? Zekerlyk tusſchen *Italie* en *Illyrie*, de tegenovergelegene vaste kust. Wordt nu *Malta* daar gevonden? Neen, veel verder, in een Zee, die geene gemeenſchap heeft met deeze kusten. Maar 't andere *Melite*, daar SCYLAX, AGATHEMERUS, PLINIUS en anderen van ſpreeken, ligt in de *Adriatiſche Zee*, overeenkomſtig met 's Apostels berigt; derhalve is het *Illyriſch Melite* het Eiland door dien H. Schryver bedoeld.

Als eene omſtandigheid, die deeze ſtelling van den Heer BRYANT bekragtigt, brengt hy by het getuigenis van LUKAS, die de inwoonders *Barbaaren* noemt. Eene benaaming, die hy toont dat niet past op de inwoonders van het Eiland *Melite* in de *Africaanſche Zee*, maar voegt aan die van het *Illyriſch Melite*. —— Hy voegt 'er nevens, tot verdere ſtaaving van zyn nieuw denkbeeld, dat, volgens het verhaal der hedendaagſche Reizigers, op *Malta* geene Adders

ders huishouden; weshalven dit de plaats niet kan weezen, waar de Apostel zodanig een beest onbeschadigd van zyne hand schudde.

Dusdanige stukken op te helderen, zegt de Heer BRYANT, moge zommigen kleinigheden van weinig belang, en der opmerkinge onwaardig schynen; doch, myns agtens, is het bepaalen van eenig stuk, 't geen ons in de H. Bladeren voorkomt, van gewigt. Wy zien, de heilige Waarheden naspeurende, geduurig nieuwe blykbaarheden: een nieuw licht vertoont zich, en heldert ook andere zaaken, zo bepaald niet beoogd, merklyk op. Het verschilt niet van waar het komt, 't is altoos aangenaam voor een onderzoeklievend en ernstig gemoed, en moet, in 't einde, nuttig weezen. 't Onderzoek na de geringste byzonderheid, de opheldering van 't geringste stuk, strekt tot bevestiging van 't geheele. Dergelyk een voordeel zal ontstaan uit het geen ik hier wegens het Eiland *Melite* heb voorgedraagen. De Leezer zal opmerken, dat de Zeën, van welke ik gesprooken heb, met de Landen, die 'er om gelegen zyn en tot Kusten strekken, tevens met veranderingen, door den tyd voorgevallen, hier klaarder en naauwkeuriger vermeld worden dan anders gedaan is.

Uit dergelyk een onderzoek kan ook blyken, welk eene strenge proeve de heilige Geschiedenis konne doorstaan; zy behoeft, in dit opzigt, voor geene geschiedenis te wyken: en 't is, in dit slag van naspeuringen, zeer aangenaam te ontdekken, hoe, door van buiten aankomende blykbaarheden, gestaafd wordt, dat de zaaken noodwendig in dier voege zich hebben moeten toedraagen als ze verhaald worden. —— Het dient wyders om de ligt- en bygeloovigheid der *Roomsche* Kerke aan den dag te leggen, en te toonen op welk eenen zwakken grond haar geloof rust. Een misverstand, 't geen het eene Eiland voor 't andere, van den zelfden naam, heeft doen neemen, geeft voet tot verscheide bedriegeryen, alle gevolgen van die eene dwaaling! en die door de Geestlykheid als hoogeerbiedenswaardige waarheden worden voorgedraagen. Dit hebben de Uitgeevers van het Nieuwe Testament te *Rheims* inzonderheid gedaan; als die, het niet genoeg agtende den Leezeren eene gebreklyke vertaaling van de gemeene Latynsche leezing te geeven, 'er de *Legenden* der Kerke, tot eene verdere verbastering, byvoegden. Van het Eiland *Malta* spreekende, 't geen zy *Mitylene* noemen, maaken zy deeze aanmerking: *Dit Eiland (nu* Malta) *is de zetel van de* Rhodische *Ridders*;

de inwoonders hebben eene zonderlinge hoogagting voor den H. PAULUS, *aan wien de Hoofdkerk, 's Bisschops zetel, niet alleen, maar ook het geheele Eiland is toegewyd; het volk vertoont ook nog aan de vreemdelingen de plaats van 's Apostels gevangenis, en andere gedenktekens van de wonderen door hem verrigt.* En elders: Malta *heeft tot deezen dag toe de blyken van Apostel* PAULUS *zegen.* Op eene andere plaats, spreekende van de Adder, die om 's Apostels hand slingerde, maaken zy deeze aantekening, *ja, 't Christen volk gelooft, tot op deezen dag toe, dat, op het gebed van* PAULUS, *het Eiland voor altoos van vergiftige Adders verlost is, zo dat de kinders, zints dien tyd, daar met de Slangen speelen. De bedevaardgangers neemen ook dagelyks steentjes mede uit de plaats, waar* PAULUS *zich onthieldt, waar van zy verzekeren dat de zodanigen, die, in daar omstreeks gelegene Landen, door venynige dieren gebeeten worden, de geneezing erlangen: dit middel draagt den naam van* ST. PAULUS genade. —— In deezer voege hebben zy goedgevonden het Woord van GOD met de overleveringen van menschen te overlaaden, even of de Schriftuur den behoorlyken invloed niet zou hebben, zo dezelve niet opgecierd ware met *Legenden* en verdichtzelen. Dat *Malta* geene vergiftige dieren huisvest moet niet toegeschreeven worden aan den zegen van Apostel PAULUS, die 'er nimmer voet aan land zette; maar aan den aart des Eilands, 't geen aan dit slag van dieren geene voegzaame schuilplaats geeft: want het ligt laag, en bestaat uit zagte witte rots, met zeer weinig aarde overdekt. Ik geloof dat *Malta* oorspronglyk ongeschikt is om Slangen, Adders, of dergelyk gedierte ten verblyfplaatse te strekken. En schoon de inwoonders de hand van PUBLIUS laaten zien, de plaats van PAULUS landing, gevangenisse, en den pylaar van dien Apostel aanwyzen, egter denk ik, dat het vry vast gaa, dat PUBLIUS noch PAULUS daar immer geweest zyn; en, indien de laatstgemelde daar geweest is, heeft hy het voorverhaalde wonder, ten opzigte van de Adders, niet kunnen verrigten, of hy moest eerst een antler wonder gewrogt hebben, om dat gedierte daar te brengen.

PROEVE OVER DE VERDRAAGZAAMHEID.

(Uit het Engelsch.)

Aan de Heeren Schryveren der Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN.

„ IK heb reden te over om vast te ſtellen, dat gy voor
„ de Verdraagzaamheid, in het Stuk van den Gods-
„ dienst, zyt. Veel is 'er, veel wordt 'er over geſchree-
„ ven; dan het kan, wanneer het wel gedaan wordt, niet
„ te veel geſchieden: dit heeft my doen beſluiten om het
„ volgende korte, doch, myns bedunkens, fraije ſtukje,
„ over dat onderwerp, te vertaalen, en het u te laaten
„ toekomen, met verzoek om aan 't zelve een plaatsje in
„ uw *Mengelwerk* in te ruimen. Ik ben

Myne Heeren!

U Dw. Dr.

E. J.

Het alleredelst gevoelen, dat 's menſchen Ziel kan vervullen, is eene algemeene goedwilligheid jegens alle menſchen. Zodanig eene Zielsgeſteltenis voert den mensch ten hoogſten toppunte van volmaaktheid, zynde deeze eene navolging der Godlyke goedheid, welke zich over en in al het geſchaapene vertoont. In de zedelyke wereld is zo wel eene aantrekking van zielen, als die der lichaamen in de ſtoffelyke gevonden wordt; en gelyk de lichaamen in eene geregelde orde blyven, door de onderlinge werking van middelpunt zoekende en middelpunt vliedende kragten, zo wordt de inwendige goede geſteltenis van ziel best bewaard, door eene gepaste maatiging van Eigenliefde en algemeene Goedwilligheid. Schoon de menſchen nauw aan een verbonden zyn, door de banden der natuure en byzondere verbintenisſen, verſchillen zy nochthans dikwyls, uit hoofde van onderſcheidene bevattingen en gebruiken.

Van alle Twisten zyn die, welke den Godsdienst betreffen, vergezeld van de meeste drift en heftigheid. Stroomen menſchenbloed wierden 'er vergooten wegens het aankleeven of verwaarloozen van byzondere Godsdienſtige ſtelzels. Elk aandoenlyk hart, elk hart, dat de menschlykheid

niet heeft uitgeſchud, moet beeven en zidderen op 't leezen van de verhaalen der ſchriklyke pynigingen, die door bygeloovigen, op hunne begrippen onveranderlyk geſteld, zo dat ze geen de minſte afwyking konden dulden, anderen wierden aangedaan. Zelf menſchen van de nauwgezetſte deugd en de voorbeeldlykſte vroomheid, vonden zich, door yver in geſchillen over den Godsdienst, vervoerd buiten de paalen der Rede en betaamlykheid; aangezet door het vuur der partyſchappen, wenschten zy het verderf en bewerkten den ondergang hunner beste vrienden, die 't ongeluk hadden om in ſtukken van beſpiegeling met hun te verſchillen. Zy mogen door het voorwendzel van liefde tot de Waarheid hun gedrag zoeken te verdeedigen; doch laaten zy bedenken, dat de liefde aan de waarheid niet behoort opgeofferd te worden. 's Menſchen vrye Ziel wil geen dwang, geen geweld dulden, de weg van Rede en Overtuiging is de eenige langs welken zy zich laat leiden. In afgeperſte toeſtemming ſteekt ook geene verdienſte. De Redeneerkunde van het zwaard is zeer bedrieglyk. Kan het den Vader der genade welbehaagelyk weezen, dat zyne redelyke ſchepzels vermoord, en, als 't ware, tot zynen dienst gedrongen worden? Neen. Hy zal niets aanneemen dan eene vrye Ziel hem opgedraagen. De burgerlyke Overheid möge wanbedryven ſtraffen, het geweeten is vry, de regten van 't zelve onſchendbaar. Geen menschlyke regtbank kan rekenſchap van de overleggingen des harten eiſchen; 't Godlyk Weezen alleen heeft het regt om *de harten te onderzoeken, en de nieren te beproeven.*

Vervolging woedt en woelt tegen zich zelve: de opregte Martelaar, door de vlammen der aangeſtooke houtmyt omringd, kan eene veilige toevlugt vinden in het heiligdom zyner ziele, ongenaakbaar voor de doldriftigheid der geweldenaaren en den verdwaasden yver des gepeupels; hy zal, als een Phenix, uit zyne aſche herryzen, en de dagregisters der vermaardheid zullen zynen naam vereeuwigen. Wanneer hy, aan handen en voeten gekluisterd, op den grond ligt uitgeſtrekt, kan hy inwendige vryheid genieten, en in 't midden van de akelige duisterheid der gevangenisſe, zal hy de heldere ſtraalen der waarheid zien flikkeren.

O, zwaard der Vervolginge, keert in uwe ſcheede, rust, en roest, daar! dat geen meer ſlagtoffers uw wreeden bloeddorst voeden! dat het menschdom door den band des vredes vereenigd blyve! Geen dwaalingen in 't verſtand zyn te veroordeelen, als zy met een eerlyk hart gepaard gaan, en

niet

niet voortkomen uit hardnekkig vooroordeel en een moedwillig opzet om van anderen te verſchillen.

Misſchien zal men hier op inbrengen, dat opregtheid en eerlykheid van hart, in dit geval, niets betekent: naardemaal iemand, een valſchen Godsdienst aankleevende, evenwel opregt kan weezen. Dan geene behoorelyke beſchouwing der oneindige Goedheid zal ons doen beſluiten dat, in alle eeuwen, onder alle volken, onder alle aanhangen, de zodanigen, die opregte liefhebbers en zoekers der waarheid geweest zyn, genade zullen vinden voor den Godlyken regterſtoel, ſchoon zy dwaalden. Minzaame inſchiklykheid zal 'er plaats hebben omtrent de vooroordeelen der opvoeding, en de bepaaldheid der verſtandige vermogens. God kent de zwakheden der menschlyke natuure, en verwagt geene Engelagtige volmaaktheid. De opregte man mag derhalven zyne Ziel in vrede bezitten, zonder in zyne rust geſtoord te worden of anderen te ſtooren. Zedelyke deugd is het voornaamſte, 't geen van ons geeischt wordt in den ſtaat der beproevinge, en om die te betragten ſtaan alle menſchen gelyk; op de heirbaan der deugd kan de Herder, met zyn' ſtaf, zo wel als de Koning, met zyn' ſchepter, voortſtreeven: terwyl de Kunde en geſleepenheid omtrent afgetrokkene en duistere geſchilſtukken, maar voor weinigen geſchikt is.

Onder elk volk heerscht eene zekere wyze van denken, gehandhaafd en beſchermd door de burgerlyke Overheid: wat Regtzinnig is in 't eene Land, gaat voor Kettery in een ander; doch 't oog der welverlichte Rede ziet een ondeugend leeven voor de ſnoodſte Kettery aan, en houdt eenen deugdzaamen wandel voor de beste Regtzinnigheid. God is geen aanneemer des perſoons, noch de God van eenige byzondere Kerk, veel min van eene byzondere gezindheid in een Kerk. Hy bepaalt zyne zegeningen en weldaaden niet aan eenige weinige gunſtelingen, alle ſchepzels deelen in zyne goedheid, ſchoon op ongelyke wyzen. Hy die 't oneindig ruim tot zynen Tempel heeft, hoort de opregte gebeden van alle volken, geſlachten en tongen.

Ik kan niet voorby hier in opmerkinge te neemen, welke verkeerde begrippen eenigen omtrent den Godsdienst koesteren; zy oordeelen het voldoende een goed zedelyk leeven te leiden, opregt met hunne medemenſchen te handelen; doch zelden of noit vertoonen zy eenig blyk van Godsdienſtige eerbewyzing aan den Schepper des heelals. De openbaare eerdienst is ondertuſſchen een noodwendig teken van de hulde, die wy den Koning der Koningen, en

Heer der Heeren bewyzen; een welgeſteld gemoed kan geen vermaaklyker bezigheid vinden dan het toebrengen van dankofferanden aan de gunſtryke en alles ſchenkende Voorzienigheid, en het affmeeken van de beſcherming der Almagt. Waren 'er geen tyden tot den Godsdienſt bepaald, het menſchdom zou welhaast in beestagtigheid ontaarten. De Inſtelling van den Sabbath, enkel in een ſtaatkundig licht beſchouwd, is zeer te pryzen, en wonderlyk geſchikt om 't bezef van Godsdienst en Deugd onder de menſchen te bewaaren. — Wat ook eenigen mogen zeggen wegens de duidelykheid van de wet der Natuure, zal een ieder, die immer de menſchen en de menschlyke zaaken zag, zo als ze waarlyk zyn, moeten bekennen, dat een vastgeſtelde Godsdienst noodig is tot het welzyn van een' Burgerſtaat. Elk braaf man zal, uit deezen hoofde, den Godsdienst zyns lands met eerbied en ontzag bejegenen. De vrede en rust der Maatſchappye behoort byzonder in 't oog gehouden te worden, door lieden die zich aan enkele beſpiegeling overgeevende, maar al te gereed denkbeeldige plans van hervorming ontwerpen, die nimmer ter uitvoer kunnen gebragt worden. Eene algemeene Verdraagzaamheid moest 'er plaats hebben, onder opregte leden van alle belydenisſen; die tevens ſtille en geruste leden der Maatſchappye zyn.

Mogelyk zegt iemand, dat dusdanig een grondregel verwarring in den Staat zou verwekken. Maar zullen eenige regels, eenige verbintenisſen, 't verſchil van gevoelens kunnen voorkomen, en beletten. De menſchen zullen, in ſpyt van alle Kerklyke vastſtellingen, voor zich zelven denken en oordeelen. Hunne tongen mogen naar tydsgelegenheid ſpreeken, doch hun hart zal 'er tegen op komen. En welk een wreedheid is het een opregt man te dwingen om zich anders uit te drukken, dan hy denkt.

De deur ter gemeenſchappe van elke Kerk des lands moest zo ruim weezen als mogelyk, en de zwaarigheden van 't gewisſe behoorden altoos met tederheid behandeld te worden: 't is best niet te ſterk te ſtaan op afgetrokkene en verborgene leerſtellingen, waar omtrent men zo ligt in de eene of andere dwaaling valt: de algemeene beginzels van den Godsdienst moesten als Geloofsartykelen worden voorgeſteld.

Van alle Godsdienſten, op den geheelen aardbodem, is de Christlyke de uitmuntendſte, zynde deeze een kort en naauwkeurig begrip van de waare Wysbegeerte, en een volmaakt

maakt rigtſnoer voor den mensch. CHRISTUS bewees zyne Godlyke zending door eene menigte openbaare wonderdaaden, en zyn onzondig leeven, vol van alle deugden, vercierde zyne Leer. Hy verſcheen als een Leeraar der geregtigheid, hy dong na geen aanzien, hy zogt geen rykdommen. Hy *ging het land door goeddoende aan allen*, tevens de lichaamlyke ongemakken, en de kwaalen der Zielen geneezende. Zo groot was de goedaartigheid van den Zaligmaaker der wereld, dat hy de liefde tot het onderſcheidend kenmerk van zynen Godsdienst ſtelde. *Hier aan zullen zy kennen dat gy myne leerlingen zyt, indien gy Liefde hebt tot elkander.*

Het lydt geen tegenſpraak, dat de Christenen grootlyks ontaard en verbasterd zyn van de Eenvoudigheid der Euangelieleere. De Godsdienst wordt nu aangemerkt als een ſtelzel, geſchikt om eerzugt te voeden en gierigheid te voldoen. Zo ras de Christlyke Godsdienst den Godsdienst van den Keizer wierd, en ſteun kreeg aan den wereldlyken arm, nam de verbastering een' aanvang, en de Christenen begonnen, op hunne beurt, te vervolgen. Toen donderden de Kerkvergaderingen vervloekingen over en tegen elkander uit; toen zag men de Ketters aan den wereldlyken arm overleveren; toen wierden de martelvuuren ontſtooken. Kan men gelooven dat het Euangelie des Vredes, elende en verwoesting op aarde zou brengen! O wonderbaare bedorvenheid der menschlyke natuure!

Verſtandige menſchen zullen altoos onderſcheid maaken tusſchen een ſtelzel zelve, en waar toe het uit eigen aart ſtrekt, en het misbruik 't welk daar van gemaakt wordt. De noodzaaklyke en aangelegene Waarheden, worden, in de Heilige Bladeren, duidelyk geopenbaard: duistere en moeilyke plaatſen behelzen niets ter zaligheid noodzaaklyk; deeze mogen oordeelkundig behandeld, maar moeten nimmer als kenmerken van Regtzinnigheid aangevoerd worden. Het was te wenſchen, dat allen, die zich Christenen noemen, in ééne Kerk den Godsdienst handhaafden, dat het ééne Kudde was en één Herder. Ten dien einde moet de een den ander inſchikken en toegeeven. Alle Christlyke gemeenſchappen ſtemmen over een in de grondwaarheden; waarom verſchillen zy dan, ten opzigte van min aangelegene ſtukken? — De hoofdoorzaak van hun verſchil berust in de grootschheid en trotschheid der hoofden van byzondere Aanhangen, die noodwendig dat aanzien, dat gezag, 't welk zy, de verdeeldheid ſtand houdende, bezitten, by

de vereeniging zouden verliezen, en ongemerkt in de groote menigte doorgaan.

Geene dwangmiddels moeten tot deeze vereeniging gebruikt worden, gemaatigdheid en inſchiklykheid behooren dit uit te werken. Geweld maakt veinsaards, overtuiging alleen kan waare belyders verwekken. Geen een bevel wordt 'er in 't Euangelie gevonden, 't geen de heerſchappy over de geweetens der menſchen aan iemand toeſtaat. Het Christlyk Geloof zal nimmer, in de oorſpronglyke Eenvoudigheid, beleden worden, zonder de handhaaving van de menschlyke vryheid, het buiten ſluiten van alle menschlyke ſtellingen, en het enkel aankleeven van die Leerſtukken, welke de wereld leeren: GOD *in geest en in waarheid te dienen.*

Laaten wy onze gemoederen opheffen, en de vuurigſte gebeden der Godheid opdraagen, ſmeekende, dat hy allen menſchen genadig zy, en allen die op den weg der dwaaling wandelen of bedroogen worden, op den weg der waarheid brenge.

BRIEF van den Heer PAJON, OVER DE ZIEKTEN VAN DE BORST.

(Uit het Fransch vertaald.)

GElyk 'er geene Ziekte is welke men kan gelooven geneezen te kunnen worden door een enkel middel en eenzelfde behandeling, en by welke men geen acht behoeft te ſlaan op voornaame omſtandigheden, welken den trap en de natuur van de ziekte veranderen, als ouderdom, kunne, eige gemaatigdheid, tyd van het jaar, landsgeſteldheid; en voornaamelyk de verſchillende oorzaaken, zo natuurlyke als tegennatuurlyke, welken dezelve voortgebragt hebben; zyn 'er geene welken meer omzichtigheid en verſchil in behandeling vereiſchen dan de ziekten van de Borst. Hoe weinig men nog de kwaalen kenne welke de Borst onderhevig is; men weet, voor eerst, dat dit ingewand (de Long) dikwils alleen door medelydendheid aangedaan wordt, dat is te zeggen, dat het kwaad veroorzaakt wordt door eene verwandeling of overdragt van eenige bedorve ſtoffe van een ander deel; zo dat het dikwils te vergeefs is tegen de kwaal te werken waar hy het meeste geweld ſchynt te maaken, om dat men dezelve in haar beginzel moest tegengaan. Ten andere, dat waar dit ingewand op zich zelve is aangegreepen, de oorzaaken welken de ziekten van dit inge-

gewand voortbrengen zo ongelyk zyn, datzé een geheel verſchillende behandeling vereiſchen; ja het is niet moeilyk te ontdekken dat de beste middelen, in deeze ziekte, van den meesten dienst zyn, als men 'er ſomtyds eens eenige verandering in maakt. Hier uit zal volgen dat de genen, die in de Teering het een of ander middel voor *ſpecificq* willen opgeeven, bedroogen uitkoomen, en niet kunnen volbrengen het gene zy beloeven.

In geval van eene zweering der Longe, door eene oorzaak welke van 't begin af de zelfſtandigheid van dit ingewand heeft aangedaan, hebben ſommige Geneesheeren voorgeſteld, de middelen tot de beledigde plaatſe te brengen door de inademing, en dit was, buiten tegenſpraak, de kortſte weg. Doch men kan niet ontkennen dat de dagelykſche ondervinding leert dat zulk eene wyze van geneezing den meesten tyd vrugteloos zy. Weetende dat alle middelen en alle geneeswyzen, waar van men tot nog toe gebruik gemaakt heeft, zo dikwils te kort ſchieten in deeze ziekte, moet men zich wel wagten van 'er één op te geeven, als 't welk in alle gevallen de geneezing zou te wege brengen. Maar ſchoon deeze ziekte zo moeilyk is te geneezen, moet men egter geen moogelyke middelen verzuimen om deezen vyand tegen te gaan. En het is van veel belang zaaken bekend te maaken, welken in eenige gevallen van goede uitwerking zyn geweest, alsze niet algemeen bekend of wat verachteloosd zyn.

Van deeze ſoort is de ſchaapen-melk, zeker, een van de beste middelen om de kragten te herſtellen: zy heeft wezenlyke hoedanigheden welken haar doen uitmunten. Zy hot niet ligt, om dat zy minder welagtige deelen heeft; zy heeft eene ſuiker of zout van melk, 't welk zeer zagt en balſemagtig is: zy heeft veel room. Zy is voornaamelyk van dienst in vermagering, uitteering en gebrek van vogten, geevende overvloed van voedende ſappen. Verre van loslyvigheid te maaken gelyk de melk van een koe, ezelinne of merry, herſtelt zy den Buikloop met kragt, herſtelt de verteerkragt, door de vezelen van de Maag te verſterken; en men weet dat de meeste ziekten hier uit haaren oorſprong hebben. Men begrypt derhalve dat zy van dienst is om geneeskragtige voedzels te verſchaffen, welken zonder de Maag te veel arbeid tot verteering te geeven, en zonder eenige ontrusting te verwekken, veele ſappen kunnen verſchaffen om het gebrek der voedinge te herſtellen. Eindelyk, in alle gevallen waar in de geiten-melk te pas koomt

is

is de ſchaapen-melk veel beter; en door een ſcheidkundig onderzoek kan men ontdekken hoe veel zy boven anderen heeft. Zy heeft daarenboven nog dit voordeel, dat zy op alle tyden van het jaar kan gebruikt worden, het welk omtrent anderen zo niet kan geſchieden.

De Heer MALOUIN ſpreekt 'er, in zyne *Chymie Medicinale*, met achting van. Veel anderen hebben dezelve aangeraaden in verſcheide ziekten. In de zuidelyke Provincien maakt men 'er booter van, en goede kaas. In de Cantons, waar de ſchaapen weinig melk geeven, heeft de moeilykheid om 'er zich van te voorzien dezelve doen verwaarloozen, en men heeft gelten-melk in plaats genomen, welke 'er naby koomt. 't Gene wy ten voordeele van de ſchaapen-melk zeggen, rust niet op losſe redeneeringen of enkele beſchouwing. Het onderzoek toont, en veele ondervindingen bekragtigen het. Ik heb, myn Heer, deeze Waarneemingen van dat gewigt geoordeeld dat ze waardig waren in uw *Journal* bewaard te worden; maak 'er gebruik van naar dat uw eigen oordeel zal denken te behooren.

Ik ben enz.

PAJON DE MONETS, *Docteur-Regent de la Faculté de Paris.*

WYNAZYN EEN NUTTIG GENEESMIDDEL.

Door J. COOK, M. D.

(Uit het Engelsch)

WYnazyn is een Zuur uit het groeijend Ryk, doch niet van de Natuur, maar door konst voortgebragt. Het ontſtaat na een dubbele gisting, is eene zelfſtandigheid van byzonderen aart, en is niet gelyk te ſtellen met de natuurlyke zuure ſappen van eenige plant; als Oranje-appelen, Limoenen, Citroenen, Haag-appelen, Berberis enz. noch ook met die der Mynſtoffen, Vitriool, Zwavel enz. van welken het zo zeer verſchilt als van eenig ander ding. Het is waar, het is, gelyk deezen, zuur op de tong; doch in plaats van het bloed te ſtremmen, gelyk de anderen, verdunt dit het zelve. Het is goed tegen de Peſt; het herſtelt ſchielyk de dronkenſchap, overlaading van ſpyze en drank, en werkt veel goeds, zo inwendig als uitwendig voor een ge-

geneesmiddel gebruikt, behalven dat hy ook dient tot een Smelt-vogt (*), waar toe de gemelde ſappen onbekwaam zyn.

Oneigenlyk worden derhalve de zuure ſappen natuurlyke Azynen genoemd; want overgehaald geeven zy niets dan een ſmaakeloos Water; daar de Wynazyn door distilleering een zuuren geest opgeeft. Hoe ſterker de Wyn, hoe ſterker de Azyn, welke van dezelve is gemaakt.

Wat aangaat de geneeskragten van den Azyn. Hy is een doordringend zuur, een ſmeerig vogt, welk met loogzouten opbruist, het menſchelyk lichaam verkoelt, de kwaade uitwerkingen van dronkenſchap voorkoomt, de herſenen, geesten of zenuwen opwekt en verfrischt, alle bederving en verrotting tegenſtaat, veel beter in een koorts dan hertſterkende middelen uit geestryke dingen. Was hy niet te duur, het is een uitneemend middel om vuur te blusſchen, zo wel buiten als in het lichaam. Ik heb een gezwel met ontſteeking verdreeven door het deel te ſtooven met Brandewyn en Azyn, en dus de verettering geweerd.

Kortom, hy is verdunnend, prikkelend, zweetdryvend, pisdryvend, afveegend en zeer verzagtend in Onſteeking, en een vaardig middel in Beroerte en Slaapziekten. Hy leſcht den dorst, en zuivert door gorgeling den mond en de keel.

Niets byna is zo verdunnend en ontbindend als Azyn met Honig opgekookt, en met eenig water verlengd; hierom is hy van nut in de Kinderpokjes, de Pest, Heete- en Galkoortzen, waar het bloed en de ſappen te taai zyn, of de vogten naar verrotting hellen. Dit middel dus bereid en warm genomen, verwekt zweeting, eene ontlasting welke in de meeste Koortzen noodzaaklyk is en verligting aanbrengt.

DIOSCORIDES en THEOPHRASTUS, twee oude Griekſche Kruidkenners en Wysgeeren, de laatstgemelde een leerling van PLATO en ARISTOTELES, hebben hierom het gebruik van Azyn in heftige Ziekten aangeraaden, en voornaamelyk in het Zydwee (†) en de Long-ontſteeking (‡), Ziekten uit vergif van Gewaſſen of Mynſtoffen ontſtaan, beeten van vergiftige Dieren, zelfs de dolle-honds-beet. Ja men heeft onlangs ergens bevonden, dat de Azyn, ryklyk gedronken, deeze verſchriklyke kwaale heeft geneezen, na dat 'er de Watervreeze reeds was bygekoomen, en alle hope van ge-

(*) *Menſtruum.* (†) *Pleuritis.* (‡) *Peripneumonia.*

geneezing was opgegeeven. De prikkelende kragt blykt hier uit, dat hy flaauwen, beroerden en flaapzugtigen opwekt, meer dan de reuk van den geest van Harts-hoorn, Ammoniak-zout enz. Men maake 'er maar een linnen doek in nat, en houde dien digt voor den mond en de neuze, en men zal de menſchen uit overvallen van flaauwte doen bekoomen, en behoeden van 'er weêr in te vallen. Hy is een uitmuntend tegengift tegen het *Opium*, uitwendig aangelegd en inwendig genomen; en zal zelden misſen in Bezwyming, Stuipen en aanvallen van Opſtyging (*), in plaats van vlugzoutige geesten, welken maar in kleine maate kunnen gebruikt worden, en niet altyd by de hand zyn. Beſpreng dezelven maar wel met Azyn, en gy zult haast het onderſcheid zien; van buiten aangelegd is hy ook goed voor Hoofdpyn. Met één woord, hy is zulk een kragtig middel tegen Ontſteeking, heete Koortzen en Gezwellen, dat wy byna niets beters hebben. Hierom wordt 'er veel gebruik van gemaakt in heftige ziekten, en in 't byzonder, met Honig gemengd, in de Teering, en andere uitdroogingen en verdervingen van het lichaam. Hy is ook een ongemeen en zagt zweet-middel, zynde van een verkoelende natuur, en derhalve bekwaam om in heete Koortzen gegeeven te worden, waar in hy, als andere middelen het niet hebben konnen doen, doorgaans zweet verwekt; waarom ik veel houde, in zulke Koortzen, van Azyn en koud water, en heb dezelven dikwils door zweeting, alleen door deeze middelen verwekt, doen afgaan. De Azyn is van veel dienst tegen de Pest, waarom SILVIUS alle morgens twee lepelen vol gebruikte, eer hy naar zyne zieken uitging, en zo doende van alle toeval dier plaage vrybleef, en dit verzuimd hebbende, kreeg hy gemeenlyk pyn in 't hoofd. En DIEMERBROEK gaf hem met goeden uitſlag in de zwaare Pest, te Nimwege, waar in hy als een ervaren Geneesheer naarſtig werdt gezogt.

Doch, gelyk 'er geen Geneesmiddel is, 't welk voor alles goed is, hoe geacht ook, wordt ook de Azyn van ſommige Heelmeesters kwaalyk gebruikt by Been-breuken, wanneer zy het deel met Azyn beſproeijen, en de windzels in Azyn natmaaken, om Ontſteeking voor te koomen. Tot zo ver redeneeren zy wel niet kwaalyk, doch zy bedenken niet, dat Azyn zulk een ontbindende kragt heeft, dat hy niet alleen de vastwording van de nieuwe *Callus* (†) zal

(*) *Paſſio hyſterica.* (†) *Been-weer.*

zal vertraagen, maar ook een oude zagt zal maaken en doen ſmelten: bygevolg moet hy niet gebruikt worden waar men aangroei van Been-weer verwagt (*a*).

(*a*) Wy kunnen hier byvoegen, dat veele geachte Schryvers der Geneeskunde betuigen ondervonden te hebben, dat de Azyn in kwaadaartige ziekten, en met verrotting, meer dienst doet, dan de mineraale Zuuren van Vitriool of Zwavel, welken ſcherper en meer bytende zynde, en het bloed ſtremmende, ſtrydiger zyn met de geſteldheid der deelen en ſappen van het menſchelyk lichaam. Wy kunnen echter ook niet nalaaten onze twyfeling te betuigen, of de Azyn het zelfde nut doet in waare Ontſteekingen, als Zydwee en Long-ontſteeking; als deeze ziekten Roozig (*) zyn, kan hy te pas koomen, doch als dezelven uit waare Ontſteeking beſtaan, ſchynt de ondervinding dit niet te beantwoorden, en de uitgeperſte ſappen meer te pas te koomen. Dat deeze tweederleie ziekten zeer verſchillende zyn, is door de Ouden, als HIPPOCRATES en GALENUS, zeer wel opgemerkt; ſchoon dit verſchil van de Hedendaagſche Geneesheeren veelal over 't hoofd gezien wordt: waarom men het genen in het eene geval nuttig heeft bevonden, onbedagtelyk tot het andere overbrengt. Het zelfde moet aangemerkt worden aangaande het uitwendig gebruik van den Azyn in heete Gezwellen; alzo de Roozige hier door gemaklyk de Ontſteekingsgezwellen bezwaarlyk geneezen, of wel verergerd zullen konnen worden. Doch hier op wordt, by ongeluk, door de Heelmeesters ook te weinig acht gegeeven. Men kan iet aangaande deeze onderſcheidingen vinden in onze *Letteroefeningen*, IV Deel, bladz. 200. en uitvoeriger in de *Proeve van* J. RUURHOF, *aangaande de Roos*, bladz. 30, enz. In alle gevallen moet echter maat gehouden worden: want gelyk het is met andere middelen, kan men ook te veel Azyn gebruiken.

(*) *Pleuritis & Eryſipelatoſa.*

AANMERKINGEN OVER HET ZEEWATER ZOET TE MAAKEN.

Getrokken uit de Gazette de Commerce enz.

(*Uit een Amerikaansch Nieuwspapier vertaald.*)

WY zien uit de openbaare Papieren van Rouen, dat de Heer CHANDELIER, Lid van de *Academie des Sciences & Belles Lettres* van gemelde Stad, in eene der zittingen van deeze *Academie*, eene Verhandeling heeft voorgeleezen over de maniere van den Heer CHERVAIN, om het Zeewater

water zyne zoutigheid te beneemen, en, door middel van olie, zyn bitumenagtigen ſmaak te doen verliezen. Dees Academist beweert, na verſcheide proeven, waar van hy verſlag doet, dat men deeze twee beoogingen door de behandeling van den Heer CHERVAIN nimmer zal bereiken. Onder de verſcheide proeven, welken de Heer CHANDELIER genomen heeft, heeft hy een zout en bitumenagtig water ſamengeſteld, waar in hy getoond heeft, dat de olie den bitumenagtigen ſmaak niet belet in het gedistilleerde water over te gaan, en de zuiverſte boom-olie zelfs een onaangenaamen ſmaak aan dit water gaf. De Heer MONET, geasſocieerde van de *Academie*, hadt bereids geſteld, dat het Zeewater geen *bitumen* in heeft.

Eene zaak, van zo veel gewigt als deeze, verdient de oplettendheid van de bekwaamſte Scheikundigen. Zo de Heeren POISSONNIER en CHERVAIN het oogmerk, welk zy zich voorgeſteld hadden, nog niet bereikt hebben, men is hun dank verſchuldigd, dat zy het hunne gedaan hebben tot het zoeken naar iet, 't welk van ongemeen nut zou zyn voor duizenden van menſchen, welken, door verſcheide omſtandigheden, genoodzaakt worden de zee te bevaaren. Het is derhalve niet genoeg, het gebrek van eene handelwyze te toonen, men moest ook middelen zoeken om het te verbeteren. Wy zouden wenſchen dat de Heeren CHANDELIER en MONET ons hunne Verhandelingen wilden mededeelen, of, ten minſte, een uittrekzel van dezelven gaven. Wy zouden ze in ons *Journal* openbaar maaken, en de Heer CHERVAIN zou, buiten twyfel, zyn voordeel doen met de verlichtingen van deeze twee geleerde Mannen. De konst om het Zeewater van zyne zoutigheid te ontdoen, en den kwaaden ſmaak te beneemen, welke 'er nog nablyft, is misſchien niet zo onmoogelyk als het vinden van den Filoſoofſchen Steen; en men heeft reden te geloven, dat men, door navorſchingen, zyn oogmerk zal bekoomen om het geheim te vinden, zo het nog niet gevonden is.

Antwoord van den Heer CHERVAIN, woonende te *Moka*, *Quartier de Limonade*, & *Garde-Magazin* van den Koning *au Port-au-Prince*, op de Waarneemingen van den Heer CHANDELIER enz.

Ik weet niet of een regtſchaapen Natuurkundige zulk een naauwkeurige gelykheid zou erkennen tuſſchen het natuurlyk en een door konst-gemaakt Zeewater, als de Heer CHAN-

CHANDELIER heeft ſamengeſteld met zouten en *bitumen*, om, op onderſtelling van deeze overeenkomst, te werken op deszelfs ſcheidinge, op de wyze welke ik heb aangeweezen, en welke ik gehouden hebbe, wanneer ik uit natuurlyk Zeewater deeze zouten en *bitumes* uitgetrokken hebbe. Zyne ondervinding hem geen uitkomst aan de myne gelyk gegeeven hebbende, meent hy te mogen beſluiten, dat het onmooglyk is het *bitume* door olie weg te neemen, telkens vaſtſtellende dat het Zeewater het zelve in heeft, waar aan hy echter ſchynt te twyfelen op het getuigeniſſe van den Heer MONET, Geasſocieerde van de *Academie* van Rouen, die in eene Verhandeling beweerd heeft dat het 'er niet in is. Dit gevoelen, 't welk nieuw is in de Natuurkunde, is niet met eenig gezag onderſteund; en zonder te ſpreeken van de Geleerden van de voorgaande eeuwe, die van het tegengeſtelde gevoelen zyn, als LEMERY, de Graaf MARSIGLI, BECKER, STAHL, JUNCKER enz. die van onzen tyd, als de Heeren BARON, HELLOT, DU HAMEL DE MONCEAU en veel andere, hebben in hunne ſchriften, waar zy van deeze ſtoffe ſpreeken, het altyd bevestigd, en geloofd dat deszelfs aanwezendheid ten volle getoond wierdt door menigvuldige en herhaalde proeven. Een van deeze Geleerden, de Heer HELLOT heeft, om 'er zich nog byzonderer van te verzekeren, Zeewater in een kuip gegooten, en met een ſtok, als een roeiſpaan, zeer lang geroerd: deeze, ſchoon lange en moeilyke proef, heeft uitgewerkt dat men met meer zekerheid het *bitume* 'er op deedt dryven. Ik weet, dat de Heer MACQUER, een van de bekwaamſte Scheikundigen van onzen tyd, het gevoelen van den Heer MONET begunſtigt, en dat hy, in een van zyne Werken, de bitterheid van het Zeewater toeſchryft aan de zouten van Glauber, en niet aan het *bitume*; doch zo lang hy dit door geen onwederſpreekbaare proeve bevestigd heeft, zal men 'er aan mogen twyfelen. Heeft de Heer CHANDELIER niet konnen beletten dat het *bitume* van zyn ſamengeſteld water mede overging, niettegenſtaande het bedekzel van de olie dit hadt moeten tegenhouden, het is waarſchynlyk alleen geweest, om dat het *bitume* van een anderen aart was dan dat van het Zeewater. De beginzelen, waar uit het laatstgemelde beſtaat, zyn nog niet genoeg bekend; ik laat aan bekwaame mannen in de konst over dezelven te bepaalen; en ik zal eenvoudiglyk bekennen, dat ik, over deeze zaaken werkende, minder als een Scheikundige, meer als een nieuwsgierige, my ſomtyds

met eenige distillatien tydkorting gezogt heb, welken my eindelyk aangezet hebben tot die van Zeewater, meer verwagtende van het geval dan van myne geringe kundigheden in zulk een verheeven weetenschap.

Ik heb aangaande dit onderwerp te kennen gegeeven, in een Geschrift, welk ik uitgegeeven hebbe den 22 October 1766, dat ik in een distilleer-ketel, welke 7 of 8 gemeene botteljes kon houden, zeven halve botteljes Zeewater gegooten had, dat ik 'er bygedaan had drie kleine lepelen vol boom-olie, welken niet meer dan twee maakten; en op een andermaal, naauwkeuriger zynde in myne bewerking, bevonden heb dat de bygedaane olie niet meer was dan het ooste gedeelte van het gedistilleerde water. Tegenwoordig kan ik verzekeren, dat de olie niet meer dan een 124ste gedeelte maakte, zo dat één vat van dit smeerige vogt genoeg zal wezen om honderd vier en twintig, en misschien honderd en dertig, vaten water te distilleeren.

Ik heb ook verklaard, dat, als men het gedistilleerde water door een wollen lap liet zygen, men 'er gemaklyk al de olie, welke 'er mede overgegaan mogt zyn, van af zou konnen scheiden; en dit kan ligt gedaan worden onder het distilleeren, met zulk een lap te leggen in den tregter, waar door het water in den ontvanger loopt. Men zal zich ook konnen herrinneren dat Ik gezegd hebbe, dat men de fynste olie niet voor de beste hier voor moet houden, en in tegendeel de dikste beter zal bevinden, mids evenwel datze niet reeds een kwaaden smaak hebbe gekreegen.

Hier na zal het niet moeilyk zyn te begrypen, hoe de zuiverste boom-olie, waar van zich de Heer CHANDELIER bedient heeft, een onaangenaamen smaak heeft konnen geeven aan het water welk hy gedistilleerd hadt? Het waar Zee-water, waar op Ik myne proeve dikwils, met goeden uitslag, herhaald hebbe, heeft noit iet van een kwaaden smaak overgehouden. Ik geloove, derhalve, hier uit te mogen besluiten, ten minste met waarschynlykheid, dat het bezwaarlyk is, de wezenlykheid en natuure van dit water, door eenige scheikundige behendigheid natebootzen, dat de naauwkeurigste handgreepen, de vernuftigste samenvoegingen, en de konstigste vermengingen noit een gelyke evenredigheid van zouten, *bitumes* enz. in de nagemaakte wateren zullen treffen, alsze in het Zee-water zyn.

Men heeft in deeze Colonie, op verscheide plaatsen en tyden, veele proeven gedaan, welken de waarheid van myne ontdekking bevestigen. Een Burger van Marseille, die

die door een uitgebreiden handel zyn Vaderland heeft verrykt, en zulk eenen staat waardig, ook de weetenschappen en konsten bemint en begunstigt, de Heer Marquis DE ROUX, begeerig om ook deeze ontdekking eere te doen, heeft 'er de proef voor zich van laaten doen. Zie hier een Uittrekzel van den brief welke hy my hier over heeft geschreeven.

„ Ik heb, in myne tegenwoordigheid, door den Apotheeker van den Koning, in deeze stad, de proef, welke gy hebt opgegeeven, laaten doen, naar de behandeling en wyze van uwe Bekendmaakingen, en met een gewoone distilleerketel. Deeze distilleering is volmaakt wel uitgevallen, tot myn volkome voldoening, en zonder den minsten schyn van vermenging van olie met het gedistilleerde water. Het is zo veel te roemwaardiger voor U, Myn Heer, om dat boomolie en een gemeene distilleerketel gemaklyk na te houden, en by alle beschaafde volken bekend zyn; en het gene nog loflyker in U is, is, dat gy deeze bewerking openbaar gemaakt hebt zonder eenige vergelding. Ik wensch dat uwe belangeloosheid en uwe yver voor het menschelyk welzyn, op het verzoek en de voorspraak van de Colonie, U eenige voldoening of belooning doe genieten: gy verdient het zekerlyk, zeer overtuigd dat uw gedistilleerd water zal bewaard konnen worden, en zyne zuiverheid en goedheid behouden, op zulk eene wyze als ik het geproefd en gedronken hebbe."

Zie daar dan deeze proeve genoeg bekragtigd; zy is gedaan in Frankryk, in eene zee-stad, in de tegenwoordigheid van aanzienlyke en geloofwaardige personen. Hoe het mogelyk is dat ze overal wel uitvalle, als men zich bedient van waar Zeewater, en niet gelukke als men een nagemaakt water in plaats neemt; dit is, naar allen schyn, gelyk ik boven gezegd hebbe, om dat het samengestelde water niet gelyk is aan het waare Zeewater.

Om eindelyk te verzekeren dat dit water geheelenal bevryd is van zyne ongelykaartige deeltjes, zal ik eene proeve opgeeven, welke gemaklyk te doen is, en aan welker waarblyklykheid niemant zal konnen twyfelen. Men doe in een zilveren lepel een weinig van dit water, op myne wyze gedistilleerd, en zette het in de zon; na verloop van vyf of zes uuren, als het geheelenal weggewaasemd is, zal men zien dat 'er niet het minste grondbezinkzel in den lepel is overgebleeven, en dat het ook zo zal zyn met het

zuiverſte rivier- of fontein-water. Maar een ſamengeſteld water, met vreemde deelen bezwangerd, welke verſchillende van wezen zyn, en niet in gelyke vermenging kunnen wezen, zal altyd eenig zetzel op den bodem van den lepel laten, gelyk met het oog gezien en met het geringſte onderzoek waargenomen kan worden.

Een Heer van de Regeering, wiens getuigenis van veel gewigt is, en wien men maar behoeft te noemen om zynen lof te melden, de Preſident DE BONGARS, nu een jaar geleden, van dit water gedronken hebbende, tot welks distilleering men, buiten twyfel, niet alle voorzorge gebruikt hadt, of misſchien om dat de ſtook-ketel, waar van men zich bedient hadt, niet behoorlyk vertind was, zeide my, dat hy 'er een walgagtigen ſmaak aan gevonden hadt, en voegde 'er by, dat hy 'er niet over verwonderd was, nademaal dat water niet alleen beroofd was van deelen, welken het beletteden drinkbaar te wezen; maar ook van die deelen, welken het zelve den ſmaak of een ſoort van geur doet behouden, welke goed zoet water eigen is; maar dat dit gebrek zou konnen verdwynen, als men dit water eens wederom opkookte, en vervolgens aan de vrye lugt bloottelde; welke 'er de voorgaande deugdelykheid aan wedergeeven zoude. Deeze aanmerking, welke een groote kundigheid in de Natuurkunde te kennen geeft, is van zo veel gewigt, dat men niet mag nalaaten de middelen te gebruiken, welken dezelve aan de hand geeft: zy kan zelfs dienen tot een onderwerp van onderzoekingen voor den Heer CHANDELIER, om zyn gedistilleerd water van den onaangenaamen ſmaak, welken hy 'er aan bevonden heeft, te ontdoen. Ik heb gedronken van het gene naar myne maniere was gedistilleerd, en in een bottelje 13 of 14 maanden bewaard was: het was zo helder en klaar en zo volmaakt van ſmaak als men van het beste zoete water kan begeeren. In de onzekerheid of myn getuigenis alleen kan gelden, zou ik wenſchen dat perſoonen, die 'er van gedronken hebben, getuigenisſe der waarheid gaven, door het Gemeen te onderregten aangaande den ſmaak, welken zy 'er aan gevonden hebben.

Verſlag doende van myne proeven in het Geſchrift, reeds aangehaald, heb ik in 't byzonder ſtil geſtaan op het voordeel van distilleerketels en helmen, tot dit gebruik, van geſlaagen yzer gemaakt; en ik heb getoond hoe zeer deezen boven koperen te verkiezen zouden zyn; tegenwoordig nu nog meer van derzelver noodzaaklykheid overtuigd,

moet

moet ik dit nog te sterker aandringen (*). Ik heb niets voorgeschreeven aangaande de vorm of gedaante van deeze stookketels, welke willekeurig kan zyn: om dat ik begryp dat allerhande gedaante het oogmerk van den Distillateur kan voldoen. Ondertusschen werdt my verzekerd door personen, waar in ik wel eenige kundigheid bemerkte, doch wat van een andere natuur, dat de gedaante van deeze ketels veel invloed zou konnen hebben op de deeltjes der dampen van het Zeewater, en aan deeze ketels, door een zekere rigting, welke ik bezwaarlyk kan begryper, de eigenschap te geeven van het zout te beneemen; met een woord, het zelve drinkbaar te maaken, zonder byvoeging, zonder behulp van iets tusschenkoomende; eene proeve, zegt men, gedaan op Scheepen met Negers van de Kust van Guinée, in deeze Colonie aangekomen, waar van men verzekert dat het volk, gedurende de geheele reize, geen ander water gedronken hadt, dan dat aan boord zo gedistilleerd was in eene Ketel, waar aan men, tot dat einde, de gedaante van een vierkante Kist hadt gegeeven. Om die lieden uit de dooling te helpen, stelde ik hun voor, een lepelvol van dat water in de zon te laaten verwaasemen; en zy zagen terstond, dat 'er een smeerig zetzel overbleef, 't welk zich in een of twee druppen water liet ontbinden, het zelve drabbig maakte en van een kwaaden smaak deedt worden. Zo 'er in de Scheikunde veranderingen geschieden in sommige stoffen, welken lang gesmolten gehouden worden, het is zeker dat die geen plaats kan hebben in de distilleering van het soort waar van wy spreeken.

Au Port-au-Prince.

Geteekend CHERVAIN.

(*) Men heeft reeds in ons bladje, van den 2 Sept. van het tegenwoordige jaar, gezien, dat de Bestierders van de Manufactuuren in de Elzas opgeregt, tot het maaken van allerhande Keukengereedschap van yzer, koud geslaagen en van buiten vertind, zich aangeboden hebben de beoogingen van den Heer CHERVAIN te help te koomen, en voor den minsten prys als geschieden kan, stookketels en helmen te maaken, welken hy begeert.

AANMERKINGEN OVER DE AAPEN, BAVIAANEN EN MEERKATTEN, DOORMENGD MET ZONDERLINGE BEDENKINGEN OVER HUNNE GELYKENISSE NAAR DEN MENSCH.

Getrokken uit de Natuurlyke Historie van den Heere DE BUFFON.

MEt den aanvang deezer Verhandelinge verwerpt de Heer DE BUFFON alle de ſtelzels, uitgedagt om, onder den algemeenen naam van *Aap*, eene menigte van Dieren te bevatten, die geheel van elkander verſchillen. „Ik „noem, zegt hy, een *Aap*, een Dier zonder ſtaart, plat „van aangezigt, wiens tanden, handen, vingers en na„gels naar die van een Menſch gelyken, en dat, even als „de Menſch, op twee voeten gaat. Deeze bepaaling af„geleid uit de natuur van het Dier zelve, en de vergely„king met den Menſch, ſluit, gelyk van zelve volgt, al„le Dieren uit die ſtaarten, een voorſtuitſteekenden kop, of „een langen ſnoel hebben, alle die met kromme, haak„agtige of puntige nagelen voorzien zyn, als mede alle, „die liever op vier dan twee pooten loopen." Na deeze bepaaling beſluit hy, dat 'er maar drie ſoorten van Dieren beſtaan, aan welke den naam van *Aap* toekomt. De 1ſte, *Pithecos* by de *Grieken*, en *Simia* by de *Latynen* geheeten. De 2de, *Orang-outang*, door de *Negers Pongo* genaamd. De 3de, *Gibbon*. De eerſtgemelde is een *Aap*, een waare *Aap*, de *Aap*, over welke ARISTOTELES, PLINIUS en GALENUS geſchreeven, en hunne vergelykingen tuſſchen dit Schepzel en den Menſch gemaakt hebben. In de daad het gelykt, wat het uitwendig vertoon aanbelangt, en nog meer ten aanzien der inwendige geſteltenisſe, volkomen naar den Menſch; doch het verſchil van grootte is zeer aanmerkelyk. De *Menſch* is doorgaans meer dan vyf voeten hoog, terwyl de *Aap* ſlegts een vierde van die hoogte kan haalen.

De 2de, de *Orang-outang*, eerſt bekend geworden na de ontdekking der zuidlykſte Landſtreeken van *Africa* en de *Indien*, „heeft de hoogte van een Menſch, en ook die „ſterkte, zynde even heet op de Vrouwen als op de Wyf„jes van zyne ſoort; hy weet zich van wapens te bedie„nen, met ſteenen te werpen, en een ſtok ter zyner ver„dediging te gebruiken. Verder gelykt hy nog meer naar

„ den *Meerb* dan de voorbeſchreeve *Aap*: want behalven
„ dat hy geen ſtaart, en een vlak aangezigt heeft, dat zyne armen, handen, vingers en nagels met de onze overeenkomen, en hy altoos recht overeinde wandelt, zyn 'er in zyn gelaat menschlyke trekken, zyne ooren zyn als menſchen-ooren, ook heeft hy hoofdhair en een baard aan de kin, de huid is met hair begroeid, even gelyk de huid van een Mensch in den ſtaat der natuure. Ook hebben de beſchaafde *Indiaanen*, te lande waar dit Schepzel zich onthoudt, niet getwyfeld om het onder de Menſchen te tellen, de naam *Orang-outang*, daar aan gegeeven, die een *wild Mensch* betekent, wyst zulks uit. Deeze *Aap* is ondertuſſchen niets meer dan een Dier, maar een zoet zeldzaam Dier; de Mensch kan het niet beſchouwen, zonder in zich zelven te treeden, zonder op zyn eigen maakzel te letten, zonder ten volle overtuigd te worden, dat zyn lichaam het weezenlykſte gedeelte zyner natuure niet uitmaakt."

De *Gibbon* is de derde ſoort, waar aan den naam van *Aap* niet kan geweigerd worden, ſchoon dit Dier mismaakt is, zo ten aanzien van den Mensch, als ten aanzien van den *Aap*. Dit Schepzel, tot nu toe onbekend, gaat, gelyk de twee voorgemelde, overeinde, heeft een plat aangezigt en geen ſtaart; doch de armen, in ſtede van geëvenredigd te zyn met de hoogte des lichaams, zyn zo vervaarlyk lang, dat het Dier, overeinde ſtaande, den grond met zyne handen bereikt, zonder 't lichaam te buigen of de knien te krommen. Deeze *Aap* is de derde en laatſte, aan welken die naam toekomt.

Op de *Apen* laat de Heer DE BUFFON een ander gezin van Dieren volgen, onder den naam van *Baviaanen* begreepen, ten opzigte van deezen luidt zyne bepaaling, „ een „ Dier met een' korten ſtaart, een langwerpig aangezigt, „ een breede en opgewipte ſnoet, met hondstanden, veel „ grooter naar evenredigheid dan die der Menſchen, en „ kaale eeltagtige billen." De Ouden hebben nimmer een eigen naam voor dit Dier gehadt: 't is ondertuſſchen waarſchynlyk, dat ARISTOTELES het bedoeld hebbe onder den naam van *Simia Porcaria* of *Varkensagtige Aap*: een naam die, in de daad, aan 't zelve gegeeven mag worden, uit hoofde van de gelykheid, die zich opdoet tuſſchen den ſnoet van dit Dier en dien van een *Varken*. De *Italiaanen* hebben het eerst *Babuino* geheeten, waar van de *Franſchen Babouin*, de *Duitſchers Bavion*, en de *Hollanders Baviaan*

gemaakt hebben. Zo men de benaaming der *Duitſchers* niet liever wil afleiden van *Papio*, de naam door welke de Schryvers, die in deeze laatſte eeuw in 't *Latyn* geſchreeven hebben, dit Dier aanduiden. De Heer de BUFFON bepaalt zich ook om het *Papion* te noemen ter onderſcheidinge van andere *Baviaanen*, die naderhand in de zuidlykſte Landſchappen van *Africa* en de *Indiën* ontdekt zyn. Daar zyn drie ſoorten van deeze Dieren, in dit Werk beſchreeven; de 1ſte de *Papion* of eigenlyk zo genoemde *Baviaan*, de 2de de *Mandrill*, de 3de de *Ouanderou*.

De Natuurbeſchryvers van het Werk, waar uit wy dit ontleenen, merken hier aan, dat, dewyl de Natuur nimmer ſprongen doet, maar altoos trapswyze voort gaat, ook tusſchen de *Aapen* en de *Baviaanen*, eene tusſchenſoort moet gevonden worden, die niet tot de eene of de andere behoort, en egter wat van die beide heeft. „ Deeze tus„ ſchenſoort beſtaat weezenlyk, en wordt door ons (de „ *Franſchen*) *Magot* genoemd, het maakt eene volkomene „ tusſchenſoort uit tusſchen de *Aapen* en de *Baviaanen*, „ van de eerstgemelde verſchilt het door een' langwerpi„ gen ſnoet en groote hondstanden te hebben, van de „ laatſte, door dien het geen ſtaart heeft, ſchoon voorzien „ van een klein aanhangzel aan de huid, dat het begin van „ een ſtaart ſchynt, gevolglyk is het geen *Aap* en geen „ *Baviaan*, maar heeft iets van beider natuur". Dit Dier ſtondt by de Ouden bekend onder den naam van *Cynocephalus* of *Hondskop*, en waarlyk de ſmoel gelykt vry veel naar dien van een *Hond*, dit Dier is gemeen in *Barbarye* en *Opper-Egypte*.

Vervolgens ſpreekt de Heer DE BUFFON over de *Meerkatten*, die naar de *Aapen* en de *Baviaanen* gelyken, doch lange ſtaarten hebben, dat is ſtaarten langer dan het lyf. De *Grieken* noemden ze *Kebos* of *Kepos*; men telt negen ſoorten onder de naamen van (1) *Macaques*, (2) *Patas*, (3) *Malbrouks*, (4) *Mangabeys*, (5) *Mone*, (6) *Callitrice*, (7) *Mouſtac*, (8) *Talapoin*, (9) *Douc*. Deeze worden in dit Deel der Natuurlyke Historie beſchreeven. De Ouden kenden van deeze negen ſoorten ſlegts, de *Mone* en *Callitrice*, uit *Arabie* en de Oostlykſte deelen van *Africa* oorſpronglyk. —— Hier doet zich weder eene tusſchenſoort op tusſchen de *Baviaanen* en *Meerkatten*, het Dier 't welk die uitmaakt, gelykt zeer veel naar de Meerkatten *Macaques* geheeten, terwyl het ondertusſchen een' breeden ſmoel heeft en den ſtaart kort gelyk de *Baviaanen*. Om het van

de

de andere te onderſcheiden noemt DE BUFFON, den naam niet weetende, 't zelve *Maimon*, 't wordt te *Sumatra* gevonden: en naardemaal het de eenige *Meerkat* is met een kaalen ſtaart, hebben de Schryvers, die 'er van gewagen haar uitgemerkt met den naam van *Aap met een Varkens- of Rotteſtaart*.

In deezer voege heeft men zeventien ſoorten van Dieren in de oude wereld, waar aan men in 't algemeen den naam van *Aapen* geeft, ook past men dien toe op twaalf of dertien, die in de nieuwe wereld zyn voorgekomen, ſchoon deeze daar van niet minder verſchillen dan de bovengemelde van elkander onderſcheiden zyn, gelyk in het Werk door den Heer DE BUFFON getoond wordt.

Altoos heeft men deeze Dieren onder de Viervoetigen gerekend: eene benaaming die men uitſtrekte tot alle Dieren op den aardbodem, doch zonder grond, volgens het denkbeeld van den Heer DE BUFFON, die 'er zich op deeze wyze over laat hooren.

„ De naam van *Viervoetig* veronderſtelt, dat het Dier „ vier voeten heeft; ontbeert het twee voeten, gelyk de „ *Zee koe*, het behoort niet onder de *Viervoetigen*, indien „ het armen en handen bezit, gelyk de *Aapen*, het moet „ onder de *Viervoetigen* niet geteld worden; heeft het vleu„ gels, gelyk de *Vleder-muis*, het wordt te onrecht onder „ de Viervoetigen gerekend: en men misbruikt die alge„ meene benaaming, als men ze op de gemelde Dieren „ toepast.... Laaten wy van de handen een naam ontlee„ nen gelyk van de voeten gedaan is, dan zullen wy over„ eenkomſtig met de waarheid en nauwkeurig ſpreeken, en „ zeggen, dat de *Menſch* alleen tweehandig en tweevoetig „ is, naardemaal hy alleen twee handen en twee voeten „ heeft; dat de *Zee-koe* tweehandig, de *Vledermuis* twee„ voetig, en de *Aap* vierhandig is". Door deeze nieuwe algemeene benaamingen toe te paſſen op Dieren tot welken zy behooren, zal men bevinden dat 'er onder omtrent twee honderd ſoorten van Dieren, die deeze aarde bewoonen, en met den algemeenen naam van *Viervoetigen* benoemd worden, meer dan vyftig zyn, aan welke die naam niet voegt; en meer dan honderd, op welken ze niet in den volkomenſten zin kan worden toegepast. „ De *Vierbandi*„ *gen* zullen de groote ruimte tuſſchen den *Menſch*, en de „ *Viervoetigen* aanvullen; de *Tweebandigen* maaken eene „ middelſoort uit in de nog grooter ruimte die zich op doet „ tuſſchen den Mensch, en de *Walviſſchen*; de *Tweevoeti*-

„ gen, met vleugelen voorzien, maaken een overgang van
„ *Viervoetige Dieren* tot de *Vogelen*, en zy die zich van
„ hunne pooten als handen bedienen komen natuurlyk tus-
„ schen de *Viervoetigen* en *Vierhandigen* in". Deeze be-
schouwing zo nuttig om eene onderscheidene kennis van de
Dieren te verkrygen strekt daar benevens, volgens het denk-
beeld van onzen Natuurkundigen, tot een nieuw blyk, van
de onnauwkeurigheid onzer bepaalingen, en een bewys dat
onze algemeene benaamingen geenzins voldoende zyn,
wanneer men ze, in 't byzonder wil toepassen op de zaa-
ken of weezens daar onder begreepen. Indien 'er gevraagd
wordt, waarom die algemeene benaamingen, welke het
voortreflykst meesterstuk van 's menschen denken schynen
uit te maaken, zo gebrekkig zyn? waarom die aanmerkin-
gen, welke enkel de hoofdsom schynen te weezen van de
zamenvoeging eeniger weezens, in de toepassing zo ver-
keerd uitkomen? antwoordt de Heer DE BUFFON, dat zulks
alleen ontstaat uit de beperktheid van 's menschen geest,
uit het onvermögen om te gelyk een groot aantal voorwer-
pen te beschouwen en zamen te voegen.

Vervolgens deelt die Heer eenige aanmerkingen mede
over de gelykvormigheid tusschen de *Aapen* en de *Menschen*.
„ Gaat men alleen op de uitwendige gedaante af, men zou
„ den *Orang-outang*, als den voortreflyksten der *Aapen* en
„ den geringsten der *Menschen* kunnen aanzien; dewyl
„ hem, behalven de Ziel, niets ontbreekt van 't geen wy
„ bezitten, en hy, wat het lichaam betreft, min van de
„ *Menschen* verschilt, dan van de andere Dieren aan wel-
„ ken men den naam van *Aapen* geeft. —— De Ziel, het
„ denkend vermögen, en de spraak hangen derhalven niet
„ af van de gedaante of de werktuiglyke gesteldheid des
„ lichaams; niets bewyst duidelyker dat dit eene byzon-
„ dere gifte is, den *Mensch* alleen geschonken; dan dat de
„ *Orang-outang*, die denkt noch spreekt, niet te min een
„ lichaam, leden, zintuigen, en een harsfengestel heeft,
„ gelyk met de *Menschen*, waar door hy ook in staat is om
„ alle menschlyke verrigtingen naar te bootzen, zonder
„ immer eene menschlyke daad te verrigten. Het heeft
„ den Schepper niet behaagd om het lichaam der Menschen
„ (mag ik dus spreeken,) in eenen anderen vorm te gie-
„ ten dan dat der Dieren: maar ten zelfden tyde als hy hem
„ een stoflyke gedaante gaf, met die der *Aapen* overeenko-
„ mende, blies hy dat dierlyk lichaam een Godlyken geest
„ in. Hadt hy die zelfde gunste beweezen, ik zal niet zeg-

„ gen

„ gen van een *Aap*, maar aan het allerverachtelykste Dier,
„ aan een Dier, 't welk ons toeschynt de slegtste werk-
„ tuiglyke gesteltenis te bezitten, dat Dier zou een mede-
„ dinger van den Mensch geweest zyn", boven anderen
„ uitgemunt, gedugt, en gesprooken hebben. Welk eene
„ gelykvormigheid er dan ook moge weezen, tusschen
„ den *Hottentot* en den *Aap*, het verschil is onafmeetlyk
„ groot, naardemaal de eerste inwendig het vermogen van
„ denken, en uitwendig de bekwaamheid van spreeken bezit.
„ 't Blyft onderusschen waarheid, dat, schoon genomen
„ de Ziel, in 't algemeen, haare eigene en van de stoffe
„ onafhanglyke werkzaamheid heeft, dezelve nogthans,
„ daar het den Godlyken Werkmeester behaagd hebbe, die
„ met een lichaam te vereenigen, in het volvoeren van
„ byzondere verrigtingen afhangt van de gesteltenis der
„ stoflyke zintuigen. Gelyk dit ten overvloede blykt in 't
„ geval van zwakke Menschen, van de zodanigen die in
„ ziekte krankzinnig zyn, van gezonden terwyl zy slapen,
„ van eerstgeboorene Kinderen die nog niet denken, en
„ afgeleefde gryzaards die van denken ophouden. De Op-
„ voeding, die strekt om de stoflyke zintuigen te regelen,
„ en in eene gunstiger gesteldheid te brengen voor het den-
„ kend vermogen, dient ook, en wel daar door, tot vol-
„ making der Ziele". Hier maakt de Heer DE BUFFON eene onderscheiding tusschen twee Opvoedingen, die van het Schepzel op zich zelven, welke gemeen is aan Menschen en Beesten, en de soortlyke die alleen tot den Mensch behoort. De eerste, die ten opzigte van de Dieren zeer korten tyd duurt, is, ten aanziene van den Mensch, noodwendig van zeer langen duur: hier uit ontstaat, hier door wordt bekragtigt de betrekking, die 'er is tusschen Ouders en Kinders, welke wederom ten grondslag dient van de Maatschappy, en den Mensch vatbaar maakt voor de soortlyke opvoeding.

„ Onder de Dieren, laat de Heer DE BUFFON volgen,
„ schoon allen verstreeken van het denkend vermogen, zyn
„ de zodanigen, die den langsten tyd opgevoed worden,
„ ook juist die, welke het meeste verstand schynen te heb-
„ ben. De *Olyphant*, die van alle Dieren, 't langzaamst
„ groeit, en gedurende het geheele eerste jaar de hulp
„ der moeder noodig heeft, is ook de verstandigste van al-
„ len. Wat den *Aap* aanbelangt, hoe veel hy in 't uit-
„ wendige maar den *Mensch* moge zweemen, hy is egter
„ gansch dierlyk, dit blykt van 't eerste oogenblik zyner

„ ge-

„ geboorte af, naar evenredigheid veel sterker veel volko-
„ mener zynde dan een kind; de moederlyke hulpe heeft
„ hy slegts de eerste maanden noodig, en ontvangt dus
„ geene andere dan de volstrekt dierlyke opvoeding, hier
„ in gelyk staande met de andere Beesten. Niettegenstaan-
„ de de schynbaare gelykheid met den *Mensch*, is de *Aap*
„ derhalven, wel verre van op ons in rang te volgen, geen-
„ zins de eerste in den rang der Dieren; als het meeste
„ verstand niet bezittende. De gelykvormigheid is alleen
„ in het lichaam gelegen; en het groot denkbeeld 't geen
„ men van zyne bekwaamheden heeft steunt enkel op voor-
„ oordeel". Doch hy boorst ons na zal men hier op in-
brengen. De Heer DE BUFFON antwoordt, „ dat die na-
„ volging niets vry's niets eigenwillig's in zich heeft. „De
„ *Aap*, handen en armen hebbende, bedient 'er zich van
„ gelyk wy, zonder daar op te denken, de gelykheid der
„ leden en der zintuigen brengt noodwendig beweegingen,
„ en ook de gevolgen der beweegingen mede, die naar de
„ onze gelyken: de *Aap*, van 't zelfde maakzel met ons
„ *Menschen* zynde, kan zich niet anders dan wy beweegen,
„ doch zich even eens beweegen, is het zelfde niet als
„ navolgen. De navolging veronderstelt een oogmerk om
„ zulks te doen, tot het vormen van dus een oogmerk is
„ de *Aap* onbekwaam, dit vereischt eene aaneenschakeling
„ van denkbeelden; uit deezen hoofde kan de *Mensch*,
„ indien hy wil, den *Aap*, maar de *Aap* den *Mensch* niet
„ nabootzen. Alles wat hy doet is wild en buitenspoorig,
„ en gelykt meer naar de beweegingen van een krankzin-
„ nigen, dan naar de bedryven van een bedaard Mensch,
„ of zelf van een bedaard Dier. De *Aap* is onleerzaam,
„ ongevoelig voor minzaame behandelingen, zeer bezwaar-
„ lyk kan hy ergens aan gewend worden, en luistert alleen
„ na slagen; men mag hem een gevangenen maaken, maar
„ zal hem noit in een huisdier hervormen; altoos droevig
„ of woest, altoos weerbarstig en grynzende, brengt
„ men hem veel eer te onder dan dat men hem tam doet
„ worden; ook zyn ze noit in 't algemeen tot huisdieren
„ gemaakt, en verschillen ten dien opzigte meer van den
„ Mensch dan de meeste andere Dieren, ook doet 'er zich
„ een groot onderscheid op tusschen hunne geaartheden.
„ —— Uit dit alles blykt derhalven, dat de *Aap*, welken
„ veele Philosoophen met het gros der Menschen aangezien
„ hebben, als een Schepzel waar van het zeer bezwaarlyk
„ viel eene bepaaling op te geeven, als van eene twyfel-

„ agt-

„ igtige natuur zynde, en een middelsoort tusschen de
„ Menschen en Dieren uitmaakende, in de daad, niets
„ meer is dan een Dier, 't geen slegts, voor 't uiterlyk
„ oog, eene menschlyke gedaante vertoont, maar inwen-
„ dig niets heeft van het denkend vermogen, of 't geen ei-
„ genlyk gesprooken den Mensch uitmaakt; een Dier ook
„ boven veele andere Dieren van den Mensch verschillen-
„ de in geaartheid, wyze van opvoeding, houding, groei
„ en duur des leevens; met één woord, in alle die opzig-
„ ten en hoedanigheden, die dat geen behelzen, 't welk
„ men de Natuur van een zeker Weezen heet."

GISSING OVER DE BEVOLKING VAN AMERICA.

TErwyl de Staatkundige en de Koopman zich bevlytigen om uit te denken hoe zy 't meeste voordeel zullen trekken van de Nieuwe Wereld, en verschillende ontwerpen maaken om de heerschappy en koophandel over dat groote vaste Land uit te breiden, laat de Wysgeer, verre verheven boven alle staat- of winzugtige oogmerken, zyne gedagten gaan op den eersten oorsprong van de onderscheidene Volken, die dit vierde deel der Wereld bewoonen. Niet te vrede met het verhaal, dat, by de eerste ontdekking van *America*, twee groote heerschappyen gevonden wierden, welker inwoonders tot eenen vry hoogen trap beschaafd, en in verscheide kunsten verre gevorderd waren, terwyl andere Volken in den wildsten en onbeschaafdsten staat leefden, laat hy terstond zyne gedagten gaan op de oorzaaken, waar aan dit verschil moet worden toegeschreeven. In stede van gerust neder te zitten, en op zyn gemak de voordeelen te genieten, welke dit nieuw ontdekte Land verschaft, kan hy zich niet vergenoegen, of hy moet weeten of de inwoonders van 't zelve van den zelfden stamme oorspronglyk zyn als die, welke zich in de andere drie Werelddeelen onthouden? of dit Land door een watervlood overstroomd geweest, en door welke middelen toen weder met Menschen en Dieren vervuld geworden is? Deeze, en meer andere dergelyke vraagen, waar omtrent het gros des menschdoms zich luttel bekommert, worden de eigenaartige voorwerpen van onderzoeklievende gemoederen: en, in de daad, men moet bekennen, dat het een zeer natuurlyk voorwerp is onzer nieuwsgierigheid,

den

den oorſprong naſpeuren van een ze aanmerkelyk gedeelte onzer natuurgenooten, en te onderzoeken of wy hen moeten beſchouwen als onze Broeders, van eenen Vader afkomſtig, dan of zy een onderſcheiden geſlacht, van eenen anderen Stamvader voortgekomen, uitmaaken. En aangezien dit ſtuk betrekking heeft tot een gedeelte der gewyde Geſchiedenisſen, wordt het voor ons van nog grooter aangelegenheid. Herhaalde reizen trok het ook de aandagt van geleerde en ſtrandere Mannen. Dan de verſcheidene oplosſingen, daaromtrent, tot hier toe, gegeeven, ſchynen zo onvoldoende geweest te zyn, dat het reeds eenigen tyd aangezien is als een dier onderwerpen, welke wy nimmer zullen weeten, uit gebrek aan gronden om onze redenkaveling op te vestigen. De Heer E. B. d'E (*), niet afgeſchrikt door den ongelukkigen uitſlag van den arbeid zyner voorgangeren, heeft op nieuw dit ſtuk onder handen genomen, en in 't breedt verhandeld. Het hoofdzaaklyke zyner aanmerkingen over de eerſte bevolking van *America* deelen wy, hier onzen Leezeren mede.

De Heer E. B. d'E. begint met aan te toonen, dat het, volgens den tegenwoordigen ſtaat der aarde, zeer ongeloofbyk is, dat Menſchen of Dieren uit andere deelen der Wereld naar *America* gegaan zyn, en tragt de onvoldoendheid van verſcheide ſtellingen, om dit op te losſen, uitgedagt, té bewyzen. Hier uit beſluit hy, dat dit Wereldeel voor den Zondvloed moet geweest zyn, en hy agt het hoog waarſchynlyk, dat *America* toen aan de andere Werelddeelen vast geweest is door ſtreeken Lands, die in gevolge van tyd door den Oceaan bedekt zyn. — Om dit gedeelte zyner veronderſtelling te ſtaaven, brengt hy 't verhaal by, 't geen PLATO ons gegeeven heeft van het Eiland *Atlantides* genaamd, en 't welk hy beſchryft als een wydnitgeſtrekt Ryk, van grootte als *Lybia* en *Klein Aſie*, liggende in den *Atlantiſchen* Oceaan, een weinig ten weſten van de *Pilaaren van Hercules*, dat van dit Eiland de overtogt naar de andere Eilanden kort was, en 't gemaklyk viel om van deezen op het vaste Land, aan de overzyde gelegen, te komen, en tot de Zee, met welke dat vaste Land omringd is.

Deeze beſchryving beantwoordt, volgens het denkbeeld van

(*) *Eſſai ſur cette Queſtion, Quand & comment l'Amerique a-t-elle été peuplée d'Hommes & d'Animaux.* 8 vol. in 12mo.

van den Opſteller deezer Proeve, zo nauwkeurig aan de gelegenheid van *America* en de *Antilliſche* Eilanden, dat hy 't onmogelyk agt, dat iamand, die toen leefde, 'er zulk eene beſchryving van zou hebben kunnen geeven, of hy moest dezelve ontleenen uit oorſpronglyke verhaalen, opgeſteld voor dat de gemeenſchap met *America* was afgeſneeden. Overeenkomſtig hier mede veronderſtelt hy, dat de Gedenkſchriften der *Egyptiſche* Prieſteren, van welken PLATO vermeldt dat SOLON dit berigt ontving, egte verhaalen behelsden van 't geen voor den Zondvloed was voorgevallen; verhaalen, die in dat algemeen verlies overgebleeven, en in de oorſpronglyke taale, lang na SOLONS tyd, nog in weezen waren. — Deeze plaats uit PLATO berigt ons wyders dat dit Eiland *Atlantides*, in vervolg van tyd, door overſtroomingen en aardbeevingen, die dag en nagt duurden, in de zee verzwolgen is, alleen eenige kleine Eilandjes, hier en daar verſpreid, achter zich laatende.

Uit dit alles beſluit de Schryver, dat, voor den Watervloed, door MOSES vermeld, (op welken hy denkt dat deeze plaats toepaſelyk is,) de overgang naar *America*, door middel van deeze lange ſtreek Lands, die byna de twee vaste Landen aan een hegtte, gemaklyk en gereed viel. — Daar benevens agt hy het zeer waarſchynlyk, uit de weinige ontdekkingen, tot nog toe gedaan op de Landen, tuſſchen *Aſia* en *Zuid-America* gelegen, dat 'er eertyds eene landgemeenſchap was aan die zyde, ſchoon deeze mede door den Zondvloed is weggenomen. Betreffende het Noordlyke gedeelte, is hy van gevoelen, dat 'er voorheen eene ſtreek Lands van *Kamtſchatka* en *Korea* naar *Noord-America* geloopen hebbe. En dat, langs deeze onderſcheidene wegen, verſcheidene Volkplantingen gemaklyk in dit wydafgelegen gewest hebben kunnen komen. 't Is waar, hy tragt dit doende ſlegts reden te geeven van de verſpreiding des menſchlyken geſlachts over den aardbodem. — Wat de Dieren aanbelangt, het ſchynt hem toe veel redelyker te weezen te onderſtellen, dat zy, even gelyk de Planten, oorſpronglyk tot die Landen behooren waar zy gevonden worden; eene veronderſtelling, die, zyns inziens, begunſtigd wordt door het verhaal, 't geen MOSES van de Schepping opgeeft. En, waarlyk, men moet bekennen dat het, volgens eenig ander ſtelzel, zeer bezwaarlyk, zo niet volſtrekt onmogelyk, is, reden te geeven voor die verſcheidenheid van Dieren, welke in alle gedeelten van den aardbodem gevonden worden, waar onder veelen, geſchapen

pen naar de byzondere lugtſtreek onder welke zy leeven, niet in ſtaat zyn eene groote verandering uit te ſtaan: om niet te ſpreeken van anderen, wier beweeging en voortgang zo traag en langzaam is, dat zy, zonder tusſchenbeiden komend wonderwerk, geenen merklyken weg kunnen afleggen.

Het bygebragte toont duidelyk dat onze Schryver den Zondvloed niet als algemeen aanmerkt (*). En overeenkomſtig hier mede veronderſtelt hy dat dezelve zich niet uitſtrekte tot de Volkplantingen met welken *America*, voor den Zondvloed, bevolkt was.

Deeze algemeene beginzels ter neder geſteld hebbende, gaat hy voort om de Geſchiedenis der inboorlingen van *America* te onderzoeken, om daar uit het een en ander, dat zyne ſtelling begunſtigt, te ontleenen. Met dit inzigt verzamelt hy de onvolledige berigten, welke de *Spaanſche* Schryvers ons hebben laaten toekomen van de oorſprongelyke inwoonders van *Mexico* en *Peru*: waar uit blykt dat de *Mexicaanen*, die by de aankomst een magtig en beſchaafd Volk uitmaakten, aldaar weinige eeuwen gewoond hadden, afkomſtig zynde uit dat gedeelte van *America*, 't geen nu den naam van *Nieuw-Mexico* draagt, dat de oude inwoonders, die zy uit hunne bezitting dreeven, *Chichimechas* genaamd, en geheel ruw en onbeſchaafd waren. —— Een dergelyk beſcheid krygen wy van de *Peruviaanen*, voor dat de familie van de *Yncas* daar kwam. MANGO-CAPAC, de eerſte *Ynca*, vondt ze in een' zeer ruwen ſtaat gedompeld, zonder Godsdienſt, zonder Regeering. Maar uit verſcheide overblyfzels van oude gebouwen en ſtandbeelden, door een der *Yncas* in een naburig Land, tot het welke hy zyne heerſchappy uitſtrekte, ontdekt, beſluit onze Schryver, dat de gedaante der zaaken, onder dit Volk, in vroegeren tyde, geheel anders moet geweest zyn; dewyl de overblyfzels blyk gaven van eene vry groote vordering in de bouwkunst. Deeze gedenkſtukken der oudheid, verhaalt men, behoefden niet te zwigten voor de beroemde ruïnen van *Palmyra*. Tot het zelfde oogmerk brengt de Opſteller deezer Proeve het verhaal by, 't geen GEMELLI CARRERI gegeeven heeft, wegens twee groote Pyramiden ten Noorden van *Mexico*, op welker

(*) De Aanmerkingen van den Heer E. B. d'E. over dit ſtuk; waar van hy veel werks gemaakt heeft, zullen wy, mogelyk, by nader gelegenheid, plaats geeven.

ker eene de beeldtenis der Zonne, en op welker andere de afbeelding der Maane te zien was: daarenboven wordt 'er vermeld, dat te zelfder plaatſe de overblyfzels ontdekt waren van een zeer groote Stad, met eene menigte van kleine hoogten ter eere der afgoden opgeworpen. Uit de aanzienlykheid deezer gebouwen, en andere omſtandigheden, leidt onze Schryver af, dat zy het werk niet kunnen weezen van de *Mexicaanen*, als mede dat wy, dewyl het Volk, onmiddelyk voor hun dit Land bewoonende, onbeſchaafd was, mogen ſtellen, dat ze geſtigt waren door een zeer oud Volk, onder 't welke de Kunſten tot dien trap van volmaaktheid waren opgeklommen.

Ten opzigte der *Yncas* van *Peru*, van wier Godsdienſt en Staatkunde onze Schryver een gunſtig denkbeeld opgeeft, gist hy, dat zy afkomſtig moeten geagt worden van de oorſpronglyke inwoonders des Lands, dat hunne Voorvaders, door eenig woest Volk uit hunne bezittingen gedreeven, zich agter het gebergte *Andes* verſchoolen, daar de kundigheden, wegens welke de geheele Natie eertyds beroemd was, bewaard, en vervolgens weder meester geworden zynde, door hunne bekwaamheid de woeste Volken beſchaafd hebben. Doch ſchoon hy veronderſtelt dat zy in *Peru* kwamen uit Landſchappen, niet ver afgelegen, gist hy nogthans, dat zy, en het Volk, waar van ze eertyds een gedeelte uitmaakten, een Volkplanting waren, voor den Zondvloed gekomen uit die Landen, welke, volgens de boven vermelde onderſtelling, eertyds *Aſia* en *America*, zo naby elkander bragten. Om dit denkbeeld te ſtaaven toont hy uit de verhaalen van Reizigers, die de Kusten van het *Zuialand* bezogt hebben, dat de inwoonders van zommige Landſtreeken nu nog vry beſchaafd waren. — En, naardien onze Schryver eenige overeenkomst ontdekt tuſſchen de oude *Chineezen* en de *Peruviaanen*, deels in 't gebruik der *Quippos*, en deels in den dienst onder de laatstgemelden aan *Pachacamac*, en onder de eerstgenoemden, aan *Tien*, beweezen, welke beide woorden den *Hemel* betekenen, agt hy het waarſchynlyk, dat zy van éénen oorſprong herkomſtig zyn: nademaal nu *Fobi*, volgens der *Chineezen* tydrekenkunde, zes honderd jaaren voor den Zondvloed regeerde, in wiens tyd dat Volk reeds eenigermaate beſchaafd was, veronderſtelt onze Schryver, dat andere Volkplantingen, van den zelfden oorſprong, als die zich in *China* hadden nedergezet, en dus ook de zelfde gebruiken in agt namen, eenige eeuwen te vooren

den weg naar 't Zuiden kunnen gevonden, en dus het *Zuidland* bevolkt hebben: dat de inwoonders van 't zelve, na 't verloop van tyd, door den Watervloed *Afia* van dat Land afgeſcheiden zynde, voor een gedeelte hunne oude gewoonten behouden, en verſcheide nieuwe kunſten uitgevonden en tot volkomenheid gebragt hebben.

In 't algemeen merkt de Heer E. B. d'E. aan, dat deeze uittogten uit zulke wyd van een gelegen Landen, dat deeze verſcheidene ſtaatsverwisſelingen van het zelfde Volk nu eens van een' ruwen in een' beſchaafden, dan weder van een' beſchaafden in een' woesten ſtaat, een langer tydverloop vorderen, dan de eeuwen na den Zondvloed kunnen opleveren. Hy is daarom van meening, dat de Voorvaders der *Americaanen*, niet alleen voor den Zondvloed, zich van het overige gedeelte des menschdoms afzonderden; maar dat deeze afzondering terſtond na den dood van ABEL eenen aanvang nam: die gruwzaame doodſlag, merkt hy aan, moest een onverzoenlyken haat tusſchen zyne naakomelingen en die van CAIN te wege brengen, 't geen natuurlyk aanleiding gaf tot de verwydering dier twee geſlachten. Deeze giſſing wordt, zyns inziens, bekragtigd, door de algemeene onkunde der *Americaanen* wegens 't gebruik van yzer, 't geen wy verzekerd zyn dat TUBAL-CAIN zeer wel kende, en gevolglyk lang voorheenen moet uitgevonden geweest zyn.

Verder leidt hy een bewys af voor deeze Volkplantingen voor den Zondvloed uit de langleevenheid der oude Aartsvaderen, waar door de wereld veel ſpoediger moest bevolkt worden dan in deeze laatere tyden, 't welk gelegenheid gaf om deeze verhuizingen van de eene naar de andere plaats algemeener en veelvuldiger te maaken; daar het in den tegenwoordigen ſtaat der dingen verſcheide eeuwen zou aanloopen, eer een Volk zo zeer zou aangewonnen weezen, dat de Volkplantingen zich uitſtrekten op eenen merklyken afſtand, veronderſtellende dat zy te land reisden, en geen ander oogmerk hadden dan om eene gemaklyke verblyfplaats te vinden. Door het tydperk deezer groote ſcheiding zo vroeg te ſtellen, vindt onze Schryver tyds genoeg voor die Volkplantingen om zich in verſcheide gedeelten uit te breiden: en, na zich eerst nedergezet te hebben op de grenzen van het Land hunner afkomſte, vervolgens in getal toenemende, verder en verder voort te gaan, tot zy eindelyk het vaste Land van *America* bereikten.

TWEE

TWEE BRIEVEN VAN DEN BARON DE BIELFELD.

Aan den Heere JORDAN, *'s Konings Geheim-Raad te Berlyn.*

IN deeze twee volgende Brieven van den bovengemelden Baron, uit Londen, den 26 Maart en den 3 April 1741. geſchreeven, wordt het voordeel dat de Beſchaafdheid, de Kunſten en Weetenſchappen, den Mensch toebrengen, beweerd, tegen de ſtelling van hun, die woestheid en domheid, als de ſtaat der Natuure, roemen en verheffen".

MYN HEER!

By ons zyn de Hoogleeraars in de Geneeskunde gewoon, om, ter aanſpooringe hunner Leerlingen, deeze ſpreuk te gebruiken, *dat* GALENUS *opes*, [GALENUS maakt ryk], en in de daad, zy mogen dit, met regt doén; naardemaal in *Duitſchland* de Zoonen van HIPPOCRATES en GALENUS, de eenigen zyn, die ryklyk betaald worden. Een Protestantsch Godgeleerde heeft maar een zeer middelmaatig inkomen, en geen uitzigt om het verder te brengen. Een Regtsgeleerde moet, om aan de kost te geraaken, zich dagelyks vervloeken. De Wysgeer ſterft van honger en gebrek, terwyl hy zyne medemenſchen onderwyst, en de middels, om ter gelukzaligheid te geraaken, aan de hand geeft. —— In deezer voege is het niet met de zaak gelegen in *Engeland.* Het verſtandigſte en verlichtſte gedeelte des menschdoms wordt daar niet het minst bevorderd, elke bekwaamheid brengt 'er haar loon mede. Een gemeen Kerklyke kan Deken, Biſchop en Aartsbiſchop worden; een Regtsgeleerde tot Regter, Opperregter en Rykscancelier, opklimmen; een geoefend en bekwaam Wysgeer wordt tot de aanzienlykſte Staatsampten verheven, en verkrygt hy die niet, of ſtaat hy 'er niet na, hy kan, met ſchryven, ſchatten overgaaren. Van goeder hand ben ik verzekerd, dat de Heer MIDLETON door een enkel werk, *Het Leeven van* CICERO, een tamelyk gegoed Man geworden is. Dit ſtrekt zeer ter aanmoediginge der Weetenſchappen; weshalven veele jonge lieden zich daar op toeleggen.

De Wysgeerte in 't algemeen is de meest geliefdſte weetenſchap, onder de *Engelſchen:* hier ziet men Wysgeeren van allerlei ſoort, omhelzers en aanhangers van alle verſchillende Stelzels. De *Newtoniaanen* hebben den voorrang; doch zy zyn verdraagzaam.

Onder deeze groote menigte van Philoſoophen, heb ik 'er

eenigen aangetroffen, die eenen byzonderen aanhang ſchynen uit te maaken, en 'er opgeſteld zyn om anders te denken dan de rest des Menschdoms; zy beſtryden, onophoudelyk, de gemeenst aangenomene denkbeelden, en de heerſchende gevoelens. Een hunner ſprak my, onlangs, in het Koffyhuis van *Slaubters*, op deeze wyze, aan. *Myn Heer, ik zal u, zo zeker en duidelyk, als twee maal twee vier maakt, bewyzen, dat een woest en wild Volk oneindig gelukkiger en veel booger te agten is, dan eene beſchaafde Natie; dat de Kunſten, Weetenſchappen en den Koophandel niets anders gedaan hebben, en tot dus lang niets anders doen, dan de ſtervelingen ongelukkig maaken, als mede dat de ſtaat der Natuure de eenige is die een mensch voegt, hier voor kan ik een overvloed van voldingende redenen bybrengen.* Hier op bragt hy een vloed van drogredenen voort, geſchikt om my eenige honderd mylen van de waarheid af te voeren. — Langen tyd hoorde ik hem, met het uiterſte geduld, maar dit begon my, eindelyk, te ontbreeken, en ik gaf hem ten antwoord. „ Myn Heer, ik zal u, zo vast en klaar als tweemaal twee vier maakt, betoogen, dat de derdendaagſche Koorts beter is dan de gezondheid, als ge 't my wilt vergunnen om uwe bewyzen te gebruiken, en die aan te voeren, gelyk gy gedaan hebt". Hy ſtondt verſteld, fronſte zyne breede wenkbrauwen, en vroeg, *of ik dan zo veel op zyne redenkaveling wist te zeggen, of dezelve my zo gebrekkig en onvoldoende voorkwam?* Op het oogenblik dat ik gereed was hem te antwoorden, kwam 'er een marskraamer binnen treeden, en boodt zyne koopwaaren aan, en de Philoſooph kogt eenige ſnuistery, waar in hy zeer groot behaagen vondt. Wanneer de eerſte vervoeringen zyner vergenoeginge bedaard waren, vervolgde ik, op deeze wyze myn begonnen geſprek.

„ Om de vreemde ſtelling, door u geopperd, te beweeren, hebt gy, myn Heer, u toegegeeven in wilde beſpiegelingen, afgetrokkene redenkavelingen, en die onderſchraagd, door byzondere voorbeelden, die, ten opzigte, van de zaak in 't algemeen, niets bewyzen, en ook met geen de minſte nauwkeurigheid op het onderwerp paſſen; maar gy wilt nimmer de Natuur raadpleegen, en, om zo te ſpreeken, den mensch ontleeden, om zyne Ziel, zyne eigenſchappen en eigenaartige neigingen, na te gaan en te onderzoeken. Wy hebben eene hoedanigheid onafſcheidelyk van ons weezen, eene ſoort van drift, die wy ingeſchaapen kunnen noemen, en beſtaat *in een afkeer van de eenzelvigheid*, en *eene neiging tot de verandering*. 't Is der

mensch-

menschlyke natuure eigen, 't behoort tot ons weezen, dat wy verdriet vinden in het aanhoudend gezigt van dezelfde voorwerpen, in het genot der zelfde zaaken, en in de herhaaling van gelykfoortige verrigtingen, wanneer ze niet volſtrekt noodig zyn tot onze behoudenisſe, als eeten, drinken, ſlaapen, *enz.* Ja in veele deezer behoeften is de eenzelvigheid nog onverdraaglyk; deeze plaagt den mensch bykans in alles. Hoe grooter maate van vernuft hy van het Opperst Weezen ontvangen hebbe, hoe meer hy zich blootgeſteld vindt aan verdriet, en verdriet is een knaagende worm, die niet aflaat van dieper en dieper in te vreeten, dit doet den mensch kwynen, en berooft hem, ten minſten, van 't vermaak en genoegen des leevens.

„ De ondervinding van alle eeuwen, en ook de dagelykſche ervaarenis bevestigt 't geen een Philoſophisch onderzoek ons aanwyst. Verbeeld u een Paradys, zo vermaaklyk als uwe verbeeldingskragt het kan begrypen, plaats daar onze eerſte Ouders, in hunnen oorſpronglyken ſtaat, en zie of zy het daar kunnen houden. Men heeft niet zonder reden aangemerkt, dat 'er geene altoosduurende Liefde is, de ſchoonſte Vrouw verliest haare aantrekkelykheden in onze oogen, zo ras wy haar dagelyks zien, en 't genot haarer bekoorlykheden by aanhoudenheid hebben. Dezelfde ſpyzen worden met den tyd ſmaakloos, en wy zouden wel dra walgen van al den dag patryzen te eeten. Laat een mensch, geduurig dezelfde Opera, het zelfde Concert hooren, laat hy, dag aan dag, het zelfde Treur- of Blyſpel zien, het zal hem, hoe ſchoon en heerlyk ze ook mogen weezen, doodlyk verdrieten. Even zo is het gelegen met de vermaaken van den Geest. Het land- en buiten-leeven, anderzints zo vol uitnoodigende aanvalligheden, wil afgewisſeld worden door Letteroefeningen, door het ſpel, door gezelſchap en een tusſchenbeiden komend verblyf in de ſtad. En 't leeven zelve zou ondraaglyk zyn, zonder de verandering der Jaarſaiſoenen; in den gloenden Zomer, hoe bevallig, verlangen wy na den Herfst, den Winter en de Lente. Deeze onophoudelyke agtereenvolging der Saiſoenen is eene weldaad van den Schepper, die, onder den brandenden evennagtslyn zelve, regentyden aan de Inwoonderen geſchonken heeft om de hitte der Lugtſtrecken af te wisſelen.

„ Koelzinnige Zedekundigen, en vuurige Dichters, hebben het herders leeven als het aangenaamſte en begeerlykſte leeven afgemaald en opgevyſeld. Doch de Dichters zyn

bekwaam om ons in alles te bedriegen, en altoos het ſpoorbyster wanneer zy, door APOLLO aangeblaazen, philoſoophisch willen ſpreeken. Dit herderlyk leeven, 't geen in der waarheid den ſtaat der Natuure 't naaste komt; is de zielloosſte, de ongelukkigſte leevenswyze, die men zich kan verbeelden: het toppunt van verdriet voor een denkend weezen. Men moet wel zeer geſteld weezen op eeten en drinken, het voldoen van de noodzaaklyke behoeften, de voortteeling van ons gelyken, en de vadzige luiheid en de onkunde, om 't weezenlyk geluk in een ledig gaand leeven te zoeken, hoedanig 't zelve zou weezen, indien de Kunſten, de Weetenſchappen en de behoeften ons niet te hulpe kwamen om die doodlyke eenvormigheid te verdryven.

„ Volgens uwe ſtelling, myn Heer, zyn de Wilden de gelukkigſte ſtervelingen, en, by wettigen gevolge, zyn ze hoe onbeſchaafder hoe gelukkiger. Maar welk ſlag van weezens maaken die Wilden uit? welk eene rol ſpeelen zy op deeze wereld? Ik zal 't u met een kort woord zeggen. Zy zyn een ſoort van werktuigen, die gebooren worden, groeijen, vermenigvuldigen, eeten, drinken, ſlaapen en ſterven, zonder eenig weezenlyk vermaak in de wereld genooten te hebben, zonder hoop, zonder agting, zonder het ſtreelend denkbeeld van eenigen roem naa hunnen dood. Wonderbaare gelukzaligheid!

„ Neen, myn Heer, zy die de behoeftigheden der menſchen vermenigvuldigden, zyn grooter Philoſoophen geweest dan gy u verbeeldt, zy hebben den mensch en de menschlyke natuur beter gekend dan gy denkt. Een mensch, eene maatſchappy, een volk is niet gelukkig dan naar maate van de veelvuldigheid en verſcheidenheid zyner behoeften, en de landen die des het meeste benoodigd zyn, en te gelyk de meeste middelen bezitten om daar aan te voldoen, moeten zeker voor de gelukkigſte gehouden worden. Ziet daar, in 't korte, hoe veel het invoeren der Kunſten en Weetenſchappen te wege gebragt heeft om het verdriet te verbannen, en hoe veele weezenlyke voordeelen, daar uit zyn voortgeſprooten.

„ De denkbeelden van GOD en Godsdienst, en van de natuur zyn veel verbeterd en opgehelderd, naa dat wy de ſchryf-en drukkunst bezeten hebben. De mensch heeft over die aangelegene onderwerpen, en alle andere verſchynzels, die hem omringen, niet ſlegts zyne eigene waarneemingen, en weinig beduidende ervaarenis. Door de boeken over allerlei ſtoffen, vindt hy zich verrykt met de denkbeelden van

van de zodanigen die voor hem geleefd hebben; wy hebben tegenswoordig in eene Bockery, niet alleen den geest van een enkelen geleerden, van eene eeuw, maar de uitwerkzels des verſtands van alle geleerden van alle eeuwen, als in een kort begrip gebragt. Deeze opeenvolging van denkbeelden is tot ons gekomen, en wy kunnen beginnen, waar anderen het gelaaten hebben.

„ Wyders vermeerdert ieder kundigheid, elke bekwaamheid, die wy verkrygen, ons vermaak, en, by gevolge, ons geluk. Ieder voorwerp 't geen wy in de wereld zien en recht kennen, ſchenkt ons een onvergelyklyk veel grooter vergenoeging dan aan zenen onkundigen. Een Schilder ſmaakt duizendmaal meer genoegen in het beſchouwen van een ſtuk van RAPHAEL of RUBBENS, dan iemand die geen denkbeeld van de ſchilderkunst heeft: de verrukkende toonen der Muzyk doen kenners veel ſterker aan dan onkundigen. En dus is het gelegen met alle Kunſten en Weetenſchappen, men moet ze kennen, om 'er over te oordeelen. De waare ſchoonheid bemerkt een onkundige, een Wilde niet. Hy heeft derhalven zo veel minder vermaaken, en is, naar evenredigheid, zo veel minder gelukkig. En naardemaal de kunſten en weetenſchappen veel in getal zyn, en nog dagelyks vermenigvuldigen, zo wordt ook het vermaak, en het genoegen van een beſchaafd volk, in 't oneindige vermeerderd. De behoeften doen Kunſten en Weetenſchappen gebooren worden, de Kunſten en Weetenſchappen veroorzaaken, op haare beurt, behoeften, die geduurige werking en wederwerking houdt de wereld gaande, en ſtrekt ten oorſpronge van het geluk des menschdoms.

„ Ik weet wel dat alle zaaken, op deeze wereld, haare ſchoone en leelyke zyde hebben; 't is my niet onbekend, dat 'er ten allen tyde Philoſoophen geweest zyn, of ten minſten mannen, die zich dien eernaam aanmaatigden, die de ongemakken, aan de Kunſten en Weetenſchappen gehegt, boven maate vergroot, en, ten koste van het gezond verſtand, gezogt hebben de bekwaamheid van hun vernuft te vertoonen, door veel ſchynende drogredenen aanneemlyk te maaken met alle de bevalligheden eener inneemende ſchryfwyze. Doch indien gy U verledigt, myn Heer, om hunne ſchriften, in den grond, te onderzoeken, gy zult bevinden dat de rede op elke bladzyde ſtruikelt, en naa het leezen beſluiten, dat het invoeren van Kunſten en Weetenſchappen, in eene Maatſchappye, zeer groote en weezen-

lyke voordeelen toebrengt, en maar zeer geringe ongemakken veroorzaakt".

Op het aanhooren deezer redenkaveling ſchudde myn Philoſooph het hooſd, en betuigde na zyn kamer te zullen gaan om aanmerkingen op het voorgeſtelde te maaken, en dat hy 's anderen daags ter zelfder plaatſe weder zou komen, gewapend met duizend bewyzen van het tegendeel der ſtellinge door my beweerd. Hy vertrok met de daad, maar verſcheen den volgenden dag niet weder.

De zugt tot nieuwigheid, waarde Vriend, en om zeldzaam te weezen, om anders, en, zo men waant, veel dieper te denken dan andere menſchen, doet, ongetwyfeld, dergelyke wonderlyke ſtellingen gebooren worden. Indien ik een Wetgeever ware, ik zou 'er my tegen aankanten. Laat een Philoſooph, over onverſchillige onderwerpen, op de vreemdſte en ongehoordſte wyze denken, geen nood, het kwaad is van geen gevolg. Maar wanneer iemand eene ſtelling beweert, ſtrydig met het geluk van den Staat, en van het menſchdom in 't algemeen, eene ſtelling die aangenomen wordende niet weinig nadeels zou baaren, moet hem het zwygen voor altoos worden opgelegd.

Ik heb, naa U allen heil gewenſcht te hebben, de eer &c.

TWEEDE BRIEF.

Zeer waarde Vriend,

De bewuste Philoſooph is weder voor den dag gekomen, en heeft my een bezoek op myne kamer gegeeven, om over het voorverhandelde onderwerp breeder te ſpreeken en ons geſchil te vereffenen. Ik agt my gehouden, myn Vriend, u te berigten hoe het met die zaak afgeloopen is.

Hy beweerde, met kragt, en zo welſpreekend als hem mogelyk was. dat de grond van de geheele redeneering, die ik in het Koffyhuis met hem hieldt, ſteunde op het aanneemen van 't geen nog beweezen moest worden; dat de Schepper den mensch ſcheen geſchaapen te hebben voor den Staat der Natuure, en niet om in eene Maatſchappye te leeven; dat hy nimmer dien wederzin tegen de eenzelvigheid, en die neiging tot verandering, zou opgevat hebben, indien hy dien eerſten en natuurlyken ſtaat niet verlaaten hadt om zich te begeeven tot eene gedwongene leevenswyze, die den wederzin tot een natuurlyk gevolg heeft; dat onze geheele wyze van denken, en alle onze driften uit-

uitwerkzels zyn onzer Opvoedinge, en daar van alleen afhangen; als mede dat, indien de Maatſchappy, in welke wy met andere menſchen leeven, ons eenige geringe voordeelen verſchaft, de ſtaat der zuivere Natuure ons andere en weezenlyke voordeelen, zou hebben opgeleverd, voordeelen die ons meer dan ſchadeloos zouden ſtellen wegens het gemis der geenen, die de Zamenleeving verzorgt, als, by voorbeeld, gezondheid, ſterkte des lichaams *enz.* Ik erken, myn Heer, dat ik voor een oogenblik verbysterd was door den glimp zyner drogredenen; maar eenigen tyd my bedagt hebbende, ſtond ik hem te woord, en dit volgende is de korte inhoud van 't geen ik dagt ter wederlegginge van zyne ſtelling, te moeten zeggen.

„ Ik hield het, in geenen deele, voor beweezen, dat onze opvoeding ons een wanſmaak tegen de eenzelvigheid deedt opvatten, en ſmaak krygen in verſcheidenheid van voorwerpen, en dat dus daar aan die verdrietlykheid moest worden toegeſchreeven; dit bewys is 't aanneemen van 't geen nog beweezen moest worden. By 't opmerkend beſchouwen van de geſteltenis onzer ziele ontdekte ik, dat wy met eenen natuurlyken en onwederſtandlyken trek om wyzer te worden ter wereld komen, en alzins poogen onze ontdekkingen verder voort te zetten. Dit verlangen nu zou onvoldaan moeten blyven, indien geene nieuwe en verſchillende voorwerpen zich onophoudelyk aan onzen geest en zinnen opdeeden. De wilde man, die in den zuiveren ſtaat der natuure leeft, wordt even zo wel van de verdrietlykheid aangevallen als de herder, de landman, de ſtedeling, en die zich ſteeds aan 't hof onthoudt. Het wilde mensch, 't geen men eenige jaaren geleden in het bosch van *Hamelen* vondt, temde en leerde ſpreeken, zou in zyn hol en in 't woud zo wel verdrietlykheden gevonden hebben als hy die nu ontmoette in de burgerlyke zamenleeving. Alle mogelyke opvoedingen, van den Prins af tot den Oſſendryver toe, zouden het zelfde uitwerkzel voortbrengen, en het verdriet even zeer aan elken ſtaat verbonden weezen, wanneer de verſcheidenheid en nieuwigheid der voorwerpen geene afwending maakten.

„ Daarenboven is het niet mogelyk om zich een' volſtrekten natuurſtaat te verbeelden, een ſtaat waar in de mensch volkomen alleen en op zich zelven ſtaat. Eene allernatuurlykſte aandrang zou hem terſtond aandryven om gezelſchap te zoeken, hy zou kinders teelen, en die kin-

ders zouden rondsom hem kruipen, hy zou ze opvoeden, ten minſten op de wyze der beesten. Ziet daar terſtond een gezin, 't geen zich begint op te rigten, den aanvang eener Maatſchappye, en als men, hoe de zaak beſchouwd worde, toch in eene Maatſchappye moet leeven, is de volmaaktſte ongetwyfeld de beste. De oprigting zelve van de Burgerlyke Maatſchappy, die ontſtaan is uit eene opeenvolging en natuurlyken zamenhang der zaaken, bewyst, myns inziens, genoegzaam, dat de mensch door den Schepper daar toe geſchikt was, en dat de Burgerlyke Maatſchappy noodzaaklyk is in *de beste Wereld.*

„ Ten anderen dunkt het my geheel van de waarheid vervreemd, te ſtellen dat de mensch, in den ſtaat der Natuure, meerder lichaamskragten zou verkreegen hebben dan in de Maatſchappye. De Ondervinding, geloof ik, bewyst het tegendeel onwederſpreeklyk. Alle Wilden, die men ontdekt heeft, en nog zomtyds ontdekt, alle de minst beſchaafde *Americaanen*, alle onze herders, bewoonders van bosſchen en velden, zyn die zo veel ſterker dan, by voorbeeld, de oude Romeinen, dan onze ſoldaaten in den kryg groot geworden, dan onze kruiers, timmer- en handwerkslieden? Het tegenovergeſtelde is zeker waarheid. De geſteltenis daar benevens van onze beenderen en ſpieren wyst zelve uit, dat wy juist niet geſchikt zyn om veel grooter ſterkte te verkrygen. —— En eens geſteld zynde dat wy het in dit ſtuk wat verder bragten, zou zulks ons in een' ſtaat van grooter veiligheid brengen, en ons bekwaam maaken om de behoeften, de gemakken en geryſlykheden des leevens te verzorgen? Zouden wy zo ſterk worden als de Olyphanten, de Tygers en de Leeuwen, die ons zouden omringen, of als de wilde Paarden, de Stieren en andere vreeslyke Dieren, die dan by ons zouden weezen, en die wy nu weeten te temmen? Hoe veel gronds zouden wy niet moeten inruimen aan bloedgierige en wilde Beesten, indien de Menſchen in geene Maatſchappy leefden, indien zy zonder Kunſten en Weetenſchappen waren?

„ Wat voordeel zouden wy 'er van trekken, als wy door de kragt onzer armen een' tak van een' boom konden afſcheuren, of dien met wortel en al uit den grond rukken? Wy bereiken 't zelfde einde, door behulp van een kunſtig werktuig, zonder geweld. Zouden wy, in den ſtaat der Natuure, een Leeuw, die 't op ons leeven gemunt hadt, op de vlugt hebben kunnen jaagen? of een' Vogel, die de

lugt

lugt klieft, maazetten om 'er ons van te bedienen tot voedzel?

„ Ik heb nog meer te zeggen. In dien eenvoudigen natuurſtaat zou de ſnoodſte en ſterkſte mensch ongetwyfeld de gelukkigſte geweest zyn, even gelyk onder de dieren de verwoedſte en bloeddorſtigſte alle andere ter neder velt. Een zeer begeerlyke, een hoogwenschlyke ſtaat, myn Heer!

„ De geneeskruiden, de planten, de wortels, die rondsom ons en allerwegen uit de aarde groeijen, zouden die, door de Natuur, te vergeefsch en tot geen einde altoos geſchaapen weezen? Neen, myn Heer, ik geloof dat alles wat beſtaat, tot een zeker oogmerk beſtaat, en dat alle zaaken door den Schepper tot ons onderhoud en vermaak zyn voortgebragt. Nu, indien de menſchen, om zo te ſpreeken, niet anders dan afgezonderd de een na den ander, in den zogenaamden ſtaat der Natuure, leefden, indien de laatere niet verrykt wierden met de kundigheden hunner voorzaaten; indien wy, eindelyk, geene Kruidkunde hadden, zou dan de mensch de Planten ontdekt, en 't noodige gebruik daar van geweeten hebben? —— Nog eens, myn Heer, de volmaaktſte ſtaat is zekerlyk die niet, waar in men alles moet miſſen. Lees *le Mondain* van den Heer DE VOLTAIRE; in dit keurlyk ſtukje vindt men, onder den dekmantel eener geestige ſchertſery, meer waarheid, meer Philoſophie, dan gy denkt. Het enkel woord Maatſchappy brengt het denkbeeld mede van eene vereeniging der kragten en onderlingen byſtand, 't zy om ons te verdeedigen en te beſchermen, 't zy om onzen ſtaat te verbeteren, en ons lot aangenaamer te doen worden.

„ Voert gy hier, als eene tegenwerping, aan, het voorbeeld van eenige wilde Volken, die zich tegen de verſcheurende Dieren verdeedigen, en de noodzaaklykheden des leevens verzorgen. Ik heb voorheen aangemerkt, dat die Menſchen reeds in eene ſoort van Maatſchappy leeven, zy hebben onder elkander eene taal en ſtilzwygende of uitgedrukte voorwaarden, op welke hunne Maatſchappy rust; en wanneer men tog zo verre eene Maatſchappy moet toeſtaan, zou het de dwaasheid zelve zyn, aan de best bevestigdſte en de meest beſchaafdſte Maatſchappy den voorrang niet te geeven. Welke nuttigheden, welke vermaaken, welke bekoorlykheden hebben de Kunſten en Weetenſchappen niet verſpreid over 't menschlyk leeven? 's Menſchen natuurlyke woestheid is getemd, zyne zeden

zyn

zyn verzagt, en, door meer gebruik te maaken van de vermogens zyner ziele dan van die des lichaams, verheft hy zich meer en meer boven de beesten, om naar zynen Schepper te zweemen.

„ Met één woord, neem den arbeidzaamen mensch, den mensch beschaafd door Kunsten en Weetenschappen, van deezen aardbodem weg, gy zult terstond ontdekken, dat de Natuur een woest, wild en onbevallig gelaat aanneemt, dor en onvrugtbaar wordt; ten duidelyken blyke zy, dat de beschaafde de geoefende mensch tot het plan der scheppinge en de huishoudinge der Voorzienigheid behoort. Alle geheel onbebouwd gelaatene landen, alle landen waar zulks niet wel behartigd wordt, strekken tot spreekende bewyzen van deeze waarheid.

„ Daarenboven is het klaar, dat de voortplanting des menschlyken geslachts 'er veel by zou lyden, indien de menschen alleen en op zich zelven leefden: of als, van den anderen kant, de menschen, in den staat der Natuure hunne dagen slytende, veele kinders teelden, zouden die kinders de behulpzaame hand hunner Ouderen behoeven, dit zou groote huisgezinnen vormen, en deeze huisgezinnen zouden zich wel draa vereenigen; en zou het dan niet zelf door de aantreklykheid der liefde zyn, dat de Maatschappyen hervoort kwamen. Eene Maatschappy nu zonder Wetten, zonder Orde, zonder Kunsten en Weetenschappen, zou slimmer weezen dan een hoop wolven of andere verscheurende dieren: want wie den mensch kent zal toestemmen dat hy, in den staat der Natuure, zeer boosaartig en woest is, eene boosaartigheid en woestheid, die hem zou vervoeren tot schriklyke uitersten, wanneer hy in dien staat verbleeve. 't Zyn de Kunsten en Weetenschappen, 't is de ommegang, waar door de mensch beschaafd en tot de zamenleeving geschikt wordt. De mensch komt niet ter wereld gelyk de beesten, terstond vlug en vaardig, en, by de eerste intreede, in staat om 't noodig onderhoud te zoeken en te gebruiken; maar, gelyk het teder gevogelte, zonder gebruik van handen of voeten te kunnen maaken, door de Natuur als aanbevolen aan de zorge der geenen, die hem voortbragten. Deeze zorge boezemt hun erkentenis, verknogtheid en liefde in. Zie daar terstond het beginzel van alle Maatschappyen. Waarom, myn Heer, zoekt gy zo zeer te verheffen een staat, die niet mogelyk, die niet natuurlyk is, schoon gy 'er dien naam aan geeft! Erken veel eer, dat 's menschen Natuurstaat is in eene

Maat-

Maatſchappy te leeven, en dat de Maatſchappy Orde, Wetten, Kunſten en Weetenſchappen vordert.

Wyders, en dit is myn derde bewys, hoe aandagtiger men den mensch beſchouwe, hoe duidelyker men ontwaar worde dat hy voornaamlyk geſchikt is om zyne ziel te volmaaken. Hy heeft vermogens en bekwaamheden boven die der beesten uitſteekende, en die vermogens, die bekwaamheden, zyn hem niet vergeefsch, maar tot een zeker einde geſchonken. Het zou belachlyk weezen, 't geen onze ooren dagelyks hooren, en onze oogen dagelyks zien, te loochenen, of zich in allerlei bogten te wringen om gisſingen en gedrongene drangredenen te verzinnen, ter beweeringe van het tegendeel. Die aankweeking nu der zielsbekwaamheden kan die met vrugt geſchieden buiten de zamenleeving? Agtervolg, myn Heer, dit myn denkbeeld door uwe eigene aanmerkingen; 't zou te lang vallen het uit te breiden. Mogelyk dient myn byweezen, op dit oogenblik, om uw verſtand te verlichten en u te verbeteren. Dit is het allerklemmendst bewys voor myne ſtelling.

„ Is het, verder, het ſtuk enkel met een Philoſophisch oog beſchouwd zynde, wel beweezen, dat wy niet geſchikt zyn voor een ander leeven, voor een veel duurzaamer en volmaakter ſtaat, om een veel grooter rol te ſpeelen, dan die wy op deeze wereld uitvoeren. Ik weet niet dat eenig Philoſooph van naam reukloos genoeg geweest is om dit ſtuk volſtrekt te ontkennen. 't Licht der rede is niet in ſtaat om ons ten deezen opzigte de minſte zekerheid te verſchaffen. Verre de meeste waarſchynlykheden doen my denken dat onze ziel niet ophoudt van beſtaan, wanneer ze van het lichaam ſcheidt. Wie zal derhalven ſtellen, dat het aankweeken van de zielsvermogens in deeze wereld, het vermeerderen van haare vatbaarheden en kundigheden, ons niet volmaakter en geſchikter doet zyn tot de volgende? Zou dit alles kunnen geſchieden, in gevalle wy ons willens en weetens aan een beestagtig leeven overgaven, op handen en voeten kroopen. — Deeze laatſte redenkaveling, myn Heer, is ſlegts eene giſling, ik geef ze niet hooger op; doch de voorgaande ſchynen my volſtrekt betoogende."

De Philoſooph begon hier op te glimplachen, en gaf my niets anders ten antwoord. Ik twyfel zeer of ik hem heb overgehaald: want men brengt een Philoſooph zo ſchielyk niet van zyn eens omhelsd ſtelzel af. Hy verzogt met my *Punch* te drinken, een keurlyke drank, waar in de voortbreng-

brengzels van alle de vier werelddeelen komen. Hy dronk, nam zyn affcheid, en vertrok. Ik heb hem nog niet weder gezien.

Geloof my, myn waarde Vriend, geen dier praaters, dier denkbeeldige menfchen, zou acht dagen willen leeven in dien ftaat der zuivere Natuure, waar in zy het toppunt van volmaaktheid ftellen. Zy brengen hunne dagen door om den kring hunner kennisfe uit te breiden, en zich in alles te oefenen; zy zoeken roem door het uitventen van wonderfpreuken en ongehoorde ftellingen in de zamenleeving, en zelf in 't gemeenebest der Letteren, 't welk zy verragten. Wat my betreft, ik gevoel een afkeer van lieden, die den mensch in een ftaat willen brengen, waar in zy hem alles ontneemen, ja de hoop van gelukkig te kunnen worden ontzeggen.

Ik zal zeer gelukkig zyn, geachte Vriend, wanneer het lot ons weder by elkander brengt; op dat ik met u myne dagen mag flyten: want niemand bemint u meer dan ik, niemand is opregter de uwe dan hy die zich tekent, &c.

HET SPEL.

EEn Man, die langen tyd op reis geweest, en de wereld omgezworven hadt, kwam, ten laatften, weder in zyn vaderland by zyne vrienden. Deeze verfcheenen, gelyk dit gemeenlyk toegaat, in groote menigte om hem te zien, en wegens zyne behoudene t'huiskomst, geluk te wenfchen. *Welk een vermaak, zeiden zy, welk een genoegen is het voor ons u behouden hier weder te zien; zekerlyk brengt gy ons veel nieuws mede; kom vertel ons 't een en ander van uwe ontmoetingen.* —— Eene menigte van verhaalen volgde ter voldoening van dit verzoek, en onder andere fprak hy hun in deezer voege aan. „ Myne Heeren! weet gy hoe ver ons land van dat der *Hurons* in *Noord-America* afligt? 't Zal omtrent twaalf honderd mylen weezen: hier zag ik een zeer zonderling flag van menfchen. Zy blyven menigmaal tot laat in den nagt rondsom eene tafel zitten; dezelve is niet gedekt, ook verfchynt 'er niets op om aan de tanden werk te geeven. Schoon de donder over hunne hoofden rolt, of twee legers, op eenen kleinen afftand, vegten, ja fchoon de hemel op hun dreigt neder te ftorten; zy blyven onwrikbaar op hunne plaats, en worden, door dat alles, niet

niet afgetrokken: want zy ſchynen doof en ſtom. Alleen hoort men nu en dan eenige afgebrooken klanken uit hun mond komen; deeze klanken hebben geene zamenhang met elkander, en kunnen niet wel iets van aanbelang beteekenen; en nogthans brengen zy te wege, dat de oogen op eene vreemde wyze in 't hoofd draaien. Ik bekeek hun dikwyls met verwondering en verbaasdheid; want het ontbreekt by hun nimmer aan toekykers, die waarſchynlyk, gelyk ik, door nieuwsgierigheid uitgelokt worden; en, gelooft my, myne Vrienden, ik zal noit de verſchriklyke houdingen, de eislyke gebaarden vergeeten, die ik, by die gelegenheden zag, wanhoop, woede, kwaadaartige vreugde, en ongerustheid, waren, beurtlings, op de aangezigten, te leezen. Nu zag men de raſerny van EUMENIDES, dan het ernſtig gelaat van de helſche Regters, op eenen anderen tyd de bedeesdheid van eenen misdaadiger, die ter ſtrafplaatſe geſleept wordt".

Maar, zeiden de Vrienden des Reizigers, hem in de reden vallende; *Wat hadden die elendigen toe op 't oog? bedoelden zy iets ten algemeenen nutte uit te werken?* — „ Niets dergelyks". — *Zy zogten dan, misſchien, na den ſteen der Philoſoophen?* — „ Zulk eene dwaasheid kwam hun noit in den zin". — *Mogelyk waren zy bezig om 't vierkant van den cirkel te vinden?* — „ Neen, met dergelyke onoploslyke voorſtellen hadden zy nimmer iets op". — *Zy deeden dan, ik zal het zeker raaden, boete voor hunne zonden.* — „ Gy hebt het geheel mis". — *Wat voerden zy dan toe uit? want zy moeten een jammerlyk figuur gemaakt hebben, daar gy hun beſchryft, als zonder geboor, zonder ſpraak, zonder gevoel.* — „ ZY SPEELDEN, DAT IS 'T AL".

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *April* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 'smorg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldheid.
1	30. 3½	30. 3½	30. 3½	39	50	43	O	O	O	Helder.
2	— 4	— 3	— 3	42	53	46	—	—	—	—
3	— 2½	— 1½	— 0½	44	56	48	—	—	—	— N ligt.
4	29. 11	29. 9½	29. 8½	46	59	48	—	—	—	—
5	— 8¼	— 8½	—	45	51	41	Z W	Z W	W	Betr. Held.
6	— 9	— 9½	— 10	41	52	40	N O	N O	N O	—
7	— 10½	— 10½	— 10½	41	49	41	—	—	—	Held. Win.
8	— 10	— 10	— 11	37	43	36	O t N	O t N	O t N	—
9	30. 0	30. 0	30. 0	33	42	38	O	O	O	Hel. Vorst.
10	— 0½	— 1	— 2	38	49	40	—	—	—	—
11	— 4	— 3½	— 3½	38	50	40	—	Z t O	Z t O	—
12	— 3	— 2	— 2	42	57	52	Z t O	Z	Z	Betr. Held.
13	— 1½	— 1	— 0	51	66	55	Z	—	—	Held. Betr.
14	29. 11	— 0	—	54	60	50	W	W	W	— —
15	30. 0½	— 1½	— 1½	50	57	47	—	—	—	—
16	— 1½	— 1	29. 11½	49	65	55	—	Z	Z	— Betr.
17	29. 9	29. 8½	— 8½	56	61	51	Z W	Z W	Z W	Reg. buyig.
18	— 8½	— 7	— 10	53	57	52	—	—	W	— wind.
19	— 10½	— 8	— 6½	52	56	49	W	Z	Z	— —
20	— 10	— 10	— 9½	51	57	51	—	W	W	Hel. W. Ber.
21	— 7	— 6	— 7	52	58	52	Z W	Z W	—	Reg. Wind.
22	— 7½	— 7	—	52	59	52	W	W	W	Held. wind.
23	— 7	— 7½	— 7½	52	57	49	—	—	—	— —
24	— 7½	—	— 9½	53	59	50	—	—	N W	Buyig.
25	— 10½	— 9½	— 8	54	59	55	N W	N W	—	Held. wind.
26	— 8	— 8½	— 9	51	55	51	—	—	—	— Stormig.
27	— 9	— 9	— 9½	50	53	46	—	—	—	Reg. Held.
28	— 10	— 10	— 10	48	51	45	—	—	—	Helder.
29	— 7½	— 6	— 6½	46	53	45	Z O	Z O	Z W	Reg. Held.
30	— 7	— 7	— 7½	50	53	48	O	—	W	Held. Re. —

Hoogste Barometer d. 30. 4
Laagste Barometer d. 29. 6
middelb. d. 29. 11

Hoogste Thermometer gr. 66
Laagste Thermometer gr. 33
middelb. gr. 49½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DE EENZAAMHEID EN AFZONDERINGE.

Die zich afzondert, tragt na wat begeerlyks, by vermengt zich in alle beſtendige Wysheid.

SALOMO.

WYzen en Dwaazen zyn beiden op de Eenzaamheid geſteld, maar deeze hunne neiging ontſtaat uit zeer verſchillende beweegredenen: aan den eerstgemelden verſchaft de Eenzaamheid een ruim veld om in beſpiegelingen uit te weiden, aan den laatstgenoemden verleent zy eene ſchuilplaats tegen de veragting en verſmaadheid. De Vergenoegden ſmaaken de vrugten der Afzonderinge, de Onvergenoegden zoeken ze. De Schuldigen hebben de Eenzaamheid noodig, de Onſchuldigen beminnen ze.

De ſchaduwen der Afzonderinge te begeeren, om, in ſtilte en kalmte van geest, zich over de heerlyke werken der Scheppinge te verwonderen, en daar door, mogen wy die uitdrukking gebruiken, gemeenzaam met GOD te verkeeren, om de Ziel, ſteeds bezig met de beſchouwing der natuurlyke ſchoonheden, op de zedelyke ſchoonheden te doen verlieven, om eenigermaate de heilgoederen des Hemels reeds op aarde, by vervroeging, te genieten, is een beſluit waardig aan een Weezen, wiens Ziel een uitvloeizel is van den eeuwigen Oorſprong des leevens, den Maaker aller dingen. Maar ik vrees dat de algemeene neiging tot de Eenzaamheid uit geheel andere oorzaaken ontſtaat, en dat die verblyfplaats, geſchikt voor waarlyk groote en braave Zielen, dikmaal betrokken wordt door lafhartigen, gierigen en kwaadaartigen. —— Wat doen veelen, die zich te leur geſteld vinden in 't bereiken hunner tydlyke oogmerken? Zy neemen de toevlugt tot de Eenzaamheid, als de geſchiktſte plaats tot het verbergen hunner laaghartigheid, onbekwaam om de ſlagen des tegenſpoeds te verduuren. —— Is geldzugt iemands overheerſchende drift, waar kan hy voegzaamer plaats vinden, om in de aarde, gelyk een Mol, te wroeten, dan in de Eenzaamheid? —— Daar is

het ook, dat de onvergenoegde en murmureerende mensch zich heen begeeft, om tegen de schikkingen des Hemels te morren, en voldoening te verschaffen aan de angstige ongerustheden zyner nydige Ziel. En indien wy geloof willen geeven aan eene menigte van hedendaagsche Schryveren, die, op eenen verzekerenden toon, spreeken over dingen, die zy niet verstaan, zou men haast in de gedagten komen, dat het eenig middel ter beschermingo van onze vryheid, en ter bewaaringe van ons geluk, bestaat in eene onnatuurlyke Afzondering van onze natuurgenooten.

Is 'er wel iets klaarder, iets dat zich tastlyker opdoet aan elk mensch, dan dat GOD de menschen oorspronglyk schikte om in eene zamenleeving hunne dagen te slyten? Welke rampen en ongemakken zyn 'er niet verbonden aan een wild en eenzaam leeven? Welke tallooze voordeelen hebben wy niet aan de Maatschappy te danken? Zy, die gemelyk van aart zyn, of, door gebrek aan zamenleevings deugden, zich ongeschikt voor dezelve vertoonen, worden daar van uitgeslooten, en tot de Eenzaamheid verweezen, terwyl braaven en deugdzaamen de voordeelen en zoetigheden van de Zamenleeving smaaken. De groote eerbewyzen, aan de eerste Wetgeevers betoond, eerbewyzen die zomtyds tot vergoding opklommen, toonen middagklaar hoe dank-erkentelyk men de nutheid van de oprigting der burgerlyke Maatschappye door alle eeuwen beantwoordde: ja zelf in deeze dagen, nu wy de fabelagtige verhaalen der oudheid verwerpen, hooren wy, met eenige eerbiedenisse, na 't geen men ons heeft nagelaaten van AMPHION, ORPHEUS en anderen, die de menschen uit holen en spelonken gelokt en aangemoedigd hebben om in Steden te woonen, en de gelukzaligheden te genieten die uit de onderlinge Zamenleeving voortvloeien. Met welk eene geestdryverye voor de Eenzaamheid vervuld, willen veelen nu tot die spelonken en wildernissen wederkeeren! Met welke loffpraaken vereeren zy de oorspronglyke ruw- en beestagtige woestheid! Met welke smaadheden bejegenen zy de beschaafde Kunsten! Hoe smaalen zy onophoudelyk op de weetenschappen!

Dringen wy dieper in tot een nader onderzoek van de weezenlyke gevoelens dier Leeraaren der Afzonderinge, wy zullen bevinden, dat hunne welmeenendheid en kunde nog veel minder en bepaalder is dan zy met woorden te kennen geeven. Menschen die de Wereld veragten en laag van dezelve spreeken, zyn in 't algemeen de zodanigen, die door de Wereld regtmaatig veragt worden, en geene

vol-

voldoening naa hunne te leurſtelling kunnen vinden, dan door gedwongen veragten en kwalyk ſpreeken. Uit deeze oorzaake ontſtaat het, dat wy zo veelvuldige klagten hooren over den tegenwoordigen tyd; van hier is de Afzondering de ſpelonk der elende geworden, daar zy de Tempel der rust en van vergenoeging behoorde te weezen.

Het bygebragte is genoeg, om te toonen waar toe men de Eenzaamheid misbruikt, en uit welke verkeerde oorſprongen de onnatuurlyke zugt voor dezelve ontſtaat. Laaten wy nu deeze zaak van eenen gansch anderen kant beſchouwen, en overweegen, waar in haare weezenlyke nutheid gelegen is, en wie geſchikte voorwerpen zyn om de vrugten der Eenzaamheid te ſmaaken.

Dat de Eenzaamheid, op zich zelve aangemerkt, noch goed noch kwaad is, maar goed of kwaad wordt, naar de verſchillende geſteldheden der geenen die zich daar toe overgeeven, is noodloos aan te toonen. De wyze die zich der menigte en het gewoel onttrekt, niet in een grynig humeur om de wereld vaarwel te zeggen, maar om gelegenheid ter beſpiegelinge te vinden, en door dezelve zynen medemensch dienst te doen; de Godvrugtige, die, voor eene wyl, de zorgen deezes leevens laat vaaren, om binnen zich zelven te treeden, zyne Zielsgeſteltenis te overweegen, op dat hy vervolgens bekwaamer moge weezen, om, overeenkomſtig met zyne verpligtingen, te handelen, zyn de eenige perſoonen aan welken de ſchaduwen der Eenzaamheid vermaak of leering verſchaffen: ze zyn voor hun als het Paradys van MAHOMETH, waar in men zegt dat de vrugten van Wysheid en Vrede groeijen; anderen zyn ze een Hel, waar tien duizend kwellende ſchimmen hen geduurig ontrusten en plaagen.

Wanneer de Wysgeer zich in de Godlyke verblyfplaatſe der Eenzaamheid begeeft, gloeit zyne Ziel, als hadt ze eene verhuizing ondergaan, door een nieuw vuur, of liever, zy bevindt zich in dien ſtaat, waar in PLATO ſchryft dat ze verkeert, van 't lichaam ontſlagen zynde. De ſtilte van een landgezigt, de behaaglyke ſomberheid van een bosch, waar ſlegts eenige zonneſtraalen flauw door de digte lommer heen dringen, 't geritzel der bladeren, of het ruim gezigt van den helderen hemel, in den avond of morgenſtond, doen de Overdenking, met alle haare verſtandige gezellinnen als van boven nederdaalen. ... Ziet zy komt, zy vertoont zich aan zyn oplettend oog: op haare komst vlieden de ondeugden, en Zielskwellingen! De Deugd gaat

haar voor, Schoonheid en Waarheid ſtaan aan haare zyden; de gelauwerde Zusterſchap, die kunſten en weetenſchappen kweekt, volgt haar onmiddelyk. In haare hand draagt zy het getrouw gedenkboek aller voorgaande eeuwen, en zy vertoont alle de voorbeelden van Wysheid, Dapperheid en Goedertierenheid. Hier leest hy de wetten van SOLON, daar wordt hem de liefde tot het Vaderland van eenen CURTIUS afgemaald, elders ontvouwen deeze bladen den roemryken dood van SOCRATES; terwyl de Eer hem aanprikkelt, om, met onvermoeiden yver, die uitmuntende voorbeelden naa te ſtreeven. Deeze nuttigheden, deeze vertroostingen, deeze aanmoedigingen verſchaft de Eenzaamheid aan het hart der Braaven, en aan dat der Braaven alleen! —— Schrik en wanhoop zyn het deel der Boozen, en de Eenzaamheid zelve is voor hun eene plaagende gezellinne

Aartig is ten deezen opzigte eene oude *Egyptiſche* beeldſpraak. Op de muuren eenes Tempels te *Memphis*, was de ſchildery van een ſpiegel, waar in verſcheide ſchoone en ook verſcheide leelyke aangezichten zich beſchouwden, men gaf deezen ſpiegel den naam van den Spiegel der Eenzaamheid; de eerstgemelde ſcheenen zeer vergenoegd en wel te vrede over de vertooning, die zy maakten; doch de laatstgenoemde hadden hunne gelykenis niet aanſchouwd, of haare nieuwsgierigheid tot den ſpiegel werd terſtond in afkeer veranderd; dewyl deeze hun ontdekt hadt, 't geen eertyds voor hun verborgen was, te weeten, *de waare kennis van zichzelven.*

GEDAGTEN OVER DE SCHOONHEID.

(Naar 't Engelsch gevolgd.)

ELk voorwerp, 't geen op 't beſchouwen aan het oog behaaglyk, of by herdenking, voor de ziel, aangenaam is, mag Schoon geheeten worden. Weshalven de Schoonheid, in 't algemeen geſprooken, zich zo wyd uitſtrekt als de zigtbaare ſchepping, of zelf zo ver als de verbeelding, die men een tweede of nieuwe ſchepping mag noemen, kan gaan. Overeenkomſtig hier mede ſpreeken wy niet alleen van de Schoonheden eens wyd uitgeſtrekten vergezigts, van de opkomende of ondergaande zon, of van een

een helderen ſtarrenhemel; maar ook van de Schoonheden eens ſchilderſtuks, eens beelds, eens gebouws: wy breiden dit uit tot de daaden, hoedanigheden en gedagten der Menſchen. In een groot gedeelte van dit alles kunnen veele valſche Schoonheden weezen, gelyk 'er weezenlyk zyn, naar de verſchillende ſmaaken, die onder onderſcheidene Volken, ja onder de Menſchen van een en het zelfde Volk heerſchen. En dus zou hy, die de Schoonheid in haare volle uitgeſtrektheid wilde beſchouwen, dit niet kunnen doen zonder in de grootſte verwarring te geraaken. Ik zal my overzulks bepaalen tot de zigtbaare Schoonheid, en denk dat alles wat daar toe behoort onder 't een of ander van deeze vier hoofdhoedanigheden komt, Kleur; Geſtalte; Uitdrukking, en Bevalligheid. De twee eerſte zie ik aan als het Lichaam, en de twee laatſte als de Ziel der Schoonheid.

Hoewel de Kleur 't minst is van alle de deelen, die de Schoonheid uitmaaken, loopt dezelve doorgaans 't meest in 't oog, en doet het ſterkst aan. De ſchoonſte Kleur van 't lichaam, die mogelyk immer bedagt werd, was die, welke APELLES in zyne beroemde ſchildery aan VENUS gaf, en ſchoon dit ſchilderſtuk zelve verlooren geraakt is, heeft CICERO 't eenigermaate bewaard, door de treffelyke beſchryving, die hy 'er van heeft nagelaaten. De Kleur was ligt rood op 't allerſchoonst doormengeld met wit, en, in eene behoorelyke maate, over elk deel van het lichaam verſpreid. Hier op komen ook de beſchryvingen van een ſchoon Vel uit, by verſcheide *Latynſche* Dichters; van die Kleur bediende zich TITIAN dikwyls, en byzonder in zyne ſlaapende VENUS, of welk eene andere verrukkelyke Schoonheid dat meesterſtuk afbeelt.

De rede waarom deeze Kleuren zo zeer behaagen is niet alleen haare natuurlyke leevendigheid, gepaard met de meerdere maate van bekoorelykheid, die zy ontvangen door op eene gepaste wyze vereenigd te zyn; maar tevens, om dat zy het denkbeeld van gezondheid met zich draagen; zonder deeze wordt alle Schoonheid kwynend en minder inneemend, met deeze verkrygt zy altoos een toevoegzel van leeven en luister.

De Kleur van het aangezigt, in 't byzonder, is veel aan de verſcheidenheid verſchuldigd, ook heeft de Natuur in dat deel des lichaams de meeste verſcheidenheid van Kleuren gegeeven. De Kleuren worden behaaglyk door 't afſteeken, en dit doen ze 't allermeest in 't aangezigt. De

Schoonheid van de lugt in den avondstond, by 't ondergaan der zonne, wordt veroorzaakt door de verscheidenheid van kleuren, die alsdan 't gelaat des hemels bedekken. De ligt roode wolken, vermengd met witte en zomtyds donkere, waar het helder hemelsblauw doorschynt, leveren die schoone vereeniging uit, welke het oog zo zeer vermaakt, en een zo bedaard genoegen aan het hart schenkt. Even zo is het, dat in eenige schoone aangezigten, die zelfde verscheidenheid van kleuren die bekoorelyke aantreklykheid uitlevert, welke ons oog trekt, en zo menigmaal het hart kluistert. Want al deeze Schoonheid is gelegen in eene geschikte afwisseling van blank en rood, met de blauwheid der aderen om de slaapen des hoofds aartig door een gekronkeld, waar by de zwarte wenkbrauwen afsteeken, met het hair, 't geen geschikt rondsom het hoofd geplaatst is. Dan hoewel, in dit deel der Schoonheid mogelyk meer dan in eenig ander, iemands oordeel ligt gezwaaid wordt door eene byzondere keuze, nochthans hou ik my vry zeker overtuigd, dat eene bruine Schoonheid weezenlyk te stellen is boven eene geheel blanke; het helder bruin geeft een luister aan alle de andere kleuren; ook bespeurt men eene levendigheid in de oogen, en eene overvloed van bevalligheden in 't gantsche gelaat, die men te vergeefsch zou zoeken in het schemerblankste aangezigt. RAPHAELS bekoorelykste *Madona* is eene schoone Bruinette, en de grootste Kunstenaars in de beste eeuw der Schilderkunst, omtrent den tyd van LEO den Xden, vielen op deeze Kleur.

De Gestalte heeft zo wel betrekking op ieder deel als op de evenredigheid van 't geheele lichaam, de boogswyze buiging van den wenkbrauw en het hangen des hairs is hier van niet uitgezonderd. Ook denk ik dat de houding, wanneer iemand eene zekere heeft aangenomen, tot dit hoofddeel moet gebragt worden; door de houding verstaa ik niet alleen het postuur van een' persoon, maar ook de geschiktheid van elk deel, als het houden van den hals, het uitsteeken van de hand, het zetten van den voet, en dergelyke kleinigheden.

Tot een algemeene oorzaak van de Schoonheid in Gestalte moet, in beide de Sexen, gesteld worden, de evenredigheid, en een gelykmaatigheid van alle de deelen des lichaams. De heerschende hoedanigheid in de Schoonheid van der Vrouwen Gestalte is tederheid en zagtheid; in die der Mannen sterkte of vlugheid. 't Uitsteekendst voorbeeld

beeld van de eerſte vindt men in de VENUS *de Medicis*; en van de twee laatſte in den HERCULES van *Farneſe*, en in den APOLLO van *Belvidere*. In de laatst gemelde is, in de daad, iets 't welk alles overtreffend en hemelsch genaamd wordt, iets onderſcheidens van alle menschlyke Schoonheid en van eene verhevener natuure, iets dat een zweem van godlykheid heeft; 't welk maar in de ſtukken van zeer weinig Kunſtenaars gevonden wordt, en 't geen de Dichters, in hunne beſchryvingen, nauwlyks hebben kunnen uitdrukken of met hunne verbeelding vatten, of 't moest HOMERUS en VIRGILIUS onder de ouden, en SHAKESPEAR en MILTON onder de hedendaagſche weezen.

De Schoonheid van de menschlyke Geſtalte gaat die der Kleur verre te boven, en dit is misſchien voor een gedeelte oorzaak, dat wanneer iemand de grootſte kunſtſtukken der Kunſtenaaren te *Rome* ziet, waar de heerlykſte verzameling van de zelven gevonden wordt, hy zich meer getroffen en bekoord voelt door de heerlyke Standbeelden, dan door de Schilderyen der beroemdſte Meesteren.

De twee andere deelen, die de Schoonheid uitmaaken, zyn de Uitdrukking en de Bevalligheid; de eerſte is gemeen aan alle Menſchen, de laatſte ontmoet men ſlegts by weinigen.

Door de Uitdrukking verſtaa ik de Uitdrukking der hartstogten, der aandoeningen en veranderingen van de Ziel, voor zo verre zy zigtbaar worden door onze weezenstrekken en gebaaren.

Schoon de geſteldheid der Ziele zich voornaamlyk in 't aangezigt en de houding van 't hoofd vertoont, krygt bykans elk deel des menschlyken lichaams, by deeze of gene gelegenheid, zyn deel in de Uitdrukking. Het kwynend hangen van den arm, of het heevig uitſteeken, heeft veel beduidenis: in den beroemden LACOON wordt de pyn door de vingeren van een der Zoonen uitgedrukt, en vertoont zich in de toonen van den ſtervenden Zwaardſchermer. Dan dit gaat by ons door 't dekzel der kleederen, grootendeels, verlooren; doch is van te minder aangelegenheid, dewyl de gemoedsbeweegingen voornaamlyk op het aangezigt te leezen zyn, in trekken, die de Menſchen, tot groot geluk voor de zamenleeving, nog niet hebben weeten uit te wisſchen.

't Vertoon der driften in 't aangezigt is meest in de oogen en in den mond, terwyl de deelen rondsom de oogen

en naby den mond, in veele gevallen, kragtig medewerken.

Hoe zeer de Philoſophen ook mogen redentwisten over de zitplaats der ziele, ben ik verzekerd, dat zy, waar ze zich ook onthoude, door de oogen ſpreekt. Ik twyfel of ik de wenkbrauwen niet te kort gedaan heb door ze als enkel van de oogen afhanglyk te maaken: want zy hebben, boven al in 't aangezigt van vuurige en driftige menſchen, eene taal haar byzonder eigen, die zeer verandert, naar de verſchillende gemoedsbeweegingen.

Wy mogen in 't algemeen zeggen dat zagte en tedere aandoeningen de Schoonheid vermeerderen, terwyl ſterke en wreede Leelykheid veroorzaaken, 't is uit deezen hoofde een juist en gegrond zeggen, dat Goedaartigheid de bevalligſte trek, zelf in 't ſchoonſte weezen, uitmaakt.

De onſterflyke POPE heeft de voornaamſte Driften van beiderleien aart, in de twee volgende regels, begreepen.

Hoop, Liefde en Vreugde zyn de trein der Vrolykheid,
Vrees, Haat en Smert 't gezin van 't kwellend Ongenoegen.

De eerstgemelde zetten der Schoonheid een nieuwen en aangenaamen luister by, daar de laatstgenoemde dezelve ontluisteren en als met een' nevel overdekken.

Ik weet egter niet of in deeze, en alle andere gemoedsbeweegingen, de gematigdheid niet grootendeels als de regel haarer Schoonheid zy aan te merken, gelyk deeze in de daaden de regelmaat der Deugd uitmaakt. Dus zal eene bovenmaatige Vreugde al te ſterk kunnen werken om behaaglyk te weezen; en eene zekere maat van Smert, in zommige gelegenheden, zeer ſchoon kunnen zyn. Toorn, Schaamte, Verbaasdheid, Vrees en Medelyden vertoonen zich, in zekeren trap, ſchoon: maar worden, buiten 't ſpoor hollende, leelyk en afzigtig. Gramſchap, Stuursheid, Onbeſchaamdheid, Hoogmoed, Gemaaktheid, Kwaadaartigheid en Nyd, doen zich altoos leelyk op: zo dat de hoofdregel van de Schoonheid der driften Gematigdheid is, zy vertoonen zich voornaamlyk in de oogen. Met deeze ſpreekt de Liefde haare tederſte taal; met deeze geeft de Deugd bevelen; met deeze behaagt de Zedigheid; met deeze vermeerdert de Vrolykheid de vreugde; met deeze trekt het Hartzeer 't mededogen; met deeze wordt het hart der aanſchouweren getroffen en gewonnen. Vrees, Toorn en Verbaasdheid kan zich behaaglyk door

de

de oogen uitdrukken. Maar alle die aandoeningen moeten, om ſchoon te weezen, binnen behoorelyke paalen gehouden worden: want een al te ſtreng vertoon van Deugd, eene te hevige opwelling van Drift, eene boerſche en gemaakte Zedigheid, eene te diep gaande Droefenis of te uitgelaatene Vreugde, wordt mismaakt en onaangenaam.

Het laatſte en voortreffelykſte deel der Schoonheid is de Bevalligheid, van deeze is elk gewoon te ſpreeken als iets 't welk niet beſchreeven of verklaard kan worden, en ik geloof, dat het voor een groot deel dus met de zaak beſtaat. Wy weeten dat wy eene Ziel hebben; maar nauwlyks wat ze is; elk die over Schoonheid oordeelt weet de Bevalligheid aan te wyzen; doch niemand heeft 'er oit eene bepaaling van gegeeven.

De Bevalligheid hangt dikwyls af van zeer kleine trekken in een ſchoon gelaat; en wat de daaden betreft, dan beſtaat ze meer in de wyze van de dingen te doen, dan in de dingen zelve. Zy verandert geduurig in haare vertooningen, en dit maakt het bezwaarlyk om haar aan te merken als iets beſtendigs. Terwyl men den eenen Bevalligen trek beſchouwt, verdwynt dezelve uit ons oog, en wordt gevolgd van een anderen, die even ſchielyk en ongemerkt wegſluipt. Men kan, te deezer oorzaake, het Bevallige beter leeren uit CORREGIO's, GUIDO's en RAPHAEL's ſchilderſtukken, dan uit het leeven. Wilde ik, by voorbeeld, naſpeuren, wat de toorn bevallig maakt in weezenstrekken vol van de inneemendſte zagtheid, ik zou dit eerder kunnen vinden in den St. MICHAEL van GUIDO, dan in het weezen eener ſchoone Juffrouw: in den geſchilderden Engel zou ik alles op myn gemak kunnen nagaan, daar de leevende Schoonheid al te veranderend en verwisſelend is tot eene aanhoudende waarneeming.

Maar hoewel niemand net kan zeggen, wat Bevalligheid is, zyn wy egter in ſtaat om aan te wyzen in welke deelen zy zich voornaamlyk vertoont, en in welke gelegenheden zy 't meeste voor den dag komt.

Rondsom den mond onthoudt zich de Bevalligheid boven al; ſchoon ze, by tyd en wylen, ook in andere deelen des lichaams huisvest. Even gelyk de Schoonheid der Driften ten grootſten deele de oogen uitſchittert, zo is de mond de zetel der Bevalligheid.

In een heel bevallig gelaat (waar door ik niet zo zeer een deftig als wel een zagt en inneemend verſtaa) ziet men nu en dan rondsom den mond een' zekeren bevalligen

trek, die niet volkomen een glimplach mag heeten, doch 'er zeer na by komt, en zich aartig in de aangrenzende deelen verſpreidt, en zomtyds in een klein kuiltje zamenkomt, dat welhaast weder verdwynt, en by beurten zich weder vertoont. Dit ſchynt my toe een der verrukkendſte Bevalligheden te weezen.

De Bevalligheid van houding kan in elk byzonder lichaamsdeel opgemerkt, of aan 't lichaam in 't geheel toegeſchreeven worden: hoe veel meer het hoofd dan eenig ander lid hier in aanmerking komt, kunnen de kunſtſtukken der beroemdſte Schilders uitwyzen, byzonder die van GUIDO, die te kwistig geweest is met dit deel der Schoonheid aan meest alle zyne ſchoone Vrouwebeelden by te zetten; dit deel, 't welk de Natuur, in zo groot eene maate, maar aan een zeer klein getal gegeeven heeft.

Het houden en draaijen van den hals doet veel tot de Bevalligheid; het valt zo gereed dit op te merken als moeilyk om 'er reden van te geeven. Wat deel armen en beenen in de Bevalligheid hebben, zo wel als het hoofd en de hals, kan het danſen toonen.

Daar zyn twee zeer verſchillende ſoorten van Bevalligheid, de deftige en de gemeenzaame. De eerſte behoort byzonder tot zeer ſchoone Vrouwen, en de andere is het deel aller Schoonheden: deeze is heerſchender, geene vermaaklyker en inneemender. MILTON ſpreekt van deeze twee ſoorten van Bevalligheid, en geeft de eerſte aan ADAM, en ze beide aan EVA, ſchoon de deftige in de minſte maate.

Geſlacht en kunne was niet een: Hy ſcheen geſchaapen,
Om door beſpiegeling zyn vreugd in God te raapen,
Voorzien met dapperheid en mannelyk beleid,
Maar zy tot zagtigheid, en met bevalligheid,
Die harten lokken en vermurwen kan en dwingen:
Hy voor zyn God alleen, den Oorſprong aller dingen,
En zy voor God in hem: zyn voorhoofd, breed en ſchoon,
Zyn aangezigt altoos verheeven na Gods throon,
De deftige agthaarheid gevestigd in zyne oogen,
Betuigden heerſchappy en vorſtelyk vermogen:

Zyn hair, de hyacint in kleur gelyk, in 't rond
Geſcheiden van den lok, die 't voorhoofd moest vercieren,
Hing, zonder ver beneên zyn ſchouderen te zwieren,
Als trosſen krullen. Zy, die met meer ſchoonheid praalt,
Droeg als een floers, dat na haar dunnen middel daalt;

De

De krullen van haar gulde en onvertuite hairen
Die golfden langs haar borst en rug als goude baaren.

Onze Hoofddichter drukt deeze zelfde zaak, niet min kragtig uit, als hy zingt:

De Man en Vrouw zyn bei volſchapen, even ſchoon,
Van top tot teen. Met recht ſpant Adam wel de kroon
Door kloekheid van gedaente, en majeſteit van 't wezen,
Als een ter beerſchappy des aardryks uitgelezen:
Maar al wat Eva heeft vermoegt haars Bruigoms eisch,
Der leden tederheid, een zachter vel en vleisch,
Een vriendelyker verf, aanminnigheid der oogen,
Een minnelyke mond, een uitſpraak, wiens vermogen
Beſtaat in eedler klank. ——— ——— ———

Dan niettegenſtaande men in 't algemeen zo weinig reden van de Bevalligheid weet te geeven, heb ik egter twee byzonderheden waargenomen, die ik denk dat 'er altoos toe behooren. De eerſte is, dat 'er geene Bevalligheid plaats hebbe zonder beweeging, waar door ik verſtaa, eene zagte en minnelyke beweeging, of van 't geheele lichaam of van eenig lid, of ten minſten van eenigen trek. —— De tweede, dat 'er geene Bevalligheid met onvoeglykheid kan gepaard gaan; met andere woorden, dat niets bevallig kan weezen 't geen niet past aan 't character van den perſoon. De Bevalligheden van eene kleine leevendige Schoonheid zouden onbevallig worden in een Vorſtin; de Vorstlyke houding eener Keizerinne zou al de aartigheid wegneemen. De leevendigheid, die in de jeugd eene Bevalligheid aan de Schoonheid byzet, zou de Leelykheid van eene oude vermeerderen; dezelfde airs, die, by zommige gelegenheden, ten hoogſten bekoorelyk zyn, worden walchlyk en verveelende, wanneer zy ontydig, of op verkeerde plaatſen, zich vertoonen.

Maar worden wy dermaate verrukt door de uitmuntende voortreflykheden van 's Menſchen geſtalte, wat zullen wy dan zeggen van de Schoonheden in de werken der Natuure? — Slaan wy 't oog op de Aarde, wy zien duizend ſchoone ongelykheden, eene behaaglyke verſcheidenheid van Vlakten, Hoogten, Valeijen en Bergen; door de Natuur in 't algemeen met leevendig Groen bedekt, de Kleur, die 't vermaaklykst om te aanſchouwen en 't best voor de oogen is; alles afgezet door Licht en Schaduw op

de behoorlyke plaatſen; vercierd met Boomen, Vrugten en Bloemen zonder tal; doorſneden met kronkelende Rivieren, zagte Beeken, en uitgebreide Meeren: zomtyds eindigt ons gezigt in 't wykende verſchiet van de Zee, die altoos van gedaante verwisſeld en altoos behaaglyk blyft.

Heffen wy dat zelfde oog ten Hemel, hoe verrukkelyk is de opgaande Zon, hoe ſchoon het blaauw Gewelfzel over onze hoofden uitgeſpannen, waar onder de veelkleurige Wolken, en de Regenbuijen dryven, waar in de heerlyk geſchilderde Regenboog zich vertoont. Zelf wanneer de leevendmaakende Zon afweezig is, zien wy het uitſpanzel door duizenden Starren verlicht, en opgehelderd door de ſombere Schoonheid der Maane, die in haaren onvolkomen ſtaat 't bekoorelykſt, doch, vol zynde, het luisterrykſt is.

Wenden wy ons gezigt op de verſcheidene ſoorten van Dieren, wy kunnen ligtlyk ontdekken, dat de Schoonheid, welke voornaamlyk geſchikt is om de Dieren van dezelfde ſoort te behaagen, tevens medewerkt om ook het vermaak van anderen, of ten minſten van den Mensch, te vergrooten. Hoe ſchoon zyn voor ons de kleuren, die den hals der Duiven en Phaiſanten vercieren, die in den ſtaart der Pauwen ſchitteren, en zich vertoonen in de geheele pluimaadie van verſcheide vogelen, byzonder die uit de Oost- of *West-Indien* komen! Hoe wel gevenredigd is het maakzel der Dieren, beſchouwt den Wind-hond en het Paard! Hoe ſchoon drukt de getrouwe Wagt-hond zyne aandoeningen uit! Ook zyn ze niet ontbloot van eene zekere maate van Bevalligheid, deeze doet zich op in de natuurlyke beweegingen van de *Chineeſche* Phaiſant, en in de aangeleerde ſtappen van een welafgerigt Paard.

Hoe meesterlyk maalt het dichtpenceel van den grooten VONDEL deeze Schoonheid der ſchepzelen, als hy aanheft.

Nu openbaert zich hier de ſchoonheit van 't heelal,
Die my voor 't voorhoofd ſtaet, den welke leden zal
Ik 't ſchoone lichaem van de weerelt best beginnen
t'Ontleden? wie verrukt myn' geest, verſtant, en zinnen,
In 't openſchuiven van dit goddelyk tooneel,
En Gotsvertooningen? ô weereldsch lustpriëel!
ô Lantſchap, daer natuur zich zelf aan heeft gequeten,
En elk om 't rykst volwrocht, voltrokken, niets vergeeten!
Wat ordineerder heeft die vonden uitgezogt,
En elk zo wel geſchikt, en op zyn plaets gebrocht,
Den voorgrond, achterdogt, dat ſtaeuwen en verſchieten;
Hier bosch, daer korenveld, ginz weiden, elders vlieten,

En

En ope lucht en bron, die uit den heuvel ſpringt?
Gins blaeut geberghte, en rots: hier kuinkeleert en zingt
De nachtegael in 't wilt. Wat vliegen daer al vogels
By vlughten door 't gepoomte, of dryven op hun vlogels
Bezadigd in de lucht, of over 't effen meer!
De vrolyke landou, verquikt door 't ſchoone weer,
Aen 't groeien, dat men 't kruit en groene gras hoort piepen.

Wie kan de ſchoonheit noemen
Die zich in 't weelig vee, en oeft en zaet en bloemen
En ſtarren, zonne en maene, en wolken openbaert!
Hoe ſchoon ſchakeert natuur de tulpen, ſchatten waert,
Gewogen tegens gout, verheven tot Augusten
De ſchoonſte en dierſte bloem, waer op oit byen rustten!

Gelyk dus, volgens de even bygebragte aanmerking, de Schoonheid van de eene ſoort van Dieren, geſchikt kan weezen om aan veele andere vermaak te ſchenken, zo mogen wy tevens ſtellen, dat de Schoonheid van onderſcheidene Werelden niet tot elk op zich zelve bepaald, maar ook de eene ten dienſte van de andere is, 't welk dus van wereldſtelzel tot wereldſtelzel voortgaat, en eindigt in eene groote algemeene Schoonheid van al het Geſchapene.

Nogthans is al die Schoonheid waar van ik geſprooken heb, ja die van 't heelal zamen genomen, gering in vergelyking met de Schoonheid der Deugd. PLATO ſprak eene uitmuntende ſpreuk als hy zich dus liet hooren. „ Indien „ de Deugd in eene zigtbaare gedaante op aarde verſcheen, „ elk zou op haar verlieven". —— In der waarheid de Schoonheid der Deugd, der Goedheid, gaat alle andere Schoonheid zo verre te boven als de Ziel het lichaam.

't Verhevensd voorwerp van Schoonheid, 't geen wy zien konnen, is de goedheid van GOD zich ten toon ſpreidende in de Werken der Scheppinge. In Hem woont alle Schoonheid: wat 'er zedelyk Schoon in de geheele wereld is komt alles af van den Godlyken Oorſprong van alles wat Schoon en Goed mag heeten.

Wy zien zomtyds eenige flauwe flikkeringen van die Schoonheid in de daaden der Menſchen doorſtraalen, doch zeer miskleurd door de middelſtoffe door welke zy heen ſchynen: en hoe verrukkelyk, hoe ſchoon komen ze ons nogthans te vooren, in eenige perſoonen in zommige omſtandigheden! Alle wereldſche grootheid is niets te agten by eene weezenlyk goede en ſchoone daad.

Laa-

Laaten wy uit alles dit gevolg trekken, 't geen ieder op op zich zelven wel mag toepasſen, dat, indien de Deugd de grootſte Schoonheid is, elk alles, wat hy kan, moet aanwenden om haare lesſen te volgen, en de Ondeugd het haatlykſte en leelykſte van alles te vlieden.

LEEF-REGELEN VOOR ALLE MENSCHEN TEN OPZIGTE VAN HET VOEDZEL, DE LIGHAAMS-BEWEEGING, EN DEN SLAAP. *Door Doctor* SUTHERLAND.

(*Treatiſe on Bathwaters.*)

VAN HET VOEDZEL.

1. ALs wy meer ſpyze gebruiken, dan de vermogens onzer Spysverteering in ſtaat zyn tot goede Chyl te maaken, en met onze andere vogten te verbinden, kan die ſpyze nooit tot een goed voedzel voor het lighaam verſtrekken.

2. Voedzel met ſcherpe prikkelende zouten en oliën beladen, bederft noodwendig het bloed.

3. Menſchen van een bloedryk geſtel en koortsagtige geſchiktheid moeten ſpaarzaam eeten.

4. Ontydige en al te lange onthoudingen brengen zeer nadeelige uitwerkzelen voort; want zonder eene nieuwe vervulling van verſche Chyl, krygen de dierlyke ſappen eene natuurlyke geneigdheid tot Rotting. Uitputting veroorzaakt Koortſen van het allerergſte ſoort, gelyk zy, die uit Godsdienſtige oogmerken vasten, menigwerven t'hunner ſchaade ondervinden.

5. In ſleepende ziekten moet zulk eene hoeveelheid voedzel gebruikt worden, als genoegzaam is om den Lyder te onderſteunen zonder zyn maag te overlaaden, ten welken einde hy altoos moet uitſcheiden te eeten met een trek na meer. Het voedzel moet wél gekauwd worden; al wat bederft bezwaart ſtraks de maag. De zwakke, vermagerde, *Hectiſche*, of Teeringagtige menſchen moeten het ſtriktſte Diëet in agt neemen. Den zulken is de minſte ongeregeldheid, en zelfs eenige onmaatigheid in de onſchadelykſte dingen gevaarlyk.

6. De Natuur heeft een afkeer van tegenſtrydige mengzels; Visch, Vleesch, Wyn, Bier, *Cyder*, Room en Vrugten. Deze blaazen de Ingewanden op, maaken winden en *Indigeſties*.

7. Brood

7. Brood van de zuiverſte bloem van Tarwe voedt veel, en maakt gebonden afgang. Ongebuild en met de zemelen gebakken is het buik-openende, en voedt minder. Alle meelſpyzen zyn *antiſeptica*, gaan de rotting tegen. Witte-brood, dat wel gegist, en naar den eisch gebakken is, is het voornaamſte gedeelte van gezond voedzel dat wy gebruiken, en een groot *ingredient* van een goed *Dïeet*.

8. Melk is reeds bewerkt, verteerd en bereid in het lighaam van het Dier. Zy is een uittrekzel van dierlyk en groeiend voedzel, zy is vervuld met voedende ſappen, en daar ontbreekt weinig anders aan dan de koleur om volkomen bloed te zyn; in alle gevallen, alwaar een koortsagtige hitte de overhand heeft, en vooral in eene doorgaande verſtopte lighaamsgeſteldheid zyn Karnemelk en Roggebrood wezenlyke *ſpecifieke* middelen.

9. Zee-zout, maatig gebruikt, is zeer gezond; al te veel genoomen zeer ſchadelyk.

Het vleesch van Dieren in den eerſten bloei hunnes levens, en byzonderlyk van de zulken, die *gecaſtreerd*, en niet tot zwaaren arbeid gebruikt zyn, is het beste.

Het vleesch van graan- of zaad-eetende Vogelen is niet zo olyagtig als dat van water-vogelen.

Lams-vleesch is het beste van alle ſoorten van vleesch voor tedere perſoonen. Runder-en Varken-vleesch zyn alleenlyk goed voor de ſterken, en hun die zwaaren arbeid doen.

10. Vyver-visch, of zulke Visch, die gemest is, is van een zwaare verteering. Visch, die digt aan 't ſtrand der zee gevangen wordt, is ligter; gelyk ook gekookte Visch gemaklyker te verduwen is, dan gebraaden.

11. Bittere dingen maaken hardlyvig; Zuuren prikkelen de ingewanden; Zoute ſpyzen bevorderen den Afgang, en dryven het water; Zoete dingen maaken ſlym.

12. Uijen, Look, Radyzen en alle *Alcalesceerende* of Loogzoutige Planten zyn *antiſeptica*, of rotting wederſtaande. Mostert en Tuinkers veroorzaaken eene moeijelykheid in 't wateren. Celerie is pisdryvende. Aromatike of kruidagtige Planten zyn heet; Spruitkool en Salaaden verkoelende; Komkommers koud, rauw, en moeijelyk te verteeren. Rype Vrugten zyn lyſopenende, onrype verſtoppen. Peulvrugten van alle ſoort zyn winderig. Honing bevordert de buiksontlasting en waterloozing, maar veroorzaakt veelen ſnyding in de darmen. Zagt Brood vermeerdert het zuur in de maag, met zoodbranding geplaagd;

plaagd; Biſchuit doet dit minder. Inmaakzels, Konfytingen en Lekkernyen brengen de menſchen in verzoeking om te veel te eeten, en zyn moeijelyk te verteeren. Als het voedzel te ſterk *fermenteert*, 't zy door rotting, of door zwakheid van de maag, zyn Zuuren, Bitters, Aromatike en Loogzoutige dingen gepaste middelen. Als 'er eene koude *Cacochymie* by eene kwaade geſteldheid koomt, moet de Lyder zig van Meelſpyzen en Vleesch-geleien of zwaare *Soupen* onthouden, om dat zy de taaiheid der vogten vermeerderen. Als het Lichaam met wateragtige vogten begint opgezet te worden, moet men ſpaarzaam Vleeschnat of Soup gebruiken; gebraden Geregten, en byzonderlyk Riviervisch en ſterke goede Wyn zyn bekwaame voedzels. Als 'er eene zuure ſcherpte heerſcht, gelyk in de kinderen dikwils plaats heeft, zyn Eyeren, Vleeschſop, Hartshoorn-Geley dienſtigst; by aldien daarentegen de vogten tot het Loogzoutige of *Alcaline* overſlaan, en tot rotting hellen, moet Garſtenwater, Brood en Melk als de beste ſpyzen worden aangepreezen; zuure vogten zyn dan de drank, en als men Soupen vergunt, moeten zy met zuur genuttigd worden.

13. Zy, die SANCTORIUS in zyne Proeven en Waarneemingen zyn nagevolgd, hebben door zekere ondervindingen ontdekt, dat het lighaam maar weinig uitwaasſemt, als de maag te vol, of te ledig is. — Dat een vol dieet nadeelig is voor de zulken, die ſlegts weinig lighaams-beweeging hebben, maar van eene onvermydelyke noodzaakelykheid voor hun, die zwaar werken. — Dat het voedzel, waar van men geene zwaarte in de maag voelt, best voedt, en onbelemmerd doet uitwaasſemen. — Dat hy, die honger hebbende zonder eeten na bed gaat, maar weinig zal uitwaasſemen, en byaldien hy dit dikwils doet, dat hy zig dan ligtelyk een koorts kan veroorzaaken. — Dat het Vleesch van jonge Dieren, goed Lams-of Schaapenvleesch, en wel gebakken Brood de beste voedzels zyn. — Dat het lighaam meer bezwaard, en logger is na het gebruik van vier oncen zwaare ſpyze, die ſterk voedt, gelyk Varkenvleesch, Paaling, zoute Visch of Pekelvleesch, dan na het nuttigen van zes oncen voedzel, dat minder of weinig voedt, gelyk als verſche Visch, Kuikens en klein Gevogelte. Deze Waarneemingen zeg ik, en Proeven, heeft de Schaal van *Sanctorius* aan zyne Navolgeren met zekerheid geleerd; want altoos als de ſpys-verteering moeijelyk is, is de doorwaasſeming langzaam. — Verder,

der, dat lang Vasten, dikwils herhaalt, eene kwaade gesteldheid van lighaam veroorzaakt. —— Dat het lighaam meer bezwaard en ongemaklyker is na dat men zes pond spys en drank op eenmaal gebruikt heeft, dan of men agt pond in drie reizen gebruikt. — Dat hy die maar eenmaal daags eet, 't zy hy veel of weinig eet, zig zelven langzaam om hals brengt. —— Dat hy die meer eet, dan hy verteeren kan, minder gevoed wordt, dan hy moest wezen, en dus vermagert. —— Dat onmaatig te eeten, na een onmaatige oeffening van lighaam of geest, nadeelig is, want een lighaam, dat vermoeid is, waasfemt slegts weinig uit.

14. Wyn, Appel- en Peeren-wyn en alle gegiste vogten zyn *anti/eptica* of rotting wederstaande. Als Bier de maag niet bezwaart, nog verstopt, maar door de waterloozing afgaat, kan het toegestaan worden; als het winden maakt, traag afgaat, of steenagtige saamengroeijingen voortbrengt, is het verboden.

15. Wyn, te rykelyk gedronken, verzwakt den mensch, gelyk men uit zyne bedryven zien kan; zoete wynen bevorderen Stoelgang, maar zy verwekken opgeblaazenheid en dorst; zy bevorderen de borst-ontlastingen, maar belemmeren de waterloozing. Straffe saamentrekkende wynen zyn goed als 'er loslyvigheid plaats heeft, mits dat 'er geene ongesteldheid in 't hoofd, nog beletzel in 't spuwen of waterloozen is. Enkele zuivere wyn is best voor de maag en ingewanden, met water gemengd, is hy best voor het hoofd, de borst, en de ontlasting der waterwegen. Zwaare Spaansche of Hongaarsche wynen versterken de maag zeer veel.

16. Mineraale waters hebben een Spiritus in zig, welke derzelver verteering bevordert, en slaap verwekt. De Patienten hebben maar weinig zuiveren wyn noodig als zy de wateren drinken; teeringagtige menschen moeten dien geheel niet gebruiken, mineraale waters zyn altoos hard of zwaar, en deugen derhalven niet voor huisselyke gebruiken, ten zy men ze door het kooken van hun zuur ontdoe. Onverstandig is derhalven de raad van hun, die de wateren van *Bath* onder het eeten als dagelykschen drank aanpryzen. Menschen van slappe ingewanden mogen ze drinken, geene andere. Enkel zagt water is het beste doorspoelend middel, inzonderheid voor hun die natuurlyk verstopt zyn. Zy die met maag-drukkingen of bezwaardheden gekweld zyn, moeten wyn, of liever Rum of Brandewyn drinken.

De laatſten worden alleenlyk door water verzagt, de eerſten worden uit ik weet niet wat te ſaamgeſteld.

17. Thee drinken zou verſcheiden heilzaame uitwerkingen kunnen voortbrengen, als men het gebruik daar van alleenlyk tot menſchen van ſterke vezelen, en eene werkzaame levenswyze bepaalde. De doordringende hoedanigheid van het vogt, by de zeepagtige *antiſepti/cbe* eigenſchap van de Suiker gevoegd, kan het aftrekzel in ſtaat ſtellen, om zig met het bloed te vermengen; verſtoppingen kunnen hier door weggenoomen, ſcherpe zouten afgeſpoeld, ſlymerige phlegmatieke ſtoffen ontbonden worden. De ſaamentrekkende kragt van de Thee kan deze nuttigheid hebben van het water des te ſpoediger af te zetten; de bloedryken; de galagtigen, de *Phlegmatieken*, en de *Melancholiſchen*, allen kunnen zy hier verligting door vinden; men kan 'er koortſen in de jonge, pynen en verſtoppingen in de oude Lieden, door voorkoomen. De Buiks-ontlasting door de uitwerpzelen eene genoegzaame vogtigheid te bezorgen, kan hier door in goeden ſtaat gehouden, de Piswegen door gezuiverd, en de ongevoelige doorwaasſeming, de heilzaamſte en noodigſte van alle ontlastingen, bevorderd worden.

Maar zodanig is de kragt van het voorbeeld; de ledige werkelooze, verwyfde, zo wel Mans als Vrouwen, zy die zwakke zenuwen, ſlappe vezels, en kwaade ſappen hebben, geeven zig zelven twee of driemaal daags toe in het onmaatig gebruik van een drank of tydkorting, (hoe men 't noemen wil), waar door zy geſtadig meer en meer verzwakt worden.

VAN DE LIGHAAMS-OEFENING.

1. In het algemeen is dat ſoort van beweeging best, daar iemand aan gewend is, welke hem best vlydt, en waar in hy vermaak heeft.

2. De Lighaams-oefening is best als de maag ledigst is. Zo dra men begint te zweeten, vermoeid te worden, of te hygen, moet men uitſcheiden en rusten tot dat men weder herſteld is. Voor tedere en zwakke menſchen is dat ſoort van oeffening best geſchikt, 't welk door uitwendige hulpmiddelen van werktuigen, van Dieren of Menſchen volbragt wordt: gelyk het ryden in een wagen, of te Paard; in een draagſtoel gedraagen te worden, te zeilen enz.

3. Voor de zulken, die nog ſterk, nog zeer teder zyn,

is dat ſoort van oeffening best, 't welk gedeeltelyk door ons zelven, en gedeeltelyk met vreemde of uitwendige hulp verrigt wordt; en van dit ſoort koomt het Paard ryden allereerst in aanmerking. Door dit ryden worden de ſlinger-beweegende ingewanden geſchud, en derzelver oppervlakten zagtelyk tegen malkander bewoogen; ter zelfder tyd vloeit de lugt overvloedig en met kragt in de Longen; deze ſaamenloop van werk-oorzaaken brengt verſcheiden verbaazende veranderingen voort. SYDENHAM heeft zulk een gunſtig denkbeeld van het Paard ryden, dat hy niet alleen gelooft, dat kleiner kwaalen, maar zelfs de Teering in haar ergſten ſtaat daar door kan verholpen worden: In deze ongeſteldheid zegt hy is het ryden zulk een zeker en toeverlaatig middel als de kwik in de Venusziekte, of de Kina in *intermitteerende* koortſen; maar hy waarſchouwt de Teeringagtige Perſoonen om zig nooit door deze oeffening te vermoeijen.

4. Na de oeffening moet het lighaam wel gevreeven, en vervolgens ſchoon, wél gedroogd, linnen aangetrokken worden.

5. Insgelyks moet men na deze oeffening altoos eenigen tyd ſtil zitten, en rusten eer men gaat eeten; koude dunne dranken, na de beweeging, zyn verderfelyk.

6. Ongemakken, welke uit al te grooten arbeid ontſtaan, worden door rust herſteld, en integendeel de nadeelen van eene al te-lange rust door arbeid of beweeging best geneezen.

7. Als het lighaam, of eenig Lid, langer dan naar gewoonte rust, zal het daar niet ſterker door worden. Als daarentegen iemand, na lang voorafgegaane rust, aanſtonds zwaaren arbeid begint, zal hy zig zelven zekerlyk benadeelen.

8. Een zagt bed is even laſtig voor hem, die aan een hard gewend is, als een hard bed voor eenen, die de gewoonte heeft op een zagt te ſlaapen.

9. De zodanigen, die zelden beweeging maaken, zyn van den geringſten arbeid ſtraks vermoeid, daar integendeel dezelfde arbeid evenredig minder vermoeijing maakt; naar maate men meer aan lighaams-oeffening gewoon is.

10. Het vryven is een ſoort van opvolgend middel, of eene vervulling by gebrek van lighaams-beweeging.

11. Overluid te leezen, of te zingen, verwarmt het lighaam.

12. De ongemakken, welke uit eene overmaatige lighaams-oeffening ſpruiten, zyn hette in den buik, pyn, be-

zwaaring van voedzel, flapheid, hardlyvigheid. In zulk een geval zyn eene zagtere beweeging, warme baden, flaap, een verkoelend, dun, vogtig, en voedend Diëet, met een vrolyk glaasje, de beste middelen.

13. Men moet geen Lighaams beweeging aan Lyders aanpryzen, als zy heel ziek zyn. Het zou gevaarlyk zyn dus de ftilftaande bedorven vogten onder malkander te vermengen; zodanige mengzels vullen de Longen op, niet zonder gevaar van verftikking. Dus zien wy ongedaane, kwaadzappige menfchen ftraks na hun adem hygen, als zy wat fchielyk eenige trappen opklimmen; in zodanige gevallen kunnen zagte vryvingen alleen in het eerfte begin met voordeel gebruikt, maar moeten allengs van ryden op een Chais of Wagen, vervolgens van Paard ryden, wandelen, en eindelyk van loopen opgevolgd worden.

VAN DEN SLAAP.

Slaap en *waaken* hebben eene groote gelykheid met *beweeging* en *rust*; verfchillende geftaldheden vereifchen verfchillende maaten van flaap.

1. Een maatige flaap vermeerdert de doorwaasfeming, bevordert de fpysverteering; vervrolykt het lighaam, en wekt den Geest tot blydfchap op.

2. Slaapelooze menfchen moeten, fchoon wakker, zig evenwel in rust en warmte te bedde houden, 't welk in zeker opzigt het gebrek van Slaap vervullen zal.

3. Onmaatige Slaap maakt het lighaam zwaar en log; bederft het geheugen, en verftompt de zintuigen.

4. Onmaatig waaken verfpilt de kragten, brengt koortfen voort, en put het lighaam uit.

5. Hy die over dag flaapt, en des nagts waakt, keert de order der Natuur om, en vervroegt den ouderdom.

6. Slaapen na het middagmaal is een kwaade gewoonte, eene laate zwaare Avondmaaltyd is vyandig voor een gerusten flaap; na bed te gaan zonder eeten veroorzaakt Slaapeloosheid.

7. Wy weeten uit weegkundige Proeven, dat een gezonde flaap verkwikkend is. —— Dat de nagts-uitwaasfeming in dit klimaat tot omtrent een pond van zestien oncen klimt: — dat het lighaam zig na een gezonden nagt flaapens, ligter en vaardiger gevoelt, zo wel door de vermeerdering van kragten, die het uit den flaap heeft gekregen, als door de wezenlyke ontlasting der ftoffe, die het door

de

de onzigtbaare doorwaasseming is kwyt geraakt. — Dat rustelooze nagten de doorwaasseming verminderen. — Dat de doorwaasseming meer gestremd wordt door een koelen zuidelyken wind, geduurende den slaap, dan door een strenge koude, terwyl men waakt. — Dat verandering van linnen op het bed, of verschooning van zichzelven, de uitwaasseming vermindert; want dingen, daar wy niet aan gewend zyn, schoon beter in haar aart, doen ons egter zelden goed. — Dat Rekken en Geeuwen de doorwaasseming bevordert. — Dat de doorwaasseming meer gestuit wordt door de Dekens af te werpen terwyl men slaapt, dan door zyne Kleederen uit te trekken terwyl men waakt. — Dat Wyn, maatig gedronken, slaap maakt, en de uitwaasseming bevordert. — Dat dezelve, onmaatig gebruikt, beiden vermindert.

BROOD VAN AARDAPPELEN.

(*Gentl. Magaz.* 1767. *Decemb.*)

GEhoord hebbende dat, op verscheide plaatsen, goed brood van Aardappelen gebakken wordt, vervoegde ik my by een persoon, die ze een langen tyd, tot een inmengzel, onder zyn brood, gebruikt hadt, en vraagde hem naar de wyze hoe dit geschiedde. Hy berigtte my, dat men maar groote meelige Aardappelen moest neemen, dezelven kooken, gelyk men doet om ze te eeten, dezelven dan schillen en zeer fyn wryven, zonder 'er eenig water by te doen. Dan worden twee deelen Tarwen-meel gevoegd by een deel van de Aardappelen, en een weinig meer gest dan anders. Alles moet onder malkander gekneed worden, en als dit dus wel tot een deeg gemaakt is, moet men het een behoorlyken tyd laaten staan, om wel te ryzen en te gesten, eer men het in den oven zette.

Dit naauwkeuriglyk hebbende doen in acht neemen, bevond ik het brood goed en smaaklyk; en men heeft geene reden om te twyfelen dat het ook gezond zy. Gebruikten de Bakkers geen slegter inmengzelen in hun brood dan deeze nutte wortel, zy zouden, in tyden van schaarsheid, geregtvaardigd konnen worden; mits dat zy het voor een maatigen prys verkochten. En als dit niet bestaanbaar was

met de tegenwoordige Wetten, zou 'er maar een invoegsel behoeven bygedaan te worden, waar mede de Overheid, onder zekere bepaalingen, hier toe vryheid verguude.

VAN DEN BEET VAN EEN RATELSLANG.

Uit een gedeelte van een Brief van den gewezen Dr. WITT, *van* German Town, *in* Penſylvanië, *aan* PETER COLLINSON, *Schildknaap.*

(Uit het Engelsch.)

GY zegt my, dat Dr. NESBIT den beet van een Ratelſlang ongeneeslyk heeft verklaard, en begeert myn gevoelen hier over te weeten. Hy mogt dan ook wel gezegd hebben dat een zeere vinger niet geneeslyk ware; want in 't midden van den winter is de beet van een Ratelſlang, in deeze Provincie, zo weinig gevaarlyk als de ſteek met een ſpeld. En in 't heetſte van den zomer kan het vergif met den mond uitgezoogen worden, of door den perſoon die gebeeten is zelve, of door een byſtander, om den dood te voorkoomen, tot dat andere middelen aangelegd worden; en dat zonder het minſte gevaar van den eenen of den anderen, mits de huid van den mond volmaakt gezond zy.

Als in zeer heet weder in de Provincie van Maryland, waar het vergif kragtiger is dan hier, iemand gebeeten wordt, een halve myl van zyn huis, en hy zelf niet by de wond kan koomen om dezelve uit te zuigen, of iemant anders daar toe te roepen, kan het gebeuren dat hy neervalt en ſterft eer hy t'huis koomt: maar zo hy ſlegts de gekwetſte plaatſe kan bereiken met zynen mond, wordt hy, zelfs in dit heete gewest, gemaklyk geneezen.

Ik heb, in deeze Provincie, veelen geneezen door alleen een ſtuk van de geſtampte wortel van het gewas, (waar van ik u een ſtaaltje met het zaad zende (*)) op Wyn te zetten, en inwendig te laaten gebruiken, en te gelyk op den beet

(*) De *Prenanthes* van het Woordboek van MILLER: 6 *Edit. Prenanthes autumnalis flore dilate purpureo deorſum nutante &c.* Gemeenlyk *de Ratelſlangs Wortel van* Dr. WITT.

beet zelve eene Pap te leggen van de geſtoote bladen van dezelfde plant.

Met dit eenvoudig middel wordt dikwils de geheele geneezing volbragt, als het weêr gemaatigd is, zelfs eenige dagen na dat de perſoon gebeeten is, zonder eenigen anderen omſlag, dan alleen de wonde uitgezoogen te hebben.

Dit is zo wel bekend in den omtrek, waar in ik woone; dat 'er niemand in het minſte voor bevreesd is, en 'er is, zo veel ik weet, geen voorbeeld, dat de beet van een Ratelſlang doodlyk is geweest, als 'er behoorlyke hulpe werdt aangewend.

BERIGT VAN EEN VERSTEEND BYENNEST, ONTDEKT IN 'T GEBERGTE VAN SIOUT, IN OPPER-EGYPTEN.

Door den Heer LIPPI, *Licentiaat in de Phyſica te Parys.*

DE Heer LIPPI vondt in het gebergte van *Siout*, in *Opper-Egypten*, by den ingang van eene diepe ſpelonk, een ſtuk Steen, van eene onregelmaatige gedaante, geheel vol openingen; de nieuwsgierigheid om 't zelve te openen beving hem. Hy ſtondt zeer verſteld, als hy zag dat het overal verdeeld was in langwerpige huisjes, drie linien breed en vier linien diep, alle naast elkander gevoegd, zonder dat het eene in 't andere kwam, ook waren ze alle met een dunne korst bedekt, en in ieder, 't geen de grootſte verwondering baarde, bevondt zich een Worm of een Vlieg, volkomen gelyk aan een Honigby. De Wormen waren zeer hard en vast, en mogten voor volkomen verſteend gehouden worden, doch de Vliegen ſlegts opgedroogd en zo wel bewaard als de van ouds gebalzemde lyken; kleine langwerpige korreltjes, die bleeken eitjes te weezen, vondt men onder veele. Op den grond van verſcheide huisjes was eene dikke ſtoffe, zwartagtig van kleur, vry hard, rood doorſchynende tegen het licht, zoet van ſmaak, de kwyl geel maakende en brandbaar als harst. Met één woord, het was weezenlyk honig; doch wie zal immer verwagten honig in 't midden van een' ſteen te vinden?

De Heer LIPPI houdt dit zeldzaam voorwerp voor een natuurlyk Byennest, 't geen eerst in eene losſe, ligte, en

zandagtige aarde gevormd, en naderhand, door eenig byzonder toeval, verſteend was. Hy denkt dat de Diertjes, daar in opgeſlooten, door de verſteening verraſt, en in den ſtaat, waar in hy ze vondt, hard geworden zyn, dat de opgedroogde lymerigheid het vlies maakte, 't geen de huisjes zamen bondt, als mede dat de Byen, toen het nest nog zagt was, uitgingen om voedzel te zoeken en 'er de honing te bereiden.

Om dit verſchynzel op te helderen, zogt de Heer LIPPI, ter zelfde plaatſe, na dergelyke zeldzaamheden, en vondt verſcheide beginzels van dusdanige Byennesten. Hy ontdekte, als 't ware, de eerſte bedding zamengeſteld uit eene menigte kleine huisjes, voor 't meerder gedeelte open, in zich hebbende deeze bloedlooze Diertjes, in hunne verſchillende ſtaaten, doch opgedroogd en zo hard als de nesten zelve. Hy zag daar benevens by een der eerſte beddingen eene tweede zamengeſteld uit eene menigte kleine hoopjes, omtrent vyf linien hoog, en beneden een duim wyd. Zy waren zeer gemaklyk te verpletteren, en geleeken 't best naar molshoopen. De Heer LIPPI opende dezelven, door 'er even tegen aan te ſtooten, en ontdekte in elk twee of drie langwerpige huisjes, die met een geel vliegend Inſect en eene lymerige ſtoffe geheel vervuld waren.

't Valt gemaklyk te begrypen hoe op de eerſte bedding een nest gevormd zynde, 'er ook andere gevormd worden, die dus eene geheele byenkorf uitmaaken. Dan hoe komen deeze beddingen voort? Van waar is de aarde die ze zamenſtelt? Brengen de Diertjes dezelve derwaards? en hoe voeren zy ze in eene zo groote menigte aan? —— Dit is een noch onopgelost ſtuk. De tyd zal ons mogelyk dit ſtuk ontdekken.

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN LUCA JORDANO, EEN UITMUNTEND SCHILDER.

(*Uit het Engelsch.*)

LUCA JORDANO werd, in den jaare 1632, te *Napels* gebooren, in de nabuurſchap van JOSEPH RIBERA, *Spagnoletto* bygenaamd, afkomſtig van *Valencia* in *Spanje*, en Leerling van CARAVAGIO; de kunſtſtukken van RIBERA trok-

trokken de aandagt van LUCA dermaate, dat hy, om het vermaak van ze te mogen beſchouwen, zyne kinderlyke ſpelen vaaren liet. LUCA's Vader, (een middelmaatig Schilder,) deeze ſterke neiging tot de Schilderkunst in zynen Zoon ontdekkende, beſtelde hem by RIBERA, hy maakte door de leerwyze van zynen Meester zo grooten voortgang, dat hy, op zyn zevende jaar, tot verbaasdheid van elk, ſchilderde. Hoorende dat te *Rome* en *Venetie* veele uitſteekende voorbeelden der Schilderkunst waren, verliet hy *Napels*, en ging na *Rome*; van *Rome* vertrok hy met zyn' Vader na *Bologne*, *Parma* en *Venetie*. LUCA maakte overal ſchetſen en aftekeningen van de ſtukken der grootſte Meesters, inzonderheid ſtelde hy zich PAUL VERONESE ten voorbeelde. Zyn Vader, die zyne tekeningen en ſchetſen, tot een hoogen prys, verkogt, hieldt hem ſtipt op zyn werk, en, ten einde hy 'er niet van zou afgaan, maakte de Vader het eeten gereed, dikwyl hem toeroepende: LUCA *fa presto*, of LUCA *gaa ſchielyk voort*; van welk roepen hy dien bynaam altoos gehouden heeft.

LUCA was een groot Copyist, hy kreeg, door 't veel ſchilderen, eene vaardigheid in 't werken en eene losheid van handen, ook begon hy een voorneemen op te vatten om verder te komen, en tot grooter volmaaktheid in de kunst op te ſteigen; ten dien einde begaf hy zich met zynen Vader na *Florence*, waar hy de werken van LEO DA VINCI, MICHAEL ANGELO en ANDRE DEL SARTO, naſchilderde. Hier op keerde hy weder na *Rome*, en kwam, weinig tyds daar geweest zynde, te *Napels*, waar hy trouwde. LUCA liet de ſchilderwyze zyns ouden Meesters vaaren, en hadt door een gelukkig geheugen alle de kunstgreepen der grootſte Meesters in 't hoofd, dit deedt BELLORI ten opzigte van deezen Schilder ſchryven, „ dat hy, even als de vernuftige Honigbyen, den honing uit de bloemen van de werken der grootſte Kunſtenaaren gezoogen hadt, en in de kunst van naavolging zo wel ervaaren was, dat hy, die hanteerende, tot de misſlagen zyner voorgangeren verviel."

Wanneer eenige zyner Schilderſtukken in *Spanje* kwamen, behaagden ze Koning CAREL den IIden, dermaate, dat hy hem, in den jaare 1692, aan zyn Hof liet komen, om het *Escuriaal* te ſchilderen. De Koning en Koningin gingen menigmaal om hem te zien werken, en bevolen hem in hunne tegenwoordigheid gedekt te blyven. In den tyd

van twee jaaren voltooide hy de tien gewelfde Zolders en den Trap van het *Escuriaal*.

Zodaniger wyze was hy aan zynen arbeid gehegt, dat hy op heilige dagen niet van werken afliet: wanneer een Schilder van zyne kennis hem deswegen berispte, gaf hy dit aartig antwoord: „ Indien ik myne penceelen liet rusten, zouden zy tegen my oproerig worden, en ik zou niet in ſtaat weezen om ze weder in orde te brengen, zonder ze onder myne voeten te treeden." —— Zyne leevendige aart en geestige ſlagen vermaakten 't geheele Hof. De Koningin vroeg op zekeren dag na zyne Familie, en toonde zich begeerig om te weeten welk ſoort van Vrouw zyn Wyf was. LUCA ſchilderde haar terſtond in een ſtuk, 't welk hy onder handen hadt, en vertoonde haar aan de Koningin, die op dit vertoon te meer verbaasd ſtondt, dewyl ze niet bemerkt hadt waar aan hy bezig was: doch 't behaagde haar zo uitſteekend, dat ze het parelſnoer van haaren hals afdeedt, en hem verzogt dit aan zyne Huisvrouw, uit haar' naam, ten geſchenke te geeven. De Koning was zeer gefteld op een wedergade tot een ſchilderſtuk van BASSAN, 't welk hy hem zien liet: LUCA vervaardigde 'er een in dien ſmaak, zo nauwkeurig, dat het voor een ſtuk van dien Meester werd aangezien. De Koning verwaardigde hem met eene Ridderorde ter erkentenisſe, maakte een zyner Zoonen Kapitein te paard, en benoemde eenen anderen tot Regter en Voorzitter van het Stedehouderſchap te *Napels*. Een van 's Konings Koetſen wagtte hem 's avonds op om hem t'huis te brengen; verder trouwde de Koning de Dogters van deezen Schilder uit aan Heeren van 't Hof, die hy met voordeelige ampten begiftigde.

Naa den dood van Koning CAREL den IIden, hieldt Koning PHILIPS hem in zynen dienst, om voort te vaaren met de groote ſtukken, reeds door hem begonnen. Gedurende zyn lang verblyf in *Spanje* was zyn Vrouw, te *Napels* zich onthoudende, door een valsch gerugt, in den waan gebragt, dat haar Man zou overleden zyn. Om haar uit den dut te helpen, ſchilderde hy zich op een kaarteblad, en liet dit aan haar met den post ter hand komen. LUCA was onſchuldig de oorzaak van CARLO DOLCE's dood. Deeze Schilder beſteedde te veel tyds om zyne ſtukken te voltoijen, en hadt, na lange jaaren, met veel yvers, gearbeid te hebben, zonder ryk te worden, eenen hoogen ouderdom beklommen; eindelyk ſtierf hy van hartzeer, dewyl LUCA hem 't verzuimen van tyd verweeten hadt.

Toen

Toen LUCA te *Napels* wederkeerde, was elk 'er op geſteld om van zyne ſtukken te hebben. De *Jeſuiten*, die eene beeldtenis van FRANCISCUS XAVERIUS by hem beſteld hadden, klaagden den Onderkoning dat hy onwillig was om het af te maaken, ſchoon het geplaatst moest worden op 't Altaar van dien Heilig, op zynen Feestdag, die vast naderde. LUCA, zich aan alle kanten gedrongen vindende, ſchilderde dit ſtuk in anderhalven dag. Veele MARIA Beelden met het Kind JESUS kwamen uit zyne hand, en hy hadt, zonder tusſchenpoozen in één uur een Beeld ter halver langte afgedaan: in haast zich geen tyd gunnende om zyne penceelen ſchoon te maaken, bediende hy zich wel eens van zyn vinger om te ſchilderen. Niemand ſchilderde oit meer dan LUCA; TINTORET zelve overtrof hem hier in niet.

Eens hadt hy twee *Napolitaanen* geſchilderd, die, als de ſtukken lang gedaan geweest waren, ze niet lieten afhaalen, JORDANO, in eene geruime wyl niets van hun gehoord hebbende, ſchilderde op 't eene afbeeldzel een Oſſenkop, en op 't ander een *Fooden* muts, en gaf den Heer een pak kleederen op den arm; dus toegetakeld ſtelde hy die ſtukken ten toon. Dit nieuws kwam die Heeren wel ras ter ooren, waar op zy terſtond met geld kwamen, en hem baden het beſpotlyke, 't geen by hunne afbeelding gevoegd was, weg te neemen.

LUCA beminde zyne Leerlingen, hielp hun vaardig door hun werk, en gaf met vermaak hun veele zyner Tekeningen. Groot was zyne edelmoedigheid. Aan arme Kerken, die geene Altaarſtukken konden koopen, gaf hy die tot geſchenken. Het Verwelfzel van St. BRIDGET ſchilderde hy voor niet, en door eene konstgreep heeft hy het Dak, 't geen platagtig is, gansch rond doen ſchynen; zeer dunne wolken maaken het vergezigt uit. Schoon vrolyk en ſchertzend van aart, ſprak hy altoos wel van zyne Kunstbroeders, en ontving de berispingen op zyn eigen werken met eene voorbeeldlyke leerzaamheid.

BESCHOUWING DER PRAGT EN WEELDE.

(*Uit het Engelsch.*)

MEn is het geheel niet eens omtrent het gebruiken van het woord Pragt, in een zin, welken beſtaan kan met

met den voorſpoed en het geluk eens Volks, of met de zedelyke rechtheid onzer Natuure. Het wordt zomtyds gebezigd om eene leevenswyze aan te duiden, die wy denken dat tot de beſchaafdheid behoort, en zelf noodig is tot ons geluk. De loftuiters der hedendaagſche zeden noemen haar de Moeder der Kunſten, de Steunpylaar des Koophandels, de Voedſter van de grootheid, het aanzien en den overvloed eens Volks. —— Strenge Zedenmeesters en Berispers van de heerſchende overdaad, in tegendeel, geeven haar den naam van de Bron des Verderfs, en het onfeilbaar voorteken van 's Volks ondergang en verderf. De Pragt wordt gepreezen en gelaakt. De Pragt ziet men aan als een cieraad en nuttig; en zy vindt zich tevens als eene Ondeugd afgemaald en veroordeeld.

Dan niet tegenſtaande deeze verſcheidenheid van oordeelen, over dit ſtuk, komt men redelyk wel overeen, om, in 't algemeen, dit woord te gebruiken, ter betekenisſe van dien toeſtel, welke de menſchen maaken om gemaklyk en vermaaklyk te leeven. Hunne huizen, huiscieraaden, kleeding, train van dienstbooden, tafelgeregten, met één woord, al die ommeſlag, welke meer ſtrekt om de verbeelding te ſtreelen, dan weezenlyke behoeften te vervullen, welke eer tot cieraad dan tot gebruik dient.

Wanneer wy derhalven overhellen om onder de benaaming van Pragt of Weelde het genot deezer dingen te brengen, en die onder de zondige bedryven te rekenen, verſtaan wy ſtilzwygende daar onder, de hebbelykheden van zinnelyken lust, overdaad, verkwisting, grootsch- en trotschheid, ondeugden die niet zelden uit grooten rykdom haaren oorſprong ontleenen; of wy ſchryven ons zelven eene zekere maat voor van 't geen tot 's menſchen leeven noodig is; en agten alle genietingen, welke die maat te buiten gaan, overdaadig en brandmerken ze als ondeugend. —— Wanneer wy, in tegendeel, van de Pragt een gedeelte maaken van 's Volks luister en geluk, beſchouwen wy dezelve alleen als een onſchuldig gevolg van de ongelyke verdeeling der rykdommen, en als een middel waar door de verſchillende rangen der menſchen van elkander afhanglyk gemaakt en aan elkander nuttig worden. De Armen moeten de Kunſten beoefenen, en de Ryken hun beloonen. — Het Gemeen wint by 't geen, in den eerſten opſlage, 't zelve ſchynt te benadeelen, en ontvangt eenen geduurigen aanwas van welvaaren, uit den invloed der ſteeds toeneemende begeerten, en kieſche zinnelykheden, die

die 't zelve met eene uitteering en den ondergang ſchynen te dreigen.

't Gaat vast, dat wy, te gelyk met de handeldryvende Kunſten, moeten toeſtaan dat de vrugten daanvan gebruikt, ja zelf, met lof gebruikt worden; of met de *Spartaanen* de kunſten zelve weeren, dewyl wy voor de gevolgen dugten, of denken dat de gemakken daar door toegebragt, de vereischten der natuure zullen te boven gaan.

Wy mogen ons voorſtellen den opgang der Kunſten te kunnen ſtuiten, op elken trap haarer vordering; maar wy zullen altoos van Pragt en Weelde beſchuldigd worden door hun, die nog zo verre niet gekomen zyn. De huizen en ſcheepenmaakers te *Sparte* mogten geene andere gereedſchappen dan de byl en de zaag gebruiken, en nogthans zou eene *Spartaanſche* hut in *Thracie* voor een paleis hebben doorgegaan. Indien wy, in dit geſchil, het brengen tot een onderzoek van 't geen natuurlyk noodwendig is tot 's menſchen leeven, en dit aanmerken als de maatſtok om mede af te meeten wat zedelykerwyze wettig is en geoorlofd, de natuur- en zedenkundigen zullen, waarſchynlyk, in hunne gevoelens wyd en breed verſchillen, en, gelyk het tegenwoordig met het geval ſtaat, voor elk in 't byzonder overlaaten om eenen regel voor zich zelven te vinden en vast te ſtellen. De Verklaarders van geweetensgevallen zien, meest al, de gewoonten der eeuwe waar in zy leeven, of wel hunne eigene leevenswyze, aan als een algemeenen regel geſchikt voor 't geheele menschdom. Daar zy in de eene eeuw het gebruik van een koets veroordeelen, zouden zy in eene andere niet min tegen het draagen van ſchoenen hebben uitgevaaren: en de zelfde mensch die zich verzet tegen het eerstgemelde, zou het tweede niet min aantasten, wanneer het door den tyd voor zyne geboorte niet reeds algemeen geworden was. — Een Staatkundige, ſchoon in eene armlyke ſtulp gebooren, en gewoon op ſtroo te ſlaapen, wil niet dat de menſchen weder na de bosſchen keeren, en in de klooven der ſteenrotſen hun verblyf zoeken; hy ſtaat de redelykheid en 't nut toe van zaaken reeds in algemeen gebruik gekomen; hy meent alleen buitenſpoorigheid en kwaad te zien in de nieuwſte uitvindingen van een geſlacht dat in den bloei is. —— De Geestlykheid in *Europa* heeft zich, van tyd tot tyd, verzet tegen alle nieuwe modes, en alle veranderingen in de kleeding. Dat by de Jeugd in zwang gaat, ſtrekt den Ouden ter ſtoffe van berisping; en de gewoonten der verloo-

pe-

pene eeuwe verſchaffen, op haare beurt, aan de jeugd ſtoffe tot lachen. Van dit alles kan geen beter reden gegeeven worden dan dat de Ouderdom tot ſtrengheid overhelt, en de Jongheid tot vrolykheid geneigd is.

De tegenwerping tegen veele gemakken deezes leevens, ontleend uit het bezef dat zy 'er niet noodig zyn, klemt even zeer in den mond van een Wilde; hy mag zyne landsgenooten, op gelyke wyze, afmaanen van de eerſte beginzels der beſchaafdheid als een Zedenkundige zich aankant tegen den verderen voortgang. Onze Voorvaders, kan hy zeggen, vonden eene goede wooning in deeze rots; zy zogten hun voedzel in de wildernis; zy leschten hun dorst met het water dier beeke, en de vagten der dieren, op de jagt gevangen en gedood, dienden hun ter kleedinge. Waarom zouden wy ons aan eene valſche en verderflyke gemaklykheid overgeeven, of van de aarde vergen vrugten voort te brengen, die zy niet gewoon is te teelen? Is de boog onzer Vaderen reeds te ſtyf geworden, dan dat wy die zouden kunnen ſpannen? Heeft het wild gedierte de heerſchappy in de bosſchen gekreegen?

Op deeze wyze zou een Zedekundige in de vorderingen van elke eeuw ſtoffe vinden om te ſmaalen, gelyk hy nu doet op 't geen zich in zyne eeuw vertoont. De oorſprong van de verwarring, waar in wy ons, ten aanzien van dit onderwerp, bevinden, is misſchien niets anders dan een gedeelte van die algemeene verwarring die altoos plaats heeft, wanneer wy zedelyke characters tragten op te maaken en te bepaalen door de uitwendige omſtandigheden, die met gebreken der Ziele kunnen gepaard of daar van afgeſcheiden weezen. De eene mensch agt het een ondeugd linnen te draagen, een ander velt 'er alleen dit vonnis over wanneer het fyn is. Indien het ondertusſchen vast gaat, dat iemand grof of fyn linnen kan draagen, dat hy in de open lugt, of in een paleis, kan woonen, tapyten op zyn vloer hebben of den blooten grond betreeden, en, te midden dier verſchillende omſtandigheden, de bekwaamheden der ziele de goede geſteltenis zyns harten, kan verlooren, of behouden hebben, is het de ydelheid zelve, in zodanige uitwendige omſtandigheden, het onderſcheid van deugd en ondeugd te zoeken, of een beſchaafd burger van Pragt te beſchuldigen, om dat hy een bonte rok draagt, die, mogelyk, voorheen het lyf eens Wilden dekte. Grootschheid kan niet afgenomen worden uit iemands gewaad. Men beſpeurt ze by de *Indiaanen* in de aartige ſchikking hunner pluim-

plúimaadje, koraalen, en de dieren-huiden van verſchillende kleuren. Onder de Wilden en in de beſchaafde Steden heeft men 't zelfde oogmerk, hier tragt men het te bereiken door het gelaat met allerlei verven te beſchilderen, en de tanden door kunst zwart te maaken, daar door een pragtige toerusting en een ſleep van bedienden.

't Gebeurt ook dat beſchaafde Volken, met den tyd, de onbeſchaafde in maatigheid en ſtrengheid van zeden voorby ſtreeven. De *Grieken*, ſchryft THUCYDIDES, droegen, niet lang geleeden, gelyk de *Barbaaren*, gouden haircieraaden, en gingen ten tyde van vrede gewapend. Eenvoudigheid in kleeding werd by dit Volk een kenmerk van beſchaafdheid. De ſtoffe waar mede de menſchen zich kleeden, en de ſpyzen waar mede zy zich voeden, verſchillen voor een Volk weinig. Om de characters der menſchen op te maaken, moeten wy hunne zielshoedanigheden onderzoeken, deeze kunnen noch in het voedzel noch in de kleeding ſteeken. Kleederen die nu gedraagen worden, als kentekens van ernsthaftigheid en deftigheid, en als welvoeglyk daar toe geſchikt doorgaan, waren, in vroegere eeuwen, de cieraaden der Jeugd en de opſchik van verwyfde pronkers. Eene nieuwe mode in te voeren, is, in de daad, een vry zeker merkteken van een Petit-maitre; maar hoe dikwyls verwisſelen wy van mode, zonder dat onze grootschheid of dwaasheid iets toeneemt.

Is dan, vraagt men, mogelyk, de vrees der ſtrenge Zedenmeesteren, door alle eeuwen even ongegrond even onredelyk geweest? Hebben wy nimmer rede om te dugten, dat 'er eenig onheil zal ontſtaan uit eene verre gaande kieschheid in de noodwendigheden en gemakken deezes leevens? —— In der waarheid de menſchen loopen gevaar om ten opzigte van dit ſtuk te dwaalen, niet alleen wanneer zy het tot eene aanmerklyke hoogte opvoeren, maar altoos wanneer zy het doen ſtryden met de vriendſchap, met de liefde tot het Vaderland, en de algemeene belangens van het menschdom; zy vervallen daar toe, zo menigmaal als zy zich door die uitwendigheden laaten misleiden en verblinden; of dat de vrees voor eenige geringe ongemakken, hun buiten ſtaat ſtelt om hun pligt met volvaardigen yver uit te voeren.

Het behoort tot de Zedenkunde, niet aan de menſchen, eene bepaalde wyze van huisvesting, voedzel, of kleeding voor te ſchryven; doch 't is haar werk voor te komen, dat zy deeze gemakken niet aanzien als de voornaamſte ſtukken

des-

deezes leevens. Vraagt men, waar de najaaging van dergelyke beuzelagtige voordeelen haare eindpaal vinde; op dat de mensch zich geheel en al overgeeve tot het zoeken van de hoogere en verhevenere oogmerken zyns beſtaans? Wy mogen antwoorden die eindpaal is altoos tegenwoordig: deezen regel volgde men te *Sparta*, en beſtondt daar in, dat een mensch ten allen tyde het gemeen ten nutte moest weezen, ſteeds de waardigheid zyner natuure ophouden, zich nimmer enkel toeleggende om rykdommen op te hoopen, en de gemakken deezes leevens te verzorgen. Men dagt juist niet dat de byl en zaag een grooter geluk aan 't volk toebragten dan de ſchaaf en de distel. Wanneer CATO door de ſtraaten van *Rome* wandelde zonder mantel en ſchoenen, deedt hy het waarſchynlyk om dat geen te veragten, waar in zyne Landsgenooten gewoon waren zo veel te ſtellen, niet dewyl hy dit als deugdzaam aanzag, en 't ander als zondig afkeurde.

Pragt, derhalven, aangemerkt als eene voorkeuze gegeeven aan voorwerpen van ydelen opſchik en kostbaare vermaaken, is een vlek in 't character van een Man; doch aangezien als het enkel gebruik van de gemakken en voordeelen die de eeuw, waar in wy leeven, verſchaft, hangt ze meer af van de vorderingen die de Kunſten en handwerken gemaakt, en de ongelykheden, die in de omſtandigheden der menſchen plaats gegreepen hebben, dan van de neiging eens menſchen tot deugd of ondeugd.

Verſchillende maaten van Pragt ſchikken zich egter naar de verſchillende Regeeringswyzen. De vordering in Kunſten veronderſtelt eene ongelyke verdeeling van rykdommen, en de middels van onderſcheiding, die zy verſchaffen, dienen om de onderſcheidene rangen te merkbaarder te doen worden. De Pragt is, over zulks, onaangezien de zedelyke uitwerkzels, ſtrydig met eene Volksregeering, en kan in eenige maatſchappy, alleen veilig worden toegeſtaan tot dien trap, waar in de leden van het Gemeenebest veronderſteld worden van onderſcheiden ſtaat te zyn, en de algemeene rust en goede orde handhaven, door eene wyslyk geregelde ondergeſchiktheid. — Een grooter maate van Pragt ſchynt heilzaam en zelf noodzaaklyk in Alleenheerſchingen, en daar eene gemengde Opperheerſchappy plaats heeft: want behalven de aanmoediging tot Kunſten en de voortzetting des Koophandels, ſtrekt dezelve om eenigen luister by te zetten aan de erflyke of begeefbaare waardigheden, die van veel gewigts zyn in het Staatkundig ſtelzel.

Dan

Dan hier is het dat de Pragt dikwerf in verderf van zeden ontaart, of liever wordt 'er het een met het ander veel al vermengd. Door Pragt verſtaan wy nogthans altoos die ophooping van rykdommen, en die verfynde wyze om 'er gebruik van te maaken, welke nyverheid kweekt, of dienst doet ter bevordering van Kunſten en Koophandel; terwyl wy door 't verderf van zeden aanduiden eene weezenlyke verwyfdheid en laagheid van ziel, die, gepaard met deeze Kunſten, in verſcheidenerlei ſtaaten en onder zeer verſchillende gedaanten zich kan vertoonen.

De Maatigheid vindt men niet min onder de Grooten en Aanzienlyken dan onder 't laager ſoort van menſchen: en ſchoon wy gewoon zyn iemand, die met gemeene en onkostbaare ſpyzen te vrede is, en in andere opzigten weinig verteert, maatig en ſober te noemen, weet egter ieder een, dat het gebruiken van kostbaare huiscieraaden en het eeten van duure ſpyzen, iemand tot geen doorbrenger maakt. Onder een rieten dak kan de verkwisting zo wel huisvesten als in een cierlyk paleis. De menſchen worden gewoon aan elken levensſtand, zy ſmaaken een gelyk genoegen, en worden tot zinnelyke genietingen zo wel aangelokt in den boerenſtand als in het hofleeven. Het verkrygen eener hebbelykheid van onmaatigheid en luiheid ontſtaat by beiden uit het aflaaten van andere najaagingen, en een opgevatten wederzin tegen de bezigheden van hun beroep. Wanneer de hartstogten gaande gemaakt, en op eene onmaatige wyze ontvonkt worden, verwaarloost men zo wel den kostbaaren toeſtel van een paleis, als den geringen voorraad van een boeren ſtulp. De mensch die uitgerust opryst ſlaat de hand aan 't werk, in welken ſtand hy leeve, en de afgematte vlydt zich neder of op het zagte dons, of op een bed van ſtroo.

Niettegenſtaande het boven bygebragte, zyn wy egter verre van te beſluiten, dat de Pragt, met alle de omſtandigheden, die haar vergezellen, en dienen om haar te doen aanwasſen, of, in het burgerlyke leeven, daar uit als gevolgen voortvloeien, niets ten nadeele van het zedelyk character eens Volks kan uitwerken. Indien het leeven, bevryd van algemeen gevaar, en ontſlaagen van openbaare onlusten, 't geen gelegenheid verſchaft tot het handhavenen van handeldryvende Kunſten, lang duurt, en eene kwyning in de kragten des Volks veroorzaakt; indien, elk op zich zelven, niet opontbooden om het zyne te doen tot algemeen welzyn des Lands, alleen zyn byzonder belang

bevordert, zullen wy zien dat verwyfdheid, zinnelyke lust, en laagheid van ziel de overhand neemen. Dan verandert de Pragt in lafhartigheid, ſlaaverny en verderf van zeden; en wordt de baarmoeder van de jammerlykſte gedrogten.

DE VOORNAAMSTE EN ZELDZAAMSTE LEVENSGEVALLEN VAN DE BEROEMDE CHRISTINA, KONINGIN VAN ZWEEDEN.

Getrokken uit een Werk, onlangs in 't Fransch uitgegeven door den Heer LACOMB.

CHRISTINA, wier voornaamſte en zeldzaamſte leevensgevallen wy onzen Leezeren hier mededeelen, Dogter van den grooten *Gustavus Adolphus*, Koning van Zweeden, en *Maria Eleonora van Brandenburg*, werd den 18 December des jaars 1626 gebooren. Geduurende de zwangerheid der Koninginne voorſpelden de Starrekykers, welker kunst ten dien tyde nog in agting was, dat het Kind, 't geen zy ſtondt ter wereld te brengen, een Zoon zou wezen, bekwaam om den roem door zynen Vader verkreegen ſtaande te houden. Het vooroordeel door deeze voorzeggingen ingeboezemd, gepaard met eenige bedrieglyke vertooningen, misleidde by haare geboorte de vrouwen, die den Koning mede in den waan bragten, dat het Kind een Zoon was: maar zyne zuster *Christina* ontdekte en verhaalde hem de waarheid. *Laaten wy*, zeide hier op Gustavus, *laaten wy God egter danken, ik vertrouw deeze dogter zal ze goed als een zoon zyn*, 'er met een glimplach byvoegende, *zy moet zeker ſlim weezen; want zy beeft ons alreede bedroogen.*

Gustavus ſchepte veel vermaaks in haar met zich te neemen, wanneer hy elders heen reisde: toen zy omtrent twee jaaren oud was ging zy met hem na *Calmar*. De Bevelhebber hadt de voorzigtigheid om te vraagen of hy zyn Majeſteit, op de gewoone wyze, by zyne aankomst met het losbranden van 't geſchut zou begroeten, of zulks nalaaten, om het Kind niet te verſchrikken? De Koning ſtondt eerst in twyfel, maar antwoordde, zich een weinig bedagt hebbende: *Brand maar los, zy is een Krygsmans dogter, en moet 'er in tyds toe gewennen.* Het bevel werd volvoerd, en wel verre dat het Kind ſchrikte, lachte het, en klapte in de

de handen, ſtamelende uitroepende, *meer*, *meer*! — Deeze natuurlyke onbeſchroomdheid behaagde *Gustavus* ten hoogſten, en liet haar vervolgens by de monſtering en parade der ſoldaaten tegenwoordig weezen; en opmerkende dat zy zeer veel genoegen nam in die krygsvertooning, riep hy, *Zeer goed! Ik beloof u mede te zullen neemen na plaatſen, waar gy uw genoegen van dit vermaak zult kunnen krygen.* Dan te vroeg ſtierf deeze Vorst om hier in zyn woord te houden: en CHRISTINA beklaagde zich naderhand, dat het haar niet hadt mogen gebeuren de kunst des oorlogs onder een zo groot Meester te leeren; 't ſpeet haar ook altoos, dat zy nimmer een Leger tegen den vyand aangevoerd, of eenigen veldſlag gezien hadt.

De traanen, die zy ſtortte by haars Vaders vertrek tot de krygstogt in Duitschland, werden aangezien als een kwaad voorteken, en zy bragt te wege door eene kinderlyke onnozelheid dat de Held zelve zich van ſchreien niet kon weerhouden. CHRISTINA nam affcheid van haar Vader met eene korte aanſpraak, die voor haar was opgeſteld, en zy van buiten geleerd hadt. Wanneer zy het opzeide hoorde *Gustavus*, in diepe gepeinzen zynde, niet na haar: het kind niet te vrede dus haar les opgezegd, en de rol haar gegeeven volvoerd te hebben, trok hem by de mouw om zyne aandagt op te wekken, en begon haare aanſpraak op nieuw: hier op borst de Vader in traanen uit, nam haar in zyne armen, en gaf haar, na eenige minuuten tegen zyn borst gedrukt te hebben, zonder één enkel woord te ſpreeken, aan een der byſtanderen over: dit voorval bragt zommigen der aanſchouweren te binnen het affcheid van *Hector* van *Astyanax*.

De Staaten van Zweeden, naa den dood van *Gustavus*, vergaderd zynde, ſtelde de Marſchalk van den Ryksdag de krooning van CHRISTINA voor, uit kragte van een Raadsbeſluit, 't welk de Dogters van *Carel* den IX, den Vader van *Gustavus*, tot de throonsopvolging geregtigde. Een lid uit den Boerenſtand, wiens naam *Larsſen* was, dit voorſtel hoorende, riep overluid: *Wie is die Dogter van* Gustavus? *Laat haar aan ons zien, laat haar hier gebragt worden.*

De Marſchalk ging terſtond uit, en keerde te rug met CHRISTINA, die hy, op zyn armdraagende, in 't midden der vergadering bragt. De Boer kwam na haar toe, en verklaarde, haar nauwkeurig beſchouwd hebbende, *Ja zy is het zelve, zy heeft de neus, de oogen en het voorhoofd van*

Gustavus Adolphus, *en wy willen haar tot onze Koningin hebben.* Hier op werd ze terſtond op den throon geſteld, en voor Koningin uitgeroepen: en van dien tyd af toonde zy eene groote begeerte om in haare vorſtlyke waardigheid te verſchynen, nog geen zes jaaren oud zynde.

De Ruſſen, kort na haare komst tot den throon, Gezanten gezonden hebbende om het Verbond met Zweeden gemaakt te bekragtigen, dagten de Hovelingen dat het ruwe voorkomen dier vreemdelingen, hun groot getal, lange baarden, ongewoone kleeding, en de woestheid zelf in hunne beſchaafdſte verrigtingen, CHRISTINA zou verbaazen; maar zy, die reeds voorheen behaagen geſchept hadt in den toeſtel des oorlogs, was niet bevreesd voor deeze dienstknegten des vredes. Zy ontving ze niet alleen zonder 't minſte betoon van ontſteltenisſe, maar nam een deftige houding aan, en ſloeg een oog op hun, 't welk ontzag verwekte, en de Ruſſen vervulde met een gevoel van haare waardigheid, als de Dogter van een Vorst en een Held.

CHRISTINA ontdekte zelfs in haare kindschheid, 't geen vervolgens ſterker doorſtraalde, eene onoverwinnelyke afkeer van de bezigheden en de verkeering der vrouwen, en zy hadt de natuurlyke weerzin der mannen tegen alle de jufferlyke handwerken. Zy ſchepte daarentegen vermaak in werklyke oefeningen, en zulke uitſpanningen, die blyk van ſterkte en vlugheid gaven; zy hadt ook bekwaamheid en ſmaak voor afgetrokkene beſpiegelingen, en verlustigde zich in 't leeren van taalen en het beoefenen van weetenſchappen, inzonderheid die de Regtsgeleerdheid en Staatkunde betroffen: zy zogt de kennis der geſchiedenisſen uit de eerſte bronnen te putten, *Polybius* en *Thucydides* (en *Tacitus*) (*) waren haare geliefdſte Schryvers: geen dag verliep 'er of zy las in den laatstgemelden.

Terwyl zy in haare kindsheid dus bezig was met het leeren van deeze weetenſchappen, onderſteunden de Veldheeren *Weimar*, *Banier*, *Torſtenſon* en *Wrangel* den roem der Zweedſche wapenen in de dertigjaarige oorlogen, die Duitschland in den droevigſten toeſtand bragten.

CHRISTINA, op den 18 December des jaars 1644, haar achttiende jaar bereikt hebbende, nam den teugel der Regee-

(*) Wat *Tacitus* betreft, hebben wy niet uit LACOMB; maar voegen 'er dien Schryver by: dewyl wy 't gemelde vinden in Mr. *Baillet* Vie de *Deſcartes*, Tom. II. p. 305.

geeringe in haare eigene handen, ten vollen in ſtaat om dien te houden. Dewyl zy de Beheerſcheres eens magtigen Koningryks was, is het niet vreemd dat meest alle de Vorſten van Europa na haar huwelyk ſtonden: onder anderen deeden hier toe aanzoek de *Prins van Denemarken*, de *Keurvorst van den Palts*, de *Keurvorst van Brandenburg*, de *Koning van Portugal*, de *Koning van Spanje*, de *Roomſchkoning Don Joban van Oostenryk*, *Sigismund Rakocci*, *Graaf* en *Generaal van Caſſovia*; *Ladiſlaus Koning van Poolen*, *John Caſimier*, zyn broeder; en *Carel Gustavus Hertog van Tweebruggen*, uit den Beijerſchen Huize oorſpronglyk, Zoon van haar Vaders Zuster, en dus haar naaſte Neef. Deezen, zo wel als allen zynen mededingeren, weigerde zy ſtandvastig haar hand; maar ze bragt te wege dat hy door de Staaten tot haaren Opvolger benoemd werd. Staatkundige inzigten, verſchil van Godsdienst, en ſtrydigheid van Zeden, verſchaften CHRISTINA voorwendzels om allen, die na haar huwelyk dongen, af te ſlaan: doch de waare beweegredenen waren deeze twee; liefde tot onafhangelykheid, en eene onverwinnelyke afkeer, die zy reeds vroeg hadt van het huwelyksjuk: *Dring my niet om te trouwen*, ſprak zy tot de Staaten, *want kreeg ik een Zoon, zo is de waarſchynlykheid niet grooter dat hy een* Augustus *dan een* Nero *zou weezen.*

In den aanvang haarer Regeering viel 'er een geval voor, 't welk eene ſchoone gelegenheid gaf om de ſterkte en beſtendigheid haares gemoeds te toonen. Wanneer zy in de Kapel van het Kasteel te Stokholm den Godsdienst verrigtte, met de voornaamſte Heeren van haar Hof, kwam een arm ongelukkig man, die van zyn zinnen beroofd was, op die plaats, met oogmerk om haar te vermoorden. Deeze man, die een Meester in het Collegie, en in 't beste zyns leevens was, koos ter uitvoering van zyn oogmerk het tydſtip, op 't welke de vergadering dat deel van den dienst verrigtte, 't welk in de Zweedſche Kerk de *recollectie* genoemd wordt, en beſtaat in eene ſtille en afgezonderde Godsdienst-verrigting, waar in elk knielt en zyn aangezigt met de hand bedekt. Deeze gelegenheid waarneemende, drong hy door den kring, en klom op de Baluſtrade, binnen welke de Koningin geknield lag. De Baron *Bracbi*, Opperregter in Zweeden, ſchreeuwde van verbaasdheid zeer luid, en de lyfwagts ſtelden hunne hellebaarden tegen elkander, om zyn verder doordringen te beletten, maar hy ſtootte die met geweld ter zyde, en ſprong over het

affchutzel; toen naby de Koningin zynde, floeg hy na haar met een mes, dat hy zonder ſcheede in zyn mouw verborgen hadt. De Koningin ontweek den ſlag, en de Kapitein der lyfwagt viel terſtond op den moordenaar aan, en ſleepte hem by 't hair weg. Men wist dat de man zinneloos was, en dus veronderſtelde niemand dat hy medeſtanders hadt; men agte het derhalven genoeg hem op te ſluiten; de Koningin ving haare Godsdienſtoefening terſtond weder aan, zonder de minſte zigtbaare ontſteltenis; het volk was veel meer ontdaan dan zy zelve.

Eene der gewigtigſte zaaken, in welke CHRISTINA, terwyl ze op den throon zat, deel nam, was de Weſtphaalſche Vredehandeling. Zy hadt twee Gevolmagtigden na die Vergadering gezonden, de een was *Oxenſtiern*, wiens Vader, de Opperraadsheer, vereerd geweest was met het volkomen vertrouwen van den grooten *Gustavus*, en die Zweeden, geduurende de minderjaarigheid van CHRISTINA, bykans met volſtrekt gezag, geregeerd hadt, doch wiens dwang zy geheel en al niet kon verdraagen. De ander was *Salvius*, Kleinzegelbewaarder, die alleen het vertrouwen der Koninginne hadt, en de heimlykſte oogmerken wist. Hy drong, volgens de begeerte der Koninginne, met alle kragt op den vrede aan; maar *Oxenſtiern*, voorziende dat de vrede de aangelegenheid van zyn Huis by de Koningin zou verminderen, wierp in tegendeel duizend zwarigheden in den weg. De vrede egter, zo zeer begeerd en zo noodzaaklyk, in welke zo veele ſtrydende belangen vereenigd, en zo veele eiſchen voldaan wierden, werd eindelyk in de maand October des jaars 1648 geſlooten. —— De voorſpoed der Zweedſche wapenen maakte dat CHRISTINA in deeze Vredehandeling veel te zeggen hadt, ten minſten ten opzigte van Zweeden, 't geen by deezen vrede in bezitting van verſcheide aangelegene landſtreeken bevestigd wierd. CHRISTINA beloonde, deeze gewigtige zaak haar beſlag hebbende, *Salvius*, door hem tot Raadsheer te verheffen, eene waardigheid, welke tot dien tyd altoos een voorregt van geboorte geweest was, maar welke CHRISTINA dagtregt te hebben om het op de verdienſten over te brengen.

Geene openbaare gebeurtenis van zonderling belang viel 'er voor geduurende den overigen tyd van CHRISTINA'S Regeering, geene oorlogen werden 'er buiten gevoerd, en geene onlusten beroerden 't ryk van binnen. Deeze ruſt mogen zommigen aan eene gunſtige zamenloop van om-

omſtandigheden toeſchryven; maar zy kan ook 't gevolg geweest zyn van het goed beſtuur en de agting der Koninginne: de liefde, welke het volk haar toedroeg, maakt het laatſte waarſchynlyk.

Haare Regeering was byzonder gelukkig voor geleerdheid en vernuft; zy trok tot zich, waar zy was, de uitmuntendſte mannen van dien tyd. *Grotius*, *Paſchal*, *Bochart*, *Descartes*, *Gaſſendi*, *Saumaiſe*, *Naude*, *Voſſius*, *Meiboom*, *Scudery*, *Menage*, *Lucas*, *Holſtenius*, *Lambecius*, *Bayle*, Mejuffrouw *Dacier*, *Filicaia*, en veele anderen. — De Weetenſchappen miſſen nimmer om een' Vorſt of Vorſtin, die ze voorſtaat, te vereeuwigen, en de meesten der opgenoemde uitmuntende perſonaadjen hebben CHRISTINA in dichtſtukken, brieven, of andere lettervrugten geroemd; en ſchoon het meerendeel derzelven in 't vergeetboek geraakt is, de overigen egter heffen een algemeen lofgejuich aan, en maaken eene verzameling van getuigenisſen uit, die men als een hegten grondſlag van welgevestigde en duurzaame agting moge aanmerken. Onder weinige deezer ſtukjes, die tot nog byzonder gedagt worden, is een Latynsch Byſchrift, waar in *Bochart* eene vernuftige gelykenis maakt tusſchen CHRISTINA en de Koningin van *Scheba*,

Illa docenda ſuis Salomonem inviſit ab oris;
Undique ad hanc docti, quo doceantur, eunt.

't welk we in deezer voege overzetten:

Genoopt door Wysheids min
Kwam Scheba's Koningin
Om uit den wyzen mond van Salomo te leeren:
CHRISTINA ziet een reeks van wyzen tot haar keeren,
Om weder weg te gaan
Met lettervrugt belaân.

CHRISTINA mag egter van gebrek aan een goeden ſmaak beſchuldigd worden: dewyl ze elk deezer perſoonen, die zeker verſchillende verdienſten hadden, niet naar die maate behandelde: en wel inzonderheid om dat zy de uitmuntendheid van *Descartes* niet opmerkte, maar hem verſmaadde, en, op 't laatst, geheel verwaarloosde. — De ſpoedige opgang, welke de Gelukzoeker *Michon*, onder den naam van *Bourdelot* bekend, by haar maakte, ſtrekte ook tot ſchande der Geleerdheid: hy had geheel geen regt om

den naam van geleerd te draagen, en was ſlegts een vernuftig, maar tevens een onbeſcheiden man. De geleerde *Saumaiſe* bragt hem ten Hove, waar uit hy, voor eenigen tyd, de letterverdienſten verdreef, de geleerdheid tot een onderwerp zyner ſpotternyen maakende, veel op de zwakheid en onſtandvastigheid der Sexe van CHRISTINA vermogende, want zy gedroeg zich ten opzigte van deezen man zwak en onſtandvastig. Wanneer zy ten laatſten, door de openbaare kleinagting hem toegedraagen, genoodzaakt werd dien onwaardigen gunſteling te verſtooten, onderſcheidde zy hem, door te toonen welk een groot vertrouwen zy op hem ſtelde, en hem door eene ſchandelyke milddaadigheid met geſchenken te overlaaden. Nogtans was hy nauw weggegaan of het belang, 't welk zy in hem ſtelde, nam een einde. Zy ſchaamde zich der gunſten, hem beweezen, en dagt om hem niet dan met haat en veragting; en ſchoon zy naderhand briefwisſeling met hem onderhieldt, 't was alleen om hem der Geleerdheid, welke hy eenigen tyd verdrukt hadt, dienstbaar te maaken; zy gaf *Michon* naamlyk last om de Boeken van eenig aanbelang, die in *Frankryk* uitkwamen, te koopen, daar was *Bourdelot* gebooren, en derwaards vertrokken na de ongunst der Koninginne.

Deeze *Bourdelot* hadt, geduurende den tyd zyns invloeds op CHRISTINA, den Graaf *Magnus de la Gardie*, zoon des Conſtapels van Zweeden, die van de maagſchap, en een gunſteling, ja mogelyk de minnaar van CHRISTINA was, den voet dwers gezet. Mevrouw *de Motteville*, die *de la Gardie* als Afgezant in Frankryk gezien hadt, betuigt in haare Gedenkſchriften, dat hy van zyne Vorſtin met zo veel toegenegenheid en agting ſprak, dat elk die het hoorde moest denken dat zyne verbintenis aan haar tederder en nauwer was, dan een enkel bezef van pligt kon hervoortbrengen.

Deeze Edelman viel in ongenade om dat hy trek tot regeeren liet doorſtraalen, terwyl *Bourdelot* enkel ſcheen te willen vermaaken, en, onder het onverdagte Character van een ſnaak, de weezenlyke heerſchappy, die hy over CHRISTINA oefende, bedekte.

Scuderi verlof bekomen hebbende om zyn Alaric aan haar op te draagen, hadt zy de laagheid om hem te verzoeken, dat hy uit dit dichtſtuk zou wegdoen eenige verſen, die tot lof van den Graaf *de la Gardie* ſtrekten, toen in ongenade vervallen: doch *Scuderi* hadt de grootheid van Ziel om te

ant-

antwoorden: *Dat hy nimmer den Altaar, op welken hy geofferd hadt, wilde verwoesten.*

Omtrent deezen tyd kwam CHRISTINA een ongeluk over 't welk haar in nog grooter gevaar bragt dan het reeds gemelde. Bevel gegeeven hebbende om in de haven van Stokholm eenige Oorlogſchepen te bouwen, ging zy ſiberigt van derzelver voltooijing ontvangen hebbende, om ze te zien. Aan boord zullende gaan over een ſmalle plank met den Admiraal *Flemming*, viel deeze zyn voet uitglippende, en nam in zyn val de Koninginne, die hy geleide, mede; de zee was, ter plaatſe waar zy dus ongelukkig neder kwamen, 90 voeten diep. *Antony Steinberg*, Opperſtalmeesrer der Koninginne, wierp zich zelven terſtond in 't water, greep haar tabbaard, en bragt de Koningin, met de hem verleende hulpe, op 't ſtrand. In 't midden van dit ongeluk hadt zy eene wonderbaare tegenwoordigheid van geest; op het zelfde oogenblik dat haare lippen boven 't water kwamen, riep zy: *Draagt zorg voor den Admiraal.* Uit het water gekomen, vertoonde zy geene ontſteltenisſe, en ſpysde dien zelfden dag in 't openbaar, op een' lugtigen trant van het voorgevallene ſpreekende.

Dan ſchoon CHRISTINA in den beginne zeer in haar ſchik was met de Koninglyke magt en luister, voelde zy in gevolge van tyd dat de regeering zwaar viel: en dezelfde zugt tot onafhanglykheid en vryheid, welke een weerzin van 't huwelyk in haar verwekte, maakte haar in 't einde afkeerig van de Kroon.

Dewyl die warschheid van regeeren, zints de eerſte aandoening, dagelyks aangroeide, beſloot zy om 'er afſtand van te doen, en verklaarde aan den Raad, in den jaare 1652, haar voorneemen desaangaande. De Raad kantte zich hier tegen met veel yver aan, daar in geholpen door het volk, en zelfs door *Carel Gustavus*, die haar zou opvolgen. Zy gaf het gewonnen, en volharde, haar eige zinlykheid aan de begeerte des gemeens opofferende, in 't ryksbeſtuur tot het jaar 1654, en toen bragt zy haar genomen beſluit ter uitvoer.

Het blykt uit een' haarer brieven aan den Heer *Canut*, den Franſchen Afgezant, in wien zy zeer veel vertrouwen ſtelde, dat zy dit reeds acht jaaren in den zin gehad hadde, en hem geopenbaard vyf jaaren voor dat zy het te werk ſtelde.

De plegtigheid van haaren afſtand was eene droeve ſtaatlykheid, een mengzel van pracht en zotheid, niemand bykans dan zy alleen woonde dezelve met drooge oogen by.

Zy gedroeg zich in alles ſtandvastig en bedaard, en maakte zich, dit gedaan zynde, terſtond gereed om na een land te vertrekken, waar in de Weetenſchappen vriendlyker ontmoeting genooten dan in Zweeden.

Wat de verdienſten van dit bedryf aanbelangt, hier over heeft de wereld ten allen tyde zeer verſchillende geoordeeld; onkundigen en geleerden hebben het gepreezen en gewraakt. De groote *Condé* ſtondt 'er verbaasd over. *Hoe treflyk*, zegt hy, *was de grootmoedigheid van deeze Vorſtin, die zo gemaklyk afſtaan kon van dat geen waarom de menſchen geduurig elkander ontrusten, kwellen en verwoesten, en waar na zo veelen hun leeven lang dingen zonder het te verkrygen!* 't Blykt uit de werken van *St. Evremond* dat deeze afſtand van CHRISTINA op dien tyd het algemeene onderwerp der geſprekken in Frankryk uitmaakte.

Behalven 't afleggen der Kroone zwoer CHRISTINA haaren Godsdienst af; dit bedryf werd van de eene party geheel goedgekeurd, en van de andere volſtrekt gelaakt; de Roomſchen roemden 'er op, en de Proteſtanten waren des geſtoord.

Nimmer toonde eenig Vorst, naa lange ballingſchap, grooter vreugde over 't wederverkrygen van zyn Koningryk, dan CHRISTINA liet blyken in 't verlaaten van het haare. Wanneer zy kwam by een klein watertje, 't welk Zweeden van Denemarken affcheidt, ging zy uit het rytuig, en aan den anderen kant komende, riep zy in eene vervoeringe van vreugde uit: *Eindelyk ben ik van Zweeden verlost en ik hoop 'er nimmer weder in te komen.* Zy zondt de vrouwen, die haar dus verre vergezeld hadden, te rugge, en leide het gewaad haarer Sexe af. *Ik wil een man worden*, ſprak zy, *nogtans bemin ik de mannen niet, om dat zy mannen; maar dewyl zy geen vrouwen zyn.*

De afzweering van haaren Godsdienst volbragt zy te Brusſel, waar zy den grooten *Condé* zag, die naa zyne wederſpannigheid deeze Stad tot zyn vryplaats verkoos. *Neef*, was haar taal, *wie zou tien jaaren geleden gedagt hebben, dat wy elkander op zulk een afſtand van onze Landen zouden ontmoeten!* Doch daar gebeurde eene andere zaak die min na eene vriendlyke ontmoeting zweemde, de groote onverſchilligheid naamlyk met welke zy elkander bejeegenden, naa de plegtige zamenkomst. De Prins van *Condé* begeerde met dezelfde ſtaatſy te dier gelegenheid ontvangen te worden, als de Aartshertog *Leopold*, 't welk CHRISTINA affloeg. De Prins beſloot derhalven haar onbekend te gaan zien, en met dat inzigt ging hy na haar verblyf onder den algemeenen

nen hoop. De Koningin kende hem op het eerſte oogenblik dat zy hem zag, en was gereed om hem overeenkomſtig met zyn rang te ontvangen; maar de Prins bemerkende dat hy ontdekt was, vertrok terſtond, en op het ontdekken dat de Koningin hem volgde om hem weder te doen keeren, draaide hy het hoofd om, en zeide: *Mevrouw, of volkomen of gebeel niet*! op 't eigen oogenblik ter kamer uittreedende. Zints deezen tyd zagen zy elkander nimmer dan by toeval, zeer koel en onverſchillig elkander behandelende.

De onbeſtendigheid van CHRISTINA's character bleek uit haar geduurig trekken van de eene plaats na de andere. Van Bruſſel ging zy na Rome, van Rome na Frankryk, en uit Frankryk keerde zy weder na Rome; vervolgens deedt zy eene reis na Zweeden, waar zy niet zeer vriendlyk ontvangen werd: van Zweeden trok zy na Hamburg, daar een jaar overbrengende, en toen weder na Rome; van Rome kwam zy weder te Hamburg, en deedt anderwerf een keer na Zweeden, waar men haar nog ſlimmer dan de eerſte reize ontving, hier op ging zy na Hamburg, en van Hamburg wederom na Rome; nogmaal nam zy voor na Zweeden te reizen, doch hier van kwam niet meer dan van haar oogmerk om na Engeland over te ſteeken, waar *Cromwel* niet zeer genegen ſcheen om haar te ontvangen. Naa het volbrengen van zo veele togten, en het maaken van nog veel meer ontwerpen om te reizen, ſtierf zy eindelyk te Rome.

Men moet toeſtemmen dat haare reizen na Zweeden eenigermaate uit noodzaaklykheid geſchiedden: want de haar toegeſtaane gelden wierden zeer gebrekkig betaald, ſchoon de Staaten naa haaren afſtand deswegen veel moeite aanwendden: doch na alle de andere plaatſen trok zy alleen uit reislust. En 't geen veel meer tot haar wanagting dient, was dat zy de rust van elke plaats waar zy kwam verſtoorde, door een grooter eerbied voor haaren rang als Koningin te vorderen, dan zy regt had om te mogen verwagten, door dien zy zich zo luttel wilde ſchikken naar de gewoonten der plaatſen, en altoos eenige ſtaatkundige inzigten zogt uit te voeren. Zy was in de daad al te werkzaam van aart, ook toen zy op den throon zat; want 'er was geen voorval in Europa of zy zogt daar in het hoogſte woord te voeren. Geduurende de onlusten in Frankryk, verwekt door den aanhang *Fronde* genaamd, ſchreef zy met veel drifts aan alle de belang hebbende partyen, gedienſtig zich als middelaaresſe aanbiedende, om hunne belangen te vereenigen, en hunne gistende gemoederen tot bedaaren te brengen, wel-

welker heimlyke ſpringveeren zy onmogelyk kon weeten: dit gedrag was in 't eerst gevaarlyk, en op 't laatst belachlyk. Terwyl ze zich in Frankryk onthieldt, veroorzaakte zy een' algemeenen weerzin, niet alleen door dien zy alle de daar ſtand hebbende gewoonten verſmaadde, maar zelfs rechtdraads ſtrydige aannam. De Hofjuffers behandelde zy met de grootſte onbeſchoftheid en verſmaading; wanneer zy kwamen om haar te omhelzen, zeide zy, in mans gewaad zynde, *welk eene verbaazende drift hebben deeze vrouwen om my te kuſſen! 't komt waarlyk daar uit voort dat ik 'er als een Man uitzie.*

Dan ſchoon zy de zeden van het Franſche hof belachte, was zy zeer yverig om in de belangen en oogmerken van het zelve te treeden. *Louis* de XIV, toen nog zeer jong, was verliefd op Mejuffrouw *de Mancini*, Nigt van den Cardinaal *Mazarin*. CHRISTINA ſtookte hun lieder drift, en boodt haaren dienst aan. *Zou ik*, ſprak zy, *te vergeefsch uwe vertrouwde weezen; indien gy bemint, moet gy trouwen.*

De moord van *Monaldeſchi* is tot dit uur eene onoplosbaare verborgenheid. Doch welke ook de misdaad van *Monaldeſchi*, wat ook het regt van CHRISTINA ware, en hoe ſchoonſchynende voorwendzels de regtsgeleerden, door vleijery en bedrog overgehaald, by bragten om het te regtvaardigen, de daad was, buiten twyfel, zeer ſnood.

't Is egter een ſtuk dat overeenkomt met de uitdrukkingen van CHRISTINA in haare brieven, ten opzigte van de zodanigen op welken zy geſtoord was; bykans gaf zy nimmer haar misnoegen te kennen zonder het leeven des beledigers te bedreigen. *Feilt gy in uw' pligt*, was haare taal tot haaren Secretaris (dien zy na haaren afſtand van de Kroon na Stokholm zondt) *de gebeele magt des Konings van Zweeden zal uw leeven niet kunnen beſchermen, ſchoon genomen gy U onder zyne wapens wilde verſchuilen.*

In de zaak der Franciscaanen, wier voorgewende regten zy met veel hevigheids ſtaande hield, ſchreef zy aan de bedienden van den Paus. *Gelooft my op myn woord, die geenen, welken gy ter dood veroordeeld hebt, zullen, behaagt het God, nog in leeven blyven, en gebeurt het dat zy eenen geweldigen dood ſterven, zo weest verzekerd, dat zy niet alleen zullen ſterven.*

Een Muzikant uit haaren dienst in dien des Hertogs van Savoye getreeden zynde, was zy daar over in zulk een woede, dat zy, een brief ſchryvende, deeze woorden uit de penne liet vloeien: *Hy leeft alleen voor my, en indien hy niet voor my*

my ſpeelt zal by niet lang voor iemand anders ſpeelen. — *Hy is verpligt zyn leeven in myn dienst te ſlyten, en doet by het niet, het zal hem eerlang berouwen.*

Bayle bedreigde zy ook ſtreng, dewyl hy gezegd hadt dat de Brief, welken CHRISTINA ſchreef over het herroepen van het Edict van Nantes, een overblyfzel van het Proteſtantendom in haar was. Dan hy werd weder in gunſte aangenomen door zyne verdeedigingen van dit zeggen, en zyne onderwerping.

Over 't geheel genomen ſchynt CHRISTINA, wier byzonderſte leevensgevallen wy dus vermeld hebben, een zonderling mengzel van gebreken en groote hoedanigheden, die, ſchoon zy vreeze en ontzag mogten verwekken, niet in ſtaat waren om haar beminnelyk te maaken. Zy bezat vernuft, ſmaak, geest en geleerdheid, zy was onvermoeid in 't ryksbewind, groot in 't amptloos leeven, ſtandvastig in ongelukken, onverduldig om tegenſpreeken te verdraagen, ten uiterſte onſtandvastig in haare begeerten en inzigten, uitgenomen in de liefde tot de geleerdheid. 't Merkwaardigſte blyk van deeze wuftheid vertoonde zy met na de kroon van Poolen te dingen, naa dat zy die van Zweeden hadt afgeſtaan. In alle bedryven was zy ten uiterſten voortvaarende en hevig, driftig in haare begeerten, vreeslyk in haaren toorn, en wuft in haaren handel. — Van zich zelve verklaart zy, *dat zy agterdogtig, eerzugtig, driftig, hoogmoedig, onverduldig, verſmaadend, ſchimpend, ongeloovig, ongodvrugtig, van een heftigen aart en ten uiterſte minziek was.* Eene geſteltenis egter, welke zy altoos, indien men haar mag gelooven, door hoogmoed en deugd te boven kwam. In 't algemeen waren haare gebreken die der kunne waar toe zy behoorde; maar haare deugden waren die van de onze.

Eenige brieven, te Amſteldam in den jaare 1759, en te Geneve in 't jaar 1761 uitgegeeven, onder den naam van byzondere brieven van CHRISTINA, en aan den Koning van Pruiſen opgedraagen, zyn te eenemaal verdicht.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD AAN MEJUFFROUWE DE *** *te Hamburg.*

„ IN deezen Brief, geſchreeven uit Londen, den 25 April
„ 1741, beſchryft de Baron den *Engelſchen* Voortyd, en
„ geeft

„ geeft een berigt van de vermaakplaatſen *Ranelagh* en „ *Vauxhall.*

MEJUFFROUW,

Behalven U, Mejuffrouw, heeft de Natuur aan myn gezigt geen ſchooner voorwerp vertoond dan de *Engelſche* Lente. Het kruid 't welk hier den ſchoot der aarde doorboort is veel digter in een, veel fynder dan op andere plaatſen, dit veroorzaakt een veel ſchooner veldtapyt, dan men elders in *Europa* ziet. Ik zou ook bykans zeggen dat de boombladeren een aangenaamer groen hebben. Merk dit niet aan voor 't uitwerkzel eener bedroogene inbeelding: ik meen 'er goede reden van te kunnen geeven. De lugtsgeſteldheid in *Engeland* is niet zo zeer onderhevig aan ongeſtadigheden als in veele andere plaatſen, waar de landen zomtyds, geduurende eenige weeken of geheele maanden, nu eens door ſtortregens overſtroomd, dan eens door brandende hitte geſchroeid worden. Hier hebben wy zomwylen op eenen dag vierderlei weer, doch bykans nimmer bovenmaatige koude of verveelende hitte. Deeze gemaatigdheid van lugt maakt het land niet alleen veel friſcher en lachender van gedaante, maar geeft ook aan den arbeider een wisſer hoop op eenen ryken oogst; deeze bedriegt hier den landman zo zeer niet als wel in andere landen.

Wandelen is tegenwoordig myn grootſte vermaak: en ſtrekt ter bewaaringe myner gezondheid: ik herleef daar door, naa in deezen winter een arbeidzaam en ſtilzittend leeven geleid te hebben. Alle morgens gaa ik na het *Park van St. James*, dit verſchaft my tevens een veldgezigt, eene afzondering, afgewisſeld door het denkbeeld van den Oorlog, van de Stad, en van het Hof. By het intreeden zie ik op het groene veldtapyt een drift koebeesten, die het voornaamſte gedeelte verſchaffen van een drank door de *Engelſche Cillibub* geheeten, welken zy ter verfriſſing drinken. Zy komen in menigte elk met een kroes in de hand tot op een derde met *Spaanſche* wyn gevuld, een Melkmeisje melkt dien voorts vol met geurige ſchuimende melk, waar in de kragten zitten van 't eerſte groen. —— Ik gaa voort en doorkruis een twintig laanen, die deels recht loopen, en deels geſlingerd zyn over eenen oneffen grond; maar alle even net gehouden. Aan den eenen kant zie ik een' grooten vyver, met Eenden en ander Water-gevogelte. In 't midden van den vyver doet zich een eilandje op, verciert met een landhuis in een aartigen ſmaak gebouwd, dit

was

was eertyds de verblyfplaats van den beroemden St. EVREMONT, die zo veel toegebragt heeft tot den goeden ſmaak der *Franſche* Letteren. Ik zie hem, in myne verbeelding, wandelende op het veld, dat het huis omringt, nu zich verpoozende van den arbeid aan een werk van vernuft beſteed, dan peinzende op de bekoorelykheden van de Hertoginne DE MAZARIN, die hy in *Engeland* gevolgd was, en wier genegenheid hy tot het einde zyns leevens behieldt, niet tegenſtaande de menigte van aanbidders haarer aantreklykheden, die zich, van tyd tot tyd by haar vervoegde. Zomtyds pluk ik eenige ſchoone veldbloempjes in de nabuurſchap van deeze plaats der afzonderinge, en die op 't water ziende dryven, doe ik eene ſoort van offerande aan de Schimmen van die verwonderlyke en beroemde Gelieven. —— Eenige ſchreeden verder zie ik een gedeelte van het Regiment van de Lyfwagt te voet, door een Officier, in den wapenhandel oefenen, die in dat bedryf druk bezig, de Letteroefeningen en de Liefde, als de beuzelagtigſte zaaken des werelds, aanziet. —— 't Volgende oogenblik lust 't my het oog te ſlaan op de heerlyke Gebouwen, die het Park omringen, ik blyf ſtaan voor 't grootsch Paleis van *Buckingham*, waar de laatſte Hertog van dien naam, eenige jaaren geleden, ſtierf in den bloei zyns leevens, in 't midden van een' leevensloop dien hy met glans zou ten einde gebragt hebben. Hy hadt een zonderling vernuft. Gy kunt des oordeelen, Mejuffrouw, uit een *Latynſch* Graffchrift, 't geen hy weinig uuren voor zyn' dood maakte.

Dubius, non impius vixi,
Incertus morior, non perturbatus.
Humanum est neſcire & errare;
Ens Entium miſerere mei!

Dat is:

Ik heb vol twyfelingen, maar niet godloos geleefd,
Ik ſterf in 't onzekere, doch niet met vrees.
Onkundig te zyn en te dwaalen is het lot der Menſchen;
Weezen aller Weezens ontferm u over my!

Myne ſchreeden en gezigt afwendende van een voorwerp, 't geen my zo droeve bedenkingen herinnert, nader ik de groote en ruime Wandelbaan, bekend onder den naam

naam van de *Mail*. 't Is dan middag, en ik vind dezelve vervuld met eene menigte Menſchen van beide de ſexen, zich met wandelen vermaakende. De Juffrouwen verſchynen 'er in een ſoort van *Negligé*, doch die haar bevalliger ſtaat dan de uitgezogtſte opſchik. Van 't hoofd tot de voeten zyn ze in 't wit, netjes geſchoeid, in ſtede van een langen mantel hebben ze korte rokken, en een klein manteltje met kanten omzet, een kleine hoed van ſtroo, bever, of pluimen op 't hoofd; deeze kleeding, hoe eenvoudig, voegt haar by uitſtek, en zet der Jufferſchappe eene inneemende leevendigheid by. Hier wandelende ontmoet men altoos kennisſen, Staatsperſoonen, Hovelingen, *Petit-maitres* en *Coquettes*, men hoort het dagelyks nieuws, en maakt 'er party, te deezer plaatſe vertoeft men tot den tyd, dat men zich gaat kleeden om na 't hof of ter maaltyd te gaan.

Aan het einde van eene der Voorſteden van *Londen*, *Marybone* geheeten, is eene andere Lusthof, kortlings aangelegd om lieden van aanzien, op de aangenaamſte wyze, den morgen te doen doorbrengen, bekend onder den naam van *Ranelach*. Deeze plaats is ruim, in eenen zeer goeden ſmaak beplant. By 't inkomen ziet men eene groote ronde plaats, allerwegen in kleine vertrekjes, die onmiddelyk op elkander volgen, afgeſchooten. In deeze vertrekjes kan ieder naar welgevallen Thee, Koffy, Chocolaade, of Morgenwyn krygen, voor een zeer maatigen prys. Dewyl deeze plaats zeer in den ſmaak der *Londenaaren* begint te komen, treft men 'er het beste gezelſchap aan, dat men in de ſtad kan vinden. Het geeft een aartig gezigt eenige honderden van Heeren en Juffrouwen netjes in hun morgengewaad te zien zitten in de opgemelde vertrekjes, bezig met in 't openbaar hun ontbyt te neemen. In 't midden van die ronde plaats is een Tent, aan alle zyden open, geſchikt voor de Muzykanten. Verkoopers van nieuwspapieren, ſnuisteryen, en van 't geen tot der Juffrouwen opſchik dient, komen hier hunne waaren aanbieden. De Hof beſtaat verder in grasvelden en groote laanen van Linden- of Kaſtanje-Boomen, te wederzyden digt beplant met kleine Jokboompjes, die het brandend ſchynen der zonne afweeren. Men wandelt op een vasten zagten grond, zo gemaklyk als of men op *Turkſche* Tapyten ging.

Het ſchynt of *Ranelach* naar *Vauxhall* uitgemaakt is. Dit *Vauxhall* is eene andere openbaare plaats van verlustiging, maar veel trotſcher en grootſcher dan de evengemelde, zy

ligt

ligt in de Voorſtad van *Southwark* aan de andere zyde van den *Teems*. Men komt 'er niet dan 's avonds, en kan derwaards ryden of over de rivier vaaren met ſchuiten, die 'er altoos in groote menigte, gereed liggen. Voor de intreede wordt een *Engelſche* ſchelling betaald. De wandeldreeven zyn ruim en by uitſtek fraai. De geheele plaats door vindt men prieëlen van latwerk, alle genommerd. Elk prieël heeft zyn vaste bediende, die ook op zyn kleed den nommer draagt van het prieël tot het welke hy behoort. Eene groote Loge is 'er, geſchikt voor het Hof, of eenig ander groot en talryk gezelſchap, verder heeft 'er geene onderſcheiding plaats, elk die zyn geld betaalt is even naa. By 't inkomen is op een wyduitgeſtrekt vierkant eene groote plaats ten dienſte der Muzikanten, hier ſpeelen de voornaamſte Meesters van *Londen* de ſtukjes die aan de Natie behaagen: men mag zeggen dat het een treffelyk *concert* is. Een gezelſchap, dat 'er den avond wil ſlyten, zegt, by 't inkomen, wat het begeert te eeten, de Gasthouder, vergezeld van eenige keukenbedienden, tekent het terſtond op, laat het gereed maaken, en geeft den nommer van 't prieël, dat voor u geſchikt is. Men gaat 'er ten eerſten in om na de Muzyk te luisteren, of doet voor af eene wandeling. Zo ras de avond valt, doet de Opzigter van deeze plaats des vermaaks die geheel verlichten. Gy moet weeten, Mejuffrouw, dat in alle de wandeldreeven, prieëlen, hoeken en laantjes op bepaalde afſtanden, groote ronde lantarens geplaatst zyn, en een onnoemlyk getal kleine glazen lampjes. By elk lampje hangt een vlaswiek in brandewyn gedoopt, alles is 's morgens gereed gemaakt. De Gasthouder geeft door een teken te kennen, dat alle de bedienden zich gereed moeten houden om de lichten aan te ſteeken; ieder begeeft zich op zyn post, en ſlaan, naa een tweede teken bekomen te hebben, de handen aan 't werk, en dit doen ze met eene zo verbaazende vaardigheid, dat de geheele plaats in minder dan twee minuuten zo verlicht is als of het weder volkomen dag ware. Deeze verlichting, die iets van 't betoverende heeft, doet iemand verbaazend aan. Maar nog meer ſtaat men verſteld over een ander meesterſtuk der werktuigkunde, dat, te *Vauxhall*, alle de Juffrouwen en Heeren voor de avondlugt beſchermt. Niets vreest men in *Engeland* zo zeer als verkoud te worden, die kwaal wordt *Catchcold* geheeten, en allerlei jammerlyke uitwerkzels hoort men 'er aan toeſchryven. In de Oosterſche Landen kan tegen de pest, en in de Noordlyke gewesten tegen de Scheurbuik geen meer voorbehoed-

zel gebruikt worden dan hier tégen de *Catchcold*. Om dus het ongemak, van in de open lugt 's avonds te eeten, te ontgaan, heeft de Meester van *Vauxhall* bedagt om alle de priëeltjes met gewascht linnen te bedekken. Zo ras de klok negen uuren geslaagen heeft, hoort men een derde teken geeven, en terstond ziet men, als van onder den grond, dekkleeden opkomen, die zich ontrollen, en van drie kanten de priëeltjes bedekken, boven zamenloopende. Deeze zyn aartig met sterke kleuren geschilderd, en maaken, in elk priëeltje, drie groote schilderyen uit, die het gezigt streelen, terwyl ze het gezelschap tegen de avondlugt dekken. De Muzyk houdt voor een uur of twee op, en elk schikt zich aan tafel. Verder gaat men weder wandelen, of doet iets anders, naar welgevallen. In *Vauxhall* is veel vryheids; doch alles gaat met de uiterste orde, en verwonderlykste welvoeglykheid toe. Moeitemaakers en twistzoekers zouden 'er een slegt onthaal vinden. De Eigenaar van deezen hof des vermaaks, gelyk deeze plaats met regt genaamd mag worden, wint zeker veel gelds: maar als men in aanmerking neemt, hoe veel knegts, jongens en werklieden hy in zyn dienst moet houden, en de groote kosten, die alle deeze toebereidzels beloopen, zal men zeer wel een goed inkomen willen toestaan aan een Man, die in 't openbaar een vermaak bezorgt, 't welk zyns gelyks, zo veel ik weet, in *Europa* niet heeft. Ik zou het volmaakt noemen, wanneer ik het geluk mogt hebben om met u in die verruklyke plaats te wandelen. Niemand dan u, Mejuffrouw, ontbreek ik hier; en gy herinnert my, te deezer gelegenheid, als mede in verscheide andere, dat 'er in deeze wereld niets volmaakts gevonden wordt. 't Geen 'er voor my zeer na aan komt, is, dat ik, ten minsten met myn Brief, u kan verzekeren, dat ik ben, *enz.*

BERIGT WEGENS DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

DE Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, heeft in haare Vergadering, op den 24 May 1768. te HAARLEM, besloten, om het Algemeen bekend te maaken, dat de Vraag, door haar in het Jaar 1766 opgegeeven, (*Welken zyn de oorzaaken van de belette doorzwelging in de Slokpyp, dewelke langzaam geboren word, en doorgaans doodelyk is? welken zyn de redenen, waarom dezelve nu veel meerder, dan voorhenen, voorkoomt? En door welke middelen is zy voor*

voor te koomen en te geneezen?) haars oordeels best beantwoord is door den Schryver, dewelke zich bediend heeft van de Zinſpreuke: *Interdum Docta plus valet arte malum.*

Dewelke by het openen van zyn Billet bevonden is te zyn, MATTHIAS VAN GEUNS, *Med. Doctor te Groningen.*

Den welken zy dan ook den beloofden Prys van eene Goude Medaille heeft toegeweezen.

Ook heeft zy beſloten, als een *Acceſit*, eene Zilvere Medaille te geeven aan den Schryver van het Antwoord, onder de Zinſpreuke: *In magnis voluiſſe ſat est*, in geval dezelve mogt goedvinden, zynen Naam te melden. Doch de Maatſchappy moet tot voorkominge van misverſtand hier by voegen, dat'er twee Antwoorden onder de laatstgemelde Zinſpreuke ingekomen zyn, maar dat zy bedoelt dat Antwoord, het geen onder die Zinſpreuke geſchreeven is, en begint met de woorden: *Verhandeling over de langzaam belette doorzwelging van het Voedzel in de Slokdarm*, enz. en dewelke verdeeld is in 27 Paragraphen.

Voorts geeft de Maatſchappy op tot eene Vraag, om die te beantwoorden voor het begin van het Jaar 1770. *Wat word 'er vereiſcht tot de Konſt van Waarneemen, en hoe veel kan dezelve toebrengen tot volmaakinge van het Verſtand?*

De Vraag, door haar in het voorige Jaar voorgeſteld, om ze te beantwoorden voor het begin van het jaar 1769 is: *Wat is 'er tot nu toe over de Natuurlyke Hiſtorie van ons Vaderland geſchreeven? wat ontbreekt 'er nog aan? en welke is de beſte wyze, waarop de gemelde Geſchiedenis zoude dienen geſchreeven te worden?*

De prys, geſteld op ieder van de twee bovengenoemde Vraagen voor den geenen, die haars oordeels dezelve best beantwoord heeft, is eene Goude Medaille, op den gewoonen Stempel der Maatſchappye geſlaagen, met den naam van den Schryver, en het jaartal op den rand.

De Antwoorden op de Vraagen moeten niet met den eigenen naam der Schryveren, maar met eene Zinſpreuke, getekend, en met een verzegeld Billet, het welke dezelfde Zinſpreuk tot opſchrift heeft, waarin des Schryvers naam en adres gemeld zyn, aan C. C. H. VAN DER AA, Secretaris deezer Maatſchappye, zeer leesbaar geſchreeven, in het *Nederduitſch*, *Franſch* ofte *Latyn*, FRANCO gezonden worden.

Ieder eenen, wie hy ook weezen mag, ſtaat vry, na den prys te dingen, uitgezonderd hen, die in eenig opzicht Leden van deeze Maatſchappye zyn. Ook zal het den geenen, dewelke den prys behaalen zal, niet vry ſtaan zyne Verhandeling, waarop hem de prys is toegeweezen, het zy in het geheel ofte ten deele, het zy apart ofte by eenig ander werk, te doen drukken, zonder de uitdrukkelyke toeſtemming van deeze Maatſchappye daar toe verkreegen te hebben.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *May* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldheid.
1	29. 8	29. 8½	29.10	51	57	51	O	Z	N W	Re.Do.Ha.
2	30. 0	30. 0	30. 0	50	60	51	Z	Z W	N O	Helder.
3	— 1	— 0½	—	56	61	51	O	O	—	—
4	29. 11½	— 1	— 2	55	66	58	N O	N O	—	Reg.Held.*
5	30. 3	— 2½	—	57	67	54	—	O	O	Helder. †
6	— 0½	29. 11½	29. 11	58	71	60	O	—	N O	—bet.held.
7	29. 10½	— 11	— 11½	58	67	51	N O	N O	—	—Mist.
8	30. 0	30. 1	30. 1½	48	56	51	N	N	N	Mi.hel bet.
9	— 2	— 3	— 3	52	59	52	—	—	—	Held. Betr.
10	— 3	— 2½	— 2	55	64	55	—	O	O	Betr. Held.
11	— 1½	— 1	— 0	58	62	54	O	N O	N O	Helder.
12	29. 11½	29. 11	29. 10½	52	58	50	—	N	N	— Wolkig.
13	— —	30. 0	30. 0	51	56	48	N	—	—	Betr. Held.
14	30. 0	— —	— 1	49	54	46	—	—	—	Buyig.
15	— 2	— 2	— 2	52	59	48	O	N O	N O	Helder.
16	— 1¾	— 1	— 0	52	56	50	N O	—	N	Betr.hel.re.
17	29. 11	29. 9½	29. 7	52	56	48	N	N W	W	Held. Reg.
18	— 4½	— 4	— 4	51	56	47	W	W	N W	Buyig.
19	— —	— 6	— 8½	48	53	47	N W	N W	—	—
20	— 9	— 10	— 11	55	61	57	Z W	Z W	Z W	Betr.hel.re.
21	30. 0½	30. 1	30. 1½	57	66	58	—	O	O	— —
22	— 2½	— 3	— 3	60	71	62	O	—	—	Helder.
23	— 3½	— 3¾	— 3¾	63	71	62	—	—	—	—
24	— 3	— 2¾	— 2	63	71	58	—	—	—	—
25	— 2	— 1½	29.11½	59	67	59	N	N O	N O	Betr. Held.
26	29. 11	30. 0	30. 0	56	58	54	N N O	N	N	— —
27	30. 1	— 1	— —	53	61	52	N W	N W	N W	Helder.
28	29. 11	29. 10	29. 8	59	67	59	Z W	Z W	Z W	—— Bet.
29	— 7	— 5½	— 6	63	78	63	—	—	—	Wol.hel.re.
30	— —	— 7	— 7	62	64	60	W.	W	W	—reg.betr.
31	— 7½	— 8	— 8½	62	67	60	Z W	O	O	Re.bet.hel.

Hoogſte Barometer d. 30. 3¾ } middelb. d. 29. 3⅞
Laagſte Barometer d. 29. 4 }
Hoogſte Thermometer gr. 78 } middelb. gr. 62
Laagſte Thermometer gr. 46 }

* Den 4 's avonds, ten 11 uuren, zwaar Noorderligt uit het Oosten en het Westen.

† Den 8 's avonds, ten half elf, zeer zwaar Noorderligt uit het Oosten en het Westen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

KORT UITTREKZEL EENER VERHANDELINGE VAN DEN HEER MERIAN, OVER DEN ZEDELYKEN SMAAK.

't IS niemand onzer Leezeren van eenige beleezenheid in de hedendaagsch uitkomende Schriften onbekend, dat tegenwoordig veele Philoſophen agten een beginzel ontdekt te hebben, 't geen ons aanzet om zekere daaden goed of kwaad te keuren, en waar door de daaden Zedelyk goed of kwaad zyn, dit beginzel ſtellen zy in een onmiddelyk Gevoel, in een ſoort van natuurlyken Smaak, 't geen ze den naam van Zedelyk Gevoel of Zedelyken Smaak geeven. Over dit Onderwerp heeft de Heer MERIAN, eene Verhandeling aan de Academie der Weetenſchappen en beſchaafde Letteren te *Berlyn*, medegedeeld (*), waar van wy hier het hoofdzaaklyke zullen plaatſen.

De Heer MERIAN verdeelt zyn Onderwerp in drie deelen.

Voor 1. Onderzoekt hy of het Zedelyk Gevoel als een Philoſophisch beginzel kan doorgaan. Ten

2den vergelykt hy 't zelve met de Eigenliefde, en ten

3den maakt hy eene vergelyking tuſſchen dit beginzel en de beginzels van zedelykheid op Redenkaveling gegrond.

1. Een Philoſophisch beginzel is, volgens zyne bepaaling, een algemeen Voorſtel, 't welk, op eene klaare en verſtaanbaare wyze, de verſchynzels, daar aan ondergeſchikt, verklaart; een verſchynzel te verklaaren, voegt hy 'er nevens, is eene oorzaak aanwyzen, die 't verſchynzel kan voortbrengen, en waar van wy ons een nauwkeurig en volkomen denkbeeld kunnen vormen. —— In gevolge van deeze bepaaling, dunkt hem het Zedelyk Gevoel een beginzel dat zo wel Philoſophisch genoemd mag worden, als eenig beginzel 't geen men in de Natuurkunde aanneemt, ja 't mag met meer regts dien naam draagen; want de Natuurkundige is dikwyls genoodzaakt om op te klimmen tot oorzaaken, die zich niet voordoen aan de zinnen, en

(*) *Hist. de l'Academ. des Scienc. & Belles Lettres, à Berlin* Tom. XIV.

en die niet terſtond door proeven kunnen beweezen worden, terwyl het, in dit geval, aankomt op eene zaak, die elk kan weeten; elk heeft ſlegts zyn hart te onderzoeken om te weeten wat 'er in omgaat, wanneer hy iets goed of kwaad keurt.

Maar, men zal misſchien zeggen, dit Zedelyk Gevoel kan men door geene redenkaveling ontvouwen, en 'er dus een duidelyk berigt van geeven, en 't mag derhalven geen Philoſophisch beginzel heeten; men komt langs deezen weg weder tot de verborgene hoedanigheden, de ingeſchaapene denkbeelden, en de inſtincten, door de gezonde Philoſophie afgekeurd en verbannen. De Heer MERIAN antwoordt, dat het redenkavelen hier niet te paſſe komt: dewyl het 'er niet meer te paſſe kan komen, dan in dit ander Philoſophisch beginzel dat de zinnen ons het heete van het koude, het zoete van het bittere, leeren onderſcheiden; dat alle redenkavelingen in 't einde uitloopen op enkelvoudige denkbeelden, en dat dus alle ſtelzels voor deeze tegenwerping bloot ſtaan. — Maar is dan het Zedelyk Gevoel eene verborgene hoedanigheid? Niet meer dan 't Natuurlyk Gevoel; eene edelmoedige daad verwekt in my eene aangenaame aandoening, even gelyk de geur eener Rooze myn reuk ſtreelt, 't een is niet verborgener dan het ander, eene verborgene hoedanigheid is eene onbekende hoedanigheid, doch 't Gevoel van zedelyk goed en kwaad is eene hoedanigheid myner Ziele my ten vollen bekend. Naa dit alles nog te vraagen waarom wy het goede goed keuren en het kwaade wraaken? Is even 't zelfde als te vraagen, waarom wy den honig zoet en den alſem bitter vinden? en wat dies meer zy. —— Maar vraagt men verder, is het dan een ingeſchaapen Gevoel of Gewaarwording? Niet meer, zegt de Heer MERIAN, dan de natuurlyke zinnen: 't is, gelyk die, eene bekwaamheid, welke zich ontvouwt by tegenwoordigheid van zekere voorwerpen. En wat het gewraakte woord *Inſtinct* aanbelangt, wat zwaarigheid dat men zich daar van bediene, even gelyk van het woord *Aantrekking*, om enkel het verſchynzel aan te duiden?

2. In het tweede lid, geſchikt om 't Zedelyk Gevoel met de Eigenliefde te vergelyken, ſtelt de Heer MERIAN vast, dat eene daad goed of kwaad te keuren, even 't zelfde is als op eene aangenaame of onaangenaame wyze daar door aangedaan te worden; dat wy de Deugd niet goedkeuren of beminnen, dan uit oorzaake van 't vermaak dat zy ons ſchenkt, en dat dit vermaak, en de goedkeuring of liefde, vol-

volſtrekt een en 't zelfde zyn. — Doch, zal men zeggen, die liefde tot de Deugd is dan niets anders dan Eigenliefde, eene baatzoekende Eigenliefde? Wil men 'er dien naam aan geeven, 't zy zo; maar 't is onmogelyk volſtrekt belangeloos te zyn: het ſtaat aan ons niet, wy zyn geen meesters over de indrukken, die de voorwerpen op onze Ziel maaken: hing zulks van ons af wy zouden den alſem zo zoet als honig vinden, ons geheele leeven zou niets anders zyn dan eene aaneenſchakeling van aangenaame gewaarwordingen: dus vinden wy de Deugd aangenaam zonder dat wy kunnen beletten die zodanig te vinden; ſtaande te houden dat wy die aangenaam keuren, om dat ons belang zulks vordert, komt op 't zelfde uit als of iemand zeide, dat wy de honig zoet proeven, dewyl het ons belang is die zo te proeven. — 't Is in de daad met de zaak in deezer voege gelegen, dat baatzoekende Eigenliefde, eigenlyk geſprooken, eene liefde van overleg is, gebooren uit eene wel of kwaalyk gegronde redenkaveling over onze belangen: onze liefde tot de Deugd is niet van die ſoort, maar een voorafgaande Smaak, die alle oogmerken en inzigten voorgaat, en 't is, in 't algemeen, zeker dat het Zedelyk goed en kwaad ons zo onmiddelyk aandoen als het Natuurlyk goed en kwaad. Dit blykt middagklaar wanneer deeze twee ſoorten van goed en kwaad als in tweeſtryd zyn; de knaagingen van 't geweeten, by voorbeeld, die een misdaadiger te midden van het genot des vermaaks ontrusten, en de kalmte van Ziel, welke een braaf mensch opbeurt in het knellendst der droefenisſe, hebbe men voor niets anders dan het Zedelyk Gevoel te houden, zich tegen 't natuurlyk verzettende. De Deugd te beminnen om dat wy, alles wel in aanmerking genomen hebbende, bevinden dat ze ons grooter voordeel dan de Ondeugd toebrenge, dat is de Deugd uit Eigenliefde beminnen; dat is eene baatzugtige Liefde, die geen Deugd mag heeten. Dan de Deugd te beminnen uit oorzaake dat men haare ſchoonheid gevoelt, dat ze op onze Ziel eene aangenaame indruk maakt, haar om haar zelve te beminnen, dat mag in der waarheid Deugdzaamheid genoemd worden. — Hier uit volgt, dat de zuivere liefde tot de Deugd, welke in 't algemeen eene zo zwaare en moeilyke zaak ſchynt, de allernatuurlykſte zaak ter wereld is. Elke zedelyke aandoening is eene daad van zuivere liefde, of, met andere woorden, onze ziel laat, zonder eenig baatzoekend inzigt, haare genegenheid tot het goede blyken, om het goede zelf. En 't geen ten vollen bewyst, dat

de liefde, door het Zedelyk Gevoel verwekt, volſtrekt belangloos is; is, dat de meeste menſchen de Deugd beminnen, en ze niet betragten; en, by gevolge, zonder zich de voordeelen welke zy aanbrengt, te verzorgen: de ſnoodſte booswigten kunnen niet nalaaten de Deugd met hunne goedkeuring, hunne hoogagting, te verwaardigen en zich over dezelve te verwonderen. Deeze bedenkingen toonen duidelyk, dat 'er geen beuzelagtiger geſchillen zyn dan de diepzinnige, welke men gevoerd heeft over de zuivere en de baatzoekende liefde: naardemaal de eene en de andere tevens gevonden wordt in de edelaartige en onedele aandoeningen, die of uit Overdenking of uit het Gevoel zelve gebooren worden.

3. Met het derde deel gaat de Heer MERIAN voort om de Zedekunde van het Gevoel met de Beredeneerde Zedekunde te vergelyken. Tuſſchen die twee is, wat de leere of de geboden aanbelangt, geen verſchil, geen tweeſtryd; een en het zelfde vraagſtuk kan op verſcheidene wyzen worden opgelost; het is geenzins onbeſtaanbaar, dat eene gevoelde waarheid ook door redenkaveling bekend worde. Maar welke is in onzen geest het eerſte beginzel van zedelykheid? Hoe onderrigt ons de Natuur zelve van onzen pligt? —— De meeste Philoſophen beweeren, dat de oorſpronglyke kennis van Zedelyk goed en kwaad, niet verkreegen kan worden dan door 't behulp der Rede, of door de werking des verſtands, 't welk beginzels ſtelt, en daar uit gevolgen trekt. Maar is het wel mogelyk, dat het zedelyk oordeel over onze bedryven, zich eerst zou opdoen aan 't einde eener aaneenſchakeling van redenkavelingen, uit een afgetrokken beginzel afgeleid? Het gros des menschdoms is onkundig van die beginzels, het weet niets van de kunst om daar uit gevolgen te haalen. De Philoſooph vindt ze uit, zonder, by voorkomende gelegenheden, zich daar van te bedienen, eer hy zyne afgetrokkene denkbeelden in orde geſchikt heeft, is door 't Gevoel het vonnis reeds geſtreeken: en zou de Natuur, die ons door onmiddelyke gewaarwordingen verwittigt van Natuurlyk goed en kwaad, de ontdekking van het Zedelyk goed en kwaad, voor ons zo moeilyk gelaaten hebben? De onbeſchaafdſte menſchen leveren blyken op, dat zy die kennis bezitten; men vindt 'er de trekken van in kinderen, ja ook in de dieren, en hoe kan men overzulks dit aan redenkaveling toeſchryven? —— Andere Philoſophen ſtellen de kennis van dit onderſcheid in 't onmiddelyk begrip des verſtands, 't welk

welk, hunne agtens, de overeenkomst of de ſtrydigheid der daaden, zo vlug en vaardig opmerkt, als het ziet dat een driehoek drie hoeken heeft. Dus doende bepaalt men de kennis van Zedelyk goed en kwaad aan een enkel verſtandig bezef, aan eene dorre beſpiegeling. Terwyl het nogtans zeker is, dat wy, op eene gansch andere wyze aangedaan worden, wanneer wy een weldaadig of menschlievend bedryf aanſchouwen, dan wanneer wy eene driehoek zien of een enkel verſtandige grondregel overweegen. In 't eerstgemelde geval gaat het verſtandig begrip vergezeld of wordt gevolgd van eene Gevoelige aandoening; in het tweede heeft niets dergelyks plaats. Indien deeze gevoelige aandoening ons ontbrak, zouden alle waarheden, die ons ter betragting moeten opleiden, niet meer dan enkel beſchouwlyke waarheden, en eene volſlaagene werkloosheid, het minst kwaade gevolg van dit alles weezen.

PROEVE OVER HET WARE SCHOON DER VRIENDSCHAP, DERZELVER VOORTREFFELYKEN OORSPRONG, EN DE BYZONDERE VOORDEELEN, DIE ZE DEN MENSCH TOEBRENGT.

SOCRATES had de gewoonte van te zeggen, 'er is geen voortreffelyker bezitting, dan een oprecht Vriend; ook kan men uit geen ding op aarde meer vrugt, noch wellust rapen, dan uit de Vriendſchap; daarom achtte Hy hun lage en kruipende Zielen, die het verlies hunner Rykdommen bezwarelyker verdragen konden; dan het verlies van Vrienden. *Laërtius 2de Boek.*

Schoone, beminnelyke, aanvallige Vriendſchap, die de grootſte luister van het Menschdom, het ſchoonſte ſieraad der redelyke Wezens zyt; een Bron van het ſtreelendſte genoegen, een Bron van alle aardſche gelukzaligheit; gy zyt een ſchat van oneindige, van onwaardeerbare waarde, welks genieting de Ziel der ſtervelingen den hoogſten trap van genoegen doet bereiken. Uwe voortreffelykheit is alleszins blykbaar! dewyl gy alle de handelingen der genen, die U hoog waarderen, beſtiert, volgens het rigtſnoer van Billykheit, Rechtvaardigheit, en Liefdadigheit. Dog hier in blinkt voornamelyk uwe beminnelykheit uit, dat gy zyt eene medogende, eene aandoenelyke, eene gevoelige, en teerhartige Onderſteunſter der ongelukkigen, der verdrukten, en door de wispelturige fortuin verlaten ſtervelingen! Gy

beweegt de gevoelige harten tot medelyden en ontfermíng, gy doet enen aandoenelyken boezem gloeijen, en ontſteekt in de Ziel het vuer van ware Edelmoedigheit. Het lust me thans, ô Hemelſche volmaaktheit! enige uwer bekoorlyke ſchoonheden in ene flauwe ſchets voor het oog der wereld bloot te leggen. Het lust my uwe vriendelyke, uwe innemende gedaante in een beknopt Tafereel te brengen, en uwe bereidvaardigheit, om den elendigen te ondersteunen, met enige trekken, ware het mogelyk, naar het leven af te ſchilderen.

Uw naam alleen, uw zagte naam, ô ſchoone Vriendſchap! brengt iets bevalligs mede; alle de denkbeelden, welke door denzelven in myne Ziel verwekt worden, zyn bekoorlyk, en de gedagten aan U zyn my wonder zoet. Ik verbeeld my in U de gedaante ener bevallige, ener zeer aantrekkelyke Maagd, ener Maagd, die niet ſlegts ſchoon en bekoorlyk is; maar wier wezenstrekken alle evenredig vriendelyk zyn, waar in noch teekens van agterhoudenheit, noch van enige ſnoode geveinstheit, ontdekt worden; maar alleen de zulke, die ene gulle openhartigheit te kennen geven. Uwe oogen zyn liefelyk, minnelyk, bevallig en innemend, bezittende een aanlokkend vermogen, ene zoete aantrekkenskragt! De bevalligheit van alle uwe leden geeft enen volmaakten zwier aan uwe verbazende ſchoonheden, daar ze op 't hoogſte volmaakt zyn, ten aanzien van hare gedaante: dan, dit is 't niet alleen; elk deel, daar en boven, dat ik my van U vertegenwoordig, bezit ene juiste eenpatigheit, ene ſchilderagtige aanvalligheit, die alle beſchryving oneindig overtreft. Geen wonder, dat zulk ene alles overklimmende Schoonheit, van zulke ene uitmuntende aantrekkelykheit, in welke zich alle de bekoorlykheden vereenigen, welke in ene ryke verbeelding kunnen opkomen, en die onder duizend Maagden verdeeld, aan elk ene ſchier volmaakte, ene byna Engelagtige ſchoonheit zouden mededeelen; geen wonder, dat zulk ene ſchoonheit gevoelige Zielen treffen moet, en in een wel geſteld hart een gloed van zuivere liefde tot haar doet ontvlammen.

Ongetwyfeld is uwe afkomst Hemelsch, ô beminnelyke Vriendſchap! ongetwyfeld zyt gy van enen Godlyken oorſprong! de volmaaktheit moet uwe Formeerſter, en de Gelukzaligheit uwe getrouwe, en zorgvuldige Voedſter geweest zyn; overmits de gaven dezer twee hemelſche Zoogvrouwen in U volmaakt zyn overgedrukt, en zich zamen vereenigen in één onderwerp. De Oprechtheit, de Zuiverheit,

heit, de Gedienſtigheit, en de Bereidwilligheit zyn uwe Staats-jufferen, deze verzellen uwe liefelyke voetſtappen allerwege waar gy gaat; terwyl de vaardigheit, op uwe bevelen agt gevende, U voortreed; altoos en in alle gevallen gereed zynde, om op uwe bevelen elk ten dienſte te ſtaan; en als ene Bodinne van blyde boodſchap uwe aangename komſte alomme bekend te maaken.

Hemelſche Maagd! onafbeeldelyke Schoonheit! welgelukzalig is hy, die u bezit, gelukkiger dan iemand kan zyn met de bezitting van de grootſte ſchatten der weereld zonder U! Schoon gy, van enen Godlyken oorſprong zynde, voor de volmaaktheit alleen geſchikt ſchynt, behaagt U echter de verkeering van onvolmaakte Stervelingen; gy woont onder dezelven; gy zyt uit de hoogte op de laage aarde nedergekomen, en dit verblyf behaagt u nog, ſchoon uwe afkomst uit den Hemel zy! Gy ſchynt waarlyk alleen geſchikt te zyn voor wezens van edeler natuur, van meerder volmaaktheden dan wy; nogtans verkeert gy onder ons; onder ons, die aan geſtadige wiſſelvalligheden onderworpen zyn; onder ons waar van zommigen u verachten, verſmaden, en uwe gaven, die gy onder de Stervelingen uitdeelt, ſchandelyk misbruiken? Dus ſchikt gy u zelven ook naar het tydelyke, ſchoon gy inderdaad tot de eeuwigheid behoort! Maar, zonder u verkeerde ook alles in enen Bajert. Zonder u verwilderden de menſchen in de wreedſte Tygers, in de listigſte Wolven, en in de verſcheurendſte Beeren. Zonder u verloor het menſchelyk Geſlagt al zyne redelykheit, en 't zou ras, met het redelooze Vee, in enen gelyken rang ſtaan. Zonder u wierd de aarde ene woesteny, de ganſche weereld ene akelige wildernis. Zonder u zyn de Stervelingen waarlyk arm en berooid. Zonder u bezitten de ryken geene wezentlyke ſchatten. Zonder u is 'er geen geluk, geen waar genoegen. Maar met u bezit men alle de ſchatten der weereld. Zal het Goud de Ziel verkwikken, of zal het Zilver de wyde Schatkamers onzer begeertens vervullen? Kunnen alle de ſchatten zamen genomen, die het Oosten en Westen uit hunne ingewanden ſtorten, den menſchen een waar genoegen, een zuiver geluk aanbrengen? Het genoegen heeft te vaak enen afkeer van het Goud, en ziet met veragting te dikwils op het Zilver, als op dingen die waarlyk geen wezen bezitten; het kent ze niet, en om zich te voldoen, begeert het geheel iets anders. Dog gy, ô Hemelſche Vriendſchap! Gy alleen zyt het, die onze Zielen met die volmaakte wellust voor een groot

gedeelte vervullen kunt. Gy haat de geveinsdheit, en de geveinsdheid ſchrikt op 't hooren van uwen naam. De bleeke Nyd heeft van u enen doodlyken afkeer, en gy verbant ze verre van u. Beide deze verderfelyke ondeugden vlieden uit uwe tegenswoordigheit. Die Verdervers van het menſchelyk Geſlagt; die gevloekte Haters van Vrede, Liefde en Vergenoegen, laat gy de Zielen der genen niet vergiftigen, waar van gy alleen de Bezitſter zyt. Dus zyn ze gelukkig, die u beminnen; by u vinden ze een waar genoegen, enen wezentlyken wellust; gy opent hun de bron van aardſche Zaligheit, waar uit de zuiverſte vermaken geſtadig voortvloeijen.

Dog mogen zwakke Stervelingen zich op dat voorregt beroemen, dat gy onder hen woont, dat gy uwe Hemelſche gaven nog met ene vriendelyke en milde hand onder hen uitdeelt; gy ſchynt echter voor ſtoffelyke wezens in vele opzigten al te volmaakt; ten minſten weten 's werelds wisſelvalligheden zich nu en dan tegens u op te werpen. Duizend middelen vind de Onbeſtendigheit, en van duizend middelen bedient ze zich, om die Bron van dat Hemelsch Geluk, van dien zaligen wellust, welken uwe bezitting ons ſchenkt, enigermate te ſtoppen! Zo groot, ô Stervelingen! is de onvolmaaktheit van onzen ſtaat in deze weereld, die we al te vaak in vele gevallen op de gevoeligſte wyze ontdekken; voor al, wanneer wy van de tegenswoordigheit onzer beste Vrienden beroofd worden, en hier door ook den verkwikkelyken invloed der lieſdadige Vriendſchap miſſen! Wanneer we ons van dat zoete, dat bekoorlyke, dat verrukkende, het geen ene regtſchapen Ziel in de tegenswoordigheit van ware Vrienden vint; wanneer we ons van dat gulhartige, dat oprechte, dat innemend vriendelyke; 't geen het leven van ons leven genaamd mag worden, en dat men zonder oprechte Vrienden nergens vinden kan; wanneer we ons van dien ſchat, de tegenswoordigheit onzer Vrienden, beroofd zien: dan word de Ziel onrustig, daar ze anders ene ſtille kalmte gevoelt; dan word ze onrustig, door een rusteloos verlangen. Ach wat is het verlangen pynlyk, wanneer men reikhalzend uitziet naar de tegenswoordigheit van hun, die men hoog ſchat! Maar ach! wat is de ſmart groot, wanneer men helaas! eenen waren boezem-vriend verliest! wanneer de wreede Dood ons berooft . . . . . !

Dan, ik beſchouw u, ô verkwikkelyke Vriendſchap! liever van enen voordeeliger, van enen gunſtiger kant; in dat ge-

gelukkig gezigt, zo als gy myne Ziele van den eerſten dageraad myner tederſte jeugd onder uwe liefelyke heerſchappy gebragt hebt, en my zulke oprechte Vrienden hebt doen aantreffen, met welke ik duizend onſchuldige vermaken geniet, en genoten heb. Nu eens op het eenvoudig Land, alwaar de koele ſchaduwen ons verkwikten in heete zomerdagen, en een zuizend windje, door het teder kruid en jeugdig loof ſpelende, ons als in een zagten ſlaap in eene zoete verrukking wiegde; door zyn ſtreelend geblaas ons verkwikte, terwyl de Bloempjes ons op de liefelykſte geuren onthaalden, en een ſchoon, een heerlyk gezicht onze zinnen ſtreelde. Dan weêr, wanneer de Winter ons in de warme vertrekken opſloot, daar we onze harten aan den ronden haart vrolyk maakten, met zulke Vrienden, wier gulhartige ommegang my zo vermakelyk; wier trouhartige vermaning my zo nuttig, wier getrouwe raadgeving my zo heilzaam was, dat 'er het gebouw van myn geluk altoos veilig op heeft mogen rusten. Of wanneer wy den tyd beſteedden in ernſtige geſprekken, die ons eigen nut, en de zuivere deugd ten onderwerpe hadden; terwyl in alle onze Zamenkomſten een glans van liefelyk genoegen uit onze blyde gezigten ſtraalde. ô Zielverkwikkende aandoeningen, welke niemand kent, dan die u, ô ſchoone Vriendſchap, kent.

Maar ik heb uwe uitmuntende Schoonheden tot nog ſlegts van eenen kant beſchouwd, met flauwe trekken getekend; en uwe grootſte voortreffelykheden, uwe uitmuntendſte hoedanigheden nog niet in haar voordeeligſte ligt geplaatst. Alle vermaken, alle ogenblikken van genoegen ſtel ik alleen op rekening der gulle Vriendſchap, naardien men bezwaarlyk zich alleen vermaken kan; of met zulken die ons onbekend zyn; want welk genoegen word niet geheel ſmakeloos, wanneer wy 't met geene opregte Vrienden deelen.

Maar wat zyt gy, ô ongeveinsde Vriendſchap! niet een heilzame Balſem in tyden van tegenſpoed, in dagen van verdrukking, in dagen van rouwe en treurigheit! Drukkende ongelukken, jammerlyke tegenſpoeden, ſmartlyke rampen waren zonder u onverdragelyk: In die zieltreffende omſtandigheden reikt gy ons uwen byſtand toe. Gy zyt de Verzagtſter van ons leed, ondersteunende de zwakke menſchelykheit in den overlast der allerdrukkendſte rampen! Hoe vaardig zyt gy om u te ſpoeden ter hulpe van hun, die onder eenen drukkenden last van wederwaardigheden zugten;

by u vinden de ongelukkige de beste en heilzaamste vertroosting.

De weldadigheit en goedheit, die twee uitschitterende Deugden onder redelyke Wezens, maken alle bedryven, die uitwerkzels zyn van ware Vriendschap, zo pryswaardig, dat ze in ieders ogen beminnelyk zyn. Deze schoone Deugden, welke zich nimmer van de Vriendschap afscheiden, deze deugden zyn het, die een ieders hart gevoelig maken voor de zuchten der Elendigen, voor de klagende stemme der beroerde Nooddruftigheit; niet duldende dat de noodlydenden lange vrugteloos om hulp smeeken, eene bereidwillige Dienstvaardigheit is vlytig ter hunner reddinge, en eer ze hunne nooden nog regt geklaagd hebben, zyn ze reeds geholpen. Rampen en tegenspoeden weet gy, ô goede Vriendschap! niet slegts te verzagten; maar zelfs gelukkig af te weren; zo niet geheel, ten minsten indierwoege dat de helft van het gewigte niet nederstorte, op die hoofden, over welke het gedreigd wierd. De weerlooze kindsheit vleit zich in uwen schoot en armen; Ik zie u de tederste Wigtjes koesteren, die, Ouderloos, en verlaten, voorwerpen van een hartlyk medelyden zyn. Ik zie u in alle gevallen, in alle omstandigheden, bereidvaardig toeschieten; en al wat ongelukkig genaamd kan worden, vind zyne enige hulp en vertroostinge by u. Bedrukte Weduwen, verlaten Weezen, anders van alles beroofd, neemt gy onder uwe zagte bescherming. Dus breid gy, met ene verwonderlyke gedienstigheit, uwe armen uit om den hulpeloozen te helpen. ô Bron van Liefdadigheit! ô gy veilige toevlugt, by welke men in alle gelegenheden, in enen toestand zelfs van vertwyfeling, redding vinden kan. Door u geniet men den hoogsten graad van zuivere blydschap, van zuiver genoegen, van waar geluk. Gy bewerkt de weldadigheit, en niets kan ene gevoelige Ziel kragtiger aandoen, noch meêr vermaak schenken, dan ongelukkige stervelingen in den uitersten nood te ondersteunen! Welk ene aandoening verwekt zulk ene edelmoedige daad by iemand, die zich van alle zyden geprangd voelt door zyne ongevallen; en op het onverwagtste uit zyne grievende omstandigheden gered word. Maar welk een genoegen, welk een onuitsprekelyken wellust verwekt het niet in de harten der genen, die zulke ongelukkige slagtoffers der wreede fortuin redden mogen! hunne Zielen worden op dat ogenblik geheel van vreugde overstort, en smaken ene blydschap, die men te vergeefs elders in de wereld zoeken zou.

Dus

Dus merk ik u, ô Vriendſchap! aan, als de veiligſte toevlugt in gevaren, en oogſchynelyk ongeval; want ik zie u geſtadig met een onverbeeldelyk genoegen alles aanbieden, wat ene ſmartlyke behoeftigheit nodig heeft. Ik zie u de naakte Armoede met kleederen dekken; den mageren honger zie ik u met ſpyze verdryven; druk, rouwe en leed zie ik door u verwisſeld in ene aangename vrolykheit. Zo omarmt de nooddruftigheit uwe voeten met tranen van genoegen op de wangen, en al wie met wederwaardigheden te worſtelen heeft, vind by u heul en vertroosting; naardien gy mildlyk en blymoedig uwe vertroostende gaven met een hart vol medelyden toereikt. Gy hangt voor myn gezigt de aandoenelykſte ſchildery, op welker beſchouwing myn boezem ieder ogenblik bewogen word!

Hoe onbeſchryfelyk zyn de aandoeningen, welke gy verwekt in de harten van hun die u hoog waardeeren; en welk ene zoete en gevoelige overeenſtemming ontſtaat 'er in de Zielen van oprechte Vrienden! Gy bind de harten der zulken door enen zagten band te zamen, en vereenigt dus alle hunne neigingen. Wederzyds mogen zy oprechtelyk voor elkanderen hunne harten uitſtorten; gy maakt hunne belangens dezelfde, op welke zy van weerskanten even oplettend zyn. Men ſchiet, door u bezield zynde, niet ſlegts in enen dringenden nood elkanderen by; maar men is voor al zorgvuldig om beider rampen met enen gelyken moed af te keeren; en elkanderen groothartig by te ſtaan; ieder is even vlytig om zynen Vriend gelukkiger te maken. Hoe vele doorlugtige voorbeelden hebt gy hier van niet opgeleverd, met welke levendige verwen zou ik deze ſchildery bevallig en aandoenelyk kunnen afſchilderen: dog het beſtek en de grond dezer Tekeninge lyden niet, dat ik verſcheiden, en onderſcheiden perzonen in dezelve vertoone, dewyl hier door het werk verward zou worden.

Myn beſtek laat nog maar een enkelen trek toe; en daarom eindelyk, welke heilzame Raadgevingen verſchaft gy niet, ô openhartige Vriendſchap! in Dolingen, hoe ongeveinsd zyn uwe Vermaningen, wanneer men van het regte ſpoor afdwaalt, en eischt het gewigt der zake zulks, zo ſpaart gy zelfs geene harde beſtraffingen! Gy wyst ons den weg aan tot het ware geluk, ongeveinsd leert gy ons onze gebreken kennen; en pryst ons, boven alles, het betragten der Deugd aan. Met zagtheit ligt gy gemeenlyk het bedriegelyk dekzel der verleidinge af; maar is het noodzakelyk, dan rukt gy het zelve af met geweld; zo veel be-

lang

lang doet gy den enen Vriend in des anderens welzyn ſtellen.

O Bron van genoegen! O gezellige Vriendſchap! u merk ik aan als het Zout des Levens; als het beſte ſieraad en de luister van het Menschdom, ja als de zuivere Fontein onzer aardſche Zaligheit!

C. V. D. G.

VAN DE VERLOSSING DER PLACENTA.

Door

JOHN HARVIE M. D. *en* Leeraar in de Vroedkunde.

(*Uit het Engelsch vertaald.*)

VAn de vroegſte tyden af tot op de tegenwoordige heeft men verſchillende gedagten gehad, en verſchillende aanwyzingen gegeeven raakende de verloſſing van de *Placenta*. Men kan de waarheid hier van zien uit een groote menigte Schryvers over de Verloskunde, en den omnegang met hedendaagſche Vroedmeesters.

De eerſte en gemeenſte handelwyze misſchien, is, geweest, de *Placenta*, onmidlyk na het kind, te verloſſen. Om dit te doen hebben ſommigen aangeraaden, de hand terſtond in te brengen; anderen hebben gewild, dat men aan den navelſtreng moet trekken; anderen, dat men de vrouw moet doen niezen, hoesten, of braaken.

De tweede wyze is, dit geheele werk voornaamlyk aan de natuur over te laaten.

De manier van de *Placenta* te verloſſen, onmidlyk na de geboorte van het kind, door de hand in de *uterus* te brengen, om dezelve los te maaken en uittehaalen; welke veele praktizyns hebben gehouden als een goede en noodzaaklyke behandeling, is met groote pyn en gevaar verzeld.

Door zulks te doen moet de *uterus* dikwils beledigd worden, en de gevolgen hier van kunnen zeer ras zyn, een verſterving van het deel en de dood. Doch al geſchiedt 'er niet zulk een groote belediging, men heeft een ander, niet min gevaarlyk, ſchoon niet zo ſchielyk, gevolg, te vreezen; ik meen' eene ontſteeking en de koorts welke hier door veroorzaakt wordt; een' koorts, inderdaad, zo gevaarlyk, dat weinigen dezelve overleeven, niet tegenſtaande 'er, van 't begin af, door bekwaame Geneesheeren, alles tegen aangewend zy.

Ik

Ik ben altyd zeer op myne hoede geweest voor iet te doen, waar van de geringſte ontſteeking in de *uterus* kon volgen; en uit zorgvuldige waarneeming van het gene in myn eige praktyk gebeurd is, kan Ik verzekeren, dat de vrouwen zelden of noit zo volmaakt wel herſtellen, als de hand ingebragt is geweest, 't zy om de *Placenta* af te haalen, of het kind te keeren, dan waar de natuur zelve haar werk heeft verrigt.

Al was met die maniere van doen minder pyn en gevaar verzeld, 'er kan, in de daad, geen reden zyn, om dezelve ten allen tyde te werk te ſtellen, als of de natuur, na de verlosſing van het kind niets meer zou konnen doen. Het is 'er anders mede geſteld; zy is meesteres over haar eigen werk, en laat zelden na het uittevoeren. Wy hebben derhalve reden om ons te vleijen, dat deeze wyze van doen door den tyd verworpen zal worden, gelyk Ik weet dat reeds door eenigen van de bekwaamſten in ons beroep gedaan wordt.

Deeze bewerking was door verſcheide vooroordeelen ingevoerd. Sommigen zeiden: indien wy eenigen tyd, ſtel een uur lang, op de natuur wagten, zal de hand niet met zo veel gemak, voor de vrouw of voor ons zelve, konnen ingebragt worden, als wanneer het onmidlyk na de verlosſing van het kind ware geſchied.

Hier op is ligt te antwoorden: een vreemd lichaam, in de *uterus* onthouden, zal de ſterke ſamentrekking beletten; derhalve kan dit niet gebeuren zo lang de *Placenta* binnen is, zo dat, uit dit wagten, weinig of geene zwarigheid zal volgen.

Een andere reden, welke gegeeven wordt voor het inbrengen van de hand onmidlyk na de verlosſing, is, om te weeten of 'er nog een kind zy: doch hier toe is het onderſlaan met een vinger genoeg; en deeze behandeling is niet noodzaaklyk, nademaal men de hand op den buik leggende, zo 'er nog een kind is, het zelve ten eerſte ontdekt.

Sommige praktizyns van deeze klaſſe, meenen, dat hun werk, met het uithaalen van de *Placenta*, als de Lyderes verlangt rust te hebben en van hunne pynigende handen bevryd te wezen, nog niet gedaan is, maar nog een andere wreede beworking te moeten doen: naamlyk, de *uterus* te reinigen; of met andere woorden, de hand ten tweedemaal in te brengen, om eenig geronnen bloed, welk 'er in mogt zyn, af te haalen. Dit zeggen zy te doen om de naweën voor te koomen; terwyl dezelven hier door allermeest veroorzaakt worden.

En

En hoe kunnen zy weeten of de vrouw naweën zal hebben of niet? men zegt, alle vrouwen hebben ze min of meer, uitgezonderd van het eerſte kind: de ondervinding leert ons, dat dit ongegrond is. Veele vrouwen worden 'er van geplaagd by het eerſte en alle volgende kinderen; terwyl veel andere menige kinderen gehad hebbende, niet weeten wat naweën zyn. Maar geſteld, dat dit yslyk werk van reiniging dezelven voorkwam, in geſtellen waar in ze zekerlyk in meer of minder trap zouden koomen, het zal echter een overbodig werk zyn in zulke geſtellen, waar geene zouden volgen.

Men heeft reden te twyffelen of geronnen bloed, in de holte van de *uterus*, en van tyd te tyd uitzakkende, alleen deeze pynen kan veroorzaaken; want dan moesten alle vrouwen 'er eenige hebben, 't welk wy weeten zo niet te zyn.

Ik verbeelde my, dat deeze pynen dikwils ontſtaan van een ſtaat der zenuwen, byzondere geſteldheden eigen; en dat een' vrouw welke ligt aandoenlyke zenuwen heeft, meer of minder pynen kan hebben, niet tegenſtaande alle voorzorge gebruikt zy om dezelven te verhoeden.

Een ander nadeelige manier van doen, van ſommigen aangepreezen en te werk geſteld, is, het trekken aan den navelſtreng, om de *Placenta* af te haalen; een' behandeling, naar myn oordeel, zeer gevaarlyk, en ligt in ſtaat om een' omkeering van de *uterus* te veroorzaaken.

Dit moet natuurlyk gebeuren als de ſtreng ſterk getrokken wordt, en zal onvermydlyk zyn als de *Placenta* zeer vast zit; of als deeze kragt van trekking geſchiedt terſtond na de geboorte van het kind; om dat, op dien tyd, de *uterus* in veele vrouwen weinig of geheel niet is ingetrokken, en by gevolg een' omkeering, op deeze wyze veroorzaakt, gewis gevaarlyk, indien niet terſtond doodlyk zal worden.

Ik was in vroeger tyd zo verre van eenige hope van herſtelling van een omgekeerde *uterus* te hebben, dat Ik my verbeeldde, een vrouw kon zulk een toeval naauwlyks eenige minuuten overleeven, al wierdtze met alle omzichtigheid behandeld: maar het volgend geval heeft my doen zien, dat het niet altyd onmidlyk doodlyk is.

Ruim een jaar geleeden werd Ik uit myn bed geroepen, en verzogt met allen mooglyken haast te koomen by Juffrouw C. die zo aanſtonds verlost was, en men oordeelde te ſterven. Zy woonde naby myn huis, zo dat 'er weinig

tyds

tyds verlooren wierdt in naar haar toe te gaan. De vroedvrouw toonde my, met groote verbaasdheid, de reden waarom Ik met zulken ſpoed geroepen was. Ik zag de Baarmoeder omgekeerd, de *Placenta* overal vast aan haare *fundus*. Ik ſcheidde terſtond de *Placenta* af, en nam verſcheide ſtukken geronnen bloed weg. Hier na zette Ik de toppen van myne vingers, by malkander gevoegd, tegen het meest neerhangend gedeelte van de *uterus*, bragt dezelve eerst in de *vagina*, en drukte voorts met de hand opwaards, tot dat Ik bemerkte dat de *uterus* volkomelyk wederom in haar plaatſe was gebragt. Dewyl Ik eenige ſamentrekking voelde, trok Ik myne hand met een halven draai te rug, waar door ze gemaklyk uit de *uterus* ſlipte.

Nu zag Ik eens naar de geſteldheid van myn' Lyderes; haare pols was niet te voelen, haar wezen zag doodsch en bleek, en was bedekt met groote druppen zweet, de ledemaaten koud, de ademhaaling langzaam en bezwaarlyk, als van een mensch die ſterft. Haar man en vrienden drongen zeer, te zeggen wat Ik 'er van oordeelde. Ik zeide van gedagten te wezen, dat zy maar eenige minuuten meer kon leeven. Haare ademhaaling werdt raſſer, en ten uiterſte moeilyk. Ik deed haar achterover leggen, en het aangezicht met *Eau de la Reine* waſſchen; kort hier op kon men haare pols nu en dan voelen, en zy nam een ſtuk brood, in wyn geweekt, door.

Ik kreeg hope dat zy niet zo ſchielyk zou ſterven, als Ik my in 't begin verbeeld hadt; zy bekwam allengs, en een uur hier na verliet Ik haar, my verheugende, dat zy in ſlaap was geraakt; en zy was ten einde van de maand zo verre herſteld, dat zy weder kon uitgaan. Naderhand kreeg Ik berigt, dat zy op het land, waar zy zich, om de verſche lugt, onthieldt, omtrent vier maanden na haar kraam, een zwaaren hoest met uitteerende zweetingen hadt gekreegen, waar aan zy was overleeden.

Ik heb in 't ontleedkundig *Muſæum* van Doctor HUNTER gezien een omgekeerde *uterus*, waar van de Doctor de verklaaring doet in zyne leſſen. De *uterus* was in de *vagina* geduwd, doch niet volkomelyk te rug gebragt, gelyk hadt moeten gedaan worden; zo dat de *fundus uteri* laag in de *vagina* was gelaaten. De vrouw hadt nog drie jaaren, na het toeval, geleefd, met een geſtadigen afloop, welke haar zwak en waterzugtig hadt gemaakt; tot dat zy eindelyk ſtorf.

De Doctor zegt my, dat hy naderhand een andere vrouw, in dezelfde beklaaglyke geſteltenisſe gezien hadt, omtrent twee

twee jaaren na haare bevalling, maar geen' gelegenheid gehad om het einde te weeten.

Ik heb de omkeering van de *uterus* aangemerkt als veroorzaakt door onbehoorlyk te trekken aan den navelſtreng; doch zy kan ook door andere onvermydbaare oorzaaken voortkoomen, als in het geval te vore gemeld, waar de vroedvrouw my opregtelyk verklaarde den navelſtreng niet aangeraakt te hebben dan om hem te binden, en het kind 'er van af te ſcheiden: en terwyl zy hier mede bezig was, ſcheen de vrouw weën te krygen, zo ſterk alsze kort na de verlosſing zelden zyn, en onder een van deeze was de omkeering geſchied.

Dit ongelukkig toeval kan veroorzaakt worden door de volgende omſtandigheden.

Het is bekend dat de navelſtreng niet altyd even lang is; ſomtyds vinden wy hem zeer lang, en op andere tyden wel zeer kort; en zo hy al niet van natuure kort is, kan hy het worden door eens, twee of driemaal om den hals van het kind geſlingerd te zyn.

Laatenwe onderſtellen dat de navelſtreng kort, de *Placenta* aan den bodem van de baarmoeder heel vast, de vrouw van een ſlappe geſteldheid is, en het kind met heftige weën ſchielyk en met geweld verlost is; dan zal deez korte ſtreng natuurlyk zeer ſtrak wezen, en de *Placenta*, welke zeer vast gehegt is, in het *os tincæ* dryven: dus zal 'er eene aanprikling geſchieden, en de Lyderes genoodzaakt worden te perſen; hier door zal nog een grooter gedeelte gedreeven worden in den mond van de baarmoeder, en de weën zullen ſterker en ſterker worden, tot dat een' omkeering geſchiede.

Door twee of drie ſterke weën kan dit, in zulke omſtandigheden, veroorzaakt worden; en zo 'er al op deeze wyze geene omkeering volgt, Ik geloove echter dat ze kan, en ook ſomtyds in de daad geſchiedt, ſchoon 'er geen geweld, met aan den navelſtreng te trekken, gedaan zy.

Wanneer 'er, derhalve, ſterke weën, onmidlyk na de geboorte van het kind, bemerkt worden, moeten wy zeer oplettende zyn, en zonder tydsverzuim onderzoeken of de *Placenta* als in een klomp en met geweld naar beneden koomt; en in zulk een geval moetze met de hand tegengehouden worden, met zo veel kragt datze de perſing wederſtaat.

Laat, terwyl dit geſchiedt, de andere hand van buiten op den buik gelegd worden, om te voelen wanneer de *uterus* zich

zich begint ſamen te trekken; hier na zal 'er geen gevaar van omkeeringe meer zyn, en dan kan men de *Placenta* gerustlyk laaten uitkoomen.

Om de *Placenta* na de geboorte van het kind te doen afkoomen, hebben ſommige Schryvers geraaden, en het is, ach arme! een zeer gemeene wyze van handeling, de vrouw te doen niezen, hoesten of braaken; en dit laatſte wordt zelfs ſomtyds gedaan door haar Tabak te doen rooken.

Braakingen, op deeze wyze verwekt, zyn dikwils gevaarlyk, en Ik heb 'er, in de daad, onlangs de kwaade uitwerkingen van gezien. Men hadt een tedere jonge vrouw, by welke de *Placenta* hoog bleef, doen ſmooken; hier door werdt een' braaking verwekt, welke veele dagen duurde, met zulk een geweld, dat zy niets in de maag kon houden, en in groot gevaar van haar leven was.

De gewoone gevolgen van een verwekte hoest, niezing of braaking, zyn, dat de omloop van het bloed, door deeze ſtuipagtige werkingen wordt aangezet, en ten zelfden tyde met kragt uit de vaten van de *uterus* uitgedreeven. En deeze ſtrooming zal te meerder en geweldiger zyn, nademaal de *Placenta* de inkrimping van de *uterus* belet, en de monden der vaten open houdt.

Veele vrouwen zyn door zulk een verlies van bloed, in een half uur weggeſleept; maar nog veel meer zyn door uitteering, waterzugt en andere gevolgen van zulk een groote ontlastinge geſtorven.

Deeze zyn de verſcheide handelwyzen, waar van gebruik gemaakt wordt door dezulken, die denken dat men de natuur haar eigen werk niet kan aanvertrouwen; of meenen dat zy niet in ſtaat is om het uit te voeren.

Ik zal nu overgaan om te toonen hoe de natuur de *Placenta* uitdryft, en welke de beste en veiligſte wyze is om haar te hulp te koomen.

Kort na de verloſſing van het kind, ſcheidt de ſamentrekkende kragt van de *uterus* de *ſecundinen* af van haar inwendige oppervlakte, en perſt dezelve naar beneden op den mond van de baarmoeder; en deeze werking wordt zelfs geholpen door de zwaarte van de *Placenta*. In weinig tyds hier na glydt een gedeelte van dezelve in het *os tincæ*, waar het eenige prikkeling en een wee verwekt, welke de vrouw noodzaakt te perſen. Dus wordt ze door eenige weinige pogingen uitgedreeven; en dit geſchiedt gemeenlyk in den tyd van vyf minuuten, of in ſommigen tuſſchen deezen tyd en een uur of zo omtrent na de geboorte van het kind.

Doch het is zeker, dat 'er gevallen geweest zyn, en wederom zullen zyn, waar in de *Placenta* veel langer zal achter blyven, als men het werk alleen aan de natuur overlaat.

Somtyds heeft de natuur één, twee, drie dagen of langer tyd nodig om haar werk te volvoeren. In al dit verloop van tyd zal zy het veilig doen, en de vrouwen zullen ſpoediger en beter herſtellen, dan wanneer veel geweld tot de uithaaling is gedaan; en 'er zyn geene gevallen waar in wy niet zonder gevaar kunnen wagten, dan alleen als 'er een' vloeijing ontſtaat. Dit is een' omſtandigheid welke zelden voorvalt; doch alsze gebeurt, moet men de *Placenta*, zonder uitſtel en zo ſpoedig als men kan, uit de *uterus* afhaalen; na dat men dezelve behendig en met groote omzichtigheid heeft losgemaakt.

Hoe veilig nu de oefenaars der Vroedkunde deeze handelwyze weten te zyn, zy ſchroomen dezelve te volgen, om dat eenige vertoeving in de verlosſing der *Placenta* de baarende vrouw meer ontrust, dan eenig uitſtel in de verlosſing van het kind: men kan de vrouwen beduiden dat de weën noodzaaklyk zyn om het laatſte uittevoeren: maar aangaande het eerſte laakt men den Vroedmeester, als het niet terſtond gedaan wordt; en hierom hebben veelen wel eenig geweld gebruikt om de *Placenta* uit te brengen, ſpoediger dan zy anders zouden gedaan hebben.

Ondertusſchen is 'er geen grooter zwakheid dan volſtrekt tegen ons eigen oordeel aan te gaan, uit involging van een kwaalyk gegrond vooroordeel, nademaal een zagte overreding en redeneering den nodigen tyd kan winnen; en 'er geen groote moeite kan zyn in zulks te erlangen, als de vrouw vertrouwen heeft op den genen die haar bedient.

Koortſen, kort na de verlosſing aankoomende, ontſtaan meer uit kwaad voedzel dan van de baaring zelve: maar als dit geſchiedt na eenigen arbeid, met hoe veel oplettendheid ook beſtierd, als de *Placenta* is achter gebleeven, het zal daar aan toegeſchreeven worden: hierom willen de practizyns haare achting niet waagen aan het achterlaaten van dezelve; maar zulk een' waaging moest van een bekwaam en eerlyk Vroedmeester niet in aanmerking genomen worden.

In de meeste miskraamen voor de vierde maand, of zelfs laater, moet de bewerking van de *Placenta* aan de natuur overgelaaten worden, anders zal het leven van de vrouw dikwils in gevaar raaken. Veele gevallen in myne praktyk hebben my de zekerheid en veiligheid van deezen regel bevestigd. Ik zal 'er een tot een voorbeeld van opgeeven.

Juf-

Juffrouw *** kreeg tegen het einde van de vierde maand pynen, welken schielyk een miskraam van twee kinderen veroorzaakten: onmidlyk hier op werdt zy volkomen wel, zonder het geringste verschynzel van *lochia;* waar uit bleek dat de *Placentæ* nog wel vast waren. Ik wagtte drie uuren, gedurende deezen tyd kwam 'er geen pyn of verandering. Myne Lyderes was, wegens haar gestel, als veel voorgaande miskraamen, zo ongemeen zwak, dat had Ik eenig geweld gebruikt, Ik geloove zy zou onder myne handen gestorven zyn. Ik besloot het geval aan de natuur over te laaten, en hield de redenen, waarom, myne Lyderesse voor; en zy, een bekwaame vrouw zynde, gaf het ligt aan my over. Ik ried haar zich stil in 't bed te houden, en schreef haar een behoorlyke eetregel voor. Ik verklaarde aan de Lyderes en haare oppaster, wat waarschynlyk zou voorvallen als de *Placentæ* zouden afgescheiden worden; met byvoeging dat zy zich dan niet verlegen moesten maaken, maar ten eerſten om my zenden; zo verliet Ik haar, zonder pyn en wel te moede.

Den volgenden dag kwam 'er geen verandering, en haare pols bleef goed; op den dag hier na was zy ook zeer wel, en hadt een natuurlyken stoelgang; doch haare vrienden waren zeer ongerust, en zeiden dat 'er groot gevaar moest wezen in zo lang een uitstel van de verlossing van haaren last. Ik poogde hunne vreeze te verdryven, en verzekerde hun dat Ik geloofde 'er geen gevaar te wezen, en dat het geval wel uitkoomen zou.

Nog een dag hier na was zy zo wel, dat zy een weinig opzat, en haar bed werdt vernaakt; en zy ging zo voort geheele veertien dagen; op het eind van deeze kwam, na de rust van een goeden nagt, schielyk eene vloeijing. Ik werdt terstond gehaald, maar de *Placentæ* waren al uitgekoomen, eer Ik nog aan het huis was.

Zy herstelde schielyker en beter na deeze dan eenige van haar vorige miskraamen.

Opmerking en ondervinding hebben my geleerd, dat de *Placenta* gemeenlyk vaster zit in vrouwen die voor haar vollen tyd verlossen, en de natuur gevolglyk meer tyd nodig heeft om dezelve af te dryven. Elk een weet dat een onrype vrugt niet gemaklyk van den boom geschud wordt.

Ik meene dat het best is de verlossing van de *Placenta* aan de natuur over te laaten, niet alleen in vrooge miskra-

men, maar ook wanneer vrouwen in 't bed gebragt zyn in de laatſte maanden, als ook op den vollen tyd.

Ik zal hier één geval, waar van Ik veele zou konnen opgeeven, aanhaalen, om deeze wyze van doen te bevestigen.

Juffrouw *** werdt, omtrent het begin van de zesde maand, overvallen door een geringe bloedvloeijing uit de *uterus*, welke, niet tegenſtaande al wat 'er tegen gedaan werdt, dikwils hervatte, na datze eenige dagen was geſtopt geweest. Zy bleef in den zelfden ſtaat tot aan het einde van de zevende maand, wanneer 'er weën kwamen en zo toenamen, dat Ik ontboden wierd. Het kind boodt zich aan met de billen, en zy werdt in weinige uuren verlost. Zy was na de verlosſing zeer flaauw, hadt geen' pyn, en de vloeijing bleef geheel achter. Van de *Placenta* was niets te bereiken, en na twee uuren wagtens was 'er geen merklyke verandering in eenige omſtandigheid. Haare neerſlagtigheid verboodt my eenig geweld te gebruiken; Ik oordeelde het veiligſt de werking van de natuur af te wagten, en Ik twyfelde niet, of zy zou het in weinige uuren verrigten. Agttien uuren na de geboorte van het Kind kreeg zy eenige geringe weën, en verloste van de *Placenta* eer Ik haar huis kon bereiken, ſchoon het naby het myne was. Zy herſtelde wel en in korten tyd.

Myne leerlingen, die veel arme vrouwen, naar myne onderregtingen, verlosſen, hebben, ſedert eenigen tyd, het afkoomen van de *Placenta* aan de natuur overgelaaten. Doorgaans volgt dit ſchielyk; maar als 'er na een uur wagtens geen meer dan gewoone vloeijing is, laaten zy de vrouw voorzichtig te bed leggen, en gaan heen. In zodanige gevallen weet Ik niet dat de *Placenta* langer dan negentien uuren is binnen gebleeven, en alle vrouwen, zo behandeld, zyn gelukkig herſteld.

Is het dan niet billyk, te gelooven, dat de natuur dit gedeelte van haar werk veilig zal volbrengen, zo dikwils, indien niet meermaalen, dan de verlosſing van het kind? Moet dit dan niet voor de redelykſte en beſte praktyk gehouden worden? Ontwyfelbaar. En alle ſchrandere en ervare praktizyns zullen door den tyd overtuigd worden, dat 'er maar eene tegenwerping tegen is; naamlyk haare nieuwigheid. De vrouwen zyn 'er nog niet lang en in 't algemeen aan gewend; en zullen 'er hierom bang voor zyn; en als eens een geval kwaalyk mogt uitkoomen, zouden zy en haare vrienden het uitſchreeuwen. Dit vooroordeel, be-

begryp Ik, is het nu al, waar wy tegen te ſtryden hebben.

Lang ingezoge vooringenomenheden maaken dit zeer bezwaarlyk; nademaal de vrouwen, als 'er maar een zeer gering gedeelte van de *Placenta*, of der zelver vliezen in de *uterus* is achtergebleeven, gewoon zyn te denken nog in het zelfde gevaar te wezen, als of zy van niets verlost waren.

Ondertuſſchen gebeurt het dikwils, dat een gedeelte van de vliezen, en deeze ſomtyds wel geheel afſcheuren en achter blyven, zelfs in gevallen, waar de koek door de natuur alleen is afgedreeven, zonder dat Ik 'er oit kwaade gevolgen van gezien hebbe.

De natuur kan op de volgende wyze merklyk geholpen worden, en zonder eenige verneerdering van pyn. Als het kind verlost, de navelſtreng gebonden, en het kind aan de Baker is overgegeeven, vat dan de ſtreng met uw linker hand, trek het losſe gedeelte zagtelyk naar beneden, tot dat gy voelt dat het eenigen tegenſtand biedt, en breng dan den voorſten vinger van uwe regter hand langs den zelven: op deeze wyze zult gy doorgaans voelen dat een gedeelte van de *Placenta* tegen het *os uteri* is gevallen, en dikwils dat gedeelte waar in de ſtreng ingeplant is.

In zulk een geval, zal, door zagtelyk met den vinger te drukken tegen het gedeelte welk men voelt, en met die drukking voort te gaan in de rigting van den as van het *pelvis*, dat is naar beneden en naar achteren, de *Placenta* ſchielyk vallen uit de *uterus*; en dan kan ze gemaklyk, met denzelfden vinger, uit de *vagina* buiten gebragt worden.

Wegens de grootheid, dikte en gedaante van de *Placenta*, of om dat ze dubbeld in het *os tincæ* is gevallen, zou ze daar een merklyken tyd konnen blyven hangen, ten zy ze op de wyze, welke Ik nu voorgeſteld hebbe, geholpen wierdt. Alsze in dier voege naar benede koomt, zal het nog in 't byzonder nodig zyn, de top van den vinger in te voeren tot boven den rand van de *Placenta*, en dan den zelven naar beneden krommende dezelve tot malkander te drukken en kleiner te maaken. Somtyds zal men den rand van de *Placenta* gemaklykst bereiken, door den vinger digt onder de *oſſa pubis* te doen doorgaan, en op een anderen tyd door den zelven naar achter of het *os ſacrum* te doen gaan.

Nog een andere veilige manier om de natuur te hulpe te koomen in de verlosſing van de *Placenta* is 'er, welke Ik de laatſte vyf of zes jaaren bevonden heb, in 't algemeen

gelukkig te slaagen. Laat de Vroedmeester, zo dra het kind aan de baker is overgegeeven, zyne hand leggen op den buik van de vrouw, welke dan zeer slap is, en hy zal gereedlyk voelen dat de *uterus* zich samentrekke; dan het vlakke van de hand hier over uitgebreid hebbende, laat hy dezelve, ligt en zagtelyk drukkende, benedenwaards of naar de *pubes* doen voort glyden, hy zal de inkrimping van de *uterus* kenlyk gewaar worden, en dikwils dezelve reeds zo klein geworden voelen, dat hy zich verzekert dat de *Placenta* is uitgedreeven. Op deeze wyze zullen wy dan zelden meer te doen hebben, dan haar door het *os externum* te helpen, indien 'er anders nog zo veel ongedaan is gebleeven.

Als de *Placenta* dus afgekoomen is, kan het van dienst wezen de hand, als vore, nog eens op den buik te leggen; als men dan bevindt dat de *uterus* nog te groot is, moet voorzichtig nog eens een gelyke drukking gemaakt worden, en deeze zal de meeste klonters, welken de oorzaak van deeze grootheid zyn, uitdryven.

Dus zal de natuur op zich zelve, of op een' van deeze twee wyzen geholpen, in honderdmaal naauw eens in gebreke blyven dit gedeelte van haar werk te verrigten; en als zy in dat één geval uit zo veele, maar geheel aan zich zelve werdt overgelaaten, is het meer dan waarschynlyk, dat haar werk op het einde veilig zou voltrokken worden. Door zulk eene behandeling zouden veele vrouwen behouden worden, die nu haar leven verliezen, door de *Placenta* met geweld en inbrenging van de hand af te haalen.

Als de *Placenta* door de natuur alleen, of met zodanige hulpe als wy nu hebben aangeraaden, wordt uitgedreeven, koomt zy doorgaans omgekeerd af; dat is, de zyde waar mede het kind in gemeenschap was, koomt eerst; en de zyde welke aan de *uterus* was vast geweest, is met de vliezen gedekt; dus wordt het kwabagtig deel glad gemaakt, en slipt met gemak, en volmaakt geheel uit.

Wanneer de *Placenta* door geweld afgescheiden en met de hand uitgebragt wordt, heeft het tegengestelde plaats, dat is, de kwabagtige zyde koomt eerst uit; welke dan ligtlyk kan scheuren, en dan zal een gedeelte achtergelaaten worden.

Men raadt de praktizyns in de Verloskunde, doorgaans, de *Placenta* aan sommige der byzynde vrouwen te vertoonen. Dit zal, ongetwyfeld, genoegen geeven. Doch het is

myn

myn' zaak niet te leeren wat behoorlyke bezeffing of gemeene beſcheidenheid en voorzichtigheid een iegelyk praktizyn kan zeggen (*).

(*) De Heer HARVIE verklaart en bevestigt het gene RUISCH en PUZOS, te vore, met veel nadruk, over dit ſluk geſchreeven hadden. De eerſte, *Adv. Anat.* 2. *pag.* 30, 41. *Adv.* 3. p. 35. *Tab.* 3. fig. 1. *Tract. Anatom. de Musculo in fundo Uteri*, *pag.* 9. *Obſ. Anat. Chir.* No. 10. 26. 93. *Theſ.* 9. No. 15. De laatſte, *Traité des Accouchem. chap.* 13. *Malad. de la Matrice*, *chap.* 2.

NADERE AANMERKINGEN OVER HET ONVERBRANDBAAR HOUT, DOOR DEN HEER LE CLERC (*).

Aan de Heeren Uitgeeveren der Nieuwe Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN.

„ MYne Vertaaling der aanmerkingen van den Heer
„ LE CLERC over het *Onverbrandbaar Hout uit Andaloufie gekomen*, hebt ge plaats vergunt, (†) ik vind my,
„ derhalven, volgens myne belofte, verpligt om de verdere Aanmerkingen van dien geleerden Heere Ul. te laaten toekomen, ziet hier dezelve, terwyl ik het my eene
„ eere reken my te mogen noemen

UL. Begunſtiger.

L. S.

Meer dan eene tegenwerping heeft men my gemaakt over 't geen ik wegens het *Onverbrandbaar Hout* gezegd heb: ik vind my verpligt dezelve kortlyk te beantwoorden en te wederleggen.

In de eerſte plaats brengt men in 't midden, dat het geen ik genomen heb voor Hout van eenen onverbrandbaaren aart, mogelyk niets anders geweest is dan Hout met Aluin beſtreeken of van 't zelve doortrokken, als 't welke, gelyk bekend is, 't geweld des vuurs wederſtaat. Ten bewyze hier van brengt men by een geval door AULUS GELLIUS aangetekend (*Lib.* XV. *Cap.* 1.) waar hy zegt dat SYLLA, toen hy

(*) *Bibliotheque Choiſie*, Tom. XIII. p. 351.
(†) *N. Vaderl. Letter-Oef.* II Deel, bladz. 476.

by *Athene* belegerde, een Houten Tooren niet in brand kon ſteeken; naardemaal ARCHELAUS, de verdeediger dier Stad, den Tooren met Aluin hadt doen beſtryken (*omnem materiam obliverat alumine.*) Iets dergelyks wordt 'er by AMMIANUS MARCELLINUS gevonden, (*Lib. XX. Cap. ult.*) waar hy vermeldt, dat eenige Houten werktuigen, van welken men zich, in 't beleg van *Amida* bediende, zorgvuldig met Aluin bevogtigd waren, ten einde het vuur dezelve niet zou beſchadigen (*aliis materiis unctis alumine diligenter, ut ignis in eas laberetur innoxius.*)

Hier tegen heb ik verſcheide bedenkingen. 1. Indien men het Onverbrandbaar Hout kauwt, heeft het geen' ſmaak altoos, 't welk geheel anders zou weezen, wanneer het doortrokken was met Aluin, die zeer ſcherp en zamentrekkend is op de tong. 2. Men ziet geen 't minſte teken van buiten of van binnen dat blyk van Aluin heeft. 3. Het binnenſte is zo onverbrandbaar als het buitenſte, 't geen alleen die eigenſchap zou hebben, indien deeze hoedanigheid aan dit Hout eigen was, door van buiten met Aluin beſtreeken te weezen. 4. Stukjes van Dennen, van Eikenhout, en van eene ſoort van Larix, vatten, naa vyftien dagen in ſterk Aluin-water gelegen te hebben, vlam, en branden gelyk ander Hout, ſchoon met wat meerder moeite. 5. Deeze ſtukjes Hout dreeven, niettegenſtaande ze met Aluin waren doortrokken, altoos op het water, daar de Larix van VITRUVIUS, in 't water zinkt. 6. Eindelyk de Aluin ſmelt op het vuur in korten tyd, het Onverbrandbaar Hout blyft het zelfde.

Wat aanbelangt de bygebragte plaatſen uit AULUS GELLIUS en AMMIANUS MARCELLINUS, deeze bewyzen niets meer dan dat het bezwaarlyk valt Hout met Aluin beſtreeken te doen branden, boven al wanneer men geen tyd of gelegenheid heeft om door blaazen de kragt des vuurs te vermeerderen, 't welk het geval was, by 't in brand ſteeken van vyandlyke Toorens en werktuigen. Hadt men 'er ſtukken van genomen, die in 't vuur geſtooken en 't zelve aangeblaazen, de Aluin zou geſmolten en verkalkt, en 't Hout verbrand weezen. De Aluin doet niets dan de kragt des vuurs vertraagen, zy beneemt die geenzins: anders zou het onmogelyk geweest zyn de werktuigen in belegeringen gebruikt te verbranden; dewyl men ze altoos met Aluin beſtreek, daar het zeker is, dat de Belegerden menigmaal de Houten-Krygstoerustingen der Belegeraaren verbrand hebben, gelyk wy, door veelvuldige geſchiedkundige bewyzen, zouden kunnen bevestigen.

Ver-

Verder heeft men tegen geworpen, dat het Hout, door my voor Onverbrandbaar Hout aangezien en als zodanig beſchreeven, zeer wel Verſteend Hout kan geweest zyn. 't Is bekend dat 'er zekere bronnen zyn, die het Hout, daar in geworpen, als het 'er eenigen tyd in geweest is, doen verſteenen. In *Thuringe*, een halve myl van *Jena* is een fontein, waar het Hout in 't verloop van eenige weeken verſteent.

Maar men beſpeurt, het Onverbrandbaar Hout ſchraapende of ſnydende, geen zand of eenige buitengewoone hardheid: met één woord, men wordt niets gewaar 't welk blyk geeft van verſteening. Dit alles overweegende, geloof ik geene reden te hebben om myne verwondering over de zonderlinge eigenſchap der *Larix* van VITRUVIUS te verminderen. Men verzekert my dat op de *Molukſche* Eilanden 't zelfde Hout groeit; doch dewyl ik des geene volkomene verzekering heb; zal ik 'er niets van zeggen.

De Heer LE CLERC hadt, gelyk hy in eene Bekendmaaking vermeldt (*) een klein endje draad gezien, gemaakt van de ſchorſe van eene onverbrandbaare plant, gekomen uit de badſtoven van *Barêge* naby 't *Pireneeſche Gebergte*, die hy houdt voor dezelfde plant als hy te vooren van geſprooken hadt (†). Ook was hem een ander ſtukje Onverbrandbaar Hout, gelyk aan 't zyne, getoond, 't welk uit *Rome* kwam, zo dat dit Hout aan de Geleerden in *Italie* niet onbekend ſchyne.

(*) *Bibliotheque Choiſie*, Tom. XII. *dans l'advertiſement.*
(†) Zie gem. *Letteroefeningen* bladz. 485.

BESCHRYVING VAN DE VOORNAAMSTE ZELDZAAMHEDEN, DIE, IN HET KABINET DES KONINGS VAN DENEMARKEN, VOORKOMEN.

„ DE zodanigen onzer Leezeren, die der Natuurlyke
„ Historie toegedaan zyn, of ſmaak vinden in aarti-
„ ge Kunſtſtukken, zullen, buiten twyfel, met genoegen
„ de verzamelplaats van de zeldzaamheden der Natuure en
„ der Kunſte des Konings van *Denemarken* intreeden, en
„ 'er zich eenige oogenblikken bezig houden, om het voor-
„ naamſte te beſchouwen".

Deeze Verzameling van Natuur en Kunst beſlaat acht kamers beneden de Koninglyke Boekery, die kostbaar en

wel voorzien is. Verſcheide Koningen van *Denemarken* hebben 't hunne toegebragt om deeze Kamers met zeldzaamheden op te vullen.

Een der kameren bevat eene der volledigſte Verzamelingen van Gedenkpenningen in geheel *Europa*. De oude zyn in eene nauwkeurige orde geſchikt. Men ziet 'er ook de naagemaakte, en onder deeze de *Padouaanſche*, die, hoewel voor valsch by alle Liefhebberen bekend, zo ſchoon, net en fraai zyn, dat ze de oorſpronglyke zeer naby komen. By deeze gedenkſtukken der Oudheid is eene volledige verzameling gevoegd van de Gedenkpenningen der *Europiſche* volken.

Onder de Zeldzaamheden der Natuure munt uit het verſteende kind waar van BARTHOLINUS, PARE' en LICET, en veele andere Schryvers gewaagen. Dit kind is, zonder tegenſpraak, eene menſchlyke vrugt; ſchoon tegenwoordig volkomen ſteen, en zo hard als die uit de ſteengroeven gehaald wordt. Eene Vrouw van *Sens* in *Champagne* is van deeze vrugt, naa dezelve één-en-twintig maanden gedraagen te hebben, verlost. — Verſcheide Doctors en Chirurgyns zyn tegenwoordig geweest by het afhaalen van deeze vreemde vrugt, welke zich nog vertoont, gelyk zy ze beſchreeven hebben. Het hoofd, de ſchouders en de buik zyn witagtig van kleur, en gelyken volkomen naar marmerſteen. De rug en de lenden zyn wat bruinder en harder, beneden de heup is het even als vuurſteen of liever gelyk de ſteen, die uit 's menſchen blaas geſneeden wordt, aan de beenen is het roodagtig van kleur. Het kind heeft de grootte van een kind van zeven maanden. De man der Vrouwe, die deeze zeldzaame vrugt gedraagen hadt, verkogt het te *Parys* aan een Juwelier van *Venetien* voor vier honderd *Franſche Livres*. FREDRIK de III, Koning van *Denemarken*, te *Venetien* zynde, kogt het van dien Juwelier voor twaalf honderd Livres, om 't in zyne Verzameling te plaatſen. Dit verſteende kind werd in den jaare 1582 afgehaald.

Men ziet daar ook twee Olyphants tanden, uit eene Steengroeve in *Saxe* gehaald, waar zy in een blok ſteen waren ingelyfd, zy weegen ieder twee honderd en vyftig ponden. Zy worden verondersteld zedert den tyd der Zondvloed verſteend te zyn.

Daar wordt vertoond een Ey door eene Vrouw gelegd: dit verſchynzel ſchynt ongelooflyk voor hun, die de dierlyke huishouding niet verſtaan. Ondertusſchen komen veele Ontleedkundigen daar in over een, dat de Vrouwen eene

ſoort

ſoort van Eijeren hebben, die egter in gedaante de andere Eijeren zo volkomen niet gelyken. Dit Ey heeft de grootte van een Hoender-ey. Eene *Saxiſche* Vrouw, van een welgeſchaapen kind in de kraam bevallende, lag ook twee Eijeren, waar van dit 'er een is.

In een ander vertrek zyn twee ſtukken Zilver-erts, de grootſte die men ergens vindt. 't Eene weegt vyf honderd en zestig ponden, en wordt vyf duizend *Franſche Rykſdaalders* waardig geſchat, en het ander, dat iets kleinder is, wordt op omtrent vier duizend Ryksdaalders gerekend. Het grootſte haalt vyf voeten en zes duimen in de langte, het andere maar vier voeten, de gedaante is als die van oude ſtukken houts, ze zyn zo ryk geaderd, dat ze, ten minſten, drie vierde gedeelte Zilver zyn; breede ſtreepen zuiver Maagden-zilver vertoonen zich op veele plaatſen als boomtakken; op eenige ſteekt het Zilver een of twee duimen buiten den ſteen uit, die wit is, en naar Marmerſteen gelykt, ſchoon veel harder; deeze uitſteekende deelen hebben de gedaante van kleine boompjes. De Chymisten, die zo zeer ingenomen zyn met het Zilverboompje, 't geen ze den *Boom van Diana* noemen, om 't welke te vervaardigen zy zo veel moeite aanwenden, zo veel oplettenheid beſteeden in het ſmelten van Zilver, kunnen 'er geene maaken, of ze zyn veel minder dan de natuurlyke, die zich op dit Zilvererts vertoonen.

Men vertoont 'er zeer groote ſtukken Amber, waar van 'er eenige zevontig oncen weegen; deeze zyn gevonden op oude Boomen, die bedolven waren in gragten rondsom de ſtad gemaakt.

Daar zyn twee Schulpen van zekeren Schulp-visch zo hard als ſteen, die zamen vier honderd en tachentig ponden weegen, en ieder twaalf pinten vogts bevatten. Zy komen uit *Oost-Indien*, de Visch die 'er in huishoudt is zeer lekker. Wanneer iemand, by ongeluk, met zyn arm of been bekneld raakt tusſchen de ſchulpen, als de visch nog leeft; ſluit hy dezelve, met zo veel gewelds toe, dat het beklemde lid afgebeeten wordt! Twee dergelyke Schulpen zyn 'er, in *Engeland*, op de Lustplaats *Chiswick*, den Lord BURLINGTON toebehoorende, in de Cascade geplaatst.

Men bewaart in dit Kabinet, als een over zeldzaam ſtuk, eene groote Marmeren Tafel, de aderen van welken ſteen zeer natuurlyk een kruis vertoonen met een menschlyk lichaam 'er op vast gehegt. Eenigen hebben gedagt dat 'er be-

bedrog agter ſchool; doch hoe nader, hoe nauwkeuriger, men 't ſtuk beziet, hoe meer men overtuigd wordt van de egtheid en natuurlykheid. Dan in deeze ſpeeling der Natuure is niet meer te zoeken dan in andere dergelyke. Elk weet dat het Marmer van *Florence* in diervoege geaderd is, dat het natuurlyk Boomen, Huizen, Rivieren, en Ruïnen verbeeldt, en wanneer eene bekwaame hand ſtukken van dit Marmer by een voegt, zou men, in den eerſten opſlage, oordeelen, dat een Schilder het vervaardigd hadt. Te *Londen* heeft men iets van deezen aart gezien, dat nog veel verder ging, in een *Egyptiſchen* Steen, die daarom ook eene plaats waardig gekeurd is in de Verzameling van den Heer H. SLOANE. De Heer FALKNIR, een bekwaam Steenhouwer, een klein brokje van het einde diens Steens afgeſlaagen hebbende, om beter te kunnen voortwerken, zag met verbaasdheid, dat de aderen van den afgebrooken Steen, op die plaats, een menschlyk gelaat vertoonden, en 't van nader by beziende, ſtondt hy verſteld over de volmaakte gelykheid die 'er was tusſchen dit weezen, en dat van den ouden Dichter CHAUCER: deeze gelykenis is zo groot en doorſtraalende, dat niemand, die de oude afbeeldzels van CHAUCER gezien heeft, ze in twyfel trekt.

In eene andere Kamer heeft men de Kunst-zeldzaamheden geplaatst, onder deeze ziet men een menſchen geraamte van yvoor, volmaakt gelyk aan een weezenlyk geraamte, en zo kunſtig dat een ervaaren ontleedkundige 't voor natuurlyk zou aanzien: 't is twee voeten en een half hoog. Desgelyks beſchouwt men daar een Oorlogſcheepje met al zyn toebehooren ook van yvoor gemaakt met zilveren kanonſtukjes: en een uurwerk mede, in 't geheel van yvoor vervaardigd, 't geen gezegd wordt zeer nauwkeurig te gaan, benevens veele andere Kunſtſtukken van Hoorn, Koper en Hout.

Het naastvolgende vertrek intreedende vertoont men u de wapens en de kleedingen van alle de Volken der wereld: als mede den grooten *Deenſchen* Hoorn van zuiver goud, wegende honderd twee en een half once; toevallig werdt denzelven gevonden, in den jaare 1639 in het Bisdom *Rippen* in *Jutland*. Dit ſtuk is zeker van eene zeer groote oudheid, gelyk de beeldſpraakige tekens en de gedrogtlyke gedaantens uitwyzen, welke laatſte waarſchynlyk de oude Afgoden des Lands verbeelden. Men mag veronderſtellen, dat de oude *Deenen* zich daar van bedienden in hunne offeranden, gelyk dit gebruiklyk was by de *Aſſyriers* en an-

de-

dere *Heidenſche* Volken, die ze in ſtede van offerſchaalen en vaten bezigden.

Te deezer plaatſe wordt ook de beroemde *Hoorn van Oldembourg* bewaard, deeze is van Zilver, verguld, en met verſcheide kleuren, als purper en groen beſchilderd; deeze Hoorn weegt omtrent vier ponden. De liefhebbers der Oudheid vertellen elkander eene menigte van fabelen aangaande dit ſtuk, en zouden het wel willen doen doorgaan als een ſtuk van 't jaar 989; maar 't werk daar op, 't geen van veel laater ſmaak is, toont duidelyk de valſchheid van dat denkbeeld.

Men ziet hier mede een Kersſenſteen waar op twee honderd en twintig koppen geſneeden zyn; doch alles vry ruw, zo dat dit ſtuk niet haale by een dergelyken ſteen thans in *Engeland*, waar op honderd en vier en twintig koppen zyn; maar zo net, dat men de hoofden der Pauſen, Koningen en Kardinaalen, door de driedubbelde kroonen, de vorſtlyke kroonen en de hoeden kan onderſcheiden. Dit wonderſtuk is door een ongelukkigen in de gevangenis te *Dantzig* vervaardigd, een enkele flauwe ſtraal lichts diende hem in dit werk. Ik kan niet nalaaten hier by aan te merken dat de Man wien dit meesterſtuk van geduld en netheid in handen kwam, niet meer dan vier guinjes, by gedeelten, daar voor gaf. 't Geen nog te vreemder voorkomt als men aanmerkt, dat hy het terſtond aan een' *Engelschman* voor zes duizend livres verkogt.

Onder veele Lykbusſen van onderſcheidene Volken, hier bewaard, zyn 'er zes van zuiver goud, in 't jaar 1688 door een Landman, die zyn akker in het Landſchap *Fruenen* in *Denemarken* bearbeidde, gevonden. De grootſte weegt twee en een halve once, allen waren ze met een weinig aſche vervuld. VORNIUS en eenige andere Schryvers hebben ſtaande gehouden, dat het de gewoonte der Noordſche Volken was, de doode lichaamen te verbranden, en de aſche in gouden lykbusſen te verzamelen: dit gevoelen heeft veel tegenſpraaks ontmoet; doch naa deeze gelukkige ontdekking lydt het geen twyfel meer, of men zou moeten ſtellen, dat die Lykbusſen van de *Romeinen* herkomſtig waren, die, ſchoon in verafgelegene landen zich onthoudende, de gewoontens hunnes Lands volgden. By deeze Lykbusſen vertoont men eene menigte Traanvlesjes.

KORTE LEVENSBESCHRYVING VAN TORQUATO TASSO. *Door den Heer* HOOLE.

DIt berigt wegens het leven van TASSO, geplaatst voor het Werk van Mr. HOOLE, is genoomen uit dat, het welk door GIOVANNI BATTISTA MANSO, een Napolitaan, Heer van *Bisaccio* en *Pianea*, geschreven is; deze was een Boezemvriend van TASSO, en ooggetuige van verscheiden byzonderheden, welke hy verhaalt.

TORQUATO TASSO was een afstammeling van de edele familie der TORREGIANI, Heeren van *Bergamo* en *Milaan*, welke door de *Viscenti* verdreeven zynde, zig in de gunstigste deelen van den berg TASSO nederzettede, waar van de familie, van dien tyd af, haaren naam gekregen heeft.

Hy was de zoon van BERNARDO TASSO, Schryver van verscheide geestige Stukjes in rym en onrym, en van PORTIA DE ROSSI, een Vrouw van eene doorlugtige familie in Napels. Hy was te *Sorrento* geboren op den 11den Maart 1544. De ongemeene agting en genegenheid der Italiaanen, voor hunnen meest begunstigden Schryver, heeft te weeg gebragt, dat zy verscheidene buitensporige verdigtzelen van hem verteld hebben. Zy beweeren, dat hy zes maanden oud zynde, niet alleen klaar en onderscheidenlyk sprak, en zyne behoeften te kennen gaf, maar dat hy ook vraagen, welke men, eer ze hem voorgesteld wierden, overdagt en beredeneerd hadt, geregeld beantwoordde.

Zyn Vader verpligt zynde den Prins van SALERNO te vergezellen in eene Ambassade na Keizer KAREL den V, om Vertoogen te doen tegen het opregten eener Inquisitie te Napels, betrouwde de zorg van zyn Zoon, toen drie jaaren oud, aan *Angeluzza*, een man van groote geleerdheid, die men zegt, dat hem reeds in dien tederen ouderdom de *Grammatica* begon te leeren; op zyn vier jaaren werdt hy naar 't Collegie der Jesuiten gezonden, en op zyn zeven was hy der Griekse en Latynsche Taalen kundig. In den zelfden ouderdom vertelt men, dat hy openbaare redevoeringen gemaakt heeft, en eenige Digtstukken opgesteld, waar in niets kinderagtigs was, noch ten opzigte van de gedagten, noch ten opzigte der uitdrukkingen.

De Prins van *Salerno* slaagde in zyne Ambassade naar wensch; maar de Onderkoning van Napels, door wien het ontwerp om de Inquisitie te Napels op te regten, gesmeed

was,

was, vatte zulk eene bittere gevoeligheid tegen hem op, wegens het verydelen van dat project, dat hy den Keizer tegen dien Prins opzettede, waar door dezelve genoodzaakt werdt, zig naar Rome te begeeven. *Bernard Tasso* volgde hem derwaards, en nam zyn Zoon *Torquato* mede.

De Prins werdt met alle zyne Aanhangelingen, ſtraks na deszelfs vertrek, voor oproerig en vyand van den Staat verklaard, en onze *Torquato*, ſchoon toen nog niet boven de negen jaaren oud, werdt mede in die verklaaring begreepen.

Op zyn twaalf jaaren ging hy van Rome na Mantua, alwaar zyn Vader in dienst van den Hartog *Gulielmo Gonzago* was getreeden; Hy hadt toen zyne kennis in de Grieksche en Latynſche taalen volmaakt. Hy was wel bedreeven in de *Rhetorica* en Digtkunde, en een meester in de Zedekunde van ARISTOTELES: ook hadt hy de lesſen van MAURITIO CATANEO met eene byzondere opmerking beoeffend, en eerbiedde Dezen als eenen tweeden Vader.

Hy werdt kort daar na aan de Univerſiteit van Padua gezonden, en gaf in zyn 18de jaar zyn *Rinaldo* uit, een Digtſtuk geſchreven naar het Plan der *Odyſſée* van HOMERUS. Dit verſpreidde zyn roem door geheel Italië, maar mishaagde grootelyks aan zyn Vader, welke voorzag, dat het hem van voordeeliger ſtudiën zoude aftrekken, en daarom zig tot zynen Zoon na Padua begaf, om den zelven te beſtraffen, dat hy zig zo verre aan de Wysgeerte en de Digtkonst overgaf; hy gebruikte verſcheide harde uitdrukkingen, welke *Taſſo* aanhoorde met een geduld en eene bedaardheid, die den toorn van den ouden man nog meer gaande maakten. „ Van wat nut, zeide hy, zal die Phi„ loſophie voor u wezen, daar gy u zelven zo zeer op ver„ heft. Dezelve heeft my bekwaam gemaakt, antwoordde „ *Taſſo*, om de hardheid uwer beſtraffingen gelykmoedig „ aan te hooren".

Hy vertrok kort daar op na *Bologne*, op verzoek van de Stad en het Collegie, maar keerde in korten tyd na *Padua* weder, op den aandrang van *Scipio Gonzaga*, die tot Hoofd of Prins verkoren was van de Academie, welke in deze ſtad was opgeregt onder den naam van *Ætherei*. Hy wierd tot een Lid van deze Maatſchappy verkoren, en nam den naam van *Pentito* aan.

Hy was nu in zyn twintigſte jaar, en zig zelven geheellyk overgeevende aan de Poëzy en Philoſophie, werdt hy welhaast een meester in beiden. Zyne Philoſophie belette-

de

de zyn Digt-ader ongebonden, en zyne Poëzy verhinderde zyne Wysgeerte ſtreng en hard te worden.

Geduurende deze afzondering maakte hy het ontwerp van zyn *verlost Jeruſalem*, vondt het beloop der Historie, ſchikte de deelen, en bepaalde zig om het aan het huis van *Este* op te draagen, maar of hy dit aan *Alphonſo* den IIden den laatſten Hartog van *Ferrare*, of aan zyn Broeder, den Cardinaal *Luigi*, wien hy alreeds zyn *Rinaldo* hadt toegeweid, doen zoude, ſtondt by hem nog in twyffel. Door beide Broeders gedrongen om by hen te *Ferrara* te koomen, en te blyven, bewilligde hy daar in. De Hartog gaf hem een vertrek in zyn Paleis, alwaar hy gerust leefde, en zyn Werk vervorderde, 't welk hy zig nu bepaald hadt aan den Hartog op te draagen, en 't welk door zyne Patroonen werdt uitgegeeven, boek voor boek, naar maate hy dezelve afgemaakt hadt. De Hartog, naar maate de roem van onzen jongen Digter aangroeide, meer verlangende om hem by zyn Perſoon te houden, en te vestigen, maakte een ontwerp om hem voordeelig uit te huwelyken, maar hy ontweek alle voorſtellingen van dien aart.

Als hy omtrent zeven-en-twintig jaar oud was, deedt hy een reis na Vrankryk, met den Kardinaal, des Hartogen Broeder, welke derwaards ging met het karakter van Pausſelyk Legaat; hier ontving hy zeer onderſcheidende eerbewyzingen van *Carel den IXden* dien ſnooden Vorst, welke naderhand die afgryſelyke ſlagting beging, onder den naam van *St. Bartholomeus dag* niet dan al te veel bekend, en waar door zyn Geheugenis voor eeuwig zal geſchandvlekt en gevloekt worden by alle die eenige beginzelen van menſchen-liefde hebben.

Uit Vrankryk keerde hy met den Kardinaal het volgend jaar na *Ferrara* te rug, en gaf eene Pastoraale Comedie uit, *Amintas* geheeten; dezelve werdt met eene algemeene goedkeuring ontvangen als een meesterſtuk in zyn ſoort; en zy is het Origineel van twee fraaije Copyen, die 'er naderhand onder den naam *Pastor fido*, (de getrouwe Harder) en van *Filli di Sciro*, van gemaakt zyn.

In het dertigſte jaar van zyn ouderdom eindigde hy zyn *verlost Jeruſalem*, en het geheele Werk werdt nu te ſaamen herdrukt, en gelykelyk uitgegeeven. De uitſlag was verwonderlyk; het wierdt in 't Latyn, Fransch, Spaansch, en zelfs in de Oosterſche Taalen overgezet, byna zo dra het verſchein.

Maar

Maar het was *Tasso's* noodlot ongelukkig te worden van het oogenblik af, dat hy het toppunt van zyn roem beklommen hadt. Zeer kort na dat hy zyn Jeruſalem hadt uitgegeeven verloor hy zyn Vader, welke ſtierf te *Oſtia* aan de *Po*, het Gouvernement van welke plaats hem gegeeven was door den Hartog van *Mantua*. Zyn Jeruſalem werdt aangetaſt door eene menigte onkundige maar vermetele en ſcherpe Bedillers, welke dit heerlyk Digtſtuk beneden de ſaamenſlanzingen van PULCI en BOYARDO ſtelden: en de trouwloosheid van een Vriend haalde hem nog grooter verdrietelykheden op den hals.

Deze vriend was een Edelman van *Ferrara*, aan wien *Taſſo* onvoorzigtiglyk eenige onderhandelingen van een zeer tedere natuur, betreffende zyn Patroon, den Hartog, by wien hy woonde, hadt toevertrouwd. Als dit geheim uitlekte, verweet *Taſſo* aan zynen vriend deszelfs onbeſcheidenheid en verraad, en dit verwyt werdt met zo veele hevigheid beantwoord, dat *Taſſo*, door zyn toorn, vervoerd werdt hem te ſlaan. Hier op volgde ſtraks een uitdaaging, en de Partyen kwamen op, en raakten handgemeen; maar terwyl het gevegt aan den gang was, kwamen 'er drie broeders op van *Taſſo's* party, die allen te gelyk op hem aanvielen. *Taſſo* verweerde zig zo wel, dat hy 'er twee van kwetſte, en zyn grond tegen de anderen bewaarde, tot dat 'er eenige menſchen toeſchooten, die hen ſcheidden. Dit maakte een groot gerugt te *Ferrara*, alwaar niets anders geſprooken werdt, dan van de dapperheid van *Taſſo*, en het werdt een ſoort van ſpreekwoord, „ dat *Taſſo* met zyn „ pen en zwaard alle andere menſchen overtrof".

Con la penna e con la Spada
Neſſun val quanto Torquato.

De Hartog dit geſchil gehoord hebbende verbande de Broeders uit zyne Staaten, en verklaarde hunne goederen verbeurd; aangeſpoord en verbitterd niet minder door het onderwerp des geſchils, dan door de laage manier, waar op zy *Taſſo* hadden aangetast; maar gelyk de zaak der twist zelve ook zyn Perſoon betrof, en derhalven zyne gevoeligheid noodwendig ook tegen *Taſſo* moest gaande maaken, ſloot hy dezen in de gevangenis op, onder voorwendzel van hem daar door voor de verdere aanvallen zyner vyanden te beveiligen.

Taſſo vondt middel uit zyn Arrest te ontkoomen, na

daar in omtrent een jaar te hebben doorgebragt, en zynde nu vier-en-dertig jaaren oud, ging hy zig te *Turin* verſchuilen, alwaar hy egter ras gekend werdt, en aangepreezen aan den Hartog van *Savoijen*, die hem verſcheide blyken van agting en genegenheid toonde; maar *Taſſo* vreezende, dat de Hartog van *Ferrara* hem mogt opeiſchen om aan hem weder overgeleverd te worden, en dat de Hartog van *Savoyen* in zulk een geval eer verkiezen zoude in dat verzoek te bewilligen, dan de vriendſchap van dien Prins te verliezen, vertrok ſchielyk na Rome, geheel alleen, en zonder genoegzaame voorzorgen of toebereidzelen voor zulk eene reize.

Hy kwam egter veilig te Rome, alwaar hy regelregt ni zyn vriend *Mauritio Cataneo* ging, die hem met veele vriendelykheid ontving, terwyl de geheele ſtad zig ſcheen te verheugen in de tegenwoordigheid van zulk een ongemeen Perſoon. Hy ontving de bezoeken van Princen, Kardinaalen, Prelaaten, en alle Geleerden in 't algemeen. Maar ongeduldig om langer in ballingſchap te leeven, en verlangende om naar zyn Vaderland te rug te keeren, en zyn Zuster *Cornelia*, die te *Sarento* woonde, te gaan zien, verliet hy op zekeren avond zyn Vriend *Cataneo* in ſtilte, zonder eenig afſcheid van hem te neemen, of hem op eenigerhande wyze van zyn voorneemen te onderrigten, en te voet op reis gaande kwam hy dien eigen nagt nog aan de bergen van *Velatri*, alwaar hy zyn intrek nam by eenige Schaapherders. Den volgenden dag zyn kleed met het gewaad van eenen dezer lieden verwiſſeld hebbende, om zig te vermommen, vervolgde hy met het zelve zyne reis, en kwam in vier dagen te *Gaeta*, alwaar hy zig ſcheep begaf na *Sarento*, en den zelfden dag veilig in die ſtad aankwam. Hy begaf zig aanſtonds na het huis zyner Zuster, eene Weduwe, met twee Zoons, maar die thans beiden afwezig waren, zo dat als hy aankwam, zy niemand dan eenige vrouwelyke bedienden by zig hadt. Hy gaf voor een boodſchap van haar Broeder aan haar te hebben, en toegelaaten zynde haar te ſpreeken, gaf hy haar een brief over, welken hy tot dat oogmerk geſchreeven hadt. Deze brief berigtte haar, dat zyn leven in groot gevaar was, en hy badt haar in denzelven al haar vermogen en invloed te willen gebruiken, om hem de bemiddeling van eenig Perſoon van aanzien en in gunst te bezorgen, waar door zyne ongenade by den Hartog mogt weggenoomen worden, gedraagende zig

ver-

verder aan den brenger zelven wegens die byzonderheden, welke zy meer verlangen mogt te weeten.

De Dame vroeg hem aanſtonds na die byzonderheden, met al den ernst en ongerustheid van eene opregte en tedere liefde; en hy deedt haar zulk een roerend verſlag van zyne verdierde ongelukken, dat zy van haar zelve raakte en in flauwte viel. *Taſſo* was gevoelig getroffen door dit ontwyffelbaar bewys van haare genegenheid, en hy beklaagde zig dat hy zo verre gegaan was in zyne beproeving. Toen begon hy haar te vertroosten, en allengs haare vreeze te verminderen, waar na hy zig zelven langzaam en by trappen ontdekte.

Als zy van haare verwondering wat herkoomen was, betuigde hy haar, dat hy niets meer verlangde, dan by haar geheel onbekend, te blyven; zy antwoordde, dat zy niets meer verlangde, dan hem genoegen te geeven, en zig naar zyne verkiezingen te ſchikken, en zendende om haare kinderen, en eenigen van haare naaste bloedverwanten, werdt het onder hen vastgeſteld, dat hy voor een verren Neef zou doorgaan, die van Bergamo tot Napels was gegaan, om daar eenige byzondere belangen te vereffenen, en van *Napels* zig na *Sarento* hadt begeeven, om haar een bezoek te geeven, en zig eenige dagen by haar op te houden.

Het blykt egter, dat, wat ook *Taſſo* by zyne Zuster mogt voorwenden, hy niets minder beminde of bedoelde, dan onbekend en in het duistere by zyne Zuster te leeven; want hy nam aanſtonds maatregels om zyne verzoening met den Hartog te bewerken: hy ſchreef ten dien einde verſcheide maalen aan hem, aan de Hartogin van *Ferrara*, zyne Gemalin, en aan de Hartogin van *Urbino* en de Princes *Leonora* van *Eſte*, zyne Zusters, die by hem haar verblyf hielden. Hy zegt zelf in een brief aan den Hartog van *Urbino*, dat hy geen antwoord op eenigen dezer brieven kreeg, behalven van de Princes *Leonora*, die hem betuigde, dat zy hem geen dienst konde doen; hy vertrok egter wel haast na *Ferrara*, en de Schryver van zyn leven maakt geene zwarigheid te verzekeren, dat dit op raad van gemelde Princes geſchiedde.

De Hartog ontving hem met veel uitwendige bewyzen van genoegen, en gaf hem nieuwe blyken van zyne agting, maar weigerde die papieren van hem, welken hy in beſlag hadt genoomen, te herſtellen, 't welk ondertuſſchen het groot oogmerk was, dat *Taſſo* bedoelde. De Hartog vermaande hem alleenlyk een ſtil en gerust leven te leiden, en

zig niet te bemoeijen, met of nieuwe Digtſtukken te ſchryven, of dezulken, die hy geſchreeven hadt, te verbeteren. Hier over klaagt *Taſſo* in een anderen brief aan den Hartog van *Urbino*; waar in hy zig dus uitdrukt. „ Hy (*Alphonſo*, „ de Hartog van *Ferrara*) tragt my tot een onwaardigen „ Deſerteur van den Parnas te maaken, en dat roemryk „ verblyf der Zanggodinnen te doen verwiſſelen voor de „ tuinen van *Epicurus*, voor toneelen van vermaak, on„ bekend aan VIRGILIUS, CATULLUS, HORATIUS, zelfs „ LUCRETIUS ".

Dog welke vermaaken *Taſſo* ook mogt afſlaan van die, welke hem door *Alphonſo* wierden aangeboden, het is zeker, dat hy anderen zogt te genieten, welke hem die Vorst niet vergunnen wilde. Hy ſchynt eenige ontwerpen, en zelfs onderneemingen op de Princes *Leonora*, welke hy in verſcheidene zyner Vaarzen geroemd hadt, gemaakt te hebben; de Hartog verboodt en weigerde hem derhalven allen toegang tot haar Perſoon, en tot die der andere Princeſſen, maar hoedanige ook des Hartogs vermoedens wezen mogten, hy onttrok *Taſſo* zyne beſcherming nog niet. Het is egter waarſchynlyk, dat *Taſſo*, na het verbod van de Princeſſen te mogen zien, hem eenige verdere ſtof tot ongenoegen ten dezen opzigte gaf, want de volgende zaak, die wy van hem hooren, is dat hy andermaal van *Ferrara* vertrok, laatende alle zyne boeken en papieren agterwege, wegens de alleruiterſte vrees van des Hartogs hoogſte ongenade. Hy zogt eerst een wykplaats by den Prins *Guiliel-mo Gonzago* te *Mantua*, maar hy vondt denzelven afgeleefd, en weinig geneigd om hem zyne beſcherming te vergunnen. *Vincentio Gonzago*, zyn Zoon, was hem meer genegen, maar hy was te jong. *Taſſo* derhalven vlood eerst na *Padua*, en vervolgens na *Venetie*; maar in geduurigen angst leevende van aan den Hartog van *Ferrara* overgeleverd te zullen worden, vervoegde hy zig tot den Hartog van *Urbino* deszelfs Schoonbroeder, om zyne goede dienſten aan te wenden, dat hy nog eens weder by zyn ouden Weldoener en Beſchermer in gunst mogt aangenoomen worden.

De Hartog van *Urbino* toonde hem groote vriendelykheid, en hem waarſchynlyk eenige openingen gegeeven hebbende, welke de omſtandigheden aan *Taſſo* gunſtig deeden voorkoomen, ſchoon dezelve niet een volkomen goeden uitſlag voortbragten, raadde aan *Taſſo*, zig voor de voeten van den Hartog te gaan werpen, en zig aan deszelfs genade over te geeven. *Taſſo*, die nu omtrent vyf-en-der-

tig

tig jaar oud was, volgde dien raad, en begaf zig ten gemelden einde na *Ferrara*, maar de Hartog geloovende, of veinzende te gelooven, dat zyn kwaad gedrag uit eene ongeſteldheid in zyn hoofd voortkwam, deedt hem nauw opſluiten in het Hospitaal van *St. Anna*. *Taſſo* bragt alle zyne Vrienden in beweging, om zyn ontſlag uit deze gevangenis by den Hartog uit te werken; maar de Hartog antwoordde hen ſteeds koeltjes, dat zy, in plaats van te poogen de vryheid van een Mensch in deze ongelukkige geſteldheid van harſenen uit te werken, denzelven liever vermaanen moesten, om zig geduldig aan het gebruik van zodanige hulpmiddelen te onderwerpen, als dienſtig voor hem geoordeeld wierden.

Taſſo was thans zekerlyk niet wel by 't hoofd, maar 't koomt 'er op aan, of dit als een oorzaak of liever rede, dan als een gevolg en uitwerkzel van zyn opſluiting beſchouwd moet worden. Hy voelde dat hy eenige ongeſteldheid hadt, en hy geloofde de oorzaak daar van bovennatuurlyk te zyn; hy verbeeldde zig, dat hy door een boozen Geest geſtadig omringd wierdt, welke onophoudelyk bezig was zyne boeken en papieren in de war te brengen; tot welke verbeelding ondertusſchen de ſtreeken, welke zyne oppaſſers hem geduurig ſpeelden, ligtelyk voet geeven konden.

Hy bleef des niettemin de tusſchenſpraak van alle Grooten en Magtigen in Italie, tot de welken hy middel vinden konde, zyne Smeekſchriften te doen toekoomen, ernſtig verzoeken; byzonderlyk die van den Keizer en den Paus; dog zonder uitwerking. Maar het gebeurde, na dat hy zeven jaar gevangen was geweest, dat zyn jongen Vriend *Vincentio Gonzago*, die toen Vorst van *Mantua* was, dewyl zyn Vader *Gulielmo* was overleeden, met andere groote Perſonaadjes na *Ferrara* ging, om de feesten en publieke Vreugdebedryven by te woonen, welke by gelegenheid des huwelyks van CÆSAR VAN ESTE met VIRGINIA DE MEDICIS gegeeven werden. *Vincentio* onderſcheidde zig zeer in de Ridderlyke oeffeningen en Tournoijen, welke in deze dagen gebruikelyk waren, en voordeel willende doen met den roem, welken hy hier door behaalde, drong hy *Alphonſo* zo ernſtig om *Taſſo* in vryheid te ſtellen, dat Deze daar ten laatſten in bewilligde, en *Vincentio* nam hem met zig na *Mantua*, zynde hy toen in het twee-en-veertigſte jaar zyns ouderdoms.

Hy leefde te *Mantua* omtrent een jaar in groote gunst by den Vorst, en in al den luister en overvloed, welken de genegenheid van groote Prinſen medebrengen; maar de ſtaat van afhankelykheid verveelde hem, hoe pragtig en wellustig dezelve anders wezen mogt, en te dier oorzaake beſloot hy na *Napels* te gaan, en te poogen om zyner Moeder Weduwen-goederen, of *Douarie*, welke door zyne Bloedverwanten in beſlag genoomen waren, toen hy met zyn Vader Bernardo in ballingſchap ging, weder te bekoomen. Met dit oogmerk maakte hy brieven van voorſchryving aan den Onderkoning te krygen, en zyn afſcheid van den Hertog van *Mantua* genoomen hebbende, vertrok hy eerſt na Bergamo, alwaar hy eenigen tyd verbleef, en van daar reisde hy verder na *Napels*.

Te *Napels* ſtelde hy aanſtonds een Proces aan, ter verkryging van zyn regt, en verdeelde zyn tyd tuſſchen de vervolging van dat Proces en zyne Studiën. Hier werdt hy van den jongen Graaf van PALENO verzogt, om een vertrek in zyn Paleis te willen aanneemen. *Taſſo* bewilligde daar in, maar deze ſchikking was niet aangenaam aan den Vader van den Graaf, de Prins van CONCA, ter oorzaake van *Taſſo's* vorige verknogtheid aan de familie van *Salerno*, tuſſchen welke en *Conca* eene erfelyk vyandſchap plaats hadt; *Taſſo* beſloot derhalven eerlang om niet ſlegts het Paleis van den Graaf, maar zelfs Napels te verlaaten, en begaf zig na *Biſaccio* met eenen GIOVANNI BATISTA MANSO, met welken hy een zeer nauwe vriendſchap maakte.

Te *Biſaccio* leefde hy zeer gerust met zynen vriend *Manſo*, tot aan de aankomst van den winter, als wanneer hy na Napels te rug keerde, alwaar de uitſlag van zyn Proces zyne gedagten geſtadig bezig, en hem in onzekerheid hieldt.

Taſſo, die nu in zyn vyf-en-veertigſte jaar was, ſcheen aan *Manſo*, terwyl zy te ſaamen te *Briſaccio* leefden, onderhevig te zyn aan eene droefgeestigheid, welke zeer zonderlinge uitwerkſelen hadt. *Manſo* ſprak hem daar verſcheide maalen over, en *Taſſo* vertelde hem, dat hy een gemeenzaamen geest hadt, met welken hy dikwils en vryelyk ſprak; *Manſo* beſchouwde of behandelde dit als een herſenſchim, maar *Taſſo* verzekerde hem ſteeds dat het wezenlyk ware, en hem berigtende, dat de Geest den volgenden dag zou by hem koomen, en met hem ſpreeken, noodigde hy *Manſo* om zig by hunne *Converſatie* te laaten vinden.

dan. *Manso* nam dit aan en kwam op het bepaalde uur; hy zag, dat *Tasso* zyne oogen met grooten ernst en afgetrokkenheid op een zeker venſter vestigde, en vervolgens dat hy eenigen tyd beweegenloos bleef. Hy riep hem verſcheidemaalen by zyn naam; *Tasso* gaf geen antwoord, maar riep eindelyk met veel hevigheid uit. „ Daar is de vriendelyke „ Geest, die met my koomt ſpreeken; zie toe, en geloof „ nu, dat het waar is, wat ik u gezegd hebbe." *Manso* keek op, maar zag, niet zonder verwondering, dat 'er niets was, dan de zonneſtraalen, die door een reet van het venſter ſcheenen. Hy was juist op het punt om te vraagen, waar de gemeenzaame Geest was, als *Tasso* hem voorkwam door zyn geſprek, het welk hy met veel ernst hieldt met eenig ingebeeld wezen, dat hy zig verbeeldde voor hem te hebben; dan eens ſtelde hy het zelve eenige vraagen voor, dan beantwoordde hy dezelve op zulk eene aartige en vermaakelyke manier, en met zulk een verheffing en verandering van ſtem, dat *Manso* geen zin hadt om dit af te breeken. Het geſprek eindigde ten laatſten door het onderſtelde vertrek van den Geest, wanneer *Tasso*, zig tot zyn vriend wendende, vroeg, of zyne twyffelingen nu weggenoomen waren, en of hy nu geloofde 't geen hy hem gezegd hadt; waarop *Manso* geen antwoord gaf, zynde zo verwonderd over des mans ontſtelde verbeelding, dat hy het verder geſprek over dit ontwerp ontweek.

Tasso, bemerkende dat zyn Proces nog zo ſchielyk niet ten einde loopen zoude, ging van *Napels* na *Rome*, alwaar hy zig omtrent een jaar ophieldt, in blaakende gunst by Paus SIXTUS den Vden. Vervolgens ging hy na *Florence* op het dringend verzoek van FERDINANDO, Groot-Hertog van *Toskaanen*, die Kardinaal te Rome geweest was, als *Tasso* daar de eerſte reize zyn verblyf hieldt.

Nadat hy ook te *Florence* omtrent een jaar hadt doorgebragt keerde hy na *Napels* te rug, neemende *Rome* in zyn weg, en dewyl de oude Prins van *Conca* toen overleden was, nam hy thans een vertrek in 't Paleis van den jongen Graaf van *Paleno*, die zynen Vader opvolgde, en hier hieldt hy zig met zyn *verlost Jeruſalem* te *corrigeeren* of liever een nieuw Werk op te ſtellen, 't welk hy het GEWONNEN of VEROVERD JERUSALEM noemde. De jonge Prins van *Conca*, weetende hoe dikwils *Tasso* zyne vrienden was ontloopen zonder hen te waarſchouwen, en zeer begeerig zynde om zo wel den Poëet als zyn werk te bewaaren, deedt

hem nauwkeurig nagaan, 't welk *Taſſo* bemerkende, had hy daar geen genoegen in: hy vondt wel haast middel om deze toezigt te loor te ſtellen, en zig na zynen vriend *Manſo* te begeeven, alwaar hy zig, ſchoon op een goeden voet met den Prins van *Conca* blyvende, eenigen tyd ophieldt.

Zyn *gewonnen Jeruſalem* was het *verloste Jeruſalem* veranderd, of liever van nieuws af geſchreeven, met een oogmerk om de berispingen der Critieken voor te koomen door zig aan hunne regelen te onderwerpen, en omtrent dezen tyd, zynde nu in het agt en veertigſte jaar van zyn ouderdom, gaf hy dit nieuw en doorwerkt ſtuk uit: maar het diende alleenlyk om te toonen, dat de Critieken ongelyk hadden, want het werdt met veel minder goedkeuring ontvangen, dan dat, waar in hy zig zelven onbeſchroomd hadt overgegeeven aan al de *Enthuſiasmus* van zyn Geest, en in korten tyd was dit laatſte werk geheel vergeeten. Men zegt, dat hy een derde verbetering van zyn Gedigt ondernam, ſaamgeſteld gedeeltelyk uit het *verloste*, en gedeeltelyk uit het *gewonnen Jeruſalem*; maar dit heeft hy nooit voltooid.

Kort na de uitgave van zyn *gewonnen Jeruſalem*, volgde HIPPOLITO ALDOBRANDINI aan *Sixtus* den Vden in de Pauſelyke waardigheid op, onder den naam van CLEMENS den VIIIſten, en zyn twee Neeven CYNTHIO en PIETRO ALDOBRANDINI werden Cardinaals gemaakt. *Cynthio*, die een groot voorſtander was van Geleerdheid en vernuft, en *Taſſo* gekend hadt, toen deze de laatſte reis zig te Rome hadt opgehouden, bewoog hem nog eens om zyne afzondering te *Napels* te verlaaten, en by hem in deze Stad te koomen leeven.

Taſſo maakte zig dan weder gereed tot den reis, maar gelyk de grenzen van den kerkelyken ſtaat thans zeer onveilig waren door ſtruikroovers, was het gebruikelyk, dat verſcheiden Reizigers zig ſaamenvoegden, als zy derwaards trekken moesten, om door hun meerder getal en onderlinge hulp hunne gemeene veiligheid te bezorgen. *Taſſo* vervoegde zig derhalven by eene dezer maatſchappyën, maar als zy in 't gezigt kwamen van *Mola*, een kleine Stad naby *Gaeta*, kreegen zy berigt, dat SCIARRA, een berugt kapitein van ſtruikroovers, in deze oorden omzworf en digt by was, met eene bende te talryk, dan dat zy dezelve zouden kunnen wederſtaan. *Taſſo* was van gevoelen, dat zy hunne reis vervorderen moesten, en als zy aangevallen wier-

wierden, een manmoedigen wederſtand bieden; maar hy wierdt overſtemd. Zy wierpen zig veiligheidshalven in *Mola*, alwaar zy eenigen tyd in zekeren zin geblokkeerd gehouden wierden door de Bandieten. Maar de kapitein *Sciarra*, hoorende dat *Taſſo* een van het gezelſchap dier Reizigers was, zondt hem een Bode, om hem te verzekeren, dat hy veilig reizen konde, en boodt zig aan hem te geleiden werwaards hy begeerde. *Taſſo* liet hem bedanken, en nam zyne aanbieding niet aan, misſchien niet geloovende, dat men zig op het woord van zulk een man veilig verlaaten konde, maar *Sciarra* zondt een tweede Bode met berigt, dat hy zynenthalven zyn volk zou doen aftrekken en de wegen vry laaten; hy deedt zo inderdaad, en *Taſſo*, zyne reis vervolgende, kwam veilig te Rome, alwaar hy gunſtiglyk verwelkoomd werdt, niet ſlegts door de beide Kardinaalen, maar ook door hun Oom den Paus zelven. Hier bleef hy tot in zyn vyftigſte jaar, en zynde toen weder moede van zyne omſtandigheden, en begeerig om zyn Proces te vervolgen, verzogt en verkreeg hy vryheid om eens weder na Napels te mogen gaan, alwaar hy zyn intrek nam by de Benedictyner Monniken, in 't klooster van *St. Severin*. De Cardinaal *Cynthio* vondt egter middel om hem weder na *Rome* te rug te roepen, na eene korte afwezigheid van daar; hy verwierf van den Paus om hem de eer aan te doen, van in 't openbaar en plegtig met de Lauwer-kroon in het Capitool beſchonken te worden.

Hy vertrok van Napels om deze eer te gaan ontvangen met een voorgevoel, dat hy nooit weder derwaards te rug keeren zoude; en hy hieldt zig, in zyn reis, op by het klooster van den berg *Caſſino*, om zyne Godsdienſtigheid aan de Overblyfzelen (*Reliquiën*) van den H. BENEDICTUS te bewyzen, voor wien hy een byzonderen eerbied hadt. Hebbende het kerk-feest in deze plaats doorgebragt, vervorderde hy zyn weg na *Rome*, alwaar hy in 't begin van 't jaar 1595 aankwam, zynde toen omtrent een-en-vyftig jaaren oud. Hy wierdt by zyne intreede in de Stad door verſcheide Prelaaten en Perſoonen van rang ontvangen, en door twee Kardinaalen tot den Paus geleid, die hem dit vriendelyk kompliment maakte; „ Dat zyne verdienſten „ al zo veel eer zouden doen aan de Laurieren, welke hy „ ſtondt te ontvangen, als de Laurieren, waar mede voor„ maals anderen gekroond waren, aan dezelve hadden toe„ gebragt." Aanſtonds werden de orders gegeeven, om

niet ſlegts des Pauſen Paleis en 't Capitool, maar ook de voornaamſte ſtraaten, waar door de *Proceſſie* ſtondt gehouden te worden, te vercieren; maar *Taſſo*, 't zy door een hebbelyke neêrſlagtigheid van geest, of een heimelyk gevoel van de eerſte aannaderingen eener ziekte, welke hy vreesde doodelyk te zullen zyn, gaf te kennen, dat alle deze pragtige toebereidzelen vrugteloos zouden zyn; en als men hem een zangſtuk toonde, 't welk door eenen Bloedverwant van hem, HERCULES TASSO, voor deze gelegenheid gemaakt was, antwoordde hy daarop met het volgende Vaars van SENECA.

Magnifica verba mors propè admota excutit.

„ De ophanden zynde dood zal deze verheven loſſpraa-
„ ken beſlisſen."

Het gebeurde inderdaad, dat, terwyl men na goed Weder wagtte om de Plegtigheid te vieren, de Kardinaal *Cynthio* ziek werdt, en dat, eer dezelve volkoomen herſteld was, *Taſſo* zelve door eene ziekte werdt overvallen. Schoon hy niet meer dan één-en-vyftig jaar oud was, zyne ſtudiën egter en zyne ongelukken hadden hem alle de kwyning en de zwakheden van den ouderdom veroorzaakt. Zynde nu verſterkt in zyne meening, dat zyn eind naby was, verlangde hy na het Klooster van St. ONUPHRIUS gebragt te worden, en men voerde hem, ingevolge die begeerte, met de koets van den Kardinaal *Cynthio* derwaards. Hy wierdt door den Prior en de Broederen van die order met de uiterſte tederheid ontvangen. Verſcheide Geneesmiddelen werden hem naar den raad en voorſchriften der beste Geneesheeren van *Rome* toegediend, maar zonder nut, en dewyl 'er een geweldige koorts by zyne ziekte kwam, die men zegt, dat hy zig veroorzaakt hadt door het onvoorzigtig eeten van melk, gaf RINALDINI, des Pauſen Lyfmedicus, en *Taſſo's* byzonderen vriend hem te verſtaan, dat zyn laatſte uur naderde. *Taſſo* ontving dit berigt met groote gelaatenheid, en *Rinaldini* met eene levendige tederheid omhelzende, bedankte hem hartelyk voor het zelve. Hy ſloeg toen de oogen hemel-waards, en boezemde een korte bede tot God uit; en na dezen tyd ſcheen zyn gemoed en hart van alle aardſche voorwerpen los te zyn. Hy wierdt door de broederen na de kapel van 't klooster gebragt, alwaar hy 't H. Sacra-

ment

ment ontving, en als hy na zyn kamer te rug gedraagen was, vroeg men hem, waar hy wilde begraaven worden? Hy antwoordde, in de kerk van St. Onuphrius, en toen men hem te kennen gaf, dat men gaarne de ſchikkingen van zyn uiterſten wil op papier zoude hebben, gelyk ook eenig Graffchrift van zyn maakzel om op zyne zark te plaatſen, begon hy te glimlagchen, en antwoordde, „ dat, „ wat het eerſte betrof, hy weinig te vermaaken hadt, en „ wat het laatſte aanging, dat een effen ſteen hem even „ goed dekken zoude." Hy maakte evenwel een Testament, by 't welk hy den Kardinaal *Cynthio* tot zyn erfgenaam aanſtelde, en zyn afbeeldzel aan zyn vriend *Manſo* beſprak. Op den veertienden dag zyner ziekte ontving hy het laatſte Olyſel, en des Paufen zegen, die hem door den Kardinaal *Cynthio* gebragt werdt; zynde dit een gunſt, welke op deze wyze nooit, dan aan Perſoonen van den eerſten rang, bewezen was geworden. *Taſſo* was gevoelig wegens die eer, en erkende dit met groote nedrigheid en devotie. „ Dit, zeide hy, is de kroon, welke ik te „ Rome kom ontvangen."

De Kardinaal vroeg hem of hy niet eenige anderé ſchikkingen hadt voor te draagen, om door de overblyvenden volbragt te worden; waarop hy verzogt, dat alle de Copyën zyner werken mogten opgehaald en verbrand worden; hy begreep wel, zeide hy, dat naardien dezelve menigvuldig en allerwegen verſpreid waren, dit moeijelyk zoude wezen, maar hy hoopte niet onmoogelyk. In dit vreemd verzoek, waarin men nauwlyks in ſtaat is te bepaalen of Nedrigheid of Verwaandheid de overhand hadt, volhardde hy met zo veel ernst, dat de Kardinaal, niet gezind hem in het tegenwoordig Tydsgewrigt ongenoegen te geeven voor zyn weigering, hem in zulke termen antwoordde, als hem tot de verwagting bragten, of ſcheenen te brengen, dat men daar aan zou poogen te voldoen. *Taſſo* toen den Kardinaal verzoekende om hem te verlaaten, nam Deze zyn affcheid van hem met traanen in zyne oogen, en liet hem met zyn Biegtvader, en eenigen der kloosterbroederen. Hy leefde tot in het midden van den naastvolgenden dag den 25ſten April, zynde het feest van *St. Markus*, en voelende toen, dat zyn einde aankwam, omhelsde hy zyn *Crucifix* onder het uiten van deze woorden, *In manus tuas Domine* —— maar hy ſtierf eer hy de ſpreuk —— *commendo animam meam* —— kon ten einde brengen; hy wierdt

den

den zelfden avond zonder ſtaatie, volgens zyn begeerte, begraaven in de kerk van ST. ONUPHRIUS, en zyn lighaam met een eenvoudigen ſteen bedekt. De Kardinaal *Cynthio*, wien hy tot zyn Erfgenaam hadt aangeſteld, betuigde altoos een voorneemen om hem eene Tombe op te regten; dog ſchoon hy verſcheide jaaren na deszelfs overlyden leefde, ſtierf hy egter eer hy dit voorneemen werkſtellig maakte.

Manſo aan wien *Taſſo* niets dan zyn Pourtrait hadt nagelaaten, tien jaaren na deszelfs overlyden by zyn graf koomende, ſtondt wel verwonderd, van zelfs zyn naam niet op den ſteen te vinden, en wilde zig de moeite en kosten getroosten, om hem een Graf-Tombe op te regten, maar men wilde het hem niet vergunnen; hy verkreeg egter zo veel, dat de woorden, HIC JACET TORQUATUS TASSUS, op den ſteen, die zyn graf bedekte, gegraveerd, wierden. Eindelyk is 'er in de kerk daar hy begraaven was, een ſtatelyk Gedenkgraf opgeregt door den Kardinaal BONIFACIO BEVILACQUA, van eene doorlugtige familie van *Ferrara*.

Hy was dun maar welgemaakt; zyne gedaante fraay maar bleek; zyn hoofdhair was van een kastanje bruine kleur, zyn baart wat lichter, dik en dicht; zyn voorhoofd was vierkant en hoog, zyn hoofd breed, en het voorſte gedeelte van het zelve, op 't laatst van zyn leven, kaal. Zyn winkbrauwen waren donker, zyne oogen ſchitterende, van eene helder blauwe kleur; zyn neus breed, zyne lippen dun, zyne tanden regelmaatig en wit; zyn nek wel geproportioneerd; zyn borst vol, zyne ſchouders breed, en alle zyne leden meer fyn dan vleeſchig. Zyn ſtem was ſterk, helder en deftig. Hy ſprak met overleg, en gemeenlyk herhaalde hy zyne laatſte woorden. Hy lagte zelden, en nooit overmaatig. Hy was zeer bedreven in de Lighaams-oeffeningen. In zyne redevoeringen gebruikte hy weinig gebaarden, en behaagde meer door de ſchoonheid en kragt van zyn taal, dan door de bevalligheden van zyne gesten of uitſpraak.

Zyne ſchriften maaken het overtollig om van de natuurlyke gaven van zynen geest te ſpreeken; maar men zegt van hem, dat 'er nooit een nederiger Discipel, een Godsdienſtiger vernuft, of een beminlyker man geweest is.

TWEE

TWEE BRIEVEN VAN DEN BARON DE BIELFELD.

„ DE eerſte deezer Brieven aan den Heer HAGUEDORN, „ te *Hamburg*, geſchreeven en gedagtekend *London* „ 28 April 1741, geeft een berigt van der *Engelſchen* Zee„ magt. De tweede, in het zelfde jaar, den 1 May, uit „ dezelfde Stad, aan den Heer JORDAN, te *Berlyn* gezon„ den, behelst eenige aanmerkingen over de Hoogeſchoo„ len in *Engeland*.

My ſchiet te binnen, dat ik, op zekeren tyd, met een *Oostenryker* van *Engeland* ſpreekende, dit uit zyn mond hoorde. „ Ach, myn Heer, ik zou gaarne, dat Land eens wil„ len zien; maar zou men 'er niet over land kunnen ko„ men"? Ik gaf hem te verſtaan, dat het een Eiland was. „ Dit, gaf hy ten antwoord, dit wist ik, voorwaar, wel; „ maar ik dagt dat men met een grooten, een zeer grooten, „ omweg neemende, wel een weg zou vinden om der„ waards te gaan. Indien de Keizer LEOPOLD nog leefde, „ hy zou 'er ras komen". — Ik kon my niet wederhouden van om zyne onkunde te lachen, en had veel werks om hem te doen begrypen wat een Eiland was, en hoe een land, van alle zyden door 't water omringd, bewoond kon zyn door een zeer beſchaafd, gelukkig en magtig Volk, 't welk op 't nauwſt met de andere Volken, op 't vaste Land, verbonden was. In de daad het is een ſtuk 't welk de grootſte verwondering moet verwekken, als men de bykans wonderdoende uitwerkzels der Scheepsvaard niet weet; hoe *Engeland*, om zo te ſpreeken, van ſchatten overvloeit, alle de voortbrengzels van de wereld bezit, in zich ſelven alles in de grootſte volmaaktheid, en zo verbaazenden invloed heeft op de Staatszaaken in *Europa*.

HORATIUS, dien ik zo hoog agt wegens zyne wyze vanuitdrukkeu, en zomtyds zo laag ſchat om de zaaken die hy bybrengt, HORATIUS, zeg ik, heeft geen recht denkbeeld gehad van 't oneindig nut der Zeevaardye voor 't menſchdom, wanneer hy in zyn *Lierdicht aan 't Schip, 't geen* VIRGILIUS *na Athenen voerde*, de eerſte Uitvinders der Scheepsvaart ſcheldt. Ik wil den Dichteren vergunnen om zomtyds, op 't Altaar van APOLLO, de gezonde Redeneerkunde op te offeren; maar hun geen vryheid geeven om volſtrekt valſche denkbeelden, met het glimmend verniſ der Dichtkunde overſtreeken, uit te venten. Zy brengen, dit doende een

een leelyke geblankette Vrouw in de wereld, en zoeken door 't kunstig blanketzel minnaars aan te lokken. Hadt HORATIUS een inwooner van *Groot-Brittanje* geweest, hadt hy de Zeemagt der *Engelschen* gezien, hy zou 'er van gezongen hebben: want daar is geen grooter geen heerlyker uitvinding dan de Zeevaardy, die tusschen de inwooners der Eilanden en van het vaste Land eene gemaklyke gemeenschap opregt, die ten grondslage strekt van allen koophandel, die de winden tot paarden neemt en de starren tot gidsen gebruikt, en die, met vlottende voorraadschuuren, de Zeën doorkruist om elk Volk te brengen, 't geen aan 't zelve ontbreekt. De *Engelschen* en andere Eilandbewooners zyn meer aan de Zeevaardye verschuldigd, dan de Volken van 't vaste Land. Deeze is voor hun in 't eerst een noodzaaklyk kwaad geweest; doch met den tyd een beginzel van hunne grootheid geworden. De Zee, die hun omringt, is tegenwoordig de bron hunner rykdommen, door middel van de Zee is het dat de *Engelschen* hunne vlooten na de verafgelegenste deelen der Wereld zenden om hunne opgerigte handelplaatsen te beschermen, door dit zelfde middel doen zy dikwyls *Europa* naar hunnen zin handelen, zich geducht maakende by andere Mogendheden.

't Is over zulks niet te bevreemden, dat de zee het element der *Engelschen* geworden is! De Zeemagt en wat daar toe behoort zien men daar ook tot een toppunt van volkomenheid gebragt, 't welk de verbeelding te boven gaat. Om my hier van een rechtmatig denkbeeld te vormen heb ik een togje na *Chatham* gaan doen, hier heb ik de Magazyns, de Houtwerven, en een gedeelte der *Engelsche* vloot beschouwd. Voorzien met een aanpryzings-brief van den Admiraal NORRIS heeft men my alle beleefdheden bewezen, en alles getoond wat myne nieuwsgierigheid verlangde te zien. Ik werd aan boord gebragt van den *Royal Sovereign*, een Oorlogschip van honderd stukken kanon. Nimmer heb ik een Paleis met zo veel vermaak beschouwd, nimmer zag ik een Paleis 't geen my toescheen beter gestoffeerd te weezen. De groote Kajuit van den Admiraal, de roofsche gallerei daar agter, de eetzaal, het vertrek tot den Godsdienst geschikt, de wapenkamer, de kamertjes tot dienst der Officieren, de verblyfplaatsen der Soldaaten en Matroozen, alles maakte myne verwondering gaande; maar boven al stond ik verstelt toen ik, aan land komende, op de Kaaijen te *Chatham*, de Magazynen aanschouwde, waar in alle de behoeftens en noodwendigheden gereed la-

gen

gen om ten allen oogenblikken een magtige vloot te kunnen toerusten. De verſcheidenheid, de overvloed, en de volkomenheid van alle die krygsbehoeftens trokken myne aandagt even zeer als de goede ſchikking, die in alles doorſtraalde. Elke zaak was, om zo te ſpreeken, voor de hand.

Het maakzel der *Engelſche* ſcheepen heeft daarenboven iets vlugs en frays boven dat van andere Volken, men gevoelt een inwendig genoegen als men die gebouwen op 't water ziet. 't Zal niet noodig zyn U te bewyzen, dat de Zeevaardy en de vlyt der *Engelſchen* in alle ſoorten van handwerken en kunſten de ziel uitmaakt van den verbaazenden handel dien zy dryven; dit blykt terſtond van zelve; maar men kan zich zo gemaklyk niet verbeelden, tot welk een toppunt zy den koophandel, en den geest des koopmanſchaps opvoeren. Alle de vermaaken zyn hier in koophandel veranderd, en de koophandel zelve in vermaak. Ik vind een uitſteekend genoegen in de handwerken te gaan zien, en de volmaaktheid, die daar in heerscht, op te merken; ten dien einde doorwandel ik de ſtraaten van *Londen*, en gaa in de winkels, die zyd aan zyd ſtaan, ik ſtaa verbaasd over de verſcheidenheid der voortbrengzelen van vernuft en noesten arbeid. Geen Schouwburg, geen party van plaiſier is 'er die my zo zeer verlustigt. Men zou zich met rede verwonderen, hoe alle de Kooplieden, die hier huhne winkels hebben, de kost kunnen winnen, indien men niet in opmerking nam hoe 't eene handeldryvend huisgezin van 't andere leeft, de Kruidenier heeft den glasblaazer noodig, en de glasblaazer den kruidenier *enz.* Een welgeregelde Burgerſtaat is een kunſtig zamengeſteld werktuig, en de zamenvoeging van alle de raderen, die den algemeenen handel doen omgaan, verdient onze opmerking. Misſchien ſchryf ik den eenen tyd of den anderen eene Proeve om ze te ontdekken. Ik verzamel hier veel ſtoffe tot dusdanig een werk, en 't zal een feestdag voor my weezen, als ik by myne te rug komst, in *Duitſchland*, U die onder 't oog mag brengen, om my van uwen raad te bedienen in 't uitkiezen van 't beste. In afwagting van dat gelukkig oogenblik, op 't welke ik u zal zien, heb ik de eer om meer dan iemand te zyn, *enz.*

TWEE-

TWEEDE BRIEF.

Waarde Vriend!

IK vind my niet al te breed in ſtaat om uwe nieuwsgierigheid, ten opzigte van de Hoogeſchoolen in *Engeland*, te voldoen. Myne bezigheden in dit Ryk zyn van dien aart, dat ze my niet toelaaten lang genoeg uit *Londen* te gaan in de Hoogeſchoolen te bezoeken, en gy weet men moet met eigen oogen dit ſlag van zaaken beſchouwen, en ze met herhaalde opmerking overweegen, zal men 'er iets meer van zeggen dan al de wereld weet. 't Is waar ik ben, op myne eerſte reis na *Engeland*, een keer na *Oxfort* geweest, waar ik Brieven van voorſchryving hadt aan een vermaard Hoogleeraar, van 't *Christus Collegie*; deeze Heer hadt niet alleen de beleefdheid om my alles te laaten zien wat 'er, op die Hoogeſchool, aanmerkenswaardigs was, maar ook van my by myn vertrek een zeer heerlyk Boek te vereeren, 't welk ten tytel heeft *Oxonia Illuſtrata*, in Folio, met veel koperen plaaten vercierd. Dit Werk geeft u een volkomene beſchryving van *Oxfort*, van de Stigting der Hoogeſchoole te dier Stede, van de onderſcheidene Collegien die 'er toe behooren, van de ſchikking in ieder Collegie, van de openbaare en byzondere leſſen, van de groote openbaare Leerzaal, de Ontleedkamer, de Drukkerye, de Boekekamers, van de verſchillende Kleederen der Hoogleeraaren en der Studenten, van de Artſeny-tuin, en, in één woord, van alle de ſtigtingen in die beroemde Stad gemaakt tot onderwys van de ſtudeerende Jongelingſchap.

Men moet toeſtemmen, dat alle de Inzettingen, zo veel de menſchlykheid toelaat, der volmaaktheid zeer naby komen, en dat het een Jongeling aan natuurlyke vermogens moet mangelen, indien hy, met zodanige hulpmiddelen, als hem hier worden aangebooden, in die ſoort van weetenſchap, waar op hy zich uitlegt, niet bekwaam wordt. 't Geen my boven alles te *Oxfort* behaagt, is, dat alle de Studenten, gelyk ze behooren, weezenlyk *Togati* zyn, dat is, gekleed met een zwarten mantel, die hun beroep aanwyst; de Lords zyn alleen onderſcheiden door een gouden kwast waar mede hun vierkante muts vercierd is, ook draagt geen der Studenten een degen, en zy hebben allen hun verblyf en eetplaats in onderſcheidene kweekſchoolen, onder 't beſtuur van bekwaame en voorzigtige Hoogleeraars. — Dit alles is lynrecht het tegen overgeſtelde van 't geen

plaats

plaats vindt in *Duitschland*, waar men moet veronderstellen, dat eene menigte van één of tweeduizend Jongelingen, in die jaaren, waar in de driften het hevigst werken, geen opzigts noodig hebben; dat deeze jongelingschap aan zich zelven overgelaaten, en als krygslieden gewapend, tot geene buitenspoorigheden zal overslaan en deerlyke wanordes aanregten of ten minsten de letter-oefeningen verzuimen, en zich aan een ongeregeld gedrag overgeeven. De Stigters der *Duitsche* Hoogeschoolen hebben te veel gerekend op de koelheid van *Duitschen* aart, de ondervinding heeft menigmaal getoond dat zy zich daar in bedroogen. In *Engeland* oordeelt men dat de Jeugd opzigt behoeft, en dat ze niet na de Hoogeschool gaat om uitgeleerd te worden in ligtmisseryen. Overeenkomstig hier mede ziet men ook van *Oxfort* en *Cambridge* zeer bekwaame en wel onderweezene Mannen komen. De geleerde Talen en boven al het *Grieks* worden hier uitsteekend geleerd; en men maakt het beoefenen der beste *Latynsche* Schryveren tot eene byzondere studie.

Voor zo veel ik kan oordeelen uit het geen ik zie en lees, wordt de *Philosophie* door de *Engelschen* met het meeste geluk voortgezet, en zy slaagen in geen tak der wetenschappen minder dan in de *Geschiedenissen*. 't Beste dat zy van hun eigen Land, ten dien opzigte, hebben, is geschreeven door RAPPIN THOIRAS, een vreemdeling, die te *Stettin* woonde: de werken van BURNET zyn zo zeer niet geagt. 't Is waar het werk van RIEMER, 't geen tien Boekdeelen in Folio beslaat, behelst heerlyke Bouwstoffen, om de Historie van *Engeland* op te maaken: maar een stuk van zo veel omslags is niet geschikt om van elk geleezen, doch mag veel eer gehouden worden voor een werk dat men als een woordenboek, by gelegenheid, raadpleegt. Eene bekwaame hand was 'er noodig om het weezenlyke daar uit te trekken, en eene geschiedenis van *Engeland* op te stellen.

Men verzekert my dat een gezelschap van geleerde Mannen alhier eene Algemeene Historie zal schryven. Dit voorneemen dunkt my uitsteekend. Een enkel Schryver, hoe groot en uitgestrekt zyne geleerdheid ook zyn moge, kan niet alles verzamelen wat 'er noodig is tot een zo groot werk: hier komt boven al te passe het zeggen, dat veel oogen meer zien dan één; daarenboven kunnen Staatsverwisselingen, ziekten of de dood een Geleerden beletten zyn werk te volvoeren: maar dus een gezelschap kan stand houden, valt 'er één lid uit men kiest een ander in zyne plaatse. Op deeze wyze kan men zich gerust verzekeren dat zodanig een werk tot volkomenheid zal geraaken; en 't zou jammer weezen als het in de geboorte bleef steeken. (*) —— Ik zou u langer over deeze stoffe onderhouden; doch daar komt iemand my stooren in 't vermaak van dus met u bezig te zyn; hy dringt my, bykans tegen myn zin, om mede na den Schouwburg te gaan, en gunt my nauwlyks tyd om myn Brief te sluiten met deeze of geene spreekwys, die men gewoonlyk in 't slot der Brieven vindt.

WAAR-

(*) *Dit werk is naderhand uitgekomen, en bykans in alle taalen overgezet.*

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *Juny* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo. mi. av.			Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder Geſteldh.
1	29. 9	29. 8½	29. 10	56	57	58	N O	N	O	Reg. betr.
2	30. 0	30. 1	30. 2	58	67	58	O	O	N O	Helder
3	— 2	— 1½	— 1½	59	65	58	N O	N O	—	—
4	— 1½	— 1	— 1	58	65	58	—	—	—	—
5	— 0½	— 0	— 0	62	72	64	—	—	—	—
6	— 0	— 0	29. 11½	66	76	66	O t N	O t N	O t N	—
7	29. 11	29. 10½	— 9½	68	78	70	O	O	O	—
8	— 8	— 7½	— 7	69	68	64	Z O	Z W	Z	— dond. re.
9	— 6½	— 6	— 5	66	65	62	Z W	—	Z W	Buyig
10	— 5½	— 7	— 8½	59	66	61	W	W	W	—
11	— 8½	— 8½	— 8	64	83	70	Z W	Z W	Z W	He. re. betr.
12	— 9	— 9½	— 10½	67	64	60	Z	W	N	Dond. reg.
13	— 10½	— 8½	— 6½	64	71	65	—	Z O	N	Miſt regen.
14	— 6	— 7	— 7	62	79	55	Z W	Z W	Z W	Betr. —
15	— 8	— 9	— 10	56	62	56	—	—	W	Buyig
16	— 11	— 11½	— 11½	58	63	57	—	W	—	—
17	— —	— 10½	— 9½	62	74	62	Z	Z t O	Z t O	—
18	— 10	— —	— 10½	64	64	59	W	Z W	W	—
19	— 11	— 11½	30. 0	63	65	56	—	W	N W	Wolk. held.
20	— 11½	— 11	29. 10	59	64	56	Z	Z W	Z W	Re. ha. buy.
21	— 10½	30. 0	30. 1	56	62	55	W	W	W	Buyig.
22	30. 1	— 1	— —	59	61	55	—	—	—	Helder.
23	— 1½	— 2½	— 3	57	62	58	N	N W	N W	—
24	— 3½	— 3½	— —	60	66	59	Z Z O	O	N O	—
25	— 1½	— 0	29. 9	62	74	64	Z O	Z O	Z W	— Reg.
26	29. 8½	29. 8½	— 8½	62	64	62	Z W	Z W	—	Buyig.
27	— —	— 6	— 5½	63	63	63	—	Z O	Z O	— donder.
28	— 5	— 6½	— 9	61	62	59	Z	Z W	W	—
29	— 9½	— 10½	— 11	59	62	62	W	N W	N W	Reg. held.
30	30. 0	30. 1	30. 1	64	69	61	—	W	W	Wolk. held.

Hoogſte Barometer d. 30. 3½
Laagſte Barometer d. 29. 5
} middelb. d. 29. 10⅛

Hoogſte Thermometer gr. 83
Laagſte Thermometer gr. 55
} middelb. gr. 69.

DE HARTSTOGTEN BESCHOUWD ALS DE ZAADEN VAN DEUGDEN EN ONDEUGDEN.

(*Uit het Engelsch*).

NAardemaal de Menſchen, in 't algemeen, ſlegts op 't uiterlyk vertoon der dingen afgaan, moet het ons niet bevreemden, dat eenige zeer ſtrenge Zedekundigen zo veele verwonderaars en begunſtigers hunner ſtellingen gevonden hebben, dat toejuiching en goedkeuring hun deel was. —— Niets kan men zich verbeelden dat edeler en grootſcher voorkomen heeft dan hunne Philoſophie. Zy belooft niets minder dan de Menſchen tot Engelen te maaken, hun boven den peil der ſtervelingen te verheffen, en te verloſſen van die ontrustende en kwellende ongeregeldheden der Hartstogten, die de zagte kalmte en geruste bedaardheid der Ziele verſtooren. Maar alle deeze uitneemende beloften hebben geen gevolg gehad: ze zyn, even als veel gewelds maakende golven, in enkel ſchuim, verdweenen. In der waarheid wy moeten de Voorzienigheid danken, dewyl zy hunne oogmerken verydeld heeft: want hadden zy die volvoerd, zy hadden ons beroofd van alle de hulpmiddelen door de Natuur ons geſchonken om deugdzaam te worden, onze Ziel zou werkloos en zonder verdienſten gebleeven zyn: 't zyn immers de Hartstogten, die haar in beweeging helpen, zy brengen haar daar ze gaan wil, en zonder haar van haar lichaam te doen ſcheiden, vereenigen zy haar met de voorwerpen haarer begeerten of verwyderen haar van die haares afkeers. Vrolykheid is haare uitſpanning en verheffing. Droefheid haare kwelling en verdrukking, zy jaagt de Hoop na en vliedt de Vreeze: want wanneer wy Vrolyk zyn breidt de Ziel, als 't ware, zich uit, terwyl zy door Droefheid ſchynt te verſtyven en kleinder te worden; ſcheppen wy Hoope, de Ziel gaat voorwaards; Vreezen wy, zy deinst te rugge. De zodanigen derhalven, die te vergeefsch de Ziel van Hartstogten willen ontblooten, berooven haar van alle beweeging, maaken

haar onmagtig en nutloos, onder het ſchoonſchynend voorwendzel van haar geluk te bezorgen. Geen redelyk Mensch zou het geluk, tot zo dieren prys, willen koopen, en geen verſtandig Man zal het, onder eene zo zwaare voorwaarde, aanbieden: immers beſtaat het geluk in werkzaamheid, en moeten wy, om wel te vrede en vergenoegd te zyn, het goed, 't geen wy genieten, ſmaaken, zo zal een ieder toeſtemmen, dat de Driften noodig zyn voor onze Ziel, en dat de Vrolykheid het geluk, dat met het Verlangen begon, moet voltoijen.

Wy moeten derhalven aan de Hartstogten plaats geeven; en alleen derzelver buitenſpoorigheden verbannen: Hoop en Vrees behoort by ons te huisvesten; de wanorde alleen, die daar uit kan ontſtaan, hebbe men te vermyden; de kwaalen en ongeſteldheden onzer Hartstogten zyn onzer geneezinge aanbevolen; maar wy mogen de Hartstogten zelve niet verwoesten. Zy, zy zyn de zaaden der Deugden, en voor een weinig moeite, aangewend in het opkweeken derzelven, zullen wy de allerwenschlykſte vrugten inzamelen.

Schoon een Mensch niet deugdzaam gebooren wordt, en ſchoon de kunst om hem deugdzaam te maaken, zo bezwaarlyk als roemryk is, ſchynt het nogthans, dat hy 'er eenige kennis van heeft voor 't ontvangen van onderwys, dat het verſtand de beginzels der Waarheid en de wil die der Deugd in zich bevat. Alle de Hartstogten der Menſchen zyn over zulks aangroeiende Deugden, en zy worden, als wy eenige zorge gebruiken in ze te beſtuuren, voldraagene Deugden. Is de Vrees, die 't naderend kwaad bemerkt en vermydt, geene natuurlyke Voorzigtigheid? Is de Toorn, die zich ter beſcherming van de Onnozelheid wapent, geene ſchaduw van de Regtvaardigheid? Is het Verlangen, dat ons als uit ons zelven doet gaan, om ons met iets beters te vereenigen, geen afbeeldzel van de Liefde, ons van de aarde los maakende, om onze gedagten ten Hemel op te beuren? Zeer weinig behoeft 'er by Stoutmoedigheid te komen om dezelve in Dapperheid te veranderen: met één woord, daar zyn geen Driften of ze kunnen Deugden worden: en daar ze eene Neiging tot het goede en een Afkeer van het kwaade hebben, is 'er weinig werks aan vast om ze zodanig te maaken. De Liefde behoorlyk te regelen is genoeg om al onze Driften onſchuldig te maaken, en dit leeven gelukkig door te brengen: want is de Deugd de hebbelykheid van eene welgeregelde Ziel, zo wordt 'er

niet

niet meer vereischt dan het maatigen onzer Hartstogten om ze in Deugden te veranderen. En, in de daad, wanneer onze Haat en Liefde, de Moeder-driften van alle de andere, mag ik dus spreeken, voorzigtig, gemaatigd, en naar eisch, bestuurd worden, komen 'er de uitmuntendste Deugden uit voort, Voorzigtigheid, Maatigheid, Dapperheid en Regtvaardigheid zyn 'er van oorspronglyk.

Het mag, diensvolgens, als eene ontwyfelbaare grondregel ter neder gesteld worden, dat de Hartstogten de beginzels der Deugden zyn, en dat ze geen edeler bezigheid hebben, dan zich, ter verdeediging van dezelve, te wapenen, 'er voor te stryden, en haare vyanden te verdelgen. Gelyk Moeders noit heldhaftiger zyn, dan wanneer zy haare Kinders beschermen, en tegen de verdrukking beveiligen, zo zyn de Togten van ons hart noit sterker dan op dien tyd als zy de Deugden, haare voortbrengzels, tegen de Ondeugd doen staande blyven en handhaven. — Maar SENECA kan niet toestemmen dat de legermagt der Deugd bestaan zou uit Soldaaten, die 't in hunne magt hebben om aan 't muiten te slaan, hy wil de Hartstogten niet op haare rolle schryven, dewyl eenigen derzelven haar het oppergezag betwist en na de kroon gestooken hebben. Waren alle Vorsten zo bezwaarlyk te voldoen als deeze Philosooph, zy zouden geene Soldaaten meer vinden, en in de noodzaaklykheid gebragt zyn om alle hunne Krygsknegten af te danken; dewyl eenigen derzelven of weggeloopen of ongetrouw geweest zyn. De onoplettenheid der Vorsten is menigwerf oorzaak van de oproerigheid hunner krygsbenden, en de zwakheid der Rede doet doorgaans de Driften den meester speelen. De waare Wysgeerte zal veel eer de Ziel dan het Lichaam beschuldigen, veel eer den Oversten dan de Onderdaanen veroordeelen. Wie ziet niet dat de Vrees op de wagt staat voor de Deugd, en als eene bespieder zich tot de vyand indringt om zyne oogmerken te ontdekken; dat de berigten, welke zy ons geeft veel al waar en nauwkeurig zyn, zo dat wy die veronagtzaamende ongelukkig worden? Wie weet niet dat de Hoop ons versterkt, opbeurt, met moed bezielt en aanzet tot het ondernemen en volvoeren van roemryke oogmerken? Wie moet niet bekennen dat Stoutmoedigheid en Toorn gevaaren veragten, mocilykheden doorstaan, en den dood onder de oogen zien, om het Geduld en de Dapperheid te dienen? — Hoe zwak, hoe kwynend, zouden de Deugden niet zyn als de Hartstogten haar begaven? Hoe menigmaal

heeft de Vrees voor Oneer den moed opgewakkerd in krygslieden als zy op een ſchandelyke vlugt begonnen te denken? Hoe dikwyls heeft de Schaamte de Kuisheid bewaard, Maagden én Vrouwen binnen de paalen van pligt gehouden, als Geldzugt en Wellust haar poogden te bederven? Hoe vaak heeft Verontwaardiging het hart van Regters vervuld tegen misdaadigers, die door de beſcherming der Grooten, te midden hunner euveldaaden trotsch, en ſtoutmoedig waren geworden?

Wy vinden, dit ſtuk, in een behoorlyk licht beſchouwende, de ſtelling van ARISTOTELES, vry beter dan de evengemelde van SENECA; hy wilde de Hartstogten door een wel aangelegd beſtuur gedwee en goed maaken, en ze niet verdelgen. SENECA wilde door een' onverdraaglyken en verregaanden hoogmoed, dat de Deugd op zich zelve genoeg beſtaan kon, en haare eigen vergelding met zich bragt, als mede, dat een Wyze, met deugd voorzien, gelukkig kon weezen, al was het tegen den wil van God; de magt des Hemels was niet in ſtaat om het welgevestigd gebouw zyner Deugd om verre te werpen. Zal men uit zyne woorden over zyn gevoelen oordeelen, zo ſchynt, dat het een allereerst noodig vereischte is tot het verkrygen van Wysheid, trotsch en godloos te weezen. ARISTOTELES, in tegendeel, erkent zyne zwakheid, hy gebruikt de hulpmiddels die de Natuur hem aanbiedt, en weetende dat hy uit Lichaam en Ziel beſtondt, tragt hy beide deeze deelen in den dienst der Deugd te brengen. Hy erkent dat wy niets edelmoedigs, niets groots, kunnen onderneemen zo de Drift ons gemoed niet heet en gaande maakt, dat wy, zonder zulks, koel en werkloos zouden blyven: dan hy merkt tevens aan, dat deeze Drift een breidel behoeft om ze te beteugelen, hy onderwerpt ze aan de Rede, die over de Hartstogten het bevel moet voeren. Laaten wy onze Gemoedsdriften als zodanig aanmerken, en behandelen. De Natuur heeft niets te vergeefsch gedaan; heeft ze ons dan Vrees en Hoop, Liefde en Haat ingeboezemd, zo is het haar oogmerk dat wy die aandoeningen gebruiken om de Deugd voort te planten en de Ondeugd te vermeesteren.

Wy zouden egter de Driften vleijen en de Menſchen misleiden, indien wy, naa het goede dat zy kunnen doen vermeld te hebben, ook het kwaad niet aanweezen, 't welk zy kunnen berokkenen: onze Schildery zou niet opregt en naar waarheid zyn, als wy alleen de goede eigenſchappen der Hartstogten afmaalden, en de gebreken geheel bedek-

ten

ten of verzweegen. —— Maar om alle misvatting, in een onderwerp van zo veel aangelegenheids, voor te komen, een onderwerp waar van ons geluk in eene zo groote maate afhangt, zal het noodig zyn hier aan te merken, dat de Hartstogten, op zich zelve goed noch kwaad zyn, en dat deeze twee hoedanigheden, eigenlyk geſprooken, in den Wil berusten, als zynde deeze het overheerſchend vermogen dat dezelve beſtuurt. Dewyl de Wil alleen vry is, kan dezelve ook alleen goed of kwaad weezen, en daar dit vermogen het beginzel is van verdienſten, komt ook het deugdzaame en ondeugende te haarer verantwoordinge. Gelyk de Zon met haar licht de wereld beſtraalt en de vaste lichaamen verlicht, ſchoon ze 'er niet doorſchynt; even zo geeft de Wil deugdzaamheid of ſnoodheid aan de Hartstogten, en hoewel zy niet alles afdoet is het genoegzaam om ze ſchuldig of onſchuldig te doen zyn.

Onderzoeken wy de hoedanigheden, die de Hartstogten van de Natuur ontvangen hebben, merken wy ze aan in dien ſtaat wanneer de Wil nog niets gedaan heeft, men moet bekennen dat ze even zeer de zaaden van Deugd en Ondeugd in zich hebben, en dat deeze twee tegen elkander overſtaande dingen zodanigerwyze onder een vermengd zyn, dat ze nauwlyks onderſcheiden kunnen worden. Zy hebben eene neiging tot het goede, en dus hellen zy tot de Deugd over; dan zy worden ligtlyk verleid en bewoogen, en dan vallen zy der Ondeugd toe. Daar zy derhalven bykans even ligt tot de Ondeugd als tot de Deugd ons aanzetten, moeten wy zo wel voor de nadeelen die zy ons kunnen toebrengen vreezen, als hoopen op de voordeelen, die wy van haar ontvangen. Dezelfde Hartstogten van Verlangen, die ons van de Aarde ten Hemel kan opbeuren, is in ſtaat om ons aan de Aarde vast te houden; 't middel 't geen de Natuur ons gegeeven heeft om onze zedelyke Vryheid te bewaaren kan ons in ſlavernye werpen en in keetens kluisteren; de zelfde Hoop die ons ſtreelt, bedriegt ons; 't geen ons over geledene onheilen kan troosten, kan ons nieuwe rampen berokkenen; dezelfde Drift die ons aanmoedigt tot den ſtryd, zet ons aan tot laage wraakzugt; 't welk braaf en edelmoedig is in den Oorlog, zal, in tyden van Vrede, wreed en ſnood heeten. In 't kort, de Hartstogten zyn op geen grooter afſtand van de Deugd dan van de Ondeugd geplaatst; gelyk in den verwarden mengelklomp het vuur vermengd was met water, zo is, in de aandoeningen der Ziele, het goede by het kwaade, en uit de

mynen der Zielen wordt zo wel yzer als goud gehaald. De Mensch behoort overzulks altoos op zyn hoede te weezen, en, weetende dat hy het leeven en den dood in zynen boezem draagt, moet hy met zo veel voorzigtigheid te werk gaan als zy die vergift handelen, of op den kant eener zorglyke ſteilte hunnen weg vervorderen.

Doch het gevaar neemt toe wanneer ongeregelde Driften tot eenige misdaad zyn overgeſlaagen; dan wapenen zy zich ter verdeediging derzelve, en ſtaan de Ondeugd met meer moeds ten dienſte dan de onſchuldige Driften aan de Deugd gehoorzaamen. Zy zyn Dienstknegten wreeder dan hun Meesters, Staatslieden woedender dan de Dwingelanden die hun gebruiken. Alle Oorlogen zyn de uitwerkzels van ontſtookene Hartstogten; kon men Liefde en Haat van de aarde verbannen, geen ſchandelyk overſpel zou 'er gepleegd, geen wreeden moord begaan worden. Deeze verſchaffen de ſtoffe tot alle Treurſpelen, en ſchoon de Dichters den naam hebben van Leugenaars, zyn 'er veel meer misdaaden daadlyk gepleegd dan door de Dichters uitgevonden. Maar nimmer berokkenen de Driften meer onheils dan wanneer zy ten kwaade werken in een Vorst, en de oppermagt gebruiken om haare woede uit te voeren; in die allernaarſte tydsgewrigten zugten de Staaten onder haare dwinglandy, en het Volk wordt door haar geweld verdrukt, Landen en Steden bekennen, dat pest en oorlog hun zo ſchadelyk niet zyn, als de willekeurige grilligheden van onbeteugelde Hartstogten.

Eene ongeoorlofde Liefde zette geheel *Griekenland* aan om de wapens op te vatten, en zy ſtak den brand in eene der ſchoonſte ſteden van *Aſie*. De nayver van CESAR en POMPEJUS koste meer dan een millioen menſchen het leeven: hun geſchil verdeelde de wereld; hunne eerzugt deedt alle de Volken het zwaard aangorden; hunne onregtmaatige oorlog veroorzaakte den val huns Lands en 't verlies der Vryheid. De wereld beweent nog dit onheil; de overblyfzels van deeze groote verwoesting zyn nog voor oogen; de onderſcheidene Staaten, die thans *Europa* uitmaaken, moeten aangezien worden als brokken, die voorheen in 't lichaam van dat allermagtigst Gemeenebest vereenigd waren.

Eerzugt, menigmaal met Deugd verward, is aan meer moorden ſchuldig dan Wraak en Toorn; ſchoon deeze Drift zich voor edelmoedig uitgeeft, en op die hoedanigheid roem draagt, is ze altoos met bloed bevlekt; welk een ver-

vermaak zy ook moge ſcheppen in het ſchenken van vergiffenis, haare grootheid is gegrond op den val, het verderf haarer vyanden, zy brengt 'er meer om hals dan zy vergiffenis gunt, meer onſchuldigen komen door haar om, dan 'er ſchuldigen behouden blyven. De geheele wereld ſtondt verbaasd toen ze zich in den perſoon van ALEXANDER vertoonde: want het ſchynt dat de natuur hem voortbragt om te doen zien wat Eerzugt, door Geluk onderſchraagd, kan uitwerken. Hy bragt alle de Vorſten, die het ondernamen om hunne Koningryken tegen hem te verdeedigen, ten val; hy behandelde allen, die weigerden zich aan hem te onderwerpen, als zyne vyanden; hy kon niemand hem gelyk dulden in alle Landen waar hy doortrok; hy murmureerde over de Zeën, die den loop zyner overwinningen een eindpaal ſtelden, en wenschte eene nieuwe te ontdekken om dien te vermeesteren. Veroorzaakte zyne ydele Eerzugt zo veel wanorde, zyn Toorn rigtte niet min verwoesting aan; leerde de eene hem hoe hy zich van zyne vyanden moest wreeken, de andere ſcheidde hem af van zyne vrienden; 't minſte kwaad vermoeden deedt die Drift tot wraakzugt overſlaan; een oneffen woord was genoeg om zyn Toorn op te wekken, eene betaamelyke vryheid zelve maakte dien zomtyds gaande. Met één woord, zyn Toorn werd zo ligt geraakt, dat het zo gevaarlyk was wel te doen als kwaalyk te ſpreeken: want door die Drift volſtrekt beheerscht wordende, boog hy voor alles wat dezelve opgaf, en bevlekte zyne handen met het bloed zyner gunſtelingen, in eigen perſoon, 't werk van Beul verrigtende, of liever hy verkoos, om het boosaartig vermaak van wraaklust, in den hoogſten trap, te ſmaaken, dien zelve uit te voeren, en den doodſlag toe te brengen aan een vriend die zyn leeven behouden hadt.

Maar van alle wreedheden welke zyn Toorn hem inboezemde is geene ſchreeuwender dan die hy bedreef tegen den onſchuldigen CALISTHENES. De ſtaat van deezen Man ſcheen zyne veiligheid; en door dien hy alleen zich met de Philoſophie ophieldt, ſcheen hy geen gevaar te loopen van ALEXANDERS woede, ook ſtak 'er roem in het misdryf hem aangetygd, en 't zou, in den waaren Godsdienst, een heldendeugd, een marteldood geweest zyn. Hy verdeedigde naamlyk de eer van zyne Godheden, en oordeelde dat 'er geen Tempels voor den Vorst konden worden opgeregt, zonder de Goden tegen hem te vertoornen; hy behandelde dit neetelig onderwerp zo kunſtig, dat hy ALE-

XANDERS hoogmoedigen aart ſtreelde, en de eer des Hemels verdeedigde, hy deedt, door eene zonderlinge bekwaamheid, de vleijery en den Godsdienst zamenſtemmen; want, indien de redenen, door QUINTUS CURTIUS opgegeeven, egt zyn, toonde hy aan de *Macedoniers*, dat, gelyk de Menſchen niet konden beſchikken over de Kroonen, 't hun ook niet voegde zich zulks omtrent de Altaaren aan te maatigen; dat, gelyk zy geen Koningen maakten, zy 't zich ook niet moesten vermeeten Goden te maaken; en ſchoon de menschlyke hoogmoed zich dit vermögen toeëigende, zy 't nogthans niet konden gebruiken, dan naa den dood des geenen dien zy wilden vergooden: hy die de aanbidding der menſchen wilde hebben, moest noodwendig eerst uit de zamenleeving der menſchen weggenomen weezen; de Godlykheid was niet te verkrygen zonder het leeven te verliezen: zy hadden daar toe ALEXANDER nog te zeer noodig, en hy behoorde niet ten Hemel te klimmen voor dat hy de geheele aarde bemagtigd hadt. — Dergelyk eene aanſpraak was geſchikt en in ſtaat om den Eerzugtigſten der Stervelingen te behaagen, en egter mishaagde ze dermaate aan de Trotschheid van den *Macedoonſchen* Vorst, dat hy in brandenden Toorn, weinig dagen daar naa, deezen Philoſooph van kant hielp, zonder hem de vryheid te vergunnen van zich te mogen verdeedigen. Deeze moord wekte den Haat van geheel *Griekenland* tegen hem, en gelyk de dood van PARMENIO de krygsknegten verbitterd hadt, zo werden door dien van CALISTHENES de Redenaars op hem verſtoord, en die zich met woorden wreeken hebben zo dikmaal van deeze buitenſpoorigheid geſprooken, dat het ter eeuwigduurende ſchande van den daader ſtrekke. Welke lofreden ook over zyne groote onderneemingen zyn uitgebromd, zy worden bezwalkt door den dood van CALISTHENES. „ Deeze daad, om de „ woorden van SENECA te bezigen, is de onuitwischbaarſte ſchandvlek voor ALEXANDER, geen voorſpoed, geen „ dapperheid kan die doen verdwynen: want zegt men „ dat hy de *Perſiaanen* in drie veldſlagen verſloeg, het antwoord zal weezen, hy doodde CALISTHENES. — Wordt „ hy geroemd wegens de overwinning op DARIUS, den „ magtigſten Koning der aarde, behaald, men zal hem laaken, om dat hy CALISTHENES ter dood bragt. — „ Pryst men hem als de Vorst, die de grenzen zyns ryks „ tot de uiterſte landpaalen van het Oosten uitgebreid „ heeft, 'er zal by gevoegd worden, maar hy maakte zich

„ ſchul-

„ ſchuldig aan den dood van CALISTHENES. —— Indien „ men, eindelyk, om zyne loſſpraak te voltoijen; by„ brengt, dat hy in krygsroem alle Vorſten, die voor hem „ geweest zyn, overtreft, iemand antwoordt, dat zyn mis„ daad zyne dapperheid te boven gaat, dat al het gedenk„ waardige, 't geen hy gedaan heeft, uitgewist wordt „ door het bloed van CALISTHENES".

Dit voorbeeld moet allen Vorſten dienen en hun leeren, dat, indien ongeregelde Driften in gemeene lieden ſlegts ziekten zyn, zy beſmetlyke kwaalen worden in Menſchen van hoogen rang: en dat, gelyk ze door het geleide en het beſtuur der Rede tot uitmuntende Deugden kunnen opſtygen, zy ook door de dwinglandy van zinlyke lusten in de allerſchandelykſte Ondeugden verraarten.

DE PRACHT MET BETREKKINGE TOT ONS VADERLANDT BESCHOUWDT.

GEene Zaek byna wordt op eene meer verſchillende wyze, en in ongelyker daglicht beſchouwdt, dan de Pracht. Veele zullen dezelve waerdeeren als een nuttig en geſchikt middel, om de ſchatten van eenige byzondere vermoogende over het algemeen te doen vloeijen: daer andere dezelve, als ten eenemael ſchadelyk voor de Zeeden verwerpen.

Myn oogmerk is niet, om hier over zoo volleedig te handelen, als wilde ik een voorſchrift omtrent de Pracht voor alle landen opmaeken: ik heb alleen niet willen afzyn, om, wegens dit Stuk, myne gedachten, bepaeldt tot de geſteldheidt van ons Gemeenebest, ten nutte van myne Landsgenooten voort te brengen.

Doch, alvoorens daer toe te treeden, moet ik aenmerken, dat het woordt PRACHT, het geen ik alhier gebruik, niet eigenaerdig het voorwerp van onze voorgenomene verhandelinge, te weeten de *Luxe*, uitdrukt: doch de reden, waerom daer voor geen ander woordt geſteldt kan worden, is, dat onze Voorouders zeer weinig denkbeeldt, van het geen daer meede in onze tyden bedoeldt wordt, gehadt, en geen oorſpronkelyk woordt daer toe geſchikt hebben.

Dewyl hunne Zeeden zeer vreemdt daer van waren, hadden zy de gewoonte van het woordt *Luxe*, door *Overdaedt*, en ook wel *Weelde*, te vertolken. Doch thans zou men die overbrenginge met geene gunſtige ooren lyden;

om dat het woordt *Overdaedt* ons als eene nutteloose verkwistinge, en *Weelde* als eene ongebondendheidt van Zeeden, welke beide men altoos onder de gebreeken geſtelt heeft, toeklinken. Pracht is dan het naaste. Of wel dit woordt in deszelvs eerſten oorſpronk eene kostbaerheidt in kleedagie en huis-cieraedt betekende, zoo is echter het zelve vervolgens ook voor eene kostbaere levenswyze aengenomen.

In deezen laetſten zin dan dit woord opneemende, laet ons by het beſchouwen van ons Vaderlandt overwegen, of de Pracht daer in van nut kan zyn, dan of dezelve daer uit zoude behooren geweerdt te worden.

Slae ik het oog op myn geboorte-grondt, aenſtonds bemerk ik, dat ik my bevinde op eene met moeite uit het water opgebeurde Solderinge, terwyl eene aenhoudende oplettenheidt, verzeldt met meenigvuldige kosten, dit groote dryflandt, aen de eene zyde, tegen de omloopende ſtroomen, en de uitgemaelen wateren, door bochtige en met konst glooijend gemaekte hoogtens, moet beſchermen; terwyl de bulderende Oceaan, aen den anderen kant, door verdubbelde poogingen de, met veele zorgvuldigheidt, beplante Zandheuvelen den voet tracht te lichten: om als een wreede Overwinnaer, over het ter neder gevelde inbreekende, het weerlooſe landt zonder eenige tegenkantinge te ſloopen.

Dit denkbeeld doedt my voor een oogenblik zidderen.

De gerustheidt koomt allengs te rugge, zoo drae ik, tot nader onderzoek getreeden, ontdek, dat de werkzaemheidt, vereendt met de zuinige levenswyze onzer Voorouderen, voor de Naeeven heeft verzameldt een overvloedt, bekwaem, om hun in ſtaet te ſtellen tot het draegen van deeze en noch meenigvuldiger Lasten.

Maer eene andere Vrees van meerder gewicht bekruipt my, als ik acht geeve op de ganſche binnen geſteldheidt van het Vaderlandt. Hier doedt zich op een grondt, onbekwaem om zyne betreeders en bebouwers het voedſel te verſchaffen; door geduurige aenhooginge tegens het verzinken te bezorgen; meer met gebouwen dan met vruchtbaere akkers voorzien; alleen overtollig in water, en tot niets anders geſchikt, dan om de Koopmanſchappen van elders in bekwaeme Havens te ontfangen, en wederom door dezelve, of langs de ſtroomen, na andere gewesten te vervoeren; een Vaderlandt eindelyk, van buiten beveiligt door

on-

ontelbaere Vestingen, welke ieder jaer een ongeloofelyken ſchat tot hun beſtaen verſlinden.

Dit alles doedt my denken, welk eene onafgebrooken vlyt 'er vereischt wordt, om deeze eenigſte voordeelen tot nut te doen ſtrekken, en een handel, welke alleen in ſtaet is om die te doen klimmen, aen den gang te houden. Thans begin ik my zelve met reden te vraegen. Of aen zodaenig een werkelyk leven de Pracht kan voldoen? Dan of zy niet eer den vereischten Yver zal doen verflaeuwen; en daer door eerlang eene gewisſen ondergang aen deeſen ſtaet veroorzaeken? En myne beduchtheidt voor het laetſte is mogelyk al te gegrondt. Want niemandt zal durven ontkennen, dat de Pracht een aenhoudenden toevoer van ſchatten vereischt; dat dezelve, uit haeren aerdt zich al verder en verder uitbreidende, zodaenige hooge uitgaeven veroorzaekt, dat ook de inkomſten van de vermogendſte met 'er tydt daer by naeuwlyks toereiken. Dat 'er vervolgens om de inbreuk, welke daer door aen de hoofdſom zoude te wachten zyn, voor te koomen, noodzaekelyk worden vereischt aenzienlyke winſten: maer dat, om die te bekoomen, veeltyds in de waegſchaele moeten geſteldt worden de vermogens, niet alleen van één maer van verſcheiden voornaeme geſlachten; welke, wanneer zy door ongelukken daer onder beſwyken, eene armoede en ſchaede, bynae gelyk aen de *gevolgen* van een naadeeligen Veldtocht, te weeg brengen: zoo niet zelvs erger! om dat dit nadeel, ſchoon zich wel meest onder de aenzienlykſten binnen 's Lands verſpreidende, echter niet nalaet aen de bron der winſten, en het middel van herſtellinge, (ik meene het Crediet,) buitens lands, een krak te geeven. Dat 'er daer 'en boven, zoo het geluk al eens ſchynbaer deeſe poogingen wilde begunſtigen, om het zelve te bejaegen, onvermoeide arbeidt en aenhoudendheidt worden vereischt. Maer konnen onze lieden, in Pracht en Vermaek opgevoedt, gebracht worden, om zich bykans ganſche dagen af te ſlooven, en met diergelyke oplettendheidt geplaegdt te worden; waer door hunne tedere Zintuigen, zelvs binnen een half uur, verſtompen.

De winst echter (zal men zeggen) verzoet den arbeidt; volgens het ſpreekwoordt. Doch eilieve, wat tydt zal 'er dan overſchieten, voor het *adſiſteeren* (hier moet ik onduitsch ſpreeken) *au Petit Levé*, *au Grand Levé* by het *Toilet*, voor de *Manege*, voor het *Salet*, *Partyen*, *Souper*? Ik vergeet noch de Concerten, Opera's en Comedie-dagen, zelvs

zelvs het Bal! Immers men kan de Viſites niet overſlaen: wanneer zal men de bloempartyen bywoonen, en van de buitenplaetſen genot hebben? Ik vreeſe dat alle deeze dingen, als men om de Pracht altemael Kooplieden moet worden, zullen behooren achterwege gelaeten te worden. En in welk een doodsch Landt en Stadt zullen wy dan zyn; waer in men zich niet diverteeren kan?

Maer, geſteldt zynde, dat men tot dit alles eenigen tuſſchen-tydt kan vinden, ja dat 'er noch ruimte ten overvloede is, om zich alle dagen naar de nieuwſte maniere te kappen en te kleeden, als mede, om zich overal by lieden van den eerſten ſmaek in geſelſchappen te laeten zien, en de besten toon te volgen; (het geen echter onmogelyk met de winstgeevende bezigheeden kan zaemen gaen:) zal boven dit alles de *force*, (laet my dit woordt eens gebruiken) niet zwaer genoeg zyn, om zodaenig eene levenswyze eenige jaeren achter een aen den gang te houden?

Men vooronderſtelle hier dat de Inkomſten, of Winſten, tegens de Uitgaeve vergeleken, eertyds waren als 4 tegens 2, zoo zyn die binnen den tydt van twintig jaeren geworden als 2 tegens 2; en by veelen verre daar beneden: zoo dat men, om dit merkelyk verſchil goedt te maeken, zyn toevlucht heeft moeten neemen, tot verſcheiden twyffelachtige uitvindingen, of zyn geldt tot hooge Interesſen in gevaerlyke Fondſen plaetſen. Vallen die beide kwaelyk uit, 'er is geen hoop van herſtel overig: gebeurt het tegendeel, de Pracht evenaerdt zeer ſchielyk daer aen; en genomen dat dezelve met de winſten gelyk ſtaet, zal men allengs, in plaetſe van opteleggen, by voortgang en vermeerderinge van Pracht, inteering moeten doen, ten minſten zullen alle voordeelen van den Koophandel niet in ſtaet zyn, om iemandt tegens opkoomend verlies van eenig belang te verharden; dewyl de gewichtigſte van dien pas konnen toereiken om de kostbaere levenswyze gaende te houden. Voeg hier by, dat de geſlachten, zich vergrootende, en ieder van derzelver takken zich in gelyke, ja meer opklimmende Pracht, dan hun Stam-vader uitzettende, eindelyk van de uiterſte weelde in de bitterſte armoede moeten vervallen: te eerder, om dat hun dan niet meer eenige mildaedigheidt van hunne Verwanten of Landsgenooten zal konnen te hulpe koomen; nadien edelmoedigheidt omtrent onderdrukten, zo wel als liefderyke zorg voor noodlydenden, zich gedwongen vinden, tot inkrimpen, in een landt, waer in men, zelvs meer dan zyn vermo-

mogen, tot zyn ſtaet moetende inroepen, voor een ander niets kan doen noch overlaeten. Het aenkweeken van eene talryke en deftige burgerſchap, by de rykdommen de gewichtigſte zenuw van de welvaerdt van een landt geacht, zal verhinderdt worden: dewyl de huwelyken, om dat men zich te zwak bevindt, om derzelver lasten te draegen, moeten uitgeſtelt worden tot een tydt, dat ons meer het eigen belang, dan eene zuyvere liefde bindt: waer door veele Schoonheeden in eene prachtige eenzaemheidt verkwynen, terwyl de Narciſſen, op hun geſtalte en pronk alleen verliefdt, geen gepaste drift kan aenzetten, om, zonder uiterlyke figuur, eenige wettige verbintenisſe te onderneemen.

Doch laet ons niet te driftig voortgaen, maer liever bedenken, dat echter in Vrankeryk en andere landen de pracht veele jaeren, zonder het landt merkelyk te krenken, geheerscht heeft; wat voordeel ook daer door onder het algemeen verſpreidt wordt, wat Ingezetenen daer uit hun beſtaen genieten. Eene ganſche meenigte kan door de ſchatten van Een haer voedſel vinden. Vrankeryk heeft dit wel begreepen, en bediendt zich gelukkig van haere Pracht. Zouden evenwel de meenigvuldige bankbreekingen der Franſchen in tyden, maer een weinig hachelyk, op het minſte voorval, ook aen de Pracht zyn toe te ſchryven? Maer laet ons dit overſlaen, en nader bezinnen, of de manier van het oeffenen der Pracht by onze Landsgenooten, gelyk zy met die der Franſchen. Vrankeryk in verſcheide zaeken kaerig, en alleenig wat de Pracht aengaet, met het uiterlyke ingenomen, kan met ſtoffagien van minder gehalte eene prachtiger vertooninge maeken, dan een Nederlander, die, in alle zyne behoeftens, niet dan met het innerlykst goedt en kostbaerſte te paaijen, alles tot vry hooger prys doen moet: derhalven krenkt by ons de Pracht meer het vermogen, dan onder de Franſchen. Daerenboven in Vrankeryk leeven duizenden van de Pracht. Maer welke? Gebooren Franſchen. By ons beſtaen veelen door de Pracht; doch meest, zoo niet alle, buitenlanders, welke hunne vergaderde ſchatten tot hun Vaderlandt overbrengen. Dus is het onderſcheidt aenmerkelyk, en de Proef hier op is, dat onze ingeboore Gemeente, ten tyde dat men alhier om geen Pracht dacht, ruim zoo wel geleeft en beſtaen heeft als tegenwoordig.

Maer, behalven dit zichtbaer verſchil, zal 'er, Landt by Landt, en Regeerings-form met Regeerings-form vergeleken

ken zynde, wel eenige reden overblyven, om de Pracht der Franſchen de onze te maeken; veel minder om hun in alles na te volgen?

Het landt der Franſchen vereiſcht niets om het zelve te doen in weeſen blyven: het voorziet zyn eigenaer met vruchten, zelvs overbodig, en door verzendinge te ſlyten.

In ons Vaderlandt is in alles het tegendeel. Vrankeryk wordt door een Monarch en Edelen onder hem beſtierdt. De Armoede, dochter van de weelde, zich aldaer by de uitgeputte Eerſte geſlachten opdoende, vindt een toevlucht by den Koning, die hun door Jaargelden en Eerampten in ſtandt houden kan. Eindelyk Vrankeryk, boven dit alles, de Overheerſchinge in ſmaek en Pracht voor zich hebbende weeten te verzekeren, lokt duizende vreemdelingen, welke dezelve helpen voeden en bevorderen, en, (het geen het meest is,) zy verkoopt ten duurſten al het geen tot de Pracht behoordt. Aen gansch Europa zendt zy niet alleen de ſtoffe der Pracht, maer zy dwingdt ook aen dezelve haere behoeftige Onderdaenen als bekwaeme voorwerpen, tot alles, op. Vrankeryk wint dierhalven by de Pracht. Maer zyn wy hier in dezelvde omſtandigheeden? Eens verarmdt door de Pracht worden de geſlachten by ons uitgewischt.

Daer in Vrankeryk Pracht en Weelde aen den Koning aenzien en luister, aen de Ingezetenen vermogen bezorgen, verwekt zy in een gemeenebest misnoegen, tegens deszelvs beheerſchers; ten minſten zy doedt die geene benyden, welke door haer willen uitſteeken. Ook voegt een prachtig aenzien eerder aen Overheerſchers dan aen gekoozen Gebieders: om dat het algemeen, naer de uiterlyke Pracht de verkregene rykdommen uitmeetende, dezelven als een voordeel der opgedraegene regeeringe aenmerkt. Gedreeven door het denkbeeldt van gelykheidt, 't welk hun de algemeene vryheidt, waer door in een welgeſteldt gemeenebest de een boven den anderen geen voor-recht heeft, inboeſemdt, acht het elken ſtap der Overheeden, waer door deeſe zich boven de byzondere verheffen, als zoo veele inbreuken op de vryheidt en blyken van trotsheidt, welke meer naar vorſtelyke overheerſchinge, dan naar het wel behartigen van het toebetrouwdt bewindt, zweemdt. Om dit wegteneemen en zich niet al te verre beneden hunne eerſte Medeburgers verlaegdt te zien, wyst de Pracht hun den ſchaedelyken weg van navolginge aen.

Deeze zaeken zyn onaffcheidelyk van een gemeenebest, waer

waer in die geene, welke minder in vermogen zyn, zich door de winſten van zommige, verzekeren, alle dagen nieuwe kans te hebben, om, door verſcheiden wegen, middelen tot in ſtandhoudinge van hunne Pracht te zullen vinden. Veelen, en wel de grootſten in getal, welke door uitborgen een algemeen bederf, zelvs onder de allergeringſte en ſchamele Gemeente, konnen veroorzaeken, zoeken door dit middel hunnen zekeren ondergang voor eene poos te verwylen; om ondertusſchen zich zelven en andere uit te putten, uit een geest van nayver, om zich met de grootſte in rang gelyk te ſtellen.

Dit zal, hoe langer hoe meer, inkruipen, en van tydt tot tydt verderfelyker worden; wanneer de perſonelyke verdienſten, welke al voor langen tydt in verachtinge hebben beginnen te geraeken, eindelyk in het geheel van geene waerdye, ja tot een ſpot zullen zyn; terwyl de glansch van een uiterlyk vermogen, en het klatergoudt van eene geleende pracht, de zintuigen van de Natie verblinden zal.

Was onze landaerdt gelyk in denkbeelden aen die der Engelſchen, weinig vreeſe zoude ons de Pracht aenjaegen. Wy, aen het nut van de handwerken onzes landts gehegt, zouden alle zwier verwerpen, welke niet met deszelvs belang over een kwam. En wy zouden geene redenen hebben om ons in uitgaeven met de Engelſchen gelyk te durven ſtellen: om dat, als onder hun de vermogende lieden, door te groote rykelykheidt, in de laegte gebragt zyn, (zoo die maer van hunne doolinge te rug koomen, en zich op wezentlyke zaeken, of het nut van hun vaderlandt, toeleggen,) 'er altoos in den boezem des Konings, en zelvs onder de Gemeente, middelen tot hun herſtel overig zyn. Was Hollandt zoo wel bedacht als Engelandt, omtrent de Pracht, men zou zich alhier aen verſcheide Franſche grillen niet kreunen, en de Pracht zou alleen een grooter vertier en welvaeren in onſe handwerken, en daedelyke bevorderinge in onzen koophandel, te weeg brengen. De Armhartigheidt zou ook zoo verre niet gaen, dat wy ons gezonde verſtandt aen den bandt van de winderige opvattingen der Franſchen zouden vast leggen, en het zeggen van den Dichter bewaerheeden.

't Moet Fransch zyn zal het gelden
By Neêrlands Letter-helden.

Ja! dat wy ons zelven en ons gedrag eene wanſchaepen Co-

Copye, van een niet dan in het verſchiet brallendt Origineel, zouden maeken. Nooit toch zullen wy de Franſchen gelyk konnen zyn, zoo lang wy geene Eenhoofdige regeeringe, en een meer dan maetigen Koophandel bezitten. De Pracht, volgens *Montesquieu*, vereischt een Monarch en Edelen. Verheft zich een Gemeenebest tot de Pracht, deszelvs vryheidt loopt gevaer. En wie der Pronkers zoude ook het zelve behouden? Wanneer die geene, welke zulks ondernam, in de akeligſte vreeſe van zynen ſtaet en gemak te verliezen, zou geraeken.

Ongelukkig Nederlandt dan, het welk zich zoo veele moeite geeft, om uw tederſte bloedt, uw bemind kroost, aen het opzicht van Vreemdelingen over te geeven, met beooginge om het zelve te doen gelyk zyn aen hun, die *in* een gansch ander Landt, onder eene verſchillende Regeerings-geſtalte opgevoedt, hunne vreemde gebreeken, *in* een vreemdt Landt, als wetten invoeren. Wat heeft Lacedæmon, het gemeenebest, dat agt honderdt jaeren (het langſte waer van ooit gedenkſchriften geheugden,) beſtaen heeft, in den grondt geholpen? Hunne afwykinge van de oude Wetten van Maetigheidt, door *Lycurgus* gegeeven; hunne ommegang met de Egyptenaeren deeden hun tot derzelver ongebondendheidt vervallen. Wat heeft Rome, de grootſte Staet, die 'er immer bekendt geweest is, bedurven? Niets anders dan de uitheemſche pracht en Griekſe zeeden, met derzelver ondeugden, te gelyk overgenomen. De Grieken, onbeſchaemdt van aerdt, die, zoo wel als de Egyptenaers, voor alles konden ſpeelen, wisten de vermogende Romeinen zoo te betooveren, dat de mindere, doch braeve inboorlingen, overal in verachtinge geraekten. Dus zingt 'er *Juvenalis* van

Hic Andro, ille Samo, hic Trallibus aut Alabandis
Esquilias, dictumque petunt a vimine collem,
Viscera magnarum domuum, dominique futuri.
Ingenium Velox, audacia perdita, Sermo
Promtus, & Iſæo torrentior. Ede quid illum
Eſſe putes? quemvis hominem ſecum attulit ad nos,
Grammaticus, Rhetor, Geometres, pictor, aliptes
Augur, Schœnobates, Medicus, Magus, omnia novit.

Dit luidt in onze Taele aldus

Deeze van Andrés, die van Samos, deeze van Tralles of Alabande,
Koomt het Esquilyn, en den heuvel die naar de rystelgen genoemdt
is, opzoeken,

Om

Om de Zielen-beheerscher van de voornaamste huizen te worden.
Hy heeft een gauw verstandt, een overgegeevene stoutheid, en een vaerdige tong,
Vloeijender dan die van Ilæus. Zeg eens wat meendt gy
Dat hy is? Hy heeft een mensch tot alles bekwaam tot ons overgebragt,
Een Letterkundigen, Redenaar, Landmeeter, Schilder, Schermmeester
Wichelaer, Koordedansser, Geneesheer, Tovenaer: hy weet eindelyk alles.

Zoo dra wierdt te Rome geen kok voor ruim seven duizendt guldens van onze munt verkogt; of *Marius* en *Sylla* wisten Rome zoo te beroeren, dat het voor Cæsar gemakkelyk viel, den staet van zyne vryheidt te berooven. Toen moesten de plompe Romeinen het pluimstryken van de Grieken leeren. Die Grieken, die wel eer Meesters van het geheelal geweest waren, hadden, van de door hun overheerde Perssaenen; en verdere Asiatiesche Volkeren, de beschaeftheidt; en te gelyk de pracht en weelde, welke hunne oude kloekmoedigheidt deeden beswyken, overgenomen. Zy waren hunne Leermeesters zoo wel op het spoor gevolgdt, dat zy, op hunne beurt, aen de Romeinen denzelvden dienst deeden, welke de Perssaenen aen hun bewezen hadden. Rome, zoo gevreesdt over den geheelen Aerdbodem, verviel tot lafheidt, en wierdt een prooy voor den eersten aenvaller. De ongeachtste en afgelegenste volkeren kwaemen zich by beurte aen de Romeinsche schatten verzaedigen.

Dat wy ons hier aen spiegelen. En laet ons te gelyk voor oogen houden, de lotgevallen van alle Landen en Gemeenebesten, welke, even als het onze, door den Koophandel zyn groot geworden.

Tyrus, dat machtige Tyrys! het geen den Koophandel van alle hoeken des aerdbodems alleen bezat, verviel door haere pracht tot trotsheidt. Zoo drae haere Kooplieden zich als Vorsten gedroegen, en het goudt, zyde en purper, tot een algemeen gebruik wierdt, was de Koning van Babel by der handt om haer te vernielen. Haere puinhoopen zelvs zyn in zee geworpen. Het baette weinig, dat men haere standplaetse veranderde, en, om haer te beveiligen, een stadt van dien zelvden naem in het midden der Zee oprechtte; de trotse overblyffels van het oude verdelgde Tyrus maekten de brug, om de nieuwe stadt inteneemen.

Carthago, haere Dochter, heeft geen beter lot onder-

gaen. Hoogmoedt en Verdeeldheeden hebben zelvs haere waere ſtandplaetſe voor ons verborgen. Corinthus, die ryke Koopſtadt, heeft van haere grootheidt en pracht niets overgelaeten, dan het metael, het geen by toeval uit haere verbrande rykdommen is zaemen gevloeidt. Alexandrie, na deezer val, de grootſte Koopſtadt der waereld, door de weelde en ongeſtadigheidt der Egyptenaeren, een Speelbal voor de overheerſchinge der volkeren geworden zynde, is zoo verre ingekrompen, dat daer van niets meer dan eenige rampzalige overblyfzelen te vinden zyn.

Mochten eindelyk myne waerde Landsgenooten bedenken, dat de Koophandel, de eenigſte grondſlag ter volmaekinge van hun heil, eene tedere Plant zy; die lichtelyk haer Saedt in een ander gewest overbrengdt, en dan te gelyk op haere oude ſtandplaetſe verwelkt. Dat na Tyrus, Carthago; na Corinthus, Alexandrie en Brundiſium, den bloey des Koophandels verkregen hebben. Dat die, ſchuw voor de oorlogen en akelige verwoestingen van Italien, zich van daer na Conſtantinopolen, en daer uitteerende, wederom na Venetien en Florence verplaetst heeft. Dat door het ontdekken van het Oosten, eerst Sluys, Damme en Brugge, en vervolgens Antwerpen, het Pakhuys van 's Aerdryks Koopmanſchappen geworden zyn. Dat het eenhoofdig gezag en de Geweetensdwang, deeze laetſte machtige ſtadt tot eene eenzaemheidt gebracht hebbende, de Koophandel haere zitplaetſe in Amſteldam gevestigdt heeft. Dat reeds verſcheide takken van dien vruchtbaeren boom zyn uitgedroogt. Door dien de vreemden, tot voordeel van weinige byzonderen, die hun zulks tot ſchaede van het algemeen geleerdt hebben, zelvs onmiddelyk op allerleie gewesten handelen. Dat eindelyk het hoofdzaekelyke, het geen ons nu nog is overgebleeven, ſlechts daer in beſtaet, dat het geldt van andere handeldryvende volkeren door onze handen gaet: om welke hoofdtak te bewaeren en Schatten en Crediet noodig zyn.

Men neeme dan daar benevens wel ter harte, dat, door de pracht onder het algemeen, het eerſte ontbreekende, en het laetſte daer door traps-gewyze ook ophoudende, en Pronkers en prachtige Gebouwen, in hunne oude Moeraſſen verzinken zullen: wanneer eene laetere nakomelingſchap, dit landt eens bezichtigende, zal verwonderdt ſtaen, over de mogelykheidt, hoe zich aldaer wel eer zoo veele duizenden, met zoo groot ene macht hebben konnen ernee-

neeren: of, zoo het geheugen van Neerlands prachtige levenswyze tot haer is overgebragt, haer oog op het Landt ſlaende, zal zeggen: waerlyk in zodaenig een Landt voegde eene geſchikte Levenswyze, maer vooral geen Pracht.

PHILOPATRIDES.

EEN ALGEMEENE KRAMP-TREKKING OF STYFTE DES LICHAAMS.

Door den Heer PUJOL, M. D. *en* Geneesheer van de Hospitaalen van Castres (*).

DE Dogter van Jaques Auq, een tuinier in deeze ſtad, zestien jaaren oud, van een bloedryke gemaatigdheid, wel gegroeid en tot dus verre altyd gezond, voelde in het begin van de maand April laatst, eenige ſtyfheid in de onder-Kaak. Deeze verſtramming vermeerderde langzaamerhand, tot aan het einde van de maand; op deezen tyd haar huiswerk doende, kreeg zy, ſchielyk, een ongemaklyk gevoel in haare leden, waar op dergelyke verſtyvingen als in de Kaak volgden: zy wilde bukken; en de moeilykheid om zich weder op te regten deedt haar vallen. De Ouders begonnen nu bekommerd te worden over haar gebrek. Men leidde haar te bed, en het ongemak maakte, in veertien dagen, grooten voortgang. Om deezen tyd geroepen zynde, vond Ik deeze ellendige Dogter zo ſtyf als een ſteenen beeld. Het lichaam was regt uit geſtrekt; het hoofd, de hals, de romp en de geheele onderſte ledemaaten ſcheenen maar één ſtuk te wezen: als Ik de voeten wilde opligten, rustte het geheel lichaam op het achterhoofd; en als Ik het hoofd opligtte, ſteunde het alleen op de hielen. Om te maaken dat zy zich niet bevuilde, hadt men gevouwen doeken onder haare billen gelegd; en haar hoofd op een kusſen liggende, maakte de romp een ſoort van een brug, waar onder men de handen vryelyk kon doorſteeken.

De armen, insgelyks ſtyf zynde, waren tegen de borst gedrukt; de ſpieren ſcheenen hard en gezwollen; de kaaken, onbeweeglyk zynde, de een van de andere een en een halve lyn verwyd; de buik was plat en onbuigbaar; men kon 'er de rigting van de regte ſpieren aan onderſcheiden. Met al myne kragt kon Ik de ſtyve leden niet buigen; men zou

(*) *Journ. de Med. Mars* 1767.

zou ze eerder gebroken hebben. De oogen, de tong en de vingers van de handen waren de eenige deelen welken van deeze ſtyve kramptrekking vry waren. De ademhaaling was vry, het oordeel onbelemmerd, de oogen wat ontſteeken, droog en gevoelig van ſterk licht. De pols was niet wakker of ras, maar vol en hard; de warmte en ook de pis waren natuurlyk; de afgang ſedert veele dagen opgeſtopt; en de huid was overal vogtig als van een doorzweetende dauw, en bleef zo zonder tuſſchenpoozing, meer dan éene week. Van dat zy bedlegerig was geweest, hadt zy geen ſlaap gehad, wegens de geweldige en pynlyke trekkingen, welken de ſpanning der ſpieren haar in de beenen veroorzaakte. Haare pyn verminderde telkens als men de zoolen der voeten met geweld drukte.

Men verhaalde my dat men, toen men haar neergelegd hadt, aan de regter zyde van den hals een onpynlyke zwelling hadt gezien, welke ten eerſte wederom was verdweenen; inmiddels hadt de Lyderes als een koude wind langs den ruggraat voelen kruipen, welke zich over het geheele lichaam hadt verſpreid. Hier na was de kramptrekkende ſpanning zeer verzwaard.

Ik werd ook gewaar dat deeze Dogter nog nooit haare Stonden hadt gezien; dat zy voor haare ziekte meer dan naar gewoonte gegeeten hadt; dat haar geliefde voedzel was geweest meel-pap van Maïs; dat zy van natuure uitermaate vreesagtig was; en eindelyk, geduurende den winter, welke hier zeer guur is geweest, veel koude geleeden hadt.

Dus onderregt aangaande de ziekte, verbeeldde Ik my, dat hier een merklyke volbloedigheid plaats hadt, met eene taaiheid der vogten als in Ontſteeking, terwyl het zenuwvogt, welk 'er uit afkoomt, op gelyke wyze ongeſteld zynde, my toeſcheen door zyne overvloed en taaiheid tot de bloedige verkropping van het Spiergeſtel medetewerken.

Ik beval twee aderlaatingen, op den dag, een klisteer, een openende en verkoelende drank om ruim te drinken, met een zweetdryvend en op de zenuwen werkend lepeldrankje, 't welk Ik wat pynſtillend maakte door byvoeging van een ſlaapverwekkende Tinctuur. Deeze middelen gaven eenige verligting, zonder ſlaap of eenige ontſpanningen te bewerken; des anderen daags als Ik merkte dat zy eenige benaauwdheid gevoelde omtrent het hol van de maag, gaf Ik de Braak-Wynſteen (*) met eenig vogt, welke haar niet dan

(*) *Tartarus Emeticus.*

dan naar beneden ontlastte. De aderlaating en de middelen van den voorgaanden dag werden vernieuwd, met eenige verligting; maar terwyl Ik drie of vier dagen, om een andere zieke, van haar af moest blyven, had Ik, by myne terugkomst, het ongenoegen, dat men, geduurende myn afzyn, geene middelen gebruikt hadt; en de kwaal was grootlyks verergerd; de ſtyfheid der leden was nog meerder dan te voren, de trekkingen der beenen waren nog geweldiger; het keelgat was achterwaards getrokken, zo dat ze niets zwelgen kon dan by druppen, en met vreeze van te zullen ſtikken: Ik wilde vleeschnat inbrengen door middel van een klisteer; maar de billen waren zo vast tegen malkander geſlooten, dat het onmooglyk was de pyp van de klisteer intebrengen, of afgang uittelaaten. De pols was minder vol en rasſer; zy hadt eenige pynen langs den ruggraat gekreegen; de Lyderes ademde niet dan om een jammerlyk geſchreeuw te geeven, 't welk haar de pynen der beenen uitperſten; met één woord, men verwagtte niets anders dan het oogenblik van den dood.

Ondertusſchen gemoedigd door de 26ſte Spreuk van de 2 Afd. en de 6 van de 5 Afd. van HIPPOCRATES, en nog meer door de voordeelige gemaatigdheid van de Lyderes, durfde Ik nog eenige hope opvatten en geeven. Ik deed haar by vervolg aderlaaten. De goede uitwerkingen van de aderlaating deeden my dezelven hervatten, verſcheiden dagen achter een, eens of tweemaal op een dag. Door de bevoordeeling van dit middel kon men eenigen drank doen doorgaan, en klisteeren zetten: op den buik deed Ik weekmaakende ſtoovingen leggen: men wreef haar langs den ruggraat zagtelyk, verſcheide maalen op een dag, met olie van Kamillen: zy gebruikte een zweetdryvenden en zeer hertſterkenden drank; de koorts vermeerderde en werdt zelfs zeer zwaar; zy zweette ryklyk en met verligting.

Zo dra zy eenige buikopenende middelen kon doorzwelgen, deed Ik haar eenigen van de zagtſten neemen, met een dag tusſchenpoozing. Omtrent het einde van de maand was de zwelging geheel vry, de kaak beweeglyker, en de beenen minder geſpannen. Zy begon ook eenige ſlaap te krygen; zy kon zich overend houden ontrent het midden van Juny, doch kreeg de volkoome vryheid van haare bewegingen niet weder voor het einde van die maand. Zy is ſedert volmaakt gezond geweest. De aderlaatingen waren het kragtigst geneesmiddel; en de zweetdranken waren ook van veel nut.

Naauwlyks kon de Zieke haaren mond een weinig openen, of zy wilde eeten; zy verzekerde my dat het gevoel van honger, geduurende haare ziekte, niet by haar verminderd was geweest.

Het verwonderlykſte in deeze Ziekte is, dat, na eene uitputting van kragten, welke zulk een ſtrenge en langduurige leefregel, zulke heftige en geſtadige pynen, ſchreeuwingen, aanhoudende ſlaapeloosheid, zweetingen, en andere geſtadige en menigvuldige ontlastingen, zulk een geweldige ſpanning van byna alle de ſpieren moesten veroorzaaken; het is te verwonderen, zegge ik, dat 'er nog zo veel overvloed van levensvogt ware om een zeer ſterke koorts te verwekken. De ſpanning der ſpieren alleen was wel in ſtaat om den ſterkſten mensch af te maaken in min dan drie uuren.

EENE ONTSTEEKING IN DE LEVER MET ONGUNSTIGE TOEVALLEN.

Door ROBERT SMITH, Chirurgyn *te* Edenburg, *nu te* Leiceſter.

(*Philoſophic. Tranſact. Vol.* LVI.)

EEne Juffrouw *Morton*, ſchraal en klein van geſtalte, klaagde, in den Zomer van het jaar 1750, geſtadig over pyn in haar regterzyde. Omtrent het midden van July, des zelfden jaars, kreeg zy, op een geweldige braaking en pyn in haare maag, een heftige koorts, met eene aanhoudende diepe pyn, in haar regterzyde, onder de valſche ribben; wat laager dan de ſteekende pyn van een Pleuris, in een van beide zyden, doorgaans, gevoeld wordt.

Ruime aderlaatingen, tot zestig uncen en meer, een Spaanſche-vlieg-plaaster op de pynlyke plaatſe, en inwendige borſtmiddelen gaven, voor een tyd, eenige verligting.

Op haare klagte van een ondraaglyke pyn in de maag, groote ongemaklykheid, en ſnyding in 't gedarmte, werdt haar een middel gegeeven, beſtaande uit *pulv. Stann. Coralin.* enz. waar op zy, den volgenden dag, een grooten Lintworm loosde, een half duim breed, en meer dan zes ellen lang.

Den

Den 1 Auguſtus, ontdekte men, by onderzoek, een aanmerklyk gezwel, naar de plaatſe en voorafgegaane toevallen te oordeelen, geformeerd in het voorſte gedeelte van de Lever, langwerpig over dwars den bovenbuik beſlaande, zeven duimen lang.

De Lyderes was nu zeer verzwakt door de groote ontlastingen en de koorts, welke voortduurde, zo dat zy alle gedagten van herſtelling hadt opgegeeven. Ik ſtelde aan Dr. J. DUNDAS, die haar by gelegenheid bediend hadt, voor, eene opening te maaken in het gezwel, ſchoon de uitſlag, in de tegenwoordige omſtandigheden, zeer twyfelagtig ware. De Doctor keurde het voorſtel goed, de Lyderes en de vrienden gaven ook haare toeſtemming; onder voorwaarde echter, dat men het gevoelen van de voornaamſte Heelmeesters der ſtad, aangaande de raadzaamheid der Operatie, zou inneemen, om als dezelve van een ongelukkig gevolg mogt zyn, voor naſpraak bevryd te wezen.

Men gebruikte nu ſterke rypmaakende middelen, in de gedaante van Pappen aangelegd, waar door het gezwel, in twee dagen, merklyk meer uitpuilde; zeer diep voelde men eenige ſchommeling. Op het laagſte gedeelte naar achteren werdt een groot bytmiddel gelegd; en eenige uuren hier na eene inſnyding gemaakt; waar uit veel ſtoffe, eerst etterige, hier na ſlymige, naar het wit van een ei gelykende, uitſtroomde; ſchoon met den vinger wel rond voelende, kon men geene vasthegting aan het buikvlies beſpeuren.

Men droeg zorge voor een bekwaam verband, en in 't byzonder voor de plaatſing van het lichaam der Lyderesſe; yvooren en zilveren platte pypjes, in de opening gehouden, waren van veel dienst, zo om inſpuitingen van balſamieke middelen te doen, als gelegenheid ter ontlastinge van de ingehouden rottige ſtoffen te verſchaffen. Den derden nagt na de opening, werdt zy ylhoofdig. Dit toeval en de verzwaaring der koorts, en zwaare hoest, gaf weinig of geene hope van herſtelling; te meer, wyl de uitloopende ſtoffe nu zeer dun was, donkerer van kleur en zeer ſtinkend. Ik verbond haar, hierom, nu tweemaal op een dag, en deedt telkens warme inſpuitingen, ſamengeſteld uit een afkookzel van Vygen en Althee-wortelen, waar in een gedeelte *Balſ. Copaiv.* werdt ontdaan, en, als de koorts weinig was, wat *Calom. ppt.* werdt bygevoegd. Ondertuſſchen werden geen inwendige middelen, om de koorts en den hoest tegen te gaan, verzuimd; en zy nam, naderhand,

hand, daaglyks, als haare maag en andere toevallen het wilden verdraagen, een ſlap aftrekzel van de Koorts-Bast.

Met deeze middelen voortgaande, verkreeg men, den 21 dag na de opening, een goeden etter; maar den 23 kwam 'er een groote ontlasting van dunne ſtoffe, erger dan de vorige, en zeer ſtinkende.

Tegen het einde van de maand liet zich het geval weder om wat gunſtiger aanzien, doch 'er kwam een derde en vierde uitberſting, op den 1 en 15 September, en de ſtoffe was ſcherper, zo dat ze de uitwendige deelen raauw maakte en de inwendige deedt ontſteeken. Niet tegenſtaande dit alles, is, met aanhouding van de gemelde behandeling, na verloop van tien weeken, de wond met een vast lidteeken geſlooten, en een volmaakte herſtelling gevolgd, na dat nog eenige Pillen met Kwik gebruikt waren.

De Vrouw is nog in leven (1766) te Londen, en geniet een maatige gezondheid, alleen heeft zy ſomtyds, om de drie, vier of vyf maanden, wel eens buikpyn en een gebreklyke verteeringskragt. Dit werdt de laatſte reize door eenige Pillen met Zeep geſtild.

EENIGE MERKWAARDIGE BYZONDERHEDEN, WEGENS DE BEVRUGTING VAN DE KONINGIN DER BYEN, HET LEGGEN HAARER EYTJES, DE STAATKUNDE DEEZER DIERTJES, EN HUNNE BEKWAAMHEID IN HET TOESTELLEN DER HONIGRAATEN.

Door den Heer BONNET. (*)

„ MEermaalen hebben wy onzen Leezeren, uit de „ Schriften van den beroemden BONNET, eenig „ aangenaam en nut onderhoud verſchaft, zelfs over zo„ danige onderwerpen, die gemeen en genoegzaam be„ kend, in den eerſten opſlage, voorkwamen: 't oog van „ deezen vlytigen Waarneemer der Natuure ontdekte ge„ heimen, voor anderen geheel verborgen, of maar ten „ halve zigtbaar, zy zullen, zo wy vertrouwen, in 't vol„ gende ſtukje, een nieuw blyk hier van aantreffen."

Het ſchynt, een algemeen aangenomen denkbeeld, dat in liefdensgevallen en minnehandel, het Mannetje eerst aan-

(*) C. BONNET *Conſid. ſur les Corps Organiſés.*

aanzoek moet of behoort te doen. Doch in de wonderbaare maatſchappy der Byen is het ſtuk omgekeerd, en het Wyfje verpligt het Mannetje om haare drift te voldoen. 't Is tegenwoordig elk bekend, dat, bykans een geheel jaar, in ieder Bykorf maar één Wyfje gevonden wordt; deeze uitſteekende By draagt den naam van Koningin, in vroegeren tyde, toen men de huishouding deezer Diertjes zo wel niet kende, noemde men ze den Koning. Duizendmaalen ben ik ooggetuigen geweest van de zonderlinge gehegtheid der Byen aan deeze Koningin, en durf vrylyk verklaaren, dat alles wat de Heer DE REAUMUR des aangaande verhaald heeft, verre is van eenigermaate vergroot te weezen. Doch deeze Koningin, die geduurig het voorwerp is van de opwagtingen, beleefdheden en minnekoozeryen der andere Byen, doet alles wat zy kan, om het Mannetje, 't geen ze tot minnehandel zoekt op te wekken, aan te prikkelen, dit blyft langen tyd onaandoenlyk voor haare tederheden. Zy plaatst zich tegen over 't zelve, likt het met haar ſnuit, biedt het honig aan, ſtreelt het met haar pooten, vliegt rondsom, alles doende om de wederliefde gaande te maaken, door allerlei ſoort van liefdebetooningen. In 't einde wordt het als gedrongen om zich in eene geſtalte te plaatſen geſchikt om haare verliefde neiging te voldoen, ze klimt op zyn rug, voegende het agterſte gedeelte haars lyfs aan dat van het Mannetje. Deeze vereeniging, indien ze zo mag heeten, duurt, even als die der Hoenderen, maar een oogenblik, en wordt verſcheide maalen herhaald. 't Gebeurt niet zelden dat het Mannetje dit met den dood bekoopt; en de Koningin, haare minnekoozeryen verdubbelende, ſchynt het leeven te willen herroepen, terwyl ze geheel onverſchillig is omtrent de nog leevende Mannetjes, die de plaats van deezen overleden gunſteling zouden kunnen bekleeden.

De Heer DE REAUMUR ſtelt het niet vast, dat hier eene wezenlyke vermenging plaats hebbe. Doch de wonderbaare toeſtel der deelen van het Mannetje, zich buitenwaards in gedaante van twee vry lange hoornagtige ſtrookjes vertoonende, te midden van welke een klein naar boven geboogen lichaam zich opdoet, een witagtig vogt, dat aan deeze deelen komt, met één woord, elke byzonderheid, hier boven aangehaald, ſchynt te toonen dat alsdan de vermenging geſchiedt. Daarenboven vereenigen zich de Hommels, die tot het geſlacht der Byen behooren, en daar mede zeer veel overeenkomst hebben. Dan, hoe het hier

mede ook gelegen zy, wy vinden in de Koningin der Byen eene andere byzonderheid. Wanneer ze éénsbevrugt is, ik veronderſtel in de Lente, houdt zy niet op met vrugtbaare eytjes te leggen, tot het einde van de volgende Lente. Een volkomen bewys hier van ſtrekt, dat 'er korven geweest zyn, waar in men geduurende al dien tyd geen Mannetje gevonden heeft, en de Koningin gaat niet uit de korf. Haare vrugtbaarheid gaat haare onmaatigheid in den minnehandel nog te boven: op 't einde van het jaar mag de maatſchappy 20, 30 of 40, 000 inwoonders tellen, die allen hunne geboorte aan haar verſchuldigd zyn: want zy is in de daad de Moeder, en de eenige Moeder van dit talryk volk.

't Gemeenebest, of liever de alleenheerſching der Byen, levert my ſtoffe op om nog eene zeer aanmerklyke afwyking van den algemeenen regel der Natuure in aanmerking te neemen. Onder meest alle ſoorten van Dieren zyn ze allen Mannetjes of Wyfjes, of van beiderlei Sexe te gelyk. Onder de Wespen en Byen is het grootſte gedeelte van geene Sexe in 't geheel: zy hebben geen teeldeelen, maar zyn voorzien met ledemaaten om honigraaten te maaken en tot andere verrigtingen; waar toe de Natuur hun geſchikt heeft. Men heeft dit ſoort den naam van Muilezels gegeeven, doch ten onrechte; want die hebben een Sexe; men mag 'er liever den bynaam van Geenerleie of Onzydige aan toevoegen.

Het eyernest der Moederbye bevat derhalven drie ſoorten van eytjes, waar uit drieërlei ſoort van Diertjes voortkomen. Koninginnen, Mannetjes en geenerleie Byen. De Mannetjes zyn doorgaans vyf of zes honderd, ja zomtyds wel duizend in getal. De Koningin houdt overzulks een ſerail van Mannen. Uit hun groot getal kunnen wy afleiden waarom de Natuur hun zo koel gemaakt heeft: waren zy zo heet en driftig van geſteltenisſe als het meerendeel der Dieren, de Koningin zou geen tyd hebben om eytjes te leggen.

Het getal der Koninginnen, die in elke korf voortkomen, is altoos zeer kleln: 't zyn deeze jonge Koninginnen, welke 't geſlacht bewaaren, en, mag ik dus ſpreeken, nieuwe volkplantingen uitmaaken. Weinig tyds, na dat ze gekipt en opgewaſſen zyn, vliegen zy ter korf uit, vergezeld van eenige duizend onzydige Byen, dit word zwermen genoemd.

Elke Zwerm heeft zyne Koningin, en zy begeeven zich, onder haar geleide, aan 't werk. De arbeidzaamſte zwerm, van haare Koningin beroofd, laat het werk vaaren, en vangt het niet weder aan voor dat zy haar wedergegeeven is.

is. 't Schynt ook dat de arbeidzaamheid van de zwerm geëvenredigd is aan haare vrugtbaarheid. Hoe zy meerder eytjes legt, hoe 'er meer honigraaten vervaardigd worden. In deeze legt de Moederby haare eytjes, ze zyn als wiegen, waar in de jongen gekweekt worden. Doch, naardemaal 'er drie ſoorten van die ééne Moeder voortkomen, onderſcheiden van maakzel, vervaardigen de werkbyen ook drie ſoorten van huisjes, wier afmeetingen altoos geëvenredigd zyn aan 't verſchillend maakzel der drie onderſcheidene ſoorten. De Moeder, door de Natuur onderweezen, weet welk ſoort van eytje ze zal leggen, en mist nimmer in de keuze van het daar toe geſchikte huisje.

De geenerleie Byen moeten niet alleen honig en wasch verzamelen en verwerken, maar ook de jongen opvoeden, hun zo wel als aan 't overige gezin 't noodige verzorgen. Alles overtreffend is de tederheid, die zy voor de jongen laaten blyken; jongen, die zy niet voortgebragt hebben. De Koningin is in 't geheel ontſlaagen van dit oppaſſen, met eytjes te leggen heeft zy haar werk afgedaan, gelyk ook de Mannetjes na de bevrugting niets meer te verrigten hebben. Zy kunnen dus maar voor een tyd van dienst weezen, en die tyd is zeer kort. Wanneer dezelve verſtreeken is, worden ze door de werkbyen omgebragt, en na 't verloop van eenige dagen blyft 'er geen één Mannetje in de ganſche korf overig.

Alle de jonge Koninginnen hebben geenzins het geluk om aan het hoofd van een' zwerm uit te trekken, veele komen in de korf om. Op welk eene wyze dit ook toegaa, zeker is het dat de overtollige Koninginnen tot ſlagt-offers ſtrekken, en 'er nóit meer dan ééne in de korf overblyft.

Schoon wy dan geene ziel aan de nyvere By toeſchryven, mogen wy haar een gevoel toekennen, maar geen verſtandig gevoel, veel min eenige wiskunde.

De Koningin doet, misſchien, de reuk of eenig ander zintuig der Werkbyen aan, op de zelfde wyze als de Dieren in 't algemeen, wanneer ze loops zyn. My dunkt dat de indruk, dien de Koningin op haar maakt, enkel natuurlyk is, en haar tot werken aanzet. De jongen maaken waarſchynlyk een dergelyken indruk op deeze werkzaame beesten, welke hun beweegt om in die huisjes dat vogt te ontlasten, 't geen tot een eigenaartig voedzel dient in dien tederen ſtaat.

De eytjes verſchillen in dikte, de Moeder kan voelen welk gereed is om uit te gaan, en dit gevoel kan gepaard wee-

weezen met een ander gevoel, 't welk de keuze van het huisje bepaalt.

Worden de Mannetjes geslagt, zulks ontstaat mogelyk daar uit, dat zy op zekeren tyd een reuk van zich geeven, onverdraaglyk voor de Werkbyen, 't geen hun tot die vernieling aanzet.

De Koningin wikkelt zich misschien in tot een tweestryd met eene andere; zy zyn gewapend met een scherpen angel, en de overwinster blyft mogelyk meesteres van de korf.

Eindelyk moogen wy aanmerken, dat de kunstige en meetkundige zamenstelling der honigraaten enkel het gevolg is van de zintuiglyke gesteltenis der Byen, en van het vermaak, gehegt aan het te werk stellen der zintuigen. De zes zyden der honigraaten zyn niet gelyk, twee kleinder dan de andere zyn 'er altoos tegen elkander over geplaatst. De afmeetingen der huisjes veranderen naar maate van de verschillende soort, die 'er in staat uitgebroeid te worden. De zelfde Byen bouwen ze alle; de bodem van ieder huisje is pyramiedswyze, gevormd van drie gelyke ruiten: met deeze te maaken vangen zy het werk aan, en voegen 'er vervolgens de zyden op. Dit werk wordt dikmaal gestaakt en weder aangevangen: deezen hollen het uit, anderen geeven 'er de gedaante aan, nog anderen voltooien den arbeid.

Wat zal ik hier meer van zeggen! de huisjes voor de Koninginnen zyn veel grooter, dikker, en geheel anders van maakzel dan de overige huisjes.

Alle deeze byzonderheden bewyzen, ten vollen, dat de zamenstelling der honigraaten het uitwerkzel niet is van eene zo ruwe werktuigkunde, als de Heer BUFFON en eenige andere Natuuronderzoekers onderstelt hebben.

BERIGT VAN DE GROOTE UITBARSTING VAN DEN BERG VESUVIUS, op den 19den October 1767.

Door den Heer WILLIAM HAMILTON, *buitengewoon Afgezant des Konings van Groot Brittanje by den Koning van beide de Sicilien.*

„ IN het Mengelmerk van het III. Deel der *Vaderlandsche Letteroefeningen* deelden wy onzen Leezeren een be„ rigt mede wegens den *Berg Vesuvius en deszelfs Vuur-*

„ *braak*

„ *braakingen*, opgemaakt uit het Werk van den Eerw.
„ Vader DE LA TORRE (*); het zal, zo wy vertrouwen,
„ onzen Leezeren behaagen, dat wy een echt berigt,
„ wegens de laatſte ſchriklyke uitbraaking, gelyk die door
„ den Heer HAMILTON is waargenomen, hier plaatſen;
„ dus luidt de Brief van dien Waarneemer."

Dewyl ik tegenwoordig u niets anders van belang te berigten heb, zal ik my bevlytigen om u een kort en nauwkeurig verhaal te geeven van eene Vuurbraaking van den Berg VESUVIUS, die, ſchoon ze kort van duur was, voor de ſchriklykſte gehouden wordt, by menſchen geheugen voorgevallen. Reeds eenigen tyd geleeden had ik deeze Uitbarſting voorſpeld, ik had van myn landgoed de ſchoonſte gelegenheid om alles wat 'er op den Berg omging waar te neemen, en de aannaderingen van het dreigende gevaar op te merken; wat gy daar van in de Nieuwspapieren geleezen hebt, waren uittrekzels van myne brieven aan den Lord SHELBURNE.

Op den 19den October zag ik, 's morgens ten zeven uuren, een ongewoonen rook, met groot geweld, uit den mond van den Berg opgaan, die zich in de gedaante van een' pynboom vertoonde, onder welke gedaante PLINIUS den rook ook beſchryft, welke de Uitbarſting, waar in zyn Oom omkwam, voorging: ik oordeelde hier uit, dat 'er eene Vuurbraaking op handen was, en, met de daad, zag ik, eer 't acht uuren geſlagen hadt, den Berg geopend en een vuurſtroom vloeiende uit een ſpleet naby den top; doch, dewyl deeze zyn weg nam naar den kant van myn landgoed af, bekroop my de nieuwsgierigheid om ten Berg op te klimmen, en alles van naby te bezigtigen. Vermits het tyd en arbeid kost deezen togt te doen, was het reeds omtrent elf uuren eer ik het rechte gezicht van den Vuurſtroom kreeg, die, zich in twee takken verdeelende, van den Berg afliep. Ik had niemand tot myn gezelſchap dan een Boer, die op den Berg woonde, terwyl ik bezig was met het doen myner waarneemingen, kwam, op den middag, zeer onverwagt, de groote Uitbarſting, omtrent een vierde myls van de plaats, waar ik my bevondt. In 't eerst vertoonde deeze zich als een fontein van vloeibaar vuur, die eenige voeten hoog in de lugt opſprong, hier op borst de vuurſtroom, met een ſchriklyken ſlag, los, en kwam na ons toe. Om ſneller te kunnen vlugten wierp ik

(*) *Vaderl. Letteroefen.* III. D. II. St. bl. 64.

ik myn bovenkleed af, en gaf het den Landman, wy liepen zonder ſtilſtaan, wel drie mylen voort. Midlerwyl nam het geraas en gekraak ſterk toe, en de opſtuivende aſche veroorzaakte bykans eene geheele verduistering; op het voelen der aardbeeving oordeelde ik het raadzaam nog verder te vlugten. t'Huis gekomen zynde ontdekte ik een anderen vuurſtroom, die zyn koers nam na *Torre del Annonciata*, en, in minder dan twee uuren, vier mylen voortliep. Ons landhuis ſchudde dermaate, en de zwavelſtank was zo ſterk, dat ik best oordeelde na *Napels* te gaan; en waarlyk de vrees en ontſteltenis van het gezin was zo groot, dat het niet wel op 't landgoed kon blyven.

's Konings Paleis, ſchoon verder van den Berg *Veſuvius* afgeleegen dan ons landgoed, is egter niet bevryd van de vuurſtroomen, die na beneden vloeien; daar zyn 'er niet minder dan zeven, de een by den ander onder het Paleis. Ik rekende het myn pligt het Hof te waarſchuwen van het dreigende gevaar, en raadde den Marquis TANUCCI den Koning te beweegen, dat hy terſtond na *Napels* zou vertrekken: maar myn raad werd niet opgevolgd; om welke reden is my nog onbekend; doch 't gevolg daar van was, dat, de Vuurſtroom tot op een myl of anderhalf het Paleis naderende en het geraas toeneemende, 't geheele Hof, in de grootſte verwarring, te midden van dien zelfden nagt, zich genoodzaakt vondt te vlugten.

De Uitbarſtingen van den Brandenden berg veroorzaakten zo groot eene drukking en zamenperſing van lugt, dat de deur van 's Konings kamer te *Portici* open borst, ook was een deur in 't paleis, ſchoon wel geſlooten, losgeſprongen: dit zelfde zag men mede, 't geen nog verbaazender is, op verſcheide plaatſen te *Napels*! De *Veſuvius* woedde, by vlaagen, drie dagen agter een, elke vlaag duurde vyf of zes uuren, en dan was alles weder in rust. Geduurende een geheele week zagen wy de zon niet, en de aſche viel in zo groot eene menigte te *Napels*, dat de huizen en ſtraaten 'er meer dan een duim dik mede overdekt waren. 't Is verbaazend na te denken, welk eene veelheid van ſtoffe de Berg in zo kort een tyd uitbraakte. Des Donderdags hielden de vuurſtroomen op met loopen, en ik zou derzelver grootheid niet hebben kunnen gelooven, als ik ze met myn eigen oogen niet gezien had. Van de plaats, waar ik zag dat de Berg opborst, tot de plaats waar de vuurvloed, by *Portici*, ophieldt, is ongetwyfeld zeven mylen; vyf mylen

liep

liep dezelve af in twee uuren, langs den zelfden weg dien ik ging, en deeze ſtroom is, op eenige plaatſen, wel twee mylen breed; en veertig voeten hoog: hy nam zyn' weg door een groot water, 't geen omtrent vier honderd voeten diep is, en dit was, op zommige plaatſen, met die ſtoffen opgevuld. Vervaarlyk groote ſteenen werden uit die ſchriklyke opening omtrent één myl in de hoogte opgeworpen, en vielen, op den afſtand van ten minſten een halve myl, neder. Met één woord, 't is onmogelyk een zo luisterryk als verſchriklyk ſchouwſpel te beſchryven. Terwyl 't zelve duurde was *Napels* opgevuld met ommegangen, de vrouwen liepen met hangend hair en bloots voets, het bygeloof heerschte. De gevangenen bragten hunnen bewaarder om hals, en zogten uit te breeken. Men hadt de poort van den Cardinaal Aardsbisſchop in brand geſtooken, om dat hy St. JANUARIUS niet wilde voor den dag brengen: en wanneer die Heilig des Donderdags vertoond werd, ſprak eene groote menigte van het gemeene Volk allerlei ſmaadredenen tegen hem uit, om dat hy toegelaaten hadt dat de *Veſuvius* hun dermaate ontſteld hadt. Hunne ſpreekwyzen waren: *Gy zyt, in de daad, een ſchoone Beſchermheilig! geelbakkes van een knaap als gy zyt!* (want het zilver, waar mede het aangezigt van dien Heilig overdekt is, ziet 'er vry geel en morſig uit.) Wanneer de woede van den Berg bedaarde, vielen zy op hun aangezigten neder, dankten hem voor het wonderwerk, gingen na de hoofdkerk om zynen lof te zingen, en zyne goedheid te pryzen. 't Geloof van zeker Man in dien Heilig was zo groot, dat, wanneer hy voor den ommegang, in 't gezigt van den Berg, kwam, zyn agterſte ontblootte, en zeide: kus dit, want hier komt *Genariello* aan. Hoe vreemd u dit alles moge voorkomen, 't is waarlyk gebeurd, en ik zou eenige bladen kunnen vullen wilde ik u alles wat 'er van dien aart, in deeze laatſte week, hier is voorgevallen, beſchryven.

De *Veſuvius* is nu geheel in rust, en ik geloof dat voor tegenwoordig deeze Vuurbraaking uitgewoed heeft; maar ben geenzins van gedagten dat het de laatſte zal geweest zyn, en dat de Berg alles uitgeworpen heeft. Intuſschen, verheug ik my, dat hy zo veel uitgeworpen, en *Genariello* dit niet eerder belet heeft: want dan hadden wy zeker eene allerverſchriklykſte, en alles verwoestende aardbeeving gekreegen. Deeze laatſte Vuurbraak heeft ten vollen myne nieuwsgierigheid, omtrent dit ſtuk, voldaan, en het zou my aangenaam weezen als de *Veſuvius* honderd mylen van deeze Hoofdſtad aflag.

VER-

VERHANDELING OVER DE DWERGEN (*).

DE Reuzen ſchynen de aandagt der Menſchen doorgaans meer getrokken te hebben dan de Dwergen; mogelyk heeft de ſchrik, natuurlyk verwekt door weezens van een grooter en ſterker maakzel, niet weinig daar aan toe gebragt. Nogthans hebben verſcheide Schryvers zo oude als hedendaagſche van de Dwergen gewaagd. De Heer MORAND heeft, door een voorval, 't geen wy ſtraks zullen melden, gelegenheid gehad om na te gaan wat 'er dus lang over dit onderwerp gezegd was, en eene Historie der Dwergen of ten minſten van de gevoelens der geenen, die 'er over geſprooken hebben, zamen te ſtellen: want men moet bekennen, dat in alles wat de Ouden ons, ten opzigte van dit onderwerp, nalieten, meer ongerymde en ongelooflyke vertellingen, dan nutte waarneemingen, voorkomen; en hier over behoeven wy ons niet te verwonderen, de Dwergen gingen voor wonders der Natuure, en elk weet hoe zeer het wonderbaare de zinnen kan betoveren. —— Maar laaten wy ter zaak treeden, en een aanvang maaken met het geval 't geen den Heer MORAND gelegenheid gaf tot het opſtellen der Verhandelinge van welke wy ſpreeken: en waar uit wy het voornaamſte zullen plaatſen.

De Academie gaf, in den jaare 1749, een verhaal van de zonderlinge geſchiedenis van een jong kind, NICOLAAS FERRY geheeten, die, ter wereld komende, geen negen duimen lang en maar twaalf oncen zwaar was, in den ouderdom van vyf jaaren hadt hy zyn' vollen wasdom, niet meer dan tweeëntwintig duimen bereikende. Deeze zeldzaamheid lag den grond tot het geluk van dit kind. De geweezene Koning van *Poolen*, Hertog van *Lottaringen*, zag 't zelve, en vereerde het met zyne gunſte. Van dat oogenblik af verliet BEBÉ, want dus noemde hem de Koning, zynen Weldoener niet, en ſtierf in zyn Paleis. De Graaf DE TRESSAN zondt een verhaal van dit wonderlyk kind aan de Academie, en dit ſpoorde den Heer MORAND aan tot het opſtellen zyner Verhandelinge, die in de openbaare byeenkomst den 14den November 1764 geleezen werd, en vergezeld ging van de beeldtenis van BEBE in wasch, met een pruik van zyn eigen hair en met de eigen kleederen aan,

(*) *L'Hist. de l'Acad. des Sc. Paris* 1764.

man, zo dat zy, die deeze zittinge bywoonden, BEBE als voor hunne oogen hadden.

Wy zullen hier in 't kort te nederſtellen, zo 't verhaal van den Graaf DE TRESSAN, als de aanmerkingen van den Heer MORAND.

NICOLAAS FERRY werdt te *Plaisne* gebooren. Zyn Vader en Moeder waren gezond en welgeſchaapen. Hoe klein hy was by zyne geboorte hebben wy reeds vermeld; maar wy moeten nog jets van zyne tederheid zeggen. Hy werd ten doop gebragt op een ſchootel met vlas bedekt, en een holsblok diende hem tot wieg. Door de kleinte van zyn mond kon hy de tepel van de borst zyner moeder niet vatten noch haar zuigen: men zogt een Geit die hem ter Minne zou ſtrekken, dit gelukte, en het beest ſcheen zeer op hem geſteld te weezen. Zes maanden bereikt hebbende, kreeg hy de kinderpokjes; Geitenmelk was op dien tyd zyn eenigst voedzel, en ook het eenigſte geneesmiddel. In den ouderdom van achttien maanden begon hy te ſpreeken; op zyn tweede jaar ging hy bykans alleen, toen kreeg hy voor eerst ſchoenen, die achttien linien lang waren. Het ruwe voedzel der dorpelingen zyns lands, als boonen, aardappels en ſpek gebruikte hy tot den ouderdom van zes jaaren, en hadt gedurende dien tyd verſcheide ziektens en ongemakken, waar van hy egter gelukkig herſtelde.

Nu komen wy tot het aangelegenſte tydperk van FERRY's leevensloop. Koning STANISLAUS, de TITUS onzer eeuwe, hoorde van dit zeldzaam kind ſpreeken, en begeerde het te zien. Hy werd te *Luneville* gebragt, en hadt kort daar naa geene andere verblyfplaats dan het Paleis van dien weldaadigen Koning, op wien hy zeer geſteld was, ſchoon anderzins geheel van geen aanminnig geſtel zynde; de Vorst gaf hem den naam van BEBE. —— Welke moeite men ook aanwendde tot BEBE's opvoeding, 't was onmogelyk hem te brengen tot eenig bepaald gebruik zyns verſtands en oordeels, geene denkbeelden van Godsdienst konden hem gegeeven, noch hy in ſtaat geſteld worden om over eenig onderwerp te redenkavelen: zo dat zyne zielsbekwaamheden niet veel meer waren dan die van eenen wel opgebragten Hond. Hy ſcheen ſmaak te vinden in de Muzyk, ook ſloeg hy zomtyds de maat met eenige juistheid; zyn danſen ging redelyk, doch 't was alleen zo lang hy met aandagt na zyn Meester keek, en dus alle ſchreeden en alle beweegingen inrigtte volgens de tekens die hy van hem ontving. Eens in een grasveld wandelende, waar

het gras hooger gegroeid was dan hy zelve, dagt hy in een diepte gevallen te weezen, en ſchreeuwde om hulp: hy was niet vry van driften, zyn toorn en jaloeſy werden ligt gaande gemaakt, en in zodanige gevallen was doorgaans alles wat hy ſprak zeer verward. Met één woord, hy toonde alleen die ſoort van aandoeningen te hebben, welke uit de omſtandigheden, de voorkomende voorwerpen, en de oogenbliklyke zinnelyke gewaarwordingen gebooren worden. 't Geringe ſtaaltje van redelykheid, 't geen hy liet flikkeren, ging het Inſtinct van zommige Dieren niet te boven. De Princes van TALMOND tragtte hem eenig onderwys te geeven; doch al haar vernuft kon niets vernuftigs in BEBE opwekken. 't Eenig natuurlyk gevolg van haare gemeenzaamheid was dat hy zeer op haar gezet, aan haar verbonden, en dermaate jaloers op haare gunſtbewyzen wierd, dat hy, ziende hoe die Princes een klein hondje meer dan hem aanhaalde, 't zelve met woede uit haare handen rukte, en buiten het venſter wierp, zeggende „Waarom bemint gy hem meer dan my!"

Tot het vyftiende jaar hadt BEBE zyne zintuigen volkomen, en zyne geheele kleine geſtalte was net en aartig geevenredigd, hy bereikte de hoogte van negenentwintig duimen. Op deezen tyd begon de huwbaarheid zich te openbaaren; doch deeze poogingen der Natuure waren voor hem ten uiterſten nadeelig. Dus lang hadden de vogten zich eenpaarig verſpreidt door 't geheele lichaam: maar met de aankomst van de manbaare jaaren werdt deeze evenredigheid verbrooken, zyn teder lichaam vermagerde, zyn zenuwen verdroogden, zyn kragt verminderde, de ruggegraad werd krom, het hoofd begon voorwaards over te hangen, de dyen verzwakten, 't eene ſchouderblad week uit zyn plaats, de neus werd lang, en BEBE, zyne vrolykheid verliezende, was geduurig ziek. Hy groeide in de vier volgende jaaren nogthans vier duimen.

De Graaf DE TRESSAN, die den voortgang der Natuure in BEBE nauwkeurig hadt waargenomen, voorzag, dat hy van ouderdom zou ſterven eer hy dertig jaaren bereikt hadt; ook kwam hem, naa zyn eenentwintigſte, eene verzwakking over, en die hem oppaſten beſpeurden in hem eene kindsheid; niet gelyk aan die der eerſte jaaren; doch welke duidlyk bleek uit verval van vermogens te ontſtaan.

Het laatſte jaar zyns leevens ſcheen hy geheel magtloos te worden. Het wandelen viel hem zwaar, de buitenlugt hinderde hem grootlyks, of het moest zeer heet weer wee-

weezen, de zonneſchyn verkwikte BEBE; maar hy kon nauwlyks honderd treden wandelen, zonder te moeten rusten. In de maand Mey 1764 werd hy ziek, gevolgd van eene verkoudheid en koorts, waar by eene ſoort van ſlaapziekte kwam; doch die by tuſſchenpooſen afliet, ſchoon hy zonder ſpreeken bleef. Geduurende de vier laatſte dagen zyns levens kwam hy weder tot zyn kennis, en gaf, tot verwondering van allen, die rondsom hem waren, blyken dat zyne denkbeelden meer aan een hingen, dan ze dit te vooren gedaan hadden. Hy lag langen tyd in doodsnood, en ſtierf den 9den Juny 1764, omtrent drieëntwintig jaaren oud, en bereikte toen de hoogte van drieëndertig duimen.

By het openen van zyn lichaam, 't geen op 's Konings bevel, door den Heer PERRET, zynen eerſten Chirurgyn, geſchiedde, onder 't opzigt van den Heer RONNOW, eerſten Lyf-arts, vondt men gezet water in de borst, en de longen zaten op eenige plaatſen vast aan 't ribbevlies. De ribben waren aan de eene zyde ronder dan aan de andere, die ook korter waren, alles overeenkomſtig met de ongeregelde bogt, welke de ruggegraad hadt aangenomen. De ingewanden waren gezond. 't Geraamte van BEBE levert eene zonderlinge vertooning uit. Op 't eerſte gezigt vertoont het zich als dat van een Kind van vier jaaren; maar in 't geheel wel beſchouwd zynde, blykt het in alle de evenredigheden het geraamte van een volwaſſen Mensch te zyn.

De geſchiedenis van BEBE bragt den Graaf DE TRESSAN in gedagten die van BROWSLASKY, een *Poolſch* Edelman, dien hy te *Luneville* gezien hadt, en naderhand te *Parys* kwam.

De Vader en Moeder van deezen Dwerg hadden zes kinderen: de oudſte was welgemaakt en maar vierendertig duimen lang; de tweede, van welken wy ſpreeken, kon 'er ſlegts achtentwintig haalen, en was toen tweeëntwintig jaaren. Drie jonger Broeders van deeze twee, welke alleen één jaar in ouderdom van elkander verſchilden, waren ieder vyf voet en zes duimen. De jongſte Dogter was, omtrent zes jaaren oud zynde, welgemaakt, ſchoon van gelaat, geestig van aart, en éénentwintig duimen hoog. De gelykheid tuſſchen BEBE en BROWSLASKY beſtaat alleen in de kleinheid van geſtalte. De laatstgemelde heeft anderszins van de natuur veel meer ontvangen: hy geniet eene friſſe gezondheid, is vlug en levendig, hy wordt

niet ligt vermoeid, en tilt met gemak eene zwaarte op, die zeer groot is, zyne kleinte in aanmerking genomen zynde. Doch 't geen hem, op eene nog uitmuntender wyze, van BEBE onderſcheidt, beſtaat daar in, dat hy geestig, vast van geheugen, en goed van oordeel is. Hy leest en ſchryft zeer wel, verſtaat het *Hoogduitsch* en *Fransch*, welke twee taalen hy ook met gemak ſpreekt; in alles wat hy by de hand neemt ſtraalt zyn verſtand door, en hy is niet minſcherp in zyne antwoorden dan bondig in zyne redeneeringen: met één woord, BROWSLASKY mag, gelyk de Heer DE TRESSAN het uitdrukt, aangemerkt worden als een volkomen Man, ſchoon zeer klein; terwyl BEBE dien naam niet kan draagen. En wy zullen ons over dit verſchil niet zeer verwonderen, wanneer wy aanmerken, dat BEBE's Moeder van hem verlost werd in de zevende maand, naa eene zeer wonderlyke zwangerheid, die zy in 't eerst 'er niet voor hieldt; daar BROWSLASKY voldraagen ter wereld kwam. Men zal derhalven geen vreemder onderſtelling maaken, dan 'er dikwyls zyn aangenomen, als wy ſtellen, dat BEBE in 's moeders lichaam reeds gebrek geleden hadt, en dus, wat het harsſengeſtel betreft, niet volſchaapen was.

De twee Dwergen, van welken wy dus verre ſpraaken, ſpoorden den Heer MORAND aan om byeen te verzamelen wat de Schryvers, ten aanzien van dit onderwerp, hadden te boek geſlaagen. De oudſte Dwergen, waar van men gewag gemaakt vindt, zyn de *Pigmeen*; doch dit volk, zo berugt wegens den ſtryd met de Oijevaaren, heeft mogelyk noit beſtaan. Ten minſten zyn 'er nimmer, op die plaatſen, waar men wil dat ze gewoond hebben, eenige overblyfzels van gevonden. 't Is overzulks hoog waarſchynlyk dat dit geheele Volk zyn gewaand beſtaan verſchuldigd is aan eenigen vreemden naam, door de *Grieken* verkeerd uitgelegd, gelyk wy van dusdanige misſlagen verſcheide voorbeelden hebben. HOMERUS heeft 'er het eerst van geſprooken in zyne *Iliade*, vergelykende de *Trojaanen*, die in afweezigheid van ACHILLES de *Grieken* aanvielen, by Oijevaaren, met geweld op de *Pigmeen* aanvallende. Doch HOMERUS hadt eene gelykenis noodig, die eene aartige ſchildery maakte, hy behandelde geen ſtuk der Geſchiedenis. Het zou een Dichter te veel gevergd zyn als men zyne verbeeldingskragt aan de geſchiedkundige naauwkeurigheid wilde onderwerpen; wy vorderen van hem leevendigheid en vuur. Dat wy derhalven 't geheele geſlacht

der

der *Pigmeen* voor hem overlaaten, en onderzoeken wat andere Schryvers wegens de Dwergen hebben te boek geslaagen. Hier vinden wy nog fabelagtigs ten overvloede, getuige hier van zy de Dwerg, vermeldt door NICEPHORUS, die aan het Hof van CONSTANTYN te zien, en niet dikker was dan een Patrys. Deeze Geschiedschryver heeft mogelyk, te deezer gelegenheid, eener wat poëtische verbeeldinge bot gevierd. De *Romeinen* deeden, inzonderheid ten tyde der eerste Keizeren, een gedeelte van hunne pragt en weelde in 't houden van Dwergen bestaan. AUGUSTUS hadt 'er een, naar wien hy een standbeeld deedt maaken, en zich der koste zo weinig aantrok, dat hy de oogäppels van fyne edelgesteenten liet vervaardigen. Deeze Dwerg was, volgens het verhaal van SUETONIUS, minder dan twee voeten hoog, en zeventien ponden zwaar, hy hadt eene zeer sterke stem. Dit standbeeld, nu in het Kabinet des Konings van *Frankryk*, toont dat AUGUSTUS niet zeer keurig was in het kiezen zyner Dwergen; dewyl het standbeeld uitwyst dat het oorspronglyke knobbelagtig van leden en mismaakt was, en de houding niet hadt van een jongeling, gelyk de Dwergen doorgaans hebben. Hy mag op dertig jaaren geschat worden.

TIBERIUS vergunde een' Dwerg plaats aan zyne tafel, en stondt hem de buitensporigste verzoeken toe; de Dwerg, zich hier van bedienende, verhaastte de straf van eenen Staatsgevangenen.

MARCUS ANTONIUS hadt 'er een, beneden de twee voeten, dien hy, spottender wyze, SISYPHUS noemde.

DOMITIANUS verzamelde eene zo groote menigte van Dwergen, dat ze een troep kleine zwaardschermers konden uitmaaken.

Dan 't waren de Keizers alleen niet, die Dwergen onderhielden, de Princessen en Vrouwen van hoogen rang maakten 'er mede werk van. De Geschiedkunde heeft ons den naam bewaard van CONOPAS, den Dwerg van Princes JULIA, Dogter van AUGUSTUS, deeze haalde twee voet en negen duimen. De smaak om Dwergen te houden hieldt stand tot aan den regeeringstyd van ALEXANDER SEVERUS; deeze Vorst de manlyke en vrouwlyke Dwergen uit zyn Hof verbannen hebbende, nam de gewoonte van dezelven te houden welhaast door geheel *Europa* af.

De begeerte, die de *Romeinen* tot dien tyd hadden tot deeze kleine Menschjes, veroorzaakte dat ze een voorwerp van koophandel wierden, en het belang gaf aenleiding tot wreed-

heid. De handelaars ſpoorden, om een grooter getal te krygen, de lieden aan om de Kinderen door klemmen en ſtyf binden 't groeijen te beletten. Doch 't is zeker dat die Kinderen, welke deeze wreede proeve doorſtonden, in geenen deele Dwergen, maar misvormde wanſchaapen Menſchen waren.

't Verlangen om Dwergen te hebben, ſchynt naderhand onder eenig ander Volk noit zo ſterk geweest te zyn. JONSTON verhaalt egter, dat de eerſte Vrouw van S. FREDERIK, Keurvorst van *Brandenburg*, de *Romeinſche* Vrouwen van aanzien in dit ſtuk heeft willen voorbyſtreeven. Zy hadt naamlyk eenige Dwergen van beiderlei ſexen byeen verzameld, met oogmerk om ze aan elkander te doen trouwen, en dus dit ſoort van Menſchen op de wereld te vermenigvuldigen; doch haare onderneeming was vrugtloos, geen hunner liet eenig Kind naa. HOFFMAN en PETRUS MESSIE tekenen aan, dat CATHARINA DE MEDICIS een zelfde oogmerk met dergelyk een ongelukkigen uitſlag hadt. Wy behoeven ons daar over niet te verwonderen, en zullen terſtond zien dat deeze poogingen nooit zullen gelukken.

Uit het gezegde volgt, dat de Historie der Dwergen ons twee onderſcheidene ſoorten vertoont, de eerſte die welgeſchaapen met de gepaste evenredigheid in hunne leden ter wereld kwamen. Deezen zyn, volgens den Heer MORAND, de waare Dwergen. Alleen klein gebleeven zynde door mangel aan groey, kunnen zy al de welgemaaktheid en bevalligheid van lichaam en ſnedigheid van geest hebben; doch leeven zo lang niet als andere Menſchen, en worden veel ſchielyker oud.

Alle Kinderen met knobbelagtige ledemaaten, en allen wier groey vertraagd of geſtuit is door eenige ziekte, zyn geen Dwergen, maar mismaakte ſchepzels. De vogten, die zich door 't geheele lichaam hadden moeten verſpreiden in eene behoorlyke maate, buiten orde gebragt zynde, moet de groei meer of min onregelmaatig vertraagd worden, en dit brengt die kleine mismaakte Menschjes voort, die naar gelange hunner grootte eene zeer zwaare ſtem hebben.

Doch, 't geen zeldzaam is, de kwaal, onder den naam van *Engelſche Ziekte* bekend, die doorgaans de geſtalte van den lyder verkleint, brengt zomtyds iets Reusagtigs te wege. Hier van haalt de Heer MORAND het volgende geval op. Ten zelfden tyde dat ZEBE aan het Hof van *Lunéville* leefde,

leefde, delfde men van onder de aarde een Menſchen bekkeneel van eene gedrogtlyke grootte, zynde zesentwintig duimen in den omtrek. Dit doodshoofd trok de aandagt der Liefhebberen, en een Correſpondent van de Academie zondt het aan den Heer MORAND, die 't zelve aan de Academie vertoonde.

Indien wy aanmerken dat de beenderen van het bekkeneel eene evenredige dikte tot elkanderen hebben, de naaden in eenen behoorelyken ſtand zynde, en dan dezelve met die van het aangezigt vergelyken, worden wy eene allen in 't oog loopende ongelykmaatigheid gewaar, en hellen door de ſmalheid der laatstgemelde beenderen over om te gelooven, dat dit hoofd het hoofd is van een Kind van tien of twaalf jaaren. Deeze gedrogtlykheid moet, volgens den Heer MORAND, aan eene van deeze twee oorzaaken worden toegeſchreeven. (1) Dat het een Waterhoofd geweest is van een Kind van den gemelden ouderdom, waar van men mogelyk geen voorbeeld vindt; of anders (2) dat het een bovenmaatige groei geweest moet zyn in de beenderen van het bekkeneel. De Heer MORAND brengt het tot deeze tweede oorzaak, en houdt zich volkomen verzekerd dat eene weezenlyke *Engelſche Ziekte* de kwaal geweest zy. En, 't geen zyn gevoelen ſchynt te onderſchraagen, is, dat naby dit bekkeneel gevonden zyn een kwaalyk geſteld dyeen ſcheenbeen; deeze worden in de Priory van *Hèsſe*, naby *Sarburg*, zorgvuldig bewaard, en als de beenderen van een Reus vertoond aan de onkundigen, die zy verhaalen dat het hoofd in 't kabinet van den Heer MORAND is.

De ongelykmaatige ommevoer van de vogten in de deelen van een Kind, en de al te groote zagtheid der beendezen, gepaard met eenig bederf in de ſappen, zyn in 't algemeen de oorzaaken der *Engelſche Ziekte*; deeze belemmert den groey der Kinderen, daar door aangetast; maar kan ook een tegenovergeſtelde uitwerking hebben, gelyk ze hadt in het Reusagtig bekkeneel.

Wy kunnen dit Berigt niet beter beſluiten dan met de volgende aanmerking, door den Heer MORAND van den Heer DE BUFFON ontleend. „ Het ſchynt, zegt hy, dat „ de middelbaare hoogte van een Mensch omtrent vyf voeten is, zelden gaat dezelve tot een voet daar boven of „ beneden; een Mensch van zes voeten is, met de daad, „ een zeer groot Mensch, en een van vier wordt zeer „ klein geagt. Reuzen en Dwergen, die boven of onder „ deeze maat zyn, moeten aangezien worden als toevalli-

„ ge verſcheidenheden, en geenzins als ſtandhoudende
„ verſchillende ſoorten, die een beſtendig ras uitmaaken.
„ Het is overzulks niet te bevreemden dat de huwelyken
„ der Dwergen van de Keurvorſtinne van *Brandenburg* en
„ CATHARINA DE MEDICIS geen geſlacht hebben nagelaa-
„ ten. Hadden zy Kinderen verwekt, 't waren Menſchen
„ als andere Menſchen geweest."

UITTREKZEL VAN EEN' BRIEF AAN DR. MATY, *Secretaris van de Koninglyke Maatſchappy*, gezonden door den Abt COIJER, *Lid van dezelfde Maatſchappy*, betreffende de PATAGONISCHE WILDEN.

IN 't voorleden jaar 1766, gingen twee *Franſche* Fregatſchepen, op den 31 Mey, van de *Malouine* Eilanden, waar de Heer DE BOUGANVILLE voor hadt eene Volkplanting op te rigten. Omtrent het midden van *Juny* kwam het eene ten anker in de baai van *Gregorius*, en het andere in de baai *Famine* genaamd. Het eerſte, *l'Etoile* geheeten, werd gevoerd door den Kapitein DE LA GIRAUDAIS, die dit berigt mededeelt; de Kapitein van 't andere was de Heer DU CLOSGUJOT. Het oogmerk hunner reize was om in de *Straat van Magellaan* hout te hakken, dewyl 'er op de *Malouine* Eilanden geen hout gevonden wierd.

De Kapitein DE LA GIRAUDAIS, onder de Kaap van *Gregorius* ten anker liggende, zondt zyn ſloep en boot met dertig man na 't ſtrand. De *Patagoniſche* Wilden, vry kloek van geſtalte, kwamen terſtond na den oever ten getale van twintig, hunne menigte groeide wel dra aan tot vyftig, en werd op 't laatſte zeven of acht honderd, wyven en kinders mede gerekend. De Heer DE LA GIRAUDAIS, zo groot eene menigte volks niet verwagt hebbende, hadt alleen tien mannen met ſnaphaanen gewapend, en eenige ſnuisteryen, veel te weinig om aan zo groot een getal uit te deelen, medegenomen. Hy oordeelde het overzulks best weder na boord te gaan, met zich neemende allen, die geene wapens hadden, voorhebbende om hun terſtond, gewapend, en met geſchenken om aan de Wilden uit te deelen voorzien, te rug te zenden.

De twaalf mannen, die hy met de tien ſnaphaanen agterliet, vonden zich in geene kleine verlegenheid, niet wee-

tende

eende wat het gevolg zou weezen, in gevalle de Wilden het in 't hoofd kreegen om hun aan te tasten. Doch het ſtrekte tot vermindering van hunne vreeze, dat de Wilden hunne Vrouwen en Kinders by zich hielden, oordeelende dat zy die niet bloot zouden ſtellen, als zy eenig gevegt in den zin hadden. Den volgenden nagt bragten zy zo goed door als zy konden rondsom een vuur, 't geen zy ontſtooken hadden, ſteeds op hun hoede zynde, om niet by verraſſing overvallen te worden. Met het aanbreeken van den dag vertrokken de Wilden, uitgenomen twaalf of dertien, met hunne wyven en kinderen, na hunne wooningen. Deezen dag bragten zy door met ſchelpviſſchen aan 't ſtrand te zoeken. In den avond drong de Overſte der Wilden 'er op aan om de *Franſchen* in hunne verblyfplaats te brengen; zy gingen mede, vreezende door het weigeren te veel wantrouwen te laaten blyken. Onder den maaltyd, die hun werd voorgezet, vonden zy zich omringd door de Wilden; het eeten, hun opgedischt, beſtondt grootendeels uit mergbeenen van een *Vigone*, een dier, dat tuſſchen een Schaap en Geit inkomt, doch veel grooter en ſterker is, van gedaante zweemende naar een Kameel, en in kleur naar een Vaal-Hert. De *Patagoniers* zongen verſcheide reizen onder den maaltyd, doch op zo verſchriklyk een' toon, dat ze veel eer een moordgekreits ſcheenen aan te heffen, dan ten bewyze van vreugde en vrolykheid te zingen. Zy toonden eenige ongerustheid en te onvredenheid als zy de ſnaphaanen aanzagen, en gaven, door tekenen, te verſtaan dat 'er van hun Volk gedood waren door dergelyke wapenen. Een hunner voornaamſten, van een ongunſtig opſlag van oogen en wreed van houding, ſchuimende van boosheid, op de ſnaphaanen wyzende, ſcheen zeer te onvrede op den Overſten, om dat hy zulk ſlag van gasten met zo veel beleefdheid ontving. Deeze Overſte pleitte zeker ten voordeele van de *Franſchen*; zyne geheele houding wees zulks uit; Ondertuſſchen gaf de Heer DE ST. SIMON, een Officier van de *Malouinſche* Volkplanting, orde aan drie of vier van zyne metgezellen om los te branden op den eerſten, die hun eenig geweld zogt aan te doen: tevens de Wilden te verſtaan geevende, dat hy zich in een ſtaat van tegenweer zou ſtellen. 't Is zeer waarſchynlyk dat dit betoon van moed, gepaard met de voorſpraak van den Overſten, hun het leeven deedt behouden.

In den morgenſtond des volgenden dags kwam de lang

verlangde ſloep, en bragt, behalven de noodige ververſingen, eene menigte ſnuisteryen mede, die onder de *Patagoniers* werden uitgedeeld, en hun volkomen te vrede ſtelden. Het bleek dat zy niet geheel en al vreemdelingen waren in het handeldryven; dewyl zy met veelen van het ſcheepsvolk 't een en ander wilden verruilen. Zy ſcheenen het meest geſteld op tabak, koperdraad, roode en witte verf, meſſen, bylen en zakdoeken. Hunne Vrouwen zagen 'er wel uit, en hadden een zedig voorkomen, ſchoon de Mannen weinig in die zedigheid ſcheenen te ſtellen, dewyl zy de *Franſchen* geduurig aanporden om met haar te dartelen: zy binden het hair op, en draagen hunne kinders in een ſoort van teenen korfjes, aartig gemaakt en opgecierd; zy ſchynen magtig veel van hunne kinders te houden. De *Patagoniers* hebben zeer goede paarden en veele jagthonden. Zy zwerven rondsom, zonder eene vaste woonplaats. Hunne huizen, of liever tenten, maaken zy door vier lange ſtokken naast elkander in eene rechte lyn te zetten, aan de boven einden zyn paardehuiden vastgemaakt, en deeze ſteeken zy beneden met pennen in den grond. Dit is het eenige beſchutzel, waar mede zy den wind, regen enz. afkeeren. Zy hebben één Opperhoofd, die zo veel is als Kapitein, en onder deezen zyn 'er zeven of acht, die het bevel over een bepaald getal mannen voeren.

De kleeding deezer Wilden beſtaat uit een Mantel van omtrent zes voeten lang, gemaakt van de huid der *Vigones*. — Het wapentuig, 't geen zy in den oorlog gebruiken, is een Slinger, beſtaande uit een touw, gemaakt van beestendarmen, meer dan zes voeten lang, aan 't einde voorzien van een ronden ſteen, gelyk een kogel. — Tot de jagt hebben zy een ander ſoort van Slingers, aan elk einde met een' ſteen gewapend. De jaager houdt een van deeze ſteenen in zyn hand, en ſlingert verder met de andere boven zyn hoofd, en werpt, vaarts genoeg daar aan gegeeven hebbende, den geheelen Slinger weg. De voorſte treft het beest terſtond, en de andere doet de peez rondsom het dier ſtrengelen; zelden mist het of de jaager vangt het beoogde: de noodzaaklykheid heeft hen zeer afgerigt gemaakt in deeze handgreep, welke hun zeer te ſtade komt, dewyl zy geen ſchietgeweer hebben.

Ik heb deeze twee Wapentuigen, als mede den Mantel der *Patagoniers*, te *Parys* gezien ten huize van den Heer D'ARBOULIN, die zeer verpligtend de nieuwsgierigheid vol-

voldoet van menſchen, wier begeerte zich uitſtrekt om van vreemde Volken 't een of 't ander te zien.

Wat de lyfsgeſtalte der *Patagoniers* aangaat, de kortſten onder hun zyn vyf voeten en zeven duimen, de langſten zes en een halven voet, de gemeene langte komt op zes voeten uit. Dit zyn de *Reuzen*, die zo veel gerugts in de wereld gemaakt hebben.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD AAN DEN BARON DE K. TE BERLYN.

„ MEt deezen brief, gedagtekend *Londen* den 18 Maart 1741, „ verſchaft de Baron DE BIELFELD., zyne aanmerkingen over „ de *Engelſche Romans*, en laat zich, te dier gelegenheid, uit over „ de *Romans* in 't algemeen.

WAARDE EN ZEER BEMINDE VRIEND!

Ik kan tot nog geen zonderlingen ſmaak vinden in het leezen dier *Engelſche* Boeken, welke enkel kinders der Verbeelding zyn: en onder den algemeenen naam van Boeken van ſmaak kunnen begreepen worden, dit zal, mogelyk, met den tyd komen. Onlangs ondernam ik het de *Pamela* te leezen; doch, te myner beſchaaminge, moet ik bekennen, dat het my onmogelyk was dit werk ten einde toe te volgen. Deeze Roman van den Heer RICHARDSON is onderuſſchen niet alleen van de *Engelſchen*; maar ook van andere Volken, en inzonderheid van de *Franſchen*, met het grootſte genoegen ontvangen. Ik heb een' brief uit *Parys* gezien door een geestig Heer geſchreeven, die, tot lof van dit Werk ſpreckende, met deeze woorden ſluit. „ Het Hart niet het Vernuft moet de „ *Pamela* leezen". Schoon de uitdrukking, *dat het Hart moet leezen*, my geen duidelyk denkbeeld voor den geest brengt, begryp ik nogthans genoegzaam wat die Schryver, met die onderſcheiding, wil zeggen; doch dewyl alle Harten niet even gevoelig zyn, of op dezelfde wyze aangedaan worden, heb ik bevonden, dat myn Hart flauw wordt wanneer myn Vernuft verdriet heeft.

Het plan van deeze Roman komt my, in de daad, voor zeer wel uitgedagt te weezen, de voorvallen op zich zelven zyn ook gewigtig genoeg; doch de zamenvoeging der geſchiedenisſen en de wyze van verhaalen, ontbreekt kortheid en vuur. De Vertelling wordt niet uitgebreid of verlangd door vernuftige en aartige invallen en aanmerkingen; maar ze wordt uitgerekt, verzwakt; door 't menschlyk hart te veel te willen doorgronden, en alle de ſchuilhoeken daar van te doorſnuffelen, krygt het Verhaal eene lamheid. Deeze ſoort van Ontleedkunde verwekt walging. Daar is een kunst om den Leezer

een

een genoegen te geeven, gegrond op de Eigenliefde: te weeten dat men hem alles niet voordraagt, maar iets te zyner eigen navorſching overlaat, en gelegenheid geeft om die met voordagt open gelaatene plaatſen aan te vullen.

Deeze wyze van Romans te ſchryven doet ze tot eene verbaazende grootte uitdyen: men maakt ze van acht, negen, en tien Deelen. Iets 't geen zeker aan de Boekverkoopers grooter dienſt doet dan aan de Leezers, die welhaast, indien deeze ſmaak van ſchryven blyft duuren, eene talryke boekery zullen hebben enkel uit Romans beſtaande. Dit ſlag van Werken heeft altoos 't ſmaaklykst voedzel verſchaft aan geestige Vrouwen, die weinig om handen hadden. Byaldien de lange Romans in *Engeland* vermenigvuldigen, moeten wy veronderſtellen, dat de ledigheid aldaar zeer de overhand heeft, 't geen zeker tot nog niet waar is.

De Oordeelkundigen hebben veel werks gemaakt om den oorſprong der Romans op te ſpeuren: doch ik vindt niets geleerders, niets beters, over dit onderwerp dan de Verhandeling van den beroemden HUET, geplaatst voor de *Zaïde* van den Heer SEGRAIS. Die groote Letterkundige zegt, in den aanvang van zyn Vertoog. „ Ik heb tegenwoordig geen boeken by my, en 't hoofd met an„ dere zaaken vol, en ik weet hoe duister en ongebaand het pad „ van dit onderzoek is", dan desniettegenſtaande betoont hy zo veel kunst, zo veel oordeel, zo veel geleerdheid in 't vervolg dier Verhandelinge, dat men zou denken dat hy gansch opgeruimd van geest, en van eene talryke Boekery in zyn hoofd voorzien geweest was, indien hy geene boeken by zich hadt. Hy verzekert en geeft reden van deeze zyne verzekering, „ dat men noch in „ *Provence*, noch in *Spanje*, gelyk veelen willen, den oorſprong „ der Romans moet zoeken; maar in verafgelegener Landen en „ zeer oude tyden".

In der waarheid het is eene vry algemeen heerſchende dwaaling, zich de Menſchen, op verſchillende plaatſen, en in onderſcheidene eeuwen, zo zeer van elkander verſchillende aan te merken. Ik oog, myn Heer., dus ſpreekende, op beſchaafde Volken: want de wilden, die niet verder dan het noodzaaklyke deezes leevens denken, komen hier in geen aanmerking. Onder de eerst gemelden heeft men, ten allen tyden, Mannen gehadt, die weinig bedreeven, en vernuftige Vrouwen, die, zonder twyfel, vermaak vonden in geestige uitſpanningen; voor deeze ſoort van Menſchen zyn de Romans uitgevonden. Zo ras wy by eenig Volk de Schryfkunst ontdekken, vinden wy by 't zelve ook Romans onder verſcheidene gedaanten. De Heer HUET merkt aan, „ dat de verdichtzels en „ gelykenisſen, die onder de oude *Aſiatiſche* volken gemeen wa„ ren, in *Syrie* als heilig zyn aangenomen, als mede dat de Schry„ vers der Heilige Bladeren, den ſmaak der *Jooden* volgende, zich „ van dezelve bedient hebben om de Hemelſche Openbaarin„ gen, die zy ontvingen, te beſchryven"! In de daad *het Boek*

van

van RUTH DE MOABITISCHE, het *Boek van* JOB, het *Hooglied*, en verſcheide andere Boeken der Schriftuure, hebben iets van 't Romanſche, wat de wyze van voorſtellen aanbelangt. De *Oosterlingen* waren, in't algemeen, zeer geſteld op gelykenisſen, leenſpreuken, en dergelyke figuurlyke ſchryfwyzen.

Alle de Vertellingen van de minnaryen der Goden en Halve Goden des ouden Heidendoms, (en wat meer, onder den naam van Fabelleer, voorkomt,) zyn Romans, 't zy ze in dicht of ondicht geſchreeven zyn; naardemaal een Heldendicht in den grond niets anders is dan eene ſoort van Roman in verzen, en een Roman eene ſoort van Heldendicht in onrym. *Het Verlost Jeruſalem* van TASSO, en de *Telemachus* van den Heer DE FENELON ſtrekken hier tot bewyzende voorbeelden.

Het leeven en de voornaamſte bedryven der meeste Grondleggers van volken, zo oude als hedendaagſche, maaken Romans uit, waar van de waarheid door fabelen en verdichtzelen omhangen en opgecierd is.

Men wil dat DICEARCHUS, Leerling van ARISTOTELES, de eerſte Romanſchryver is: maar wie, het reeds gezegde in aanmerking neemende, zal niet toeſtemmen, dat 'er verſcheide ſchriften van dit ſoort voor en naa den leeftyd van dien Philoſooph gemaakt, verlooren gegaan zyn. De beroemdſte Werken der vergetelnisſe ontrukt zyn de volgende. *De Dwaalingen en Liefdensgevallen van Dinias en van Deocillis*, door ANTONIUS DIOGENES; *De Minnaryen van Rhodanis en Sinonides*, door JAMBLICHUS; *De Gevallen van Leucippus en Clitophon*, door ACHILLES TATIUS of STATIUS; *De vier boeken van ongelooflyke zaaken*, door DAMASCIUS; De *Æthiopica*, van HELIODORUS, waar in hy *de Minnaryen van Theagenes en Charickea* verhaalt; *De Liefdensgevallen van Daphnis en Chloë*; en verſcheide andere, te veel om in een' Brief op te tellen. „ Men zegt niet on„ aartig, dat uit het Huwelyk van *Theagenes* en *Charicles* alle de „ Romans, die immer in de wereld verſcheenen, zyn voortge„ ſprooten".

Wat *Rome* aanbelangt, dit Gemeenebest was in den aanvange te woest en onbeſchaafd, om ſchielyk ſmaak, in dit ſlag van werken, te kunnen vinden. De fraaije Letteren waren aldaar, in den beginne onbekend en verbannen; in de daad het zou een aartig ſchouwſpel opgeleverd hebben, dat een hoop roovers, zonder beſchaafde zeden, en vrouwen, die met geweld gedrongen waren om een ruw ſlag van ſpelen, die zy voorheen noit gezien hadden, by te woonen, zich vermaakte in het leezen van Romans. De menſchen houden, in 't algemeen iets over van hunnen oorſprong; en men beſpeurt in de *Romeinſche* Heerſchappy van den opgang des Ryks tot zynen ondergang den geest van roof en plunderzugt, die de eerſte inwoonders bezielde; deeze ſtraalt door in bykans alle hunne bedryven, de meestberoemdſte niet uitgezonderd. De geduurige veroveringen, en nog meer de redenen, die de Koningen, de Raad, en de Keizers gaven

om dezelve te onderneemen, de roof der *Sabynen*, de onophoudelyke ſtrooperyen in de vyandlyke landen, de verdeelingen van den buit en der Landeryen, de geſchillen die deswegen ontſtonden, alles ſchynt my een volduuring van de ſnoode beginzels en bedorvene neigingen der eerſte Grondleggeren van *Rome*. Die ruwheid van zeden nu, die heerscht in een Staat, welke zich onophoudelyk in de wapens bevindt, en onder eene enkel krygskundige regeering, die ruwheid, zeg ik, verleent geenen gereeden toegang aan de fraaije Letteren, Kunſten en Weetenſchappen. Overeenkomſtig met deeze aanmerking zien wy dat alle de werken van vernuft voor den tyd van CESAR en AUGUSTUS, lomp, onvolkomen en ruw zyn. Maar de verbaazend groote rykdommen, die de *Romeinen* van alle kanten zamenſleepten, den overvloed, de weelde, de verwyfdheid, en de neiging tot vermaaken mede gebragt hebbende, is die ruwheid van zeden verzagt, en de ſmaak, voor allerlei ſoorten van voortbrengzels des Vernufts, word met den aanwas der middelen opgekweekt. 't Waren nogthans de *Grieken*, die hunne Romans in 't *Latyn* overgezet daar invoerden, en ik kan my geen eigenlyk gezegden Roman te binnen brengen, door een *Latynsch* Schryver opgeſteld: want alle de Vertellingen van LUCIANUS, en PETRONIUS; de *Mileſiſche*, *Sibaritiſche*, en *Saltiſche* Fabels; de *Herſcheppingen* van OVIDIUS, en APULEJUS; als mede de Zinnebeelden en Hekeldichten van MARTIANUS CAPELLA *enz.* waar van de Heer HUET ſpreekt, kunnen zeker niet onder den naam van Romans begreepen worden, zy behooren, tot eene geheele andere ſoort, onder de werken van Vernuft.

Naa den val des *Roomſchen* ryks, weet gy, myn Heer, dat de fraaije Letteren in 't algemeen, een deerlyken val deeden. De *Romeinen* hebben ondertuſſchen, te gelyk met hunne overwinningen, den ſmaak der Letteren overgebragt in *Spanje*, in *Engeland*, en onder de *Gaulen*, ja onder alle volken tot welken hunne heerſchappy zich uitſtrekte. De ſmaak voor Romans is daar met dien voor andere vernuftige werken doorgedrongen, en vervolgens vermeerderd, door de *Arabieren*, *Mauritaanen* en andere Volken, die zich daar verſpreidden, en eene geweldige neiging hadden tot de Liefde en de Doolende ridderſchap.

Men zag omtrent of voor het midden der zesde eeuwe in 't licht komen den Roman van Koning *Artus*, en de *Historie van de ronde Tafel*, door THELESIN en MELKIN; en in 't Fransch de *Fabelagtige Historie van* HUNIBALDUS FRANCUS, wien men voor een tydgenoot van CLOVIS hieldt. Het berugte *Boek der Daaden van* CAREL den grooten en den grooten ROLAND, wordt in 't algemeen, gelyk u bekend is, aan den Aartsbiſchop TURPIN toegeſchreeven, ſchoon de Heer HUET daar aan twyfelt.

Ik zal u niet vervoelen met eene optelling van alle de Romans, die vervolgens te voorſchyn kwamen in alle landen, waar men ſmaak vondt in liefdensgevallen, en Doolende ridderſchap, of waar ſlegts de ſchryfkonst geoeffend werd. Ik zal ſlegts aanmerken, dat de Ro-

thans

mans in *Frankryk* eerst opgang begonnen te maaken onder PHILIPPUS DE SCHOONE, en dat de oudste *Franſche* Roman, volgens het gevoelen der beste Oordeelkundigen in dat Ryk, die is van GUARIN VAN LOTHARINGEN.

Men moet niet denken, dat alle Liefdenshistorien en Minnaryen, oudtyds, by eenig Volk, den naam van Romans gedraagen hebben. In tegendeel de ernſtigſte Geſchiedenisſen werden, tot den tyd van FRANÇOIS DEN I, Romans geheeten. De waarſchynlyke rede hier van is, dat het woord *Roman* eertyds betekende, eene ſchoone taal, overgeſteld tegen de *Walſche*, 't geen de oude en oorſpronglyke taal der *Gaulen* was. Dit *Romanſche* was gedeeltlyk zamengeſteld uit *Latyn*, gedeeltlyk uit het oude *Gaulſche*, vermengd met eenige uitdrukkingen van de taal der *Franken* ontleend. De *Latynſche* Schryvers noemden die taal *Romanica Lingua*, en is, volgens hoog bevel, tot in den jaare 1539, in gebruik geweest. Deeze taal was de taal van 't Hof en van Geletterde Lieden, men bediende 'er zich van tot het ſchryven van Geſchiedenisſen, als zynde zeer geſchikt om beſchaafd te worden: en naardemaal de Geſchiedenis van dien tyd eene weezenlyke Roman was, door de wonderen, de leugens en de fabelen, die de Geſchiedſchryvers by de waarheid voegden, gewende men zich, met den tyd, ongevoelig, om het waare met het valſche te mengen, en te gelooven dat de Hiſtoriſche waarheid altyd door onwaarheden misvormd was, als mede om aan de gevallen, die men voor waarheid hieldt, den naam van Geſchiedenis, en dien van Roman te geeven aan de vercieringen en de vertellingen tot vermaak geſchikt. Op dezelfde wyze betekent heden ten dage een Roman, „ Een Boek, dat of geheel en al fabelagtig, of opgeſmukt is door „ vercieringen van liefdensgevallen en daaden van Doolende ridders, „ uitgevonden om Leezers, die weinig anders te doen hebben, op „ eene aangenaame wyze te vermaaken en hunnen tyd te korten".

Naarmaate de hedendaagſche Volken van *Europa* beſchaafd geworden zyn, en de Zanggodinnen haar wettig regt bekomen hebben, heeft men gezien dat de Romans allengskens overal volmaakter geworden zyn.

In *Frankryk* zag men te voorſchyn komen de *Astrea* van den Heer DE URFÉ; *Cirus* en *Clelia* van Mejuffrouw DE SCUDERI; *Polexander* van GOMBERVILLE; *Caſſandra* en *Cleopatra* van CALPRENEDE. De *Telemachus* van den Heer DE FENELON; de *Princes van Cleve*, en alle Werken van dat ſoort door den Heer Abt PREVOT, door den Heer CREBILLON den Zoon, en door den Heer DE MARIVAUX, en bykans een ontelbaar getal van andere uitmuntende Romans.

Spanje is veel laater begonnen. De oudſte *Spaanſche* Romans verſcheenen naa de *Franſche* van TRISTAN en LANCELOT. MICHEL DE CERVANTES vindt in zyn *Don-Quixot* 'er nauwlyks zes van het overgroot getal, 't geen verdiend hadt bewaard te worden. De overige zyn ter verbrandinge aan den wereldlyken arm overgeleverd. Der bewaaringe waardig gekeurd, zyn de *Vier Boeken van Amadis van Gau-*

Gaule, Palmerin van Engeland, die men voor Werken van der *Portugalſche* Koningen houdt. *Don Belialis*, de *Spiegel der Doolende Ridders*, *Tiran le Blanc* en *Kyrie-Eleiſon van Montauban*; men kan 'er de *Diana* byvoegen. Ik ben niet genoeg bedreeven in de *Spaanſche* taal en letterkunde, om u berigt te laaten toekomen van de nieuwe Romans, die, naa den tyd van CERVANTES, in dat Koningryk, het licht zagen.

Italie heeft een groot getal goede en ſlegte Romans opgeleverd. De *Eromenes* van BIONDI; de *Tweeſtryd der Wanhoopigen* van MARIN, de Werken van LOREDANO en BOCCACIO zyn de beroemdſte: en men mag zeggen dat de *Decameron* of de *Honderd nieuwe Nieuwigheden* van den laatstgenoemden, de ſtoffe verſchaft tot een groot getal nieuwe Romans, Tooneelſtukken, en andere werken van dien aart.

Duitschland is niet zonder Romans gebleeven. Wy hebben den *Theurdanck* in dicht, de *Herculiſca* in ondicht, den *Arminius* en *Thuſnelda* van LOCHENSTEIN; de *Aſiatiſche Baniſe*, en de *Romeinſche Octavia* van den Hertog van BRUNSWYK; en onder de hedendaagſche werken, de *Zweedſche Gravin* van den Heer GELLERT en de *Gevallen van den Graaf de* G***. In de eerstgenoemden beſpeurt men de Schoolvosſery, die, oudtyds, in *Duitschland* heerschte; maar de twee laatstgemelde Romans zyn volmaakt geſchreeven.

De *Engelſche* hebben, behalven de eerſte en oudſte Romans, waar van ik geſprooken heb, en die der *Twaalf Pairs* en nog eenige andere, langen tyd geweest zonder Romans, die eenigen opgang hadden of agting verkreegen. De Heeren RICHARDSON en FIELDING hebben den ſmaak in Romans tegenwoordig doen herleeven (*). Nogmaal betuig ik, dat deeze twee Schryvers veel geest, een vindingryk vernuft en de kunst van ſchryven bezitten, zy kennen het menschlyk hart door en door; maar zy pluizen het uit, zy ontleeden het tot te geringe byzonderheden, en verveelen door hunne langwyligheid.

De *Hollanders* bezitten weinige Romans, ſchoon ze anderzins veele en zeer goede Boeken hebben, zo in rym als in onrym. In 't *Nederduitsch* ken ik niet dan *Don Clarazel de Gontarnos* of *de buitenſpoorige Doolende Ridder*. Deeze Roman ſchynt geſchoeid op de leest van den *Don Quichot*. De Held heeft eene beminde en ſchoone

(*) 't Geen ik in den aanvang deezes Briefs gezegd heb, aangaande de *Pamela*, en dat nog myne aanmerking blyft, kan men in 't algemeen toepaſſen op andere Engelſche Romans, die naa dien tyd het licht zagen; wy hebben tegenwoordig.

Pamela
Clariſſa en } van den Heer RICHARDSON.
Karel Grandiſon

Joſeph Andrieſſen.
Thomas Jones
Amelia } van den Heer FIELDING;
Jonathan Wild de Groote

ſchoone *Donna Silviana*, en een Wapendraager, *Gondales* geheeten; twee perſoonadien die hunne geboorte verſchuldigd ſchynen aan de Princes *Dulcinea* en aan *Sancho Pança*. Dit werk is gedrukt in 't jaar 1697; en nog een Roman, die my toeſchynt laater dan de evengemelde geſchreeven te zyn, onder den tytel: *De vermaaklyke Avonturier, of het leeven van Mirandor.* Deeze beide Romans worden aan den zelfden Schryver toegekend, die zyn naam met de beginletteren N. H. tekent, 't welk wil zeggen, gelyk men in 't algemeen gelooft, NICOLAAS HEINSIUS. In zeker opzigt zou men hier de *Bataviſche Arcadia* van HEEMSKERK kunnen byvoegen.

De *Noordſche* Volken bezitten geen Romans van eenigen naam; doch hunne Geſchiedenisſen zelve, hunne Rymchronyken, de daaden hunner Grondvesteren en Helden, hebben niet weinig van het Romanſche.

In 't algemeen beſpeurt men, in alle Romans, iets van den landaart waar ze geſchreeven zyn; zy hebben een nationaal character.

De *Spaanſche* Romans zyn gevuld met liefdensgevallen van Doolende Ridders, heldenſtukken, bygeloovigheden, betooveringen, ſpookeryen, verſchyningen en zwetzeryen.

De *Franſche* zyn vernuftig, doorzult met edele gevoelens en zeldzaame voorbeelden van liefde, doorgaans op eenen lugtigen trant geſchreeven; van deezen lugtigen trant zyn egter de Romans van den Abt PREVOT niet, iets ſombers en treurſpelagtigs, iets dat naar den *Engelſchen* ſmaak zweemt, heerscht in dezelven. De Heer DE MARIVAUX, in tegendeel, vervrolykt zyne onderwerpen met een milde en ruime hand in zyne werken, verſpreidende 't geen in een eigenlyken zin geestig genaamd mag worden, en, myns bedunkens, zyn rechte plaats vindt in een Roman. De Heer DE CREBILLON houdt, in zyne *Egaremens du cœur & de l'Esprit*; het midden tuſſchen beide deeze uiterſten; doch in zyne andere werken heeft hy te veel van het hekelagtige, en vervalt zomtyds tot het aanſtootlyke.

De *Hoogduitſche* Romans, ten miniſten de ouden, zyn zeer uitgebreid, langdraadig, koel, vervuld met deftige en ſchoone aanmerkingen; maar in eenen ſchoolvosſigen ſmaak.

De *Engelſche* ſchriften van deezen aart zyn diepzinnig, ongelyk, altoos verveelend, gelyk veele van hunne andere werken in 't algemeen, en die van SHAKESPEARE in 't byzonder, voor 't overige ontdekt men daar in eene ſomberheid, ook zyn ze niet vry van wreedheden, en de driften worden tot te verregaande uiterſten gebragt.

De *Italiaanſche* Romans ademen niets dan liefde en jealouſy. Beleezingen, bovennatuurlyke oorzaaken, wonderwerken, voorſpellingen, tovery, met één woord het wonderbaare komt 'er alle oogenblikken, tot walgens toe, in voor; doch anderzins heerscht 'er veel tederheid in, en de Schryvers vinden het middel om de Poëzy en de fraaije kunſten 'er in te brengen.

't Is, op dat ik dit hier aanmerke, niet te bevreemden, dat de

Christenen oudtyds de Romans van die dagen niet konden dulden, en even gelyk de Toneelſpelen veroordeelden. De eerſte waren, zo wel als de laatſte, wellustig, vervuld met aanſtootlykheden, zeer geſchikt om het hart en de zeden te bederven. Dan heden ten dage is het in diervoege niet met de zaak geleegen. De goede Romans zyn van deeze weezenlyke vlekken gezuiverd en derzelver leezing is, zo niet onder de nutte, ten minſten onder de onverſchillige zaaken, te rekenen.

Het opſtellen van Romans is tot een kunst geworden; men heeft 'er bykans dezelfde regels aan voorgeſchreeven als aan't Heldendicht. Men wil dat het bedryf van aangelegenheid en eenig zy. De Schryver moet den voornaamſten Held van zyn Roman doen uitmunten boven alle andere perſoonaadien, die in de zamenſchakeling zyner Hiſtorie komen, en ook de aandagt der Leezeren moeten trekken. De tuſſchenbeide verſchynende perſoonaadien, en hunne lotgevallen, moeten alle zamenloopen tot ontwikkeling van het hoofdbedryf, en op de eenheid van het ſtuk uit en in geen ſterker licht komen, dan hun aandeel in 't bedryf vordert. Een Roman behoort niet te beginnen met de geboorte van de voornaamſte perſoonadien, en hun langs den draad van een dagverhaal, tot hunnen dood brengen: maar 't voegt, dat het tooneel zich opene op een aandoenlyk tydſtip, en dat de voorgaande gevallen, den Leezer noodig tot het regt begrip der geſchiedenisſe, op eene geestige wyze, in het werk zelve gebragt worden; dat de beloonde deugd of de geſtrafte ondeugd, een welgeregelde Roman beſluite. Alle aanſtootlykheden, bordeelpraat, en omſchryvingen, die de ſchaamte doen bloozen, moeten verbannen blyven; dit alles behoort de Schryver te dekken, of kunſtig, als door gaas, te laaten heen ſchynen; hy moet altoos een goede ſtyl voeren, zonder tot gezogtheid, verbloemdheid en valſche kieschheid te vervallen. Nimmer moet hy de Natuur uit het oog verliezen, 't zy ten aanziene van den grond der zaake, of 't zy ten opzigte van de wyze van voorſtellen; in een werk, tot vermaak en uitſpanning van den geest geſchikt, behooren geene wreede, ſchriklyke of walvoeglyke ontknoopingen te komen, indien men het niet kan vermyden om zeer ſlegte ſtukjes te verhaalen, men moet ze, zo veel mogelyk, bekleeden en verzagten, wat wreed is behoort, in een Roman, zo kort te zyn als't kan vallen, het voegt eenen Romanſchryver te bedenken, dat hy een werk opſtelt om geleezen te worden door eene Sexe, welker kieschheid niet te zeer in opmerking kan genomen en ontzien worden.

Een Roman uitgevonden door een gelukkig vernuft, en waar in de opgemelde algemeene regels zyn waargenomen, kan niet wel een ander dan een goed onthaal ontmoeten: naardemaal het vastgaat, dat, gelyk de Heer HUET aanmerkt, een der uitmuntendſte en grootſte voortreflykheden van 's Menſchen geest is, een verdichtzel wel uit te vinden en wel te verhaalen.

Zo

Zodanig een Roman doet niet alleen den Schryver eer aan, maar geeft ook den Boekverkooper ryke winst; aangezien, de Boeken, die het geluk hebben om mede door onze Juffers geleezen te worden, wel eene tweemaal sterker uitgave eischen dan werken, die enkel in de handen der Geleerden in 't algemeen vallen, of aan zeker slag van lieden in de maatschappye behaagen.

Onder alle Romans gevallen my de *Fransche* best. En dat niet zo zeer van wegen de vermaaklyke voorvalletjes, puntige en geestige slagen, welke de Schryvers van dien landaart in hunne werken mengen, als wel uit hoofde van de kunst, die zy bezitten, om de hoofdzaak van hun stuk gewigtig te maaken, en eene aantrekkelyke leevendigheid in hunne wyze van schryven te doen heerschen: in de daad dit is de voornaamste kunst in 't schryven, dat men weet, zelf in ernstige en leerzaame onderwerpen, de voorwerpen in zodanig een licht te plaatsen, dat de leezer vastgehouden, en, als tegen wil en dank, gedrongen wordt, om van de eerste bladzyde af tot de laatste toe, zonder ophouden, voort te leezen.

Doch, myn waarde Vriend, indien de smaak deezer eeuwe ten opzigte van styl en schryfwyze, in *Frankryk* dezelfde blyft, zo vrees ik of myne hoogagting voor de Schryvers dier Natie wel langen tyd zal verduuren. Alles heeft zyn mode en is aan de veranderingen dier grillige Meesteresse onderworpen. Tegenstellingen en wonderspreuken vallen thans in den smaak. De beste Schryvers vervullen 'er hunne werken mede, dit is hun *Attisch* zout. De Schryvers van Maandwerken, en zelfs van *Engelsche* Maandwerken noemen dit Geest, *Witt*. Indien ik eene *Fransche* Redenkunst moest opstellen, zou ik de Wonderspreuk tot een der Figuuren maaken.

My schiet te binnen eene verhandeling van een Lid der *Fransche Academie* geleezen te hebben, waar in hy beweert, dat de duisterheid in de wyze van uitdrukken, eene weezenlyke schoonheid aan den styl byzet, en dat een Schryver het regt heeft van veel aan zyne Leezeren om na te raaden over te laaten. Dit is eene zeldzaame ontdekking. Hy hadt dit voorschrift niet gehaald uit ARISTOTELES of QUINCTILIANUS, noch voorbeelden daar van ontleend uit DEMOSTHENES en CICERO. Maar ik beken van den anderen kant, gaarne, dat men ook niet alles moet zeggen gelyk de heidendaagsche *Engelschen*.

Schenk my in 't kort het vermaak om my het nieuws, dat ge weet, over te zenden, en wees verzekerd van myne aanhoudende en teedere vriendschap.

Totus Tuus.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *July* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder Geſteldh.
1	30. 0½	29. 11½	29. 9¾	62	77*	69	Z	Z O	Z O	Helder.
2	29. 9	— 9½	— 9½	72	72	64	Z W	Z W	Z W	Dond. reg.
3	— 9¾	— 10	— —	63	66	63	W	W	W	Helder.
4	— 10	— 10½	30. 0	65	69	63	Z.	Z W	N W	Wolk. held.
5	— 11½	30. 0	29. 11½	63	70	66	—	—	Z W	Regen —
6	— 10½	29. 9½	— 9½	68	79	65	Z W	—	—	— dond.
7	— 7	— 6¼	— 5	66	74	62	Z	—	—	—
8	— 7	— 10	— 11	64	68	62	W	W	W	Wind. buy.
9	— 11½	— 11½	—	64	67	62	Z W	—	—	Betr. held.
10	— 10	— 10	—	65	67	59	—	Z W	—	— regen.
11	— 11½	— 11½	— 11½	62	69	64	W t N	—	Z W	Buyig
12	— 10½	— —	— 10½	63	68	62	W	W	Z W	Zwaare reg.
13	— 9¼	— 9¼	— 9½	64	69	62	Z W	Z W	W	Reg.w. hel.
14	— 9½	— 9½	—	64	62	59	—	—	N W	Buyig
15	— 10	— 11	— 11	62	66	59	N W	N W	—	Helder.
16	— 11	— —	— 10	63	69	63	Nw, O	N	O	Wolk. held.
17	— 10	— 10	— —	64	65	59	O	O	—	Hel. re. hel.
18	— —	— 9	— 7½	61	69	59	Z W	W	Z	— betr.
19	— 6½	— 6½	— 7	61	67	62	Z O	Z W	W	Buyig.
20	— 7½	— 8½	— 11	61	58	57	W	W	—	— helder.
21	30. 0	30. 0½	30. 1½	64	67	60	—	—	—	Helder.
22	— 1½	— 1½	— —	63	71	63	—	Z W	Z W	—
23	— —	— 1	— 0½	67	75	67	Z	Z	O	—
24	— 0	— 0	29. 11	69	73	72	O	O	—	—
25	29. 11	29. 10½	— 10	72	81	73	—	—	W	— weer.
26	— —	— 11½	— 11½	68	70	62	W	N W	N W	— regen.
27	30. 0½	30. 1	30. 2	66	72	66	—	W	O	Betr. held.
28	— 2½	— 3	— 2½	70	76	72	O	O	—	Helder.
29	— 1	— 0	29. 9	75	82	74	—	Z O	Z O	Betr. held.
30	29. 8½	29. 8½	— 9½	72	72	64	Z	Z W	Z W	— regen.
31	— 9½	— 9½	—	66	70	64	W	—	Z	— dond.

Hoogſte Barometer d. 30. 3
Laagſte Barometer d. 29. 5
} middelb. d. 29. 10

Hoogſte Thermometer gr. 82
Laagſte Thermometer gr. 57
} middelb. gr. 69½.

* 's Namiddags ten 4 uuren ſtond de Thermometer op 81 graaden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE EIGENLIEFDE ALS TEGEN DE EIGENBAAT OVERGESTELD.

DE Eigenliefde is de ryke bronader van alle deugden: de Eigenbaat heeft de zaaden van allerlei ondeugden in zich. De eerstgemelde leidt ons op tot GOD, doet ons onze medemenſchen beminnen, en regelt alle onze driften. De laatstgenoemde verwydert ons van onzen Hemelſchen oorſprong, maakt ons onverſchillig ten opzigte van onze naasten, en bederft de genegenheden van ons eigen hart. Deeze ſtrekt ter volmaakinge van ons weezen en tot het bevorderen van ons uitgebreidst geluk; geene zoekt, in de voldoening van een heerſchenden zinnelyken lust, een byzonder goed, 't welk zomtyds weezenlyk is, doch meest al in ſchyn beſtaat, maar altoos bepaald en kortſtondig gevonden wordt. De Eigenliefde is derhalven de grondſlag van alle onze verpligtingen, en het beweegmiddel tot alle daaden, die daar uit voortvloeijen, en gevolglyk is ze ook het eerſte beginzel der Zedekunde. Eigenbaat, in tegendeel, is de oorzaak van alle die misleidingen welke veroorzaaken, dat menſchen, daar door verblind, hun weezenlyk belang niet zien, niet ter harte neemen, en de heiligſte verpligtingen ſchenden, hun bedriegende door valſche beweegredenen, die alle zedelykheid den bodem inſlaan.

't Is dan noodzaaklyk deeze twee neigingen van 's menſchen hart, wel te onderſcheiden, twee neigingen, die dikwyls verward zyn, ſchoon ze in oorſprong zo zeer verſchillen, en zo recht tegen elkander overſtaande uitwerkzels hervoort brengen.

Laat ons een' aanvang maaken met het bepaalen deezer twee neigingen, dit zal ons den weg baanen om waarheden van de hoogſte aangelegenheid te bewyzen; dewyl ons geluk van de kennisſe en de kragt dier neigingen grootlyks afhangt.

Eigenliefde is die edele aandrift van een redelyk weezen, welke hem aanzet om vuurig te wenſchen en ernſtig te tragten na zyne grootſte volmaaktheid, zyn hoogſte goed,

zyn weezenlyk geluk, niet alleen in deeze wereld, maar ook in de toekomende.

Eigenbaat is die laage zugt des menſchen, waar door hy, minder met zyne rede dan met zyne driften raadpleegende, 't geluk in zich zelven alleen zoekt, alleen voor zich zelven werkt, en alle inzigten alle poogingen bepaalt binnen de enge perken van het tegenwoordig leeven.

Eigen byzonder belang is het einde der Eigenbaat. Eigenliefde wordt daar door veroordeeld, en de edelmoedigheid daar aan opgeofferd. Eigenbaat, die den laaghartigen ſterveling aanſpoort om het geluk in en voor zich zelven alleen te zoeken, moet even onredelyk geagt worden, als geldgierigheid, eerzugt en liefde tot den wellust, dewyl deeze niet in ſtaat zyn de begeerten te vervullen.

Wysheid beſtaat in de kennis van, en het tragten na een weezenlyk goed; alles wat wy verlangen, alles wat wy najaagen, verlangen en jaagen wy naa, om dat het ons goed ſchynt; alles waar voor wy vreezen en wat wy zoeken te vermyden, dugten en vlieden wy, dewyl het ons kwaad en ſchadelyk voorkomt. Hier is het dat de Eigenliefde ons verlicht en beſtuurt; hier is het dat de Eigenbaat ons verblindt en misleidt. Dit zal elk ten klaarſten blyken, wanneer wy bewyzen, dat de Eigenliefde ons den weg aanwyst tot ons weezenlyk goed, als afhangende van GOD, van onze medemenſchen, en van ons zelven.

Een mensch, die gebruik van zyne Rede maakt, en dit vermogen raadpleegt, ontdekt, dat hy eene onſterflyke Ziel bezit, en dat hy, geſchikt tot een ander leeven, vatbaar is voor grooter volmaaktheid, dan hy op deeze wereld kan bereiken. Dus leidt de Eigenliefde hem op tot GOD, die hem tot dien toekomenden ſtaat en die maate van volmaaktheid vormde, waar voor hy bevindt dat hy vatbaar is, ſchoon hier onmogelyk te verkrygen. Deeze mensch, dus verlicht door den ſtraal der Rede, en wiens kennis nog zeer opgeklaard wordt door den hellen glans der Openbaaringe, weet, dat hy, in 't bezit der ſchepzelen, dit geluk niet kan vinden. Eerampten komen op veelvuldige zorgen en rustlooze bekommernisſen te ſtaan; de Rykdommen veroorzaaken in het verkrygen derzelven meer moeite dan zy zoetheid in het bezitten verſchaffen; de Wellusten ſtreelen de verbeelding, doch het genot doet 'er ons wel ras van walgen, en niet zelden gaan ze met bitterheden en naberouw vergezeld. Deeze zyn de bedrieglyke voorwerpen, die de Eigenbaat met zo veel drifts zoekt, en den mensch

niet

niet weezenlyk gelukkig kunnen maaken, zyn hart heeft uitgebreider uitzigten, zyne Ziel, onsterflyk zynde, haakt na een eeuwigduurend geluk; een geluk, 't geen GOD alleen, die hem met een trek tot het zelve bezielde, kan schenken. By GOD derhalven kan hy de vervulling zyner wenschen vinden, en zoekt ze met de daad by die onuitputlyke welbron alles goeds. Die oorzaak van ons weezen kent, op het volmaaktste, onze gesteltenis, en weet wat tot ons weezenlyk geluk dient, hy kan door zyne Almagt, duidelyk zigtbaar in de werken zyner handen, hy wil door zyne Goedheid, welke zich met de onbetwistbaarste merktekens vertoont, dit aan ons verschaffen. In deezer voege leidt de Eigenliefde ons op tot GOD, zy vereenigt ons, om zo te spreeken, met HEM, als ons hoogste goed, de Liefde tot ons zelven met de Liefde tot HEM zamenvoegende.

Men heeft, ten aanziene van dit stuk, menigmaalen eene onnoodige vraage, in 't midden gebragt, en over dezelve hevig getwist, naamlyk, of onze Liefde tot GOD niet belangloos behoorde te zyn? — Tot antwoord op dezelve zal genoeg weezen, dat wy GOD beminnen, om dat hy, ten hoogsten beminnelyk, het opperste goed, en de altoosspringende fontein is van de gelukzaligheden, die den schepzelen ten deele vallen. Deeze denkbeelden, deeze gevoelens, zyn in ons hart onafscheidelyk verknogt. Laaten wy niet vrugtloos zoeken om scheiding te maaken tusschen onafscheidelyke dingen, wy hebben GOD lief, om dat hy het waardige voorwerp onzer Liefde is, en tevens ons de uitmuntendste blyken van zyne Liefde schenkt. Indeezervoege is de Liefde tot GOD noodwendig in de Eigenliefde opgeslooten, en dient, als 't ware, tot een beginzel en beweegmiddel van dezelve; ja men mag het haare regelmaat noemen; vermids de allesovertreffende uitmuntenheid van het Opperst-Weezen in ons eene Liefde veroorzaakt, die de Liefde, welke wy eenig schepzel kunnen toedraagen, verre te boven gaat.

Ten anderen, pleegen wy verder raad met onze Rede, beschouwen wy onze Natuur, letten wy op onze behoeften, wy bevinden dat wy geschaapen zyn om met onzen Naasten te leeven, om gezellige schepzels te weezen. Onze zintuigen, onze vermogens zyn wonderlyk tot de zamenleeving geschikt. Eene menigte van behoeften maakt ons wederkeerig van elkander afhanglyk. Wy vinden in onze Zielen de aandoeningen van meewaarigheid en medelyden, die ons aan andere menschen verbinden. Elke dag roept

de ſtem der Ondervinding ons toe, gy kunt hier op aarde niet gelukkig weezen, zonder uwen medemensch, uw welvaaren hangt in verſcheide opzigten van hem af, en gy zyt niet magtig u zelven te voldoen en vergenoegd te weezen, zonder tot de voldoening en het vergenoegen van anderen mede te werken. Waar geluk beſtaat in anderen gelukkig te maaken. — Met deeze taal der Ondervindinge ſtemt die van uw hart overeen, indien het door Eigenbaat niet bedorven is. Ja, Liefde is eene aandoening zo vermaaklyk en ſtreelend in haaren aart, als haat ſmertlyk en grievend bevonden wordt, en eene algemeene goedwilligheid is eene zo natuurlyke geſteltenis van iemand, die zich zelven op eene redelyke wyze bemint, als nyd en wraakzugt over 't algemeen gevonden worden, in de harten der zodanigen, die ſteeds door Eigenbaat vervoerd worden.

Deeze algemeene genegenheid, die zich uitſtrekt tot en ons vereenigt met alle onze medemenſchen, gaat gepaard met eene nauwere verbintenis en verknogtheid aan eenigen in 't byzonder. Hier in beſtaat de Vriendſchap, die zagte band, die ons anderen als ons zelven doet aanmerken. De Vriendſchap, de toevlugt der rampſpoedigen, de wellust der gelukkigen, is dermaate verknogt met de Eigenliefde, dat wy voor het aardsch geluk vatbaar zyn, naar maate wy ons hart min of meer geſchikt vinden voor de aandoeningen der Vriendſchap. Geen zuiverder vermaak kan 'er geſmaakt worden, dan 't geen voortkomt uit de tedere gevoelens, en het onderlinge vertrouwen van twee vereenigde harten. Schei de Vriendſchap af van de Liefde, die gy voor eene jeugdige ſchoonheid bezit, 't zal ſlegts eene flikkerende vlam weezen, die, naa een-oogenbliklyk vermaak, geheel wordt uitgebluscht. De zo hooggeroemde kragt der Liefde zal derhalven niets goeds voortbrengen dan in zo verre de Vriendſchap haar onderſchraagt, verlicht en beſtuurt. Redelyke Liefde, die haaren zetel in het harte heeft, is, by gevolge, de vrugt der Eigenliefde. Zinnelyke Liefde, daar en tegen, die in de verbeelding huisvest, komt uit Eigenbaat voort. De eerſte is de Ziel en het Leeven van alle tedere aandoeningen, de laatſte vernietigt ze te eenemaal. Alle menſchen mogen vatbaar weezen voor Zinnelyke Liefde; doch een deugdzaam hart alleen kan de redelyke Liefde koesteren en kweeken.

De Kinderen zyn, eenigermaate, de volduuring van 't beſtaan hunner Ouderen: dit is de rede dat wy, door die aandrift welke de wyze SCHEPPER in ons gelegd heeft,

zo

zo nauwe zorge voor hun draagen. De Liefde der Ouderen is derhalven niets anders dán Eigenbaat, indien ze niet door Eigenliefde wordt voorgelicht: in het eerſte geval geeft ze eene ſlegte en verkeerde opvoeding; in het laatſte bevlytigt zy zich om den Kinderen weezenlyk goed te doen, en hun heil te bewerken.

De Liefde tot het Vaderland is een beginzel waar uit de braaffte en grootmoedigſte daaden zyn voortgeſprooten; onze Ouders, vrienden en nabuuren doen het hunne om dit beginzel te verſterken; en hy, die eene redelyke Eigenliefde in 't hart heeft, zal ook het Land, waar in hy gebooren, opgekweekt, onderweezen en beſchermd is, beminnen; hier uit ontſtaat mede onze verbintenis aan de Regeering, waar onder wy leeven, en dat de wetten en gebruiken, aan welke wy gewoon geworden zyn, den voorrang by ons krygen.

Weldaaden verwekken Liefde tot den Weldoender, wiens goedgunſtigheid diep ingedrukt blyft in een hart door geene Eigenbaat verbasterd. Dankbaarheid is eene ſchatting, die eene gevoelige en eerlyke Ziel, met vermaak, aan den Weldoender betaalt. Hy geniet, door zich van deezen pligt te kwyten, een inwendig genoegen. Hy heeft hoogagting voor den Man, die hem eenigen dienst gedaan heeft, en het ſtreelt zyn hart, dat hy, ſchoon minder van vermogen, niet voor hem in edelaartigheid behoeft te wyken: want hy, die weet hoe hy eene weldaad of dienst met dankbaarheid moet ontvangen, is volvaardig om wedervergelding te doen. Op deeze wyze is het dat de Eigenliefde de Dankbaarheid opwekt en gaande maakt, terwyl de Eigenbaat dezelve dempt en verdooft. Dankbaarheid is voor den Eigenbaatigen een zwaare last; doch hy, die de Eigenliefde tot zyn beſtuurend beginzel heeft, vindt 'er zyn lust en vermaak in.

Op deeze dankbaare geſteltenisſe des harten ſteunen meest alle onze betreklyke pligten in de huislyke, burgerlyke en kerklyke gemeenſchappen. In de Liefde der Kinderen jegens hunne Ouders en Voogden, in de toegenegenheid die wy onzen Overheden toedraagen, in het wederzydsch genoegen tusſchen hun die gediend worden en die dienen, komt de Dankbaarheid te paſſe, de Dankbaarheid die op de natuur gegrond en altoos met de Eigenliefde gepaard is.

In alle deeze opzigten, is de Eigenbaat een oorſprong van daar tegen overgeſtelde ondeugden en Zielsgebreken.

Deeze brengt den Hoogmoed voort, die gevoeglyk vergeleeken mag worden by een' grooten boom met verſcheide takken, waar aan bittere en vergiftige vrugten hangen. De Waanwysheid, welke beſtaat in van zich zelven en zyne eigene bekwaamheden een te groot denkbeeld te hebben, is een dier takken, als mede de Ydele eerzugt, die zich op het uiterſlyke te veel laat voorſtaan; hier toe behoort desgelyks de onverduldigheid, die, over 't minst aangedaane ongelyk, wraake vordert; de begeerte om, langs welke wegen ook, tot eerampten en waardigheden op te klimmen; de zugt tot pracht en praal, die de grootſte rykdommen verſlindt, den kostlyken tyd verkwist, luiheid en het bederf van zeden veroorzaakt. Daarenboven is het de Eigenbaat, die de Gierigheid doet ontbranden en den mensch dorſten na eens anders goed, zo dat hy zich des bedrogs en der leugentaale niet ſchaame, het hart en de hand voor de klaagenden en behoeftigen ſluit, en de Voorzienigheid wantrouwt. Uit dit alles blykt, dat de Eigenliefde alle de pligten jegens den naasten in zich behelst, en dat de Eigenbaat ons ſteeds aanzet om dezelven te ſchenden.

Verder is de Eigenliefde baarblyklyk de grondſtſteun en regelmaat van alle pligten die ons zelven meer onmiddelyk betreffen; terwyl de Eigenbaat tot oorzaake ſtrekt van alle de ongeregelde driften en zonden, ſtrydig met de deugden van Maatigheid, Kuischheid, Naarſtigheid, en andere treflyke hoedanigheden van een deugdzaam gemoed, noodzaaklyk tot ons geluk in dit leeven.

De Eigenliefde moet derhalven ons aanzetten om ons leeven en onze gezondheid te bewaaren, en alles te vermyden wat kan ſtrekken, om 't een te verkorten en 't ander te benadeelen. De vermaaken des tegenwoordigen leevens te genieten, zonder die van het toekomende te verminderen, is het hoogſte toppunt van wysheid; en het wel aanleggen van onze gezondheid, het behoorelyke genot der voorkomende en zich aanbiedende vermaaken, is het werk der Eigenliefde. Zal hy, die den nagt doorbrengt in eeten, drinken, ſpeelen, of het pleegen van onreine werken des vleeschs, en daar door zyne kragten uitput, zyne gezondheid krenkt, zyne middelen verſpilt, den naam mogen draagen, dat hy zich zelven bemint? Neen, voorzeker! Zal hy niet veel eer aangemerkt worden als een doldriftige dwaas, die zyn hoogst belang vergeet, en, geheel ingenoomen, gansch vervoerd, door het tegenwoordige zinnelyke genot, leeft als of dat oogenblik het laatſte zyns leevens ware,

ware, en dat hy tot geen ander einde zich op deeze wereld bevondt, dan om zich toe te geeven aan zulke oogenblikkelyke genietingen? Met de kwaalyk beraadene Wereldlingen deeze taal voerende.. „ Ons leeven is kort en moeilyk, en daar is geene geneezing tegen den dood des „ menſchen, en niemand wordt gekend die uit de helle „ wedergekeerd is: want by gevalle zyn wy gebooren, en „ naa deezen zullen wy zyn als of wy niet geweest waren: want het ſnuiven in onze neusgaten is een rook, „ en de rede een vonke, voortkomende door de beweeging „ onzes harten, welke uitgebluscht zynde zo wordt het „ lichaam tot aſche, en onze geest wordt verſpreidt gelyk de wyde lugt; en onze naam wordt vergeeten met „ den tyd, en niemand zal aan onze werken gedenken, „ ons leeven gaat voorby, gelyk de voetſtappen eener „ wolke, en wordt verſtrooit gelyk een nevel, die van de „ ſtraalen der zonne nagejaagd en van haare hitte bezwaard „ wordt. Want onze tyd is eene ſchaduw, die voorby „ gaat, en daar is geen wederkeeren van onzen dood, die „ is verzegeld en niemand keert wederom. — Komt dan „ en laat ons de tegenwoordige goederen genieten, en 't „ geen wy bezitten met haast gebruiken, gelyk in de „ jeugd, laat ons ons opvullen met kostlyken wyn en zalve, en de bloeme des lugts gaa ons niet voorby; laat „ ons ons kroonen met roozeknoppen, eer zy verwelken, „ niemand van ons zy zonder deel te hebben aan onze vermetelheid; laat ons over al merktekenen der weelde laaten: want dit is ons deel, dit is ons lot (*)!

Rykdom te bezitten is zeker een aanleidelyk middel tot aardsch geluk: dan Gierigheid verhindert ons dezelven te genieten, en de Verkwisting verſlindt ze, in korten tyd. Door Naarſtigheid kunnen wy onze ſchatten vermeerderen: en eene welgeſchikte leevenswyze ſtelt ons in ſtaat om 'er het rechte genot van te neemen, en voor onze Erfgenaamen iets op te leggen. Dit zyn de wyze leſſen der Eigenliefde.

Doch is de Gezondheid de dierbaarſte ſchat voor het lichaam, zyn de Rykdommen, wel aangelegd, van grooten dienst in deeze wereld, de volmaaking van onze Ziel is een ſtuk van veel grooter gewigt als betreffende niet ſlegts ons tegenwoordig, maar tevens ons toekomend geluk. — Onze verſtandige vermogens te beoefenen en uit te breiden, door

(*) *'t Boek der Wysheid*, H. II. vs. 1. *enz.*

door ze te vestigen op nutte kundigheden, en daar mede het geheugen te voorzien, ten dienste van onszelven en anderen, is niets anders dan kragtdaadig werken ter bevorderinge van ons welweezen, 't geen door onkunde, dwaaling, als mede door zich toe te leggen op ydele weetenschappen, gedwarsboomd en benadeeld wordt.

Door het welverlichten van het verstand verbeteren en volmaaken wy ook onzen wil. De bedriegelyke vertooningen der zinnen en der verbeeldingskragt; de dwaalende en buitenspoorige aanprikkelingen der driften; de betooverende glans van valsche schyngoederen, en de schriklyke beeltenis van ingebeelde rampen, zyn de algemeene oorzaaken van de verkeerde keuze die onze wil doet. Het zuiver licht der rede, de onderscheidene kennis van ons waar belang, en de welgegronde beweegreden, afgeleid van de volmaaking onzer natuure, en het bevorderen van ons wezenlyk heil; met één woord, de Eigenliefde behoort onzen wil te buigen, te regelen, te bestuuren. De stem deezer Liefde moeten wy derhalven hooren en opvolgen. —— Gelukkig mensch, die na dezelve luistert, en gewillig is om haare onfeilbaare lessen te gehoorzaamen; haare stem is de stem van ons Geweeten, en de stem van GOD zelve.

REDENKINGEN OVER DE VOORDEELEN, ONTSTAANDE UIT EENE REGTMAATIGE WAARDEERING VAN ZEDELYKE SCHOONHEID EN AFSCHUWELYKHEID.

(Uit het Engelsch).

DE denkbeelden, die wy omtrent zedelyke onderwerpen zamenvoegen, zyn oorzaak van een goeden of verkeerden smaak, en dienen tot dryfveeren onzer driften: waar uit volgt dat zy van zeer grooten invloed zyn op ons gedrag, in de oorsprongen van ons geluk of ongeluk in dit leeven. 't Is derhalven een stuk van de hoogste aangelegenheid regtmaatige begrippen van zedelyke schoonheid en afschuwelykheid te vormen.

In de verbeelding maaken wy de afbeeldzels der dingen, welke ons tot besluiten aandryven, en onze driften als onder hun geleide hebben. De waarheid, daar door niet onderschraagd, verwekt slegts zeer flauwe indrukzels. —— Laat een gierigaard ten vollen overtuigd weezen, dat geld alleen

alleen een middel is om ons de genietingen deezes leevens te verſchaffen, en geenzins het einde of de genieting zelve; en dat het dus alleen waardig of te beminnen is in zo verre het daar toe ſtrekke: zo lang zyne opgevulde zakken zilver en blinkende ſtapels goud, met alle de daar aan verknogte denkbeelden van eigendom, bezit, geveiligdheid tegen gebrek, onafhanglykheid, en dergelyke, hem voor den geest komen, en diets maaken dat'er eenig weezenlyk geluk gelegen is in het enkele bezit, geheel afgeſcheiden van 't gebruik, zult gy volſtrekt vergeefsch hem tragten te beduiden dat zyn geluk een droom is, en dat hy eene enkele ſchaduw bemint; hy zegent zichzelven in zyn verbysterd zelfbedrog, en houdt u voor iemand van een bedorven ſmaak, terwyl hy zyn eigen goedkeurt en daar in blyft berusten. 't Blykt dus een zaak van veel gevolg te weezen, dat wy eene regte verbeelding bezitten, om daar door de beeldtenisſen, die wy van ſchoonheid en goedheid vormen, te doen overeenſtemmen met de waarheid en den aart der dingen.

Doorgaande vergrooten wy bovenmaate de waardy van eenig voorwerp of genieting. Een lauwerkrans, een kroon van eikenloof, een myter of ſtaf, zyn in zichzelven zaaken van luttel waarde: maar ziet men ze aan als kenmerken van onderſcheiding, van eer, ſterkte of uitmuntenheid, zo ryzen ze in prys, en worden met den onvermoeidſten yver nagejaagd, en met eene onverzaadbaare begeerte gezogt.— De vermaaken van het dierlyke leeven op zichzelven, en afgeſcheiden van anderer medegenieting, vertooning en kieſchen ſmaak daar in doorſtraalende, beſchoud, flikkeren het menschdom, over 't algemeen, niet zeer ſterk in de oogen. De Natuur bedoelde, buiten twyfel, door deeze uitwendige beeldtenisſen der dingen, ons op te leiden tot verwondering over haare veel kunſtiger werkſtukken, die zy met de bevalligſte trekken van weezenlyke ſchoonheid ryklyk vercierd heeft. Deeze zyn de inwendige, zedelyke en ſtreelende bekoorlykheden van een deugdzaam gedrag, gegrond op eene regtmaatige waardeering van zaaken en perſoonen: want indien wy deeze opofferen aan een daar tegenovergeſtelde drift, keeren wy de orde der natuure om, door de liefde van natuurlyke ſchoonheid, van de zedelyke voortreflykheid, daar in opgeſlooten, af te ſcheiden, wy bedotten onszelven met eene enkele ſchaduwe, het weezen en de ziel verliezende.

Dus verbeeldt zich een valsch Patriot, dat hy zyne waar-

digheid, grootheid en uitmuntenheid behoudt, zelf dan wanneer hy van zyne eer, vryheid en onafhanglykheid afstand gedaan en die schandelyk verzaakt heeft; dewyl hy tot nog den bedrieglyken schyn daar van bezit, en een ordensband of diergelyke uitwendige tekens van waardigheid heeft overgehouden.

Laaten wy ons in het beschouwen der zaaken geleiden door bedaarde en weloverweegende redenkaveling, wy zullen wel dra ten vollen overtuigd weezen, dat 'er geen noodzaaklyk verband is tusschen rang, uiterlyk eerbewys, of eene afbeelding van magt en grootheid, en weezenlyke waardye van grootheid en onafhanglykheid van ziel: dat veelen, van overvloed omringd, met magt bekleed, uitsteeken in dwaasheid en inhaaligheid, zonder het minste greintje te bezitten van verdienste of deugd, ja dat zy deeze voordeelen zelf verkreegen hebben ten koste van hunne eer, vryheid, en 't welvaaren hunner medeburgeren: als mede dat geene pragt of staatsy de vlekken der snoodheid, waar door ze bekomen zyn, kunnen bedekken, en dat geene waare uitmuntenheid zonder deugd plaats kan grypen; hoe het derhalven de hoogste dwaasheid zou zyn onze eerbiedenis te bewyzen aan de schaduwe, wanneer het weezen ontbreekt, of snood misbruikt wordt.

Dan, om de harde trekken dezer schilderye te verzagten, mogen wy zeggen, dat de Natuur zelve, in zekere maate, ons misleidt, door ons eenige dingen te leeren hoogagten, die dikmaal voor de belangen der deugd nadeelig zyn. In deezervoege zal een schoon gelaat en fraaie houding in ons natuurlyk de denkbeelden van zedigheid, zagtaartigheid en treflyke zielsvermogens inboezemen: en als deeze vooringenomenheden het gemoed in hebben, kunnen wy nauwlyks nalaaten aangezet te worden tot verwondering en toegenegenheid. Desgelyks zullen trotsche gebouwen, welaangelegde lusthoven, met alle de aan elkander beantwoordende cieraaden, die daar mede gepaard gaan, ons eigenaartig met de denkbeelden van grootheid, schoonheid en keurigen smaak vervullen. De zang- en speelkonst streelt het gemoed, en ontslaakt het van zorgen; doch is menigvuldiger een aanprikkelster tot wellust dan tot deugd. Het vermaak is, in 't algemeen, eene zo verdwaazende, inneemende en overmeesterende aandoening, dat het gemaklyk de jeugd, wier natuurlyke vuurigheid sterk medewerkt, op zyne zyde trekt; wat zeg ik? dat het zelf in staat is om bedaard genomene voorneemens van bestendiger leef-

tyd,

tyd, zyn ze niet reeds door de betragting als in hebbelykheden veranderd, omverre te ſtooten, en te niet te doen. De bevordering van zedelyke deugd heeft van deezen kant grooter gevaaren te dugten dan van de zyde der magt en grootheid. —— By alle deeze byzonderheden mogen wy nog voegen, dat de kleedingen van zekere ordens en rangen onder de menſchen, de kroon, myter en purperen of ſcharlaaken mantel niet alleen, maar de ſtaven, ſtarren, ordenlinten en andere kenmerken van eere, oorſpronglyk belooningen van verdienſten waren, en, door eene willekeurige waardeering, geſchikt wierden om die aftebeelden, en dus tot merktekens van onderſcheiding te ſtrekken. Nu doet de gewoonte, als een tweede natuur, ons volharden, om aan deeze voorwerpen dezelfde denkbeelden van waardigheid en verdienſte te hegten, 't zy de draagers derzelven ze weezenlyk bezitten dan niet. En waar wy ook in iemand een ſmaak voor laager ſoorten van ſchoonheid of werken, die met eenig oogmerk gedaan zyn, beſpeuren, zyn wy gereed om ons desgelyks te verbeelden dat by hem ook een zuivere ſmaak voor ſchoonheid en orde ten opzigte van verhevener onderwerpen gevonden wordt. Zo dat deels de Natuur, deels de gewoonte en het gebruik der eeuwe, ons een bedrieglyk tooneel opent, daar alles zich dubbeld vertoont, of boven de weezenlyke grootte verre opgeheeven: en daar wy, door eene zagte, maar ſterke, en bykans onwederſtaanbaare verleiding, gebragt worden tot eene verkeerde en op geenen grond ſteunende bevatting van zedelyke vertooningen. De Verbeelding wordt aangedaan en medegeſleept, eer het oordeel tyd heeft om te onderzoeken of de hoedanigheden der perſoonen overeenſtemmen met de ſchoone uitwendige optoizels.

In ouden tyd droeg men zorge om den ſmaak van het gemeen te vormen en te beſtuuren. De verbeelding van het volk werd aangedaan en beſchaafd door zulke voorwerpen, oefeningen, vertooningen en vermaaklykheden, als dienen konden om hun met groote en ſchoone denkbeelden te vervullen, die met de natuur en het welweezen der zamenleeving overſtemden. Deeze leerden hun om eer, braafheid en dapperheid te hegten aan de dienſten, den Vaderlande gedaan. Dus hadden hunne openbaare oefeningen eene duidlyke betrekking op het algemeene nut, te gelyk geſchikt zynde om hunne lichaamen te verſterken, en bekwaam tot krygsverrigtingen te maaken, en hunne gemoederen gemaatigdheid, dapperheid, regtvaardig-

digheid en heldenmoed in te boezemen. Hunne openbaare ſchilderyen in de ſchoolen, en andere geſtigten, behelsden treflyke afbeeldzels van de dapperheid der Burgeren, Veldheeren en Bewindsmannen, die roemrugtige overwinningen behaald hadden, of, voor 't Vaderland ſtrydende, op 't bed van eere, heldhaftig geſtorven waren. De zang- en ſpeelkunst diende onder hun ter openbaare oefenſchoole, om het ruwe volk te beſchaaven, edele denkbeelden te verwekken, en krygsroem te ontvonken in hunne harten. Hunne Magiſtraats tabbaarden, en krygstekenen ter verdediging van 't Land gedraagen, hunne zegenwapens, ſtandbeelden, olyf- of lauwerkranſen, door de ſtemme des volks geſchonken, waren belooningen en luisterryke tekens van opregtheid en grootheid van ziel teffens, en van deeze verhevener denkbeelden, die hun vervulde ten opzigte van de liefde tot het Vaderland, aanwyzende dat zy hun leeven daar voor niet te dierbaar gehouden, maar 'er geheel en al voor gewaagd hadden. Hunne toneelſpelen, op koste en onder 't opzigt der hooge Overheid vertoond, ſtrekten ten kragtigſten om den ſmaak des volks te beſchaaven en hunne denkbeelden te veredelen. In 't kort, de grootheid hunner Raadhuizen, Vergaderplaatſen, Tempels en andere Geſtigten, door de grootſte Kunſtenaars uitgevoerd, vervulden hunne verbeelding met de ontzaglykſte denkbeelden, en leerden hun, ten zelfden tyde, hoe zeer zy aan 't handhaaven van 't algemeene welweezen verbonden waren.

Stondt de algemeene ſmaak heden ten dage onder deeze of dergelyk eene gelukkige Beſtuuring, en was onze jeugd, uit kragte van een welgeregeld plan van Staatkunde, geleerd, de zedelyke hoedanigheden te vereenigen met hunne daar aan beantwoordende afbeeldzels en kenmerken, wy zouden geene zo rechtmaatige ſtoffe hebben om over de bedorvenheid van den algemeenen ſmaak te klaagen. —— Waren zang- ſpeel- ſchilderkunst, en, met één woord, alle fraaie kunſten geſchikt om edele en liefhebbende aandoeningen te verwekken, om kuiſche en maatige zedelyke gevoelens in te drukken; —— waren de oefeningen ingerigt, niet als enkele vertooningen van ſnelheid of ſterkte, of om weelde en vuil gewin te bekomen, maar als inſtellingen om de jeugd ten dienſte van den Staat bekwaam te maaken; —— was de ſchoonheid, als 't haar aan deugd mangelde, veragt; —— waren de ſchouwtooneelen ten ſpiegel van 't menſchelyke leeven, en ter zedeſchoole ſtrek-

ken-

kende; — waren onze Raadhuizen, Kerken en andere openbaare Geſtigten, de zetels van plegtigheid, luister en ontzag; — en waren alle onze openbaare vermaaklykheden gevormd, om ons met grootſche en ſchoone denkbeelden te bezielen, en eene eerbiedenis voor orde en een geregeld wettig beſtuur te wege te brengen; — waren de dingen op zulken voet, en de leden der maatſchappye, door eenige heilzaame inſtellingen, geleerd, en op het diepſte vervuld met het begrip van de betrekking tot en het verband 't geen zy hebben met het algemeene welvaaren, 't zou als dan geen vreemd verſchynzel weezen, te zien dat onze jeugd beſchaafde denkbeelden bezat, van zelve den weg der waare wysbegeerte bewandelde, en tot haare verheevener onderwyzingen opklom, in ſtede dat zy nu zo ongebonden, verwyfd en ſnood is, als men ze, helaas! te vaak ondervindt. Dan zouden wy gewaar worden, dat de Natuur ons niet misleidt, noch de voorwerpen dubbeld of vergroot vertoont; maar ons veel eer een inwendig vooroordeel en afkeer inboezemt tegen de ſnoode grondregels van eenigen, en de verderflyke handelingen van anderen. Want als de Natuur ons geleerd heeft deeze waardeeringen te maaken op het gezigt van eenig ſchoon, groot of treflyk voorwerp, heeft ze op dien zelfden tyd, door de zeldzaame aaneenſchakeling en ſchikking der dingen, ons ook geleerd op onze hoede te weezen tegen gevaarlyke bedriegeryen, zo wy anderszins ons niet willens en weetens ter dooling laaten wegſleepen. Dus leert de ervarenis, dat een ſtoute, onbeſchaamde en geile lonk van eene bekoorlyke Juffer genoegzaam de kragt haarer aanvalligheden vernietigt, en, in ſtede van liefde te ontvonken, wederzin verwekt.

Wanneer wy opmerken, dat iemand zeer ingenomen is met een zugt voor overeenſtemming en fraaiheid in laage voorwerpen, worden wy veel ſterker aangedaan door de ongelykvormigheid, als hy zich ongevoelig betoont ten opzigte van de edeler beginzelen van eer en deugd, of daar mede ſtrydig handelt. — Alle de zeldzaamheden van het kabinet eens Liefhebbers, de netstgeſchiktſte huizen, de bestgekoozene tuincieraaden, en van allen uiterlyken toeſtel, een' man van ſmaak toebehoorende, kunnen niet voldoen voor het gemis van 't minſte korreltje eerlykheid en weezenlyke verdienſte. Wanneer de zang- en ſpeel-, de dicht- en ſchilderkunst, of eenige andere der fraaie weetenſchappen, ten eenigen tyde, verlaagd worden

om

om een valſchen ſmaak te ſtreelen, en zedenlooze waardeeringen van de dingen te doen vormen, moeten wy de ſchikking der Natuure niet beſchuldigen; deeze heeft geene verbindtenis tusſchen die vermogens en de ondeugd vastgeſteld; maar de verdorvenheid der menſchen is de oorzaak, dat zy tot zulke ſchandlyke eindens misbruikt worden: een ſchenddaad is dikmaal gevoeld en beleden door de ondeugenden zelve, wanneer zy vervolgens getroffen wierden door de ontzaglyke beeldtenisſen van waare ſchoonheid.

In 't algemeen mag buitenſpoorige verwondering ondeugend weezen, regtmaatige waardeering is zulks nooit. Wy moeten allen na de eene of de andere ſchoonheid ſtreeven; 't eenige verſchil is wegens de ſoort. Indien iets weezenlyk lofwaardig en op geenerlei wyze onbeſtaanbaar is met de najaaging van verhevener ſoorten, ſteekt 'er geen kwaad in, met elk naar waardye te behandelen. — Om de zedelyke indrukzels ſterker te maaken, en den weg daar toe kragtdaadiger te baanen, moeten wy onze poogingen inſpannen, om ons een regtmaatig begrip van de menschlyke natuur te vormen, als het *werk*; en in zekeren trap het *beeld* van onzen grooten Maaker; ten einde wy daar voor een diepe eerbiedenis mogen hebben, en niets haarer onwaardig verrigten. En wanneer deeze verwarde denkbeelden van ſchoonheid en goedheid, welke weelde en dartelheid vergezellen, dus te ondergebragt zyn, zullen alle trotſche inzigten van magt en grootheid veragtlyk voorkomen, overgeſteld zynde tegen waare vryheid van ziel, onbeſmette eere, en deszelfs toejuiching van een ſchuldloos geweeten.

HET LICHAAM VAN DEN MENSCH.

(*Uit het Engelsch.*)

Een ſtemme zegt: Roep: en de Profeet zegt, *Wat zal ik roepen? Alle vleesch is gras.* — Een voorſtel even waaragtig in de Natuurkunde als Godgeleerdheid, en zelfs in den naauwſten en letterlyken zin.

Wie zou denken, en het is echter volkomen zeker, dat dit geheel grof, zwaar lichaam, welk wy zien en omdraagen, eertyds, met alle deszelfs deelen, is geweest groen gras,

gras, zichtbaar groeijende op het open veld. Door gras verſta Ik in 't algemeen alle gewasſen welken uit de aarde opſchieten.

Om deeze verborgenheid (waarom gy misſchien nimmer te vore gedagt hebt) te beter te begrypen, denk ernſtig by u zelven, beſchouw het onderwerp vryelyk en zonder voor-oordeel, en de waarheid hier van zal uwen geest ten vollen overtuigen, zelfs zo dat gy niet zult konnen nalaaten vermaak te ſcheppen uit zulk een wonderbaare les der natuurlyke wysbegeerte.

Hoe verbaazend is het te bemerken, dat dit ſierlyk lichaam, met alle deszelfs bevallige leden, eertyds wezenlyk ſtondt te groeijen op beemden en velden; en de oogen van onze voorouders ons voortyds in die groeijende gedaante hebben zien uitſpruiten.

Maar, zult gy vraagen, hoe kan men zulk een' wonderſpreuk goed maaken, en de waarheid van zulk een vreemde ſtelling bewyzen?

Ik bid u, geef acht: Zyt gy niet in uwe kindsheid gevoed met melk en brood? en vervolgens altoos met tarwe? Wat is uw drank geweest dan een aftrekzel van gerst, het ſap van druiven of van appelen? Het vleesch met het welke gy tot zulk een grootte gevoed zyt, heeft eens behoord tot de viervoetige dieren, de vogelen der lugt, of de visſchen der zee; en elk van deezen zyn gevoed geweest met koorn of gras.

Ja, onze ſchoone lichaamen zyn hunnen oorſprong en onderhoud, middelyk of onmiddelyk, aan het voedzel uit dieren en gewasſen ten eenenmaale verſchuldigd; aan de wortelen en ſtruiken, aan de bladen of vrugten der gewasſen, welken door onze monden gegaan zyn, misſchien deeze 20 of 60 jaaren, en alle de monden van onze ouders en voorouders voor ons: onze fraaije poezelige lichaams geſtalten zouden bloote geraamten geworden zyn, onze ledemaaten verdroogd, zo wel als onze beenderen; romp en ribben waren een dood ſtandbeeld geworden, hadden zy geen geſtadige aanvulling van het veld genooten.

Dit vleesch, welk Ik nu het myne noem, is niet lang zo geweest; het heeft behoord aan ſchaapen of oſſen, eer het een gedeelte van het myne werdt, en heeft gediend om hunne beenderen te bekleeden voor dat het de myne dekte. En wederom, een gedeelte van my zelve werdt t'eenigen tyd door de lugt verſpreid in de borst van een patrys, geſchooten of in een net gevangen; en een ander gedeelte

van

van my was vervaarlyk gevlogen over de velden, maar den anderen dag, voor de wydmondige Jagthonden, aan de pooten van een gejaagde haas, welke hier na op myn tafel kwam.

Zeg eens, hebt gy oit zulk een vreemde gedagte gehad, en kunt gyze nu gelooven? of kunt gy, de zaak beſchouwende, zeggen, hoe men dezelve kan ontkennen? want waar van koomen haazen en patryzen enz. tot hunnen ſtaat, dan van groeijende kruiden en verſtrooid koorn?

De visſchen zelfs welken wy eeten, het zy uit de rivieren of uit de zee, zyn alle in hunnen oorſprong ook een ſoort van gras. Zy zyn ten deele gevoed door zee-gewasſen, en ten deele door kleiner visſchen, welken zy ingeſlokt hebben, welker eerst en oorſpronglyk voedzel was van eenige planten onder water voortgebragt.

In 't kort, wat wy ook gegeeten hebben, kaas of boter, brood of melk; 't zy wy tot ſpyze gebruikt hebben een os, verken of ſchaap, of vogels, Ik ben verzekerd, dat dit myn oud lichaam, en elk deel van het zelve, tot de teenen en nagelen, ja zelfs de hairen van myn hoofd, alle oorſpronglyk zyn voortgekoomen van groen gras of het Ryk der gewasſen.

Al wat aan ons is, en geen denkend vermogen heeft, geen gemoed of geest is, en geen oorſpronglyk vast weefzel van ons, is eertyds, gelyk gras, uit de aarde gegroeid; of was gemaakt van de wortelen welken eenig kruid gedraagen hadden, en kan door den tyd tot den zelfden ſtaat wederkeeren.

Daar is een algemeene omloop van alle aardſche dingen, en onze beenderen zelfs zullen eerlang in de lugt omvliegen.

Is de wysbegeerte dan niet een aangenaame oefening, welke ons onzen oorſprong leert; en de verbaazende werkingen van de Godlyke Wysheid en Voorzienigheid, die ons bekleedt met een lichaam uit gras, welk van gedaante is veranderd?

Wie kan hier wat tegen inbrengen, of in 't minst twyfelen aan de waarheid van het gezeg, dat alle menſchen gras zyn; en niet ſlegts het zelve gelyk, maar eenmaal wezenlyk gras of groen kruid des velds geweest zyn?

Dan, na al wat gezegd is, dit maakt maar één deel van ons, ons uitwendig, zichtbaar, weegbaar, verderfbaar en vervliegbaar grove lichaam, 't welk in 't graf geheelenal gefloopt wordt, en tot zyn eerſte gelykaartige hoofdſtoffe wederkeert, van welke het oorſpronglyk was gekoomen, om nimmer

mer wederom zulk een grof lichaam te verwekken; want vleesch en bloed kunnen het koningryk der hemelen niet beërven.

o Want het eerst, waar, wezenlyk, eigen, werktuiglyk, onzichtbaar, beſtandbaar lichaam, is niet een vloeibaar, maar een vast wezen, overblyvend beginzel, de vorm of omtrek van het ander, welk ons geduurzaam bybhyft ons leven lang, dat het ander gedeelte niet kan doen, maar geſtadig vlottend en afvliegend is, terwyl verſche deelen van gelyke ſtoffe derzelver plaatſe vervullen; zo dat een mensch alle zeven jaaren een nieuw lichaam konne hebben. Dan dit vast, werktuiglyk, beſtandbaar lichaam, met het ander doorweeven, en hier aan tot een vorm verſtrekkende, wordt in de daad met het zelve in 't graf gelegd; maar even als het plantje in een zaad 't welk gezaaid is, is het dat waar eigenlyk lichaam, welk weder te voorſchyn zal koomen, wanneer elk mensch zyn eigen lichaam zal hebben, om wederom vereenigd te worden met de ziele, in den laatſten dag. Op dit beſtandbaar lichaam ſchynt de H. PAULUS het ooge te hebben in deeze woorden: „ het gene gy zaait, wordt niet levendig, ten zy dat het geſtorven zy; en het gene gy zaait, daar van zaait gy het lichaam niet dat worden zal, maar een bloot graan, naar het voorvalt, van tarwe of van eenig der andere graanen. Maar God geeft het zelve een lichaam, gelyk hy wil, en een iegelyk zaad zyn eigen lichaam." Het eerſte is voor dit leven; het laatſte voor dit leven en het toekoomende. Maar van dit beſtandbaar lichaam misſchien hier na.

Ik ben enz.

Leigh, April, 1768. J. COOK.

ZWARIGHEDEN TEGEN DE INENTING DER POKJES AAN KINDEREN IN DE VROEGE KINDSHEID.

Door THOMAS PERCIVAL, M. D. F. R. S.

(*Uit het Engelsch vertaald.*)

DE voordeelen van de Inenting der Kinderpokjes worden nu zo algemeen erkend, dat 'er geen' redenen tot ondersteuning van dezelve meer nodig zyn. De ſchie-

lyke voortgang, welke zy heeft gemaakt, bewyst der zelver veiligheid en nuttigheid; en de verzekerde getuigenissen van den verwonderlyken uitslag, waar mede zy geoefend wordt, welken wy daaglyks leezen, verdryven, met regt, alle vooroordeelen tegen dezelve, zo wel van de Staatkunde als uit de Godgeleerdheid. De voorstanders der Inentinge hebben derhalve niets meer te vreezen van hunne openbaare tegenstreevers, indien 'er noch eenige zyn: maar zy hebben groote reden om op hunne hoede te zyn tegen den verkeerden yver van hunne vrienden, welke gevaarlyker is voor hun wezenlyk belang dan de tegenstand zelf. Ligtgeloovigheid, de mode, zugt tot nieuwigheid, en geneigdheid om van het een' uiterste tot het ander te loopen, zyn beginzelen, welken het grootste getal van het menschdom beheerschen. En hoe schaadelyk deeze geweest zyn voor den opgang en voortgang van bevorderingen, kan door veele voorbeelden getoond worden. Op dat nu de konstige wyze van gemeenmaaking der Pokjes, zo gelukkig onder ons ingevoerd, hier na het zelfde niet overkoome, behoort ieder opregt voorstander alle pogingen aan te wenden, om de weeldrige ligtvaardigheid, waar mede dezelve, tegenwoordig, op veele plaatsen wordt opgenomen, te keer te gaan. Want 'er is geen geest van profeetsie nodig om te voorspellen, dat het onbezonnen gebruik van geneesmiddelen, de onregelmaatigheid van een koel bestier, en de geheele veronachtzaaming van ouderdom, gemaatigdheid en lichaams gesteldheid, dezelve by de uitkomst verachtelyk maaken, en den voortgang van eene der gewigtigste ontdekkingen in de Geneeskunde zal stuiten.

In een uitmuntend Werk, onlangs uitgegeeven door een geacht genootschap van Geneeskundigen in Londen, heeft Dr. MATY ingevoegd een Proeve, aangaande de voordeelen van zeer vroege Inenting. Hy meent, dat het gemeen door overreding of andere aanmoedigingen, zo het nodig is, moest aangezet worden om hunne kinderen te laaten inenten, zo kort na de geboorte als mooglyk is. En dit dunkt hem te zyn het *maximum*, waar toe de konst van Inenting kan gebragt worden, met opzicht tot byzonderen zo wel als het gemeen. Dan de redenkaveling van den Doctor, tot ondersteuning van deeze onderstelling, is meer vernuftig en schoonschynende dan bondig en voldoende; en het koomt my voor, dat de behandeling, welke hy aanpryst, de voordeelen, uit de Inenting ontstaande, merklyk

lyk zal doen verminderen, en van gevaarlyke en doodlyke gevolgen voor het menschdom doen worden. Ik zal hierom tragten de onheilen aan te wyzen, welken de Inenting van nieuwgeboorene Kinderen moeten volgen; en dan eenige aanmerkingen maaken aangaande de redenen van Dr. MATY, ten voordeele van dezelve.

1. De menigvuldige ziekten, welken kinderen onderhevig zyn, maaken hen onbekwaame onderwerpen voor de Inenting. HIPPOCRATES heeft al voor twee duizend jaaren aangemerkt: *Ætatibus mortisfimi sunt juniores.* En als men bedenkt welke groote en schielyke veranderingen, uitwendig en inwendig, zy by de geboorte ondergaan, de slapheid en tederheid van hun maakzel, en de ongemeene ligtgeraaktheid, misschien hier van afhangende, de menigte van klierige afscheidingen, benevens de moeilykheid om dat evenwigt te behouden, waar van de minste afwyking hen aandoet, moet men zich verwonderen, dat het leven zelf staande gehouden kan worden onder een' reeks van zulke, naar 't aanzien, ongunstige omstandigheden. Naauwlyks is de kleine vreemdeling in de wereld gekoomen, of hy geeft teekenen van ongesteldheid, door zyne rusteloosheid, benaauwdheid, geschreeuw en braaking, de zwelling van zynen buik en stuipen. Deeze toevallen ontstaan van de bezwaaring van den zwarten afgang, waar door de maag en darmen gedrukt worden, en houden doorgaands op als deeze deelen, op een zagte wyze, ontruimd zyn. Dan koomt de geelzugt, welke somtyds verzeld wordt van een groote scherpte der vogten; als blykt uit de uitbotting van kleine roode puisten, welken zich in menigte op de huid voordoen. De spruw, krimping in 't gedarmte houden wel geen tyd, maar overvallen de meeste kinderen, of enkel, of meer dan een te gelyk, naar dat 'er meer of minder oorzaaken in hun zyn, welken dezelven voortbrengen. De schielyke groei der kinderen, kort na de geboorte, is ook een oorsprong van veele ongesteldheden; niet tegenstaande de voorzorge, welke de natuur heeft gedaan om hen van de ongemakken, hier uit ontstaande, te bevryden door de slapheid van het kliergestel. De schielyke grootwording der vrugt in het lichaam van de moeder is in de daad verbaazend. Dr. HARVÆUS zegt, dat hy het *punctum saliens* in de herten zag op den 19 of 20 November. Op den 21 zag hy het *vermiculus* of *Embryo* van het dier; en op den 27 was de vrugt reeds zo volkoomen, dat het mannetje van het wyfje kon onder-

ſcheiden worden, de voeten waren gevormd, en de hoeven gekloofd. Deeze ſchielyke groei moet toegeſchreeven worden aan het zagt en medegeevend geſtel van de *fœtus*, de overvloedige voeding, welke zy geniet, behoeding voor alle loozing, en de gelykredige ſterke werking van haar kleine hart. En wyl de meeste van deeze oorzaaken nog na de geboorte werken, ſchoon in een minderen trap, gaat de groei van een jong dier ſnel voort, en 'er koomen overmaatige ſappen, welken in een gezonden ſtaat, door de een of andere ontlastwegen van klieren, worden afgevoerd. Overmaat of gebrek in eenige van deezen maakt ziekten. En in zulke zwakke, tedere en aandoenlyke onderwerpen kan het evenwigt niet lang bewaard worden. Ontbreekt 'er loozing, dan volgen alle ongemakken, welken uit vòlheid ontſtaan; het kind wordt koortſig, dof, ſlaapzugtig, zyne maag wordt ongeſteld, zyne darmen opgeſpannen door winden, en als zyn afgang geſtopt is, valt het in ſtuipen. Is ze, aan den anderen kant, overmaatig, koomt 'er buikloop, waar op ſpruw en zwaare krimpingen in 't gedarmte volgen, en de heftige aandoening brengt niet zelden ſtuipen voort. Uit deeze korte ſchets van den eerſten leeftyd der kindsheid, denke ik, zal men baarblyklyk konnen zien, dat de Inenting kwaalyk voegt op dit tedere getyde des levens. De natuur, zo zwak en onmagtig als zy dan is, is naauwlyks in ſtaat om de ziekten, waar aan zy gewoonlyk blootgeſteld is, te ontworſtelen: het is derhalve onbehoorlyk en wreed, by die, waar van zy gedrukt wordt, nog meer te voegen. Want uit de ſterf-lysten kan getoond worden, dat twee derde deelen, van alle die gebooren worden, geen twee jaaren leeftyds bereiken; en ik geloove het meer dan waarſchynlyk te weezen, dat veele van die binnen de zes weeken ſterven.

2. De vreeze en beangstheid van de moeder, verwekt op een tyd als haare kragten gekraakt zyn door de pynen van den arbeid, en alle onaangenaame aandoening zorgvuldig moet vermyd worden, zal, buiten twyfel, kwaad doen aan haar zog. En dit is een kragtige tegenwerping tegen de vroege Inenting van kinderen. Heeft men een gehuurde minne, haare melk kan ongepast zyn voor het kind, zy kan eenige ziekte krygen geduurende de Inenting van het kind, kan onmaatig zyn in eeten en drinken, of geweldige driften onderhevig wezen; elk van welken de toevallen, aanwas en het gevaar van de gemaakte ziekte, waar onder het kind zwoegt, zal verzwaaren.

3. Door

3. Door een zeer bekwaam en ervaren Praktizyn (*) is opgemerkt, dat jonge kinderen doorgaands een grooter getal van Pokjes door de Inenting krygen, dan die wat verder in leeftyd gevorderd zyn; en door deeze omſtandigheid zo veele zyn geſtorven, dat ze van de praktyk der Inenting van de Pokjes aan zulke tedere onderwerpen doen afzien. Dit is niet gemaklyk te verklaaren. Of de meerdere ligtgeraaktheid der heel jonge kinderen maakt, dat het ingeënte gift hen meer aandoet dan anderen, die drie of vier jaaren oud zyn; dan of de meerdere uitbotting, welke zy onderhevig zyn, moet toegeſchreeven worden aan de gelykredige meerderheid hunner vogten, zal ik niet onderſtaan te bepaalen. Mooglyk loopen beide oorzaaken te zaamen tot deeze uitwerking: de eerſte door een ſneller en vermeerderde ſamentrekking van het hart en de vaten te verwekken; de laatſte, door een overvloediger voedſap voor de gist der Pokjes te verſchaffen.

4. Een groot getal der zulken, die aan de natuurlyke ziekte ſterven voor de uitdryving van de Pokjes, zyn zeer jonge kinderen (†). Dit hangt niet af van de ongemeene zwakheid van levenskragt, gelyk Dr. KIRKPATRICK onderſtelt; want de beweeging van hun hart is ſterker dan in volwaſſenen, gelyk de ſchielykheid van hunne groei uitwyst; maar van den hoogen trap van aandoenlykheid van hun zenuwgeſtel. Hier uit ontſtaan de toevallen van ſtuipen, welken zo dikwils koomen voor de uitbotting der Pokjes, en welken, ſchoon ze van SYDENHAM als geen kwaad teeken worden aangemerkt, altyd ongerustheid verwekken, en, als ze zeer jonge kinderen overvallen, dikwils doodlyk zyn.

5. Als 'er zo veel Pokjes in den mond of de keel uitbotten, dat ze het zuigen beletten, zal de ziekte, naar alle waarſchynlykheid, doodlyk zyn. Eenige weinige Pokjes in deeze deelen zyn zeer moeilyk en gevaarlyk voor kinderen; want behalve de pyn en rusteloosheid, welke zy verwekken, eindigen ze dikwils in kwaadaartige zweeren (‡).

6. Die eenige huid-kwaalen hebben, zyn in 't algemeen gehouden als ongunſtige onderwerpen voor de Inenting (§).

De

(*) DIMSDALE. (†) KIRKPATRICKS's *Analyſis.*
(‡) Vid. SCHULTZ *on Inoculation.*
(§) Dr. JURIN's *account of Inoculation.*

De kindsheid derhalve, welke zelden vry is van eenig uitſlag op de huid, zal een onbevoegde tyd zyn om de Pokjes te ontvangen door Inenting.

7. De dikte van de uitwendige dekzelen der kinderen, welke ontſtaat uit de menigte der vogten, tusſchen de vezelen onthouden, waar door de huid zagt gemaakt wordt, en op het gevoel waterig is, en de mindere doorwaasſeming dan in kinderen die reeds in ſtaat zyn eenige beweeging te oefenen, zyn insgelyks tegenwerpingen tegen zeer vroege Inenting.

8. Doch de kragtigſte reden tegen deze wyze van doen is, het kwaad gevolg, welk de Inenting van kinderen in 't algemeen gehad heeft. Want uit Dr. JURIN's *account of the progreſs of Inoculation in Great Britain* van 1721 tot 1726, en het vervolg van Dr. SCHEUCHZER, tot 1728, blykt dat van vierentwintig kinderen beneden één jaar oud, welken de Pokjes ingeënt waren, twee zyn geſtorven; en vier van de vierendertig, tusſchen één en twee jaaren oud.

Dus eenige van de voornaamſte tegenwerpingen tegen de vroege Inenting van kinderen voorgeſteld hebbende, zal ik nog eenige weinige aanmerkingen maaken op de ſchrandere *Proeve* van Dr. MATY, ter begunſtiging van dezelve. Na eene opteling gemaakt te hebben van de voordeelen, welken de kindsheid heeft ten opzichte van de Pokjes, trekt de Doctor alles by een, met te zeggen: *zo'er een tyd is, waar in het werktuig in een volmaakten ſtaat is, het is zekerlyk onmidlyk voor dat het begint bedorven te worden, of op den eerſten tyd na de geboorte.* Deeze ſtelling, meene ik, ſtrydt tegen de rede, de ontleedkunde en de ondervinding. Het ſchynt een algemeene wet der natuure te weezen, dat alle gewerktuigde lichaamen door trappen zouden koomen tot hunne hoogte of ſtaat van volkomenheid; en op gelyke wyze regelmaatig wederom verminderen. Een gewas, eerst uit den grond koomende, is ſlap en teder; de ſtam wordt allengs dikker, de bladen breiden zich uit, de ſappen worden gekookt, de bloem opent zich, het zaad word gevormd, wordt ryp, en valt af: en wanneer het den dienst, welke 'er door den Albeſtierenden Schepper aan beſchooren is, volbragt heeft, verſlenst, verdort en vergaat het. De dierlyke wereld verſchaft ons nog meer doorſlaande bewyzen van de waarheid deezer aanmerking. En ik weet niets, 't welk meer doet tot de ſchoonheid en overeenſtemming van het heel-al, of meer toebrengt tot de verbaazende vertooning van de wysheid

des

des grooten Maakers, dan de orde en gelykformigheid, waar mede deeze op malkander volgende veranderingen, onder de menigvuldige soorten van wezens, geschieden.

Uit het onderzoek op het maakzel van het menschelyk lichaam, door de Ontleedkundigen, is bekend, dat ons werktuig in de kindsheid, by vergelyking, zeer onvolmaakt, deszelfs deelen ongelykredig, en de byzondere werktuigen onbekwaam zyn tot de diensten, tot welker uitwerking zy, in 't vervolg van het leven, geschikt zyn. Het hoofd van een nieuwgebooren kind is veel grooter naar gelang van deszelfs lichaam, dan van een volwassen mensch; het eerste staat als één tot drie, het laatste maar als één tot agt. En dit, gevoegd by de groote slapheid der vezelen in de kindsheid, is misschien de reden van de ongemeene ligtgeraaktheid, welke het lichaam op dien tyd heeft, en den grond legt van zeer veele ziekten. De lever en het alvleesch zyn zo ongemeen uitgezet, datze byna de geheele holte van den buik vullen, en de afscheidingen zyn gelyk met de grootte. De gal, van de galblaaze en de lever, is byna smaakeloos, en zo stomp, dat ze niet bekwaam is om de verteering te bevorderen, of het zuur t'onder te brengen, welk de zwakheid der maagjes en het ligt zuurwordend voedzel van kinderen in de ingewanden doet ontstaan. Hier uit worden waarschynlyk de raauwigheden, winderigheid, krimpingen in 't gedarmte, waar aan kinderen, in dien tederen leeftyd, in 't byzonder bloot staan, veroorzaakt. Het hart is, met betrekking tot het gestel der vaten, en sterker en grooter in de kindsheid dan in het gevolg van leven (*). Hier door wordt het bloed met grooter kragt voortgedreeven, en nademaal de slagaderen, in deezen tyd, minder vastheid en dikte hebben dan de aderen, als Dr. WINTRINGHAM door proeven heeft getoond, zyn zy rekbaarst en meest toegeevende. En deeze beide oorzaaken loopen te zamen, om de groei van een jong dier te bevorderen en te verhaasten. Doch hoe wys en

(*) Uit de keurlyke Tafelen van Dr. BR. ROBINSON blykt, dat het gewigt van het hart, met betrekking tot het gewigt van het lichaam, in een kind meerder is dan in een man, als drie tot twee. Dat in een gegeeven tyd meer bloed door het hart gaat in een kind, dan in volwasse lichaamen, als 20 tot 7, welke de redemaatigheid is van hunne pols-slagen in een minuut; en dat ook de snelheid van het bloed in een kind grooter is dan in een man.

en noodzaaklyk deeze voorzïening van de natuur zy, zy ſtelt het kind onvermydlyk bloot aan alle de gevaaren, welken uit volbloedigheid ontſtaan; en moet aangemerkt worden als een tegenwoordige onvolmaaktheid, hoewel ze ook geſchikt moge zyn tot zulke voortgaande veranderingen, om het van de kindsheid tot meerdere rypheid te doen overgaan. Want de kragt van het hart vermindert allengs, en de ſlagaderen krygen haar grootſte wydte. Op dien tyd geraaken de beweegende kragten van het werktuig in evenwigt, en het lichaam ſchynt, voor een tyd, een ſtaat van rust te erlangen. Maar het teder evenwigt kan niet lang gehouden worden: het hart wordt zwak en loom, de ſlagaderen trekken zich trapswyze ſamen, 'er volgt een' volheid in de aderen, en de ouderdom ſluit het toneel.

Doch zo de redeneering uit de overeenſtemming kan bedriegen, de waarneemingen der Ontleedkundigen twyfelagtig zyn; de ondervinding bewyst en toont echter onwederſpreeklyk, dat het menſchelyk lichaam, ſchoon Dr. MATY het tegendeel beweert, onvolmaaktst is in den eerſten tyd na de geboorte. Want het wordt in 't algemeen erkend, dat de kindsheid meer ziekten onderhevig is dan eenige andere ſtaat des levens. Dit kan alleen voortkoomen van de groote tederheid van het maakzel en de ongelykredigheid der deelen in nieuwgeboore kinderen; en de oorzaak zo wel als de uitwerking zyn, in dit geval, teekenen van brosheid en onvolmaaktheid.

Stuipen in jonge kinderen, zegt Dr. MATY, *ſchynen niet zo zeer een' ziekte te wezen, dan een' aanwyzing van eenige ongeſteldheid in de ingewanden, of de werking van de natuur om iet ſtrydigs uit te dryven.* De aanmerking is, in 't algemeen, regtmaatig; want ik geloove dat ſtuipen, uit een eigenlydige oorzaak, zelden voorkoomen. Doch ſchoon ze in dit opzicht wat minder te vreezen zyn, zyn zodanige toevallen, in zulke zwakke en tedere onderwerpen, altyd met gevaar verzeld. „ Het is bekend, dat 'er veele onder geſtorven zyn, en anderen, die dezelven met moeite doorgekomen zyn, 'er zo door verzwakt, en derzelver vermogens 'er zo door geknakt zyn, dan men 'er de uitwerkingen van, hun geheele leven door, heeft konnen zien (*)".

Dat de geſteldheid in de darmbuis om te ontvellen, welke ontſtaat uit een te groote verzuuring van melk, of ſpyzen uit groente, ligtlyk verbeterd wordt door magnezia, *kalkwater,*

(*) DIMSDALE *on Inoculation.*

water, olie, en een kleine maate vleeschnat, of eenig ander voedzel van vleesch. De middelen, welken Dr. MATY hier heeft aangeweezen, zyn wel bedagt en zeer goed. Doch de uitwerkingen der zelven zyn niet zo zeker als hy ſchynt te denken. De ſpyze der kinderen is in 't algemeen niet zeer enkelvoudig, en de aanwyzingen ter geneezing dikwils twyfelagtig en duister. In hun ligtgeraakt lichaam brengt één toeval dikwils veel anderen voort, ſomtyds met het eerſte verbonden, ook wel, naar allen aanzien, geheel verſchillende. En deeze toevallen van toevallen, gelyk ze genoemd worden, houden niet altyd op, als de oorzaak, welke het eerſte heeft voortgebragt, is weggenomen. Dit ondervinden alle Praktizyns, die ziekten van kinderen gewoon zyn te behandelen; en dit maakt zeker groote moeilykheid en verwerring in de geneezing.

De menigte van ziekten, welken kinderen onderhevig zyn, behoort ons waarlyk te beweegen, om het getal der zelven te tragten te verminderen, ten minſten door één. Deeze klemreden, welke Dr. MATY aandringt ter begunſtiging der Inenting van jonge kinderen, merke ik aan als een van de kragtigſte tegenwerpingen tegen dezelve. Doch om dat ik my, hier over, te voren reeds verklaard hebbe, zal ik nu maar alleen aanmerken, dat de Pokjes een ziekte zyn, waar voor kinderen, in den vroegſten tyd des levens, weinig bloot ſtaan; om dat zy in dien tederen leeftyd niet zo ligt koomen in gelegenheid van beſmet te worden, en ook niet zeer geſteld zyn om dezelven te ontvangen.

Uit de lysten van Dr. JURIN en Dr. SCHEUCHZER vindt Dr. MATY dat van 273, onder de vyf jaaren ingeënt, 9, dat is, 1 van 30 geſtorven zyn, tuſſchen het jaar 1721 en 1728. Maar als de Doctor zich bepaald hadt, gelyk hy hadt behooren te doen, aan de lyst van zulken, die aan de Inenting geſtorven waren beneden één jaar oud, zou hy bevonden hebben, dat het getal veel grooter is, naamlyk niet minder dan 1 van twaalf. Nademaal nu 1 in 30 zelfs een groote ſterflykheid is, en de operatie in volwaſſene menſchen, geduurende het zelfde verloop van tyd, blykt, alleen van 50, 1 weggeſleept te hebben, tragt Dr. MATY deeze tegenwerping op de volgende wyze uit den weg te ruimen. *Om dat zo veel meer kinderen, onder de vyf jaaren, aan verſcheide ziekten ſterven, dan in een anderen ouderdom, is het meer dan waarſchynlyk, dat veele, misſchien de meeſten van die negen, zouden geſtorven zyn, al waren ze niet ingeënt geweest.* Doch ik zou den Doctor wel willen vraagen,

waar is het recht en eigendom van de Pokjes in te enten, in een tyd, wanneer 'er zo ligt gevaarlyke ziekten bykoomen? want hoe gering deeze konst-ziekte tegenwoordig wordt aangemerkt, zy is, op zich zelve, genoeg voor de zwakke vermogens der natuure, in de vroege kindsheid, om tegen te worſtelen.

In het tweede deel van zyne *Proeve* ſpreekt Dr. MATY van de voordeelen voor den Staat, welke uit een' vroege Inenting van kinderen zou ryzen. Maar zo uit het gene reeds door my aangedrongen is, baarblyklyk is, dat ze nadeelig is voor byzonderen, zullen 'er geene redenen nodig wezen om te bewyzen, dat ze het insgelyks moet zyn voor het gemeen. Ik kan evenwel niet nalaaten myne verwondering te betuigen over de goedhartige, ſchoon ingebeelde, verwagting van den Doctor, dat door het inenten der Pokjes aan alle nieuwgeboore kinderen, deeze lastige en verwoestende ziekte, in minder dan een halve eeuw', ten eenemaal zou uitgeroeid zyn. *Gelukkig zou het voor ons zyn*, zegt hy, *kon deeze wenſchelyke omkeering in onze dagen te weeg gebragt worden, en het nageſlagt, alleen den naam van deezen doodlyken geeſſel gedenkende, mogt zeggen: De Pokjes, zo wel als de melaatsheid der ouden, ons nu alleen bekend uit haare beſchryvingen, waren, in de twaalfde eeuwe, over heel Europa verſpreid door onkundige en geestdryvige benden, en door een wyzer geſlagt, in de agttiende, uitgeroeid.*

Om te beſluiten: alhoewel kinderen geene zulke bekwaame onderwerpen zyn voor de inenting der Pokjes, als die wat meer in leeftyd gevorderd zyn, moet men echter toeſtaan, dat 'er omſtandigheden kunnen koomen, dat het raadzaam en nuttig zy hen de inenting te doen ondergaan. In zulke gevallen meene Ik evenwel, dat twee of drie maanden de voorkeuze behoort gegeeven te worden boven den tyd welken Dr. MATY aanraadt. Want dan zal het nog te vroeg zyn om eenige ongeſteldheid van de tandkryging te vreezen, en het kind zal eenige ziekten, welken zyn vroegſten tyd eigen zyn, te boven zyn gekoomen. De Chylbereidende werktuigen zullen dan door oefening en gewoonte zo geſterkt zyn, dat zy hunne dienſten met eenige regelmaatigheid kunnen waarneemen. Doch de bekwaamſte tyd voor de inenting ſchynt te wezen de tyd tuſſchen drie en zeven, in gezonde kinderen, en van vier en zeven die wat teder en zwak zyn. De kragten der natuure zyn dan ſterk genoeg; de doorwaaſeming is vry en ryklyk; de ligtgeraaktheid van het lichaam veel verminderd; de ingewanden

den gezond en zonder verſtopping; de geest vlug en levendig, wordt niet ontſteld door geweldige beroeringen; de bekleedzelen zyn behoorlyk verdund; en de vezelen niet te zeer geſpannen of te ſlap voor de uitbotting der Pokjes. By deeze gewigtige voordeelen kan nog gevoegd worden, dat het kind in zulk een leeftyd bekwaam is om de voorbereiding te ondergaan, en voor al wat, onder het beloop van de ziekte, noodzaaklyk geoordeeld zal worden. Het is derhalve geenzins te verwonderen, dat de praktyk der Inenting in deezen leeftyd het beste gevolg heeft. En het is te beklaagen dat deeze dierbaare gelegenheid niet algemeen wordt aangegreepen.

Manchester, April 12. 1768.

EENIGE BYZONDERHEDEN, WEGENS HET GROEIJEN VAN DEN RHABARBER, EN HOE DE MARMOT TOT HET VOORTZETTEN VAN DIT GEWAS NIET WEINIG TOEBRENGT, ALS MEDE HOE DE WORTEL GEDROOGD WORDT.

(Overgenomen uit Mr. BELL's *Travers.*)

DE beste *Rhabarber* groeit in dat gedeelte van *Oost-Tartaryen*, 't welk den naam van *Mongallia* draagt, een wyduitgeſtrekt land, bewoond door de *Mongalliſche Tartaaren*, en 't geen nu ter grensſcheiding dient tusſchen de twee magtige Keizerryken *Rusland* en *China*. De *Mongallers*, ſchoon eertyds een groot en onafhanglyk volk, zyn, by trappen, bewoogen geworden om zich onder de beſcherming van den een of ander deezer magtige nabuuren te begeeven. Deeze maatregels ſchynen zy eer genomen te hebben uit zugt tot gemak en begeerte tot rust, dan dat ze 'er toe gedreeven zyn door gebrek aan eensgezindheid, of uit vreeze van overheerscht te zullen worden. De *Mongallers* hebben nog hunne eigene wetten, gewoontens en Vorſten, en, hoe wel zy zich aan eenige ſchikkingen onderwerpen, blykt het niet, dat zy eenige ſchatting betaalen. Deeze ondergeſchiktheid heeft egter hun land en volk verdeeld in twee deelen, welker eene *Ruſſiſch*, en welker ander *Chineesch* genaamd wordt. Deeze twee groote en nayverige nabuuren, hebben, om de geduurige geſchillen, wegens de grensſcheidingen, en 't overloopen van hun volk, voor te komen, goed gevonden eene wyduitgeſtrekte ſtreek lands omtrent drie honderd mylen breed, en van ee-

eene verbaazende langte, onbebouwd en onbewoond te laaten, als eene algemeene grensſcheiding. Deeze Landſtreek, een der ſchoonſte in *Aſia*, brengt de beste *Rbabarber* voort, die 'er in de geheele wereld gevonden wordt, en loopt de geheele langte van *Mongallia* door, 't zelve in twee deelen onderſcheidende.

Deeze ſtreek Lands, zegt de Heer BELL, vertoont zich overal bykans even eens. 't Was, toen ik 'er my bevond, zeer ſchoon weer; maar men zag 'er geen een inwoonder. In 't vallen van den avond, ging ik, met eenigen van ons reisgezelſchap, na den top van eenen nabygelegenen berg, waar ik veele planten uitneemenden *Rbabarber* vondt; met behulp van een ſtok, delfde ik 'er, zo veel als 't my behaagde, uit den grond.

Op deeze bergen is een groot getal *Marmotten*, bruinagtig van kleur, met voeten als een *Das*, en omtrent van dezelfde grootte als het laatstgemelde Dier. Zy maaken diepe gaten in het hangen der bergen, in deeze worden zy gezegd eenigen tyd in den winter, zonder voedzel, door te brengen. Toen ik 'er was lagen of zaten zy naby hunne holen, nauwlettend op de wagt; op 't hooren van geraas gaan ze overeinde ſtaan en geeven een luiden ſchreeuw, om daar door de anderen te waarſchuwen, waar op zy, in een oogenblik, in hunne holen ſluipen.

Ik zou hier geen gewag gemaakt hebben van een Dier zo bekend als de *Marmot*, was het niet uit hoofde van den dienst dien zy doen aan de *Rbabarber-plant*, waar van ik ſpreek. Wanneer men tien of twintig deezer Planten ziet groeijen, zult ge ook zeker verſcheide holen der *Marmotten* onder de breed uitgeſpreide bladeren vinden. Mogelyk gebruiken zy zomtyds de bladeren en wortels deezer Planten tot voedzel, en 't is zeer waarſchynlyk dat de vuiligheid van die Dieren omtrent de wortels niet weinig tot den groei toebrengt; ook veroorzaakt hun omwroeten van de aarde, dat de jonge uitſpruitzels vatten en vermenigvuldigen. Deeze plant loopt niet voort, gelyk *Wildezuring* en andere Gewaſſen van dien aart; maar groeit by hoopen, als of de zaaden, met oogmerk, hier en daar geſtrooid waren. De *Mongallers* agten hen der moeite niet waardig zich op te houden met het aankweeken van dit Gewas: zo dat wy aan de *Marmotten* verpligt zyn voor de menigte van *Rbabarber* overal in dit land verſpreid: want het ryp geworden zaad, 't geen in het dikke gras neder valt, komt zelden op den grond, maar verdroogt en ſterft; terwyl alles

't geen

't geen in de aarde komt, door de *Marmotten* losgemaakt, terſtond wortel krygt en eene nieuwe Plant voortbrengt.

De *Mongallers* breeken de *Rhabarber*, na ze uitgegraaven en verzameld te hebben, in kleine ſtukjes, op dat ze des te eer drooge. In 't midden van elk ſtukje maaken zy een gat door 't welke zy een touw doen, om ze dus op eene geſchikte plaats te laaten droogen. 't Grootſte gedeelte hangen zy rondsom hunne tenten, zomtyds maaken zy ze vast aan de hoorns der Schaapen. Dit doorbooren is eene zeer ſlegte gewoonte; naardemaal het 't beste gedeelte van den wortel ten onbruike maakt; want alles verrot rondsom het gat: waren de lieden, wier werk het is *Rhabarber* te verzamelen, behoorelyk onderrigt hoe zy deeze Plant moesten opdelven en droogen, geen één pond van de honderd zou gewraakt worden, zy zouden zich veel moeite en kosten beſpaaren, die nu de voordeelen niet weinig doen verminderen. Voor tegenwoordig denken de perſoonen, die zich hier mede ophouden, het onnoodig, op deeze verbeteringen, zich toe te leggen: dewyl ze zo als 't nu gaat op dit Gewas meer winnen dan op iets anders waar in zy handelen. Mogelyk zal de Regeering, in gevolg van tyd, het dienſtig oordeelen hier op beter ſchikkingen te beraamen.

SLAKKEN KRYGEN WEDEROM EEN HOOFD ALS HET HUN AFGESNEEDEN IS.

DE Heer CONDAMINE ontving onlangs een brief van P. BOSCOVICH, welke hem, onder andere nieuwigheden in de weetenſchappen, berigtte dat de Doctor SPALANZANI te Modena een zonderlinge ontdekking hadt gedaan in de natuurlyke historie. Hy verzekert dat hy eenige tuinſlakken het hoofd afgeſneeden hebbende, deeze dieren niet alleen niet geſtorven zyn, maar na zich eenigen tyd binnen hunnen hoorn ingetrokken gehouden te hebben, 'er eindelyk naar gewoonte weder uitgekoomen zyn, om alle dagen de planten te bekruipen welken hun tot voedzel dienen; en 'er eindelyk wederom een hoofd is aangegroeid, gelyk het eerſte was geweest.

UIT-

UITLEGGING VAN EEN OUDEN GEGRAVEERDEN STEEN (*).

DE Graaf DE CAYLUS gaf den Heer DE MAIRAN eenen gegraveerden Steen ten geſchenke, men zag op denzelven duidelyk Starrekundige figuuren, die waarſchynlyk hun opzigt hadden op zeker gewigtig voorval; hy voegde 'er nevens een verzoek dat die geleerde Man, indien hy kon, de gebeurtenis, waar op dit betrekking hadt, zou uitvorſchen, en dus onderzoeken of daar uit eenig licht kon verſpreid worden op het tydperk dier geſchiedenisſe en de zamenloopende omſtandigheden. Hier was derhalven een geleerd raadzel te ontknoopen, waar toe de Starrekunde zeer te ſtade kwam. De moeilykheid ſchrikte den Heer DE MAIRAN niet af, hy was door en door ervaaren in de Starrekunde: doch 'er deedt zich eene zwaarigheid op, die hem eerst niet in den zin ſchoot. De Uitlegging, naamlyk, van dit ſtuk der Oudheid vereiſchte niet alleen ervaarenheid in de Starrekunde, maar ook in de Starrewichelary: en wy gelooven dat het den Heer DE MAIRAN niets in 't minſte tot ſchande ſtrekt, dat hy, in dit opzigt, niet zeer verre gevorderd was, en noodig hadt zich daar op uit te leggen. Wy oordeelden het dienſtig dit kort Voorberigt hier te plaatſen, op dat de Leezer zich niet verwondere, dat hy, in een Werk van den Heer DE MAIRAN, en in de Gedenkſchriften der Academie, naſpeuringen van deezen aart ernſtig behandeld vindt; dan de Schryver heeft door de geeſtige wyze van voorſtellen, hem eigen, 't middel gevonden om ze met ſmaak te doen leezen.

De bewuste Steen is kornalyn, bykans rond van gedaante omtrent zeven linien over 't kruis; een Star met zes punten ſtaat in 't midden, een der punten verſchilt van alle de overige, en is, als 't ware, vlammende, en duidt dus duidelyk een Comeet aan; te meer daar, in oude gedenktekens, dergelyke figuuren menigmaal voorkomen om een Staartſtar te betekenen.

Deeze Star wordt omringd door drie afbeeldzels van Dieren, in dier voege tot elkander geplaatst dat ze eenen gelykzydigen driehoek maaken, zy verbeeldden zeker de hemeltekens, de Ram, de Stier en de Leeuw, op dezelfde wyze als andere gedenkſtukken toonen dat ze toen ten tyde getekend wierden.

Zo-

(*) *L'Hist. de l'Acad. des Scienc. Paris* 1764.

Zodanig is de gedaante en tekening van deezen Steen: laaten wy nu zien welk eene vernuftige verklaaring de Heer DE MAIRAN 'er van geeft. Hy twyfelt niet in 't minſte of dit ſoort van Astrologiſche verbeelding was gemaakt voor AUGUSTUS, ter gelegenheid van de Staartſtar, die zich vertoonde toen hy de ſpelen van *Moeder Venus*, ingeſteld door JULIUS CESAR, eenigen tyd naa den droeven dood van den laatstgemelden, vierde. De gelykvormigheid van de Star op den Steen gegraveerd, met de gedenkpenningen te dier gelegenheid geſlaagen, laaten geen plaats van twyfel over. Eene plaats uit PLINIUS, door den Heer DE MAIRAN aangetoogen, ondersteunt dit denkbeeld. AUGUSTUS, dien de *Latynſche* Geſchiedſchryver ſpreekende invoert, zegt voluit, dat 'er ten dien dage een Baard-Star (*Sidus crinitum*) verſcheen, die zich zeven dagen vertoonde, dat dezelve opkwam één uur voor den ondergang der zonne en over geheel de aarde gezien werd; als mede dat het Volk die Star hieldt voor de ziel van CESAR in den rang der onſterflyke Goden geplaatst, 't geen hem aanzette om de gedaante van die Comeet te plaatſen op 't hoofd des Standbeelds voor CESAR opgeregt. Dit Standbeeld was het eenig gedenkteken niet van de verſchyning dier Baard-ſtarre, want het werd geëerbied in een Tempel te zyner eere gebouwd; en PLINIUS voegt 'er nevens dat dit de eenige van die ſoort in de geheele wereld was.

AUGUSTUS was niet bygeloovig genoeg om die Comeet voor een teken der Vergoding van *Ceſar* te neemen; maar bezat lists genoeg om zyn voordeel te doen met het algemeen heerſchend denkbeeld: en men kan niet wel nalaaten te denken, dat hy dit verſchynzel aanzag als een gelukkig voorteken in den aanvange zyner regeeringe, en het ſtreelde hem buiten tegenſpraak de Starrewichelkundige voorzeggingen, hem te dier gelegenheid aangeboden, te ontvangen. Dit was in die tyden de heerſchende dwaasheid, en 't is nog niet lang geleden dat het volk in *Frankryk*, en andere Landen van *Europa*, van dit zwak geneezen wierd. Niets meer werd 'er vereischt om een groot getal afbeeldzels van de ſtanden der Hemelſche lichaamen, ter gelegenheid van dit verſchynzel voor den dag te brengen; en waarſchynlyk is de Steen, van welken wy handelen, een gedenkſtuk van dien tyd niet alleen met betrekking tot de Comeet; maar ook tot de geſteltenis der Hemelſche lichaamen ten tyde van AUGUSTUS geboorte. — De Leeuw geplaatst by twee andere tekens van den Dierenriem, die 'er

niet

niet opvolgen, wyst eenige keure aan, door ſtarrewichel-kundige redenen beſtuurd.

Het eerſte ſtuk, 't geen de Heer DE MAIRAN zich voorſtelde te onderzoeken, was, of de figuuren van den Ram, den Stier en den Leeuw, ter aanduiding dienden van de Tekens eigenlyk zo genaamd, of der Starren onder die gedaanten beſchreeven. 't Zou mogelyk zeer bezwaarlyk, geweest zyn dit vraagſtuk op te losſen: maar gelukkig is het geheel onnoodig. De Starren (welke de Evenagts beweeging of voortgang in den tyd van twee en zeventig jaaren één graad verzet, en dus ten onzen aanziene omtrent een teken of dertig graaden veranderd zyn) waren toen nog maar weinig graaden van de tekens verwyderd, en wy mogen dus vryelyk, in dit geval, de eene voor de andere neemen.

Met de Starren te rug te brengen tot den ſtand, die zy hadden in den aanvang der regeeringe van AUGUSTUS, vindt de Heer DE MAIRAN, dat de Comeet, volgens PLINIUS geplaatst onder den grooten Beer, en die één uur voor zonne-ondergang opkwam, naby de Star ξ van den grooten Beer moet geweest zyn, die acht graaden langte van den Leeuw afſtaat, en dat gevolglyk de Kunſtenaar, die waarſchynlyk de onderrigting van een Starrewichelaar in agt nam, reden hadt om, gelyk hy gedaan heeft, den ſtraal die tot een byzonder merkteken ſtrekt, na 't hart van het Teken des Leeuws te trekken. Uit de bekende breedte van de Star ξ en het uur der opkomſte van de Comeet volgt desgelyks, dat de Spelen, geduurende welken deeze Staart-ſtar verſcheen, gevierd zyn omtrent het midden van *January* van het vier-en-dertigſte jaar voor CHRISTUS, en tien maanden naa CESARS dood, een tydperk tot nog weinig bepaald, en overgelaaten aan de onzekerheid van gisſingen en de onnauwkeurige uitdrukkingen der Geſchiedſchryveren.

De Comeet, waar van wy ſpreeken, behoort, volgens den Heer HALLEY, tot het klein getal der geenen, die eenige reizen gezien zyn, en is dezelfde als in den jaare 1680 zich vertoonde; doch hier doet zich eene zwaarigheid op. Geen der Schryveren, die van de Comeet ten tyde van CESAR gewaagen, ſpreekt van een ſtaart, zy vermelden van een Baard-of Hair-ſtar, (*Sidus crinitum*, *Stella crinita*,) daar die in den jaare 1680 zich vertoonde een' zeer grooten ſtaart hadt. Deeze zwaarigheid egter is van weinig belang en ſlegts ſchynbaar. De Staart der Comeeten is eene bykomen-

mende vertooning voor ons oog; zy neemen, naar 't oordeel van den Heer DE MAIRAN, geen Staart aan, dan wanneer zy de Zon naderen op eenen kleinen afstand van des Aardkloots weg. Den loop der bewuste Comeet, volgens HALLEY, naagaande, en haare stand in de jaaren 1680 en 1681, met den omloop van 575 jaaren in opmerking neemende, zullen wy bevinden, dat deeze Comeet, die voorheen verscheenen was in de jaaren 531, 1106 en laatst in 1680 en 1681, ten tyde deezer laatste verschyning zo naby de Zon kwam, dat dezelve niet meer dan een zesde gedeelte van den middellyn der Zonne van de Zon af was, en dus moest die Comeet een grooten Staart hebben; terwyl ze, naar de rekening van HALLEY, by den dood van CESAR zich vertoonende, byna 't halve hemelrond van de Zon af was, en dus verre van in zulk een stand, dat ze een Staart kon vertoonen. Uit deeze rekening volgt mede, dat de Comeet zich toen, als een vaste Star, heeft kunnen vertoonen, en weinig of geen beweeging hebben ten opzigte van de andere Starren: en overeenkomstig hier mede schryft niemand der geenen, die van deeze Comeet gewaagen, iets van haare beweeging. Wat den korten duur eener zo luisterryke verschyning aanbelangt, want zy vertoonde zich slegts zeven dagen; deeze moet waarschynlyk aan eenige natuurlyke omstandigheden worden toegeschreeven, die te wege bragten, dat de Star eene zo kleine wyl zigtbaar was.

Laaten wy nu zien wat het Starrewichelkundig gedeelte van dit gedenkteken behelst. De Ram kan 'er in geplaatst weezen om de gedagtenis te verleevendigen van CESARS ongelukkigen dood, en dan is dezelve een geschiedkundig Teken; doch hy duidt ook iets anders aan. De Comeet was, gelyk wy gezien hebben, geplaatst in het gestarnte van den Leeuw, en op dezelfde langte als de schitterende Star, die het hart des Leeuws wil betekenen. De Leeuw nu werd, in 't algemeen, onder de gelukkige tekens geplaatst, en wel voornaamlyk de laatstgemelde Star, de *koninglyke Star*, de *kleine Koning* of *Regulus* geheeten. Welk een ryke bron van gelukkige voorspellingen en verregaande vleieryen voor AUGUSTUS! Dit is 't niet al. Men sloeg ook agt op de standen, in welke de Starren waren. De gelukkigste en voordeeligste stand was de driehoek, of wanneer de Starren honderd en twintig graaden van elkander af stonden. De vierhoek was in zich zelven noch goed noch kwaad, maar werd zulks, naar maate van de Starren,

die 'er in voorkwamen. Maar de Comeet was, gelyk wy vermeld hebben, in den Leeuw geplaatst, en ſtondt, ten opzigte van den Ram, in een' driehoek, en maakte een vierkant met het oog van den Stier, de zinſchets van overvloed, en de Star inzonderheid geheiligd aan Moeder VENUS, wier ſpelen toen gevierd wierden.

Daarenboven was het een vaste regel in de Starrewichelaary, om waar te neemen welk een Star of welk Geſtarnte, op den tyd van iemands geboorte, of by de grondveſting eener Stad, of by eenige andere gebeurtenis van vooruitzigt, boven den gezigteinder kwam. Deeze regel ſtrekte zich, zonder uitzondering, tot alles uit. Nu is het zeker dat, ten tyde van AUGUSTUS geboorte, de Steenbok boven den gezigteinder rees, of, om in de termen der kunſte te ſpreeken, zyn *horoscoop* of uurſchouw was. De Heer DE MAIRAN pluist dit ſtuk nauwkeurig uit, om de dubbelzinnigheid, die 'er ten deezen opzigte mogte ontſtaan uit de vergelyking van de verhaalen eeniger Geſchiedſchryveren, weg te neemen. AUGUSTUS wist dit zelve zo wel, dat hy gedenkpenningen heeft doen ſlaan met dit teken, 't welk den Starrekykeren grond tot de gunſtigſte voorſpellingen gaf. Wy weeten niet of deeze gedenkpenningen het werk waren van AUGUSTUS Staatkunde of Trotschheid; dan misſchien hadden ze beide daar deel in. De Comeet, in het teken van den Leeuw geplaatst, hadt het zelfde uur van opkomst als de geboorteſtar van AUGUSTUS; en wy kunnen ligtlyk opmaaken wat 'er al goeds te wagten ſtondt uit den zamenloop van zo veele gunſtige tekenen, alle zich vereenigende ter begunſtiginge van deezen Vorst, geen Starrekykers waren immer gelukkiger dan die van AUGUSTUS.

Dit is de hoofdzaaklyke inhoud van de vernuftige verklaaring, die de Heer DE MAIRAN opgegeeven heeft van deezen ouden Steen. Zo veel vernuft, zo veel Starrekunde werdt 'er vereiſcht om uit dit zeldzaam overblyfzel te vinden 't geen hy vondt, 't bepaalen, naamlyk, van den tyd, waar op de Spelen van Moeder VENUS gevierd wierden, van AUGUSTUS geboorte, en den loop van die Comeet; waar by nog komt het leezen der Geſchiedſchryveren, om daar in de verſchynzels der Hemelſche lichaamen, waar op gezinſpeeld wordt, te vinden.

RAADGEEVENDE WAARSCHUWINGEN VOOR DE LIEFHEBBERS EN VERZAMELAARS VAN PRENTKUNST.

„ DE volgende raadgeevende waarſchuwingen, over-
„ genomen uit *An Eſſay on Prints, and Remarks on*
„ *Picturesque Beauty*, hebben wy geoordeeld dat onzen
„ Leezeren in 't algemeen, en inzonderheid de zodani-
„ gen, die Liefhebbers van de Prentkunst zyn, zullen
„ welgevallen; zy komen ons voor den jongen en eerst
„ beginnenden van geen geringen dienst te kunnen wee-
„ zen."

I. Een Verzamelaar van Prentkunst mag, in de eerſte plaats, wel gewaarſchuwd worden, dat hy zich niet toegeeve in de drift om alle de werken van eenen Meester in eigendom te krygen. Daar zyn geen Meesters, wier ſtukken, in 't algemeen, de aandagt verdienen; niemand is in alles wat hy maakt zichzelven gelyk. Ik heb een Liefhebber gekend, die alles van REMBRAND opzamelde, en voor twee of drie ſtukjes, welke hem ontbraken, om zo te ſpreeken, alles zou gegeeven hebben; ſchoon het REMBRAND tot eer zou ſtrekken, zo zy nimmer het licht gezien hadden. 't Lydt geen twyfel of een derde gedeelte der werken van dien Meester zou van weinig waarde zyn, indien ze aan de regels van juiste oordeelkunde onderworpen en dus beproefd wierden. De groote Prins EUGENIUS was een Verzamelaar van deezen aart, hy roemde 'er op, dat hy kon zeggen „ alle de ſtukken „ van alle de Meesters te bezitten." Zyne verzameling was verbaazend groot, en koste hem tachentig duizend Ponden ſterlings; doch wel geſchift en geſcheiden zynde, kon ze, in die dagen, niet meer dan even zo veel honderd Ponden haalen.

II. Ten anderen, moet een Verzamelaar gewaarſchuwd zyn tegen eene al te verre gaande en bygeloovige eerbied voor Naamen. Een regtſchaapen Oordeelaar neemt niet in aanmerking wie de Meester is; maar ziet alleen op 't werk; by geringe verſtanden is 'er niets kragtiger dan de Naam, deeze heeft een wonder vermogen, hy kan de zigtbaarſte misſlagen bedekken, en ingebeelde fraayheden aan den dag leggen. De beoordeelaar van Prentkunst, die de onderſcheidene behandelingen van verſchillende Meesters nagaat, met oogmerk om te ontdekken, langs hoe

verſchillende wegen iets, naar vereisch, kan vertoond worden, en welke van die de beste is, handelt zeker regtmaatig: maar hy, die alleen den Meester zoekt te ontdekken, en, op het vinden van den Naam, zyn oordeel niet langer durft vertrouwen of uiten, is een onedelmoedig en ſlaafsch beoordeelaar der kunst. Langs deezen weg hebben ſlegte en niets waardige ſtukken opgang onder de liefhebbers gemaakt, op de vraage waar in derzelver ſchoonheid beſtaat? krygt ge ten antwoord, ze zyn geſneeden door MARCUS ANTONIO. In gevalle dit u niet genoeg voldoet, wordt u verder verzekerd, dat ze naar RAPHAEL gemaakt zyn. Deeze ongerymde ſmaak verwekte eene edelmoedige verontwaardiging in den vernuftigen Kunſtenaar PICART, die, door zyne uitmuntende naavolgingen de wereld getoond hebbende hoe belachlyk het is een blinde eerbied voor naamen te hebben, ons verhaalt, hoe hy eenige Prenten van de oudſte Meesters met de oorſpronglyke Schilderyen vergeleeken hebbende, bevonden hadt, dat het zeer ſlegte namaakzels waren. Hy ſpreekt van de ſtyfheid, die 'er over 't algemeen in heerscht; van het hair der kinderen, 't geen best naar pothangzels geleek; als mede van de onkunde dier Plaatſnyderen in de ontleedkunde, en in 't plaatſen van licht en donker.

III. Naauw verwand aan de laatstgemelde dwaasheid is die, dat men den heerſchenden ſmaak tot een regelmaat neeme. Deeze immers moet van elk voor een zeer onwis kenmerk gehouden worden. De Mode heerscht in alles: dat ze haaren invloed hebbe op de kleeding, op de pligtpleegingen in 't afleggen van bezoeken, en dergelyke kleinigheden, is een beuzeling; doch dat ze zich tot Regteresſe opwerpt in 't beoordeelen van kunſten, betekent vry meer. 't Gaat nogthans in diervoege: wy neemen maar zelden de vryheid om, volgens de regels der kunſte, over de ſchoonheid der ſtukken te oordeelen; wy volgen de beſlisſende ſtem der Mode, en pryzen of laaken op den voorgang van anderen. Van hier komt het dat nu de werken van den eenen, dan die van den anderen Meester den voorrang hebben. REMBRAND heeft langen tyd de geliefkoosde Meester der Mode geweest. Men maakt 'er weinig onderſcheid in, en wanneer het Prenten van REMBRAND zyn, moeten ze goed weezen. Na 't verloop van twee of drie jaaren zal REMBRAND, mogelyk, zyn tyd gehad hebben, en gy zult zyne ſtukken voor eenen maatigen prys kunnen koopen, daar de Mode eenen anderen gunſteling heeft uit-

ge-

gekoozen. Tot ſtaaving deezer waarneemingen durf ik my beroepen op de Handelaars in oude Prentkunst, zy kennen allen de onzekere en veranderlyke waarde der waare, welke zy koopen en verkoopen. Uit deezen hoofde is het dat de heerlyke ſtukken van P. TESTA in zo weinig agting zyn, dat de geheele verzameling van dien Kunſtenaar, ſchoon omtrent uit twintig uitmuntende groote Prenten beſtaande, behalven eenige kleine, voor minder prys kunnen gekogt worden dan men zomtyds geeft voor één enkelde Prent van REMBRAND. Ik ſpreek niet van zyn allerberoemdſte Prent, welker prys allerbuitenſpoorigst is. Een regtſchaape Kenner luistert niet na de ſtem der heerſchende Mode, hy heeft een wisſer maat om de ſchoonheid te beoordeelen, te weeten, de verdienſte van ieder Meester, welke hy geduurig ſtrydig vindt met het algemeen in zwang gaand denkbeeld.

IV. Een vierde voorbehoedzel, noodig in agt te neemen, wil men Prentkunst verzamelen, beſtaat hier in, dat wy derzelver waarde niet moeten afmeeten naar de ſchaarsheid. Schaarsheid zal een Prent van waarde duurder maaken; maar de ſchaarsheid te ſtellen tot een maatſtok van de waarde, is een enkel toeval voor verdienſten neemen. Deeze dwaasheid is gegrond op hoogmoed, en ontſtaat uit eene begeerte om iets te bezitten 't geen een ander niet heeft, noch kan hebben. 't Gebrek aan weezenlyke verdienſten wordt door ingebeelde aangevuld; men wil dat ſtuk koopen, zonder verder te bedenken wat het zy. Hoe baarblyklyk valsch zodanig een ſmaak ook moge weezen, is dezelve zeer algemeen; hy, die daar door vervoerd wordt, zal gereedlyk tien guinjes voor de Schelpen van HOLLAR geeven, terwyl dezelve, op hunne weezenlyke waarde gerekend, de ſchaarsheid tevens in opmerking genomen zynde, ſlegts zo veel ſchellingen waardig zyn. Ontelbaare voorbeelden van den overweldigenden invloed deezer dwaasheid kunnen wy ophaalen. LE CLERC hadt in zyn Prent van ALEXANDERS zegenpraal dien Vorst van ter zyde afgebeeld. Deeze Prent werd aan den Hertog van ORLEANS vertoond, die in 't geheel over dezelve voldaan was; alleen maakte hy eene aanmerking op deeze afbeelding van ALEXANDER van ter zyde te zien: de believende Kunſtenaar veranderde dit naar 's Hertogs zin, en plaatste den Held in diervoege, dat hy van vooren in 't aangezigt gezien werdt. Eenige weinige afdrukken van die Plaat, gemaakt gelyk ze eerst was, worden onder de Liefhebbers

tienmaal duurder betaald, dan die na de verandering gedrukt zyn. CALLOT was zeer in zyn schik met een Plaat van zyn eigen vinding, maakte daar een gat in, waar door hy een koord stak. De afdrukken van deeze Plaat, naa dat 'er het gat in gemaakt was, zyn zeer zeldzaam, en worden tot een verbaazend hoogen prys verkogt. In een Prent van VAN DYK, verbeeldende de Heilige Familie, was JOANNES verbeeld als leunende met zyn hand op MARIA's schouder. Eer de Prent uitkwam liet de Kunstenaar ze zien aan zyne oordeelkundige Vrienden; eenige dagten dat de houding van JOANNES al te gemeenzaam was; VAN DYK liet zich overreeden en verplaatste de hand; doch hy handelde zeer verkeerd, indien hy dagt, door deeze verandering, zyne Prent eene grooter waarde by te zetten. De afdrukken, waar in de hand op de schouder rust, gelden driemaal meer dan de andere, op de verkoopingen te *Londen*. Veele der Prenten van REMBRAND stygen zeer in prys wegens kleine toevallige veranderingen van deeze soort. Eenige weinige afdrukken zyn 'er van een Plaat gemaakt, eer 'er een Hond in geplaatst was; van eene andere voor dat de witte staart van een Paard veranderd was in een zwarte; van een derde eer het uithangbord gevoegd was aan de deur van een Bierhuis; alle de zeldzaam voorkomende Prenten van deeze Plaaten, schoon veranderd om ze te verbeteren, zyn de Prenten van waarde; de andere zyn gemeen en goedkoop. Ik zal hier nog byvoegen een geval, onlangs by een beroemd Verzamelaar gebeurd. Hy vertoonde met veel genoegen zyne Verzameling, en naa zeer breed uitgeweid te hebben in den lof van GUIDO, MARATTI, en andere Meesters, zeide hy tot den Heer, die zyne liefhebbery bezag, „ nu zal ik u iets keurlyks toonen, hier is een stukje van „ WOUWERMAN zonder Paard!" Deeze omstandigheid, 't is waar, was byzonder, doch ongelukkig juist die, welke het stuk van minder weezenlyke waarde maakte.

V. Laat een Verzamelaar van Prenten, in de vyfde plaats, op zyn hoede zyn om geene namaakzels voor oorspronglyke stukken te koopen. De meeste stukken der beroemdste Meesteren zyn nagemaakt, en veele zo kunstig en naauwkeurig, dat iemand, in de Prentkunde niet ervaaren, gemaklyk kan bedroogen worden. Waren de naamaakzels in de daad zo goed als de oorspronglyke stukken, die naam zou weinig te beduiden hebben, maar zy schieten, even als de vertaalingen, altoos te kort in 't geestige, 't welk in 't oorspronglyke heerscht; de vreez van af te zullen wy-

wyken veroorzaakt eene ſtyfheid. Als wy ze op zich zelven zien, ſtaan ze ons wel aan; doch naast de oorſpronglyke beſchouwd, ontdekt men wel haast het onderſcheid. Dus heeft men CALLOT's Bedelaars zo net naagemaakt, dat het verſchil tuſſchen deeze en de oorſpronglyke u niet terſtond zou in 't oog loopen; maar by de vergelyking is het duidelyk zigtbaar. De vryе losſe hand ontbreekt, de characters zyn min kragtig uitgedrukt, en de trekken aan den buitenkant zo naauwkeurig niet. In de meeste gevallen is de naam van den Plaatſnyder of zyn merk ('t geen men wel behoort te kennen) voldoende om ons te onderrigten; want zelden is de naamaaker ſtout genoeg om zyn bedrog zo verre uit te ſtrekken. In naamlooze Prenten heeft dit meer zwaarigheid. Alles wat men doen kan, is naauwkeurig letten op de losheid of ſtyfheid in de behandeling, wel byzonder in de buitenſte trekken, als waar in de naamaaker 't gereedſte feilt. Indien men de hand der voornaamſte Meesteren wel kent, zal men niet ligt bedroogen worden. Is iemand des onkundig, zo moet hy zyne toevlugt tot kundigen neemen, om onderrigting te krygen.

VI. De laatſte waarſchuwing, die een Verzamelaar van Prentkunst behoort in agt te neemen, beſtaat hier in, dat hy zorg draage om geene ſlegte afdrukken te koopen. Drie voornaame oorzaaken zyn 'er van ſlegte Plaatdrukken. — De eerſte is, dat ze niet naar behooren gedrukt zyn; door de verkeerde handelwyze des Plaatdrukkers, die 'er niet op gelet heeft om altoos even ſtyf te drukken, waar door het dubbeld ſtaat en eene ſcheemerige vertooning geeft, die 't oog misleidt. — Ten anderen veroorzaakt een afgeſleeten Plaat ſlegte drukken: tuſſchen het eerſte en laatſte afdrukzel van een en dezelfde Plaat is geen minder verſchil dan tuſſchen twee verſchillende Plaaten. Het ſlaauwe afdrukzel is zonder kragt, geheel dof en leevenloos. In Zwartekunst-Plaaten zyn boven al de eerſte drukken hoogst te waardeeren; want de ſcherpheid van de Zwartekunst gaat ſchielyk verlooren, en, als deeze weg is, zyn deeze Plaaten de allerdroevigſte van alle Prenten. De geſneeden en geëtſte Plaaten hebben hier of daar altoos eene donkere plaats, waar in langen tyd de meesterlyke hand te zien is: maar in de Zwartekunst is 'er alleen eene platte oppervlakte, en wanneer die begint te verſlyten, verſlyt ze gelykerhand. Ik heb te veel ſukken van de beſte Meesters, die in 't algemeen op de verkoopingen en in de winkels gezien worden,

zyn in dien droeven ſtaat. Zeer bezwaarlyk treft men goede afdrukken aan. De *Salvator's*, de *Rembrand's*, de *Waterlo's*, die wy nu vinden, uitgenomen eenige weinige in de keurigſte verzamelingen, zyn zelden beter dan Platen van agteren bezien. Men heeft de gedaante van de Prent; maar de fraaije en meesterlyke trekken zyn verdweenen, en de agter en voorgronden vermengd, zo dat men over geen afſtand der voorwerpen konne oordeelen; met één woord, het is eer de ſchaduw van de Prent dan de Prent zelve. —— In de laatſte plaatſe worden ſlegte afdrukken veroorzaakt door het herſnyden eener verſleete Plaat. Zomtyds wordt dit door den Maaker zelve gedaan, en dan behouden de afdrukken grootendeels het zelfde leeven als die van het eerſte ſnydzel: doch doorgaans wordt dit werk uitgevoerd door een breekebeen, an wiens handen de Plaat ongelukkig gevallen is, en dan komt alles jammerlyk voor den dag. In de afdrukken van een oude Plaat is, wat gy hebt, goed, 't zyn de overblyfzels van een voortreflyk ſtuk, en gy kunt, bedreeven zynde in de hand van den Kunſtenaar, door uwe verbeelding het gebrekkige aanvullen; maar wanneer de Plaat in handen van een kunstbederver geweest is, die 'er in geſneeden en gekrabt heeft, gaat alles van de meesterlyke hand verlooren, en ge hebt niet dan ruwe, harde, en niets beduidende ſtreepen op een vlakken grond, 't onaangenaamſte vertoon, dat zich immer aan het oog eens Kunstminnaars kan opdoen. Zulke Prenten, en hoe groot is der zodanigen getal, zyn, ſchoon ze met den naam van REMBRAND of eenen anderen pronken, van weinig waarde; die Meesters zouden ze niet voor hun werk erkennen. Daar wy nogthans genoodzaakt zyn ons te vrede te houden met zulke afdrukken als wy kunnen bekomen, zo laaten wy liever eenen afdruk koopen van een oude, dan van een een herſneede en opgekrabde Plaat.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD AAN DEN BARON DE P..., TE BERLYN.

„ MEt den volgenden Brief, gedagtekend *London* den
„ 6 Mey 1742, geeft de Baron DE BIELFELD een

„ oor-

„ ſtandig berigt wegens de Inhuldiging van vier Hertogen
„ tot Ridders van den *Kousſeband*."

De Koning heeft deezer dagen vier Hertogen tot Ridders van den *Kousſeband* verheven, de Hertogen van *Marlborough*, van *St. Albans*, van *Portland* en van *Kingston*. Gy weet, myn Heer, dat 'er in *Engeland* twee Ordens zyn, die van den *Kousſeband*, door Koning EDUARD den IIIden in den jaare 1350 ingeſteld, en die van het *Bad*, geſtigt door RICHARD den IIden, en, naa dat dezelve eenigsins in verval gekomen was, door den tegenwoordig regeerenden Koning vernieuwd (*). In *Schotland* vindt men een derde Ridder-Orde, die van *St. Andries* naamlyk, anders ook wel de Orde van den *Diſtel* geheeten. 't Lint der eerſte is donker blauw, der tweede helder karmozynrood, en der derde donker groen. 't Getal der Ridders van den *Kousſeband*, een Orde, die de Koning zelve draagt en de voornaamſte van alle geagt wordt, is bepaald op vierentwintig, zonder den Koning daar onder te rekenen, die 'er de Grootmeester van is, en alleen, als zodanig, die waardigheid verleent.

Ik hadt het ongeluk van te laat aan 't Hof te komen om het begin der plegtigheid te zien, waar mede zy Ridders van 't *Bad* wierden. „ Dit verhaal heb ik 'er van ontvangen, dat de Koning, op zyn' throon gezeten, met een zitbank voor zich, de vier Candidaaten de een na den ander liet naderen, en begon met ze Ridders van 't *Bad* te ſlaan, hun ten dien einde met den uitgetoogen degen drie ſlagen op de ſchouderen geevende: dat zy vervolgens, den gewoonen eed afgelegd hebbende, naderden, en 's Koninga hand kusten, die hun den Kousſeband onder de knie bondt, naa dat zy den voet op het zitbankje gezet hadden. Deeze nieuwe Ridders draagen de Orde van 't *Bad*, tot den dag hunner inhuldiginge tot Ridders van den *Kousſeband*."

Was ik ongelukkig genoeg geweest om de gemelde plegtigheid niet by te woonen, ik heb in vergoedinge daar van gelukkig genoeg geweest om deeze laatſte, zo volkomen als ze immer beſchouwd werd, te zien, te *Windſor*, de plaats ter volvoeringe van dezelve geſchikt. Wy werden derwaards

(*) De Ridderorde van den *Kousſeband* is een der beroemdſte in de geheele wereld. Naa de inſtelling is dezelve gedraagen door acht Keizers en twintig buitenlandſche Koningen.

waards genoodigd door den Ceremonie-meester, en gingen laatstleden Saturdag op reis.

Onder den weg zagen wy het Kasteel en de Tuinen van *Richmond*, welker gelegenheid my verrukkelyk dagt. Niets kan haalen by het gezigt van den *Themse*, en het land, 't geen beneden na den oever loopt, en een grooten voorgrond uitmaakt.

Wy namen onze nagtrust op *Hampton-Court*, een ander Koninglyk Verblyf, 't welk niet min schoon en grootsch is; den volgenden dag 's morgens bezagen wy de Kamers van het Kasteel en de Tuinen. Ik hield my in 't byzonder op by de Kunststukken van RAPHAEL, die van eene gadelooze schoonheid en by alle Kenners onwaardeerlyk zyn. Zo ras wy onze nieuwsgierigheid voldaan en het middagmaal genomen hadden, vervolgden wy onzen weg, en kwamen vroegtyds te *Windsor*, om alles daar te bezigtigen 't geen de aandagt van een reiziger verdient.

Het Kasteel van *Windsor* is op den top eens bergs gelegen, en de Stad in 't hangen van 't gebergte gebouwd. Hoewel deeze Stad fraay is, ziet men 'er dat vertoon van rykdom niet als over 't algemeen in *Engeland* heerscht. Ik vroeg na de reden van dit verschynzel; en kreeg ten antwoord, dat de Koning altoos een wederzin tegen *Windsor* gehad heeft, niet alleen uit hoofde van de sterkheid der lugt, die daar heerscht, en nadeelig is voor 't zwakke gezigt zyner Majesteit; maar ook, om dat de inwoonders dier Stad, onder de regeering van GEORGE den Eersten, en in den aanvang van de regeering des tegenwoordigen Konings, zich vyandig toonden tegen 't Huis van *Hanover*, en eene stenke zugt voor dat der gewaande *Stuarts* liet blyken. 't Heeft zyn Majesteit goedgedagt hun zyne gevoeligheid deswegen te betoonen, door hun zyne tegenwoordigheid te doen missen, en dit gemis brengt by hun 't zelfde uitwerkzel te wege, als de verwydering der zonne op de gewassen der aarde; de groei wordt belet, de voedzaame sappen hebben geen omloop, alles verflenst en verdort. Het Kasteel en de Tuinen van *Windsor* zyn, in tegendeel, zeer wel onderhouden. 't Geen my 't alleropmerkenswaardigst voorkwam, is de Landstreek, die ik nergens beter by kan vergelyken dan by die van *St. Germain*, niet verre van *Parys*. Schoon *Windsor* twintig *Engelsche* mylen van *London* afligt, ziet men egter de Toorens van die Hoofdstad, en boven al die van de *St. Paulus-Kerk*. Deeze Toorens schynen den gezigtcirkel te bepaalen, na dat het oog

eene

eene verbaazende vlakte heeft (doorloopen, in welke de *Theems* kronkelt, en die als dobrzaaid is met Steden, Dorpen, Kasteelen, Lusthoven, Boschjes, en met alles wat het gezigt kan ſtreelen. Het ſchoonſte deel van 't Kasteel is de Ridderzaal, zynde een langwerpig vierkant, 't geen eene ſoort van gaandery uitmaakt, en heerlyk verciert is. In het einde, recht tegen over den grooten ingang, ziet men het portrait van Koning WILLEM den IIIden leevensgrootte, in de Ordens kleederen, op den throon zittende. De trappen tot den throon zyn geſchilderd als wit marmer. Dit alles is treffelyk uitgevoerd; de regels der verſchierkunde zyn 'er zo wel in waargenomen, dat men de zaal intreedende, vast gelooft een leevend mensch op den Troon te zien, en tot het midden van de zaal genaderd zynde, neemt men de geſchilderde trappen nog voor weezenlyk marmer. Derwyze weet de kunst door kleuren 't vlakke doek te verhoogen, de natuur naa te bootzen, en door 't bedrog zelve te behaagen. De andere vertrekken zyn zeer fraay en ryklyk geſtoffeerd, maar in een' ſmaak, die reeds begint ouderwets te worden. Men vindt 'er eene gaandery met uitmuntende Schilderyen, van de beste *Italiaanſche* en *Hollandſche* Meesters.

's Maandags morgens ten tien uuren kreegen wy, door 't geluy van alle de klokken in *Windſor*, kundſchap dat de plegtigheid der inhuldiginge ſtondt te beginnen. Voor het grootſte gedeelte der buitenlandſche Ministers, die zich te Londen onthielden, waren met hun gevolg te *Windſor* om aanſchouwers te weezen van dit werk. Omtrent elf uuren kwam de Ceremonie-meester ons haalen, en bragt ons na de groote Kerk die tegen over het Kasteel ſtaat, hy geleidde ons door den buik van de Kerk, gantsch met menſchen vervuld, en wees ons plaatzen aan op hooge banken, die binnen het koor, waar de plegtigheid zou volbragt worden, aan alle zyden vast waren; en oudtyds geſchikt ſcheenen geweest te zyn voor de Geestelyken om 'er dienst te doen. De Dames van rang, die tot dit Feest genoodigd waren, wierden tusſchen de Ministers en Ridders geplaatst. Aan myne eene zyde had ik een oude, aan de andere eene jonge Dame, de laatstgemelde was zeer bevallig, in den *Franſchen* ſmaak keurlyk gekleed. Ik ſprak haar aan als een Vreemdeling, en maakte haar 't galantſte compliment dat ik kon, in der haast al myn *Engelsch* t'zamenroepende. Zy antwoordde my zeer beleefd in dezelfde taal, en hadt de goedheid om alles, wat myne nieuwsgierigheid verlang-

de

de te weeten, uit te leggen, uitgezonderd wat haar zelve betrof, en zy werd binnen kort het voorwerp dat myne aandagt meer trok en gaande hieldt, dan al de rest. Ik was dermaate ingenomen met myne Buurvryster, dat ik flegts met een vlugtig oog de groote Kerk en de cieraaden van dezelve beſchouwde. Egter ontdekte ik vierentwintig tapyten van onderſcheidene kleuren, die van het gewelfzel des koors afhingen, en waar op de wapens der tegenwoordig leevende Ridders geſchilderd waren, in den rang hunner aanneeming; voor 't altaar zag ik eene geopende grafkelder. Nauwlyks vroeg ik de onbekende Schoone de uitlegging van dit alles. Myne onoplettenheid kon haar genoeg doen bemerken dat ik geen oogen hadt dan alleen om haar te beſchouwen. Zy ſcheen 't ook met de daad te ontdekken, en verdubbelde haare beleefdheden;

De Juffers hebben dan, gelyk het ſpreekwoord zegt,
Een Geest, die 't manlyk hart als voor haar openlegt.

Het ſchynt, in de daad, dat die Geest haar alles in 't oor blaast, wat in 't hart der Heeren omgaat. Ik geloof, de Hemel vergeef het my, dat de heiligheid der plaatſe my niet zou hebben kunnen wederhouden, om haar de aandoeningen myner ziele te zeggen, indien de plegtigheid ons geſprek niet hadt afgebrooken.

De deuren van het koor werden geopend, en ik zag de Dienaars van de Orden, twee aan twee, binnen komen, zy waren in *Zwitſerſche* kleedye, met een hellebaard in de hand en een fluweele muts met roode pluimen op 't *hoofd*. Op hun volgden de Officiers der Orden, de Schildknaapen, en de Ceremonie-meesters, elk in zyn rang: daar naa kwamen de Ridders, ook aan paaren, tuſſchen hun de vier nieuwe aankomelingen geleidende. De jongſte Ridders gingen voor aan, en zy hadden allen de plegtigheids kleederen aan. Deeze kleeding is wit ſatyn, beſtaande in een ſoort van wambes, op zyn *Spaansch* gemaakt, en rolbroeken van dezelfde ſtoffe, witte kouſen en ſchoenen, een groote mantel van blaauw ſatyn met wit gevoerd, en vercierd met gouden kwasten en akers. De gouden Ridders-keten zet deeze kleeding luister by, gelyk ook de blaauwe Kouſeband, waar op met gouden en zomtyds ook diamanten letteren, de ſpreuk der Ridder-orden geleezen wordt: HONY SOIT QUI MAL Y PENSE. *Die erg denkt die vaare erg in 't hart.* De degen der Ridders hangt aan een gouden draagband,

band, hunne handſchoenen zyn met gouden franje omboord, in ſtede van een hoed draagen zy een zwart fluweelen muts, van vooren vercierd met een knoop van diamanten, en een groot bosch witte pluimen; hun hair hangt los of zy hebben *naturelle* pruiken op.

Zo ras alle de Ridders in het koor getreeden zyn, worden de deuren geſloten, en ieder hunner plaatst zich onder het kleed 't welk zyn wapen voert. De Graaf VAN RICHMOND en de Ridder ROBERT WALPOLE trokken myne aandagt boven allen, zy waren van de anderen onderſcheiden door hunne kloeke geſtalte en edele houding, en in 't algemeen maakte de kring dier Ridders eene allerheerlykſte vertooning. Men maakte een aanvang met het begraaven van de toerusting der vier overledene Ridders. Hunne rydrokken, degens, ſpooren en handſchoenen *enz.* werden, ſtuk voor ſtuk, door de twee oudſte Ridders, van de koor-deur na het graf gebragt, 't welk zich voor 't Altaar opdeedt, en waar in de Ceremonie-meester, dit alles nederleide. Dit heen en wederloopen duurde een langen tyd, en zou my zeer verveeld hebben, zo ik middelerwyl geene gelegenheid gehad hadt om myne Schoone over 't een en ander te onderhouden. Naa het ter aarde beſtellen van alle deeze dingen, riep de Opperſte Schildknaap, met luider ſtemme: *Sic tranſit gloria mundi*; *Zo gaat de roem der wereld voorby.* Waar op men overging tot het kleeden der nieuwe Ridders. Zy werden, de een naa den ander, tot voor 't altaar geleid, waar men de Regels der Orde las, welke zy beloofden te zullen onderhouden, de twee oudſte Ridders, door den Ceremonie-meester geholpen, deeden hun de kleederen aan, gordden het geweer op zyde, en booden hun de muts en handſchoenen aan. Zo dra zy gekleed waren, naderden alle de Ridders, ombelsden de nieuw aangekomene als Broeders in dezelfde waardigheid, en bragten hun vervolgens na de plaatſe waar de tapyten met hunne wapens hingen. Zo ras zy allen gezeten waren, dekten de oude en nieuwe Ridders hunne hoofden met de Ordensmutſen, en zaten eene kleine wyl in die houding. De deuren werden geopend, en de aanſchouwers gingen met alle haast uit de Kerk naa 't hof van 't kasteel, waar de Ridders wel haast ſtonden te komen, en by wyze van ommegang in de groote Ridderzaal te treeden; wy volgden, om de nieuwe Ridders, met hunne inhuldiging, geluk te wenſchen.

Kort daar naa kwam de Ceremonie-meester om ons in de

Eet-

Eetzaal te leiden, die zeer groot was, en aan alle zyden omringd met een gaandery, voor de toekykers. Ik wist het zo te ſchikken dat ik aan tafel naast de Schoone kwam, wier gezelſchap ik in de kerk genooten had. Ik ontdekte haar naam, zy was Mejuffrouw CH***L, Dochter des Generaals van dien naam. De Tafel was van honderd en twintig *Couverts*, grootsch aangerigt; en dewyl het ſmoorheet was, ſtrekte het tot een dubbeld vermaak voor de gasten, dat het drinken geheel niet vergeeten, maar trouwhertig waargenomen wierd. De vier nieuwverkoorene Ridders betaalden niet alleen het gastmaal; maar ook 't geene tot de reis behoorde; my werd verzekerd dat het hun elk, hoofd voor hoofd, op meer dan twee duizend Ponden Sterlings te ſtaan kwam.

Alle de Ridders waren in 't midden aan de eene zyde van de tafel geplaatst naar den rang des ouderdoms: zy hadden hunne plegtigheids gewaaden nog aan. Naa dat ik tot omtrent het eindigen van den maaltyd den geheelen dag my vermoeid hadt om myne Schoone in de *Engelſche* taal te onderhouden, en eenige aartigheden, in die my ongewoone ſpraake, te zeggen; ſtond ik verbaasd als ik hoorde, dat zy het *Franſch* vry beter ſprak dan ik. Dit bragt my in het denkbeeld of ze niet wel eene *Franſche* Juffrouw mogt weezen; maar zy hielp my uit den dut met te zeggen dat haar Vader, de Generaal, haar te *Parys* hadt doen opvoeden, als mede dat zy nog korts van daar hier te lande gekomen was. Deeze ontdekking maakte het zamenſpreeken voor my veel gemaklyker, en ik zou 'er nog meer genots van gehad hebben, indien ze niet geſchied was omtrent dien tyd dat de tafel werd afgenomen. Toen bevond ik my in de naarſte verlegenheid en liep het grootſte gevaar, dat ik oit myn leeven geloopen heb. — 't Is, naamlyk, by dus eene plegtigheid, gebruiklyk, dat de Ridders de tafel, met alles wat 'er op is, aardwerk, meſſen, vorken, glazen, tafellakens en ſervetten, aan het volk ten buit geeven. Het teken tot het mogen weghaalen van dit goed was een weinig te vroeg gegeeven, en eer dan alle de gasten de eetzaal ontruimd hadden. Ik was onder de ongelukkigen, die wat te lang ſtand hielden; en zag, in een oogenblik, de buitgierige menigte op my en myne Schoone Gezellinne aankomen, met een drift, die ik met geene mogelykheid kan beſchryven. Duizend armen waren uitgeſtrekt om braaf wat te krygen, en wy ſtonden deeze roovers in den weg. Mejuffrouw CH***L gaf een harden ſchreeuw, wy be-

bevonden ons van alle zyden omcingeld, konden voorwaards komen, noch achterwaards wyken, alles wat ik doen kon was haar in myne armen neemen, en met myn rug tegen een der kolommen van de gaandery te ſtaan. Wy liepen twintig maal gevaar van plat gedrukt te worden, of te verſtikken, tot in 't einde de Helbaardiers, 't gevaar ziende, waar in wy ons bevonden, te onzer hulpe toeſchooten, en naa omtrent een vierendeel uurs arbeidens ons uit dien ſchriklyken toeſtand hielpen. In 't midden van myne verlegenheid kon ik my niet genoeg verwonderen over de vaardigheid met welke alles geroofd en weggevoerd was. Ik zag nimmer zulk tafel-afneemen. Naa myne verloſſers ryklyk beloond, en de Schoone verſchrikte half dood in eene kamer gebragt te hebben, ging ik een weinig alleen om wat te bedaaren.

Omtrent zes uuren 's avonds gingen wy weder na 't kasteel, waar wy een zeer talryk en aanzienlyk gezelſchap vonden. Het bal werd ſchielyk geopend. Ik zogt onder de menigte myne Schoone, en het duurde niet lang of myne oogen hadden het geluk om haar te zien. Wanneer men genoeg Menuets gedanst heeft, en de Contre-dansſen beginnen, is het in *Engeland* de mode terſtond een dansgenoot uit te kiezen, die den naam heeft van *Partner*, en die den geheelen avond, met uitſluiting van alle anderen, met u danst. Ik gebruikte al myne welſpreekenheid om Mejuffrouw CH***L te doen begrypen, dat het lot zelve ons tot *Partners* geſchikt hadt, zy wilde zich tegen de ſchikkingen van het lot niet aankanten; en ik had het genoegen om met haar, tot laat in den nagt, te danſen. 's Anderen daags keerde ik weder na *Londen*, voldaan over alles wat ik gezien had; en boven al wegens myne beminnelyke Gezellinne.

Ik heb de eer om te zyn *enz.*

BERICHT.

De heuſche Aenmerkingen van den Heer ..... zyn ons wel geworden, en danklyk aangenomen; 't zou ons aengenaem zyn, indien wy de gelegenheid hadden van hem te kunnen beſchryven, om hem deswegens iets nader te konnen melden.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *Augustus* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 10	29. 10½	29. 11	66	71	64	Z W	W	W	Held. dond.
2	— 10½	— 10*	— 9½	69	61	60	—	Z	Z	Do. ha. ſtre.
3	— 8½	— 8	—	66	68	62	Z	—	W	Buyig.
4	— 10	— 10	— 10½	66	70	62	W	W	—	Helder.
5	— 11½	30. 0	30. 0	68	72	67	—	—	—	— bet. no.
6	30. 0	— —	29. 11½	67	70	65	Z W	Z: W	Z W	Betr. regen.
7	29. 10½	29. 11	— 10½	64	64	59	W	W	W	Buyig
8	— —	— 11½	30. 0	59	62	59	—	N W	N W	— wind.
9	30. 0½	30. 1	— 1	62	67	59	N W	W	W	Helder.
10	— —	—	— 0½	62	70	60	W	—	—	Reg. held.
11	— 0	— 0	—	65	71	62	—	—	N	Helder.
12	— 0½	— 1	— 1½	65	69	64	O	O	O	—
13	— 2	— 2	—	67	71	67	—	—	—	—
14	— 1½	— 0½	— 0	67	75	67	—	—	—	—
15	29. 11	29. 10½	29. 10	68	70	64	—	—	Z O	Buyig.
16	— 10	— 9½	— 9	68	75	69	Z O	Z O	—	— held. we.
17	— 8¼	— 8	— 8	70	75	68	O	Z	Z	— — — —
18	— 8½	— 8¼	— 8¼	69	75	66	Z t W	Z t W	Z t W	Hel. don. re.
19	— 9½	— 10½	30. 0	66	68	63	W	W	W	Buyig.
20	30. 0	30. 0	29. 11	65	72	66	—	—	Z W	Held. betr.
21	29. 9½	29. 9	— 9	68	76	62	Z t W	Z t W	Z t W	Buyig.
22	— 10	— 9½	— 8½	63	72	62	W	Z W	Z W	Helder.
23	— 7½	— 7	— 7½	63	63	62	Z W	—	—	— dond. re.
24	— —	— 8	—	64	67	60	—	—	—	Buy. dond.
25	— 8	— 9½	— 10	64	65	59	W	N W	N W	—
26	— 10	— 10	— 10¼	62	63	58	N W	—	—	—
27	— 10½	— 11	30. 0	60	64	58	—	—	N	Hel. wo. hel.
28	— 11½	— 11½	29. 11	61	64	59	N	N W	Z O	Wolk. held.
29	— 10½	— 10½	— 10½	60	68	58	O	O	O	Helder.
30	— —	—	— 11	60	69	61	—	Z t O	Z t O	— betr. hel.
31	— 11	—	— 9	64	66	64	Z O	—	—	Betr. regen.

Hoogſte Barometer d. 30. 2
Laagſte Barometer d. 29. 7
} middelb. d. 29. 10½

Hoogſte Thermometer gr. 76
Laagſte Thermometer gr. 58
} middelb. gr. 67.

* Den 2den 's middags, omtrent ten een uuren, hadt men alhier een zwaare Onweersbui, verzeld van Donder, Plasregen en Hagel, dezelve viel op zommige plaatſen zeer groot, daar onder vierkante ſtukken Ys, ter grootte van een duim, en wel het allermeest aan de noordwestzyde van deeze Stad.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DEN ARBEID DER ISRAELITEN IN EGYPTEN, EN DE STRAFFEN DOOR DAVID DEN AMMONITEN AANGEDAAN.

EEn ieder, die niet geheel onkundig is in de Geſchiedenisſen der *Hebreeuwen*, weet, dat zy, geduurende hunne gevangenisſe in *Egyptenland*, tot eenen zeer zwaaren en harden arbeid verweezen, en op 't hardst en onmenschlykst behandeld wierden. Inzonderheid drong men hun tot het maaken van Tichelſteenen. — Uit dit werk, hun opgelegd, hebben bedillers der Gewyde Oudheid eene zwaarigheid tegen MOSES verhaal ontleend, en aangemerkt, dat men in *Egypten* zo weinig houts vindt dat het nauwlyks kan toereiken om de noodwendige geryflykheden des leevens te vervullen, en het dus tegen allen ſchyn van waarheid aanloopt, dat zy, in dat Land, tot den arbeid van 't werken aan Steenovens zouden gebruikt weezen.

't Is den beſtryderen van de waarheid der H. Geſchiedenisſen meermaalen gebeurd, dat zy door 't bybrengen hunner zwaarigheden hunne onkunde aan de gebruiken der Ouden duidelyk toonden, en dit zal hier ook hun geval weezen. Zy meeten, 't geen in andere Landen gebeurt, met den maatſtok der by hun bekende gebruiken, en laaten zich, daar ze anderszins zo op het zonderlinge geſteld zyn, medeſleepen door algemeen aangenomene gevoelens. Volgen wy deeze dan heeft men in *Egypten*, gelyk tegenwoordig by ons geſchiedt, de Tichelſteenen gebakken in Steenovens met een zeer groot vuur; maar dit is een misſlag. PERRAULT verzekert, volgens VITRUVIUS, dat de Ouden hunne Tichelſteenen niet in ovens bakten, dat de *Grieken* en *Romeinen* ze alleen in den zonneſchyn lieten droogen, en ze, naa verſcheiden jaaren droogens, eerst gebruikten; als mede dat de muuren van wel gedroogde Steenen gebouwd het best beſtand waren tegen 't geweld des tyds.

Indien dit by de *Grieken* en *Romeinen* in gebruik was, mag men het met veel reden aan de Oosterſche Volken, de *Babiloniers* en *Egyptenaaren* toeſchryven. Elk weet dat het

in *Egypten* zeer weinig regent, uit welken hoofde men daar nog te beter de moeite, van de ſteenen te bakken, kan uithaalen. In 't Boek *Exodus* (*) leezen wy dat *Pharao*, om den arbeid der *Israëliten* te verzwaaren, den Aandryveren onder 't volk beval, *Gy zult voortaan deezen lieden geen ſtroo meer geeven, tot het maaken der Tichelſteenen als gisteren en eergisteren, laaten ze zelfs heenen gaan en ſtroo voor zich zelven verzamelen.* Men moet zich niet verbeelden dat dit ſtroo moest dienen om de Steen-ovens te ſtooken tot het droogen der Tichelſteenen. Dit ſtroo gebruikten zy tot een geheel ander einde, 't werd in het leem ingewerkt, en met het zelve vereenigd. Deeze byzonderheid vermeldt VITRUVIUS en zyn Uitlegger, als hy ſchryft. „ De Ouden gebruikten ongebakken ſteenen, maar lieten ze vyf jaaren voor het verwerken, droogen, ze waren met hooi en ſtroo doorkneed (†). De Ridder CHARDIN, merkt in zyne Reizen aan, dat de Steenen in *Perſie* gemaakt worden in houten vormen, acht duimen lang, zes breed en twee en een half dik. De werklieden trappen het leem met de voeten, onder dit leem is doorgaans gehakt ſtroo gemengd; dewyl dit te meerder ſteevigheids aan de ſteenen geeft, en ze langer doet duuren. Vervolgens kneeden zy het met de handen, en laaten ze in een bak met water en zeer fyn gemaalen ſtroo weeken. Daar op neemt men ze uit de vorm en laat ze droogen, 't welk ſlegts twee of drie uuren duurt, wanneer ze opgenomen en op elkander gezet worden om verder te droogen (§)".

Volgens VITRUVIUS en zyn Uitlegger zyn de Gebouwen van Tichelſteenen, dus op de wyze der Ouden gemaakt, ſterker dan die van anderen ſteen zyn opgehaald. Doch de Heer SHAW tekent in zyne Reizen een geval aan, 't welk niet zeer tot lof ſtrekt van deeze Tichelmaakery, als hy ſchryft. „ Het regent zelden in deeze Landen; doch wanneer ik in het jaar 1727 te *Tozer* was, viel 'er een kleine ſtofregen, die twee uuren aanhieldt, maar des niet tegenſtaande zeer ſlegte gevolgen hadt; dewyl 'er verſcheide huizen door beſchadigd wierden; deeze huizen, gebouwd van Palmboomen-hout en Tichels in den zonneſchyn gedroogd, konden de vogtigheid niet wederſtaan. 't Is zeker dat, indien de regen zwaarder of van langer duur geweest was, de geheele ſtad in een klei-

(*) *Exod.* V: 7. (†) PERRAULT ſur VITRUVE, p. 43.
(§) CHARDIN *Voyages.* Tom. IV. p. 230.

„ kleihoop zou omgekeerd zyn (*) ". Doch 't kan zeer wel weezen dat de aarde daar omſtreeks niet goed is, of dat de Inwoonders de kunst van de Steenen te maaken niet wel verſtaan, of ze niet lang genoeg voor 't verwerken laaten droogen.

Wat hier van ook zyn moge, de bygebragte getuigenisſen zyn genoegzaam om te toonen dat het zeer waarſchynlyk is, dat de *Israëliten* tot het Tichelmaaken in *Egypten* geene ovens, die veel vuurs noodig hadden, gebruikt hebben: waar door de ingebragte zwaarigheid geheel vervalt. —— Maar hun arbeid op deeze wyze verklaard zynde, ſchynt eene nieuwe zwaarigheid te behelzen: men zal ligt zeggen, wat reden is 'er om den arbeid der *Israëliten* als zo zwaar te beſchryven, gelyk de Schriftuur doet; leem met gehakt ſtroo te bearbeiden, zonder aan heete vuuren bloot geſteld te weezen, is niets meer dan een wel draaglyk werk.

Het inzien der geſchiedenisſe zelve zal deeze zwaarigheid gereedlyk uit den weg ruimen: de hardheid, met welke zy geplaagd wierden in dit werk, beſtondt, voor geen gering gedeelte, in de groote menigte van Tichelſteenen, die zy dagelyks moesten maaken, op ſtraffe van zwaar mishandeld te worden. Daar benevens eischte het bereiden van het Leem veel tyds, en HERODOTUS vermeldt ons eene omſtandigheid by 't maaken der Tichelſteenen in *Egypten*, welke dien arbeid daar moeilyker doet worden dan elders, hier in beſtaande, dat het bewerken en vryven van het Leem met de handen geſchiedt (†). Wyders beſtondt de hardheid der aandryveren van dit geplaagde Volk in hun den noodigen voorraad van ſtroo te weigeren, zonder iets te verminderen van het aantal der Tichelſteenen van hunne handen dagelyks gevorderd. Zy vonden zich, door deeze weigering, genoodzaakt in het veld te gaan en misſchien zeer verre omtezwerven om eenig ſtroo te zoeken. Hier door werd natuurlyk veroorzaakt, dat zy, die aan den arbeid bleeven, by 't verminderen van hun getal, genoegzaamen voorraad van ſtoffe misten, en dus in de onmogelykheid waren om de gezette taak, welke men niet wilde verzagten, af te werken. De onmenschlyke hardheid der Aandryveren van *Pharao* ſloeg, wegens het niet volbrengen van eenen onmogelyken arbeid, de Amptlieden der kinderen *Israëls*, terwyl deeze harde taal die ruwe behan-

de-

(*) SHAUW *Voyages*. Tom. I. p. 285.
(†) HERODOTUS Lib. II. Cap. 36.

deling vergezelde. *Waarom hebt gy uw gezette werk niet voleindigd, in 't maaken der Tichelſteenen, gelyk te vooren, alzo ook gisteren en heden.* (*) Waar by nog kwam dat toen de Amptlieden der kinderen *Israëls* tot *Pharao* gingen om hunne regtmaatige klagten in te brengen, zy dit beſchimpend antwoord ontvingen. *Gylieden gaat ledig, ledig gaat gy, daarom zegt gy. Laat ons gaan, laat ons den Heere offeren. Zo gaat dan nu heenen, arbeidt; doch ſtroo zal u niet gegeeven worden, evenwel zult gy het getal der Tichelſteenen leeveren.* (†) Zodanig een verwyt van luiheid, te midden van eenen zwaaren arbeid, maakt dezelve ondraaglyk.

Ter gelegenheid van deezen arbeid der *Israëliten* in *Egypten* kunnen wy niet nalaaten, met een kort woord tegen te gaan de beſchuldiging van eene meer dan *Pharaoſche* hardheid, door den Heer BAYLE Koning *David* ten laste gelegd, ten opzigte van de *Ammoniten*. In het IIde Boek van *Samuel* XII vs. 31. leezen wy dat die Vorst het volk, dat in *Rabba* der kinderen *Ammons* was, uitvoerde, *en onder zaagen, onder yzere dorſchwagens, en onder yzeren bylen leide, en door den tichelovен deedt doorgaan.* Schriklyke wreedheid! Alleronmenschlykſte behandeling! indien dit het bedryf des Konings was, of zulks, op zynen last, geſchiedde. Maar de Hoogleeraar DANZ heeft in een ſtukje, 't welk ten tytel voert, *Davidis in Ammonitas devictos mitigata crudelitas*, of, *de wreedheid van David, aan de overwonnen Ammoniten gepleegd, verzagt*, dit ſtuk in een geheel ander licht doen voorkomen; met aan te toonen, dat deeze ſpreekwyzen, tot nu toe in eenen lydelyken zin overgezet, in eenen bedryvenden zin moeten worden opgenomen; zo dat David de *Ammoniten* in ſtede van *ze onder zaagen te leggen*, hun deedt zaagen, in ſtede van *ze onder yzeren dorſchwagens te leggen*, hun yzeren dorschwagens over de velden liet trekken; in ſtede van *ze onder yzeren bylen te leggen*, met den byl deedt hakken, en in ſtede van *ze door den Tichelovен te doen gaan*, in Tichelmaakeryen liet arbeiden. Kan deeze vertaaling ſtreek houden, zo lost ze de handelwyze van Koning *David* vry beter op dan eenige andere verſchooning, tot nog bedagt om die anders allerbarbaarſchte handelwyze te verzagten en te vergoelyken.

(*) *Exodus* V: 14. (†) *Exod.* V. 17. 18.

OORDEEL-OUDHEID-EN NATUUR-KUNDIGE VERHANDELING, OVER DE REUSEN.

WY onderneemen het in deeze Verhandeling om de *Reuſen* te beſtryden, en de langgekoesterde begrippen van derzelver beſtaan in ouden tyde, tegen te gaan; ſchoon wy ligt voor uit zien dat het veel werks zal inhebben de diepgewortelde vooroordeelen, magtige *Reuſen* in de daad, te overwinnen, wagen wy egter den kans, en hoopen, ten minſten by de zodanigen, die aan reden uit een gezonde Oordeel-Oudheid-en Natuur-kunde afgeleid, gehoor willen leenen, gelukkig te zullen ſlaagen. — Welk eene onderneeming denken mogelyk zommigen? Leezen wy niet op verſcheide plaatſen der gewyde Geſchiedenisſe van *Reuſen*? Vinden wy daar in eeniger verbaazende grootte niet beſchreeven? Zal men dan het gezag der Heilige Schryveren in twyfel trekken? en de uitleggingen veeler vermaarde Mannen wraaken? Dit laatſte zullen wy moeten doen om den zin der Schriftuure, zo als ons dezelve in 't oorſpronglyke voorkomt, op te leeveren; en dus wel verre van het gezag dier Schryveren in twyfel te trekken, zullen wy onze poogingen aanwenden, om 't geen zy verhaalen, in een helder licht te ſtellen.

Te willen lochenen dat 'er enkele menſchen van eene meer dan gemeene langte geweest zyn, en ook nog beſtaan, was de Ondervinding voor Leugenaresſe verklaaren. — Desgelyks zou men haar tegenſpreeken, indien men beweerde dat het eene volk in kloekheid van geſtalte niet boven het andere uitmunt. Zo gingen de *Duitſchers* in ouden tyde de volken van *Italie* ver te boven, waarom TACITUS ze noemt, *homines immenſæ proceritatis*, dat is, *menſchen van eene onmeetbaare of verbaazende grootte*. En wie weet niet dat de *Noordſche* Volken, de *Laplanders* en *Samojeden*, by voorbeeld, veel kleinder zyn, dan de Inboorelingen van gemaatigder Lugtſtreeken? Maar het komt 'er in deezen voornaamlyk op aan, of 'er immer eenig Volk geweest is van eene zo Reusagtige geſtalte, als men in 't algemeen wil, die drie vier of meermaalen, de langte van een gemeen Mensch, te boven gingen. Dit te onderzoeken zal dan ons eerſte werk zyn: waar op wy vervolgens eenige aanmerkingen over zeer groote Menſchen zullen bybrengen, en het waare van het valſche ſchiften.

Het oudſte waar wy, volgens veeler denkbeeld, van *Reuſen* leezen is in het 1 Boek van *Moſes*, Hoofdſt. VI vs. 4. waar de woorden in onze gewoone vertaalinge luiden: *In die dagen waren 'er* Reuſen *op der aarde en ook daar naa, als Gods Zoonen tot de dogteren der menſchen ingegaan waren, en zich [kinderen] gewonnen hadden; deeze zyn de geweldigen, die van ouds geweest zyn mannen van naame.* Het woord *Nephilim*, hier door *Reuſen* vertaald, merken Taalkundigen aan, dat veel eer *Geweldigen*, *Sterken* betekent, en wel zodanigen, die zich op rooven en ſtroopen toeleiden; 't welk zeer wel ſtrookt met het laatſte gedeelte dier plaatſe, waar ze genoemd worden, *mannen van naame die van ouds geweest zyn*, of *mannen reeds van over langen tyd berugt.* Waar uit dan geenzins volgt dat dit een geſlacht was van meer dan gemeene grootte van eene Reuſen *geſtalte*: want dan zou die benaaming veel eer aanduiden, de bezigheid dan de kloekheid van hoogte dier Mannen. De benaaming van *Gods Zoonen*, waar over onder de Uitleggeren zo veel geſchils is, doet niets ter zaake; zy betekent waarſchynlyk niet meer dan *Grooten*, *Magtigen* deezer aarde.

Brengt iemand hier op in dat dit zelfde woord voorkomt in de beſchryvinge die de Beſpieders van het land *Canaan* geeven wegens de menſchen daar gezien, als zy zeggen *Num.* XIII. vs. 33. *Wy hebben daar* Reuſen *gezien, de Kinderen* Enaks, *van de* Reuſen, *en wy waren als Springhaanen in onze oogen, alzo waren wy ook in hunne oogen.* Wy merken daar op aan: dat dit zeggen alle de kenmerken heeft van bloohartigheid en vreeze, gelyk het geheele berigt, 't welk zy medebragten: *wy zullen*, is hunne taal, *tegen dat volk niet kunnen optrekken; want het is ſterker dan wy — de ſteden zyn vast en zeer groot; — het land waar door wy doorgegaan zyn, om dat te verſpieden, is een land 't welk zyne inwoonderen verteert, en al het volk, 't welk wy in 't midden van 't zelve gezien hebben, zyn mannen van groote langte*; waar op zy de reeds bygebragte woorden laaten volgen, om het kwaade gerugte, 't geen ze den kinderen van *Israël* wegens het verſpiedde land bragten, nog erger te maaken: 't geen byzonder zal klemmen, wanneer wy de reeds gemelde betekenis van het woord *Nephilim* hier plaats geeven, die door het bygevoegde van de *Kinderen Enaks*, volgens zommiger aanmerking, verſterkt wordt: alles wat men uit dit getuigenis kan opmaaken, is niets meer dan dat de Inwoonders van het Land *Canaan* in 't algemeen kloeker van geſtalte waren dan de *Israëliten*, zonder dat daar uit eene

Reu-

Reusagtige grootte volgt. De vrees vergroot de voorwerpen buiten maate, en gebruikt, wanneer zy spreekt, veelal grootspraake, als hoedanig wy de gelykenis der *Springhaanen*, van hun bygebragt, hebben aan te merken (*).

Een andere benaaming, door de onzen *Reusen* vertolkt, is die van *Rephaim*; ze komt voor *Deut.* II. vs. 10, 11. *De* Emim *woonden te vooren daar in, een groot, en menigvuldig, en lang volk gelyk de* Enakim, *deezen werden ook voor* Reusen *gehouden als de* Enakim, *en de* Moabieten *noemden ze* Emim: en wederom vs. 20. *Dit werd ook voor een Land der* Reusen *gehouden; de* Reusen *woonden te vooren daar in; en de* Ammoniten *noemden ze* Zamzummim: desgelyks in het III. H. vs. 11 en 13. *Want* Og *de Koning van* Basan, *was alleen van de overigen der* Reusen *overgebleeven — de gantsche landstreeke van* Argol, *door 't gansche* Basan, *werd genoemd der* Reusen *land.* Vergelyk deeze laatst aangehaalde plaats met *Josua* XII. vs. 4. en XIII. vs. 12. En voeg hier by *Gen.* XIV. vs. 5. *Zo kwam* Kedor-Laomer *in het veertiende jaar, en de Koningen, die met hem waren, en sloegen de* Rephaim *in* Asteroth Karnaim, *en de* Zuzim *in* Ham, *en de* Emim *in* Schave Kiriathaim.

Hier hebben wy verscheide benaamingen, die veelen op de *Reusen* t'huis brengen, laaten wy dezelven nagaan, en met die van *Rephaim*, als door onze Vertaalders *Reusen* overgezet, schoon ter laatst aangetoogene plaats onvertolkt gelaaten, beginnen. De beuzelende Rabbynen, willende bewyzen dat MOSES van *Reusen* gesprooken heeft, zeggen dat het woord *Rephaim* in den *Hebreeuwschen* oorsprong betekent, *iemand verzwakken, schrik aanjaagen, verwoesten*, nu elk deezer betekenissen past zeer wel op de *Reusen* en gevolglyk vermeldt MOSES van *Reusen*; daarenboven, voegen zy 'er nevens, geeft dit woord in zynen oorsprong *de dooden* te kennen, nu is het algemeene gevoelen der volken, dat onder de dooden schimmen van eene meer dan gewoone grootte gevonden worden; en dus kon de H. Schryver, van eene Reusagtige gestalte willende spreeken, zich van geen beter woord dan *Rephaim* bedienen.

Doch wie bemerkt de belachlykheid van deeze laatste reden

(*) Dergelyk eene vergrootende gelykenis vinden wy AMOS II. 9. *Ik daar en tegen heb den* Amoriter *voor hun lieder aangezigte verdelgd, wiens hoogte was als de hoogte der* Cederen, *en hy was sterk als de* Eiken: *maar ik heb zyne vrugt van boven, en zyne wortels van onderen verdelgd.*

den niet? en hoe dwaas het doorgaans is taalkundige afleidingen te hulp te neemen, om den zin van een eigen naam te bepaalen? Dewyl, by voorbeeld, *Elizabeth*, volgens zommiger aanmerking, in 't Hebreeuwsch, *Blank als een Lelie* betekent, zal iemand, om die rede, durven ſtaande houden dat de Moeder van JOANNES DEN DOOPER, niet blond of bruin was, of dat allen die deezen naam draagen in blankheid die bloem gelyken. Wat zou men zeggen van iemand, die vervuld met het denkbeeld van 't groote *Colosſus* beeld, het opſchrift van Paulus Brief aan de *Coloſſenſen*, vertaalde de *Brief van Paulus aan de Reuzen.* —— Wil men egter ter bepaalinge van de betekenis diens naams de afleiding volgen, en daar in iets ſtellen, de voorſtanders van het *Reuſen geſlacht* zullen 'er niets by winnen: want een volk kan zeer wel *verſchriklyk*, *ontzaglyk* en *verwoestend* zyn, door dapperheid, wreedheid, bedrevenheid in den oorlog enz. zonder dat het eene Reusagtige grootte bereikt, en dus zal deeze benaaming met de eerstgemelde *Nephilim* overeenkomen.

Het woord *Zuzim*, zeggen de Rabbynen, betekent de bovenpost van een deur, en dan veronderſtellen zy dat de deuren der huizen van dat volk zeer hoog geweest zyn, en dat de *Zuzim* in hoogte dezelven evenaarde. Maar ongelukkig woonde dit volk in *Arabie* in ſpelonken en tenten, zo dat de hooge deurposten der huizen, van waar men wil dat hun naam ontleend is, onder hun geen plaats hadden. Of, indien men anderer meening volgt, zo moet het woord *Zuzim* niet voor een' byzonderen volks naam gehouden, maar door *ſterke volken* overgezet worden.

Wat *Emim* betreft, de afleiding der Rabbynen om 'er *Reuſen* van te maaken is van even veel gewigts als de reeds gemelde, zy brengen naamlyk by, dat het woord *Emim* zo veel zegt als *ſchrik*, en gevolglyk waren de volken, met dien naam beſtempeld, *Reuſen.* Dat het woord die betekenis hebbe is zeker; maar het gevolg ziet een ieder dat zo kreupel gaat als dat van *Rephaim.* Was *Achilles*, dewyl hy zo veel ſchriks aanjoeg, een *Reus*? veele andere oorzaaken van verſchriklykheid zyn 'er voorhanden, gelyk wy 'er zo even reeds eenige opnoemden.

Geene benaaming is 'er eindelyk, die meermaalen voorkomt, en het denkbeeld van *Reuſen* verwekt, dan die van *Enakim*: doch Taalkundige Mannen hebben voorlang opgemerkt, dat dit niet zo zeer een eigen naam is, een Reuſen geſlacht van *Enak* afkomſtig betekenende, als wel dat

het

het aanduidt eene zekere leevenswyze, waar van *Enak* de eerſte inſteller was: dat men dit dus te verſtaan hebbe zal vry klaar blyken uit de reeds aangetoogene plaats, *Num.* XIII. vs. 33. *wy hebben daar de Reuſen* (Nephilim) *gezien, kinderen* Enaks, *van de* Reuſen (Nephilim); want wil men de *Enakim*, even als de *Nephilim*, voor een Reuſengeſlacht houden, en ze niet aanmerken voor booze, roofgierige, ſtroopende menſchen, zo moet 'er behalven het gezin van NOACH, uit den Zondvloed, een Stamhouder van dat geſlacht overgebleeven zyn. 't Geen aanloopt tegen het duidlyke getuigenis der Schriftuure; en beter ſtrookt met het geen de *Turken* beuzelen van den Reus *Og*, ten welken opzigte KIRCHERUS, uit het Arabiesch dit vertelzeltje vertaald heeft. „ De Reus *Og* leefde voor en naa den Zond„ vloed, hadt een onverzoenlyken haat tegen *Noach*, dien „ hy ook altyd zogt te dooden, en *Noach* niet magtig „ zynde een zo groot mensch tegen te ſtaan, verborg „ zich in de holen der bergen, daar de Reus niet in kon „ komen. Het is eens gebeurd dat de Reus *Noach* vervolgen„ de, en niet konnende agterhaalen, zo trok hy zyn baard „ uit, en wierp dien *Noach* agter na, welke baard aanſtonds „ het omliggende land als een Cederbosch heeft bezet, „ zynde ieder hair als een Cederboom, waar van *Noach* „ de Ark heeft gemaakt". Deeze Reus werd ook gezegd zo groot geweest te zyn, dat hy ten tyde des Zondvloeds, *Noachs* Ark zoekende, niet dieper dan tot de knien in 't water ſtondt, en, hongerig zynde, zo ving hy walvisſchen, braadde ze by de zon, en ſlokte ze op (*). Dan laaten wy dergelyke beuzelingen met rede belachende, geene begrippen omhelzen, die ons tot het ſtellen van iets zodanigs, om ze ſtaande te houden, zouden brengen.

Men brengt hier mogelyk, als geene geringe zwaarigheid, in, tegen 't geen wy dus verre wegens het Reuſengeſlacht gezegd hebben, dat de H. Schrift nogtans met naame een der *Reuſen* (*Repbaim*,) noemt, en de vervaarlyke grootte daar van opgeeft; immers leezen wy *Deut.* III. vs. 11. *Want* Og, *de Koning van* Baſan, *was alleen van de overige* Reuſen *overgebleeven, ziet, zyne bedſtede, zynde een bedſtede van yzer, is ze niet te* Rabba *der Kinderen* Ammons? *negen ellen is haare langte, vier ellen haare breedte, naar eens mans elleboog.* Hier op dient ten antwoord, dat uit deeze plaats de ongemeene langte der *Repbaim* geenzins

(*) KIRCHERUS *Onderaardſche Wereld*; II D. bladz. 57.

zins blykt: dat hier alleen de langte der bedſtede van den Koning *Og* beſchreeven wordt, eene langte, waar uit wy wel mogen afneemen dat *Og* zeer groot geweest is; maar zeker kleinder dan de maat der bedſtede, hier geboekt. Het kan ook wezen, gelyk de geleerde CLERICUS aanmerkt, dat deeze Koning zyne bedſtede veel grooter heeft laaten maaken dan noodig was, om daar door den nakomelingen een ontzaglyk denkbeeld van zyne grootte te geeven; welke kunstgreep de trotshartige ALEXANDER, wanneer hy uit de *Indien* te rug keerde, gebruikte, volgens het getuigenis van DIODORUS SICULUS en Q. CURTIUS, op dat men een groot gevoelen zou hebben van de manſchap, welke hem op dien togt vergezeld hadt, zynen voetknegten belastende dat zy in de legertenten de bedſteden veel grooter zouden maaken dan noodig was (*).

By deezen *Og* zal men ongetwyfeld *Goliath* voegen, wiens maat in de H. Schrift wordt opgegeeven met deeze woorden: *zyne hoogte was zes ellen, en één ſpanne*. 1 Sam. XVII. vs. 4. Dan, gelyk wy het beſtaan van enkele zeer groote Menſchen niet ontkend hebben, zo loochenen wy ook deeze grootte niet, aan der Philiſtynen Kampvegter toegeſchreeven; en deeze nagaande, zullen wy ook mogelyk een beter begrip vormen van Koning *Og*. Wy zullen ons niet inlaaten over de verſchillen der Geleerden over de langte der *elle* en *ſpanne*, in de H. Schrift genoemd, ter aanduidinge van *Goliaths* langte, alleen merken wy aan, dat, volgens de gemaatigdſte begrootingen, *Goliath* een weinig meer dan elf *Rhynlandſche*, en dus ruim twaalf *Amſterdamſche* voeten gehaald hebbe: waar van mogelyk de langte des Konings *Og* niet veel verſchilde: in aanmerkinge genomen zynde hoe veel men de bedſteden door-

(*) In het jaar 1678 zondt men van *Konſtantinopelen* na *Weenen* een tand, om dezelve aan den Keizer te verkoopen voor tweeduizend Ryksdaalders; men gaf voor dat ze, wegens haare grootte en oudheid, eertyds op veertigduizend guldens geſchat en gevonden was omſtreeks *Jeruſalem*, in een onderaardsch zeer wyd hol, waar men de begraafplaats van een *Reus* gevonden hadt, met dit opſchrift in Chaldeeuwſche Letteren: *Hier ligt de Reus Og*; waar uit men giste dit een tand te weezen van *Og*, den Koning van *Baſan*. Maar dewyl de omſtandigheden kenmerken van bedrog toonden, en de tand een Olyphants tand was, beval de Keizer dat ze weder na *Konſtantinopolen* zou gezonden worden. *Mel. d'Hist. Nat.* Tom. V. p. 84.

doorgaans langer maakt dan de menſchen, voor welken ze geſchikt zyn.

Naa dit alles behoeven wy geen woord te zeggen wegens het Reuſengeſlacht, waar van OVIDIUS zingt, noch wegens de Reuſen *Otbus*, *Ephialtes* en *Polyphemus*, in de *Odyſſea* van HOMERUS gedagt: en wy deeden onze Eeuw ongelyk, als wy ons ophielden met het wederleggen van het beſtaan der Reuſen van tweeënnegentig, honderd en twintig en vierhonderd voeten hoog, waar van men Historietjes vinden kan in de *Onderaardſche Wereld* van Vader KIRCHERUS, die, ſchoon niet geheel geneezen van de algemeene dwaaling, egter aartig ſpot met de voorbeelden van die allergrootſte ſoort, door hem opgenoemd, welker hoogte de hoogſte toorens zou evenaaren, „waar zou, „ zegt hy, een zo groot mensch kunnen woonen, waar „ hem kost verſchaft worden: dewyl heele kudden hem „ maar één dag zouden voeden? een Os zou maar een mond „ vol zyn, een bron of rivier maar een dronk; en waar „ mede zou zo een lichaam bekleed worden? een zeil van „ een ſchip zou maar een ſnuitdoek zyn, en vyftig zeilen „ te gaar genaaid zouden hem naauwlyks kunnen dekken. „ Heele boomen zouden hem niet anders dan dunne ſtokjes geweest zyn: wie zou zeker geweest hebben van „ een zo groot mensch? die in één reis zo wyd ſtapte als „ een gemeen mensch in vyftig, die met zyn vuist of voet „ heele huizen en muuren zou omverwerpen, heirlegers „ zou hy kunnen vellen als de maaijers het koorn afmaaijen (*)."

Langen tyd was die Vader in 't begrip geweest dat hy *Reuſentanden* bezat, en deeze worden nog hier en daar getoond ter overtuiginge van het ongeloof wegens het beſtaan der *Reuſen*; doch hy werd gelukkig uit deeze zyne dooling gered door den Markgraaf KAROLUS DE VENTIMIGLIA, die, wanneer hy van *Reuſenboenen* ſprak, en zo gezegde *Reuſentanden* vertoonde, begon te grimlachen, en zeide: „ Waarde Vader, meent gy ook in ernst dit Reu„ ſentanden te zyn?" Waar op KIRCHERUS betuigde dat de geloofwaardigheid der perſoonen, die ze hem vereerd hadden, hem derwaards doedt hellen; maar den volgenden dag overtuigde de Markgraaf hem, dat deeze tanden niet anders waren dan ſteenen, in die gedaante gegroeid, gelyk hy dit breedvoerig verhaalt in 't meer gemelde Werk.

De

(*) Zie KIRCHERUS als boven.

De Heer SLOANE merkt, ten opzigte van de zogenaamde *Reuſentanden* en *Reuſenbeenderen*, aan, hoe men, in 't algemeen mag giſſen, dat het tanden en beenen zyn van Olyphanten, Kazilotten, Rivierpaarden, of eenige andere beesten, ſchoon men uit de beſchryvinge niet vast kan bepaalen tot welk een Dier zy voortyds behoord hebben. De ondervinding wettigt deeze giſſing; dewyl ze getoond heeft dat veele tanden en beenderen, langen tyd voor die van *Reuſen* gehouden, na een naauwkeuriger onderzoek bleeken van gemelde of ſoortgelyke Dieren te zyn. 't Is niet lang geleeden, ſchryft hy, dat men my het geraamte der Voorvin van een Walvisch vertoonde, en dezelve wilde doen doorgaan voor het geraamte van een Reuſenhand. Ik heb in myne verzameling van Dieren en derzelver leden 't Wervelbeen van een grooten Walvisch; en zeker, indien men dit hadt willen aanmerken als 't Wervelbeen van een Mensch, en zich daar van bediend als een grondmaat, om 'er volgens alle de andere deelen van een menschlyk geraamte te bepaalen, ik geloof men zou 'er een Reus van maaken, die alle de Reuſen, waar van men leest, overtrof.

Overeenkomſtig met dit denkbeeld van den Heer SLOANE was reeds de bevinding van den geleerden PEYRESCH. In het jaar 1630 hadt een Heer, die zich toen te *Tunis* ophieldt, een geraamte van eene verbaazende grootte gevonden, en hem daar van eene zeer naauwkeurige beſchryving, benevens een der tanden, toegezonden; eenigen tyd daar naa werdt 'er te *Toulon* een leevende Olyphant vertoond, de Heer PEYRESCH liet dien op zyn Landgoed brengen, om met gemak en naauwkeurigheid dat dier waar te neemen, en wel onder anderen liet hy een der kiezen van den Olyphant in wasch drukken, en bevondt dat de vermeende Reuſentand, hem van *Tunis* gezonden, niets anders was dan een kies van een Olyphant.

Onze Leezers zouden het, met rede, kwalyk neemen, indien wy hun nog langer ophielden met meerder voorbeelden van opzettelyk bedrog, of ongelukkige mistasting in dit ſtuk, op te haalen. Wy hebben onze taak afgedaan als wy nog een en ander voorbeeld van meer dan gemeene langte bybrengen. De opmerkende KEISZLER vondt in het Keizerlyke Slot *Ambras*, niet verre van *Inſpruk* in *Tyrol* gelegen, de afbeelding van zekeren *Hans Brow*, geſchilderd in 't jaar 1550, toen hy in 't achtenveertigſte jaar ging, deeze zou, indien de Schilder niets daar by gedaan heeft,

ten

ten minſten de hoogte van *Goliath* bereikt en over de twaalf voeten lang geweest zyn. —— De Aartshertog FERDINAND VAN OOSTENRYK hadt eenen Trawant, *Aymon* genaamd, elf voeten hoog. By den Hertog JOHAN FREDERIK was, aan zyn Hof te *Hanover*, een Trawant, uit het Ampt van *Munden* afkomſtig, lang vier ellen en zes duim, gelyk zyn graffchrift uitwyst. —— De *Spaarwouder Reus*, *Klaas van Kyten*, die in het begin der veertiende eeuwe, zo men wil, geleefd heeft, en wiens maat aan de kerkmuur der oude Kerke te *Spaarwou* ſtondt opgetekend, haalde acht en een half voet *Rynlandſch*. — De vermaarde *Cajanus*, die in het jaar 1749 den 27 Febr. te *Haarlem* overleedt, en wiens afbeeldzel leevensgrootte te zien is in het groote Proveniershuis daar ter ſtede, is lang geweest acht voeten en negen duimen *Amſterdamſche* maat, dat is nagenoeg acht *Rynlandſche* voeten. — Een Reuſin, van omtrent zeven dergelyke voeten, vertoonde zich eenige jaaren geleden te *Amſterdam*.

BRIEF AAN DE UITGEEVERS DER N. VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Wel Edele Heeren!

MEt genoegen lees ik de van tyd tot tyd uitkoomende nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen, door Uw Ed. wordende uitgegeven; onder anderen las ik in No. 12. Eerſte Deel, op de 426ſte bladzyde van het Mengelwerk, eene ſpoedige genezinge door het gebruik van de Kina-Kina van eene gaande en koomende pyn onder en in het oog; en No. 1. Tweede Deel, op de 11de bladzyde, vond ik de genezinge van de tandpyn door de Zeilſteen. Het een en 't ander bragt my te binnen een geval, dat ik met myne eigene Huisvrouwe voor eenige jaaren gehad hebbe; zy was van haar tweede kind zwanger, en werdt eenige weken agter een zeer gemarteld door eene byna onverdragelyke kiespyn. Alles werdt in het werk geſteld om de Lydſter eenige verligtinge te bezorgen: doch vrugteloos. Ondertuſſchen merkte ik op, dat deeze kiespyn altyd op gezette tyden, eerst een weinig, dan van tyd tot tyd ſterker, kwam, en op gelyke wyze weder afging; waar op ik begreep dat dit ligtelyk een koortſige ſtoffe zoude konnen we-

weezen, waarom my dacht dat het gebruik van de *Cortex Peruv.* zeer dienſtig zoude zyn. Ik ſchreef hier over aan den Arts, welken ik gemeenlyk gebruikte, die ook myn begrip goedkeurde.

Waar op wy tot het gebruik van de gemelde Bast in poejers overgingen, met die gezegende uitwerking dat de kiespyn binnen weinige dagen geheel verdween.

Ik hebbe gemeend dit weinige aan Uw Ed. te moeten mededeelen, of het van eenige nuttigheid konde zyn (*).

Blyvende ondertuſſchen met agtinge,

Wel Edele Heeren!

Uw Eds. onbekende Vriend

4 August. 1768.

N. N.

(*) Wy hebben deezen Brief wel willen plaats geeven, zo, om dat hy ſtrekt tot bevestiging van 't gene wy aangaande den Koorts-bast hadden opgegeeven, als, om dat hy een dergelyk gebruik nog verder en tot meer gevallen uitſtrekt.

UITTREKZEL EENES BRIEFS VAN DR. WOLF, VAN WARSCHAU, AAN H. BAKER, F. R. S., WAAR IN BERIGT GEGEEVEN WORDT VAN PROEVEN MET VERSCHEIDE GENEESMIDDELEN, AAN WELKEN MEN DE BESTE UITWERKINGEN TOESCHRYFT IN GEVALLEN VAN DOLLE-HONDS-RAZERNY, AAN ELF PERSOONEN, DIE DOOR EEN DOLLEN WOLF GEBEETEN WAREN.

Warſaw, Sept. 26, 1767.

Myn Heer!

IN het midden van April 1767 werden in onze nabuurſchap zeventien menſchen, en zeer veel hoornbeesten, van een dollen Wolf gebeeten. Een van deezen, zynde een Officier, werdt den zelfden dag hier gebragt, en de gewoone behandeling, door bekwaame Genees- en Heelmeesters aan hem te werk geſteld; hy gebruikte ook de Koorts-bast en Kamfer. Hy bleef wel tot de zevende week, wanneer hem de Watervreeze overkwam, en hy in vier dagen ſtierf.

Elf van de anderen kwamen tot my op den negenden dag.

Hunne

Hunne wonden werden alle diep ingekerfd, zorgvuldig uitgewaſchen en bevogtigd met Azyn, Zout en Theriaak, en opengehouden tot den tagtigſten dag, in de genen die zo lang leefden. Alle veertien dagen werden zy ryklyk adergelaaten, en alle weeken gepurgeerd met Zouten en Jalappe. Groente werdt hun meest tot ſpyze gegeeven, en hunne drank was wei en water. Zy aten alle van de kruiden *Matriſylva* en *Anagallis flore phœnicio*, zo veel men krygen kon, en namen ook dikwils van het *pulvis Palmarii*. De *Muscus cinereus terrestris* kon men niet bekoomen, anders zou deeze ook zyn voorgeſchreeven geworden. Behalve de algemeene behandeling,

Werden twee daaglyks gewreeven met een drachme *Unguentum Neapolitanum*, en purgatien gegeeven met de *Calomel*.

Twee namen allen dag vier uncen Azyn, en drie drachmen *Tinct. Papaveris*, ook tegen den nagt een halve unce *Rob Sambuci*.

Een nam elken dag zestien greinen Kamfer met vier ſcrupels Salpeter, en tegen den nagt een halve unce *Rob Sambuci*.

Twee gebruikten vierentwintig greinen *Moſchus* met twee en een halve ſcrupel *Cinnaber*.

Twee anderen gaf men van veertig tot zestig druppen *Spir. Salis Ammoniaci cum calce viva parati*.

En de twee laatſten gebruikten een ſcrupel *Salis Tartari cristallini*, gemaakt uit de cristalliſeering van een *ſolutio Salis Tartari*, met een weinig *Spir. Salis Ammoniaci*.

Een van de eerſte twee (welken met het *Unguent. Neapolitan.* geſtreeken waren) kreeg het overval van de Watervreeze op den tweeëntwintigſten dag, onmidlyk na dat hy met de *Calomel* wel gepurgeerd was. Hy werdt ryklyk adergelaaten, en in koud water gedompeld, en hem werden verſcheide klisteeren gezet, zonder datze eenige uitwerking deeden. Twee ponden Olie met zo veel drank werden hem met geweld ingegooten: ook werden hem een drachme *Saponis Tartari*, en een halve drachme *Moſchus* in drie reizen gegeeven. Hy begon hier op vryelyk te drinken; doch ſtorf op den derden dag.

Zyn medegenoot ſcheidde niet met de Kwik, en nam tagtig druppen van het *Oleum animale Dippelii* op een dag, tot dat hy zes drachmen van de Olie gebruikt hadt, 't welk alles was wat ik 'er van had, en ging toen over tot de

Spir.

Spir. Ammoniaci cum Alcali vinoſi, honderd druppen daags.

Eén van die, welken Azyn gedronken hadden, werdt den drieëntwintigſten dag ziek. Hy werdt terſtond adergelaaten, en men deedt hem braaken door de *Ipecacoanha*. Dees man was te ſterk om eenige proeven aan hem te doen door geweld; hy weigerde alles, en ſtorf op den derden dag. Zyn medgezel, een oud man, begon op dezelfde wyze aangevallen te worden; zyn bloed ſtonk onverdraaglyk, 't welk in geenen anderen was bemerkt. Men maakte hem afgang door de Zouten, hy nam de *morſulæ balſami Peruviani*, en dronk Limonade. Hy bekwam, en gebruikte naderhand, elken dag honderd druppen *Spir. Sal. Ammoniaci*.

De man, die de Kamfer gebruikte, werdt op den drieendertigſten dag ziek. Tot driemaal werdt hem veel bloed afgelaaten, hy werdt door geweld in 't koudſte water gedompeld, den tyd van twee uuren, en was byna verdronken. De klisteeren, welken men hem zette, deeden werking. Hy dwong met geweld, en een ongelooflyke tegenweer en moeite, zelf vry veel drank door, waar op hy meer dan vyftig maalen braakte en veel ſchuimig ſlym overgaf. Hy nam verſcheide uncen Olie, en ſlikbrokken van *Opium* en *Caſtoreum*, van elk vier greinen, zonder eenige goede uitwerking, en ſtorf op den vierden dag.

Een meisje, de *Moſchus* en *Cinnaber* gebruikende, werdt kwaalyk geſteld op den tweeënzestigſten dag, en ſtorf den derden dag daar na. Men hadt geen verdere pooging gedaan om haar leven te behouden, wyl zy verre af was. Haar medegenoote, een zwangere vrouw, ſcheidde toen af van de *Moſchus*, en gebruikte, in plaats, *Spir. Salis Ammoniaci vinoſus*.

Een' vrouw, die niets gebruikt hadt, kreeg de Watervreeze op den veertigſten dag. By nagt was zy zeer benaauwd, by dag minder. Behalve de gewoone toevallen, hadt zy groote pyn en zwelling in den buik. Zy dronk in twee dagen omtrent een bottel Brandewyn, doch ook niets anders. Ik beval haar de Brandewyn met even veel Olie te vermengen, en alle dagen twee ſlikbrokken te neemen van *Opium* en *Caſtoreum*, waar door zy beter werdt. Zy nam op het laatst twee giften van de *Turpetbum minerale* tot vier greinen, waar van zy braakte en open lyf kreeg, en zy herſtelde.

Na den tagtigſten dag namen alle de overgeblevenen driemaal *Turpetbum minerale*, behalve de zwangere vrouw, en blee-

bleeven hier na hun alkaline middelen gebruiken tot den honderdſten dag.

Gy ziet dus, Myn waarde Heer, dat de Koorts-bast, de Kwik, de Zuure dingen, de Kamfer, de Moſchus, het nuttigen van geroemde Kruiden, het zweeten, de geneeswyze tegen Ontſteeking, geen eigenaartige geneesmiddelen zyn. Wat ik zeggen zal van de loogzouten weet ik niet. Het gevaar is nog niet over, en 'er zyn nog vier menſchen, die niets gebruikt hebben, en in zo goeden ſtaat als myne patienten.

Van de beesten zyn 'er agt met byna gelyke vreeslyke dolheid geſtorven; de andere zyn gedood. Geen een van de vyf perſoonen, die geſtorven zyn, is geheel van zyne zinnen beroofd geweest; doch zy praatten alle zonder ophouden, baden, kermden, wanhoopten, vloekten, zugten, ſpogen een ſchuimende kwyl, ſchreeuwden, rispten en koorden, doch braakten zelden. Alle de leden werden, by vlaagen, door ſtuiptrekkingen aangedaan, doch met het meeste geweld die van den navel opwaards tot de borst en de ſlokpyp. De vlaag koomt elke vierendeel uurs. De keel is niet rood, de mond ook niet droog. De pols is geenſins koortſig, en, als de vlaag over is, byna gelyk een gezonde. Het aangezicht wordt bleek, dan bruin, en geduurende de vlaag bykans zwart; de lippen blaauw. Het hoofd is druiloorig, en de ooren tuiten; de pis is helder. Eindelyk worden zy mat; de vlaagen zyn niet meer zo heftig, en houden op, als het einde nadert. De pols wordt zwak, tuſſchenpoozend, en niet zeer ſnel; zy zweeten, en op het laatst wordt het geheel lichaam koud. Zy houden zich gerust als om te ſlaapen, en zo ſterven ze. Het bloed, eenige uuren voor den dood afgelaaten, ziet 'er in allen opzichte wel uit.

Men merkte in 't algemeen op, dat het linnen en verband van de wonden, zelfs van die droog waren, altyd zwart was, ook wanneer de etter van een goede kleur en gedaante was.

Ik heb geen *theorie* altoos opgemaakt van deeze verſchriklyke ziekte; misſchien wordt de wei ſchuimagtig. Het twaalfvingerig gedarmte wordt zekerlyk het eerst en meest aangedaan; doch dit kan zo wel geſchieden door eenige aanprikkeling van de herſenen, als door ſcherpe weiagtige vogten in het genoemde gedarmte. Want indien dit het geval ware, hoe zou de ziekte konnen beginnen na een ſterke buik-

zuivering, en aanhouden na overvloedige braaking? De aanprikkeling heeft derhalve haare zitplaatse in de herſenen, of de geheele vloeiſtoffe van de wei is vergiftigd.

Ik ben, enz. WOLF, M. D.

DE KENNIS DER NATUURE EN DER NATUURLYKE HISTORIE, DE GRONDSLAGEN DER HUISHOUDKUNDE.

Zynde een Uittrekzel eener Verhandeling van den grooten LINNÆUS over dat onderwerp.

(*Memoires de l'Acad. Royale de Suéde, Tom. II.*)

ALles wat onzen aardkloot uitmaakt kan gebragt worden tot twee ſoorten van weezens, *Hoofdſtoflyke*, naamlyk, en daar uit *Zamengeſtelde*. De Natuurkunde behandelt de eerſte, en de Natuurlyke Historie bepaalt zich tot de laatſte. —— Deeze worden wederom in drie voornaame verdeelingen onderſcheiden, welke onderſcheidingen den naam van de drie *Ryken der Natuure* draagen, het Ryk der Delf-en Mynſtoffen, dat der Planten, en der Dieren.

Wat kan ſtrekken om aan de behoeften van den Mensch te voldoen, wordt in de Hoofdſtoflyke of de daar uit Zamengeſtelde Weezens gevonden. De Hoofdſtoflyke dienen op zich zelve niet tot voedzel of kleeding; maar zy ſtrekken om de Zamengeſtelde, door de Natuur tot die gebruiken verordend, te bereiden, die algemeene Moeder levert ze ons op in eenen ruwen ſtaat, ten einde wy onzen arbeid aanwenden om ze verder gereed te maaken.

De Huishoudkunst is die weetenſchap, welke ons leert om de Zamengeſtelde weezens en Natuurlyke voortbrengzels, door 't behulp van daar toe dienſtige Hoofdſtoffen tot ons gebruik te doen dienen. Dus is het eerſte fundament van de Huishoudkunst, de kennis der zamengeſtelde voortbrengzels der Natuure, het tweede, de kunde van den uitſlag met welken wy de Hoofdſtoffen kunnen gebruiken, om, 't geen de Natuur ons verſchaft, tot ons nut aan te wenden. Weshalven deeze Kunst ſteunt op de twee pylaaren *Natuurkunde* en *Natuurlyke Historie*.

Zonder eenige grootſpraak mag men beweeren, dat 'er, onder alle Weetenſchappen, die het tegenwoordige leeven be-

betreffen, en ten steun der Zamenleevinge dienen, geene zyn, die van meer belang behooren gerekend en naarstiger beoefend te worden dan de Huishoudkunst. Zy verdeelt zich in drie takken, de kennis der Delf- en Mynstoffen, der Planten, en der Dieren.

Het Ryk der Delf- en Mynstoffen, schoon 't laagst gelegen, is geenzins van de minste nutheid. De prys, welken de Menschen op kostbaare Metaalen gesteld hebben, is, in de daad, willekeurig: maar is het tevens niet zigtbaar dat de Voorzienigheid beoogd hebbe dat ze op dien prys zouden geschat worden, tot banden der Maatschappye strekken, en den grondslag des koophandels uitmaaken? 't Is enkel voor uitzinnigen klap te houden als men zegt, dat een Wyze, die blinkend geele en witte stoffe niet hooger moet aanzien dan 't slyk der aarde. Ten minsten zal een Wyze, zo hy geen stuk marmer gelyk is, en eenige geryflykheden en gemakken deezes leevens noodig heeft, moeten toestemmen, dat hy die verschuldigd is aan den omloop van 't geld, en dat ter plaatse, waar die ophoudt; de elende en de woestheid welhaast haar schriklyk gelaat vertoonen. —— Of wilde men halstarrig blyven by 't veragten van Goud en Zilver, het Yzer zou egter altoos zyne waardye behouden, eene waardye gegrond op de noodwendige diensten, die het dag aan dag doet. Te vergeefsch plantte men bosschen, zo de byl het opgegroeide geboomte niet wist te kappen of neder te vellen: hoe zouden wy ook zonder dit Metaal onze huizen vervaardigen, of van binnen tot gemak bekwaam maaken? 't Yzer weet de hardste Steenen door te zaagen, en trekt uit andere het leeven der Natuure, het Vuur.

Wat is 'er sterker dan Salpeter? Dit geeft de kragt aan 't vreeslyk en doodlyk Buskruid: waar door de grootste Schepen in de lugt springen, de hegtste Kasteelen van een spatten, en aan 't welke de dapperste Mannen zo min wederstand kunnen bieden als het onnozelste kind. Men mag zeggen dat alles voor deszelfs vermogen zwigt.

Zyn het de Steenen niet die ons de stoffe verschaffen tot die verwonderlyke glazen, door welker behulp wy de vlekken der Zonne en de oogen der Myten ontdekken?

Het Zout is zo noodig dat PLINIUS reeds zeide: *Sale & Sole nil utilius*, „ Niets nutter dan het Zout en de Zon".

De Zeilsteen alleen is in staat om ons van 't eene Hemelfond in 't andere te geleiden, en op den vasten koers te houden, wanneer Hemel noch Aarde ons eenige baak geeven.

Het Rottekruid kan al wat leeft doen ſterven.

De Diamant is 't koſtlykſte op onzen Aardkloot, en bevat in zynen kleinen omtrek de waardye van geheele Landſchappen.

De lyst der Rykdommen welken de Aarde in haaren ſchoot bevat, is oneindig: maar eene algemeene nutheid deezer Rykdommen beſtaat hier in, datze bezigheid en leevensonderhoud verſchaffen aan een groot getal Menſchen, zo die arbeiden op de plaatſen waar deeze ſchatten vallen, als die ze vervolgens ten dienst der Maatſchappye bewerken. In deezer voege kan de onvrugtbaarſte lugtſtreek, de barſte grond, die uitwendig van alle voortbrengzels beroofd is, de rykſte weezen, wanneer men den opperkorst doordelft, en tot de ſchatkameren der Natuure komt; *Zweeden* ſtrekke, in dit ſtuk, ten voorbeelde.

Maar men moet zich wel wagten de ontdekking deezer ſchatten alleen op het geval te laaten aankomen; dit brengt weinig toe. Iemand zou zyn leeven lang kunnen graaven aan den voet van Mynen, ryker dan die van *Potoſi*, zonder 't minſte te ontdekken. Zo gebeurt het dikmaals dat een *Zweedſche* Boer rondsom zyn hut niet alleen heeft, 't geen hy ten zynen gebruike van verre haalt, maar ook dat 'er ſchatten zyn, die hem zouden verryken, wist hy ze te ontdekken. Doch men zal geene ontdekkingen doen van de plaatſen, waar 't Metaal te vinden is, wanneer men niet in 't algemeen, en nauwkeurig, weet welke de kenmerken zyn van de tegenwoordigheid der Mynen. De Kunde moet ons den weg tot de vrugt baanen. Daar is een Goud-myn in *Smaland*, op eene plaats waar honderden van Menſchen geweest zyn zonder zulks te vermoeden. Een Oppermynwerker zou, ter zelfder plaatſe gekomen, niets meer dan alle anderen ontdekt hebben, hadt hy geene zekere gronden gehad ter ontdekking van de Mynen. Zomtyds zal een klein ſteentje, 't welk een onoplettend of onkundig Mensch 't bezien niet waardig oordeelt, een kundig en ervaaren Man in 't oog loopen, en eene ader aanwyzen, die hy volgt, en dus tot de gewenschte ſchatkamer komt. Hoe veelen bebouwen, in *Zweeden* eenen ondankbaaren grond, met de grootſte moeite, zonder des beloond te worden, die, als ze een weinig dieper delfden, voor hunnen arbeid ſchatten zouden verkrygen, om een Paleis van te bouwen en daar in het overige hunner dagen in ryken overvloed door te brengen.

De *Planten* zyn den Mensch nog noodiger dan Goud of Zil-

Zilver. Zy voeden alle Dieren, welker vleesch, om zo te ſpreeken, niets anders is dan het ſap der Planten, kunſtig bereid. Dit uitgeſtrekte Ryk verſchaft alles 't geen de zinnen ſtreelt. Het getal der Gewasſen, Kruiden, Wortels en Vrugten, is ontelbaar. Dan het Hout, 't geen het Groeijend Ryk uitlevert, is bykans zo noodig ten gebruike, als de vrugten, die 't zelve verſchaft. Zyn de Huizen, die wy bewoonen, zyn de Huiscieraaden en gereedſchappen waar van wy ons bedienen, zyn de groote vlottende gevaarten die de Zeën doorkruiſen en deze koopwaaren de ganſche wereld door voeren, daar van niet gemaakt? Waar mede zouden wy de noodzaaklykſte leevensbehoeften gereed maaken, waar mede ons verdeedigen tegen de ongemakken der koude, indien wy geen Hout hadden om vuur te ſtooken?

'Er zyn byzondere Planten, die onwaardeerlyke nuttigheden toebrengen. 't Is genoeg het Vlas alleen te noemen, om ons te herinneren wat 'er al van gemaakt wordt. Verſcheide kunſten en handwerken hebben de Planten volſtrekt noodig. — 't Groeiend Ryk verſchaft aan 't Menschdom den Wyn, de Koffy, de Thee, de Tabak. De verſchillende ſoorten van Bloemen, die 't Gezigt vermaaken, en den Reuk ſtreelen, zyn blyken van 's SCHEPPERS goedgunſtigheid, die door dezelve dit ons verblyf aangenaam en vrolyk heeft willen maaken.

Elk Land heeft zyne eigene voortbrengzels, die in andere Gewesten niet groeijen, of, daar in overgebragt, kwynen. Mogelyk zyn 'er zekere kweekgeheimen, die Gewasſen, waar van men nu geene hoope heeft, zouden doen ſlaagen. 't Is ten minſten blykbaar dat de *Hollanders*, in die veronderſtelling, zo omzigtig zyn omtrent de Speceryen, welke een der voornaamſte takken van hunnen koophandel uitmaaken, en welker vervoeren in een ſtaat van groeibaarheid zy op leevensſtraffe verboden hebben. Het voorbeeld van de Koffy moet hun waakzaamheid omtrent dit ſtuk inboezemen. Zo lang de Boom, die dit Gewas voortbrengt, eigen was aan *Gelukkig Arabie*, kwam al het geld, beſteed om 't zelve te verkrygen, in dit Gewest; doch, naa dat de Koffy ook groeit in *America*, heeft *Gelukkig Arabie* dat gedeelte zyns geluks verlooren. Een der voornaamſte oorzaaken van den laatſten oorlog, tuſſchen *Engeland* en *Spanje*, was het *Braſiliſche Hout*. De *Spaanſchen* wilden volſtrekt niet dat de *Engelſchen* het in *America* kwamen

men zocken, en hielden alle Schepen, die het voerden, voor goede pryzen.

Maar hoe veel kundigheden worden 'er niet vereischt om uit het Groeijend Ryk die voordeelen te trekken, welken 't zelve kan opleveren? Hoe veel hangt 'er af van het wel toebereiden der aarde? Hoe veel van het bezaaijen? Hoe veel van de keuze van 't Gewas, en 't oppasſen aan elk eigen? Moet men ook zich de oneffenheden van den grond niet weeten ten nutte te maaken; en hoe zal iemand zulks doen zonder de kunde van de Planten, die best in de hoogte of in de laagte voort willen? Te vergeefsch zou men uit vreemde Landen verſcheidenerleie Gewasſen doen komen, wanneer men ze by hunne aankomst niet behoorlyk gade ſloeg, en al te vet of te ſchraal plaatſte, te veel of te weinig vogts, en te grooten of te geringen graad van warmte verleende.

De vermenigvuldiging der Planten hangt boven al af van de byzondere en bepaalde wyzen aan ieder ſoort eigen, om welke te ontdekken Beſchouwing en Oefening noodig is. Men moet zich regelen naar de overeenkomſten, die alleen te ontdekken zyn door de oogen van hun, die een goed Zamenſtel van Plantkunde zich eigen gemaakt hebben: en, naa het ontdekken deezer overeenkomſten, is het noodig te letten op de behoorelyke maatigingen naar tyd en plaats geſchikt. Dit alles veronderſtelt veel opmerkens, veel oefenings; en meer dan men in 't algemeen van de Landbouwers kan verwagten.

't Gelukkig ſlaagen ondertuſſchen van eenige gedaane onderneemingen moet ons de mogelykheid van veele andere doen veronderſtellen. De *Tabak*, die oorſpronglyk in *Florida* gevonden wordt, is in *Europa* tot in de Noordlykſte deelen gekomen, en groeit 'er gelyk de Gewasſen aan die Landen eigen. Wat zou beletten, dat de Thee niet desgelyks zou gelukken? en waarom zal *China* alleen in 't bezit blyven? Men heeft het tot nog toe niet beproefd om de Planten of het Zaad na *Europa* over te voeren dan ter zee, wanneer de brandende hitte ze dermaate uitdroogt, dat ze nutloos zyn. Maar, indien men die Planten of het Zaad over *Rusland* zondt, lydt het geen twyfel of de Thee zou zo wel in *Italie*, ja zelfs in *Zweeden*, groeijen als in *China*. En hoe veel gelds zouden wy beſpaaren, als dit gelukte!

In de Kruidkunde moet men niets veragten; de geringſte din-

dingen kunnen bronnen van leering en ontdekking weezen: Planten, die op eenige plaatſen 't minſt geagt en onnut gerekend worden, zyn dikwerf op andere, van een zeer groot nut en algemeen gebruik. Men verwondert zich, by voorbeeld, dat het Mosch een voorwerp van iemands Studie kan weezen. Het Mosch ondertuſſchen is de grond van de ganſche Huishoudkunde der *Laplanderen:* dit verſchaft voedzel aan alle hunne Beesten, en indien het hun ontbrak, zouden zy tevens bykans gebrek hebben aan alle de gemakken en geryflykheden deezes leevens: want behalven dat voornaame gebruik, 't welk wy vermeld hebben, is het Mosch hun dons, de *Laplander* maakt 'er zyn bed en dekens van, terwyl een *Zweed*, als hy den nagt in een bosch moest overbrengen, van koude zou verſtyven. Eene andere ſoort van Mosch dient tot kinderluiers, en doet aan die kleine wichten zo goeden dienst als de zagtſte linnens in de wiegen der Vermogenden. De *Yslanders* weeten van het Mosch huns Eilands eene goede en voedzaame ſpyze te bereiden, daar de *Zweeden* van honger zouden ſterven in 't midden van landſtreeken alleszins met Mosch vervuld. Is het geen allerjammerlykſte zaak de verſchriklykheden des hongersnoods te zien, zo draa het Graan ontbreekt, en de landen vol zyn van kruiden die andere Volken tot brood en ſpyze weeten te maaken! Van waar ontſtaat zulks? van waar anders dan dat men niet leert de dingen te bereiden, en geene genoegzaame zorg draagt om de Kruidkunde met de Huishoudkunde zamen te paaren? — Ook zal de Huishoudkunde, het oog derwaards heenen wendende, niet alleen bronnen ontdekken, om, in geval van behoefte en gebrek, zich te redden, maar ze kan zich ook vleien, geheimen, tot verryking, te zullen uitvinden. Hoe veel kleuren, by voorbeeld, tot verven bekwaam, zyn 'er in de Planten niet te zoeken, die door onkostlyke proeven zouden kunnen aan 't licht gebragt worden? — 't Is door de kennisſe der Kruidkunde, dat een goed Huishouder, de redenen en oorzaaken ontdekt van verſcheide uitwerkzels, die niet onverwagt, of onherſtelbaar zyn, dan alleen voor hun, die ze niet weeten. Wat is de oorzaak dat in den voortyd veele Beesten ſterven, wanneer men ze laat weiden in zekere ſtreeken, dan alleen dat men niet gelet heeft op den overvloed van Dolle-kervel daar groeijende? Waarom zyn de Lysters, op zekere tyden en plaatſen gevangen, afgang verwekkende voor hun die ze eeten, dan om dat ze zich

gevoed hebben met een plant die zulks veroorzaakt? De *Rhynbezien* naamlyk. De wyze om veele dingen te bewaaren behoort tot de Kruidkunde, het hakken van het Hout, en 't gepast gebruik van 't zelve, veronderſtelt een welbedreevenheid in die weetenſchap.

Het Ryk der Dieren maakt een derde deel uit van de Natuurlyke Historie, en is, ten aanziene van de uitgeſtrektheid, verſcheidenheid en de voordeelen, welke het toebrengt aan het Menschlyke geſlacht, niet min verwonderbaar en beſchouwens waardig, dan de twee boven gemelde. De Dieren verſchaffen voorraad voor de keuken; hun vleesch, hunne eijeren, hun melk, de boter en kaas daar van bereid, voorzien dagelyks onze tafel. Uit de donkerſte ſchuilhoeken en de bosſchen, uit de hooge lugt, en de diepte der zee, weet 's Menſchen vlyt en ſchranderheid de leevende bewoonders te haalen, om ze tot vervulling van onze nooddruft en ſtreeling van onzen ſmaak te doen ſtrekken.

Ontelbaar zyn daarenboven de dienſten, welke de Dieren ons doen, zonder dat zulks hun het leeven koste. De werkzaame Byen geeven ons den ſmaaklyken honig; de nutte Schaapen dekken ons met haar wol; de Vogels verleenen ons hunne vederen. Terwyl anderen, zullen zy dienst doen, 'er het leeven by inſchieten. De Zydworm ſterft, ons haar ſpinzel gegeeven hebbende: en wy kunnen geene Pelteryen krygen, of de Dieren, die ze ons opleveren, moeten 't leeven zo wel als hun dekzel misſen.

Onafhanglyk van 't gebruik, zal het gezigt en 't nagaan van verſcheide Dieren onze aandagt gaande houden, onze verwondering opwekken. Wie ſtaat niet verſteld over de grootte van den Olyphant, over de edele fierheid van het Paard, over de kragt van den Stier, over de verſcheurendheid van den Tyger? Wie ſchrikt niet voor de woede des Krokodils, en het vergift der Slangen? Wie luistert niet met verrukte aandagt na den zang des Nagtegaals? Wiens oog ſchemert niet op den gloed die in den ſtaart der Pauwen ſchittert? Hoe een aangenaam gezigt leveren de Viervoetige Dieren, in de velden weidende, niet op? Hoe aartig is de vlugt der Vogelen? Hoe wonderbaar het zwemmen der Visſchen? Hoe veele opmerkenswaardige ſtukken leveren ons de huishoudingen der Inſecten op?

Het Land-, het Herders-leeven is het oudſte, het nutſte, het wenschlykſte. Het voldoet aan de behoeften der Menſchen, zonder hun ſmaak te bederven, of te vervalſchen.

ſchen. Eéne enkelde ſoort van Dieren verſchaft den *Lapplanderen*, zonder dat zy brood of wyn hebben, 't noodig onderhoud. De Wilden in *America* leeven voor 't grootſte gedeelte alleen van de Jagt.

Doch men zal in 't jaagen niet veel geluks hebben, indien men onkundig is van de leevenswyze en den aart der Dieren. De Kunde daar van leert ons, hoe en wanneer ze met het meeste voordeel te belaagen, en te vangen; en uit verſcheide waarneemingen, die, in den eerſten opſlage, overtollig mogen ſchynen, de grootſte nuttigheden trekken. Men zou, by voorbeeld, 'er niet op gevallen weezen om ſtrikken voor de Lysters te ſpannen, was het niet dat men opgemerkt hadt hoe die Vogels, zich gebaad hebbende, altoos op 't geboomte vloogen om uit te rusten. De vrees der Leeuwrikken voor de Sperwers, die hun dryft om op den grond te vallen, en daar ſtil te blyven zitten, heeft Sperwers van papier doen maaken, die 't zelfde uitwerkzel hervoort brengen, en de vangst der Leeuwrikken gemaklyk doet worden. De verwondering, welke de Nagtegaal betoont over alles wat 'er gebeurt rondsom den boom waar op hy te roesten zit, heeft den Mensch geleerd hoe hy gereeder te vangen zy. De taal der Vogelen wel op te merken, en na te bootzen, geeft het middel om ze te bedriegen door fluitende een dergelyk geluid te ſlaan. —— Wie weet niet hoe 't opmerken van den loop en den aart der Visſchen, de Vischvangst, voor veele Landen van een onſchatbaar aanbelang, op de voordeeligſte wyze leert te werk te ſtellen?

't Zou overtollig weezen van 't beſtuur der Byen en het kweeken van Zydwormen te ſpreeken: dan hoe veele andere Inſecten zouden, meer of min, de moeite en kosten van hun onderhoud en oppaſſen vergoeden. De Cochenilje alleen kan hier ten blykbaaren bewyze ſtrekken. En is het niet te denken dat verſcheide andere Inſecten ons kostbaare kleuren zouden uitleveren, als men het geheim wist om ze te bereiden. De Oesters geeven ons Paarels, en iemand, daar in kundig, weet van buiten aan te zien welke ſchulpen Paarels in hebben, waar door hy de zodanige niet opent, en dus te vergeefsch vernielt, van welken hy geen nut zou trekken.

Een ervaaren Huishouder trekt dus ontelbaare voordeelen uit de kennisſe van het Dieren Ryk; 't zy door verſcheide Dieren, die in 't wilde gewoon zyn te leeven, onder zyn beheerſching te brengen, en die hunne onafhanglykheid

zouden bewaaren, indien hy de kunst niet hadt om hunne wildheid te temmen of hunne listen te verydelen; 't zy door tamme Dieren, aan het juk der dienstbaarheid gewoon, op te kweeken, zo dat ze, in allerlei opzigten, de meeste winſte aanbrengen, en de grootſte dienſten doen.

Naa in deezer voege zich eene genoegzaame Kunde in de drie Ryken der Natuure eigen gemaakt te hebben, moet men wederkeeren tot de Hoofdſtoffen, en die weeten op de daar uit Zamengeſtelde te gebruiken, en te doen dienen tot de onderſcheidene en nutte einden waar toe ze door de Natuur verordend zyn. 't Komt hier voornaamlyk aan op 't maaken van eene kunſtige hette, die van onderſcheidene lugtſtreeken na te volgen, als zynde deeze het beginzél van den groey, en 't middel ter in ſtand houding van veele zaaken, wier ondergang onvermydelyk *is*, *zo* ras men aflaat zorg voor eene behoorlyke warmte te draagen. Desgelyks is het van veel aanbelang, dat men kundig zy in het toebereiden der aarde, zo dat zy gelykſoortig zy met die, waar in de overgeplante Gewaſſen gewoon zyn te groeijen. Hoe verder men komt in de kennis der Natuur-, Stook-, Werktuigkunde en dergelyke Weetenſchappen, hoe eerder en zekerder men die middels zal ontdekken.

Wanneer de ſmaak in de Huishoudelyke Natuurkunde *zo* algemeen werd als wel te wenſchen ware, alles zou op 't Land eene andere gedaante aanneemen. Schoonheid, Gemak en Nutheid zouden zich vereenigen om een nieuw Aardsch Paradys te maaken, een Paradys zo niet gelyk aan dat onzer eerſte Ouderen in den ſtaat hunner onzondigheid, ten minſten zo volmaakt als het gevallen Menschdom, verweezen *om in 't zweet zyns aanſchyns brood te eeten*, kan verwagten. Maar men zal zeggen dat dezelfde Voorzienigheid, die ons toont hoe veel wy kunnen doen om de hardheid van ons lot te verzagten, in 't verborgen hinderpaalen zal veroorzaaken om den uitvoer van zo aangenaame ontwerpen te ſtremmen. 't Valt ten minſten bezwaarlyk te begrypen, hoe, in 't verloop van zo veel eeuwen, de Huishoudkunde geen grooter voortgangen gemaakt hebbe. *Egypte* en *Palestina* zyn eertyds daar aan haare grootheid verſchuldigd geweest. De *Romeinen* hebben 'er zich op uitgelegd, en hunne werken, *De re ruſtica*, toonen hoe wél zy over dit ſtuk dagten. Ondertusſchen is men heden niet veel verder dan eertyds gevorderd. De Staatsverwisſelingen en omkeeringen van landen, door woeste ſtroopende Volken ver-

veroorzaakt, de dwaasheid der Kruistogten, en andere algemeen heerschende ongesteldheden van 's Menschen geest, gepaard met eene diepe onkunde, hebben buiten twyfel veel tot die vertraaging toegebragt. Dan tegenwoordig, in zo verlichte dagen als wy beleeven, in zo gunstige omstandigheden als wy ons bevinden, is het schandelyk dat die zelfde ongevoeligheid plaats hebbe, of dat men zich toelegge op onnutte beuzelingen, waar in niet dan te veelen smaak vinden.

ZELDZAAM VOORVAL VAN EEN' BLINDEN ROT, DOOR ANDERE ROTTEN GEVOED.

Waargenomen door den Heer JOSEPH PURDEW.

„ DAt de Dieren in 't algemeen zeer groote zorge voor
„ hunne jongen draagen is eene te overbekende waar-
„ heid; maar dat de jongen desgelyks de zorg voor de ou-
„ den, als zy afgeleefd of eenig zwaar ongeval onderhevig
„ zyn, ook op zich neemen, is geenzins zo bekend, en men
„ zou niet verwagten hier van een voorbeeld onder de Rot-
„ ten aan te treffen. De Heer J. PURDEW egter heeft, by ze-
„ kere gelegenheid, zulks te *Spithead* waargenomen, en aan
„ een zyner vrienden, te *Londen*, de volgende beschryving
„ daar van medegedeeld in eenen Brief, gedagtekend den
„ 12 April 1757.

Ik lag deezen morgen op myn bedde te leezen, en werd geduurig gestoord door een geknabbel als dat van Rotten tusschen een beschooten weg, die het beschot zoeken aan stukken te knabbelen, nu hield het geluid eenige oogenblikken op, maar begon wel dra weder. Ik was niet meer dan twee voeten van 't beschot af, en hield eerlang het óog geheel daar op gevestigd. 't Leedt niet lang of daar vertoonde zich, op den kant van een gat, een Rot, die, zonder eenig geraas te maaken, rondsom keek, en in 't kort weder wegkroop: weinige oogenblikken daar naa zag ik hem op nieuw verschynen, leidende by 't oor een' anderen Rot, die veel grooter was en zeer oud scheen; hem op den kant van 't gat laatende, vervoegde zich een tweede jonge by den eersten, zy liepen beiden over de kamer, en verzamelden de kruimpjes beschuit, die 's avonds onder de tafel ge-

val-

vallen waren, en bragten ze by den ouden, die op den kant van het gat zat te wagten. Ik nam ze met alle opmerkzaamheid waar, en beſpeurde dat het beest, waar aan de twee andere eeten bragten, blind was, en het voedzel, hem voorgelegd, niet dan by den tast vondt. Ik kan niet wel nalaaten te veronderſtellen dat die twee de jongen en getrouwe voorraadverzorgers van den ouden blinden waren. Ik ſtond verſteld over de wysheid der Natuure, die in alle Dieren eene teederheid, eene erkentenisſe, ik had byna geſchreeven eene deugd, gelegd heeft, geëvenredigd naar hunne bekwaamheden. Van dat oogenblik af ſcheenen deeze anderzins afzigtige Schepzels myne vrienden geworden, die my eene voorbeeldige les gegeeven hadden hoe ik my in een dergelyk geval moest gedraagen, eene voorbeeldige les, die men zomtyds niet by de menſchen zou aantreffen. Ik was in eene aangenaame verrukking, ſteeds deeze kleine Diertjes beſchouwende met alle mogelyke ſtilte, uit vreeze van hun te ſtooren. Maar de Chirurgyn Majoor van het Oorlogſchip *Lancastre* tradt op dat oogenblik ter kamer in: de twee jonge Rotten piepten als om den blinden te waarſchuwen, en niettegenſtaande de angst, waar in zy zich bevonden, wilden zy na geen veilig heenkomen vlieden, zonder den ouden in veiligheid te zien: zy volgden hem en dienden als tot een agterhoede.

DE VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN WEGENS DE RIVIER ORINOQUE IN ZUID-AMERICA, HET DAAR OMSTREEKS GELEGEN LAND, EN DE INWOONDERS VAN 'T ZELVE.

Getrokken uit het Werk van Vader JOSEPH GUMILLA, getyteld *l'Orinoque Illustré.*

COLUMBUS is de eerſte *Europeaan* geweest die, in den jaare 1498, de *Orinoque*, die groote Rivier in *Zuid-America*, ontdekt heeft. Men ziet in het Dagverhaal van dien onſterflyken Reiziger, hoe hy, den *Droevigen Golf* (*) over-

(*) Dus geheeten door COLUMBUS, om dat hy, in 't midden van dien Golf gekomen zynde, geene plaats vondt om 'er uit te geraken.

Tot

overſteekende, daar uit kwam door den *Mond der Draaken*, en het Eiland *Marguerite* voorby voer, 't geen hy niet heeft kunnen doen zonder den mond van de Rivier *Orinoque* te zien. Zesendertig jaaren daar naa poogde DIEGO DE ORDAZ de monden van de *Orinoque* te naderen; doch zyne onderneeming was van ſlegte gevolgen, hy verloor bykans al zyn volk en ſchepen. Dit ongeluk benam ALFONSO DE HERRERA den moed niet. Hy doorzeilde veel gelukkiger, dan ORDAZ gedaan hadt, de monden deezer Rivier, en na de ſnelvlietende ſtroomen van *Camiſeta* en *Cariobana* doorgeworſteld te hebben, ging hy ten anker in den mond van de Rivier *Meta*. Een zo gelukkig begin ſcheen hem een gunſtig voorteken: ondertusſchen troffen hem dergelyke onheilen, als ORDAZ waren overgekomen.

In het jaar 1536 verſpreidde zich het gerugt dat het Landſchap *d'Omaguas*, in de kaarten bekend onder den naam van *Manoa del Dorado*, overvloed van Goudmynen hadt; verſcheide *Spanjaarden* ondernamen het, om, langs verſchillende wegen, in 't zelve te komen: een hunner landde aan *Orinoque*, en ſtierf daar met drie vierde van zyn volk. Men ondernam andere togten, welke niet beter ſlaagden; de gevaaren eener zeevaart, die men naauwlyks kende, de ſtroomen daar men tegen moest worſtelen, de klippen en zandbanken, die ten allen oogenblikken ſtranding of ſchipbreuk dreigden, ſcheenen de volvoering van dit ontwerp onmogelyk te maaken.

Middelerwyl ging DIEGO DE ORDAZ uit *Spanje* zeilen, met last van KAREL den Vden, om alleen zyn best te doen ter ontdekking van de Rivier *Orinoque* en het Land *Manoa del Dorado*; de groote toerustingen, te deezer gelegenheid gedaan, liepen uit op het ſtigten van *St. Thomas de la Guiana*. Deeze nieuwe ſtigting beſtondt uit eenige hutten, opgerigt by den mond van de Rivier *Caroni*, die met den tyd langzaam vermeerderden tot honderd en vyftig. De overvloedige inzamelingen van Tabak en de aanteelt van Vee, welke zeer gelukkig ſlaagde, gaf hoope dat deeze Volkplanting ten eenigen dage zeer voordeelig zou wezen.

De *Engelſchen* bemerkten wel dra dat men voorhadt de Rivier *Orinoque* en de Stad *Manoa del Dorado* te ontdekken.

Tot hy eindelyk 'er eene ontdekte, de eenigſte die 'er is, deeze noemde hy den *Mond der Draaken*, uit hoofde van de moeilykheid des doortogts.

ken. RALEGH ondernam, in den jaare 1545, den togt derwaards, en werd in 't naastvolgende jaar gevolgd door KEYMISK. Zy waren beiden gelukkig dat zy, naa duizend gevaaren doorgeworsteld te hebben, weder in hun Vaderland kwamen. — Het verging den *Hollanderen* beter; dewyl zy in *Guiana* eenen zo sterken handel in Tabak dreeven, dat ze zomtyds negen of tien Schepen daar mede bevragtten. Maar de Koning van *Spanje* eenigen tyd daar naa zyne onderdaanen verboden hebbende met de vreemdelingen te handelen, ging de Capitein JANSON met een Oorlogschip na *Guiana*, onder voorwendzel van eenige oude schulden in te vorderen; de soldaaten, die onder de luiken zich schuil gehouden hadden, kwamen, by nagt, aan land, en staken den brand in de hutten; de inwoonders vlugten tien mylen na beneden, en bouwden *Nieuw Guiana* op de oevers van de zelfde Rivier *Caroni*.

De Rivier *Orinoque* ontspringt in *Popayan*, eene Provincie van *Zuid-America*, in 't Nieuw Koningryk van *Grenada*, tusschen het regtsgebied van *Passaman*, *Quito* en de *Zuidzee*. Zy stroomt van het westen na het oosten, door het uitgestrekt Land van *Nieuw Andalausie*, waar ze zich in twee takken verdeelt; een derzelven loopt na 't zuiden, en verliest dien naam; de andere, die den naam behoudt, loopt noordwaards, en stort neder in de *Noordzee*. By den mond is zo groot eene menigte van Eilanden, dat de Schryvers in 't opgeeven van derzelver getal zeer verschillen, en dus ook over de hoeveelheid van de monden deezer Riviere. Onze Schryver, Vader GUMILLA, telt 'er dertig; anderen verzekeren dat 'er veertig, ja anderen dat 'er tusschen de vyftig en zestig zyn. Deeze verschillende gevoelens mogen allen voor even onzeker gehouden worden: want de inwoonders van deeze kleine Eilandjes zyn 'er zelve dikmaal in verward, en vinden zich, door de afwendingen van den stroom, genoodzaakt op nieuw in de Golf te steeken, om hun koers weder te vinden. Zeker gaat het, dat de grootste mond van de *Orinoque*, die de *Mond der Schepen* genaamd wordt, op acht graaden en vyf minuten breedte, en driehonderd en achttien graaden langte, gelegen is. De *Orinoque* opvaarende, is de Rivier *Caroni* de eerste, die zich in deezen grooten stroom ontlast; zy ligt zesenzestig mylen van den grooten mond, en ontspringt uit de bergen, die de *Orinoque* aan de zuidzyde omringen, van de Landen van *Pasto* en *Timana* tot daar ze zich in den Oceaan verliest. Ter plaatse, daar de Rivier *Caroni*

roni in de *Orinoque* valt, ſchiet ze met zo veel geweld neder, dat de ſtroom der Riviere wel driehonderd ſchreeden, als weder tot haaren oorſprong, opklimt. Langen tyd kan men 't water der eene Rivier van dat der andere onderſcheiden. Dat van de *Orinoque* is altoos troubel, en dat van de *Caroni* ſchynt zwart, dewyl het over zwart zand loopt; maar, in een vat geſtort, is het helder en zuiver als kristal. De inwoonders des lands zeggen, dat deeze Rivier het zwarte zand medeneemt, als ze door de zilvermynen ſtroomt. Vierentwintig mylen van de *Caroni* vindt men den mond van de Rivier *Caura*, op vyf en een halven graad breedte, en driehonderd en twaalf lengte.

Verder geeft Vader GUMILLA een omſtandig berigt van alle de Rivieren, die zich in de *Orinoque* ontlasten, hy verzekert dat dezelve op eenige plaatſen vyfenzestig vademen diep is, en wel tachtig, het water op zyn hoogst zynde; 't geen hy verder van de breedte en langte gezien heeft, beweegt hem om deeze Rivier te voegen by drie Rivieren, die by de Aardryksbeſchryvers als de grootſten der bekende wereld geboekt ſtaan, naamlyk de Rivier van *St. Laurens* in *Canada*, de *la Plata* in *Paraguay*, en de *Maragnon* of de *Rivier der Amazoonen*.

Na breed geſprooken te hebben over 't geen de Landbeſchryving betreft, gaat onze *Spaanſche* Schryver over om berigt te geeven van de *Indiaanen*, die de Oevers van de *Orinoque* bewoonen. Hy beſchouwt ze over 't algemeen in drieërlei opzigten. Voor eerst, toen ze gedompeld lagen in eene barbaarſchheid, die hun meer naar beesten dan menſchen deedt gelyken, en zy nog niet onderworpen waren aan de heerſchappy der *Inca's* in *Perou*, noch der *Montezuma's* in *Mexico*. Ten tweeden, wanneer zy zich daar aan onderworpen hadden. Ten derden, eindelyk, nu zy den Koning van *Spanje* onderworpen zyn. „ De *Indiaanen*, in 't algemeen, zegt hy, (van de zodanige ſpreekende die de bosſchen bewoonen en daar uit komen,) „ zyn zeker menſchen; maar hunne woestheid heeft hun „ zo verre van alle menſchlykheid vervreemd, dat ik, in „ eenen zedelyken zin, durf zeggen, dat een woeste en „ wilde *Indiaan* een onbekend monſter is, een monſter, „ met een onkundig hoofd, met een ondankbaar hart, met „ een onbeſtendige ziel, met luije handen en vreesachtige „ voeten, wiens buik en zuiplust onverzaadlyk zyn."

't Valt zeer moeilyk den oorſprong uittevorſchen van de *Indiaanen*, die de boorden van de *Orinoque* bewoonen; men

men vindt by hun geen ſchilderyen, beeldſpraakige figuuren, noch eenig ſoort van gedenkteken, 't welk het minſte licht op dit onderwerp kan verſpreiden: zoekt men, door vraagen, van hun eenige onderrigting te bekomen, zy geeven de buitenſpoorigſte antwoorden, „ naardemaal hunne denk-„ beelden geen duim breed boven de aarde verheven zyn, „ en zy, even als de dieren des velds, niet weeten dan „ van eeten, drinken, ſlaapen en voortteelen, en zich „ wagten voor 't geen oogſchynlyk kwaad is."

Men vindt egter, onder de *Indiaanen*, Volken, die denken dat zy zeer boven anderen uitmunten, en Vader GUMILLA ſtaat toe, dat zy in eenige opzigten ook den voorrang verdienen, als door welgemaaktheid van leest, geſchiktheid in den ommegang, wyze van ſpreeken, en zagtheid van taal.

De *Caribers* (*), by voorbeeld, zyn welgemaakt, groot, en hebben een goede houding. Zy ſpreeken zo vry met een vreemdeling, dien zy voor de eerſte reis zien, als of zy hem al hun leeven gekend hadden. Vraagt men hun, wegens hunne herkomst, zy antwoordden op eene trotſche wyze: *Ana carina rote, a mucon papo roro itoto nanto*, dat wil zeggen, *Wy zyn alleen Menſchen, alle de andere Volkeren zyn onze ſlaaven.* Hunne trotschheid laat hun niet toe, op die vraage, eenig ander antwoord te geeven. Een nabuurig volk levert, wegens den oorſprong der *Caribers*, dit verdichtzel op. Dat *Puru* (†) zyn Zoon uit den hemel deedt nederdaalen om een ſchriklyke Slang te dooden, 't geen hy tot verwondering van alle de omſtreeks woonende Volken verrigtte; dan hunne vreugde duurde korten tyd: want in de ingewanden van de gedoodde Slang groeiden vreeslyke Wormen, die ieder een *Cariber* met zyn Vrouw voortbragten; en gelyk dat Monſter aan alle de omgelegene Volken een vreeslyken overlast hadt aangedaan, zo zyn de *Caribers*, daar uit voortgekomen, ook zeer oorlogzugtig en overweldigend.

De *Otbomacaanen*, die het onbeſchaafdſte Volk uitmaaken van alle de onbeſchaafde Volken, welken de *Orinoque* bewoonen, beelden zich in dat zy herkomſtig zyn uit een ſteen, gemaakt van drie andere ſteenen, die alle drie op elkander lagen.

Het

(*) De *Caraïbers*, die de Voor-Eilanden bewoonen, komen in zeden overeen met de *Caribers*, aan de Oevers van de *Orinoque*.

(†) Deezen naam geeven zy aan het Opperst Weezen.

Het *Salivaſche* volk gelooft dat de aarde eertyds Mannen en Vrouwen voortbragt op dezelfde wyze als 'er tegenwoordig bloemen en planten uit voortkomen, en dat zekere boomen menschlyke ſchepzels als vrugten droegen. Alle deeze volken hebben geen denkbeeld van de andere deelen der wereld, en weeten zelfs weinig van hun eigen land. Een der beste middelen, waar van de Zendelingen zich kunnen bedienen om hun tot het Geloof te beweegen, beſtaat in hun te zeggen, dat ze tot hun overgekomen zyn uit een land 't geen wel vier of vyf duizend myſen van 't hunne aflegt, met oogmerk om hun uit de klauwen des Duivels te rukken. Dit blyk van edelmoedigheid treft hun, en mist zelden veele ongeloovigen ter bekeeringe te brengen.

Vader GUMILLA is van meening dat deeze *Indiaanen* afſtammelingen zyn van CHAM, den tweeden Zoon van NOACH. Hy geeft 'er deeze reden voor: de *Indiaanen* willen liever als ſlaaf een *Neger* dienen dan een *Europeaan*, 't zy een wereldlyk of kerklyk perſoon, ſchoon zy onder de laatſte genomen veel beter behandeld worden; deeze zeldzaame keuze, ſchryft GUMILLA, is een uitwerkzel van den vloek door NOACH over CHAM uitgeſprooken, die hem voorſpelde *dat hy een knegt der knegten zynen Broederen zyn zou.* De *Indiaanen* gaan naakt, en zuipen ſterk. CHAM beſpotte zyns Vaders naaktheid, toen die, door den wyn bevangen, ontbloot nederlag in 't midden zyner tente; „en dit, „ 't geen enkel toevallig was by den heiligen Aartsvader, „ is een natuurlyk gebrek geworden in de naakomelingen „ van zyn Zoon." —— Dan men vindt onder deeze volken ook eenige gebruiken en plegtigheden der *Hebreeuwen.* De *Salivaanen* beſnyden hunne kinders op den achtſten dag; doch zy verſtaan zich het ſtuk zo weinig, dat 'er veelen van die verrigting ſterven. De Egtſcheiding en de Veelwyvery zyn onder hun in gebruik. Zy hebben een afkeer van 't Overſpel. Onder eenigen beklaagt zich de beledigde Man, en hem wordt vergund om het geleden ongelyk volgens de wet der wedervergelding te wreeken; anderen verwisſelen, met onderlinge overeenſtemming, voor eenige maanden van Vrouw, en neemen, die verſtreeken zynde, elk zyne eigene weder. De *Caribers* alleen ſtraffen het Overſpel met den dood zo in de eene als in de andere Sexe. 't Is onder deeze volken gebruiklyk het lichaam met welriekende kruiden te wryven, en zich driemaal daags te waſſen.

In 't algemeen leeven deeze *Indiaanen* zonder eenige regeering, en verzamelen noit by elkander dan om oorlog te voeren, deeze wordt verklaard door een pyl op eene plaats, die zeer in 't oog loopt, te ſteeken. Op dit teken vatten zy de wapens op en gaan na hunne *Caciques*, die geen ander voorregt hebben dan alleen dat ze voor op gaan: voorts kunnen zy geen *Indiaan*, wie hy ook zyn moge, beletten te rug te keeren, al kreeg hy zulks, te midden van den ſtryd, in 't hoofd. Wat het huislyk beſtuur aanbelangt, zyn de kinders aan hunne ouders niet onderworpen, deeze draagen ook niet langer zorg voor hun kroost dan tot de tien of twaalf jaaren: dien ouderdom bereikt hebbende erkennen de jonge *Indiaanen* niet langer eenig gezag, en behandelen, op 't minſte dat hun niet naar den zin is, hunne ouders op eene ruwe wyze.

Wat Vader GUMILLA verhaalt van de *Guaranniers* verdient vermeld te worden. Deeze bewoonen de kleine Eilandjes, die de veelvuldige monden van de Rivier *Orinoque* uitmaaken. 't Is zeer te verwonderen dat zy daar kunnen leeven, aangezien die Rivier hunne woonplaatzen zes maanden agter elkander overſtroomt, en voor 't overige van 't jaar tweemaal daags bedekt. Hunne taal heeft niets hards, en de vreemdelingen leeren ze met gemak. Zy zyn zagtaartig, geſpraakzaam en zeer aan de *Spaanſche* verbonden. Zo ras zy een hunner vaartuigen verneemen, komen zy 'er zingende en danſende na toe loopen. De vreugde en leevendigheid is op hun weezen geſchilderd; zy hebben op elken dag hunne vaste vermaaken. „ 't Is zeer ongelukkig, volgens het zeggen van onzen Schryver, dat de „ *Guaranniers*, die een zo leerzaam character en de Zendelingen rondsom zich hebben, beroofd zyn van het onderwys in den Godsdienſt; dewyl de Zendelingen het „ niet kunnen houden op hunne Eilanden, van wegens de „ menigvuldige Muggen, wier ſteeken onverdraaglyk zyn „ voor de *Europeaanen*; ook willen de Eilanders, hoe zeer „ men 'er op aandringe, niet van woonplaats veranderen." Hunne wegen en huizen zyn hoog genoeg boven den grond om voor te komen dat de *Orinoque*, by de hoogſte vloeden, ze niet overſtroome; ook maaken zy hunne wooningen zo ſterk dat ze den ſtroom des waters kunnen verdraagen. Na de heipaalen wel vastgezet te hebben, verbinden zy dezelve met dwarsbalken overkruis, dan leggen zy de vloer van Palmboomenhout, en voltrekken verder het gebouw. De Palmboom, de eenige ſoort van Boomen, die op hunne Eilanden

den groeit, verſchaft hun alles wat zy tot het leven behoeven. Van den ſtam maaken zy planken, de takken dienen tot muuren, de bladeren leveren touwen, bedden, zeilen, netten, kleederen en waijers uit, waar mede zy de lastige Muggen verdryven. Van den Palmboom krygen zy brood, wyn en vleesch: wanneer deeze zyn vollen waschdom bekomen heeft, wordt hy omgehakt, het vogt, dat 'er in overvloed uitloopt, is dik en zoet als ſyroop, dit krygt met den tyd de lugt van wyn, en wordt, ouder zynde, zo ſcherp als azyn; hier van bedienen zy zich om de witte wormen, die uit den Palmboom kruipen, als hy geen vogt meer oplevert, in te kooken. Dit is, zegt Vader GUMILLA, een heerlyk eeten, ſchoon in 't eerst een weinig vies. Brood is het laatſte, 't geen ze van den Palmboom maaken, het is de pit of 't hart, die, afgewaſſen en in de zon gedroogd, zeer goed meel uitlevert. Behalven dit alles hebben zy nog de vrugt van den Palmboom zelve, die lekker is en een zeer aangenaam en verfriſſend vogt in zich heeft. Onze Schryver hadt dadels gezien zo groot als een Hoender-ey, de kern heeft in ſmaak veel overeenkomst met onze amandelen.

Van alle de Volken, die de oevers der *Orinoque* bewoonen, zyn de *Aruacaanen* den *Spanjaarden* 't meest geneegen. Deezen hebben de *Caribers*, naa langduurige en zeer bloedige oorlogen, te ondergebragt. Doch welke poogingen door de Zendelingen ook zyn aangewend om hun te bekeeren, zy hebben altoos geweigerd het Geloof aan te neemen. In 't jaar 1731 tragtte Vader GUMILLA hun daar toe te beweegen; maar hun Opperhoofd antwoordde: *'t Is vrugtloos dat gy hier over tot ons ſpreekt, wy zyn* Aruacaanen *gebooren, en zullen* Aruacaanen *ſterven; de eerſte* Spanjaards, *die hier kwamen, ſtelden onzen voorvaderen niet voor om hunnen Godsdienst vaarwel te zeggen.* De *Caribers* zyn in dit ſtuk nog veel onhandelbaarder, hunne hardnekkigheid gaat zo ver dat ze niet alleen zich te weer ſtellen tegen de poogingen der Zendelingen om hun te bekeeren; maar ook aanvallen op de *Indiaanen*, die eenige genegenheid toonen om het Euangelie te omhelzen. Eenige volken in de nabuurſchap hadden het Geloof aangenomen; maar de *Caribers* kwamen en bevolen hun niet langer te gelooven.

De *Guayquiniers* laaten hunne dogters veertig dagen, voor dat ze trouwen, vasten. Een *Cacique* gaf Vader GUMILLA, die de reden vroeg van dit vasten, ten antwoord,

dat de jonge dogters, wanneer zy in die hachlyke dagen zyn, alles, wat zy aanraaken, zouden bederven, en dat iemand, die zyne voeten zette op een plaats waar zy geloopen heeft, zeer dikke beenen zou krygen, zo 'er de dood niet op volgde. Om deeze en dergelyke onheilen voor te komen, en ze wel zuiver aan haare Mannen over te leveren, fluiten zy ze op, en geeven ze, gedurende dien vasten, niet meer dan drie dadels daags te eeten. De plegtigheden by hunne Huwelyken gebruikelyk, zyn zeer zonderling. Mannen en Vrouwen met bloemen bekranst verzamelen, op het geluid van eene menigte speeltuigen, in een bosch. De *Cacique* gaat hun voor, en eer hy uit het bosch gaat, haat hy een stuk vleesch by zich brengen, 't welk hy ter aarde werpt, met dit zeggen: *Houd, neem dat bond des Duivels, en geef ons deezen dag rust.* De hoop gaat dansende na het huis der nieuwgetrouwden, die, omringd van oude Vrouwen, voortwandelen; een gedeelte schreit, en een gedeelte lacht vrolyk uit de borst; de eerste zingen een Lied, 't welk hier op uitkomt: *Ach, myn Dogter, indien gy wist wat last en moeilykheid aan 't Huwelyk vast is, gy zoudt geen Man neemen.* De laatste heffen daarentegen aan: *Ach, myn Dogter, indien gy de vermaaklykheden des Huwelyks kende, gy zoudt al voor lang een Man genomen hebben.* Terwyl dus de mannen dansen, de oude vrouwen schreijen en lachen, de speellieden een allerjammerlykst muzyk speelen, en de kinders uit al hun magt schreeuwen, weeten de nieuwgetrouwden naauwlyks wat zy in 't midden van dus een maalstroom zullen doen; eindelyk schikken zy zich aan tafel, waar schildpadden worden opgedischt, en elk tot aan den morgen blyft drinken.

De *Orinoque* verder opvaarende komt men by de *Guamaanen*, een volk 't welk geheel naakt gaat, schoon de Vrouwen zeer fraaije katoene stoffen maaken, die van de *Spanjaards* hooggeagt worden. Dit Volk houdt op eene byzondere wyze feest; zy gaan in groote daar toe geschikte zaalen, Mannen en Vrouwen door elkander; naa het eeten, waar by zeer bovenmaatig gedronken wordt, vermaaken zy, die 't op de been kunnen houden, zich met dansen, of met eenig ander spel, terwyl hunne stom dronkene feestgenooten zich in 't bloed wentelen, 't welk uit de wonden loopt, welke zy, ter voorkominge van de kwaade uitwerkzels des dranks, zich in 't hoofd maaken. Wanneer de kinders ziek zyn, prikken de Moeders haar eigen tong met vischgraaten; uit deeze wonden loopt veel bloeds,

waar

waar mede zy alle morgen het lichaam hunner kinderen beſtryken, tot dat ze herſtellen. Deeze gewoonte, hoe hard ze ons moge voorkomen, is niets te agten by eene die onder dat zelfde Volk plaats heeft. Zeer dikwyls heerſchen'er beſmetlyke ziektens onder hun, en in zodanig een geval is de *Cacique*, als de Vader van 't geheele Volk, verpligt al zyn bloed te ſtorten ter geneezinge van de zieken. Dit leevensgevaar, hoe oogſchynlyk, hoe onvermydelyk, belet nogthans niet dat de hoofden der oudſte Familien na de doodlyke eere ſtaan om eens het hoofd des Volks te zyn.

Een ander Volk, *Otbomancas* geheeten, is zeer zeldzaam van leefwyze. Met het aanbreeken van den dag ſtaan zy op en maaken een allerſchriklykſt getier en gehuil ter gedagtenisſe van hunne overleedene vrienden en landsgenooten, 't welk drie uuren aanhoudt. Dit gedaan zynde gaat elk na de hut van den Overſten, die hun verdeelt, en eenigen zendt om Schildpadden te gaan viſchen, of Krokodillen te dooden, *enz.* naar de tyd is, en anderen uitſtuurt om veldgewasſen te verzamelen en in de voorraadſchuuren te brengen, waar de *Cacique* vervolgens de verdeeling van maakt. Terwyl dus de helft van 't Volk bezig is in ten nutte van 't Gemeenebest te werken, ſpeelt de andere helft, met eene zonderlinge behendigheid, eene ſoort van Kaatsſpel. De Vrouwen gaan niet voor op den middag uit haare hutten, waar ze den tyd ſlyten met koffertjes, mandjes, en kleine houten kommetjes te maaken. Maar zo ras de zon haare middaghoogte bereikt heeft, ſtaaken zy dien arbeid om mede te kaatſen. Dewyl de hette des daags dan op 't ſterkſte is, ſteeken de ſpeelders en ſpeeldereſſen zich met viſchgraaten, om de zydontſteekingen voor te komen; het bloed loopt allerwegen uit het lichaam, dit doet hun niet ophouden van ſpeelen, maar als zy gelooven genoeg gebloed te hebben, gaan zy in de rivier baaden en ſtuiten met zand het bloeden. Een kind 't welk de ſchuitjes om te viſchen uitgezonden ziet opkomen, maakt dit terſtond bekend. Als dan laaten zy het ſpel vaaren, en loopen allen na den oever om hunne broeders te ontvangen, de Vrouwen draagen den visch voor 't huis van 't Opperhoofd, die denzelven in gelyke deelen verdeelt, vervolgens danſen zy tot middernagt. Lichaamsſterkte is een erfdeel van dit Volk, de Vrouwen volgen de Mannen in den oorlog om de pylen op te raapen. Zy zyn zeer bezwaarlyk te bekeeren, en de Zendelingen doen noit Mis onder deeze barbaaren dan met geweld, en gedekt door een goed aantal Krygslieden.

Vader GUMILLA komt in zyne beſchryving weder tot de *Salivaanen*, en weidt breed uit over die Volken, welke de Zendelingen zeer minzaam ontvangen hebben. Deeze *Indiaanen* leveren weinig byzonderheden op, zy zyn zeer geſteld op de muzyk, en gebruiken dezelve in alle hunne plegtigheden! Indien een hunner Vrouwen het ongeluk heeft om van Tweelingen te bevallen, wordt zy met ſchrik en afgryzen aangezien, en dikwyls met den dood geſtraft. Hunne afkeer van doode lichaamen is zo groot, dat zy van woonplaats veranderen, als 'er iemand in hunne nabuurſchap ſterft. Verder hebben zy ook eenige gebruiken met de andere *Indiaanen* gemeen: maar de Geestlyken, die hun onderwyzen, kunnen, met weinig moeite, hun afbrengen van die bygeloovigheden.

Onze Schryver, de *Orinoque* verlaatende, treedt tot de beſchryving van de Landen omſtreeks de Rivier *Meta*, welke zich in de gemelde groote Rivier ontlast. De eerſte Volken, die hier voorkomen, zyn de *Guayvaanen* en de *Chiricoaanen*, dwaalende en heromzwervende Volken, die geduurig met elkander in oorlog zyn; dewyl zy de gevangenen verkoopen. Zy gebruiken 't vleesch van Leeuwen, Luipaarden, Tygers en andere wilde verſcheurende Dieren, die zy zonder onderſcheid aanvallen, tot ſpyze. Zy onthouden zich maar zeer korten tyd op dezelfde plaats, en doordien ze in geduurige vrees leeven van verrast te zullen worden, ſlaapen zy nooit ter ſtede waar zy geëeten hebben; zy ontſteeken, eer zy vertrekken, groote vuuren, en maaken een vreeslyk geweld om dus de andere *Indiaanen* te misleiden, en de wilde dieren af te ſchrikken. Optrekkende gaan zy een voor een agter elkander; dit ſchynt in 't eerst vreemd; maar 't heeft zyn rede. De gewaſſen in de landen rondsom de Rivier *Meta* zyn zeer hoog en ſcherpſnydende: dus zouden 'er veelen zich te gelyk bezeeren, wanneer ze in gelederen gingen, daar nu ſlegts een te gelyk de ſcherpte der kruiden verbreekt, en den weg baant voor alle de volgende, die, afgemat zynde, ter zyde treedt, en rustende wagt tot dat de geheele menigte voorby is; op deeze voortreeders, waar toe de jongelingen gebruikt worden, volgen de getrouwde Mannen, draagende hunne wapens en kinders; agter deeze komen de Vrouwen, gekromd onder den last van voorraad en lyfsbehoeften, terwyl de ſterkſten deezer Wilden de verminkten in groote manden draagen; de optogt wordt beſlooten door eene groote menigte altoos ten ſtryde gereed. Krygt eene Vrouw op weg een

een kindje, zy doet het in een mandje, en wascht zich met den jonggeboorenen in het eerſte water dat zy ontmoeten, haaren weg als voorheen vervolgende. De Zendelingen hebben eene enkelde reis deeze Volken gevolgd; zelden werden zy mishandeld; maar wanneer zy dagten 'er eenigen overgehaald te hebben, vertrokken zy ongemerkt, en lieten de arme Geestlyken in 't midden van een woestyn ten prooije der wilde Dieren.

Vader GUMILLA vermeldt in 't breede de Dieren en Planten, welke in dit deel der West-Indiën voorkomen, doch wy zullen hem hier in niet volgen, en alleen optekenen, dat 'er in de *Orinoque*, en de andere Rivieren daar omſtreeks, eene onverbeeldlyk groote menigte visch gevonden wordt; die op de visch-vangst gaan hebben bykans niet anders te doen, dan met de riemen in 't water te ſlaan, wanneer de visſchen van alle kanten ſpringen om den ſlag te ontwyken, en zich gereed laaten vatten. De Schildpadden zyn 'er zeer gemeen; en zommige zo groot, dat twintig perſoonen drie dagen genoeg aan één deezer ſchepzelen hebben. De wilde Byen verſchaffen hun overvloed van goeden honig.

Lang houdt onze Schryver zich op met de fabelagtige vertelzeltjes van het Landſchap *Manoa del Dorado* te wederleggen. Hy gelooft dat de groote menigte van Goud- en Zilver-mynen, die men vindt te *Mariquita*, te *Muſo*, te *Neyva*, te *Antioquia*; te *Anſerma*, te *Cocbo*. en te *Barbacoas*, gelegenheid gegeeven hebben tot alle de buitenſpoorige vertellingen die de Reizigers deswegen opleveren. 't Is waar dat de grond in de *Indiën* in zynen ſchoot onnoemlyke ſchatten van Goud, Zilver en Edelgeſteente heeft: doch zy, die 't eerst de Stad *Manoa del Dorado* ontdekten, vonden, in ſtede van bergen uit louter Goud beſtaande, eene valei waar in veel ſtofgoud was, en een Volk 't geen een Godsdienst handhaafde, 't welk anders onder de *Indiaanen* niet gemeen is. 't Is waarſchynlyk dat zy het ſtofgoud in groote waarde houden: want hun Priester beſtreek, eer hy in den Tempel ging, zyn geheele lichaam met eene ſoort van gom, en beſtrooide het vervolgens met ſtofgoud, om dus op 't heerlykst voor de Afgoden te verſchynen.

Het zwaarſte werk voor de Zendelingen is buiten twyfel, zegt Vader GUMILLA, de onderſcheidene taalen der *Indiaanen* te leeren; deezen ſpreeken enkel met de keel, anderen meest door de neus, geenen ſchynen de woorden uit de longen te haalen, noch anderen ſpreeken zo onverbeeldlyk ras dat zy een woord van negen of tien letter-

greepen, in minder tyd voortbrengen dan wy een woord van drie of vier letteren. Ondertusſchen zyn de Zendelingen verpligt zich de uitſpraak eigen te maaken, zullen de Wilden hun verſtaan.

Vervolgens onderzoekt onze Schryver waarom de *Orinoque* van een zo groot aantal volken bewoond is, en deeze dikwyls uit zo weinig perſoonen beſtaan, terwyl ze op eene elendige en armlyke wyze leeven. Te dier gelegenheid verhaalt hy, dat wanneer hy by de *Guayquiriers* kwam, de *Cacique* tot hem naderde met vyftig perſoonen die zyn geheele volk uitmaakten. Hy ging in de hut des Opperhoofds, die met geen ander huisraad voorzien was, dan een droevig ſlegt net om in te ſlaapen, en eenige houten zitbanken. Nauwlyks waren zy gezeten, of de *Cacique* ſprak den Zendeling op deeze wyze aan. „ Vader, indien gy *mondkost* „ medegebragt hebt, zullen wy gezamenlyk eeten: want „ noch ik, noch een myner Onderdaanen, hebben iets om „ den buik te vullen". Vader GUMILLA liet hem een mande met Schildpad-eijeren geeven. Als zy 'er van geëeten hadden vroeg hy den *Cacique*, hoe het bykwam, dat hy zo weinig Onderdaanen hadt? De *Indiaan* antwoordde. „ Ons „ getal, Vader, is niet grooter, en 't kleine hoopje 't welk „ wy nu uitmaaken, is 't overſchot, 't geen de *Caribers* „ van al ons volk in 't leeven gelaaten hebben". De *Caribers* hadden, met de daad, 't geheele volk verdelgd, en het leeven geſchonken aan vyftig onderdaanen van den *Cacique* om het kwaadaartig vermaak te hebben van hun te berooven, herwaards en derwaards te jaagen, en van honger te doen ſterven. Alle de andere *Indiaanſche* Volken leeven ook met elkander in geduurigen kryg; waar toe de onmenſchlyke gewoonte om de gevangenen, die de *Indiaanen* bekomen, tot ſlaaven te verkoopen, niet weinig toebrengt. Indien de gierigheid en heblust deeze barbaarſche menſchenhandel niet hadt uitgedagt, zouden de *Americaanen* met elkander vry vreedzaam leeven.

De wyze op welke zy hunne *Caciques* verkiezen, en boven al de proeven die zy moeten doorſtaan eer zy die waardigheid verkrygen, verdient onze opmerking. Hy, die deeze bediening zal aanvaarden, wordt geheel naakt op 't midden eener groote vlakte gebragt, waar andere *Caciques* en voornaame *Indiaanen* vergaderd zyn, zy geeven hem allen zo veel ſlagen met een roede als zy kunnen, en 't is hem niet geoorlofd eenigen ſchreeuw te laaten hooren. 's Anderendaags wordt hy in een *Hemac*, dat is een hang-

bed

bed tusſchen twee boomen vast gemaakt, nedergelegd, en elk werpt op hem een handvol groote mieren, die zo ſterk in hunne prooi byten dat ze niet aflaaten, of men moet ze door midden trekken. De derde proeve is die des vuurs, de aanſtaande *Cacique* wordt aan een boom gehangen, waar onder de andere *Caciques* takkenbosſen ſtooken, dit vuur wordt egter langs hoe minder gemaakt, als men denkt dat hy 'er door zou bezwyken. Indien hy, geduurende deeze drie beproevingen, de minſte klagte laat hooren, wordt hy onwaardig gekeurd immer als [illegible]hoofd des volks voor te treeden.

Voorts doen de Mannen in de *West-Indien* niets aan den landbouw. Graanen te zaaijen, zuikerriet te planten, en vrugten in te zamelen is het werk der Vrouwen. De *Indiaanen* hebben voor een ſpreekwoord, *dat de Vrouwen, daar zy zelve vrugtbaar zyn, ook alles wat zy aanroeren, vrugtbaar maaken.*

De Volken omſtreeks de *Orinoque* zyn zeer beangſt wegens de maantaaningen, zy huilen, ſchreeuwen, ſlaan en krabben zich in het aangezigt, blusſen het vuur uit tot de maan zich weder vertoone, en draagen wel zorg om geduurende dien tyd niet te trouwen.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD AAN M. DE P*** Staats Minister te Berlyn.

IN deezen Brief, gedagtekend *Londen* 10 Mey, geeft de Baron DE BIELFELD eenige aanmerkingen over de Regeeringsform der *Engelſchen*, en eenige der voornaamſte trekken van het character diens Volks.

Die 't Geld heeft, heeft ook de magt in handen. Deeze ſtelregel ſchynt my toe in alle opzigten waar te weezen. In alle Regeeringsformen, doch boven al in de Gemeenebesten, berust de weezenlyke Oppermagt altoos in dat lichaam, 't welk de beſtuuring en beſchikking van de geldmiddelen in handen heeft. Dewyl, in dit Koningryk, het *Laager-huis* alleen dit voorregt bezit, dunkt het my bykans verkeerd dat men daar aan den naam van 't *Huis der Gemeentens* geeft, of 't moest weezen om dat 'er niets gemeender in de wereld is dan een groot getal Heeren te zien, vercierd met grootſche tytels, die zich eene uitſteekenheid boven de rest des Menschdoms aanmaatigen en des allerlei blyken geeven, en geen penning hebben om die waardigheid op te houden. Het *Hooger-huis* is hier bekleed met alle pragt van Majeſteit, zonder het minſte weezenlyk gezag te bezitten. De

Pairs van 't Ryk, de geestlyke en wereldlyke Lords, die 't zelve uitmaaken, zyn omhangen met roodscharlakensche tabbarden, gevoerd met hermélein. De Koning zit voor in hunne Vergaderingen. Wanneer deeze twee *Huizen* iets met elkander te verhandelen hebben, ontvangt dat der *Pairs* eene bezending van dat der *Gemeentens*, aan 't inkomen van de zaal, en op deeze plaats voert de Spreeker zyne reden voor den Koning. Het *Hooger-huis* staaft de wetten; maar stelt geene nieuwe voor, en, het stuk in 't rechte licht beschouwd zynde, zo is het *Laagerhuis* de ziel van den Staat, dewyl het den zenuw, het geld, bezit. By groote en plegtige vergaderingen, wanneer de Koning het *Parlement* met zyne tegenwoordigheid vereert, 't zy van het te openen of te sluiten, of om zyne toestemming te geeven aan de *Actes* of *Bills*, hem ter hand gesteld, is het *Hoogerhuis* in vollen luister; maar 't is een luister gelyk aan die der hemelsche lichaamen, die duister van zich zelve zynde, al hun luister van de zon ontvangen. ——— Het Volk in *Engeland* is zeer omzigtig en schrander geweest in het vaststellen der Regeeringswyze. Door met den Koning de Oppermagt te deelen, heeft het niet alleen voor zich behouden het vaststellen der wetten, en het bestuur over de Geldmiddelen, maar ook het middel gevonden om tusschen zich en den throon een eerwaardig lichaam te plaatsen, bestaande uit de *Pairs* van 't Ryk, waar aan 't geene andere magt gegeeven heeft dan die van hun te beschermen.

Naardemaal, in het *Laagerhuis*, de gewigtigste zaaken verhandeld worden, en het ook den Vreemdelingen vry staat daar te komen, en de gedingen by te woonen, ben ik dikwyls derwaards gegaan, om de welspreekende redenvoeringen van eenige Leden over de zaaken, die toen verhandeld wierden, aan te hooren. Men moet toestemmen, dat 'er in die Vergadering welspreekende Redenaars zyn. De PITTS, de PELHAMS en veele anderen zyn de DEMOSTHENESSEN van *Groot-Brittanje*, maar de Ridder ROBERT WALPOLE is, myns oordeels, de CICERO; 't vervoelt my niet hem te hooren, schoon zyne aanspraaken zomtyds wat lang duuren. Deeze zyne bekwaamheid is oorzaak dat de Koning hem niet tot *Lord* of *Pair* van 't Ryk verheft, want dan zou hy zitting krygen in het *Hoogerhuis*, en zyne Majesteit beroofd worden van den invloed die hy door deezes Mans welspreekenheid in 't *Laagerhuis* heeft.

Voorts vraagt uw Excellentie myn gevoelen over het Character der *Engelschen*. Ik gevoel myn onvermogen om op die vraag een antwoord te geeven, 't welk voldoet aan uwe verwagting. Niets valt bezwaarlyker dan het Character van een Natie te schilderen. Onder alle Volken der aarde zyn zo veele byzondere Characters, die eene uitzondering op het Volkscharacter maaken, dat de getrouwste algemeen opgegeevene characters dikwyls van alle gelykenis beroofd zyn als men alleen het oog slaat op die enkelde personen. —— Ik zal my overzulks bepaalen, om eenige losse aanmerkingen, welke ik, over dit onderwerp, gemaakt heb, u mede te deelen.

De

De *Engelſchen* ſchynen my toe geen ſcheppenden Geest te hebben, mag ik het dus uitdrukken, een ſcheppende Geest, die 't gevolg is van eene leevendige en vuurige verbeelding, die overeenkomſten ontdekt tusſchen ver van elkander afgeſcheidene onderwerpen, en de allervreemdſte denkbeelden vereenigt; dan in vergoedinge hier van bezitten zy een' Geest, die zeer juist oordeelt, en, in den eerſten opſlage, de wezenlyke en toevallige verſcheidenheden, welke 'er tusſchen de zaaken zyn, ontdekt; deeze doorzoekende Geest, die van gevolg tot gevolg voortgaat, komt eindelyk, ſchoon met langzaame egter wisſe ſchreeden, tot het beginzel en den grond der waarheid, die hy zoekt. Deeze hoedanigheid is niet bepaaldlyk eigen aan eenen zekeren rang van menſchen; in tegendeel, de handwerksman, de kruijer en de bedelaar, redeneert hier gelyk een Man van aanzien, gelyk een Philoſooph. 't Geen my in dit denkbeeld verſterkt is de Taal waar door alle menſchen aan elkander de gedagten huns harten mededeelen. By alle andere Volken heb ik een zeer groot onderſcheid ontdekt tusſchen de wyze van ſpreeken aan Menſchen van eenig aanzien en het gemeene Volk eigen, welk laatſte verkeerd denkende ook verkeerd ſpreekt, daar in *Engeland* de gemeenſte Burger zich net en bevallig uitdrukt, ten duidelyken bewyze dat hy wel denkt.

Eene andere hoedanigheid den *Engelſchen* eigen is de Werkzaamheid. In de daad ik ken, over 't algemeen geſprooken, geen arbeidzaamer Volk. Deeze hoedanigheid heeft misſchien haaren oorſprong in het lichaamsgeſtel zelve, en in den ſnellen omloop des bloeds. Het behoort tot myn taak niet de natuurkundige rede te onderzoeken; maar 't is zeker, hier ben ik ooggetuige van geweest, dat een gezond *Engelschman*, de buis van een nauwkeurig gemaakte Thermometer in de hand neemende en houdende, de kwik twee of drie graaden hooger doet klimmen dan een *Franschman*, een *Italiaan*, een *Duitſcher* of iemand van eenigen anderen Landaart. Men zou dus in verzoeking komen om te gelooven dat dit vlugtige en heete bloed der *Engelſchen*, die groote werkzaamheid, in alle hunne bedryven, byzet, en gelyk hy daar door te meermaalen dezelfde daaden herhaalt, wordt die werkzaamheid, op haar beurt, het beginzel van zyne handigheid, vlugheid en uitmuntende bekwaamheden.

De derde hoedanigheid van het character der *Engelſchen* is Opregtheid gepaard met Openhartigheid, die 'er een gevolg van is. Zy denken te juist om hunne medemenſchen te bedriegen door een valsch voorkomen, 't geen ſtrydt met hunne inwendige gevoelens, of door opgeſmukte complimenten, die laage vernuften zo zeer ſtreelen, en veel al valſche munt zyn, waar aan wy den ſchoonen naam van *Politeſſe* geeven. Men moet zich ondertusſchen niet verbeelden dat de Onbeſchaafdheid in *Engeland* heerscht, boven al niet onder hun, die uit hoofde van hun rang of middelen het voordeel eener beſchaafde Opvoeding gehad hebben; noch ook dat de *Engelſchen*, in 't algemeen, gelyken aan JAQUES ROSTBEEF, en zo lomp van zeden,

zo ruw van taal zyn. In tegendeel heb ik in dit Land zeer veel waare beſchaafdheid ontmoet, waar door zy iemand voorkomen, en een groot vermaak ſcheppen in anderen plaiſier te doen. De *Engelſchen* worden beſchuldigd, dat ze beleefd, verpligtend, omganglyk en op vermaaken geſteld zyn zo lang zy in vreemde Landen reizen, om zich daar Vrienden te maaken en van hun beleefdheden te ontvangen; maar dat zy, t'huis gekomen, die zelfde Vrienden vergeeten, koel ontvangen, en zich zeer onverſchillig omtrent Vreemdelingen gedraagen: doch men bedenkt, deeze beſchuldiging afgeevende, niet, dat de meeste Vreemdelingen hun verblyf in *Engeland* tot de Stad *Londen* bepaalen, en dat de Heeren in *Engeland* te *Londen* veel al zo groote vreemdelingen zyn als de *Franſchen*, de *Italiaanen*, of de *Duitſchers*, dat weinige Heeren aldaar hun vast verblyf houden, maar zulks op 't Land hebben, en zich niet in de Hoofdſtad bevinden dan om Staatszaaken, en in het *Parlement* zitting te neemen, of hunne eigene dingen te verrigten. Dit verſchaft hun eene groote drukte, en niet wel in ſtaat zynde om hun, van wien ze buitens lands veel vriendſchap genooten, anders te onthaalen, geeven zy hun plaats aan de tafel in de herberg, waar ze zich onthouden, brengen ze na den Schouwburg, en laaten hun de voornaamſte byzonderheden zien. — Maar trek door het Koningryk, gaa hun bezoeken op hunne Landgoederen, waar zy zich doorgaans onthouden, zy zullen u op de beleefdſte en hartlykſte wyze ontvangen, u met beleefdheden en weldaaden als overladen, en brieven van voorſchryving geeven aan hunne Vrienden door geheel *Engeland*; die u wederom op den zelfden voet ontvangen en aan nieuwe Kennisſen aanbeveelen, derwyze dat een Vreemdeling, indien hy eenigzins een aanvallig Character hebbe, en bekend ſtaat dat hy geen gelukzoeker is, met het grootſte genoegen, door *Engeland* konne reizen, en als een ſpeelbal van den eenen Vriend tot den anderen voortrollen. *Londen* krielt een geheel jaar door van Vreemdelingen van allerlei ſlag, en onder deezen zyn 'er veelen die met regt verdagt gehouden worden, of voor ondeugend bekend ſtaan, zo dat men zyn huis tot een *Ark van Noach* zoude maaken, wilde men, op eenen gemeenzaamen voet, alle Vreemdelingen ontvangen, die derwaards gelokt worden door het vooruitzigt van een goede tafel en een mild Gastheer te zullen ontmoeten. Dit zelfde heeft plaats in alle groote Steden, en 't valt zo gemaklyk niet als men zich verbeeldt om te *Parys* ingang te krygen in de aanzienlykſte huizen.

De Lieſdaadigheid maakt ook een gedeelte van het Character der *Engelſchen* uit; doch die deugd vertoont zich hier onder eene geheel andere gedaante dan in *Frankryk*. Men ziet hier, in de hospitaalen, geene Hertoginnen op de knien liggende voor de bedden der kranken om hun verſnaaperingen voor te dienen en aan te bieden. Dit werk wordt overgelaaten aan bedienden, die deswegen van den Staat ryklyk loon ontvangen, en dat werk beter verſtaan, en wier tegenwoordigheid ook minder aandoenlyk is voor de arme zie-

zieken. De Liefdaadigheid maakt hier geen zo groot een uiterlyk vertoon, de *Engelſche* Kerk is niet voor het leerſtuk van de verdienſtelykheid der goede werken. De Liefdaadigheid der *Engelſchen* mag eer *Philoſophisch* dan *Theologisch* genaamd worden, zy ſtrekt zich niet uit dan tot de zodanigen die onbekwaam zyn om te werken, en koestert de luiheid in geenen deele. Alle de Godsdienſtige Geſtigten zyn voor Kinderen, Oudelieden, Zieken of Verminkten. Een ſterke en gezonde Bedelaar ſpeelt in *Engeland* eene ongelukkige rol; men ontſlaat zich van hem met een *Half-penny* of een *Farding* te geeven, kleine ſtukjes kopergeld, waar van hy 'er 1008 moet verzamelen eer hy een *Guinje* heeft. De *Engelſchen* doen verder hunne Liefdaadigheid beſtaan in dienst te doen, in onderſtand te verleenen aan ongelukkigen, die hunne poogingen aanwenden om 'er weder boven op te komen, en in heimelyk uit hun zak de Vreemdelingen, die zich onder hun in ongelegenheid bevinden, by te ſtaan. Eindelyk ſtrekken zy hun medelyden uit tot de Gevangenen, en houden het voor onmenſchelyk hun te laaten vergaan in donkere en in ongezonde kotten. De Gevangenhuizen in *Londen* zyn ruim en lugtig, van binnen voorzien met wandelplaatſen en koffyhuizen, waar de gevangenen zamenkomen om de Nieuwspapieren te leezen en eenige verfriſſingen te neemen.

't Geen ik in 't algemeen Character der *Engelſchen* 't laakenswaardigſt en ſlegtſte vond, dewyl 'er tog op deeze wereld niets volmaakt kan zyn, is eene zekere hardheid, die in 't gemeene Volk tot wreedheid overſlaat, en hier doorſtraalt in de vermaaken zelve. Perforſe jagten, Stieren gevegten en die van andere Dieren, Wedloopen, waar in Menſchen en Paarden bezwyken, bloedige Kampvegten tuſſchen Burgers, en wat van dien aart meer zy. De *Engelſchen* aanſchouwen deeze barbaarſchheden niet alleen zonder ontroerenisſe, maar geeven zelfs geld voor 't vermaak 't geen ze 'er uit ſcheppen. Ik denk dat de lugt, het voedzel, 't hardvogtig leeven der zeelieden, de gewoonte van oude tyden, een verdorven opvoeding, en verſcheide andere zo natuurlyke als zedelyke oorzaaken deeze hardheid van aart aan de *Engelſchen* geeven; doch dat die niet in hun hart huisvest.

Dit zyn eenige ruwe trekken van 't algemeen Volks-Character der *Engelſchen*, die voor een bekwaamer hand dan de myne kunnen dienen om 'er eene volkomene ſchildery van te maaken. Ik bid uwe Excellentie om dit weinige aan te zien als eene pooging van mynen kant om aan haare bevelen te gehoorzaamen, en daar uit op te maaken hoe zeer ik begeer om, te aller gelegenheid, myn yver te toonen, en te doen zien, met welk eene hoogagting, ik de eer heb my te tekenen &c.

BE-

BERIGT.

Op den 24 May 1768 zyn by de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen, opgericht te Haarlem, aangeſteld

Tot Directeuren

De Hoog Ed. Geb. Geſtr. Heer JOHAN DANIEL D'ABLAING, *Vryheer van Gieſſenburg, Gedeputeerde wegens Utrecht ter Vergaderinge van de Hoog Mog. Heeren Staaten Generaal enz. enz.* en

De Wel Ed. Geſtr. Heer Mr. FRANCOIS FAGEL, *Griffier van bunne Hoog Mogende.*

En tot Leden

De Heeren JOANNES NETTIS, *Med. Doctor te Middelburg*, en

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JACOB CORNELISZ., *Directeur van de Academie der Tekenkonst der Stad Amſterdam.*

Ook is aan dezelve Maatſchappye, ſedert denzelfden 24ſten May gebleeken, dat de Heer ALEXANDER PETRUS NAHUYS, *Med. Doctor te Hoorn*, de Schryver is van het Antwoord, onder de Zinſpreuke: *In magnis voluiſſe ſat est*; weshalven ook dien Heer de zilveren Medaille, die den Schryver van dit Antwoord was toegeweezen, overgegeeven is.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING *van den Eerwaardigen Heere* BENSON; WAARIN GETOOND WORDT, DAT HET CHRISTELYK GELOOF GEENE ENKELE WERKZAAMHEID DES VERSTANDS IS, MAAR OOK VAN DEN WIL.

Aan de Heeren Schryveren der Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen.

MYNE HEEREN!

„IK durf my onder dat getal van Leezeren uws Maandwerks rekenen, die meer uit het zelve zoeken te trekken dan een enkel uurtje tydverdryfs, en verzadiging eener altoos greetig blyvende Nieuwsgierigheid. Dit doet my het eens geleezene wel weder herleezen, ja zomtyds gaa ik te rugge tot vry vroege ſtukjes. Dus heb ik deezer dagen met verdubbeld genoegen geleezen, de Verhandeling van den Heer VAN EFFEN, *over de onmogelykheid, om, zonder onderzoek, en genoegzaam begrip van zaaken te gelooven, en de daar uit ſpruitende billykheid, om allen menſchen, altoos een vry onderzoek van den Godsdienst toe te ſtaan* (*), hier toe vond ik my opgewekt, door dien ik den voorgaanden avond in een Gezelſchap geweest was, waar een Heer, die der Openbaaringe niet zeer genegen ſcheen, als eene tegenwerping, van vry veel klems, aanvoerde, dat, in de Schriften van het Nieuwe Testament, het Geloof in CHRISTUS allerwegen als een Pligt wordt voorgeſteld, en wel als een Pligt van welks betragting of verzuim, de eeuwige zaligheid of rampzaligheid der geenen, die het Euangelie hebben hooren verkondigen, afhangt. —— In een daad des verſtands, dat vermogen waar over de Mensch zyn eigen Meester niet is, den grond der behoudenisſe of der veroordeelinge te ſtellen, kwam hem ongerymd voor, en ſtrydig met de eerſte, eenvoudigſte en duidlykſte beginzelen der gezonde Rede, die de dwaaling in 't verſtand ſtrafloos agt. —— Nog ſterker drong hy deeze zwarigheid aan met aan te

(*) Zie *Vaderl. Letteroefen.* IV. D. II. St. bl. 367. &c.

te merken, dat volgens de Schriftuur *het Geloof eene gave* GODS is. Ten slot beriep hy zich op de bovengemelde Verhandeling des Heeren VAN EFFEN. Ik betuigde, onder het over en wederspreeken, wegens dit stuk, vast te meenen dat hy, zeer ten onregte, den Heer VAN EFFEN aanhaalde, en heb tot myn genoegen zulks waarheid bevonden: immers schryft die Heer. *Ik erken dat de wil op eene zekere wyze invloed hebbe op de overtuiging, en dat dezelve zeer veel toebrengt om ons eene goede of kwaade overtuiging te geeven. Het is de wil die de Ziel schikt en bereidt voor de overtuiging. Het is deeze die haar kan trekken uit de duisternisſen der voor-oordeelen, en bevryden van 't gewoel der driften; Het is deeze, die de aandagt kan opwekken, vermeerderen, bepaalen; maar 't is hier toe ook alleen dat haare magt zich uitstrekt; Zy bereidt het verstand de middelen ter Overtuiging, zy verschaft die middelen aan het zelve, maar 't is dan de post van het verstand om 'er zich van te bedienen; en 't is het verstand alleen, 't welk kan onderzoeken, gelooven, overtuigd worden.* Dit alles wordt in dit Stukje vervolgens breeder uitgehaald; doch ik ontmoette 'er egter geene rechtstreeksche wederlegging in van de zwaarigheid door dien Heer tegen het Christlyke Geloof ingebragt".

„ Op dit stuk peinzende schoot my te binnen daar over iets treffelyks geleezen te hebben in BENSONS *Reasonableness of the Christian Religion*. Ik zogt het na, en vond het der Vertaalinge waardig, ik deel het hier grooten deels mede, in de verwagting van het te zullen geplaatst zien, terwyl zulks my misschien zal aanzetten om over dat gedeelte der Tegenwerping, dat *het Geloof eene gave Gods is*, by eene nadere gelegenheid eenige aanmerkingen, UL. toe te zenden. Ik blyf met alle hoogagting".

Myne Heeren

Uw Dw. Dienaar,

O. O

Het woord Geloof wordt in de H. Schrift in verschillende betekenisſen gebruikt. Nu betekent het eene toestemming op het gezigt van iets, of het geloofwaardige getuigenis van anderen; dan duidt het aan eene erkentenis van de beginzelen des Natuurlyken Godsdiensts, als het bestaan van GOD en der Voorzienigheid des Allerhoogsten over al de wereld, door de Rede uit de zigtbaare werken der Scheppinge, en de beschouwinge der Godlyke voor-

zor-

zorge afgeleid; op andere plaatsen betekent het niets meer dan te gelooven dat JESUS CHRISTUS, of de Apostels, de magt hadden om wonderwerken te verrigten. In eenige weinige Texten komt het voor als een der wonderdaadige gaaven, zynde als dan, eene sterke overtuiging des gemoeds, ontstaande uit eene aandrift des geests, hun bekwaam maakende om eenig wonder te volvoeren, in eene vaste verzekerdheid van den Godlyken bystand. Zeer dikwyls heeft men het Geloof te neemen voor 't Gelooven, dat JESUS de CHRISTUS is. In verscheide Texten wordt Geloof gebezigd voor 't geheele Euangelie of het omhelzen der Euangelieleere, en dan wordt, volgens eene zeer gebruiklyke wyze van spreeken, een gedeelte voor het geheel genomen. Ook gebruiken de H. Schryvers dat woord om de vaste aankleeving aan de Leere van CHRISTUS te kennen te geeven, als mede om onze opregtheid, getrouwheid jegens en onze gehoorzaamheid aan GOD of CHRISTUS te beschryven. — Geene verwatring in 't minste ontstaat 'er uit deeze verschillende betekenisen van het woord Geloof: want wie met eenige aandagt en oplettenheid, de onderscheidene plaatsen nagaat, zal gereed begrypen in welke van deeze betekenisen, het in ieder moet worden opgevat.

Het Geloof, waar over ik thans zal handelen, is dat Geloof, 't welk van de zodanigen, die het Euangelie met genoegzaame baarblyklykheid was bekend gemaakt, werd afgeëischt. Dit Geloof is alroos eene Deugd, en gevolglyk geene enkele werking des Verstands of eene bloote toestemming der geziene baarblyklykheid; maar 't is gedeeltlyk eene toestemming des Verstands, gedeeltlyk het werk van den Wil.

Daar zyn eenige daaden die de toestemming des Verstands voorgaan, andere die dezelve volgen, en alle vervat worden in het Schriftuurlyk denkbeeld des Geloofs.

De daaden die de toestemming des Verstands voorgaan, zyn deeze, het ter zyde stellen van Vooroordeelen, het aankweeken van Waarheidsliefde, eene gereedheid des harten om aandagt te verleenen, en zulke waarheden te onderzoeken, als ons Zedelyk en Godsdienstig gedrag betreffen. Dat gedeelte van het misdryf des Ongeloofs, 't welk hier tegen over staat, is gebrek aan gepaste oplettenheid ten aanziene van de redelyke blykbaarheid der dingen, of een afkeer van onderzoek. Apostel PAULUS, wel verre van den menschen een ingewikkeld geloof, ontbloot van allen redelyken grond, aan te pryzen, moedigt den geest van

vry onderzoek aan, de geloovigen vermaanende, *alle dingen te beproeven en 't geen goed is te behouden* (*a*), met welk zeggen hy wil, dat zy niet alleen vryheid hadden, om, indien het hun behaagde, de waarheid der grondſlagen van den Godsdienst te onderzoeken, maar dat dit weezenlyk een pligt was hun als menſchen opgelegd, welks verzuim voor een onvergeeflyk misdryf moest gehouden worden, dat zy het nimmer voor GOD of zich zelven konden verantwoorden, iemands Leerlingen te zyn, zonder de Rede, die hun geſchonken was om waarheid en valschheid te onderkennen, te gebruiken, met één woord dat het een noodzaaklyk vereischte was, dat zy *altoos gereed moesten weezen*, om, naar 't woord van Apostel PETRUS, *met zagtmoedigheid en vreeze verantwoordinge te doen aan een iegelyk, die rekenſchap eischte van de hoope*, of den grond des Geloofs, *die in hun was* (*b*). —— Overeenkomſtig met de taale dier twee Apostelen, heeft LUKAS de *Jooden* te *Berea edelaartiger* genoemd dan die van *Thesſalonika*: *dewyl zy dagelyks de Schriften onderzogten* en naſpeurden, op welke gronden de Leer der eerſte Afgezanten des Heeren ſteunde (*c*).

Eene andere voorafgaande daad is het zich eigen maaken van zulk eene opregtheid en ontvangbaarheid des harten, waar door men gereed de Waarheid aanneemt op zodanig eene baarblyklykheid als de zaak voor vatbaar is. Dit noemt onze Zaligmaaker *het Euangelie aanneemen als een Kindeken* (*d*), dat is niet zonder Rede of Verſtand te gebruiken; maar met een eerlyk en onbevooroordeeld harte, vry van alle hinderlyke kwaade hoedanigheden, zonder *neiging* tot de verkeerde denkbeelden der Opvoedinge, zonder het zelfbedrog van een Philoſooph met zyne eens gemaakte ſtellingen geheel en al ingenomen, zonder dien afkeer van de waarheid, welke zich zo dikmaal vertoont in ſnoode en wereldsgezinde menſchen.

Alle waarheden zyn niet vatbaar voor dezelfde ſoort van bewyzen, en 't is eene dwaasheid en verkeerdheid des harten in eenig geval eene baarblyklykheid te vorderen, die de zaak zelve niet toelaat. Eenige waarheden blyken van zelve, in den eerſte opſlage —— zommige afgetrokkene waarheden kan men volſtrekt betoogen, maar gebeurde zaaken kunnen niet anders geweeten worden, dan door middel onzer eigene zintuigen of het getuigenis van anderen.

En

(*a*) 1 *Teſſ.* V: 21. (*b*) 1 *Pet.* III. 15.
(*c*) *Handel.* XVII. 13, (*d*) *Mark.* X. 15. *Luk.* XVIII. 17.

En het getuigenis van geloofwaardige perſoonen heeft door alle eeuwen, niet ſlegts by het Gemeen, maar ook by Mannen van het ſcherpzinnigst oordeel, en de grootſte geleerdheid, gegolden. Zeker ſteekt 'er eenige Deugd in eene geſchiktheid des gemoeds te bezitten, opregt geneigd om de natuur en blykbaarheid van zedelyke en Godsdienſtige waarheden te onderzoeken. Het gaat vast, dat zommigen niet oordeelen volgens de baarblyklykheid, maar, zonder onderzoek, tot die zyde overſlaan werwaards hunne neiging overhelt. Verkeerde denkbeelden niet alleen, maar ook de ſnoode hebbelykheden neigen veeler gemoederen op eene zeldzaame wyze: zy vreezen dat de gekende waarheid hun gedrag zou veroordeelen, die vrees baart afkeer. Dit wordt, in den ſchriftuurlyken ſtyl, geheeten, *de oogen ſluiten, de ooren ſtoppen, het hart verharden, zo dat zy met de oogen niet zien, met de ooren niet hooren, en met het harte niet verſtaan*; en in zodanig een geval wordt *hun onverſtandig hart* met regt *verduisterd* genoemd (*a*). Menſchen van dien ſtempel zien de reeds gegeevene blykbaarheden over 't hoofd, zoeken uitwegen, en vorderen nieuwe bewyzen of eene andere ſoort van baarblyklykheid; zy neemen greetig ieder ſchynſchoon tegenbewys en zwarigheid aan, om zich langs dien weg gerust te ſtellen in de verwerping van zo aangeleegene waarheden, zy ſchroomen de zaaken in den grond te onderzoeken, dugtende dat zy daar door veroordeeld zullen worden. Hier aan ſchryft de Heiland het gebrek aan Geloof in Hem en het Euangelie toe: want de gelukkige gevolgen van het Geloof, en de rampzalige uitwerkzels des Ongeloofs voorgeſteld hebbende, zegt hy; *Dit is het oordeel, of de veroordeeling* (der zodanigen, naamlyk die in 't Ongeloove verblyven, wanneer hun het Euangelie met behoorelyke baarblyklykheid verkondigd is,) *dat het licht in de Wereld gekomen is, en de menſchen hebben de duisternis liever gehad dan het licht: want hunne werken waren boos: want een iegelyk die kwaad doet haat het licht, en komt tot het licht niet, op dat zyne werken niet beſtraft worden; maar die de waarheid doet komt tot het licht, op dat zyne werken openbaar worden datze in GODE gedaan zyn* (*b*). De Jooden, die hem zogten te dooden ſpreekt hy dus aan, *gy wilt tot my niet komen, op dat gy het leeven moogt hebben*, en voegt 'er deeze rede nevens, *maar ik ken u dat gy de liefde GODS* in u zelven *niet hebt*, verder vraagende, *hoe kunt gy ge-*

(*a*) *Rom.* I. 21. (*b*) *Joan.* III. 19.

gelooven, gy die eere van elkander neemt, en de eere, die van GOD alleen is niet zoekt (a). Hier uit kunnen wy duidelyk de rede zien van het zeggen onzes Heeren, *dat de Geest gekomen zynde de wereld overtuigen zou van zonde, om dat zy* voorheen *niet in hem geloofd hadt* (b): want door deeze bygevoegde baarblyklykheid zou het nog onwraakbaarder weezen dat JESUS de MESSIAS was, dat niets dan ſtraf baare vooroordeelen hun wederhouden hadden van in Hem te gelooven, op het zien der wonderdaaden door Hem verrigt, en andere tekens by zynen Kruis-dood vertoond. — In die zelfde oorzaake zoekt de H. PAULUS ook het verwerpen der waarheid en het omhelzen der leugen: want hy maalt hun af als menſchen, *die geene liefde tot de waarheid hadden*, en ſtelt tegen *het gelooven der waarheid*, het *vermaak ſcheppen in ongeregtigheid* over, en 't was onder menſchen van eene zo ſlegte geſteltenisſe, dat het woord der predikinge geen nut deedt: dewyl *het met het geloove niet gemengd was in de geenen, die het gehoord hebben.* Eene veel mindere baarblyklykheid, zou hun in andere gevallen, was de waarheid aangenaamer, overhaalen; maar wanneer de menſchen eenen wederzin hebben in de zaaken die beweezen worden, zyn ze ongewillig om 'er op te letten, of de kragt der bewyzen, die hun treffen, te erkennen. Uit dit alles blykt middagklaar dat de genegenheden, en hartstogten, en dus ook de Wil der menſchen, van zeer veel invloeds zyn op het Geloove. Egter behoort elk te denken dat de dingen blyven zo als ze zyn, en niet naar wensch veranderen. Ieder verſtandig mensch ziet hier uit, dat een bedaard en zorgvuldig onderzoek van 't geen wordt voorgedraagen, hoe 't ons ook, in den eerſten opſlage, moge aandoen, moet te werk geſteld, en de waarheid, volgens derzelver belang en baarblyklykheid, aangenomen worden. Deeze zaaken zyn het, die voor de toeſtemming in de Ziel omgaan, en tot het Schriftmaatig denkbeeld van het Geloof behooren.

Behalven deeze vereischtens, zyn 'er nog twee die hunnen zetel in den Wil hebben, van 't Geloof niet kunnen afgeſcheiden worden, en grootlyks ſtrekken om 't zelve tot eene Deugd te maaken, vereischtens, die de innerlyke toeſtemming van welke wy dus verre ſpraaken, volgen.

Het eerſte is, dat wy de Waarheid openlyk erkennen en belyden, wanneer wy die zien of 'er van overtuigd worden,

(a) *Joan.* V. 40. 42. 44. (b) *Joh.* XVI. 9.

den, zelf dan, wanneer die belydenis ons blootſtelt aan gevaaren en moeilykheden op den hals haale. —— Het gedeelte des misdryfs van 't Ongeloof dat hier tegens over ſtaat, is dat de menſchen zich der Waarheid ſchaamen, of hunne gevoelens van den Godsdienst verbergen, ſchoon ze in 't harte daar van overtuigd zyn, of ten minſten derzelver waarheid vermoeden. Men vindt menſchen die, op zommige plaatſen, en in zekere gezelſchappen, vreezen eenig zweemzel van Godsdienst te vertoonen, of in 't verdenken te komen van iets des aangaande te gelooven, ſchoon zy niet kunnen nalaaten in hun hart 'er eene heimlyke eerbied voor te hebben. Zy moeten naar de Mode weezen; zy dugten voor de berisping hunner kennisſen; zy kunnen het lachen eener onbeſchaamde geestigheid, noch van eene laage boertery, niet uitſtaan; of anders willen zy zich doen kennen als lieden van een verheven vernuft en overvliegende ſchranderheid, die het zich eene oneere en onafwischbaare ſchande rekenen op de gewoone wyze te denken, of even als het gemeene Volk te Gelooven. De zodanigen zouden de eerſten weezen, in de Belydenis van den Godsdienst, wanneer dit de gewoonte der eeuwe was of hun agting byzette by grooten en geringen; maar in tyden van vervolging, of zelf wanneer de Belydenis van den Godsdienst den mensch bloot ſtelt aan veragting en beſpotting, dan hebben zy noch moeds noch eerlykheids genoeg om voor hunne zaak uit te komen. Een gedrag waar aan een braaf en eerlyk man zich zou ſchaamen ſchuldig te weezen! Het verraaden van het Geloof, het verzaaken van een goed Geweeten! En 't was de misdaad van bloohartige en wereldsgezinde menſchen veeltyds en op veele plaatſen. Dit wordt door den Euangelist JOANNES als eene oorzaak opgegeeven, waarom verſcheiden der voornaamſten en aanzienlykſten onder de *Jooden* geene belydenis deeden van JESUS naam. *Veelen*, ſchryft hy, *uit de Overſten geloofden ook zelfs in Hem, maar om der Phariſeeuwen wille beleden zy het niet, op dat zy uit de Synagoge niet zouden geworpen worden: want zy hadden de eer der menſchen lief meer dan de eer van* GOD (*a*). De Kruisgezant PAULUS berigt ons met ronde woorden, dat de *Belydenis des monds*, zo noodzaaklyk is ter *zaligheid als het Gelooven met het harte* (*b*). En onze Zaligmaaker om zyne naavolgers te beweegen, *dat zy de menſchen, die alleen het lichaam kunnen dooden; maar de Ziel niet*

(*a*) *Joh.* XII: 42. 43. (*b*) *Rom.* X. 9. 10.

niet kunnen dooden, niet zo zeer zouden vreezen als GOD, *die beide Ziel en lichaam kan verderven in de helle*, verklaart uitdruklyk, *dat zo wie zich zyns of zyner woorden* (te weeten de Leer van het Euangelie) *zouden ſchaamen in een boos en overſpeelig geſlachte, by, de Zoon des menſchen, zich ook diens zal ſchaamen, wanneer hy komt in de heerlykheid zyns Vaders, met zyne heilige Engelen* (*a*). De mensch, die deeze liefde tot de Waarheid derft, of die opregtheid en ſtandvastigheid in de belydenisſe mist, zal als dan met het hoogſte regt en de grootſte billykheid veroordeeld worden.

By de eerſte verkondiging der Christlyke Leere beloofde noch verleende onze Heer eenige wereldlyke eer of voordeel om de menſchen te beweegen tot het aanneemen van den Godsdienst dien hy verkondigde. In tegendeel voorſpelde hy den omhelzeren daar van veele zwaarigheden en tegenkantingen. Ook was 'er geen pracht of uiterlyk gelaat, geſchikt om der menſchen oogen te doen ſchemeren en hun te verlokken: neen, 't was een eenvoudige, onopgeſmukte, geestlyke Godsdienst. Men genoot geen ſtreelende aanloklykheden van zinlyke vermaaken, als den dienst van *Venus*, *Bacbus* en andere *Heidenſche* Goden vergezelden: verre van daar, alles van dien aart werd op 't ſtrengst verboden. —— Behalven dit hadden de eerſte Geloovigen veele vooroordeelen der Opvoedinge te overwinnen, eer zy de baarblyklykheden, die het Euangelie met zich droeg, konden zien, en het Christlyke Geloof omhelzen; en Belyders van JESUS naam geworden zynde, ſtelde de Belydenis des Geloofs hun bloot aan veelerhande hinderniſſen en zwaarigheden, die hun niet alleen aangedaan wierden door vreemden en vyanden; maar die bekentenis der Waarheid veroorzaakte dikwyl, dat men vyanden onder zyne eigene *huisgenooten badt* (*b*). De Christenen maakten eenen *aanbang uit die overal wederſprooken werd* (*c*). Dit verborg CHRISTUS, noch de Apoſtelſchaar, op dat de menſchen niet zouden afgeſchrikt worden. Neen, zy betuigden openlyk, dat, indien een man zyne *bezittingen*, zyne waardſte *vrienden*, en het *leeven* zelf, als hy daar toe geroepen wierd, *niet verzaakte; by geen Discipel van* CHRISTUS *kon zyn* (*d*). Zy verklaarden, zonder iets agter te houden, *dat men door veel verdrukkingen moest ingaan in het Koningryk van* GOD, en *dat allen, die Godzalig wilden leeven in* JESUS CHRISTUS, ver-

(*a*) *Matth.* X. 28 *enz. Mark.* VIII. 38. (*b*) *Matth.* X. 36.
(*c*) *Handel.* XXVIII. 22. (*d*) *Luk.* XIV. 33.

vervolgd zouden worden; want dit was de Overwinning, met welke zy de wereld overwonnen, naamlyk hun Geloof (a). —— En niet tegenſtaande deeze duistere vooruitzigten, ten aanziene van het geen de wereld ſchenkt, moesten zy niet bedektlyk de Leer van CHRISTUS omhelzen; maar dezelve openlyk belyden, *de onwankelbaare belydenis der hoope vast houden; de berooving hunner goederen met blydſchap aanzien*, weetende dat zy in zich zelve een beter en blyvend *goed in de hemelen hadden*, en *ten bloede toe ſtryden (b)*. Ja, wel verre van daar door afgeſchrikt en te nedergeſlaagen te worden, *moesten zy* zich verblyden en verheugen; *dewyl hun loon groot zou zyn in de hemelen*, naar maate van hun lyden voor de zaak der waarheid hier op aarde *(c)*. In deezer voege hadt men de Propheeten en de braafſte Mannen behandeld, dit was het lot geweest van den welbeminden Zoon des Allerhoogſten, die onder de zwaarſte verdrukkingen de waarheid niet verraadde, maar ze verdeedigde in 't vooruitzigt van den wreedſten en ſchandlykſten dood.

In zulk een tydsgewricht, in zodanige omſtandigheden, was het omhelzen van den Christlyken Godsdienst eene Deugd, en het openlyk belyden een betoon van heldenmoed! en, over 't algemeen genomen, zyn de menſchen ten allen tyde en op alle plaatſen, door de openbaare belydenisſe der waarheid en eene ſtandvaste aankleeving aan dezelve, blootgeſteld aan eenige moeilykheden.

Het tweede vereischte, dat tot het Geloove behoort, de inwendige Toeſtemming moet volgen, en de openbaare belydenis vergezellen, beſtaat daar in, dat wy zorge draagen, dat ons Geloof, of de Belydenis der Euangelieleere, in ons een beginzel van Godsvrugt zy. Overeenkomſtig hier mede leezen wy op veelvuldige plaatſen der Schriftuure van de *Gehoorzaambeid des Geloofs*, *van den Geloove gehoorzaam zyn*. *Geloven* wordt dus als een wisſelwoord gebruikt, om de Gehoorzaamheid aan de Euangelieleere aan te duiden. Dus leezen wy van menſchen die hunne *harten gereinigd hebben door het Geloove*, van *een Geloof door de Liefde werkende*. 't Is derhalven niet te bevreemden dat in de Schriftuure menigmaalen geſprooken wordt van *de regtvaardigheid des Geloofs*, en van door het *Geloove geregtvaardigd te zyn*. In welke gevallen het Geloof aangemerkt wordt als een beginzel van een Zedelyk Godvrugtig gedrag.

Zy

(a) *Handel.* XIV. 22. 2 *Tim.* III. 12. 1 *Joan.* V. 4.
(b) *Hebr.* X. 23, 24. XII. 4. (c) *Matth.* V. 12. 2 *Theſſ.* I. 6.

Zy die hunnen wandel niet inrigten, volgens de voorſchriften des Christlyken Geloofs, mogen gezegd worden, *de Waarheid in ongeregtigheid te onder te houden.* Ten einde nu het Geloof een kragtig beginzel zy van een Godvrugtig leeven, zal iemand, die eene goede gemoedsgeſteltenis bezit, dikmaal de gronden, waar op zyn Geloof rust, overweegen en nagaan, op dat het zelve hem te beſtendiger aanzette tot een wandel, daar aan beantwoordende.

Wyders is het blykbaar, dat, in de Schriftuur, door het Geloof meer moet verſtaan worden, dan eene bloote toeſtemming aan de Waarheid van den Christlyken Godsdienst: dewyl 'er veele plaatſen zyn, die te kennen geeven, dat zodanig eene toeſtemming, op zich zelven aangemerkt, niets betekent. Wanneer 'er derhalven aan het Geloove beloften gedaan worden, is het altoos op dien *grondſlag*, dat het den mensch opleidt om den wil van GOD te doen, en zyne geboden te gehoorzaamen: anderzins zullen zy nimmer het *Koningryk der Hemelen beërven*, ſchoon zy zelfs niet alleen in CHRISTUS geloofd, *maar ook in zynen naame gepropheteerd en duivels uitgeworpen hadden*: want CHRISTUS zal het Geloof niet aanneemen van menſchen die ſhood geleefd hebben, en werkers der ongeregtigheid geweest zyn. Wy hebben eene uitdruklyke verklaaring, dat iemand, die den naam van JESUS belydt, en zynen pligt verzuimt, het *Geloove verloochent beeft en erger dan een ongeloovige geworden is* (*a*). En dit ſtuk wordt buiten allen geſchil geſteld door eenen Apostel, die met opzet over dit onderwerp ſchryft: want wanneer zommigen der eerſte Christenen de Leer van den H. PAULUS, wegens *de Regtvaardiging zonder de werken der wet*, kwalyk verſtaan of misduid hadden: die Apostel verſtondt daar alleen door dat zy geregtvaardigd moesten worden, volgens de wyze van Regtvaardiging in het Euangelie bekend gemaakt, en niet door de wet van MOSES; doch zy verklaarden dit als of eene enkele toeſtemming aan het Christlyk geloove, zonder het onderhouden van de geboden des Euangelies en de wetten des Geloofs, of eene bloote Geloovige aanneeming genoegzaam was. — Om eene zo droeve misvatting te weeren, ſchreef Apostel JAKOBUS een gedeelte van zynen Brief, waar in hy ons leert, *dat wy ons Geloof, door onze Werken, moeten toonen — dat het Geloof, zonder de werken, dood is — dat het Geloof van* ABRAHAM *medegewrogt beeft*

(*a*) 1 *Timoth.* V. 8.

heeft met zyne Werken, en *dat daar door zyn Geloof volmaakt geworden was.* Waar uit hy dit gevolg afleidt, *dat de mensch Geregtvaardigd wordt door de Werken en niet door het Geloove alleen*, en eindelyk *dat, gelyk het lichaam zonder den Geest dood is, ook zo het Geloof, zonder de Werken, dood is* (*a*).

Om dit alles zamen te trekken en het besluit van 't gezegde op te maaken, zo blykt, dat het Geloof eene zamengestelde zaak is, gedeeltlyk een werk des Verstands, gedeeltlyk een werk van den Wil. Voor zo verre het enkel verstandig is, of de toestemming op de geziene baarblyklykheid, hangt het niet van ons af en kan geen Deugd heeten; maar zo ver het den Wil betreft, krygt het al zyne waarde van de Deugdzaame gesteltenis des harten, en is een blyk van opregtheid, van liefde tot de waarheid en een beginzel van Deugd en Godsvrugt. — Ongeloof, aan den anderen kant, is geen enkele twyfeling of wederhouding van de toestemming, wanneer 'er zich geene baarblyklykheid opdoet; maar het is eene Ondeugd, gelegen in het botvieren van laakbaare vooroordeelen, in eenen afkeer van de waarheid, in weigering van onderzoek, uit vreeze dat de ontdekte waarheid de verkeerde en zondige leevenswyze zal wraaken, of bestaande in eene weigering van het belyden dier waarheden, en eene wederbarstigheid om 'er zich door te laaten besturen, wanneer ze reeds bekend zyn.

Is dit derhalven het geval, (gelyk ik meen middagklaar getoond en beweezen te hebben,) dan mag het *Geloof*, op eenen redelyken grond, den menschen *bevolen*, en zy wegens *Ongeloof bedreigd* worden; dan is het zeggen van onzen Zaligmaaker, *die niet gelooft zal verdoemd worden* (*b*), ten hoogsten redelyk.

(*a*) *Jakob.* II. 14 *enz.* (*b*) *Mark.* XVI. 16.

EEN BREUK, MET VERSTERVING EN DOORBRAAK VAN HET GEDARMTE, GENEEZEN.

Door den Heer MARTIN, Eerste Chirurgyn van het St. Andries Hospitaal *te Bordeaux.*

(*Uit het Fransch.*)

DE Breuken met verrottinge zyn, langen tyd, aangemerkt als ziekten welken doodlyk zyn, onaangezien al-

alle hulpe welke onze Konst 'er aan zou konnen toebrengen. Dit vooroordeel, welk veele slagtoffers heeft gemaakt, was gegrond op een denkbeeld waar in de Heelmeesters waren, dat in zodanige gevallen geene versterving kon voortkoomen, dan wanneer een groot gedeelte Darms in den Breuk-zak werdt beslooten, en zulk een groot verlies niet kunnende hersteld worden, de Lyder noodzaaklyk moest sterven. Bekwaame Mannen hebben echter, in zodanige omstandigheden, middelen aangewend welken gelukt zyn; anderen, niet min vermaard, hebben met groote baarblyklykheid getoond, dat dit gebrek meermaalen koomt in Breuken, waar in het Gedarmte, om zo te spreeken, maar bekneld en geprangd gehouden wordt by de openingen welken 'er den doorgang aan verleenen, dan wanneer het een groote bogt maakt, en meer door de zelfde openingen om laag is gezakt (*). De bevinding heeft my in deeze leere altyd bevestigd; en de waarneeming welke ik zal beschryven, strekt tot derzelver ondersteuning.

Margariete Bosfuet, van Blaye, oud veertig jaaren, kwam in 't Hospitaal den 23 Maart laatst (1767), hebbende pyn in den buik en eenige ligte neiging tot braaken, met een kleine Pols, en een beslaagen tong. Ik vraagde haar of zy ook een Breuk hadt, of t'eenigen tyd hadt gehad. Zy verzekerde my noit zodanig een ongemak gehad te hebben, en dat haare kwaal niets anders was dan pyn in de maag; dat zy tweemaal gelaaten zynde door den knegt van eene weduwe, niets meer dan een buikzuiverend middel nodig zou hebben. Zulk een beslisfend antwoord was genoeg, om my het vermoeden van zodanig een ongemak te beneemen, nademaal eene Ontsteeking van het gedarmte bynà dezelfde toevallen maakt, als wanneer het in een Breuk bekneld is. Doch om dat Ik, op andere tyden, wel eens door een dergelyk antwoord misleid was, beval Ik de oppaster, acht te geeven of zy aan dit vrouwspersoon eenige zwelling in de liesch of daar omtrent bespeurde, en 'er my kennisse van te geeven. Deeze, welke Ik meermaalen bevonden hadt kennisse van zodanige omstandigheden te hebben, verzekerde my dat zy niets naar een Breuk gelykende gemerkt hadt: Ik liet dan de Lyderesse gaan in de zaal der zieken; en zy bleef 'er veertien dagen. Zy klaagde al aan van

(*) Zie de uitmuntende Verhandeling van den Heer LOUIS, over de geneezing van Breuken met Versterving; *Mem. de l'Acad. Roy. de Chirurgie*, Vol. III.

van een ligte buik-pyn; het lyf was niet geſlooten, en zy hadt zelden braaking. De Geneesheer vraagde haar ondertusſchen, verſcheide maalen, of zy geen Breuk hadt. Zy verzekerde hem altyd neen, gelyk ze my gedaan hadt; en de middelen, welken zy hadt gebruikt, waren geweest pynſtillende, eenige klisteeren en buik-openende. Den 7 April, zynde de vyftiende dag na haare inkomst in 't Hospitaal, bekende zy aan de Zuster van deeze zaal, dat zy eene zwelling omtrent de liesch hadt, en badt haar ons 'er niets van te zeggen. Des avonds, myn gewoone viſite doende, werd Ik 'er van berigt. Met eenige moeilykheid onderzogt Ik het, en vondt, in de daad, in de regter liesch, een rood roosagtig gezwel, in den grond hard en wederſtaande; in 't midden bemerkte Ik een ligte beweeging van ſchommeling, en een drooge zwelling, welke zich uitſtrekte over de geheele groote lip der ſchaamelheid van dezelfde zyde. Niets was 'er meer nodig, gelyk elk een ligt kan begrypen, om my te verzekeren van eene vergadering van drekſtoffe, veroorzaakt door de berſting van een geknelden en ontſtooken darm. My het onderzoek en de maatregelen welken Ik genomen had, voor haar in 't Hospitaal te ontvangen, herinnerende, vertoonde Ik haar hoe kwaalyk zy gedaan hadt, my de kwaal, waar op Ik vermoeden had, te verbergen, en waar aan haar die verkeerde ſchaamte nu blootſtelde. Zy betuigde my met traanende oogen, welken de opregtheid van het hert ſcheenen aan te duiden, dat zy, in 't huis koomende niets dergelyks hadt gehad; doch het was waar, dat zy voor agt dagen eene dikte bemerkt hadt, verſchillende van die welke zy nu hadt, en gedagt hebbende dat hier in geen gevaar was, om dat zy 'er weinig pyn van gevoelde, 'er my geene kennisſe van hadt gegeeven. Ik deed de zwelling verbinden met de zalf *de la Mere*, en een ettermaakend middel; en liet de Lyderes overgaan in de zaal der gekwetſten. 's Anderen daags was in 't midden van de ophooping eene doorbraak geſchiedt, met eene opening, waar door zich de ſtoffen met gemak ontlastten; en wyl de bekleedzelen weinig verandering ondergaan hadden, deed Ik haar, tot de laatſte agt dagen van de geneezing, verbinden, met een afkookzel waar in honig gemengd was, om den grond der wonde wel te zuiveren; de oppervlakte werdt gedekt met een weinig plukzel in het zelfde vogt natgemaakt; en een plaaster van de zalf *de la Mere*, tot aan de zwelling van de groote lip der ſchaamelheid, hieldt de wiek op zyne plaatſe, met eenige drukdoeken en een gewoo-

woone liesch-bandagie. Met zulk een eenvoudig verband, en een levenswyze, welke, de eerſte dagen, zeer naauw gezet was, en eenige zagte buikopenende middelen van tyd te tyd gegeeven, had Ik het genoegen de Lyderes, den volgenden 28 Mey, volmaakt geneezen uit het Hospitaal te zien gaan.

Deeze Waarneeming, welke ons het vermogen der natuure, in dit geval, doet zien; en ons toont, hoe weinige geneesmiddelen 'er nodig zyn, om zodanige kwaalen te geneezen, leert ons insgelyks, hoe nodig het is de tekenen van ophoopingen van drekſtoffen wel te kennen, en hoe dezelven behandeld moeten worden. Om dat zulke ophoopingen van allen niet genoeg gekend worden, zal het my vry ſtaan, hier eenige aanmerkingen over dezelven by te voegen.

De gezwellen van drek-ſtoffen, of zulken die door den afgang moeten ontlast worden, koomen niet dan wanneer een gedeelte van een darm doorgeboord is, welke de ingehoude ſtoffen door deeze opening laat uitloopen, en zich verſpreiden onder de bekleedzelen welke de Breuk dekken (*). De voortgangen van zodanige ophoopingen zyn ſchielyk, uit hoofde van de ledige plaatſe welke hier gevonden wordt, door de uitrekking van de huid, welke de Breuk heeft veroorzaakt, alsze groot is; of van de vryheid welke de ſtoffen hebben om uitteloopen, terwyl het gedarmte gekneld gehouden wordt in de opening, welke doorgang aan het zelve heeft verleend. Doorgaans is 'er weinig ſchommeling te voelen; de bekleedzelen zyn rood als roosagtig; de grond van de zwelling is gemeenlyk hard: deeze laatſte teekenen, zo zeldzaam in andere gezwellen, en welken deeze ſchynen aan te duiden, denke Ik voorgebragt te worden door de ſcherpte van de uitgeloope ſtoffen, welken alle de deelen, waar omtrent ze opgehoopt wor-

(*) Het kan echter gebeuren, dat ophoopingen van zodanige ſtoffen een gevolg zyn van een zwaare Ontſteeking der ingewanden van den buik, gelyk Ik ſomtyds gezien heb; doch myn oogmerk is niet hier van zodanige te ſpreeken, ook niet van zulke welken in het vetvlies rondom den regten Darm voorvallen, en ſchroomelyke Pypzweeren veroorzaaken; maar alleen van zodanige ophoopingen, welken een gevolg zyn van een uitgeweeken en verſtorven darm, waar van de uitloop der ſtoffe geſchiedt op of omtrent de plaatſe van de Breuk.

worden, ontſteeken en verknaagen. In zulk een geval moet men niet ſchroomen ten eerſte eene opening te maaken; doch men moet toezien op den ſtaat waar in de bekleedzelen zyn. Alsze in een ſtaat van verſtopping en Ontſteeking zyn, zonder teekenen van verſterving, is het genoeg een kleine opening te maaken met een bistouri, op de verhevenſte plaatſe van het gezwel, waar de huid gewoonlyk de meeste verandering heeft ondergaan; mids men voorzichtig zy het gedarmte niet te raaken, en de aanhangzelen welken het met de nabygelege deelen kan hebben te vernielen; want van deeze aanhangzelen hangt doorgaans de geneezing van deeze kwaalen af. Maar wanneer de huid, in tegendeel, naar verſterving helt, moet men de verſtorve lappen wegſnyden, zonder, om de redenen, welken wy gegeeven hebben, het gedarmte te raaken, en de opening verbinden met rottingweerende middelen (*). Met zodanige omzichtigheden in acht te neemen in de behandeling van zulke ophoopingen, durve Ik verzekeren, dat het gevolg altyd gelukkig zal zyn, en gevolglyk Breuken met verſterving, als de darm niet al te veel is uitgezakt, geen gevaarlyke kwaalen zyn, gelyk men in vroeger tyden heeft geloofd, maar, in tegendeel, gemaklyk geneezen worden, en weinig middelen nodig hebben, als men onze wyze van behandeling volgt; gelyk de ondervinding ons in het Hospitaal dikwils heeft doen zien.

(*) Onder de verſcheide Dragt-middelen welken Ik beproefd hebbe, heb Ik geen beter gevonden, dan het welk ſaamgeſteld wordt uit Venecetſche Terpentyn, der zelver olie, een dooier van ei, en het *Unguentum de Styrace*. Dit ſtaat de rotting zo wel tegen, en zuivert de wonde dermaate, dat men het, agt dagen gebruikt hebbende, kan nalaaten, om dan maar met droog plukzel te verbinden, zekerlyk het beste vleesch- en vel-maakend middel, welk wy hebben, als het maar wel aangelegd en met een behoorlyk verband op de plaats gehouden wordt.

VAN EEN WATERHOOFD.

Door den Heer DESLANDES, Chirurgyn en Vroedmeester *te Tours.*

(*Journal de Medecine.*)

IN December 1765 werdt, onder een moeilyke verlosſinge, een kind gebooren met een gezwel aan het achterhoofd,

hoofd, 't welk door den Vroedmeester, om dat het de geboorte verhinderde, geopend was. Het gezwel van het doode kind met kattoen opgevuld zynde, om 'er zyn voorgaande gedaante aan weder te geeven, was het byna rond, eenigzins langwerpig naar beneden, waar het zich uitſtrekte tot aan het vierde Wervelbeen van den rug; het was meer dan een derde grooter dan het hoofd van het kind; zyn ſteel geleek eenigzins naar een tweeden hals, welke zich uitſtrekte van het middenſte bovenſte gedeelte van het achterhoofd tot aan het vyfde Wervelbeen van den hals, en was door zyn zydelyke deelen gehegt aan de vereeniging van het achterhoofdsbeen met de opperhoofdsbeenderen. Het gezwel afgeſneden zynde zag men een rond gat; waar in men den kleinen vinger kon ſteeken, doorgaande in het bekkeneel, op het middenſte en onderſte deel van het achterhoofdsbeen, en 't welk van het gat van het achterhoofdsbeen alleen afgeſcheiden was door een band twee lynen lang en één breed, vast zynde aan twee uitſteekende punten welken te ſamen de ſcheiding maakten.

De opening van het bekkeneel deedt zien een vogt tusſchen het zelve en de herſenvliezen uitgeſtort, en 't welk door middel van het kleine gat gemeenſchap hadt met dat, welk het gezwel gevuld hadt.

Waarſchynlyk heeft zich deeze vergadering van waterig vogt inwendig geformeerd, en de opening in het achterhoofdsbeen een weg gemaakt voor het uitgeſtorte water onder de bekleedzelen, welken genoeg hebben konnen gerekt worden om het gemelde gezwel te maaken.

Behalven het gezegde hadt dit kind ook een Haaze-lip; de bovenſte lip onder de linker vleugel van de neus was geſpleeten, zelfs met het verwulf van het verhemelte van die zyde, tot aan de huig; zo dat men door deszelfs vaneenwyking het binnenſte van de neuze kon zien, en ook het middenſchot van dezelfde zyde.

De ooren hadden aan de onderſte deelen kleine langwerpige tepels, waar van eenigen aan een ſteel hingen niet dikker dan een dunne draad. De bovenſte deelen der ooren waren natuurlyk.

Aangaande het fondament, of de aars, vondt men zelfs geen blyk van de plaats waar het hadt moeten zyn.

De inwendige deelen van den buik onderzoekende vondt men maar één Nier, tweemaal zo groot dan natuurlyk; van gedaante als uit verſcheide klompen ſamengevoegd. Zy hadt twee pisleiders, waar van de eene, op de gewoone plaat-

plaatſe ontſtaande, zo wyd was dat men 'er den duim in kon ſteeken; zy was vol water gelyk de nier ook. De tweede pisleider nam haar begin van het bovenſte en uitwendigſte gedeelte van de nier, en plantte zich in het achterſte gedeelte van de blaaze, vier lynen van de vorige: haare buis was door de geheele lengte open, en gaf doorgang aan de pis.

VERDERE AANMERKINGEN, OVER DE AAPEN, BAVIAANEN EN MEERKATTEN, MET EENE BESCHRYVING VAN DE VOORNAAMSTE SOORTEN. *Getrokken uit de* Natuurlyke Historie *van den Heere* DE BUFFON.

„ HEbben wy onlangs (*) eenige Aanmerkingen over de *Aapen*, *Baviaanen* en *Meerkatten*, van den Heer DE BUFFON, onzen Leezeren medegedeeld, het lust ons thans, in hoope dat het hun welgevalle, nogmaal dien vlytigen Naſpeurder der Natuurlyke Historie, omtrent dat ſlag van Dieren, te volgen, en eene breedvoeriger beſchryving van de voornaamſte ſoorten met aartige, doch wel geſtaafde gebeurtenisſen doormengd, voor te draagen".

Onder de *Aapen*, eigenlyk zo geheeten, gelyken de *Orang-outangs*, door de *Negers Pongo* geheeten, en de *Jockos* 't meest naar den Mensch, en verdienen overzulks boven al onze aandagt. 't Is waarſchynlyk dat deeze beiden maar ééne ſoort uitmaaken, en alleen van elkander in grootte verſchillen. De *Jocko* is veel kleinder dan de *Pongo*, dien de Heer DE BUFFON, daarom, den grooten *Orang outang* noemt. Deezen laatstgemelden hadt hy nimmer gezien, en ſpreekt 'er dus van volgens het getuigenis der Reizigeren: maar den *Jocko* hadt hy leevendig beſchouwd, en verhaalt 'er dit van. „ De *Jocko* was twee en een halven voet hoog, de Heer NONFOUX aan wien hy toebehoorde, verzekerde my dat het Dier ſlegts twee jaaren oud was, dus zou hy, in leeven gebleeven zynde, meer dan vyf voeten hoog hebben kunnen worden; indien men veronderſtelt dat zyn wasdom gelyk ſtondt met dien van een Mensch. Hy ging altoos overeinde op twee pooten, zelf dan wanneer hy zwaare dingen torschte: hy hadt een ſomber voorkomen, een

(*) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* II D. 2de Stuk, bladz. 70.

een deftigen gang, gepaste beweegingen, hy was zagtmartig van natuur, en verschilde daar in veel van de andere *Apen*. Hy hadt noch de onverduldigheid van den *Magot*, noch de kwaadaartigheid van den *Baviaan*, noch de buitenspoorigheid der *Meerkatten*; hy was, zal men, misschien, zeggen wel onderweezen en opgebragt, doch de andere waar van ik gesprooken, en hem mede vergeleeken heb, hadden dezelfde opvoeding genooten: een teken, een woord was genoeg om onzen *Orang-outang* te bestuuren, de stok was noodig voor den *Baviaan*, en de zweep voor alle de anderen, die alleen naar slagen luisterden. Ik heb gezien, dat dit Dier de hand gaf, om de zodanigen, die 't zelve kwamen zien, in te leiden, hy ging deftig met hun voortwandelen; als was hy een van 't gezelschap geweest. Ik heb deezen *Jocko* aan tafel zien zitten, zyn servet ontvouwen, en daar mede zyne lippen afveegen, een *lepel* en vork gebruiken om de spys in zyn mond te brengen, zelve in een glas inschenken, en het opneemen, als hy daar toe verzogt werd; als mede dat hy een kopje en schoteltje op tafel bragt, 'er zuiker in deedt, en thee schonk, die hy liet staan koud worden, om ze te drinken, en dat alles zonder eenige andere aanspooring dan de tekens of de stem van zyn Meester, en dikwyls, zonder dat, uit zich zelven. Hy deedt niemand eenig leed aan, en naderde altoos met omzigtigheid, zich als aanbiedende om gestreeld te worden; hy was zeer gesteld op lekkernyen, ieder gaf hem wat, en door dien hy een geduurige hoest en benauwde borst hadt, heeft die groote menigte van gezuikerde dingen veel toegebragt tot het verkorten van zyn leeven; hy leefde maar eenen Zomer te *Parys*, en stierf den volgenden winter te *Londen*. Dit Dier at bykans van alles, alleen gaf het de voorkeur aan rype en drooge vrugten, het dronk wyn, doch zeer weinig, en liet dien gewillig staan voor melk, thee, of andere zagte dranken". Om in dit alles wat deezen *Jocko* eigen was te onderscheiden, van 't geen hy van zyn Meester geleerd hadt, en dus het natuurlyke van 't aangeleerde te schiften, vergelykt de Heer DE BUFFON, die bedryven, waar van hy ooggetuigen geweest is, met de berigten, welke de minst ligtgeloovige en getrouwste Reisbeschryvers opleveren van deeze Dieren, die zy, in den staat der Natuure, of gevangen, gezien hebben. Uit welke vergelyking blykt dat 'er, onafhanglyk van eenige opvoeding, eene groote en verbaazende gelykvormigheid is tus-

schen

ſchen hunne bedryven en de bedryven der Menſchen (*).

Een andere *Aap*, die ook zeer in gedaante naar den Mensch zweemt, indien de overmaatige langte zyner armen hem niet misvormde, is de *Gibbon*. „ Hy houdt zich altoos over einde, zelf dan als hy op vier pooten voortgaat; dewyl zyne armen zo lang zyn als zyn lyf en pooten zamen genoomen, zo dat, wanneer dit Dier op zyn agterſte pooten ſtaat, zyne handen nogthans, zonder dat hy het lyf kromme, den grond raaken: men mag denken dat hy ten minſten vier voeten hoog worde; hy heeft rondsom het aangezigt een kring gryze hairen, waar door het zich als met een lyst omzet vertoone, 't welk deezen *Aap* een zeer vreemd aanzien geeft, men beſpeurt niets 't welk naar een' ſtaart gelykt, zyne oogen zyn groot, doch ſtaan diep, zyne ooren zyn kaal en wel gerand, zyn aangezigt is plat, taankleurig, en voorts wel gelykende naar dat van een Mensch: want deeze zou in den ſtaat der natuure mede een vreemd vertoon maaken, de hoofdhairen en de baard niet geſchooren, of eeniger wyze in orde geſchikt, zouden rondsom het aangezigt een hairkraus vormen zeer overeenkomſtig met dien, welke het gelaat van den *Gibbon* omringt".

Deeze *Aap*, welken de Heer DE BUFFON gezien heeft, ſcheen hem toe vry vreedzaam en zagt van aart te weezen, zyne beweegingen waren niet zeer wild of haastig, hy nam bedaardlyk aan 't geen men hem te eeten gaf; hy gebruikte brood, vrugten, amandelen, *enz.* hy was zeer bang voor koude en vogtigheid, en leefde maar weinig tyds buiten zyn geboorte land, 't welk in de *Oost-Indien* is, inzonderheid op de kusten van *Coromandel*, *Malacca* en de *Molukſche* Eilanden.

Tusſchen het Geſlacht der *Aapen* en der *Baviaanen* is eene tusſchenſoort, die niet tot de eene of tot de andere behoort, en egter wat van die beiden heeft, deeze wordt (in *Frankryk*) *Magot* geheeten (†). Dit Dier kan van alle *Aapen*, naamlyk van die geen ſtaarten hebben, zich het best naar onze lugtſtreek ſchikken. De Heeren DE BUFFON en D'AUBENTON hadden 'er, langen jaaren, een gehouden. Schoon hy niet oploopende van aart was, hadt hy altoos een

(*) Hoe zeer ze 'er nogthans, met de daad, van verſchillen, hebben onze Leezers gezien in het II Deel onzer *Nieuwe Vaderlandſche Letteroef.* 2 Stuk, bladz. 73.

(†) Zie de geſlachtbeſchryving van den *Magot* ald. bladz. 78.

een droevig voorkomen, en dikwyls was hy kwaadwillig, hy grynsde eveneens om zyn ongenoegen, als om zyn genoegen, te kennen te geeven: zyne beweegingen waren ſchielyk, en zyne houding was de lompheid zelve, zyn uitzigt eer leelyk dan belachlyk: op de minſte aandoening van drift liet hy grynzende zyne tanden zien, hy vulde de beurzen zyner kaaken met alles wat men hem gaf, en at over 't algemeen, van alles, uitgenoomen rauw vleesch, kaas en andere gegist hebbende dingen. Deeze *Aap* kan, op de agterſte pooten ſtaande, twee en een halven, of drie voeten, in de hoogte, haalen. Het Wyfje is veel kleinder dan het Mannetje. Hy gaat allerliefſt op vier pooten; wanneer hy in rust is, zit hy bykans altoos, en zyn lichaam ſteunt op twee veruitſteekende eeltbulten.

De *Baviaan* heeft geene gelykvormigheid met *den Mensch* dan alleen in de handen; hy is geſtaart, met ſcherpgepunte nagelen, en een grooten ſmoel, voorzien; hy heeft het voorkomen van een wreed Dier, en is het in de daad. De Heer DE BUFFON geeft het character van eenen, dien hy leevende gezien hadt, in deezer voege op. „ Hy was niet afſchuwelyk, en des niettegenſtaande verwekte hy ſchrik, geduurig op de tanden knarſende, de oploopenheid vertoonde zich in alle zyne verrigtingen; men was genoodzaakt hem in een yzerdraaden hok te houden, en hy ſchudde met zulk een geweld de tralien, dat vrees de aanſchouwers beving. Het is een gezet Dier, wiens lichaams gedaante, en ſterk geſpierde leden, kragt en vlugheid aanduiden; de dikke en langhairige huid, die 't zelve dekt, doet het veel grooter ſchynen dan het weezenlyk is; *maar hy* bezit, met de daad, zodanig een ſterkte, dat hy het een of meer Menſchen, indien ze niet gewapend waren, benauwd genoeg zou maaken; daarenboven ſchynt hy geduurig vervuld met die drift, welke de anderzins zagtaartigſte Dieren een woede inblaast. De *Baviaan* is ten uiterſten geil, en 'er zeer op geſteld om zyne geilheid te toonen; hy heeft kaale billen, van eene hoogroode bloedkleur, hangende teelballen, een ontbloote aars, en houdt den ſtaart altoos overeinde; hy ſchynt op deeze naaktheden groots en 'er mede te pronken, laatende veel meer zich van agteren dan van vooren zien, boven al, wanneer hy bemerkt dat 'er Vrouwen tegenwoordig zyn: aan welke hy alles zo onbeſchaamd laat kyken, dat het niet wel misſen kan of die vertooning verwekt onbetaamlyke denkbeelden. De *Magot*, en eenige andere *Aapen* hebben wel dezelfde neiging;

ging; maar dewyl ze veel kleinder en min baldaadig zyn, worden ze met zweepſlagen tot zedigheid gebragt; terwyl de *Baviaan*, niet alleen in dit ſtuk, onverbeterlyk; maar ook in alle andere opzigten onhandelbaar is. —— Hoe geweldig de minnedrift ook in dit ſlag van Dieren zy, teelen zy nogthans, in gemaatigde lugtſtreeken, niet voort; het Wyfje brengt doorgaans maar één jong te gelyk ter wereld, 't welk zy op de armen draagt, en aan de borst drukt. Wyders zyn de *Baviaanen*, hoe kwaadaartig en wreed, niet onder de vleeschvreetende Dieren te tellen, zy voeden zich voornaamlyk met boomvrugten en veldgewasſen: zy leeven troepswyze, en verſtaan de kunst van tuinen te beſteelen, leverende de geplukte vrugten over de muur heen van hand tot hand over, op welk een wyze zy in welbebouwde ſtreeken groote vernielingen aanrigten". Drie ſoorten zyn 'er van dit ſlag van Dieren, gelyk wy voorheen aanweezen (*).

Wy hebben ſtraks aangemerkt, dat de *Magot*, eene tusſchenſoort uitmaakt tusſchen 't geſlacht der *Aapen* en *Baviaanen*, desgelyks is 'er eene tusſchenſoort tusſchen deeze laatstgemelden en de *Meerkatten*. De geleerde Natuurkenners, wier aanmerkingen wy hier mededeelen, ſtellen in dien rang, den *Maimon*. „ Hy gelykt naar de *Baviaanen* door zyn grooten en breeden ſmoel, door zyn korten en geboogen ſtaart; doch hy verſchilt 'er van, en komt de *Aapen* nader in geſtalte, die veel kleinder is dan die der *Baviaanen*, als mede in zagtheid van aart. Hy draagt den naam van *Aap met een Varkens ſtaart*, dit kenmerk is alleen voldoende om hem te doen kennen: want hy is de eenigſte onder de *Baviaanen* en *Meerkatten*, die een' kaalen, dunnen en gekrulden ſtaart heeft, gelyk de Varkens. In grootte evenaart hy omtrent den *Magot*, zyn aangezigt is kaal en zwartagtig, zyne oogen kastanje bruin, zyne wenkbrauwen zwart, de neus is plat, en de dunne lippen zyn omzet met eenige ſtyve hairtjes; doch te kort om knevels te vertoonen. Hy is vreedzaam, gezeggelyk, en zelf aanminnig. Men vindt dit ſoort op *Sumatra*, en waarſchynlyk in andere plaatſen in 't Zuiden, zy kunnen over zulks de koude onzer lugtſtreek niet wel verdraagen.

In onze voorheen medegedeelde aanmerkingen, over dit ſlag van Dieren, hebben wy getoond, dat de Heer DE BUFFON negen ſoorten van *Meerkatten* telt, wier naamen wy

(*) Zie de *N. Vad. Letteroef.* ter meergemelde plaatſe, bl. 72.

wy daar opgaven (*). Wy zullen nu alleen 't oog vestigen op de laatstgemelde ſoort, *Douc* geheeten, die, zonder bepaaldlyk tot de drie voorgemelde ſoorten te behooren, van allen wat heeft. „ Hy zweemt, naamlyk door zyn' langen ſtaart, naar de *Meerkatten*, door de kloekheid zyner geſtalte naar de *Baviaanen*, en door de platheid van zyn aangezigt naar de *Aapen*: hy heeft daarenboven eene byzondere eigenſchap, waar door hy den overgang ſchynt te maaken van de *Meerkatten* tot de *Sapajous*, hebbende, gelyk deeze, gehairde billen, en een' platagtigen ſnoel: maar, over 't geheel, zweemt hy veel meer naar de *Meerkatten*, dan de *Sapajous*, van welken hy verſchilt door geen grypenden ſtaart te hebben, (dat is te zeggen, een ſtaart op die wyze geſchikt, dat ze zich daar van kunnen bedienen als van vingers, om, 't geen hun behaagt, op te vatten,) als mede door verſcheide andere weezenlyke kenmerken. Daarenboven zyn deeze twee gezinnen zeer wyd van elkander, wat de woonplaats betreft, onderſcheiden, naardemaal de *Douc* en alle de *Meerkatten* in de Oude Wereld huisvesten, en de *Sapajous* alleen in de Nieuwe Wereld gevonden worden. —— De *Douc* heeft byzondere hoedanigheden, die hem zeer onderſcheiden, en, op 't eerſte gezigt, van alle *Aapen*, *Baviaanen*, *Meerkatten* en *Sapajous*. Zyn huid is veelkleurig, en ſchynt de twyfelagtigheid van zyne ſoort aan te duiden, en hem tevens op het zigtbaarst te onderſcheiden. Hy draagt om den hals een' halsband van ſchoon purperverwig hair, rondsom de kaaken een witten baard, de lippen als mede de omtrek der oogen zyn zwart, het aangezigt en de ooren roodagtig, boven op het hoofd en het lyf is de huid grys, op de borst en den buik geel, het benedenſte gedeelte der pooten wit, het bovenſte gedeelte zwart, de ſtaart wit en een breede vlak van dezelfde kleur ziet men op de lendenen, en de zwarte voeten hebben verſcheide kleurſchakeeringen ".

De Heer DE BUFFON gelooft dat de *Douc* en de *Ouandorou* die groote ſoort van *Aapen* zyn in de Zuidlykſte gedeeltens van *Afia*, in wier maagen, volgens het getuigenis der Reizigeren, Bezoars gevonden worden, die de Bezoars der *Harten* en *Gazellen* overtreffen.

(*) Zie onze *Letteroefeningen*, gelyk boven.

DE LOTGEVALLEN DER WYSBEGEERTE IN DE LAATSTE EEUWEN, BENEVENS EENE VERDEEDIGING VAN DE VERONDERSTELLINGEN, IN DE NATUURKUNDE EN DE NATUURLYKE HISTORIE, door den Heere DE HALLER.

„ HEt kan niet anders dan aangenaam en nuttig weezen voor 't grootſte gedeelte onzer Leezeren, de Lotgevallen der Wysbegeerte, in de laatſte eeuwen, in een beknopt tafereel, afgeſchetst te zien, en die doormengd te vinden met zodanige aanmerkingen als dienen kunnen, om ons de klippen, waar op de Ouden verzeilden, te leeren vermyden, en den rechten koers aan te wyzen, welken wy moeten houden, om veilig in de haven der waarheid aan te landen. Om hun dit genoegen, dit nut, te verſchaffen, deelen wy hun 't voornaamſte mede van eene Voorreden, door den Heer HALLER voor eene Hoogduitſche Vertaaling van de *Histoire Naturelle*, der Heeren DE BUFFON en D'AUBENTON, geplaatst".

* * *

De Gevoelens der Menſchen zyn aan de dwinglandy der Mode onderworpen, deeze beheerscht geheele eeuwen, ganſche volken, zonder dat zy eenigen anderen grond hebben voor hunne gevoelens of handelingen dan willekeurige gebruiken, die men niet zou kunnen bewyzen dat verdienden ingevoerd te worden, of, ingevoerd zynde, ſtand te houden. Eindelyk komt 'er een dwarrelwind, die ze wegrukt, en andere in plaats aanbrengt. Men zou zeggen, dat de Menſchen, te midden van alle deeze omwentelingen, enkel lydelyk zyn. Gelyk zy leeven van den voorraad, die het land, waar in zy zich geplaatst vinden, oplevert, zo voeden ze ook, hun leeven lang, hunnen geest met die Leerſtellingen, welken zy met de moeder-melk hebben ingezoogen.

De Geleerden hebben zich boven het gemeen zoeken te verheffen, door de harsſenſchimmen, waar mede het zich ſtreelde, te belachen; maar zy deeden, ten zelfden tyde, hun best, om voor den geest nog ruwer nog harsſenſchimmiger ſpyze te bereiden. Een weinig meer dan eene eeuw geleden, aanſchouwde *Europa* den ondergang van de heerſchappy die ARISTOTELES langen tyd gevoerd hadt, doch

welk een gebouw heeft men op de puinhoopen van de *Aristoteliſche Schoole* opgeregt? —— De zotheid van Veronderſtellingen te maaken, de zugt om alles uit te leggen, en de Natuur door eene voorgewende Werktuigkunde te doen werken, die men voorgaf dezelfde te weezen, als die, waar van de Schepper zich bediend hadt in het voortbrengen van 't Heelal. Van hier de Draykringen, de Elementen, de fyne ſtoffe, en al dien toeſtel tot het maaken van werelden, waar toe men niets dan ſtoffe en beweeging noodig ſcheen te hebben.

Maar deeze begogeling duurde zo lang niet als de Wysgeeren, die dergelyke Stelzels zogten te doen gelden, wel gewenscht hadden. Het gaat met de voortbrengzels der Inbeeldinge, als met de naamaakzels der metaalen, die de weezenlyke, in den eerſten opſlag, gelyken, doch de proeve niet kunnen uitſtaan. De geſchillen, door hoogmoed en kwaadaartigheid verwekt, ontdekten welhaast de valschheid der nieuwe Veronderſtellingen, en, den glans der nieuwigheid eens geweeken zynde, zag men de gebreken, daar door voorheen als onmerkbaar. Dan hier bepaalden zich de ſtrydende partyen, zy bragten elkander duizenden van wonden toe, in veele ſchermutzelingen, zonder dat iemand op eenen beſliſſenden ſlag zich kon beroemen. De *Carteſiaan* dreef den *Peripateticus* op de vlugt, de navolgers van GASSENDUS wisten het zwak van de Aanhangers van CARTESIUS te vinden en te treffen: maar alle deeze onlusten hebben bykans geheel opgehouden, en alle die geſchillen zyn tegenwoordig in eene diepe vergetelnisſe begraaven.

Te midden van deeze wanorde, maakte egter de Wysbegeerte opgang, en kreeg zo weezenlyke als ongehoopte vorderingen. De gelukkige uitvinding eener meenigte van Werktuigen, van welke de voorgaande eeuwen geen het minſte denkbeeld gehad hadden, vertoonde aan 't oog van den verwonderden Natuurkundigen, nieuwe voorwerpen, nieuwe eigenſchappen, met één woord, een nieuw Heelal! Maar, op elken ſtap, dien men vorderde langs deezen weg, bleek ten klaarſten, dat de Natuur geheel niet geleek naar die harſenſchimmige afbeeldingen, welke de Wysgeeren op hunne Kamers van dezelve gemaakt hadden, en niets meer waren dan de voortbrengzels hunner verhitte inbeelding. Het liep elk in 't oog dat de voorgewende oorzaaken, met zo veel vertrouwen vastgeſteld, niet meer geleeken naar de weezenlyke werkingen der Natuure, dan

de

de Helden van een Roman naar die welke wy in de Geſchiedenisſen ontmoeten.

De Wysgeeren niet langer ſmaak vindende om te vliegen, in een gewest waar zy zich zelven verlooren, en het ſpoor byster raakten, wilden liever met de Schildpadden langzaam voortgaan, en, om zo te ſpreeken, kruipen; aangezien zy dus doende zeker tot de Waarheid kwamen. Zy ſtelden zich voor de Wiskunſtenaars te volgen, en hun tot Leidslieden in de Natuurkunde te neemen, in de verwagting, dat zy die zelfde zekerheid, welke anderszins die weetenſchap allerwegen vergezelt, ook op de Natuurkunde zouden overbrengen. Men ſtelde tot een vaste en onwrikbaare grondwet, niets aan te neemen dan 't geen het zegel van wiskunſtig bewys hadt. *Engeland* ſloeg eerst dien weg in, *Frankryk*, *Duitschland*, *Holland*, en alle landen waar de Weetenſchappen eenig gunſtig onthaal ontmoeten, en aanbidders vinden, volgden weldraa. De Afgoden der inbeelding wierp men omverre, en liet gerust de plaats open tot dat de Waarheid gevonden was, om die in ſtede te plaatſen.

Doch niets valt het Menschdom bezwaarlyker dan het Midden te houden, 't zy in den Godsdienst, in de Zedekunde of in de Wysbegeerte. Men zou bykans in verzoeking komen om te zeggen, dat het Midden eene lyn is zonder breedte, waar op niemand kan blyven. De Wysgeer, beſchaamd van te veel ligtgeloovigheids betoond te hebben, dagt die vlek niet beter te kunnen uitwisſchen, dan door vervolgens niets te gelooven. De Veronderſtellingen waren zonder eenig bewys aangenoomen geweest, nu wilde men van geene Veronderſtelling hooren, welke kenmerken van baarblyklykheid ze ook mogt met zich draagen. Alles wat niet met de lyn of paſſer afgemeeten, of door rekening kon goedgemaakt worden, werd van de hand geweezen, en onder de droomen en nagtgezigten geplaatst.

De Gemaklykheid is eene ingeſchaapene neiging der menschlyke natuure; hy vervalt 'er toe, zo geene veelvermogende beweegmiddelen hem daar uit trekken. Die helft van de bewoonders onzes aardkloots, die wy Wilden noemen, zoeken niets meer dan den ganſchen dag, met de pyp in den mond, neder te zitten, en 's avonds zich in hunne hangmatten uit te ſtrekken. Honger en dorst zetten hun alleen tot den arbeid aan, en om nu en dan den boog en pyl aan te vatten, of het vischtuig te gebruiken. De *Europeaanen* alleen ſchynen meer veerkragts te bezitten, indien

ik my dus mag uitdrukken. De lof, de ſchande, de aanſpooringen, de trek tot nieuwigheid, zyn zo veele ſpooren, die hun aanprikkelen, om dikwyls de moeilykſte en gevaarlykſte onderneemingen aan te vangen. Maar beſchouwt men hun van nader by, zo is de Gemaklykheid niet verre te zoeken, zy lokt hun aan tot het genot haarer zoetigheden, en neemt duizenden van Menſchen, die zeer geſchikt zouden weezen om iets uit te voeren, gevangen. Zy is het die, onder den dekmantel van Bygeloof, den voortgang der Kunſten en Weetenſchappen, in *Spanje*, *Portugal*, *Italie* en elders, verhindert. Wanneer de Mensch ſlegts een hoofdkusſen heeft, komt het 'er maar op aan, dat hy zich nederligge en in ſlaap valle.

Niets nu is 'er 't geen deeze neiging tot Gemak en Rust meer bevordert, dan de verwerping van alle Veronderſtellingen, gegrond op het beginzel, dat de Mensch niet in ſtaat is iets te weeten, dat de Natuur, als ſchuw van onderzogt te worden, zich aan de onderzoekinge onttrekt, dat de waarheid in eene diepe put ligt, uit welke geen Mensch dezelve kan haalen. 't Noodwendig gevolg van dit begrip, naar maate het zich verder verſpreidt, is werkloosheid, en wederzin tegen allen arbeid, waar van men zich toch geene weezenlyke vrugt kan belooven: en hier uit moet, in 't einde, eene algemeene twyfeling, met alle de buitenſpoorigheden daar aan eigen, gebooren worden. 't Zal met de Weetenſchappen gaan als met een ſtuk lands, welks onvrugtbaarheid bemerkt zynde, een ieder affchrikt om 'er de hand aan te ſlaan. Is het der moeite waardig dat men eenen langen en verdrietigen togt doe, en dien afgelegd hebbende, op dezelfde plaats Onkunde uitkome?

Hier op zal mogelyk ingebragt worden, dat 'er egter alzoos één Weetenſchap overblyft, die de zekerheid tot haar deel heeft; de Wiskunde, naamlyk. Alle de voorſtellen, welke de eigenſchappen en betrekkingen der lynen, figuuren en getallen, uitdrukken, ſteunen op den onwankelbaaren grondſlag van betooging. Dit doet zich ſchoon op; maar is het met de daad zo troostryk? De Wiskunſtenaar begint met zyne afgetrokkene denkbeelden, en de weg, dien hy aflegt, is voor alle bypaden bevryd van den eerſten ſtap af. Doch is die eerſte ſtap iets weezenlyks? Hebben die afgetrokke denkbeelden in de natuur der zaaken iets 't geen daar aan beantwoordt? Weet ik naa eene geheele reeks wiskunſtige Voorſtellen wettig betoogd te hebben, beter welke de Hoofdſtoffen zyn, die de Lichaamen uitmaa-

maaken, welke de eerſte ſtofdeeltjes zyn, die tot de zamenſtelling der ſtoffe behooren? Weet ik dan beter van waar de zwaarte, de veerkragt, de electricitéit, de werking van den zeilſteen hervoort komen? Weet ik dan beter waar in het vuur, waar in het licht beſtaat? *enz.* Ontrekken zich de inwendige ſchikkingen van bewerktuigde lichaamen niet aan onze onderzoekingen? Met één woord, wat weeten wy, en waar in kan lyn en paſſer den voortgang onzer kundigheden bevorderen? Indien de eenheden onbepaald blyven, wat kan het dan baaten de ſommen op te maaken, en 'er de uitkomſten onder te ſtellen; naardemaal het bewys ontbreekt, en de proeve niet kan genomen worden.

Men zal aanhouden, en zeggen, de Wiskundigen bewaaren dat onlochenbaar voorregt boven alle andere Weetenſchappen, dat zy de Veronderſtellingen verbannen, en voor eene onſchendbaare wet houden, om 'er geen een in hunne betoogingen toe te laaten. Deeze verzekering is zeer beſlisſende; dan is ze niet een weinig vermetel? Die afgetrokke denkbeelden zelve, van welke wy geſprooken hebben, zyn die geene Veronderſtellingen? En hebben zy het ongeluk niet dat het beſtaan derzelven eene tegenzeggelykheid inſluite. En is boven al dat verhevener deel der Wiskunde, die uiterſte pooging van 's Menſchen geest, welke zich verheft tot de beſchouwing van 't Oneindige, en dit Oneindige aan zekere rekeningen onderwerpt, niet eenigſyk gegrond op eene Veronderſtelling nog tegenſtrydiger dan alle de andere? Is het weezenlyk Oneindige niet eene der ſchitterendſte harsſenſchimmen, die 's Menſchen geest kunnen vervullen; en indien het niet weezenlyk is; is het niets anders dan eene onbepaalde ſpreekwyze, die onze kundigheden verſlindt, dat wil zeggen, onze Onkunde bedekt onder dien grootſchen naam.

De groote NEWTON, de Verwoester der Veronderſtellingen, heeft die 'er zich gansch en al van kunnen onthouden? Zou men van zyn Stelzel kunnen zeggen, gelyk van 't lichaam van ACHILLES, dat het geheel onwondbaar was, en 'er geen zwakke plaats in gevonden wordt? Men behoeft geen EULER te zyn om daar in te ſlaagen, dit gelukt een enkel Kunſtenaar, een' GAUTIER. Hoe veele Veronderſtellingen ontmoet men? Ja is de grondſteen zelve, waar op zyn groot gebouw rust, geen der onbegryplykſte? Indien het waarſchynlyke niet langer gangbaare munt blyve in de Wysbegeerte, zal de ſchaarsheid van geld zeer groot worden, en zy die 't allerrykst ſchynen, zullen,

naa

naa zodanig een affchaffing, zich op de boorden der armoede bevinden.

Wat moeten wy derhalven doen, om alle wanorde in den handel der waarheden, het ſtuk onder de gedaante van geldſpecien beſchouwd, voor te komen? Wy moeten, in de eerſte plaatſe, alle welbeweezene waarheden afzonderen, dit is zuiver Goud, en zeldzaam. Wanneer men beſloot om alles 't welk geen Goud was te weigeren, zou men welhaast moeten ophouden, met ſtudeeren, leezen, ſchryven en naſpeuringen te doen. 't Is daarom noodig ook andere min kostbaare metaalen in zwang te doen gaan, of onze toevlugt tot vermenging te neemen, en ons te vrede te houden met geldſtukken van minder waardy en gehalte; doch aan welke wy niets meer dan de weezenlyke waardye toeſchryven. Hier heeft geen bedrog plaats, en door dit middel wordt de handel leevendig gehouden. Ziet daar het waare; ziet daar het waarſchynlyke, en dit laatſte is van deeze of geene waardye. Wel verre dat een Wysgeer, die zich zodanig gedraagt, als een valſche Munter moet behandeld worden, hebbe men hem aan te merken als een goed Burger, als een nut Mensch, die aanmoediging verdient.

Men kan ongetwyfeld geenen anderen weg inſlaan, dan dien ik heb aangeweezen, willen wy niet geheel en al de volmaaking der menschlyke kundigheden laaten vaaren, zo is 't noodig die te beoefenen, gelyk ze zyn: deeze nu beſtaan uit eene verzameling van ſtukken, die verhaalen behelzen, verſtroide waarneemingen, en brokken, die voor 't meerder gedeelte geen zamenhang hebben, en die men geduurig tragt by een te brengen en te vergaderen. Indien dit geen hoop ruïnen is, hebbe men het ten minſten aan te merken als een hoop bouwſtoffen, voor 't grootſte gedeelte nog geheel onbearbeid, voor een gedeelte eenigzins bewerkt, doch waar onder niets is, of het kan nog merklyk beſchaafd en verbeterd worden. Wanneer men nu daar van af wil neemen om een klein Gebouw op te regten, (want een geheel Paleis der Weetenſchappen zal noit beſtaan, alles wat als dusdanig oit vertoond werd, zyn Kasteelen in de lugt geweest,) wanneer men, zeg ik, zich wil bepaalen om een klein Gebouw op te regten, zal men, hoe klein 't ook moge weezen, 'er hout, kalk, en andere bouwſtoffe van geringe waardye en ſterkte, toe moeten gebruiken om de andere te vereenigen, tot zo lang men het middel vinde om kostbaare en vaste bouwſtoffe op elkander

der te plaatſen, zonder eenige vreemde bindſtoffe, daar tusſchen te voegen.

De Veronderſtellingen, dus gebruikt, verdienen die verſmaading niet, met welke zy verſmaad worden. Zy zyn geene Waarheden; maar zy vertroosten ons, als wy de Waarheden nog niet hebben, en dienen niet zelden om ons daar toe op te leiden. Zy mogten ten minſten aangezien worden als een draad, die ons in de naſpeuringen beſtuurt, en ons tot nieuwe uitvindingen brengt, zo niet tot de waarheid; geen Uitvinder is 'er geweest, of hy heeft 'er zich van bediend. De beroemde Regel van KEPLER was in den aanvange niets anders dan eene verbeelding van dien Starrekundigen, ontbloot van proeven, en zelf zonder blyk van waarſchynlykheid; doch, naa een nauwkeuriger onderzoek, is dezelve eene betoogde waarheid geworden, waar op NEWTON zyn geheel beroemd Stelzel gebouwd heeft. De Stookkunſtenaars ſtreelen zich met aangenaame denkbeelden, zy droomen van niets minder dan Gouden bergen, en hun hoofd is vervuld met gedaantherſcheppingen nog ongehoorder dan die van OVIDIUS; maar de hand aan 't werk ſlaande, hebben zy door allerlei proeven, tot het groot oogmerk ingerigt, verſcheide treffelyke en nieuwe zaaken ontdekt. De bekwaamſte Kruidkundigen ſtellen willekeurige beginzels vast, om de Rangen, de Geſlachten en de Soorten der Planten te bepaalen. Tot nog is 'er geen Kruidkundig Stelzel 't geen alle andere heeft verbannen, door zyn eigen bewys met zich te draagen. Middelerwyl hebben de onderſcheidene Stelzels oneindige dienſten gedaan, door allengskens de verbaazende meenigte van voortbrengzels van het groeijend Ryk, zo bezwaarlyk nauwkeurig van elkander te onderſcheiden, eenigzins te ontwarren. In deeze weetenſchap is ieder Veronderſtelling bykans een ſtap nader tot de Waarheid gekomen. Zy, die zich naar geene vaste Leerwyze hebben willen ſchikken, en het lieten blyven by enkele beſchryvingen, hebben, hoe bekwaam ook anderzins, weinig toegebragt aan den voortgang der Kruidkunde. CLUSIUS en BAUHIN, twee Mannen in die Weetenſchap zeer ervaaren, zyn tot dien misſlag vervallen. Zy beſchryven de Planten, gelyk ze hun voorkomen, zonder orde, zonder de gelykheden aan te wyzen, die 'er tusſchen verſcheide plaats hebben, zonder eenig behulp aan het geheugen te verleenen. Dus zyn hunne meeste beſchryvingen zo wydloopig, dat men 'er zich tegenwoordig, naa dat zo veele goede Leerwyzen dit over-

overtollige hebben afgeſneeden, niet kan gebruiken. CESALPINUS, die omtrent den tyd der twee bovengemelde Kruidkundigen leefde, en, in de Schoole der *Peripatetici*, den ſmaak voor 't vormen van Stelzels ingezoogen hadt, is eerst tot het begrip gekomen om de Planten in Rangen te ſchikken; doch, daar het niet wel mogelyk was dat hy terſtond de waare kenmerken zou ontdekken, ſchikte hy zich naar de vrugten, en bepaalde zich tot die het Zaad in hielden. Langs deezen weg kon hy niet verre komen, en ondertuſſchen heeft CESALPINUS meer uitgevoerd dan iemand van THEOPHRASTUS af tot den tyd van TOURNEFORT. Deeze is niet tot dien trap van gezag opgeklommen, en als een Wetgeever geworden, dan omtrent dertig jaaren naa zyn' dood. LINNÆUS is gekomen, en heeft hem van dat gezag beroofd, en ook de Kruidkunde tot zo hoog een toppunt van volmaaktheid opgevoerd, dat ze, tegenwoordig, alle andere Weetenſchappen in orde en nauwkeurigheid overtreft, en dat, gelyk de *Romeinen* eertyds de wetten der XII Tafelen in *Griekenland* lieten zoeken, zy, die de andere deelen van de Ryken der Natuure beoefenen, van de Kruidkundigen de Regels hunner Kunſte ontleenen.

Ziet daar de Veronderſtellingen, van agteren, door voorbeelden, verdeedigd, zy kunnen ook, van vooren, door goede reden voorgeſproken worden. Wanneer de Menſchen moeten werken, is hunne werkzaamheid geëvenredigd aan de kragt van het drangmiddel 't geen hun daar toe aanzet. In den dagelykſchen loop des leevens, is de Veronderſtelling van dikmaal zeer onzekere gelukkige gevolgen genoeg, om onze rust, onze goederen, ja zelfs ons leeven, te waagen. Men heeft ſlegts de uitmuntende aanmerkingen van den Heer MONTESQUIEU, in zyne *Esprit des Loix*, over de beginzels van verſchillende regeeringsformen, te leezen, men zal zien, dat de groote kunst om de Menſchen te regeeren daar in beſtaa, dat men hun eenige Veronderſtelling doe omhelzen, als die van Eer, van Algemeen geluk, van Liefde tot het Vaderland. Was het niet mogelyk hun tot werkzaamheid aan te zetten dan langs den weg van betooging, alle de banden der Maatſchappye zouden onbekend, of, ten minſten, zonder kragt zyn.

Even eens is het gelegen met de Weetenſchappen. Zyn naam voor eenig Stelzel te plaatſen, aan de naakomelingſchap gevoelens over te leveren, die anderen inneemen, of, ten minſten een groot getal aanhangers te hebben, is voor een Wysgeer een zo verrukkend vooruitzigt, als de overwin-

winning der wereld voor ALEXANDER. Bevlytiging, moeite, tyd, kosten, alles wordt niet gerekend, alle vermogens van ziel en lichaam ſpannen zamen, om den loflaurier der onſterflykheid te verkrygen. Zou LINNÆUS de kleinſte deeltjes van ontelbaare Bloemen geteld en afgemeeten hebben, hadt hy niet gehoopt daar in den grondſlag te zullen vinden van een Stelzel, 't geen zyn naam door alle eeuwen met lof zal doen noemen? Zou NEWTON, zonder zodanig een vooruitzigt, zich zo veele moeilykheden getroost hebben in het neemen der proeven op het Licht, om door de herhaaling derzelven zyne gemaakte Veronderſtelling bevestigd te zien? De Liefde tot de Waarheid is een alleruitmuntendst drangmiddel; maar zou dit alzoos in ſtaat weezen om iemand tot dergelyke onderneemingen aan te zetten?

Dan dit is het eenige voordeel der Veronderſtellingen niet, zy brengen voordeelen te wege, die de belangeloosſte en oitroemzugtigſte Wysgeeren moeten erkennen. Uit de Veronderſtellingen ontſtaan Vraagſtukken, waar om men anderzins niet zou gedagt hebben. Deeze Vraagſtukken geeven aanleiding tot het doen van Proeven, deeze Proeven ſtrekken om de waarheid uit te vinden, en ontdekkingen te doen, die het dekkleed, waar mede de Natuur haare werkingen verbergt, allengskens opligten. De drie Stelzels, die in de Starrekunde aangenomen geweest zyn, hebben de Starrekundigen verpligt om ontelbaare waarneemingen te doen, die hun ontglipt zouden weezen, zo elk niet getragt hadt zyn verkoozen Stelzel tegen dat van anderen ſtaande te houden.

Alle Waarſchynlykheid heeft eenige Waarheid in zich, waar aan nog iets ontbreekt. Dit gedeelte te veragten en te verwerpen, om dat het ſlegts een gedeelte is, is het middel om nimmer tot het geheel te komen. Indien iemand ſchatten wil vergaderen, moet hy met kleintjes beginnen, en die kleine voordeelen te zamen aanleggen om grooter te behaalen, en dus het oogmerk te bereiken. Desgelyks wanneer men de Weetenſchappen zoekt te vermeerderen, moet men onbearbeide of ſlegts nauw ontgonne landen verder bewerken, in hoope dat ze ook, met den tyd, zo goede vrugten zullen draagen als de anderen.

Eindelyk veroorzaaken de Veronderſtellingen het onwaardeerlyk nut dat ze den nayver onder de Geleerden opwekken, die, om zo te ſpreeken, de vonken-lichts, welke anderzins verborgen zouden gebleeven zyn, door hun ſchryven en wederſchryven, doen voor den dag komen. 't Is 'er even-

eveneens mede gelegen als met de *Olympiſche* en andere Spelen der Oudheid, waar in de gloriekrans den Overwinnaar kroonde. Zou men, zonder de beroemdheid door deeze Spelen te behaalen, zo veele ALTHEA's in *Griekenland* gehad hebben? Zouden 'er tegenwoordig zo veel Philoſoophen weezen, wanneer zy, die zich loflyk, in dit renperk, kwyten, door geene ſtreelende loffpraaken wierden aangemoedigd? En hoe zal men hier in ſlaagen, dan met het behulp van Veronderſtellingen. Hadt men noit de Veronderſtelling van BOERHAAVE, ten opzigte van de Ademhaaling, beſtreeden, men zou het ſtuk op één of twee proeven hebben laaten berusten: maar de tegenkantingen geeven gelegenheid om nieuwe proeven ter ſtaavinge uit te vinden, en by te brengen. Als men zich te nederſlaat in een Gewest, waar men verzekerd is dat geen vyanden zyn, denkt men om niets anders dan om die verblyfplaats gemaklyk en geregeld te maaken; maar indien de vyand te dugten ſtaat, doet men veel nauwkeuriger onderzoek op den grond, men laat geen doortogt, geene hoogte zyne opmerking ontglippen.

De gedaante des Aardkloots heeft gelegenheid tot een veel gerugtsmaakend geſchil gegeeven. NEWTON maakte eene Veronderſtelling, CASSINI beſtreedt dezelve. Het geſchil verwakkerde; de graaden aan de Pool, en aan de Evennagtslyn wierden gemeeten, en 't beſluit was ten voordeele van NEWTON's gevoelen. Zou dit gevoelen niet altoos eene enkele beſpiegeling gebleeven zyn, zonder bewys, indien CASSINI het zyne daar niet tegen ingebragt hadt. De zuivere Wiskundige waarheden, de van *zelf* blykbaare ſtellingen, de algemeen aangenoomene begrippen, zullen noit geſchillen verwekken, de Veronderſtellingen kunnen het alleen doen, en wy mogen zeggen dit is haar voorregt.

Doch men moet geenzins deeze verdeediging der Veronderſtellingen misbruiken, als of ze ſtrekte om de Menſchen te vrede te doen zyn met de Waarſchynlykheid, zonder zich der waarheid te bekreunen. Neen. De Maan zal noit de helderheid of de warmte van de Zon hebben, zy zal nimmer aan de Aarde en het Menschdom dezelfde dienſten doen. De Veronderſtelling van PTOLOMEUS was valsch, niemand twyfelt 'er thans aan, of zal dezelve weder ter baane brengen, zeggende dat ze gelyk ſtaat met die van COPERNICUS. In deezer voege zyn 'er reeds eene meenigte in de vergetelniſſe begraaven, welke nimmer weder het dag-

daglicht zullen zien. Maar toen ze in trein waren, deeden ze haar nut. Die, van welke wy zo even in 't byzonder ſpraken, is voldoende geweest voor de gebruiken des gemeenen leevens, geduurende eene reeks van eeuwen, en heeft, ten dien opzigte, dezelfde dienſten gedaan als het Stelzel, 't geen nu die plaats bekleedt. De tyd kwam eindelyk op welken men de kristallen Hemelen verbrooken, de Aarde uit het middelpunt genoomen en de Zon in ſtede geſteld heeft, en tevens alle wanordens geweerd, die gevonden wierden in een Stelzel, 't welk alleen op willekeurige veronderſtellingen rustte. Dit is, buiten tegenſpraak, gelukkig, maar indien men geweigerd hadt, na de Starrekundigen te luisteren, voor dat zy konden ſpreeken met die nauwkeurigheid en volle verzekering, als zy tegenwoordig kunnen doen, noit zou men zo verre gekomen, wat zeg ik? noit zou men in ſtaat geweest zyn om eene enkele Verduistering te verklaaren; de donkerſte onkunde had ſtand gehouden.

Zo lang aan de waarheid haare waarde gegeeven, en aan de waarſchynlykheid niet meer dan zy verdient toegeſchreven wordt, is alle klagte tegen de Veronderſtellingen onregtmaatig. Niemand vindt 'er zich door bedroogen. Het waarſchynlyke vervult, om zo te ſpreeken, de vakken in welke men 't waare nog niet plaatzen kan; het bindt de waarheden aan elkander, die anders geene onmiddelyke gemeenſchap hebben. Doch het bewaart altoos zyn character, en ſtaat niet na hooger rang; ja 't moet 'er noit na ſtreeven: want het is de hoogmoed der Stellige Leeraaren, die eertyds het PYRRHONISMUS deedt gebooren worden. De beroemdſte *Pyrrhonisten* deezer laatere tyden, ſchynen alleen zo veel veld van hunne tegenſtreevers gewonnen te hebben, door dien de laatstgemelde enkele Veronderſtellingen, met zo veel vertrouwen, verdeedigden, als waren het Stellingen geweest, die op de onwederleglykſte betoogingen ſteunden. Iemand, die eene Veronderſtelling maakt, is over 't algemeen dermaate met dezelve ingenoomen, dat hy ze in 't einde voor eene vaste Stelling aanziet, en hoe meer tegenſpraaks hy ontmoet, hoe heviger hy de verdeediging op zich neemt. Ziet daar het misbruik, ziet daar het kwaad; doch dit ſteekt geheel niet in het maaken eener Veronderſtelling zelve, wanneer men zegt dat het eene Veronderſtelling is, en de reden bybrengt, welke ons aanzetten om die te maaken, en dus de trappen van waarſchynlykheid, waar op dezelve rust, aanwyst.

Wie deeze bedenkingen wel overwoogen heeft, bemerkt duidelyk de onregtmaatigheid om hun, die de Natuurkunde of de Natuurlyke Historie behandelen, de vryheid te weigeren, om zomtyds eenige gisſingen by hunne ontdekkingen te voegen, en dus Stelzels te vormen, waar in zy, als de waarheid niet voor handen is, de waarſchynlykheid plaats geeven. Wel verre van door deeze handelwyze het ſtuk te bederven, doen zy een zeer groot nut; door ſtukken aan 't licht te brengen, die de aandagt opwekken, en waar van met den tyd mogelyk gebruik gemaakt zal worden — En waarom, in dit geval, niet zomtyds wat gewaagd? want altoos anderen volgende, zal men bykans niets uitwerken. Zy die den gevaarlyken togt ondernaamen om de nieuwe Wereld te ontdekken, hebben zomtyds ſchipbreuk geleeden; maar 't is hun ook gelukt, om met ſchatten beladen t'huis te komen.

RAADGEEVENDE BRIEF VAN EEN VADER AAN ZYN ZOON, WEGENS DE NOODZAAKLYKHEID VAN EEN ZUIVER EN ONBESPROOKEN CHARACTER TE BEWAAREN, EN BOVEN AL ZICH VAN DE LEUGEN TE ONTHOUDEN.

(Uit het Engelsch.)

NOit of ten minſten zeer zelden heb ik u geſchreeven over Zedekundige of Godsdienſtige onderwerpen: uw eigen gezond Verſtand, des ben ik verzekerd, heeft u van beiden regtmaatige denkbeelden gegeeven, Godsdienst en Zedekunde ſpreeken best voor zich zelven: of, indien zy eenige hulp behoeven, de Heer Mr. H * * * kan, door onderwys en voorbeeld, die verleenen. Wat het *weezen der zaake* aanbelangt, dat laat ik derhalven voor u zelven en hem over: ik bepaal my in deezen alleen te ſpreeken over de noodzaaklykheid, nutheid en welvoeglykheid, om *uitwendig vertoon* van Zedigheid en Godsdienſtigheid te geeven: wanneer ik van *uitwendig vertoon van Godsdienst* ſpreek, wil ik niet, dat gy terſtond aan 't twisten gaat, met elk die zich aankant tegen de Gezindheid tot welke gy behoort. Dit zou onnut weezen, en niet voegen aan uwe jaaren: ik meen daar mede dat gy, op geenerlei wyze moet ſchynen *toe te ſtemmen*, veel min te *pryzen* en te *begunſtigen*, die losbandige denkbeelden, welke allen Godsdienst te gelyk over hoop werpen, en de reeds lang verſleetene wapens zyn van geringe Vernuften en halfbakken Philoſophen. Zy die kundig genoeg zyn om te lachen, wegens hunne ſpotternyen, zyn ook voorzigtig genoeg om lieden van dat Character te misrouwen en te veragten: want ſchoon men Zedelyke deugd in den hoogſten, en den Godsdienst in den laagſten rang plaatst, zal men egter moeten toeſtemmen dat de Godsdienst eene bykomende ſteun voor de

Deugd

Deugd is, en elk voorzigtig man zal zich eer op twee waarborgen, dan op één' verlaaten. — Wanneer gy u derhalven in 't gezelschap bevindt van die zogenaamde sterke Geesten of onbezorgde Vrydenkers, die om hunne geestigheid te toonen, met allen Godsdienst lachen, of daar tegen uitvaaren, laat u dan geen enkeld woord ontvallen, 't welk in 't minst naar goedkeuring van hunne gevoelens zou zweemen: geeft in tegendeel uw afkeuring te kennen door een ernsthaftig zwygen, treed niet met hun in geschil, 't is vrugtloos met hun te redentwisten. Wees verzekerd, dat iemand, van wien men denkt dat hy geen Godsdienst heeft, daarom te minder geagt en te minder vertrouwd wordt, in spyt van de grootsche benaamingen, welken hy zich toeëigent, als die van *sterke Geest*, *Vrydenker* of *Zedekundig Philosooph*. Een verstandig *Atheïst*, kan 'er zodanig een zyn, zal om zyn eigen wereldlyk belang, eenigen Godsdienst voorwenden. Uw zedelyk Character moet niet alleen zuiver maar ook onverdagt zyn: eene zeer kleine smet kan het geheel bederven.

Daar zyn waarlyk in de wereld menschen boos genoeg, om alle denkbeelden van zedelyk goed en kwaad te versmaaden, en staande te houden dat ze alleen van plaats, tyd en gewoonte, afhangen. Daar zyn, is zulks mogelyk, nog onverantwoordlyk snooder gulten, ik meen de zodanigen, die zulke ongerymde en schandlyke gevoelens voortplanten, zonder ze zelfs te gelooven. Deezen mogen veinzaards van den duivel genaamd worden. Vermyd, zo veel in u is, het gezelschap deezer menschen, hunne oneere besmet allen, die met hun omgaan. Gebeurt het eene enkele reis dat gy by hun in gezelschap komt, draag zorg, dat geene beleefdheid, vriendlykheid of de vreugde van eene vrolyk gezelschap u vervoere, om den schyn te geeven, dat ge in zulke schandlyke stellingen kunt berusten, veel min dat gy ze goedkeurt. Treed niet tot een ernstig onderhoud over dit stuk, vergenoeg u niet deeze Leeraars van kwaade zeden te zeggen, dat gy veel beter gedagten van hun hebt, dan zy schynen te wenschen dat gy zoudt hebben, als mede dat gy u verzekerd houdt, dat zy de leer, welke zy prediken, niet zullen beleeven. —— Maar merk hun ondertusschen uit, en schuw ze vervolgens. Niets is zo teder als uw zedelyk Character, niets voor u van zo veel belang, om het zuiver te houden; indien men u verdenkt van onregtvaardigheid, agterklap, trouwloosheid of leugentaal, *ens*, al uw vernuft, al uw verstand, zal u geen agting kunnen bezorgen. 't Is waar, verscheide omstandigheden, op eene vreemde wyze zamenloopende, hebben zomtyds Mannen van een zeer slegt Character tot hooge ampten verheeven; maar zy zyn verheven even als de misdadigen op 't Schavot, waar hunne persoonen en misdaaden meer zigtbaar zynde, ook des te meer verfoeid, versmaad en veragt worden. Indien gemaaktheid en vertooning oit verschoonlyk zyn, 't is ten opzigte van iemands zedelyk Character, schoon ik verre ben van u eene Phariseeuwsche vertooning van deugd aan te raaden. Maar ik beveel u de omzigtigste teerheid omtrent uw zedelyk Character, en de naauwlettendste zorg om

niets in 't minſte te zeggen of te doen 't geen eenige blaam op 't zelve kan werpen. Betoon u zelven, in alle gelegenheden, een Voorſpraak, en een Vriend, maar geen doldriftig voorſtander der Deugd. De Colonel CHARTRES, die, zo ik denk, een der behendigſte en befaamſte ſchurken was, die oit op den aardbodem leefden, en door eene zamenvoeging van allerlei euveldaaden, een grooten ſchat verzameld hadt, wist zo wel hoe veel nadeels een kwaad Character kon te wege brengen, dat ik hem eens, op zynen onbeſchaamden en losbandigen trant, hoorde zeggen, „ dat, hoewel hy geen penning voor „ de Deugd wilde geeven, hy nogthans 10,000 Ponden voor 't Cha„ racter van een Deugdzaam man zou willen beſteeden: dewyl hy „ 'er wel 100,000 Ponden mede zou kunnen winnen." Doch hy werd in 't einde zo berugt, dat hy niet langer gelegenheid hadt om anderen te bedriegen en op te ligten. Is 't mogelyk dat een eerlyk Man kan verwaarloozen, 't geen een voorzigtige Schelm tot zo hoogen prys zou willen koopen?

Onder de bovengemelde gebreken is 'er een, waar toe welopgevoede Menſchen, en die ook goede beginzels hebben, zomtyds vervallen, ik meen het Liegen; ſchoon het van meer ſchade gevolgd wordt, en met grooter ſchande gebrandmerkt is, dan eenig ander gebrek. De voorzigtigheid en noodzaaklykheid, die ons dikmaal gebieden de waarheid te *verbergen*, verleiden veelen ongevoelig, om dezelve te *ſchenden*. Dan dit is ſlegts de kunst van geringe vernuften, en de toevlugt van laage zielen. De waarheid te *bedekken* kan dikwyls onſchuldig geſchieden; maar het *Liegen* is altoos dwaas en ſchandelyk. ——— Ik zal u een geval voorſtellen, 't welk in uw zaak te pas kan komen.

Veronderſtel dat ge aan een vreemd Hof een openbaar Character bekleedt, en dat een der Ministers onbeleefd genoeg is om te vraagen welken last gy hebt? Zult ge hem dan een Leugen op de mouw ſpellen, die, zo ras dezelve ontdekt wordt, en zeker zal ze aan den dag komen, al uwe geloofwaardigheid zal vernietigen, uw Character beſmetten, en nutloos maaken in uwe bediening? Neen. — Zult gy hem dan de waarheid vermelden, en het aan u vertrouwd ſtuk verraaden? zekerlyk neen. Maar gy moet met ernſthaftigheid antwoorden, dat gy verſteld ſtaat over zodanig een vraag, dat ge overtuigd zyt dat hy geen antwoord op dezelve wagt; en dat hy, in allen gevalle, wat 'er ook gebeure, het van u niet zal krygen. Zodanig een antwoord zal hem vertrouwen op u inboezemen, en een goed denkbeeld van uwe liefde tot de waarheid geeven, en dit kan u in volgende gevallen van uitneemenden dienſt weezen. Maar zyt ge in ſtaatszaaken oit een Leugenaar of een bedrieger bevonden, men zal geen vertrouwen op u ſtellen, u niets mede deelen, kort om, uw ſtaat zal zyn gelyk die van een misdaadiger, die op het voorhoofd gebrandmerkt is, en vervolgens noit als een eerlyk man kan voorkomen.

Lord BACON maakt eene zeer juiſte onderſcheiding tuſſchen *Veinzery* en *Ontveinzing*, en wil tot het laatſtgemelde, eer dan tot het eerſt-

eerstgenoemde vryheid geeven; doch hy merkt egter aan, dat alleen de geringste soort van Staatkundigen hunne toevlugt tot een van beide neemen, een Man die een hart heeft kan 'er buiten om, en zeker, zegt hy, hadden de bekwaamste Mannen, die ooit leefden, een openhartigheid en rondborstigheid in hunne handelingen en gesprekken, en tevens den naam van waarheidsprekend en getrouw; zy waren gelyk wel afgerigte Paarden, en konden den loop hunner gesprekken sluiten als zulks noodig was; en kwamen 'er tyden dat zy de Ontveinzing volstrekt noodig hadden, zy maakten 'er gebruik van, en het gunstig vooroordeel, 't geen ze omtrent hunne getrouwheid gewonnen hadden, maakte hunne Ontveinzing ongemerkt en ondoorgrondlyk.

Eenigen vieren zich zelven bot in eene soort van Liegen, die zy onschadelyk noemen, en ook, in eenige opzigten zodanig is: want niemand heeft 'er nadeel van dan zy zelven. Dit soort van Liegen is de veragtlyke afstammeling van Trotschheid en Dwaasheid. Menschen, die zich daar mede ophouden, zyn zeer gezet op het wonderbaare. Zy hebben eenige dingen gezien, die nimmer bestonden, zy geeven voor andere dingen gezien te hebben, die wel kunnen bestaan, doch die zy nooit zagen, maar alleen wel ziens waardig oordeelen. Is 'er iets zonderlings voorgevallen, op eenige plaats, of in eenig gezelschap, zy zyn 'er tegenwoordig geweest, en geeven zich uit voor oor- en ooggetuigen van 't gebeurde. Zy hebben daaden bedreeven, die anderen niet ondernomen, of ten minsten onvolvoerd gelaaten hebben; zy zyn altoos in eigen persoon de Held van de Roman, die zy vertellen, en denken, dat zy daar door agting verwerven, of althans voor dien tyd aller aandagt trekken. Terwyl in der waarheid alles wat zy winnen bespotting is en verfmaadheid, vergezeld van niet weinig mistrouwen: want men veronderstelt zeer gereed, dat hy, die om ydelen roem een Leugen smeedt en vertelt, weinig zwaarigheid zal maaken om een veel grooter voor den dag te brengen, om zyn glory of belang te bevorderen; en dus, myn Zoon, wikkelt men zig, onvoorzigtig, in ongelegenheden, die meest altoos tot zyn eigen schande uitloopen. Had ik waarlyk iets gezien zo zeldzaam dat het bykans allen geloof te boven ging, ik zou het liever voor my zelven houden dan, door het te vertellen, voor één oogenblik, aan myne geloofwaardigheid doen twyfelen. Zeker de lof van Kuischheid is voor eene Vrouw niet zo noodzaaklyk als die van Geloofwaardigheid voor een Man: en met rede: want eene Vrouw kan deugdzaam weezen (schoon dit woord, in 't algemeen, in eenen anderen zin wordt opgevat; schoon ze niet strikt gesprooken Kuisch is, maar een Man kan niet deugdzaam weezen, zonder zich strikt aan de Waarheid te houden. De struikelingen eener Vrouwe zyn dikwyls niet anders dan enkel zwakheden van haar lichaamlyk gestel; doch een Leugen in den mond van een Man, is een misdryf van 't hart.

Om Gods wil, myn Zoon, let met de omzigtigste naauwkeurigheid op uw zedelyk Character, bewaar het onbevlekt, en 't zal onder geen verdenking vallen. De Kwaadsprekenheid treft zelden iemand

dan op de zwakſte plaatzen, zy vergroot wel en meet alles ten breedſten uit, maar verzint bykans nooit iets voor 't welke geen grond is.

Wanneer ik u deze zuiverheid van Character zo ernſtig aanprys, verwagt noch wensch ik, in de daad, dat gy in uwe jeugdige jaaren meer een CATO dan een CLODIUS zult wezen. Wees, en ſtaa 'er voor bekend, een Man, die zich naar de vrolykheid weet te ſchikken, en zyn post te roer te ſtaan; neem genot van de vaag uws leevens, verſchyn in de gezelſchappen uwer tydgenooten. Dit alles kunt gy doen, zonder uw zedelyk Character de minſte ſmette aan te wryven: want die misleide Jongelingen, die ongelukkig denken uit te munten door zedeloose en Godvergeetene buitenſpoorigheden, blinken alleen, even als bedorven vleesch, in 't duister. Zonder deeze zuiverheid van Character kan uw Character geen waardigheid hebben, noch gy kunt eenigen kans ſtaan om met luister in de wereld te verſchynen: om geagt te worden moet ge agtbaar wezen. Ik heb menſchen gekend die hun Character verwaarloosden, zonder het wezenlyk te bevlekken; en in gevolge daar van zyn ze onſchuldig voorwerpen van veragting geworden: men verloor hunne wezenlyke verdienſten uit het oog, men ſloeg geen agt op hunne eiſchen; en zy zagen alle hunne gemaakte vooruitzigten van bevordering als rook verdwynen. Uw Character moet zo wel blinkend als zuiver zyn; wees niet voldaan met het middelbaare. Tragt, myn Zoon, indien ge iemand, in zuiverheid van Character en aanvalligheid van zeden, wilt evenaaren, tragt boven allen uit te munten.

Vaar wel enz.

HISTORISCH BERIGT, WEGENS DEN EERLYKEN MISDAADIGER, DIENENDE TOT EEN VOORREDEN VOOR HET BURGER TREURSPEL, ONDER DEN TYTEL UITGEGEEVEN, *door den Heere* FENOUILLET DE FALBAIRE.

WAnneer ik dit Tooneelſtuk opſtelde, heeft de uitmuntendheid van het geval, 't welk de grondſlag uitmaakt, en door my uit het Werk van den Heer MARMONTEL ontleend was, my in mynen arbeid kragtig ondersteund. Ik wist dat het eene waare Geſchiedenis behelsde, in onze dagen onder ons voorgevallen: dit was genoeg om my te doen denken dat 'er myne Medeburgers belang in zouden neemen. Maar ik wist toen niet dat myn Held nog beſtondt, en dat ik de nog leevende Deugd, uit de duisternis van eene werkplaats, op het Tooneel voerde: en dat myn werk, na alle gevoelige harten geraakt te hebben, aan alle weldaadige Zielen 't genoegen zou verſchaffen om onzen Held te beloonen. —— Zie hier zyne Geſchiedenis, buiten tegenſpraak van veel meer belang voor de Menschlykheid, welke zy eere aandoet, dan de geſchiedenisſen van zo veele Overweldigers, die aan dezelve tot ſchrik en geeſſel ſtrekten.

JEAN FABRE werd te *Nimes* uit Proteſtantſche, eerlyke en deugdſaame Ouderen gebooren. Zyn Vader, door de jaaren beginnende te

ver-

verzwakken, liet, in den jaare 1743, den lakenhandel vaaren, om van een maatig inkomen zyner gewonne penningen ſtil te leeven. De jonge FABRE, toen naauwlyks 14 jaaren oud, kon den handel van zynen Vader niet opvatten; maar in het jaar 1752 ving hy, met een zyner Vrienden, een Zydenkouſen Fabriek aan, welke hy geduurende vier jaaren met eenen gelukkigen uitſlag voortzette. Zyne naarſtigheid beloofde en verſchafte hem, met de daad, middelen, om het lot zyner gryze Ouderen door ondersteuning te verzoeten, en de liefde, die zyn gevoelig hart hadt ingenoomen, zou binnen kort zyn geluk volmaakt hebben, wanneer de heldendeugd van Ouderliefde hem in een jammerpoel dompelde, waar in hy alle hoop, alle guntſtige vooruitzigten, ſcheen te zullen moeten verliezen.

Op den 1 January des jaars 1756 hielden de Proteſtanten omtreeks *Nimes* eene Godsdienſtige Vergadering; de oude FABRE was met zyn Zoon derwaards gegaan. Maar de Vergadering werd verſtrooid op 't gezigt van een naderende hoop Krygslieden. De jonge FABRE, die, voor het aankomen des gevaars, zich van zynen Vader verwyderd hadt, ging van zyne Vrienden af, om hem weder op te zoeken. Hy vondt hem op den grooten weg, vergezeld van zekeren TURGE, en bemerkt hebbende dat zy vervolgd wierden, nam hy de vlugt dwars door 't veld, en raadde hun hem te volgen. Hy was reeds buiten gevaar, wanneer hy zag dat de ouderdom, de ſchrik en de moeilykheid van den weg, het ontkomen zynen Vader onmogelyk maakte, en dat hy met zynen weggenoot in de handen der Soldaaten gevallen was. Terſtond keerde hy te rug, en drong door tot de Soldaaten heen, hun biddende hem in ſtede van zynen Vader te neemen. —— Deeze kantte zich aan tegen een zo edelmoedig bedryf, uitroepende, dat hy den jeugdigen leeftyd zyns Zoons niet wilde opgeofferd hebben aan geringe overblyfzels van het leeven eens Grysaards, die op den oever des grafs ſtondt. — Die aandoenlyke tweeſtryd van Ouder- en Kinderliefde bragt de Soldaaten in eene verwondering, met eerbied vermengd: zy voelden zich getroffen: gaarne zouden zy ze beiden op vrye voeten geſteld hebben; maar zy durfden de ontvangene bevelen niet overtreeden: het aanhouden van den Zoon bepaalde hunne keuze, zy knevelden hem, én de Vader, die zich, herhaalde keeren, in zyne plaats wilde ſtellen, werd by aanhoudenheid door zynen Zoon afgeweezen, en eindelyk agtergelaaten met het troostlooze denkbeeld van overwonnen te zyn in een' ſtryd, waar ſchande en ſlaavernij de kroon des Overwinnaars zouden uitmaaken.

De jonge FABRE werd, na meer dan twee maanden in de gevangenis gekwynd te hebben, met zynen medegevangenen TURGE voor altoos ter galeye verweezen, volgens het vonnis van den 12 Maart 1756, ze werden beiden derwaards gebragt. Dat men zich verbeelde alles wat 'er omging in het hart van dezen ongelukkigen Jongeling, wanneer hy te *Toulon* kwam: hy moest aan boord van 't noodlottig vaartuig gaan, en het ſchandelyk gewaad der galeyboeven aantrekken. Hy dagt om eenen Vader en eene Moeder, onder den drukkenden last des on-

ge-

geluks zugtende, in hunnen ouden dag zonder ſteun gelaaten; hem zweefde voor den geest de beeldtenis van eene aanbiddelyke ſchoone, nu voor altoos verlooren; hy gevoelde de elende en de verſmaadheid, duizendmaal ſchriklyker dan de elende. Zodanig was zeven jaaren lang de toeſtand van myn' Held.

Ondertuſſchen was de ſtaat van zyne Ouderen ook ten hoogſten elendig. Deze ongelukkige oude Lieden in rouwe gedompeld, vonden zich genoodzaakt een gedeelte van hunne inkomſten aan te wenden om de behoeften van den ongelukkigen, die in ketens zugtte, te gemoet te komen; zy ſtortten beiden in eene Ziekte, die hun op den oever des grafs bragt. Hun Zoon was langen tyd zonder van hun eenig berigt te ontvangen. Zyne onzekerheid over hun lot viel hem nog harder dan alle de andere rampſpoeden, en voltooide, om zo te ſpreeken, zyn onheil.

Het was niet voor in den jaare 1762 dat de weldaadige Staatsdienaar, die toen over de Zeezaaken zat, kennis kreeg van FABRE's ongeluk, en verſtondt, uit hoe loflyk eene beweegreden hy in dien ongelukkigen ſtaat verkeerde. Zyne Ziel, vatbaar voor edelmoedige aandoeningen, en geſchikt om grootſche daaden te begrypen en te waardeeren, werd door dit ſtuk gevoelig getroffen. Hy haaſtte zich om de boeijen te verbreeken, die den draager te agtbaarder maakten. De bevelen van den Koning werden den 13 Mey 1762 afgevaardigd, en op den 22ſten ontving FABRE, te *Toulon*, den Verlofbrief van te mogen vertrekken.

Dus werd hy eindelyk aan zyn gezin wedergegeeven, en ontving, na eene zevenjaarige Slaaverny, de omhelzingen van zynen Vader, het loon zyner vrywillige opofferinge en deugd. By de bekoorlykheid der vryheid, die hy verkreeg, kwam het gevoelig vermaak, dat zyn lotgenoot in 't ongeluk ook daar in deelde, als die meede, twee maanden daar na, in zyne bezittingen herſteld werd. Indien tot nog toe de Heer FABRE dezelfde gunſt niet verworven heeft, 't komt buiten twyfel uit oorzaak, dat zyne daad, die ze zo wel verdient, nog niet genoeg bekend is.

De belooning van een hart, zo teder, zo edelmoedig, kon alleen gevonden worden in een hart zyns waardig, en zyne Beminde bewaarde voor hem het haare. Deze was een jonge Juffrouw van zyne maagſchap, door FABRE op het vuurigſte bemind, en met welke hy de Bruidegom zou geworden zyn, omtrent dien tyd toen hy de ketens van zyn Vader op zich nam. Een heerlyk voorbeeld, waar op zy het oog wel mogen veſtigen, die beweeren dat de Liefde de Ziel verzwakt, en onbekwaam maakt om groote en braave daaden te onderneemen en uit te voeren! De Beminde van myn' Held was hem altoos getrouw gebleeven, zy hadt langen tyd alle huwlyksvoorſtellen, haar gedaan, van de hand geweezen; eindelyk hadden haare Ouders haar bewoogen om een zeer voordeelig Huwelyk aan te gaan, juist op dien tyd toen FABRE in vryheid geſteld wierdt. Zy ſtondt zeer verbaasd op dat nieuws, en haar hart neigde tot de eerſte liefde. Zy hadt moeds genoeg om dit te verklaaren aan den Heer met wien zy ſtondt te trouwen; en die edelmoedige Man werd de Beſchermer van zynen voorgekeurden

Me-

Medevryer. Nu vier jaaren geleeden is FABRE getrouwd geweest met deeze deugdzaame Juffrouw, en zy heeft hem reeds twee Kinders geschonken; welk een geschenk, indien ze huns Vaders waardig zyn! Hy woont tegenwoordig in *Ganges*, waar hy op nieuw een Zydenkoussen Fabriek heeft opgerigt. Zyn Vader, wiens jaaren niet gerekt schynen te wezen, dan om zynen Zoon van de boeijen ontslaagen te zien, is, eenigen tyd na deze heuchlyke gebeurtenis, gestorven, tachentig jaaren bereikt hebbende; zyne Moeder is nog in leeven. ô, Dat ze, dit verhaal leezende, den edelmoedigen Zoon, die 'er het voorwerp van is, nog aan haar boezem drukke, zich baade in vreugdetraanen, en 'er langen tyd roem op draage hem het leeven geschonken te hebben!

Zie daar een naauwkeurig verhaal van den Held myns Toneelstuks: Ik bezit de egte bewysstukken van alles wat ik boven verhaalde; en het Getuigschrift zelve van den Sergiant, die toestemde om den Zoon in 's Vaders plaats te neemen, is in de handen van eene edelaartige Princes, die zich der moeite wel heeft willen getroosten om dit getuigenis der deugd gegeeven, in eigendom te bekomen. Men zal in 't algemeen zo verwonderd staan als ik zelve op het zien dat de omstandigheden, die ik dagt 'er by te moeten bedenken om de uitvoering van myn stuk zo aandoenlyk en inneemend te maaken als my mogelyk was, alle bykans met de waarheid van 't gebeurde overeenstemmen. Hier zal men bovenal goedkeuren, dat ik den natuurlyken loop zo wel geraaden, en in myne poogingen, om het bedryf te verfraaijen, niets anders gedaan heb, dan 't zelve afschilderen.

Indien dit myn Burger-Treurspel, in deze tweede uitgave, min misslagen heeft, dan in de eerste, ik heb zulks dank te weeten aan den beroemden Schryver, die my het onderwerp verschafte. De erkentenis is een gemaklyke en aangenaame pligt, wanneer hy, aan wien men die betoont, ten zelfden tyde, het voorwerp is van onze verwondering en hoogagting; gevoelens, die elk vriend der Menschlykheid en der Letteren verschuldigd is aan den Heere MARMONTEL, en die ik, eer ik het geluk had om my zyn vriend te mogen noemen, met geheel het verlicht *Europa* hem toedroeg.

Ik weet wel hoe onvolmaakt myn werk nog is; maar 't zal my altoos ten hoogsten dierbaar weezen, indien het eenige gelukkige uitwerkingen te wege brengt voor den braaven Man, daar in geroemd! Het verschilt my weinig een goed of slegt stuk gemaakt te hebben, wanneer het maar moge dienen om mynen Held geluk te verschaffen; en dat zyn Landsgenooten, die hem eeren, en de Vreemdelingen, die zich over hem verwonderen, en eindelyk alle gevoelige en edelmoedige Zielen, elkander de eere betwisten om iets toe te brengen, 't geen hem in staat stelt om het overige zyns leevens, waar van hy de beste jaaren doorgebragt heeft in de verschrikkingen eener vrywillige Slaavernye, en in de hardste beproevingen van standvastigheid, in rust te slyten.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *September* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 7½	29. 7	29. 5½	69	69	63	Z W	Z. W	Z W	Held. reg.
2	— 4½	— —	—10	59	62	54	N O	N O	N O	Reg. wind.
3	—11	—11	— 9½	57	64	56	N W	Z W	Z W	Buyig.
4	— 6½	— 5	— 5	56	66	58	Z O	O t Z	O t Z	Betr. regen.
5	— 5½	— 7	— 8	60	66	56	Z W	Z W	Z W	Storm. —
6	— 8	— 8	— 8½	58	63	59	——	——	——	Buyig.
7	— 9	— 9½	— 9½	58	65	58	——	——	——	——
8	— 8½	— 8	— 7	58	65	55	N	N	N W	——
9	— 7	——	— 9½	58	62	53	N O	N O	N O	——
10	—10	—10	—10	58	62	55	N W	W	W	Betr. held.
11	— 9½	— 9	— 9	58	66	59	O	O	O	— regen.
12	— 8	— 7	— 5	60	64	58	Z O	——	——	Mist ——
13	— 9	—10	30. 0	60	62	55	N O	N O	N O	Wolk. held.
14	30. 1½	30. 1½	— 1½	56	60	58	O	O	O	Held. reg.
15	29. 11	29. 10	29. 8	58	62	57	N O	Z W	Z W	Buyig
16	— 4½	— 2½	— 1	55	61	54	Z W	Z	Z	——
17	— 1	— 1	——	57	63	55	Z t O	Z t O	Z t O	——
18	— 1½	— 2	— 3½	56	58	55	Z W	Z W	Z W	——
19	— 6	— 8½	— 9	58	60	54	W	W	W	——
20	— 9½	—10½	—10½	55	61	58	Z	——	——	——
21	——	— 9½	—11	59	63	55	Z W	Z W	——	——
22	—10½	—10	— 9½	60	60	55	W	N O	N O	Betr. regen.
23	— 9½	——	—10	54	59	50	Z O	Z O	O	—— held.
24	—10½	—10½	—11	52	61	51	N O	N t O	N t O	Mist ——
25	30. 0½	30. 1	30. 2	52	62	55	——	N W	N W	Held. regen.
26	— 3	— 3½	— 4	56	66	56	N W	Z	Z	Betr. held.
27	— 4	— 4	— 3½	53	64	54	Z O	Z O	Z O	Helder.
28	— 3	— 2½	— 1½	49	59	48	O	Z t O	Z t O	——
29	— 1½	— 1	— 1	47	64	54	Z O	Z O	Z	——
30	— 1	— 1½	— 2	58	63	54	W	N O	N O	Bet. vo. hel.

Hoogſte Barometer d. 30. 4
Laagſte Barometer d. 29. 1
} middelb. d. 29. 8½

Hoogſte Thermometer gr. 69
Laagſte Thermometer gr. 47
} middelb. gr. 58.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER HET BESTUUR DER DRIFTEN.

(*Uit het Engelsch.*)

„ HEbben wy onlangs (*) onze Leezers de Hartstog-
„ ten laaten beſchouwen als de Zaaden van de Deug-
„ den en Ondeugden, het is zeer eigenaartig, dat wy 'er
„ op laaten volgen hoe ze beſtuurd moeten worden, ten
„ einde zy Deugden voortbrengen, en het zaad van On-
„ deugd niet tot rypheid koesteren."

De Natuur heeft, volgens eene zeer wyze ſchikking, moeilykheid en roem aan elkander verbonden, en, op dat de roemwaarde dingen niet te gemeen zouden worden, gewild dat ze alleen door arbeid zouden kunnen verkreegen worden. Niets is, onder de kinderen der Menſchen, roemrugtiger dan de dapperheid der Overwinnaaren; maar hy, die na deezen eertytel dingt, moet de vermaaken vaarwel zeggen, de grootſte zwaarigheden tarten, den dood veragten, en dikmaal den roem, ten koſte zyns leevens, koopen. Naast den heldenmoed der Overwinnaaren mogen wy de welſpreekenheid der Redenaaren plaatzen; zy beſtuuren de Staaten zonder geweld, en voeren, zonder wapenen, het gebied over het volk, zy leveren ſlag en behaalen overwinningen, zonder bloedſtorting; doch, om daar toe te geraaken, moet de Redenaar duizend zwaarigheden te boven komen. Natuur en Kunst behooren zich te vereenigen in zyne Redenvoeringen, grootſche en ſtoute gedagten moeten met kragtige woorden en een zwier van welzeggen worden voorgedragen, 't is zyn zaak de geneigdheden van het Volk te doorgronden, om dus het geheim te leeren van hunne buitenſpoorigheden te beteugelen, en hunne genegenheid op zyne zyde te trekken.

Deeze zelfde waarheid blykt mede ten klaarſten in het beſtuur der Driften, elk bekent dat 'er niets bezwaarlyker en

(*) Zie *Nieuwe Vaderl. Letteroefen.* II. D. II. St. bl. 199.

en ook niets roemrugtiger is dan die te bedwingen, en de buitenſpoorigheden te overwinnen. Want behalven dat wy in deezen ſtryd geen' byſtand van buiten krygen, dat het goed geluk, 't welk gezegd wordt in alle andere ſtryden plaats te hebben, ons niet kan begunſtigen, dat niemand met ons in den roem kan deelen, en dat wy tevens Overſten en Soldaat moeten weezen, doet 'er zich deeze belemmerende zwaarigheid op, dat wy als tegen een gedeelte van onszelven vegten, dat onze kragten verdeeld zyn, en niets ons tot deezen ſtryd aanprikkelt, dan 't bezef van pligtmaatigheid en opregtheid. In andere oorlogen zyn eer en na-yver ſcherpe ſpooren; verontwaardiging, met koenheid vermengd, maakt een groot deel der dapperheid uit; hoop en onverſchrokkenheid ſtaan ons by, en 't is door de vereende kragt deezer hoedanigheden, dat wy als onoverwinnelyk worden. Maar, wanneer wy onze ongeregelde Hartstogten aantasten, zyn onze kragten door verdeeling verzwakt, wy ſtryden ſlegts voor een gedeelte, en met welke redenen wy ook onze dapperheid aanmoedigen, maakt de genegenheid, die wy onzen vyanden toedraagen, ons lafhartig, en wy ſchrikken voor eene overwinning, welke ons van bedoelde vermaaken ſchynt te zullen berooven. Want ſchoon onze Hartstogten oproerig zyn, en door ongeregeldheid onze rust ſtooren, zy maaken niet te min een gedeelte van onze ziel uit; de eigenliefde begogelt ons, en wy ſpaaren weerſpannelingen en ſchenken hun vergiffenis, dewyl ze onze bondgenooten zyn. Dan 't geen de zwaarigheid vergroot, en de overwinning nog twyfelagtiger maakt, is de vernieuwde kragt onzer vyanden, en hunne dikwyls herhaalde onverzwakte aanvallen. En hoewel zy geene verbintenis met de ziel hadden, hoewel ze geen toevlugt namen tot de list om verdeeldheid onder onze vermogens aan te rigten, en wy ze dus, met al ons vermogen, konden beſtormen, is hunne natuur egter zodanig, dat zy wel verzwakt, maar niet verwonnen, wel geſlagen, maar niet verſlagen kunnen worden. Derwyze zyn ze onze geſteltenisſe ingedrukt, dat ze 'er onmogelyk van zyn af te ſcheiden, hun leeven is met het onze verbonden, en zy ſterven niet voor dat wy ſterven, van waar het komt dat onze overwinning nooit volmaakt is, en wy nimmer eene volkomene zegenpraal behaalen, te eerſter gelegenheid komen zy weder voor den dag, vereenigen hunne kragten op nieuw, en hervatten den ſtryd. Zy mogen vergeleken worden by Hydra's, die zo veel hoofden voort-

voortbrengen als 'er ſtukken worden afgehakt; zy zyn als uitzinnigen, die in hunne zwakheid eene verbaazende ſterkte vertoonen, en, na ter neder gehouden te zyn, met meer geweld opſtaan. Al het voordeel, 't geen men kan verwagten op zulke woeste onderdaanen te zullen behaalen, is daar in gelegen, dat wy ze handen en voeten binden, en alleen zo veel vryheid laaten als noodig is om ze der Rede ten dienſte te doen ſtaan, men behandele ze als galeyboeven, altoos geketend, en alleen in ſtaat om de armen tot roeijen te beweegen; of hebben wy voor om ze minzaamer en zagter te bejegenen, dan moeten wy wel verzekerd weezen van hunne getrouwheid, en ſteeds voor den geest leevendig houden deezen heilzaamen grondregel, dat bevredigde vyanden altoos zyn te verdenken.

Indien de moeilykheid van deezen ſtryd ons affchrikt van dien aan te vangen, de roem, daar in te behaalen, moet onzen moed opwakkeren: want de Hemel aanſchouwt niets voortreflyker, en de Aarde draagt niets roemrugtiger dan een Mensch, die zyne Hartstogten bedwingt. Alle de Vorſtendommen der wereld kunnen zyn hoofd niet naar waardye vercieren, de eeuwigheid alleen kan eene zo verheven deugd loonen. Het zweemzel daar van is zelf vermaaklyk, en de weezenlykheid dier zaake heeft zulke verrukkende bekoorlykheden, dat wy, tot aanbiddens toe, getroffen worden. Wy eerbieden de SOCRATESSEN en CATO's niet dan om dat zy hier van iets hadden, wy ſtellen hun niet in den rang der Wyzen dan om dat zy over onze laagſte driften zegepraalden. De roem deezer groote Mannen gaat dien van ALEXANDERS en CESARS in zuiverheid verre te boven. Hunne overwinning maakte geene weduwen of weezen; hun zegen ontvolkte geen koningryken, hun ſtryd deedt geen beeken traanen of ſtroomen bloed vloeijen, en, om zichzelven in vryheid te ſtellen, bragten zy anderen niet in gevangeniſſe of ſlavernye; alle hunne verrigtingen leezen wy met vermaak, en in den geheelen loop huns leevens ontmoeten wy geene voorwerpen, die ſchrik inboezemen; zy waren ten heil des menſchen gebooren, en deeden hun best om 't zelve rust te verſchaffen; geene volken belgden zich over hun geluk, geene volken waren blyde over hun' dood. Wat eer kan een Overwinnaar verwagten, die al zyne grootheid verſchuldigd is aan zyne onregtvaardigheid, die alleen berugtheid heeft door zyne misdryven, en in de gedenkſchriften niet vermeld zou geweest zyn; hadt hy geene menſchen geſlagt,

geene ſteden verwoest, geene landſchappen bedorven, geene koningryken vernield.

Zy, die den ſtryd tegen hunne Hartstogten gewaagd hebben, genieten een weezenlyker vermaak, en zodanige onſchadelyke Overwinnaars ontvangen van ons den cyns eenes veel verhevener lofs. Wy ſtellen hun hooger dan Monarchen, wy neemen hunne daaden tot voorbeelden, wy zien hun de oorlogskunst af om te ſtryden tegen vyanden, die zy verwonnen: wy leezen hunne leevensbeſchryvingen, gelyk de Overwinnaars die van CESAR, en worden daar door tot de deugd gevormd; wy ontdekken welke grondregels zy volgden, welke onſchuldige krygslisten zy gebruikten, welke edele ontwerpen zy vormden, om zulke overwinningen te behaalen. —— Hunne allergemeenst aangewende list was de Hartstogten voor te komen, hun van kragt te berooven, om dus doende hun ook den moed te beneemen, dezelve in de geboorte te ſmooren, en niet te wagten tot dat een gevorderder leeftyd hun ſterker en geweldiger gemaakt hadt. —— Hunne grooter en gedenkwaardiger onderneemingen beſtonden in op der vyanden grond te gaan, hunne beweegingen en oogmerken te verſpieden, en alles wat hun kon verſterken weg te neemen. Deeze zelfde middelen zullen ook in onze hand gelukken, wanneer wy ze maar gebruiken, en 't zal ons aan geen kragt mangelen; alle zedelyke Deugden mogen wy aanmerken als zo veel getrouwe Bondgenooten, die voor onze vryheid vegten, en ons van wapenen voorzien, om de Driften te onder te houden.

In de daad, de Vryheid is zo aangenaam, en de Slaaverny zo haatlyk, dat wy, zonder de minſte grootſpraak, mogen zeggen, dat de eerstgemelde de grootſte aller zegeningen, en de laatstgenoemde de ſmartlykſte aller jammeren is. Verſcheide Volken hebben, als wanhoopigen, ſlag geleverd om de Vryheid te behouden, en de Slaaverny af te weeren: 't ſchynt dat de Natuur hun hadt ingeboezemd en overtuigd, dat het beter ware in Vryheid te ſterven, dan in Slaaverny te leeven. Doch hoe haatlyk dit kwaad zy, van hoe groot een geluk het ons ook beroove, 't is niet te vergelyken by het kwaad, 't geen de dwinglandy der Hartstogten ons berokkent, en men moet toeſtemmen, dat van alle Slaaven over de geheele wereld, hy de grootſte Slaaf is, die zulke wreede Meesters ten dienst moet ſtaan.

Anderen kunnen, wat hun edelst deel betreft, vry weezen, niets dan hunne lichaamen is in boeijen gekneld, of

ge-

gevoelt de drukkende ketens der slaavernye; hun Wil is niet gebonden. Wordt hun een bevel ter uitvoeringe opgelegd, 't welk met hunne eer strydt, of hun geweeten kwetst, zy kunnen het heuschlyk weigeren uit te voeren, of hun leeven voor hunne vryheid opofferen. Maar zy, die zich door hunne Hartstogten laaten beheerschen, zyn Slaaven hunner eigene ziele, zy kunnen over hunne gedagten en begeerten niet gebieden, en zy verliezen, in deeze schandlyke dienstbaarheid, 't geen de gevangenen in de kerkers behouden, en waar van de grootste Tyrannen hunne vyanden niet kunnen berooven.

Anderen kunnen hunne Meesters ontvlieden, hunne woonplaatzen verlaaten, om op andere plaatsen een vryer lugt te ademen, maar de Slaaven hunner Hartstogten mogen van land en lugtstreeke verwisselen, zy veranderen hunnen staat niet, zy zyn Slaaven, schoon met een Rykskroon pralende, en dienen hunne Driften, terwyl ze over hunne onderdaanen het gebied voeren; en, werwaards zy gaan, draagen zy hunne ketens mede, en kunnen zich niet van hunne Meesters ontslaan.

Anderen haaken na de verkryging hunner Vryheid, en stellen alle poogingen te werk om dezelve te verkrygen; wanneer die mislukken, agten zy zich elendig, en de noodzaaklykheid, de moeder der vinding, verschaft hun zomtyds middels om gered te worden. Doch de Slaaven hunner Hartstogten hebben hunne Vryheid dermaate verlooren, dat de begeerte tot dezelve hun niet langer is bygebleeven: zy beminnen hunne dienstbaarheid, en kussen de ketens die hun knellen: door eene bystere verdwaazing vreezen zy voor het gaan uit de gevangenisse, en schrikken voor de verlossing.

Anderen hebben maar éénen Meester ten dienste te staan, en scheppen te midden van de veelvuldige jammeren, waar in zy leeven, hoope om de moeilykheid hunner Slaavernye te verzagten, door de gunste van hunnen Heer te verwerven, en zy streelen zich met het troostryk vooruitzigt, van hunne Vryheid door wel oppassen te zullen wederkrygen: dit denkbeeld, in de daad, verkwikt hun, en zy hebben grond om te verwagten, dat hy, die maar eenen Heer te behaagen heeft, niet doorgaande ongelukkig kan weezen. Dan de Slaaven der Hartstogten hebben zo veele Meesters als zy Driften moeten voldoen, het einde der dienstbaarheid van den eenen is het begin van de dienstbaarheid des anderen: en wanneer zy denken uit eene har-

de Slaaverny gekomen te zyn, vervallen zy onder de barbaarſche dwinglandy van eenen anderen Lust. De verandering geeft hun dus nooit verbetering, de laatſte Meester is altyd ſtrenger dan de voorgaande, en niet zelden gebieden zy te gelyk: en, dewyl hunne oogmerken niet overeenſtemmen, plaagen zy hunne Slaaven, die zich in de noodzaaklykheid gebragt zien om tegenſtrydige bevelen ten zelfden tyde te gehoorzaamen en uit te voeren. Te gelyk vereenigen Eerzugt en Liefde haare poogingen om hem te plaagen; Vrees en Hoop ſpannen zamen tot zyne elende; Smart en Vermaak komen overeen om hem ongelukkig te maaken: en ieder Meester mag een beul genaamd, en elk bevel als eene nieuwe ſtraf aangezien worden. Zy hebben geen uur rust, en hunne Driften vervolgen hun dag en nagt, terwyl ze als helſche geesten de vermaaken in ſmarten veranderen.

Welk een elendiger vertooning kan ons voor oogen komen dan ALEXANDER, daar hy, door Eerzugt vervoerd, aan die ongeregelde Drift de edelſte Vernuften opoffert. Kunnen wy, zegt derhalven SENECA, kunnen wy veronderſtellen dat die Mensch wel by zyn zinnen was, die zyne krygsverrigtingen begon met de verwoesting van *Griekenland*, en die, onregtvaardiger dan de *Perſiaanen*, de Stad *Lacedemon* in ſlaaverny bragt, *Athenen* deedt zwygen, en het Land verdelgde 't geen hem te vergeefsch de Wysbegeerte geleerd hadt? Dezelfde zotheid ſpoorde hem aan om de Wereld te plunderen, in alle de deelen van *Aſia* verwoestingen aan te rigten, tot de *Indiën* door te dringen, de Zeen te doorkruisſen, en zich als tegen de Natuur te verheffen, die zyner overwinningen paalen gezet hadt, en hem gedwongen om een einde te maaken aan zyne onderneemingen, waar de Zon haar loop voleindigt. — Wie kan nalaaten zich te erbarmen over POMPEJUS, die, van dwaaze Eerzugt dronken, burgerlyke en buitenlandſche oorlogen voerde? Nu trok hy na *Spanje* om SERTORIUS te onder te brengen; dan ſtak hy in zee om dezelve van zeeroovers te zuiveren; op eenen anderen tyd vloog hy na *Aſia*, om MITHRIDATES te bevegten; hy richte vernielingen aan in alle de landſchappen van dat wyduitgeſtrekte werelddeel; hy verwekte vyanden, daar hy 'er geene hadt; en, na zo veele ſtryden en overwinningen, is hy de eenigſte die zichzelven niet groot genoeg oordeelde; en, ſchoon anderen hem den eertytel van Groot gaaven, geloofde hy zelve niet dat hy dien verdiende, of JULIUS CESAR moest

het

het mede bekennen. —— Maar wie kan zich wederhouden om ook dien CESAR met medelyden aan te zien, die niet zo zeer een Slaaf als wel de Martelaar was van zyne Eerzugt? Hy ſchandvlekte zyne eer, om magt te verkrygen; hy maakte zich een Slaaf van zyne krygslieden, om in den Raad het hoogſte woord te voeren; hy ſtemde toe in de verwoesting van zyn Land, om zich over zynen Schoonzoon te wreeken; geen anderen ſtaat ziende om zyne woede te doen gevoelen, vierde hy daar aan den teugel tegen het Gemeenebest, en ſchaamde zich den naam van Moordenaar niet om dien van Opperheerſcher te krygen. Eerzugt was het eenig roerzel van alle zyne bedryven; ſchonk hy zynen vyanden vergifnis, hy deedt het uit trotschheid; weende hy over den dood van CATO en POMPEJUS, 't was misſchien om dat daar door de grootheid zyner overwinning verkleind werd. Alle zyne gevoelens waren eerzugtig, toen hy ALEXANDERS ſtandbeeld beſchouwde ſtortte hy traanen, misſchien om dat hy nog geen bloed genoeg geſtort hadt. Wat zich aan zyn oog opdeedt wakkerde die Drift op; en voorwerpen, geſchikt om anderen nederigheid te leeren, dienden alleen om zyne ziel met hoogmoed en boosheid te vervullen. Met één woord, CESAR voerde bevel over zyne krygsbenden, maar de Eerzugt voerde bevel over zyn hart, en hadt dermaate magt over 't zelve, dat de voorſpelling van zynen dood hem niet van gevoelen deedt veranderen; en hy zou, ongetwyfeld, voor zichzelven tot de Voorſpellers gezegd hebben, 't geen AGRIPPINA voor haaren Zoon den Strarrenwichelaaren antwoordde: „ Laat hy my dooden, zo hy regeert."

Is de Slaaverny der Eerzugt zo elendig, die der Onkuischheid is nog veel ſchandelyker. Men moet bekennen, dat een Man, aan deeze vuile Drift overgegeeven, zyne Rede en Vryheid beide verzaakt; dat hy, een Slaaf zyner Liefde zynde, niet langer zynszelfs Meester is. Beſtuurde CLEOPATRA MARCUS ANTONIUS niet? en kon die Vorſtin niet roemen, dat ze *Egypten* op *Italiën* gewrooken, en het *Romeinſche Ryk* te ondergebragt hadt, door aan haare wetten den Beheerſcher zelve te onderwerpen? De geheele levensloop van dien elendigen was geheel onderworpen aan den wil en de grilligheid dier zeldzaame Vrouwe, hy deedt alles volgens haare beſchikkingen, en geen Slaaf deedt immer zo veel moeite om de goede gunſte van zynen Meester te verkrygen, als

deeze lafhartige Vorst om zyne hoogmoedige Meesteresse te believen. Alle lands- en ſtaatsbedieningen werden, overeenkomſtig met haare bevelen, begeeven, en het ſchoonſte gedeelte des *Romeinſchen Ryks* zugtte, daar het zich onder de magt en beſchikking eener Vrouwe gebragt zag. Hy durfde in den ſlag van *Actium* niet overwinnen, hy verkoos liever zyn Leger dan zyne Liefde te verlaaten. Hy was het eerſte Legerhoofd, dat zyne Soldaaten verliet, en zich van hunnen moed niet wilde bedienen om zynen Vyand de nederlaag toe te brengen. Doch wat kon men anders verwagten van een Man, die geen harts meer hadt, en die, verre van zin in den ſtryd te hebben, van zyne *Cleopatra* niet afgeſcheiden kon leeven? Leest, eindelyk, de geſchiedenisſen van allen die Groot genaamd geweest zyn, gy zult bevinden, dat hunne Hartstogten hun Slaaven maakten, en dat zy, te midden van het glimpſchoone geluk, alle de ſmerten en pynigingen moesten uitharden, die de Dwingelandy iemand kan aandoen.

Wy moeten derhalven onze Rede te hulp roepen, om de woede van deeze grillige en harde Meesters te ontgaan; 't is elks post liever den dood dan het verlies van vryheid te lyden, en een roemryk ſterven boven een ſlaafsch leeven te ſtellen. — Maar, zonder tot die uiterſten over te gaan, moeten wy, in den ſtryd tegen de buitenſpoorigheden der Driften, willen overwinnen, om Overwinnaars te worden: want GOD heeft ons Geluk van onzen eigen Wil doen afhangen; weshalven de Driften alleen die magt over ons kunnen krygen, welke wy daar aan toeſtaan; en de Ondervinding leeraart met de daadlykſte bewyzen, dat ze ons bevegten met onze eigene wapenen, en ons in ſlaaffche ketens klinken met onze eigene toeſtemming.

GESCHILLEN RAAKENDE DE PHYSIOLOGIE OF NATUURKUNDE VAN HET MENSCHELYK LICHAAM.

(*Uit het Fransch.*)

IN Frankryk zyn onlangs eenige geſchillen ontſtaan raakende het menſchelyk geſtel, by gelegenheid van een zonderling en ongelukkig geval.

Chi-

Claudine Rouge, dogter van een werkman in zyde te Lyon, agttien jaaren oud, van een fraaije geſtalte en aangenaam voorkomen, een goed oordeel en bemind van een talryk huisgezin, by het welke zy woonde, ging den 25 Juny 1767, 's avonds te negen uuren uit haar vaders huis, om een jong katje, welk zy verlooren hadt, in de buurt te zoeken. Na haar eenige uuren gewagt te hebben, werden haare nabeſtaanden verleegen en gingen haar zoeken in alle de nabuurige huizen. Haar niet vindende, ontſtelt de ongerustheid haar meer en meer, zy verbeeldden zich dat haare dogter opgeligt ware, en haar vermoeden viel op een arme vrouw, die het katje aan de jonge dogter gegeeven hadt: zy denken dat deeze vrouw haar dogter misſchien overgegeeven hadt aan een perſoon, wien zy onder het zoeken by haar gezien hadden.

Eenige dagen hier na hoorde men zeggen, dat de Visſchers onder de Stad *Condrieu*, negen mylen van *Lyon*, het lyk van een' vrouw of jonge dogter op den oever van de Rhone gevonden hadden. Een oom en een buurman van *Claudine Rouge* gingen terſtond derwaards; en verſtaan hebbende dat het lichaam onder het zand begraaven was, wyl de Priester van de plaatſe zynen dienst geweigerd hadt, om dat 'er geene bewyzen waren voor het cătholyk geloof van de overledene, deeden zy het lyk door een bedelaar opgraaven, en geloofden uit de gedaante en kleederen de perſoone te kennen welke zy zogten, en deeden het lichaam, onder den naam van *Claudine Rouge*, begraaven op het kerkhof van de Parochie *S. Michel-ſou-Condrieu*.

De vermoedens, door deeze nieuwigheid zeer opgewakkerd, veranderden tot zekerheid in de bevooroordeelde verbeeldingen, door de gezegden van een kind van vyf en een half jaaren, zoontje van de vrouw welke men verdagt hield. Dit ongelukkig kind hadt zich, als het met dwang, door gemeene menſchen uit de buurt, gevraagd, en telkens, als het ja zeide, iet gegeeven wordt, gewend te zeggen dat het waar was, dat *Claudine Rouge* by zyn' moeder, door menſchen welken het aanwees, na dat zy door een' van dezelven was geſchend, verworgd ware; dat hy het lichaam hadt zien overdraagen in een naby zynde put, en den tweeden dag daar na hier wederom uithaalen en naar de Rhone brengen.

Deeze vertellingen tot kennisſe van de Overheid gekoomen zynde, deedt het Gerecht al wat nodig was, om deeze

ze voorgewende misdaaden na te ſpooren, en de daaders 'er van te ontdekken. De Chirurgyns aangeſteld tot berigten, werden gezonden naar het kerkhof van *Saint Michel*; zy doen het lyk opgraaven, en verklaaren dat die jonge dogter of vrouw door een geweldigen dood was omgekoomen, en na haaren dood in 't water was geworpen. Twee vrouwen en drie mannen werden hier op in de gevangenis gebragt, en een andere als ſchuldig veroordeeld. De man van de voornaamſte der beſchuldigden, vader van het kind den beſchuldiger, welk de Rechters in bewaaring geſteld hadden, verzogt zyn kind te mogen zien; hy ſprak met zagtigheid tegen hem, in 't byzyn van de Overheid, en het kind bekende ſchreijende, dat het niets gedaan hadt dan door 'er toe verleid te zyn.

Na een lange gerechtshandeling van omtrent vyf maanden, zyn de gewaande ſchuldigen vry verklaard, en zo werdt deeze ongelukkige zaak ten einde gebragt; doch zy verwekte een onderzoek tuſſchen de Chirurgyns als aangeſtelden tot Schouwingen, en andere Meesters van de Konst.

De eerstgemelden zeiden, in hun berigt, 1. dat zy *de vaten der herſenen zeer gezwollen* gevonden hadden, 2. dat *de longen zeer in elkander gedrongen waren*, en *zonder eenig water in derzelver binnenſte*; en zy hadden beſlooten dat de jonge dogter door geweld omgebragt, en na haaren dood in 't water was geworpen. Verſcheide lieden van de Konst zyn hier tegen opgekoomen. Zy beweeren dat de twee teekenen, waar mede die Chirurgyns hun berigt willen bevestigen, onzeker zyn.

Zy brengen by de welbedagte Proeven van den Heer LOUIS, welken bewyzen, dat 'er op het oogenblik van de verdrinking, door de laatſte beweeging van inademing, water dringt in de longen der drenkelingen; dat dit water de plaats inneemt van de lugt, de kwabben van de longen doet zwellen, en in een' ſtaat van uitzetting houdt, welke een beletzel maakt voor den omloop van het bloed, waar door het uit de herſenen niet kan te rug keeren; en *de opvulling van de vaten der herſenen hier uit ontſtaat*. By gevolg, dat deze zwelling geen zeker teeken is van een geweldigen dood, waar aan de verdrinking geen deel heeft gehad.

Ten opzichte van het water welk in de longen van verdronkenen kan overblyven, merken zy aan, dat een levend dier, als het in 't water gedompeld wordt, tragt te ademen,

men, en dit vogt in en uit de borst moet gaan, naar gelang van de uitzetting der longen. Maar de beweging van uitademing altyd de laatſte zynde, dryft noodzaaklyk een gedeelte van het water uit. Niets kan 'er overblyven dan het gene zich met het ſlymige vogt, welk de longpypen van binnen beſmeert, vermengd hebbende, in ſchuim overgegaan is door de wryving welke het geleden heeft onder de geweldige beweegingen van de borst. Als dit gering gedeelte waters opgehouden heeft ſchuimagtig te wezen, wat oog zou zo doordringend zyn om 'er de blyken van te vinden? Nog meer, de longen van een verdronken dier meer en meer tot malkanderen gedrongen wordende naar maate de vezelen van haar lichaam derzelver veerkragt verliezen, zal dit ook nog helpen om een groot gedeelte van dat ſchuimend water uit te dryven. Alle de kleine vaten, eindelyk, byna ledig geworden zynde na den dood, gelyk de bleekheid, welke dan ontſtaat, bewyst, zou het niet wel mooglyk zyn, dat het water in de longen van een verdronkenen overgebleeven zynde, door dezelfde vaten, welken als hairfyne buizen werken, weder opgenomen wierde?

VERHANDELING OVER HET GEBRUIK VAN HET BYTEND SUBLIMAAT.

Door den Heer PIBRAC.

(Mem. de l'Acad. Roy. de Chirurgie Tom. IV.)

BEzwaarlyk zou men een bedrieglyk getuigenis, om een verdagt geneesmiddel loop te geeven, konnen vinden van zo veel gezag als dat van den vermaarden Baron VAN SWIETEN. Dees bekwaam Geneesheer heeft, eenige jaaren geleeden, zekeren roem gegeeven aan een zeer gevaarlyk vergift, het inwendig gebruik van het zelve geregeld, en aangeraaden als een veilig, gemaklyk en onkostbaar geneesmiddel voor pokkige kwaalen. De zugt naar nieuwigheid maakte opgang voor deeze behandeling, by menſchen die maar een gering vertrouwen hadden op de onde wyze, en ze waarſchynlyk verachtten, om dat zy 'er alleen van oordeelden naar hunne manier van dezelve te werk te ſtellen. Het berigt van de zeer geroemde gevolgen, door het bytend *Sublimaat*, beweegde my niet ten voordeele van het zelve;

zelve; want ik weet, door lange ervarendheid, dat de ondeugenſte middelen dikwils meest gepreezen worden, en men zeer eenvoudige middelen by de hand heeft om den roem te vermeerderen naar maate men denzelven nodig heeft. Men heeft ten allen tyde het bytend *Sublimaat* uitwendig gebruikt; maar zo deszelfs gebruik, in deeze gevallen zelfs, de grootſte voorzichtigheid en omzichtigheid vereischt, om de gevaarlyke gevolgen te verhoeden, welken 'er zonder dezelve uit zouden voortkoomen; moet men dan niet ſchrikken voor een inwendig gebruik, onder welk eene gedaante men het ook toediene?

I.

Een Koopman van Nantes kwam te Parys, om zich te laaten geneezen van een gezwel op het middenſte en achterſte gedeelte van het linker been; zo groot als twee vuisten, aan de ſpieren vast en van kankeragtigen aart.

Een gemeen perſoon die de geneezing van dit gebrek beloofde door een bytmiddel, verworf ſchielyk het vertrouwen van de nabeſtaanden en vrienden, 't welk doorgaans veel invloed heeft op dat van de lyders: men laat zich door vleijende verzekering ligt inneemen. Het middel werdt aangelegd; het maakte een korst. De lyder zeide hierop verligting te gevoelen. Zyn been was ligter, en hy verbeeldde zich het met meer gemak te beweegen dan te voren: de kwakzalver nam by het eerſte verband een gedeelte van de korst, met eenig voos vleesch 't welk zich als een uitwas ter zyde van de gemaakte korst hadt opgeworpen met de ſchaar weg; en beſtrooide de geheele ontblootte oppervlakte met bytend *Sublimaat*. De ſchielyke opgroeijing van vleesch deedt my een kwaad oog hebben op den ſtaat van het geval; en myne gedagten, ſtrydig met het gevoelen van anderen, werden 's anderen daags ongelukkiglyk maar al te veel geregtvaardigd; want de bediende die by het bed van zynen meester kwam, om hem een' ſoupe te doen neemen, vondt hem dood.

Men zou dezen ongelukkigen uitſlag aan een andere oorzaak konnen toeſchryven, indien men niet meer dan een voorbeeld hadt van de uitwerking van vergiften van buiten op het lichaam gelegd. Ik heb een jonge dogter gezien, van agt jaa-

jaaren, die twee gezwellen (*) hadt, het een in den nek, en het ander aan het bovenſte van het achterhoofd. Men maakte ze open door den geest van Salpeter. Na de ontlasting van het vogt welk zy inhielden en naar ſmeer geleek, gebruikte men *Kwik-ſublimaat* om den zak te verteeren. Men hervatte het gebruik, en de jonge lyderes onderging nog erger lot dan de perſoon van de voorgaande waarneeming. Zy ſtorf op den vyfden dag onder allerverſchriklykſte ſtuipen.

Deeze twee gevallen bewyzen hoe ſchielyk dit middel doodlyke oorzaaken aan het bloed kan mededeelen.

Omtrent tien jaaren geleeden kwam 'er iemant van Languedoc te Parys, die zeide een beproefd middel te hebben tegen de Kanker, in wat deel van 't lichaam ze mogt zyn. Hy was voorzien van getuigſchriften welken hem, als alle vertrouwen waardig, aanpreezen. Zou men zich niet verlaaten op verzekeringen van Genees- en Heel-meesters, bevestigd door die van Overheden en Bevelhebbers van de Provincie, alle oog-getuigen van de wonderbaarlyke uitwerkingen van dit nieuw geneesmiddel? Die het geheim bezat deedt zich voor met groote vrymoedigheid; hy vondt in 't kort vrienden die hem by lyders inleidden. Hy kreeg toegang by eene Dame die een gevaarlyke kanker in de borst hadt. Te voorzichtig om zich onbedagt aan de beloften van een Kwakzalver over te geeven, wilde zy met eige oogen de uitwerkingen van het middel zien: hy weesh haar naar de vrouw van een herbergier, welke werklyk onder zyne handen was. Ik verzelde deeze Dame, die my met haar vertrouwen vereerde, naar het huis van den herbergier; wy vonden de vrouw zeer vergenoegd over haar ſtaat; doch ik was 'er niet zo over voldaan: terwyl wy het uiteinde van deeze geneezing afwagtten, ſtelde ik den Languendocker voor, een andere lyderes onder ons gezicht te behandelen, en de gemelde Dame zou all' de nodige kosten draagen.

Eenige dagen hier na vertoonde hy zich by een ſterke vrouw van negen en veertig jaaren. Zy ſcheen een goede geſteldheid te hebben; zy hadt een verzwooren kanker in de borst. Men bragt haar by een Chirurgyn in de ſtraat *des Vieux-Augustins*. Zy werdt geduurende veertien dagen voorbereid door aderlaating, buikzuivering en een huis-

(*) *Loupes.*

huis-bad. Haare gezondheid leedt hier door geene verandering. De kwakzalver begon nu de oplegging van zyn wit poejer; het was bytend *Sublimaat*. De lyderes kromp na de oplegging; de pynen namen geweldig toe, en waren ten einde van vier uuren onverdraaglyk: een geheele drom van toevallen deedt zich te gelyk op, benaauwdheid, walgingen, braaking, zelfs met bloed, allerheftigſte ſtuipen; zy kreeg eindelyk verſchriklyke pyn in alle de deelen van haar lichaam, waar van zy niet verlost werdt voor 's anderen daags 's morgens, door een zeer harden dood.

De Heer MOREAU, die de lyderes kende, werdt nevens my verzogt het lichaam te openen: als men acht geeft op de menigvuldige toevallen welken de geheele dierlyke huishouding zo verſchriklyk gefolterd hadden dat 'er de vernieling op gevolgd ware, zal men begrypen, dat de *indruk* voornamelyk gemaakt moest zyn op het zenuwgeſtel; ook vonden wy niets anders dan een' uitſtorting van een rosagtig wei-vogt, 't welk de holte van de borst vervulde. De vrouw van den herbergier hadt geen gelukkiger uitkomst, zy ſtorf ook eenige dagen hier na.

Ik zal deeze Verhandeling niet opvullen met een' menigte van dergelyke gevallen. Men wist dat het *Kwik-ſublimaat*, zonder voorhoede inwendig genomen, door de knaaging van de rokken der maage, en dezelven te verbyten, onmidlyk doodde. Maar men heeft misſchien niet genoeg begreepen, dat het, behalve den plaatslyken indruk, zyn vergiftigende eigenſchap aan het bloed kan mededeelen, en de allerſchriklykſte vernieling veroorzaaken. En men is het gevaar niet te boven, al toont het zyne kwaadaartigheid niet door zulke ſchielyke uitwerkingen.

Wylen de Heeren GENIN, conſuleerend Geneesheer van den Koning, PETIT, BOUDOU, Leden van dit Genootſchap en ik werden geraadpleegd over een Dame die een vuile zweer hadt, welke, door haaren aart en plaatſe, ons eenpaarig deedt beſluiten haar de groote middelen aan te raden. Ons beſluit vondt tegenſtand zo van de lyderes als haaren man, beide meenende dat wy een verkeerd begrip maakten aangaande de oorzaak van het gebrek. Wy kwamen echter zo verre van de Dame te overreeden tot het gebruik der baden. Onder het gebruik hier van bediende ik my, om de zweer te zuiveren van een wiek in het *Aqua phagadenica* gedoopt, welk men weet te beſtaan uit bytend *Sublimaat* in kalk-water geſmolten. Op den derden dag kwam

kwam 'er kwyling: dit verwonderde ons, en wy vermoedden dat de lyderes, buiten ons weeten, eenige kwik-middelen gebruikte; doch de opregtſte betuigingen hier tegen ontnamen ons deeze bedenking. De voortgang met het gebruik van het *Aqua phagadenica* verwekte 's anderen daags een grooter kwyling. Achtſlaande op de ſamenſtelling van dit water, leidde ik het niet meer aan: de zweer werdt verbonden met een dragt-zalve, en door het neemen van buikopenende middelen en gorgel-dranken ſtremde de kwyling. Ondertuſſchen leidde ik nog eens op nieuw een wiek in *Aqua phagadenica* natgemaakt op de zweer, om de uitwerking 'er van te zien: de kwyling begon weder, en door dit te veranderen en te herhaalen werd ik ten vollen verzekerd, dat de kwyling een uitwerking was van het enkel uitwendig gebruik van het *Aqua phagadenica*. De Heer PETIT, wien ik het geval verhaalde, bevestigde het voor de volle Academie, en bragt een geval by waar in hy een' kwyling hadt gezien, een toeval 't welk een voorbode van den dood was, en veroorzaakt door een uitwendig gebruik van het zelfde middel.

De Registers van de Academie maaken gewag van een oordeel welk zy heeft uitgeſproken, den 20 April 1732, na een berigt van wylen de Heeren MALAVAL en FEVRIER, over eene waarneeming, aan haar medegedeeld door den Heer MONTEIL, Chirurgyn te *Saint-Macaire*, by *Bourdeaux*. Hy hadt een man een verkankerden bal weggenomen: het voos vleesch, welk vervolgens opkwam, was verteerd door de roode *Precipitaat*. Dit middel verwekte een zeer zwaare kwyling. De Commiſſariſen zeiden, het was geen nieuw geval, het moest dienen om de Heelmeesters omzichtig te doen worden in het opleggen van plaats-middelen, van welke ſommige zeer ſchaadelyk en gevaarlyk kunnen zyn.

Als men getuigenisſen wilde verzamelen voor de waarheid welke ik geſteld hebbe, het getal der bewyzen zou zeer menigvuldig worden; ik zal alleen bybrengen een geval uit DEGNERUS, een bekend en geacht Schryver. Aan het einde van zyn Werk over een' in zwanggaande *Diarrhœa biliosa* te Nimwegen, geeft hy een berigt van een' Dame, door een uitwendige aanlegging van bytend *Sublimaat* vergeeven. Dit middel was haar toegediend door een kwakzalver, die haar beloofde te geneezen van een kleine hardigheid welke zy hadt aan haare dye. Het vergift maakte

een

een dikke korst, heftige pyn, en een gezwel van ontſteeking als een vuist groot, behalve de benaauwdheden, flaauwten en zwaare ſtuipen. Deeze toevallen werden gevolgd van een' hardnekkige en zwaare kwyling. En deeze vereenigd rukten de lyderes in veertien dagen uit het leven. De kwakzalver was zo onbeſchaamd, van den gewoonen Geneesheer, voor de Overheid, te beſchuldigen van verzuim of kwaadaartigheid, ſchoon dezelve niet geroepen ware dan agt dagen na de aanlegging van het *Sublimaat*. De Faculteit der Geneeskunde te Halle, welke door STAHL, HOFFMAN, JUNCKER, ALBERTI en andere groote mannen, met regt beroemd is geworden, veroordeelde den kwakzalver, en haalde ſtrenglyk over, door een plegtig oordeel, de roekeloosheid der genen die zich van dit vergift durven bedienen. Geen yverig en oplettend Heelmeester is 'er die niet overtuigd is van de beklaaglyke gevolgen van het *Sublimaat*, al wordt het maar uitwendig aangelegd. En om my te bedienen van de uitdrukkingen in het oordeel van de Faculteit van Halle: verſtandige en geoefende Geneesheeren is het niet onbekend, dat dit kwaadaartig middel, alleen als een plaats-middel gebruikt, dikwils een heftige kwyling verwekt, zonder dat iemant kan verzekeren dat ze door de konst bedwongen zal konnen worden en geen nadeel doen. Wy kunnen derhalve na zulk een achtbaar getuigenisſe en met derzelver eige uitdrukkingen beſluiten, dat het lot te beklaagen is der genen die het ongeluk hebben in de handen van dergelyke moordenaars te vervallen; want zo zy den dood ontkomen, hunne gezondheid zal 'er jammerlyk door geknakt wezen; zy zullen een ſukkelend leven leiden, en 't gene nog het ongelukkigst is, zy denken niet op de oorzaak der kwaalen welken zy draagen.

II.

Ik heb de droevige uitwerkingen van het bytend *Sublimaat*, uitwendig aangelegd, nu genoeg beweezen. Nu is nog overig te onderzoeken wat men van het inwendig gebruik te vreezen hebbe. Men heeft, al voor langen tyd, hulpe tegen de vuile pokken gezogt in het gebruik van dit middel. De *Chymie Medicinale* van den Heer MALOUIN leert ons, dat een Ridder, geduurende de belegering van Namen, door LODEWYK den XIV, de ſtoutheid hadt van het zelve inwendig te geeven, om zodanige verouderde kwaalen, wel-

welken alle andere middelen wederſtaan hadden, te geneezen: doch de redenen van voorzichtigheid hebben hem belet de wyze, hoe men gebruik maakte van eene bereiding, welke hy oordeelde niet te moeten aanraaden, te beſchryven. Men ziet uit het berigt van den Heer ASTRUC, voor de derde franſche uitgaave van zyn *Traite des Maladies Veneriennes*, dat hy wist, dat wylen de Hertog van Antin dit middel hadt laaten toedienen aan veele huisgenooten; dat het niemant kwaad gedaan hadt, dat zy allen verligting hadden bekoomen, en men op het getuigenis van den Chirurgyn, waar van hy zich bediende, voldoende redenen heeft om te gelooven, dat vyf perſoonen uit den grond geneezen werden. Niet tegenſtaande dit merkt de Heer ASTRUC, overtuigd van het gevaar van zulk een kragtig vergift, en kennende de Kwakzalvers voor even roekeloos als dom, dit middel aan als een degen in de handen van een onzinnigen.

Zal het even eens zyn als het toegediend wordt door wyze en voorzichtige Mannen, vol oplettendheid, en die de bekwaamheid hebben van zulk een gevaarlyk wapen te beſtieren? BOERHAAVE eischt alle deeze voorwaarden, als hy, in zyne *Chymie*, ſpreekt van het gebruik, welk men van het bytend *Sublimaat* zou konnen maaken.

Na deezen grooten Meester heeft deszelfs Discipel de Baron VAN SWIETEN de bereiding, de gift en de wyze van toediening van dit middel gezogt. Men neemt 'er zeer weinig van, in een vogt geſmolten, verſpreid in een groot aanmengzel, 't welk de lyder nog vermeerdert door een ruimen drank. Niet tegenſtaande alle deeze voorbehoedzelen, weet men dat dit middel de maag pynlyk aandoet, knypingen en heftige pynen in 't gedarmte veroorzaakt, en dat alleen zeer ſterke menſchen 'er geen ongemak van lyden, zelfs op de eerſte giften, met alle omzichtigheid gegeeven: de maagen van ſommige menſchen zyn zo gevoelig, dat geen omzichtigheid in ſtaat is dezelven voor de gevaarlyke indrukzelen van dit middel te verhoeden. De Heer DUPLESSIS, Chirurgyn-Majoor der Legers, heeft in de Hospitaalen van den Beneden-Rhyn, waar men deeze bereiding gebruikt hadt, menſchen zien ſterven, die in de daad vergeeven waren, en welker maag verbeeten was door dit zogenaamd geneesmiddel. Zie daar al onze vreeze geregtvaardigd. Zodanige gevallen, zal men zeggen, zyn zeer zeldzaam, in vergelyking van het groote getal van zulken, die dit middel, niet alleen zonder hinder, maar

met vrugt gebruikt hebben. Doch dit moet noch nader onderzogt worden.

Wie zal 'er voor inſtaan, dat, wyl een groot getal van menſchen zonder hinder een grein bytend *Sublimaat* gebruikt hebben, een ander niet het ſlagtoffer zal wezen van een geringer gifte? Laaten we eens ſtellen dat alle lyders, nieuwe Mithridaten, aan het vergift gewend zyn, en de gevoeligheid van de werktuigen der verteering verſtompt zynde, belet door het gebruik van dit middel ontſteld te worden; men moet óm het gevolg, welk men denkt te erlangen, wagten dat het zyne werking doe op het bloed. Zal het, onder de vogten verſpreid, zyn vergiftige eigenſchap verliezen? Wat hebben de regelen van voorzichtigheid uitgewerkt, dan een ſchielyk en werkzaam in een langzaam vergift te veranderen? Dit is een onbetwistbaare waarheid. Men moest weeten wat geworden is van veelen der genen die het gebruikt hebben, één, twee of drie jaaren 'er na. De Heer LOUIS, wien ik verzogt had, om, geduurende zyne veldtogten, naar de gevolgen der uitwerkingen te verneemen, heeft my gezegd, lyders gezien te hebben, die tot een ſtaat van groote vermagering en uitdrooging gebragt waren, niet tegenſtaande de verzagtende dranken en het gebruik van de melk, welken de werking ten grootſten bederve nog belet hadden; dat de lyders even lang in de Hospitaalen bleeven, als in een veiliger en minder ſtrouwbaare behandeling; dat het ſchielyk wyken van de ſmertlykſte toevallen, niet kon aangemerkt worden als een bewys van hunne geneezing; en dat men de lyders wederóm moest zien eenigen tyd na derzelver voorgegeeven volkomen herſtelling, om regtmaatig te oordeelen aangaande de uitwerking van het middel, waar door men zegt dezelve bewerkt te zyn.

De Heer DUPLESSIS, die de dingen wel onderzogt heeft, verzekert, dat men uit den ſtaat van het gebruik van geneesmiddelen in de Hospitaalen heeft opgemerkt, dat zy, wier werk was de lyders te behandelen met het *Kwik-Sublimaat*, dikwils wryvingen deeden met Kwik; als bleek uit de menigte van het *Unguentum Neapolitanum*, welk zy uit de Apotheek haalden. Zal men hier na nog ſtaat maaken op de volſtrekte kragt van dit middel, zonder eenig ander.

Niet in de Hospitaalen alleen, maar ook in de Regimenten, waar in zy weeromkoomen die deeze behandeling ondergaan hebben, moet men onderzoek doen of de gevol-

volgen zo beſtendig zyn, als men heeft willen doen gelooven. De meeste Chirurgyn-Majoors ſchreeuwen over de ongetrouwheid van dit gewaande middel. De toevallen op de huid, welken men zegt zo gemaklyk te verdwynen, op de eerſte giften van deeze bereidinge, kwamen dikwils na twee of drie maanden weerom; en in perſoonen, welker gedrag geenzins verdagt werdt aangemerkt. Want de verſpreiders van zodanige nieuwe middelen zyn gewoon een uitvlugt te zoeken, door de blyken van gebrek van goeden uitſlag daar aan toe te ſchryven! De Heer RAUQUIL, Chirurgyn-Majoor van 't *Corps* Granadiers van Frankryk, wiens kundigheid en bekwaamheid bekend zyn, heeft misſchien meest van alle Chirurgyns de uitwerkingen van het bytend *Sublimaat* waargenomen: hy kende 'er de gevaaren en ongetrouwheid van; en in gevallen, waar in hy meende het meeste nut 'er van gehad te hebben, heeft hy echter niet nagelaaten 'er de ſtrykingen by te voegen. De Heer RAUQUIL heeft gewigtige aanmerkingen gemaakt over de natuur van de zinking op de borſt, welke hy heeft zien volgen op het gebruik van het bytend *Sublimaat*: de moeilykheid van de ademhaaling is niet zo groot als de pyn, de pols is niet zo hard, want de kwaal ontſtaat minder van opvulling dan van een terging der vaten; en de laatingen, zo nuttig in een' zinking van ontſteeking, voeren hier niets uit. Verzagtende middelen, en welken bekwaam zyn de prikkelende zouten, welken de ſmelting van het bytend *Sublimaat* in de vogten heeft gebragt, te omvangen, geeven de meeste verligting. Aan deeze bytende eigenſchap is, volgens de aanmerking van den Heer RAUQUIL, de goede uitwerking, om de hardſte liesch-builen tot verettering te doen ſmelten, toe te ſchryven: maar men lette, dat het gelyke uitwerkingen zal doen op lymphatieke vergaderingen in andere deelen; en iemant, die knobbels in de lever of long heeft, kan byna verzekerd zyn dat ze tot verzweering zullen overgaan, als hy het bytend *Sublimaat* gebruikt. Met één woord, men begrypt niet hoe verſtandige menſchen zich konnen bloot geeven om ſlagtoffers te worden van een zo gevaarlyk geneesmiddel; hoe 'er roekeloozen genoeg zyn om het toe te dienen, en onder de een' en anderen een menigte menſchen die het roemen, zonder te weeten waarom, ten koste van een veilige wyze, en welke goede gronden heeft. Het is of het een zamenzweering ware tegen het menſchdom.

AANMERKINGEN OVER DE VERNIELING, DIE IN HET DIERLYK LEEVEN PLAATS HEEFT, TEN BEWYZE DAT ZULKS STREKKE TOT DE WEDERVOORTBRENGING EN HET WELWEEZEN VAN 'T ZELVE.

(Uit het Engelsch.)

MEn zal buiten twyfel toeſtemmen dat de Wet, volgens welke het eene Dier aan 't ander tot voedzel ſtrekt, iets toebrengt tot de vermeerdering en het vermaak des leevens, indien wy kunnen bewyzen, dat zulks verſcheide nieuwe ſoorten voortbrengt, die anderzins niet konden beſtaan, en dat de toevoeging van deeze nieuwe ſoorten, in geen opzigt, nadeelig voor andere is, maar, in tegendeel, nuttig, ja, in zekeren zin, voor haar noodzaaklyk.

De kruipende Dieren en Inſecten, die rondsom de doode krengen zich onthouden en van dezelve leeven, zou men ligt denken dat door verrotting uit dezelve voortkwamen. Dit was, in de daad, ook het gevoelen der Ouden; doch de hedendaagſche Natuuronderzoekers hebben, by nauwkeurige proefneemingen, bevonden, dat ze hun beſtaan verſchuldigd zyn aan de eitjes, door 't een of ander Inſect daar op gelegd. Zy deeden verſch vleesch in verſcheide glazen, waar van ze 'er eenige open lieten, en andere met dun gaas ſlooten. Het vleesch, in de geſlootene glazen, verdroogde, verrotte, en bragt geen leevendig ſchepzel voort, ſchoon door het gaas genoegzaame gemeenſchap met de lugt hebbende, terwyl daarentegen de opengelaatene welhaast krielden van wormen, die in vliegjes veranderden, volkomen van dezelfde ſoort met die, welke rondsom het nedergezette vleesch gevloogen hadden.

Het bovengemelde gevoelen der Ouden was verder voornaamlyk gegrond op zekere geſtaltverwiſſelingen, die zy dagten dat plaats hadden in zommige Dieren: maar 't is een uitgemaakt ſtuk, dat deeze geſtaltverwiſſelingen geheel en al ingebeeld zyn: dat het Dier, 't welk zich eerst, in de gedaante van een Rups, vertoont, vervolgens in die van een Popje, en eindelyk, als een Kapelletje, te voorſchyn komt, in de Rups reeds beſlooten is met pooten, vleugelen, ſprieten, en alle de andere leden aan 't zelve in den ſtaat van Kapel eigen, dat dus de onderſcheidene verande-

ringen, die 't zelve ondergaat, enkel beſtaan in de o
wikkeling van deeze ledemaaten, die allerkunſtigst op
rold en in verſcheide dunne windzels als beſlooten zy
even gelyk de knop van een bloem altoos dezelfde vr
behelst, ſchoon ze zich in onderſcheidene gedaantens v
toont.

By deeze ſoorten moeten wy de zodanige voegen, (
op de lichaamen van leevende Dieren leeven, en daar h
voedzel vinden, deezer getal is onbeſchryfbaar groot. M
vindt geen Viervoetig Dier, geen Vogel, met één woo
geen Dier, hoe genaamd, zigtbaar voor 't bloote oog,
'er zyn andere Dieren op het zelve, die 'er voedzel
trekken, en tot dat einde zich voorzien vinden van zo
nig eene geſteltenis en zodanige ledemaaten, als met h
nen ſtaat en leevenswyze overeenkomen. —— In vers
water onthoudt zich een Inſect, 't welk ſlegts een
ſchynt, wanneer men 't nogthans met een vergrootg
heziet, beſpeurt men duidelyk dat het geduurig bezig
met zich te verdeedigen tegen nog veel kleinder Diertj
en de Natuur heeft, tot dit einde, 't zelve gewapend
eene ſoort van zweep, waar mede het onophoudelyk
alle zyden ſlaat. 't Is waar, deeze en de bovengeme
Diertjes ſchynen klein en veragtlyk in ons oog; doch, h
wy ze ook mogen agten, zy zyn egter de voortbrenga
der Almagt, en bezitten in 't gemeen met andere Diere
die ons van veel meer belang dunken, alles wat tot
dierlyk leven behoort. De afkeer, dien wy in onszelv
van zekere Dieren ontdekken, is alleen gegrond op de
trekking, waar in zy tot ons ſtaan; maar wy moeten
niet uit dat punt beſchouwen, als wy een regtmaatig o
deel zullen vellen over de waardye van hun beſtaan.

Wy zien eene menigte van Vogels, ſteeds werkzaam
de kruipende Diertjes en Inſecten, die op den grond,
boomen en planten leeven, op te pikken en te verwoest
Deeze Vogels zyn wonderbaar geſchikt naar den rang, di
zy, volgens de ſchikking der Voorzienigheid, onder
ſchepzelen bekleeden, 't zy men lette op hunne gedaan
grootte, 't zy men 't oog ſlaa op de ſcherpheid hunner z
tuigen. Hun bek is dun en lang, hunne klauwen
ſtomp, hunne wieken kort, hun vlugt is ſnel: ook is h
ne geſtalte kleinder dan die der Gevederde bende in 't
gemeen; dit dient hun om gereedlyk in zodanige plaat
in te dringen, als zy denken den geliefden prooy te zul
winden, en dien 'er uit te haalen. Men merke ook op,

ze by aanhoudenheid in den grond krabben; hier door komen de wormpjes na boven kruipen, en vallen hun in den mond.

Desgelyks is 'er, onder de Vogelen, eene groote menigte, die steeds over 't water vliegt, en van Visch leeft; mogelyk wordt 'er geen talryker geslacht gevonden. Van het eene einde der Aarde tot het andere zyn de meiren, poelen, kreeken, rivieren en zeestranden met dit Gevogelte vervuld, en weergalmen van hun geschreeuw. Zy vertoonen zich op alle kusten van de bewoonde streeken der wereld, en de twyfelagtige zeeman hun ziende, is niet langer in 't onzekere werwaards heen te wenden, dewyl het verschil, 't welk onder deeze Strandvogels plaats heeft, hem aanwyst waar hy is.

Tot dit slag van Dieren, waar van wy spreeken, behooren wel degelyk de Verscheurende Dieren, die zich op 't land onthouden, als Leeuwen, Tygers, Wolven enz. onder de Viervoetigen; en Arenden, Gieren, Havikken enz. onder de Vogelen. ——— Men moet bekennen dat dit slag van Dieren den Mensch in volmaaktheid het naast komt. Hun gestalte, hunne stoute en scherpziende oogen, hun moed, hun sterkte, hun woede, en 't geluid dat zy slaan, toonen dat zy een dubbeld deel van 't beginzel des leevens ontvangen hebben. En was het niet ter beantwoording van deezen stelregel der Voorzienigheid, dat het eene Dier van het andere zou leeven, zo moesten zy noodwendig van 't getal der Schepzelen uitgeslooten weezen.

Wy gaan een stap verder, en beweeren dat de Mensch zelve moet gerekend worden onder die soort van Schepzelen, welke overeenkomstig met den evengemelden regel bestaan. Leeft hy niet meest van vleesch? En, eens verondersteld zynde dat 'er eenigen zyn, die zich alleen met veldvrugten en boomgewassen voeden, is hun getal niet veel minder dan dat der anderen? Daarenboven kan de rustigheid, de kragt en moed van deezen vergeleeken worden met die der zodanigen, wier spyze vleesch is? Zonder deeze schikking der Voorzienigheid zouden drie vierdedeelen van het Menschelyk Geslacht van voedzel beroofd weezen: want het geheel Menschdom zou onmogelyk alleen van de vrugten der aarde konnen leeven. Het meerendeel haarer voortbrengzelen is niet bekwaam ten gebruike, voor dat ze gekookt en eenigzins veranderd zyn in de zelfstandigheid der schepzelen, die ze tot voedzel gebruiken. En

ten

een aanzien der zodanigen, die van kruiden alleen leeven, zyn 'er weinig landen, welke ze in genoegzaame hoeveelheid voortbrengen om haare inwoonders te voeden. Dan, laaten wy veronderſtellen, dat de Aarde tot dat einde eene genoegzaame vrugtbaarheid hebbe, kan zulks op eenige plaatſen alleen weezen, door den Landbouw; maar de Landbouw vordert tyd, kunde en ervaarenheid, daar toe behooren de gereedſchappen, die weder de kennis der metaalen, en de kunst om ze bewerken, veronderſtellen; daar toe wordt vereischt zekere Maatſchappy en Regeeringsvorm, en eene gunſtige gelegenheid ten aanziene der nabuurvolken; ten einde de Bebouwers der landen zich kunnen verzekeren van eene beſcherming tegen de onregtvaardigheid hunner medeburgeren, en de berooving van buitenlandſche vyanden. Waar deeze vereischtens ontbreeken, zal het zeer bezwaarlyk, om niet te zeggen onmogelyk, zyn den Landbouw te doen ſtandgrypen, bovenal in de koude landen, waar de grond ſlegts voor eenige weinige maanden in 't jaar vrugtbaar is, en de ingezetenen dus gehouden zyn voorraad tegen den winter op te leggen. —— Kan iemand nu beweeren dat deeze omſtandigheden zich eenpaarig vereenigen ten behoeve van het Menſchdom! Hoe veelen zyn zo geheel onkundig van dit bedryf, dat ze den naam van Landbouw nauwlyks kennen? Hoe veelen, die zich geduurig omringd vinden door wilde en ſtroopende Volken, hebben ten allen oogenblikke niets anders te verwagten dan de verwoesting hunner Landeryen? Hoe veelen worden door traagheid, woestheid van zeden, onafſcheidelyk van hun ſtaat, en boven al door de dringende behoefte van leevensonderhoud, belet zich toe te leggen op deeze kunst. Een Volk, dat zich in de noodzaaklykheid bevindt om ſteeds van 't eene Gebergte op het andere, van dit in dat Bosch, te zwerven, om mondbehoeftens te zoeken, die het maar ſchaars aantreft, denkt weinig om op eene byzondere plek gronds zich neder te ſlaan, die te bebouwen, en den tyd des oogsts geduldig af te wagten. Met één woord, de uitvinding van den Landbouw is een uitwerkzel van het geval, en de geregelde beoefening van denzelven kan alleen voortkomen uit den zamenloop van verſcheide omſtandigheden, die elk Volk niet in zyn magt heeft. Welk een beſliſſender bewys kan men hebben voor de waarheid, dat de Menſchen geſchikt zyn om het vleesch der Dieren tot voedzel te gebruiken, en niet alleen van veldgewaſſen te leeven?

En overeenkomstig hier mede is dit oogmerk der Voorzienigheid het grootste gedeelte des Menschdoms diep ingedrukt, gelyk geen minder Leermeestresse dan de Ervaarenis leeraart. Verre de meesten zyn zeer op de jagt gesteld, en merken het vleesch der Dieren aan als hun geliefdst voedzel.

Eene oppervlakkige beschouwing van den oorsprong, den groei, en 't gebruik der Dieren toont dat ze geschaapen zyn om de overblyfzels van 't leeven van eenigen te vergaderen, en anderen in frisheid en sterkte te bewaaren. Een Dier heeft het leeven niet afgelegd, of wy zien eene menigte van andere Dieren rondsom het doode aas verzamelen. Deeze schynen als uit de zelfstandigheid des doodden lichaams voort te komen, geenen worden aangelokt door den stank, allerwegen van den wind verspreid. Het gestorven lichaam wordt, binnen korten tyd, een wederleevende klomp, waar van de deelen vervolgens zich verspreiden, en op hunne beurt, het leeven schenken aan andere soorten van Dieren, of het eenigen tyd behouden.

Dusdanig is de wonderbaare huishouding der Natuure! Deezer wyze heeft zy zorg gedraagen, dat, door de vermenigvuldiging der soorten, het leevend gedeelte der schepping geen vermindering lydt! De verwoesting dient tot wederopbouw! De vlam des leevens in eene soort van Dieren uitgeblusscht, ontsteekt zich terstond weder in eene andere, waar in ze met nieuwen luister en klaarheid brandt.

Maar dit is het eenigste voordeel niet 't welk uit hun bestaan voortvloeit. Door de doode lichaamen, en dat in zo korten tyd, op te eeten, beletten zy dat de rottige uitwaasemingen de lugt niet vervuilen, 't welk veel toebrengt tot het leeven en de gezondheid der andere Dieren. Mogelyk is 'er op den geheelen aardkloot geene plaats, waar dit duidelyker bespeurd wordt, dan in de nabuurschap van *Carthagena* in *Zuid-America*. Te dier plaatse is het zeer heet, en de lugt vogtig door zwaare slagregens, het land is vrugtbaar, en allerwegen met boschadien begroeid. Alle deeze omstandigheden werken zamen ter verrottinge, die, in weinig tyds, de lugt ten uitersten ongezond zou maaken, waar 'er geene groote menigte van *Gallinazos*, die de Natuur voorhedaglyk schynt geschikt te hebben om de rottende krengen te eeten, en allen kwaaden stank weg te neemen. Deeze Vogel is voorzien met een grooten zak onder zyn bek, welke bestaat uit een dik, buigzaam vlies, 't geen zich als leder kan uitrekken; 't is onbegryplyk hoe

veel

veel ſtinkend vogt daar in kan verborgen worden. Zo ſnel is deeze Vogel van reuk, dat hy zyn' prooi, op een afſtand van drie of vier mylen, kan ruiken, en zyne vraatzugt ſchynt niet verzadigd voor dat hy alles opgeſlokt hebbe. — Wanneer in *Egypte* het water van den *Nyl* weggezakt is, en de landen als bedekt zyn met Kikvorſchen en ontelbaare Inſecten, komen 'er duizenden van Pellicaanen, Kraanvogels, en andere van de *Roode Zee* en de kusten van *Griekenland*, die weldra het Land ontheffen van dit overgroot getal leevende Dieren, en dus den inwoonderen den grootſten dienst doen. Maar, om de voorbeelden zo ver niet te gaan zoeken, deeze ſoort van Dieren worden in alle Landen, en byzonder omſtreeks groote Steden, gezien. Aan hun zyn wy gedeeltlyk de zuiverheid verſchuldigd van de lugt, die wy inademen. Deeze bedenking moest hun ongetwyfeld van alle kwaade bejegeningen bevryden; en nogthans vernielen de inwoonders van zekere landen dit nuttig ſoort van Dieren, denkende door dit bedryf ſchadelyke Schepzels te weeren.

Aan alle Schepzelen op aarde is dit bevel der Voorzienigheid gegeeven; *Wast en vermenigvuldigt*, en van de gehoorzaamheid aan dit gebod hangt de volduuring der onderſcheidene ſoorten af; zy zyn allen bekwaam om het te volbrengen, en worden in 't algemeen daar toe op het ſcherpſte aangeprikkeld. De aantreklykheid van andere vermaaken, de zugt tot rust en gemak, de begeerte tot overvloed, en om aan den trek van honger en dorst te voldoen, ja de neiging tot behoudenis van 't leeven, moet daar voor wyken. Men heeft opgemerkt, dat het Hoornvee, en, in 't algemeen, de graseetende Dieren, in *America* beter voort willen teelen, dan de Vleeschvreetende. Dit ſchynt doorgaande plaats te hebben; en ik geloof dat zy, die van landen ſpreeken, waar de Wolven in zo groot eene menigte gevonden worden als onze Schaapen, ons, ten koste der waarheid, zoeken te vermaaken: want het ſpreekt van zelve dat het Vleeschvreetend geſlacht noodwendig kleinder moet zyn dan het geſlacht waar op het aast.

Men zegt, dat de verſlindendheid van het eene gedeelte der Dierlyke wereld, altoos nauwkeurig geëevenredigd is aan de vrugtbaarheid van het andere. — Dit zy zo 't wil, wy vinden onder ons Dieren, wier vrugtbaarheid bykans het geloof te boven gaat, zo dat noch de ſlagtingen door de Menſchen aangeregt, noch de verſcheurende Dieren, hun Ras kunnen verdelgen. Zy beſtaan, in weerwil van de

vereende poogingen, en vermenigvuldigen zich op de minſte tuſſchenpooſing dat ze niet vernield worden. Van dit ſoort zyn, by voorbeeld, de Haazen en Konynen. 't Is nauwlyks te begrypen, in welk eene maate de Natuur de vrugtbaarheid aan deeze Dieren geſchonken heeft. De Wyfjes onder de Haazen en Konynen hebben niet opgehouden van zuigen of ze laaten zich dekken, en vermenigvuldigen het geſlacht; naa 't verloop van één en dertig dagen brengen zy jongen voort, en wel vier of vyf te eener dragt. Die deeze Dieren ontleed hebben, berigten ons dat ze van eene dubbelde lyfmoeder voorzien zyn, zo dat de twee hoornen twee byzondere lyfmoeders uitmaaken, die de eene onafhanglyk van de andere kunnen werken, invoegen dat de Wyfjes, in deeze ſoort van Dieren, op verſchillende tyden kunnen ontvangen en kraamen, en by gevolg moeten de overbevrugtingen zo gemeenzaam zyn in deeze als zy zeldzaam zyn in andere Dieren, wien zulk een tweevoudig werktuig ontbreekt. Hier door is het dat deeze Dieren zeer ſpoedig de geledene ſlagting weder herſtellen, en eenige weinige overblyvers zyn in ſtaat om het verlies te boeten.

Nogthans is hunne vrugtbaarheid, hoe groot ze ons toeſchyne, de uiterſte eindpaal niet welke de Natuur, in dit ſtuk, geſteld heeft. Eenige ſoorten bezitten die bekwaamheid in een' nog veel hooger trap. Rotten en Muizen zyn nog veel vrugtbaarder. 't Is nog maar weinig jaaren geleden dat een nabuurig Volk in gevaar was om, binnen den tyd van drie maanden, door de Muizen geheel en al bedorven te worden. — Wat zullen wy zeggen van zekere Inſecten, die maar weinig dagen noodig hebben om hun geſlacht derwyze te vermenigvuldigen dat ze geheele velden, ja ganſche landſtreeken, bedekken en verwoeſten. — Wat zullen wy zeggen van eenige Viſchen, de Kabbeljaauw, by voorbeeld, waar van 'er één genoeg is, om, in 't verloop van weinig jaaren, den geheelen Oceaan te vervullen. In alle ſoorten van Schepzelen, en wel byzonder in de evengemelde, mag het leeven aangemerkt worden als een hevig nederſtortende waterval, die geduurig geſtuit wordt op de klippen, welke zynen loop verhinderen.

Hanway verhaalt, dat, wanneer de Springhaanen uit *Perſie* na het Koningryk *Astracan* gaan, de lugt door derzelver menigte verduiſterd wordt, en dat ze het groen der velden, waar op zy nederſtryken, in minder dan een uur, geheel vernielen. Deeze Schryver voegt 'er nevens, dat ze afgemat van vliegen zomtyds in een rivier of in de

zee

zee vallen, waar ze zich in onderſcheidene hoopen verdeelen, en in zulk eene menigte, op de oppervlakte van het water zwemmen, dat de ſcheepen 'er bezwaarlyk kunnen doorkomen. SHAW merkt desgelyks aan, dat ze met zo groote troepen komen vliegen, dat ze de watergragten, door hunne menigte, vullen, en de haagen, in brand geſtooken om hunne aanmadering te beletten, uitblusſchen; als mede dat ze, in hunne vlugt, zich vertoonen gelyk dryvende wolken, terwyl de laatſtkomende den bast zelf der boomen afknaagen.

Zyn 'er eenige ſoorten wier voortplanting langzaamer toegaat, 't is om dat hun grooter en volkomener maakzel, meer tyds vordert om tot volmaaktheid te komen. De zugt ter voortteeling is anderzins hun allen gemeen. De Natuur heeft, in allen, deezen trek met eene zo milde hand gezegend, dat wanneer 'er eene ſoort aan zich zelve overgelaaten, of geheel ontheven was van alle vernieling, deeze eindelyk de andere ſoorten, met welke dezelve in een beſtendig evenwigt moet blyven, ver zou te boven gaan. Eischt iemand voorbeelden van deeze wonderbaare uitwerkzels der Vermenigvuldiging zelf in die ſoorten van Dieren, welke het minst vrugtbaar ſchynen, laat hy overweegen hoe ſterk eenige onzer Huis-dieren in *America* zyn voortgezet.

Zes Koeijen, door de *Spanjaarden* aan *Buenos-Aires* ontſcheept, hebben reeds langen tyd geleden die verbaazende plek lands, welke tuſſchen *La Plata* en de ſtraat van *Magellan* inlegt met Dieren van haar ſoort vervuld, en zyn 'er zo talryk dat 'er duizenden, enkel om de huid en het ſmeer, gedood worden. Een dergelyk getal van Jagthonden, door een' Onderkoning van *Peru* op het Eiland *Fernandis* gezet, heeft ook dermaate voortgeteeld. Op het Eiland St. *Domingo* wordt eene menigte Paarden en wilde Honden gevonden, die afſtammen van eenige weinige deezer Beesten, door de *Spanjaarden* daar gebragt.

Uit dit alles blykt, dat het plaatſen van Vleeschvreetende Dieren, in de Dierlyke wereld, wel verre van de andere ſoorten nadeelig te wezen, daar aan zeer veel nuts en voordeel doet.

DE VOORNAAMSTE LOTGEVALLEN EN STAATSVERWISSELINGEN VAN HET EILAND CORSICA.

„ WAnneer wy onlangs (*) onze Leezers onthaalden
„ op het grootsch en beminnelyk Character van
„ den dapperen Generaal der *Corſicaanen* P. PAOLI, zo als
„ 't zelve geſchetst was door den Heer BOSWELL, hadden
„ wy voor, terſtond, meer byzonderheden uit zyne His-
„ torie van *Corſica*, te laaten volgen; doch eene en ande-
„ re verhindering heeft ons in dit oogmerk belet; *Corſica*
„ egter is tegenwoordig te algemeen het voorwerp van elks
„ aandagt, om de egte berigten van dat Eiland en des-
„ zelfs Geſchiedenisſe, niet in ons *Mengelwerk* in te voe-
„ gen, en te voldoen aan de begeerte onzer Leezeren, die
„ zo veel ſmaaks vonden in het character van PAOLI. Wy
„ zullen thans de *Lotgevallen en Staatsverwisſelingen*, die
„ dit Eiland, van den vroegſten tyd af, tot nu toe, zo
„ verre ons de Geſchiedenisſen voorlichten, ondergaan
„ heeft, volgens de opgave van de Heer BOSWELL, me-
„ dedeelen."

De Vryheid is zo natuurlyk en dierbaar aan de Menſchen, 't zy men ze op zich zelven, 't zy men ze als leden eener Maatſchappye beſchouwt, dat ze als volſtrekt noodzaaklyk tot ons geluk mag aangezien worden. Zy is de oorſprong van alles wat hoog valt te waardeeren. De Vryheid verſchaft gezondheid, mag ik dit woord hier gebruiken, aan de ziel, en ſtelt ons in ſtaat om alle onze vermogens volkomen te werk te ſtellen. Hy die zich met ketenen belaaden vindt, kan zich niet gemaklyk noch bevallig beweegen, en niets treflyks, niets edels, kan men verwagten van hem, wiens geesten door dwingelandy verdrukt, en wiens vermogens door dwang wederhouden zyn.

Men heeft 'er, in de daad, gevonden, die, door de nevels der vooroordeelen verblind, of door laaghartige inzigten bewoogen, getragt hebben de Menſchen deeze oorſpronglyke en rechtſchaapene gevoelens uit het hoofd te praaten, en hun over te haalen om een door kunst te wege gebragt gevoel in ſtede van dat geen, 't welk God en de Natuur hun hadt ingeplant, te ſtellen. Zy wilden bewee-

(*) *Zie N. Vaderl. Letteroef.* II. D. 2. Stuk bl. 96.

weeren, dat Slaaverny door gewoonte gemaklyk zal worden, en dat de Menſchen waarlyk gelukkiger zyn, wanneer zy zich gedwongen vinden om den goeddunkelyken wil van eenige weinigen te gehoorzaamen.

Dergelyk eene Leer kon noit veld gewonnen hebben, was zy aan de bedaarde Rede alleen voorgeſteld geworden. De voorſtanders van dezelve vinden zich dieshalven genoodzaakt hunne toevlugt te neemen om op de verbeelding en de hartstogten te werken, de geestdryvery en het bygeloof te hulp te roepen, en in deeze landen eene zonderlinge liefde tot, en verknogtheid aan het Opperhoofd in te boezemen, in andere zekere geheimzinnige denkbeelden voort te planten van een Godlyk heerſchappy-regt, als of de Oppermagten uit den Hemel nederdaalden; denkbeelden welke 't menschdom wonder gretig omhelst. Dit laatstgemelde begrip is eeuwen lang gekoesterd geweest, van de *Cara Deum Soboles*, [de dierbeminde afkomst der Goden] onder de *Romeinen*, af, tot heden toe, met alle die onderſcheidene grootſche en ſtreelende bynaamen, welke de tegenwoordige Volken goedgevonden hebben aan hunne Opperhoofden toe te voegen.

Maar welke drogredenen men ook moge gebruiken om de Slaaverny te vergoelyken, 't verdraagen van dezelve kan niets anders weezen dan 't uitwerkzel van eene zwakke geſteltenis, die lustloosheid en kleinmoedigheid baart, de hoop en vrees uitblusscht, de eerzugt en andere werkzaame eigenſchappen, welke de Vryheid aanblaast, uitdooft, en niets in plaats geeft dan het dwaas en onzinnig vermaak van agteloos en ongevoelig te zyn.

Het lydt geen twyfel of hy, die zich in eene menschlyke Maatſchappy vervoegt, ſtaat vrywillig af van een gedeelte zyner natuurlyke regten, en verbindt zich tot het gehoorzaamen van wetten, ter handhaaving en bevordering van het algemeen geluk opgeſteld. Maar wy moeten onderſcheid maaken tusſchen Magt, en Onderdrukking, tusſchen Wetten, en eigendunklyke Voorſchriften, en wy zullen, het oorſpronglyk oogmerk der Regeeringe altoos in het oog houdende, zorg draagen, dat de natuurlyke Vryheid niet meer bepaald worde dan de Maatſchappy noodwendig vordert.

Mogelyk kan men de ſcheidpaalen tusſchen de Magt der Overheid en de Vryheid des Volks zo net niet uitmerken. Lieden van ſmaak oordeelen zodanig eene ſchildery hard, waarin de buitenſte omtrekken zich zeer duidelyk en onder-

derſcheiden vertoonen. Zy bemimen en waandeepen een ſtuk waar in de kleuren zagtlyk mengen, en de tinten, die elk byzonder voorwerp aanduiden, alzoogevoelig in elkander ſmelten. Even zo moet 'er in eenen welgeſtelden Burgerſtaat, zulk een onderling vertrouwen zyn, tusſchen de Regeering en het Volk, dat de regten van elk in 't byzonder niet al te zigtbaar uitſteeken.

Doch verregaand onregt aan een van beide zyden, kan niet bedekt blyven, en, ongetwyfeld, is het regt om zich te wreeken aan den kant des beledigden.

Vryheid, in de daad, is de Moeder des geluks, de Voedſter van alle eldelaartige deugden, de Kweekſter van kunſten en weetenſchappen. Welke poogingen men ook aangewend hebbe om deezen ſchoone planten, in eene lugtſtreeke met de dampen van Verdrukking vervuld, te doen groeijen, zulks heeft alleen gediend om te duidelyker de voordeelen van de Vryheid aan te toonen.

't Is derhalven geen wonder, dat de Wereld ten allen tyde, op 't gewaagen van Vryheid ontwaakte, dat wy met verwondering, en deugdzaame gemoedsdrift, de braave daaden leezen van Mannen, die, ten voordeele deezer roemwaarde zaak, zich in de bresſe ſtelden, en de geſchiedenisſen doorbladeren van Staaten, welke bezield, door het beginzel van Vryheid, deeze tot een grondſlag hunner geſteltenis namen.

Wanneer iemand de Jaarboeken van eene ſlaafſche Natie der naakomelingſchappe overleverde, zouden wy in ſlaap vallen onder 't leezen van het kwynend verhaal eeniger eeuwen. De ſtoffe zou zo arm, zo laag, zo eenzelvig weezen, dat men met even veel vermaaks de dagregisters van een gevangenhuis zou nagaan.

Welk eene voldoening ſmaaken wy op het leezen van de Geſchiedenis der oude *Romeinen*, zelf afgeſcheiden van den zamenhang, die dezelve heeft met andere Staaten, en de onlusten tusſchen dezelve voorgevallen. De Geſchiedenis der *Romeinen* alleen verſchaft ruime ſtoffe van beſpiegeling voor een oordeelkundig en verſtandig waarneemer der menschlyke natuure. Het is ons aangenaam de onderſcheidene roerzels hunner bedryven na te gaan, en hunne vordering in beſchaafdheid op te merken. Wy beſchouwen, met genoegen, de gistingen tusſchen de Edelen en het Volk, de dappere poogingen van 't onbeſchaafd vernuft, de kloekmoedige daaden en grootſche deugden van Mannen door geene ſlaafagtige onderwerping bedwongen. Zy,

Zy, die der Oudheid eene buitenſpoorige eerbiedenis toedraagen, zouden ons wel willen doen gelooven, dat het Godlyk vuur der Vryheid al zints veele eeuwen is uitgedoofd geweest, en dat eenige ſchitteringen, welke heden ten dage gezien worden, ſlegts flaauw en kortſtondig zyn, als mede dat, met den ouderdom der Wereld, de kragt der menschlyke natuure dermaate verzwakt is, dat wy te vergeefsch zulke daaden verwagten, als, in vroegere eeuwen, vermaardheid aan de uitmuntendſte Mannen gaven. Doch, waarlyk, de menschlyke natuur is dezelfde door alle eeuwen, en vertoont zich, enkel door 't verſchil van omſtandigheden, in een onderſcheiden licht. Om met de Schoolgeleerden te ſpreeken, zo is de zelfſtandigheid beſtendig, maar de toevalligheden veranderen alleen. *Rome* heeft nog de zeven Bergen, op welken de Overwinnaars der Wereld woonden, en deeze dienen, tot een woonplaats voor de *Romeinen*. *Athêenen* is nog op die plaats, van waar de Wysbegeerte en Geleerdheid haare ſtraalen tot alle omliggende Volken uitbreiden, en word door de *Athêeners* bewoond. Doch geen deezer Volken heeft eenige gelykvormigheid met hunne beroemde Voorvaderen; 't welk toegeſchreeven moet worden aan een' zaamenloop van Staatsverwiſſelingen, die eene geheele verandering in hunne zeden te wege gebragt hebben.

Dat de Geest der Vryheid in laateren eeuwe zich vertoond heeft, kan niet in twyfel getrokken worden, hier van ſtrekken de Geſchiedenisſen der *Zwitſeren* en der *Hollanderen* ten bewyze, en de Jaarboeken van ons eigen Vaderland [*Engeland*] leveren 'er de klaarſte blyken van op.

Doch een allermuntendst voorbeeld van dit ſtuk hebben wy nog voor oogen in *Corſica*. Daar heeft een dapper en moedig Volk, nu reeds voor meer dan dertig jaaren, in eene geduurige tegenſtribbeling tegen de onderdrukking van *Genua* geleefd. Deeze kloeke Eilanders zyn langen tyd aangezien als een veragtlyke hoop misnoegden, eene ongeregelde menigte rebellen, die welhaast genoodzaakt zouden weezen de ketens, door hun afgeſchud, weder te draagen. Zy zyn egter by hun oogmerk gebleeven. De Voorzienigheid heeft hun beſchermd, en *Europa* ſlaat 'er thans het oog op, en ziet met verwondering hoe zy op het punt ſtaan om voor altoos zich van een vreemd juk te bevryden, en een vry en onafhangelyk Volk te worden, in

weer-

weerwil van alle de poogingen, die de *Franſchen* aanwenden om hun in ſlaaverny te brengen.

Geen ouder berigten van *Corſica* zyn 'er voor handen, dan die men vindt in HERODOTUS. Hy verhaalt, dat de eerſte inwoonders *Phenicierſ* geweest zyn; want dat CADMUS, de Zoon van AGENOR, wanneer hy omzwierf om EUROPA te zoeken, op dit Eiland verviel, 't welk *Calista* genaamd was, en daar eenige zyner landsgenooten liet, met zynen Neef MEMBLEARIUS.

Dit verhaal van de eerſte bevolking van *Corſica* is een keurig ſtukje der oude Geſchiedenisſe. Zeer waarſchynlyk is het, in de daad, dat de *Phenicierſ* de oorſpronglyke bewoonders waren: zy immers ſtaan bekend voor de eerſte en beste Zeelieden in 't Westerſche gedeelte der Wereld, en zonden volkplantingen uit na verſcheide verafgelegene Gewesten.

Naderhand kreeg het den naam van Κύρνος, *Cyrnus*, uit hoofde van de groote menigte voorgebergtens. ISIDORUS vermeldt op welk eene wyze het den naam van *Corſica* kreeg. Volgens hem zou CORSA, eene *Liguriſche* Vrouw, dikmaal opgemerkt hebbende dat een Stier na 't Eiland overzwom, en veel vetter van daar kwam, nieuwsgierig genoeg geweest zyn om dat beest in een klein ſchuitje te volgen, waar door zy dit ſchoon en vrugtbaar Eiland ontdekte. Op dit berigt hadden de *Liguriers* eene volkplanting derwaards gezonden, en naar CORSA, de Ontdekſter, het Eiland *Corſica* geheeten. Wat 'er ook van deeze giſſing zyn moge, 't is zeker dat de *Carthagenienſers*, die hunne overwinningen tot alle de Eilanden van de *Middellandſche Zee* uitſtrekten, vervolgens bezitters geweest zyn.

Corſica kwam daar op onder de heerſchappy van *Rome*. In den eerſten *Puniſchen* oorlog, omtrent het 493ſte jaar van *Rome*'s bouwing, bemagtigde LUCIUS CORNELIUS SCIPIO het Eiland. De *Romeinen* rigtten twee volkplantingen op *Corſica* op, en het werd, gelyk andere Wingewesten, door eenen *Prætor* beſtuurd; men ſchikte het ook tot een verblyfplaats der bannelingen, en was zeer geſchikt tot die ſtraffe, welke zy noemden *Relegatio in Inſulam*, „de Verbanning op een Eiland." Maar de *Romeinen* hadden nimmer een vast bezit van dit land, waar die geest van Vryheid, welke de Dwingelanden oproer noemen, gedurig voor den dag kwam.

Op het inrukken der Barbaarſche Volken onderging *Corſica*

ſica 't zelfde lot met andere deelen van het verwoeste Keizerryk. Het viel den *Gothen* ten deele, die daar een leengoed van maakten, gelyk zy deeden met alle andere landen, welke voor hunne wapenen bezweeken.

Van dit tydperk af is de Geſchiedenis van *Corſica*, eenige eeuwen lang, eene aaneenſchakeling van oorlogen, verwoestingen, plonderingen, door verſcheide ſtrydende Magten op 't zelve gevoerd en aangerigt. Wanneer de magt der *Saraceenen* tot die hoogte opklom, van welke wy met verwondering leezen, dreeven zy de *Gothen* uit *Corſica*, en behielden de regeering eenen geruimen tyd; ook gelooft men dat zy 't eerst den naam van Koningryk aan *Corſica* gaven; en tot deezen dag toe draagt het wapenſchild van 't Eiland een Moorenkop op zyn veld. Eindelyk werd *Corſica* door een der Koningen van *Frankryk* overwonnen, eenigen zeggen door PEPIN, en anderen door KAREL MARTEL. De *Corſicaanen* toonen heden nog een Fontein, naar den naam van KAREL genoemd, omſtreeks *Aleſani*, en, gelyk zy zeggen, op de eigen plaats, waar die dappere Vorst de *Mooren* verſloeg.

Door de Koningen van *Frankryk* werd *Corſica* tot eene altoosduurende gifte aan den Heiligen Stoel geſchonken. De *Saraceenen* keerden egter, van tyd tot tyd, te rug, zo dat de Paus eene maar zeer zwakke en onzekere regeering hadt.

De *Genueeſen*, zich bedienende van den geſlingerden toeſtand des Eilands, hadden reeds lang bedagt geweest om op *Bonifaccio* eene volkplanting te plaatſen, en, by trappen, ſtouter geworden, zetten zy op andere plaatſen krygsmagt aan land, en begonden een ontzaglyk aanzien te krygen.

Het kon niet anders weezen of zulk een bedryf vertoornde het Hof te *Rome*, en deedt den donder van het *Vaticaan* op hunne hoofden nederdaalen; want in die eeuwen was de Heilige Vader nog gewoon van daar met kragtdaadige uitwerkingen te blixemen tegen de grootſte Magten van *Europa*. De *Genueeſen* werden, door Paus GREGORIUS den Zevenden, in den ban gedaan, waar op zy van hun oogmerk afzagen.

In deezen weifelenden toeſtand verbleeven de *Corſicaanen*; tot dat een der Pauſen, wie, hangt onder de Geſchiedſchryvers nog in geſchil, HUGO COLONNA, een *Romeinſch* Edelman, verzeld van verſcheide anderen des *Romeinſchen* Adels, ondersteund met een groote krygsmagt, onder zyn

bevel, derwaards zondt, met oogmerk om de Ongelooviegen van het Eiland te verdryven. Wanneer COLONNA aanlandde, vervoegden zich veelen der Ingezetenen by hem, die geduurende de ſtribbeling, welke zo lang, en met zulk een geweld aangehouden hadt, een en andermaal gepoogd hadden zich in vryheid te ſtellen; ook hadden zy een zeker getal Opperhoofden verkoozen, welke zy *Caporali* noemden.

Deeze *Caporali* bragten COLONNA alle hulp toe die zy konden, en verzamelden, door den invloed, dien zy op het volk hadden, binnen kort zo groot eene menigte manſchap byeen, dat COLONNA in ſtaat was om de *Saraceenen* geheel en al uit te rooyen en voor altoos uit het bezit te dryven.

De *Mooren*, wanhoopig geworden door eenen zo onverwagten ſlag, vonden zich genoodzaakt het Eiland te verlaaten; maar, voor dat zy vertrokken, ſtaken zy alles, wat zy konden, in brand: hier aan hebbe men de verwoesting, die nog op *Corſica* te zien is, toe te ſchryven, als mede het verlies der oude gedenktekenen, en Staatsſchriften.

HUGO COLONNA zette zich op *Corſica* neder, van den Paus zeer onderſcheidende eerbewyzen en groote inkomſten ontvangen hebbende. Dit Geſlacht van COLONNA is een der beroemdſte en oudſte in de wereld. In het jaar 1200 vinden wy gewag gemaakt van PETRUS COLONNA, den achtſten van dien naam. De tak, die zich op *Corſica* nederzette, bleef langen tyd in grooten luister, bezittende het adelyk goed *Istria*; doch door de tweeſpalten en oneenigheden, die op dit Eiland ontſtonden, ter oorzaake van de bloedige ſtryden tuſſchen de *Genueeſen* en de Vaderlandlievende *Corſicaanen*, heeft dat Geſlacht zeer veel geleeden, en de bezittingen van 't zelve zyn zeer opgekort. Het hoofd van het tegenwoordig Geſlacht is een waardig, verſtandig Man, en een yverig voorſtander in de groote zaak. 't Is waarſchynlyk, dat de *Corſicaanſche* Graaven, Marquiſen en Baronnen, van dit tydperk af hunnen oorſprong hebben.

Eenigen tyd bleef het Eiland in maatige rust. Doch; deels door de verſchillen van onderſcheidene partyen onder zichzelven, niemand tegenſpraak van een ander willende dulden, deels door de herhaalde aanvallen der *Genueeſen*, wier begeerte na dit Koningryk bleef volduuren, heerschten 'er zulke ongeregeldheden, en hadt 'er zodanig een

mangel aan goed Landbeſtuur plaats, dat de Paus het goedvondt, het aan de *Piſaanen*, die toen zeer magtig waren, over te geeven. De *Piſaanen* bewaarden, terwyl hun Gemeenebest bloeide, en hun magt ontzaglyk was, hun gezag over *Corſica* zeer wel, en het Eiland genoot, zo ver wy by verſcheide Schryvers kunnen verneemen, geduurende dit tydbeſtek, meer rust en ongeſtoordheid dan immer.

Maar deeze kalmte was van geen langen duur; want de *Genueeſen*, vergramd, doordien ze nu zich daadlyk verſteeken zagen van een Eiland, waar op zy langen tyd gevlamd hadden, en daarenboven geſlaagen vyanden van de *Piſaanen* zynde, ontſtondt 'er een heevigen oorlog tuſſchen deeze Staaten; in 't einde kreegen de *Genueeſen* de overhand, in den berugten Zeeſlag te *Malora*, naby den mond van de *Arno*, waar op zy geheel en al meester van *Piſa* wierden; en dus vonden zy zich in ſtaat geſteld om *Corſica* te bemagtigen, omtrent den aanvang der veertiende eeuwe.

In deezer voege vonden zich de *Corſicaanen* de eerſtemaal onder de magt der *Genueeſen* gebragt, met welken zy zints dien tyd zo veele ſtribbelingen gehad hebben over de Vryheid, die zy, ten allen tyde, ſchynen te hebben willen herwinnen.

Te rug ziende op deeze wonderlyke en ſchielyke omwentelingen, welke dit Eiland ondergaan heeft, mogen wy met SENECA wel denken op de veranderlykheid der menſchlyke zaaken, en ſtilzwygen wegens de lotverwiſſelingen van byzondere perſoonen, wanneer wy op die van geheele volken letten.

De *Genueeſen*, de bezitting van *Corſica* vast in handen hebbende, wilden die magt gebruiken, en dagten dezelve niet ten vollen te werk te ſtellen, dan door de ſtrengſte heerſchappy te oefenen. 't Geen wy langen tyd heftig begeerd hebben, krygt in onze zielen eene ingebeelde en buitenſpoorige waardye, en, wanneer wy het, met de daad, bezitten, ſchynt een gemaatigd en redelyk genot laf en onvoldoende aan onze hoog opgevyzelde verwagtingen. 't Is even of wy aan de weezenlykheid van het bezit twyfelen: en in 't algemeen rusten wy niet, voor dat wy, door 't misbruiken van onze magt, 't geen wy zo hoog waardeerden, vernield hebben. Iemand die een groote rykdom verkrygt, mag billyk vergeleeken worden by een Staat, wiens heerſchappy uitgeſtrekter wordt. De Ry-

ke denkt dat hy zyn magt over de verkreegene goederen niet kan toonen, dan door zulke verkwistingen, waar door hy ze welhaast verliest; en een aangegroeide Staat denkt zyn opperheerſchappy niet genoegzaam te kunnen openbaaren, dan door zodanige daaden van willekeurige onderdrukking, als natuurlyk moeten ſtrekken om de onderdaanen aan te zetten tot het afwerpen van zulk een ondraagbaar juk. Want, ſchoon een Volk, door lafhartigheid, vreeze, of eenige andere beweegoorzaaken gedreeven, voor eenigen tyd, eene zekere maate van dwingelandy verdraagt, indien deeze te lang duurt of te zwaar drukt, zal de Natuur 'er tegen opkomen, en de oorſpronglyke regten der Menschlykheid zullen om vergoeding en herſtel roepen.

De *Genueeſen* waren 't ſlegtſte Volk, in wiens handen de *Corſicaanen* konden vallen. De *Corſicaanen* zyn driftig, geweldig en dapper, zy hadden verſcheide harde ſtormen uitgeſtaan, en konden niet beſtuurd of in toom gehouden worden dan door een Staat, magtig om hun vreeze in te boezemen, en die door beleefdheid en minzaame bejegeningen hunne genegenheden won. De *Genueeſen* maakten ondertusſchen een Gemeenebest uit in de nabuurſchap van het Eiland, zy hadden, zints langen tyd, hunne vyanden geweest, en verſcheide listige aanſlagen te vergeefsch geſmeed om *Corſica* magtig te worden: zo dat zy, ſchoon door eenen vreemden zwaay van zaaken, nu meesters van 't zelve zynde, nogthans met geen ontzag werden aangezien. En naardemaal men altoos aangemerkt heeft, dat vreemde onderdaanen van een klein Gemeenebest veel ſlegter behandeld worden dan die van een groot Koningryk, hadden zy reden om niets anders dan volſtrekte tyranny van *Genua* te dugten.

Overeenkomſtig hier mede behandelden de *Genueeſen*, die zelve zich in eenen onvasten en gevaarlyken toeſtand bevonden, zoekende nu de beſcherming van deezen, dan van geenen magtigen Staat, de *Corſicaanen* niet met die beleefdheid, en dat vertrouwen, welke alleen hunne verbintenis en gehoorzaamheid kon gewonnen hebben, door hun ongevoelig te doen deelen in 't geluk van een gerust en beſchaafd leeven, hun gewennende om de *Genueeſen* als hunne medeonderdaanen en vrienden aan te zien. — Zy ſloegen eenen geheel tegenovergeſtelden weg in: hunne verdrukking viel hard; hun ſtelzel was niet de *Corſicaanen* beter en gelukkiger te maaken, maar om hun, door ze in on-

kunde

kunde en de ſtrengſte onderwerping te houden, te beletten eenige poogingen tot verkryging der Vryheid te werk te ſtellen. Dus haalde *Genua* alles van het Eiland wat het kon, liever verkiezende, door dwinglandy, minder voordeelen te hebben, dan zy hadden kunnen verwagten door den inwoonderen de zegeningen der Vryheid toe te ſtaan, voor welker gevolgen zy vreesden.

In deezen ongelukkigen toeſtand dobberde *Corſica*. Dikwyls greepen de inboorlingen de wapens op: maar, geen hoofd hebbende om hun te beſtuuren, vonden zy zich wel dra in verlegenheid. Dit bragt nogthans *Genua* dermaate in vreeze, dat zy, volgens 't verhaal van hunnen eigen Geſchiedſchryver FILIPPINI, 120 der beste Vlekken van *Corſica* in brand ſtaken, en 4000 man op het Eiland lieten.

Omtrent het jaar 1550 herleefde *Corſica* onder het geleide van eenen grooten Held, die ter verloſſing van zyn Vaderland opſtondt, SAMPIERO DI BASTELICA geheeten. Hy toonde reeds vroegtyds een Man van zonderlinge bekwaamheid en moed te weezen, en werd tot Colonel der *Corſicaanen* in *Frankryk* verheeven; ook deedt hy zich by uitſtek kennen in meest alle groote bedryven van dat volk in zynen tyd. Naa den dood van FRANCISCUS den I. keerde hy na zyn Vaderland, waar hy trouwde met VANNIA, Erfgenaame van den Huize van *Ornano*, een der oudſte en rykſte van den *Corſicaanſchen* Adel; zints zyn huwelyk werd hy in 't algemeen SAMPIERO DI ORNANO geheeten. Bewoogen met den jammerlyken ſtaat zyner Landsgenooten, nam hy een beſluit om hun verligting te verſchaffen, waar toe zich eene zeer gunſtige gelegenheid opdeedt.

Frankryk hadt reeds voorlang een eisch op *Genua* gehad; maar na den ſlag van *Pavia*, wanneer de *Franſchen* zich genoodzaakt vonden *Italie* geheel te verlaaten, was die eisch van geene uitwerking geweest. HENDRIK de II egter, eenen nieuwen oorlog in *Italie* aangevangen hebbende tegen Keizer KAREL den V, beſloot op *Corſica* zyn magt te vestigen. SAMPIERO DI ORNANO moedigde dit aan, om 'er zich van te bedienen tot opheffing van dat juk, waar onder zyne Landsgenooten dermaate gebukt gingen.

Een krygstogt derhalven werd 'er op *Corſica* ondernoomen; in het jaar 1553, onder het bevel van den Generaal PAUL DE THERMES, vergezeld van SAMPIERO DI ORNANO, JOURDAIN DES URSINS, en verſcheide andere bekwaame Bevelhebberen. Koning HENDRIK hadt ook den *Turk* in

deezen togt op zyne zyde, van den vierden Keizer SOLYMAN, bygenaamd de Heerlyke, verkreegen hebbende dat hy een groote vloot in de *Torcaanſche* Zee zou houden.

De *Genueeſen* ſtelden zich hier in kragtigen tegenweer. De groote ANDRIES DORIA, hoewel toen achtenzeventig jaaren bereikende, zag ouderdom noch zwakheden aan, en de oude Held, *Corſica* van veel belangs voor zyn Vaderland reakenende, ging te ſcheep met al het vuur van zyn roemryke jeugd, hebbende een groote krygsmagt onder zyn bewind. Te wederzyde werd de oorlog met ernst voortgezet. De *Corſicaanen* deelden in de gemeene zaak, en eens was het grootſte gedeelte des Eilands van de Tyranny bevryd. Maar de *Genueeſen* werden door den onverſchrokken DORIA zo wel beſtuurd, en kreegen daar benevens van KAREL den V zo ſterke ondersteuning van *Spaanſche* en *Duitſche* krygsknegten, dat deeze togt niet geheel vergeefsch afliep. Ten laatſten werd 'er een verdrag getroffen tusſchen de *Corſicaanen* en *Genueeſen*, 't welk tot eer en voordeel van de eerstgenoemde diende; zyn Allerchristelykſte Majeſteit was Borge van 't zelve.

Doch, vermids 'er een ingewortelde en onverzoenlyke haat tusſchen deeze twee Volken plaats heeft, beſtondt dit verdrag niet lang, en, na den dood van Koning HENDRIK, vonden zich de *Corſicaanen* als voorheen onderdrukt.

SAMPIERO DI ORNANO, die weder eenigen tyd in *Frankryk* geweest was, kwam op *Corſica*; zyne tegenwoordigheid blies den Eilanderen moed in, en veroorzaakte eene groote omwenteling. Hy voerde zyne roemwaarde onderneeming met veel voordeel uit, te meer daar hy, nu geen byſtand van buiten hebbende, weinig gevreesd werd van de *Genueeſen*, die zeer luttel toebereidzels tegen hem maakten; maar hy werd, in deeze loopbaane van heldhaftigheid, geſtuit, door 't verraad der *Genueeſen*, die hem lieten vermoorden door een ſchurk, VITOLLI genaamd; dit viel voor in den jaare 1567. —— Zyn Zoon, ALPHONSO DI ORNANO, opgevoed aan het Hof van HENDRIK den II, hieldt den Vaderlandlievenden yver nog een weinig tyds gaande; maar onmagtig om zich tegen de *Genueeſen* ſtaande te houden, verliet hy het Eiland, en zette zich neder in *Frankryk*.

De *Genueeſen* kwamen dus weder in 't bezit van *Corſica*. Verwoed over 't geen zy geleden hadden in dien ſtouten opſtand, gelyk zy 't noemden, en nog ſteeds een nieuwen opſtand vreezende, waren zy alleen bedagt om zich op

de

de *Corficaanen* te wreeken, en dat Volk nog dieper dan immer voorheen in den poel van woestheid en ſlaaverny te dompelen.

Ondraaglyker dan oit te vooren was nu de verdrukking. Aangeſtookt door heete wraaklust, maakten zy, om zo te ſpreeken, een geregeld ſtelzel van dwinglandy. Zy ſtonden niet toe dat 'er iets van het Eiland vervoerd werd dan na *Genua*, in gevolge hier van vonden de *Corficaanen* zich in de noodzaaklykheid gebragt om hunne koopwaaren tot eenen zeer laagen prys te verkoopen, en, in jaaren van ſchaarsheid, zag men 't Eiland door eene ſoort van gewettigde plondering van leevensbehoeftens beroofd; want men dwong de Inwoonders dezelve na *Genua* te brengen, zulks 'er dikwyls weezenlyke hongersnood op 't Eiland ontſtondt.

Langen tyd veragt, geplonderd en verdrukt, begonnen de *Corficaanen*, in den jaare 1729, weder te herleeven, in dat jaar nam de Oorlog, die, met eenige tusſchenpoozingen, tot nu toe geduurd heeft, eenen aanvang. 't Is wonderlyk op te merken, hoe groote voorvallen dikmaals uit zeer geringe oorſprongen ontſtaan. Tot den Opſtand der *Corficaanen*, in 't jaar 1729, gaf een enkelde *Paolo*, een ſtukje gelds omtrent vyf *Engelſche* Stuivers, gelegenheid. Eene *Genueeſche* Schattingmeester kwam in 't huis eener oude Vrouwe, en vorderde dit weinigje gelds als de ſchatting haar opgelegd; in uiterſte armoede leevende, hadt ze niets om dien eisch te voldoen. Hier op begon de Schattingmeester haar te mishandelen, en eenig goed van haar weg te neemen. Zy badt hem geduld te willen neemen, zeggende, dat ze binnen weinige dagen hoopte in ſtaat te zullen weezen om hem te betaalen. Hy volhardde in zyne geſtrenge behandeling, en de arme Vrouw maakte groot gekryt. Twee of drie perſoonen, dit hoorende, traden in het huis, en vervoegden zich aan de zyde der Vrouwe, uitvaarende tegen de barbaarſche knevelaary des Schattingmeesters. Hy bedreigde hun met lyfſtraffe, dewyl ze hem verhinderd hadden in het volvoeren van zyne bediening. Dit ontſtak den toorn der Dorpelingen, en zy dwongen hem, door 't werpen van ſteenen, om te vertrekken. De *Genueeſen* zonden krygsvolk om hunnen Schattingheffer te verdeedigen, en de *Corficaanen* verzamelden in groote hoopen om zich te verweeren. Het oproer nam toe. Een enkele vonk was genoeg om dien edelen gloed van vryheids min, in 't hart deezes Volks ſchuilende, geheel te doen ontbranden; in korten tyd was het geheele

Eiland in beweeging. De *Corficaanen* vielen terſtond op de Hoofdſtad aan, die zy, bykans zonder eenigen weder-ſtand te ontmoeten, innamen: en, hadden zy een weinig geregelder geweest, het Kasteel van *Corte* was in hunne handen gevallen.

De *Genueeſen* poogden, in 't eerst, de *Corficaanen* door de magt van hun eigen Gemeenebest te beteugelen; maar zy vonden zich daar toe onmagtig; naardemaal de *Corficaanen*, van dag tot dag ſterker wordende, de geringe verſterkingen van der *Genueeſen* krygsmagt nedervelden; en daar door meerder wapens kreegen: zy moesten overzulks na hulpe van buiten omzien, en vervoegden zich tot Keizer KAREL den VI, die, onder het bevelhebberſchap van den Generaal WACHTENDONK, hulptroepen na *Corfica zondt*. Deeze plaagden het Eiland, zonder in ſtaat te zyn om het te onder te brengen. Geduurig vielen 'er ſchermutzelingen voor tuſschen hun en de *Corficaanen*, die, in eenen ſlag, 'er 1200 verſloegen. De Keizer vaardigde toen een ſterk leger *Duitſchers*, met den Prins van WIRTEMBERG aan 't hoofd, derwaards af: de *Corficaanen* konden het niet houden tegen zulk eene overmagt. Zy leiden de wapens neder, onder voorwaarde, dat 'er een verdrag tuſschen hun en de *Genueeſen* zou gemaakt worden, waar van de Keizer borge zou zyn. Dit verdrag, 't welk plegtig was aangegaan tusſchen de *Corficaanen* en *Genueeſen*, door de laatstgenoemde verbrooken zynde, was 'er ſlegts een korte ſtilſtand van vyandlykheden, en de *Corficaanen* lieten, in 't jaar 1734, op nieuw hun ongenoegen blyken.

GIAFFERI, hun voorgaande Generaal, werd weder verkoozen, en kreeg GIACINTO PAOLI, Vader des tegenwoordigen Generaals, tot amptgenoot. GIACINTO PAOLI was een *Corficaans* Edelman van aanzienlyken huize. Doch zyne verdienſten deeden hem meer uitmunten dan zyn rang, hy mogt den naam van geleerd, godsdienſtig en dapper draagen, en bleek in allen deele geſchikt om zynen Vaderlande, in vreede en oorlog, dienst te doen.

De *Genueeſen* hadden de overwinning in voorgaande onlusten zeer duur betaald; men rekent, dat het hun meer dan dertig millioenen Livres gekost hadt, zonder de kostbaare giften, aan den Prins van WIRTEMBERG en andere voornaame Bevelhebberen geſchonken, te tellen. De Marquis D'ARGENS past zeer aartig op de *Genueeſen* toe de *Franſche* Fabel van den Landman, die by eenen Edelman in zyne nabuurſchap klaagde over een Haas, welke dagelyks in zyn'

tuin

tuin kwam, en zyne kool opknapte, en hem verzogt zo goed te willen weezen om dat Dier te verdryven. De Edelman kwam, met eene menigte honden en een half douzyn jaagers, en deedt in vyf minuuten grooter ſchade dan de Haas in zeven jaaren zou hebben kunnen doen. Naa een kostbaare jagt ontvloodt de Haas het gevaar door een gat in de ſchutting: waar op de Edelman den Tuinier geluk wenſchte wegens de bevryding van dit plaagend Dier, en hem raadde het gat te ſtoppen. Even zo hebben de *Genueeſen*, naa veel meer aan vreemde hulpbenden geſpild te hebben, dan *Corſica* hun ooit kan opbrengen, de kwelling van zich in denzelfden toeſtand als voorheen te bevinden.

Genua beproefde, op nieuw, haare kragten tegen *Corſica*; maar dit ſtrekte alleen om haare zwakheid en ſlegte ſtaatkunde aan den dag te leggen. Ten deezen tyde deedt zich een zeer vreemd geval op, tot verwondering van allen: te weeten, dat THEODORUS, wiens wondere geſchiedenis zo veel gerugts maakte, op het tooneel kwam. THEODORUS Baron van NIEUWHOF, in het Land van *la Mare* in *Weſtphalen*, was de Man die na de Opperheerſchappy in *Corſica* dong. Hy was in *Franſchen* dienst opgebragt, en vervolgens na *Spanje* gegaan, waar hy eenige blyken van hoogagting ontvangen hadt van den Graaf van RIPERDA en den Cardinaal ALBERONI; doch van een onſtandvastigen aart en vol van nieuwe ontwerpen zynde, verliet hy *Spanje*, en reisde door *Italië*, *Engeland* en *Holland*, als een geluk-zoeker. Eindelyk viel zyn aandagt op *Corſica*, en hy vormde een ontwerp om Koning van dat Eiland te worden. Hy was een bekwaam en inneemend Man. Naa zich van alles, wat tot het Eiland behoorde, wel onderrigt te hebben, ging hy na *Tunis*, waar hy middel bedagt om eenig geld en wapens te bekomen; vervolgens trok hy na *Legborn*, van waar hy een Brief ſchreef aan de *Corſicaanſche* Opperhoofden GIAFFERI en PAOLI, hun eene aanmerklyke onderſteuning aanbiedende, indien ze hem tot Koning wilden verheffen. Hy kreeg ten antwoord, dat, wanneer hy de beloofde hulp den *Corſicaanen* toebragt, zy zeer bereid zouden weezen om hem voor hunnen Koning te verklaaren. Hier op ging hy, zonder tydverlies, ſcheep, en kwam in den voortyd des jaars 1736 te *Tavagna* aan land. Hy hadt een zeer deftig voorkomen, en de *Turkſche* kleeding, die hy droeg, zette hem een ontzaglyke houding by. Eenige weinige perſoonen vergezelden hem. Zyne zeden waren zo inneGg 5 mende,

mende, en zyne aanbiedingen zo bekoorlyk, dat hy voor Koning van *Corſica* werd uitgeroepen. Hy bragt omtrent duizend *Zechins* met zich van *Tunis*, benevens eenige wapenrusting en krygsvoorraad, en deedt groote beloften van buitenlandſche onderſteuning. THEODORUS eigende zich alle kenmerken van Koninglyke waardigheid toe, hy hadt zyne Lyfwagten en Staatsbedienden, hy deelde Eerampten uit, en liet zilver- en koper-geld munten. Terſtond bezette hy de verſterkte Steden der *Genueeſen*, hy was nu by dit, dan by dat beleg tegenwoordig, ſtaande met een verrekyker in zyn hand, als uitziende na de hulp, die hy voorgaf te verwagten. Daar benevens gebruikte hy de list om zich, van tyd tot tyd, van 't vaste Land, groote brievenpakken te doen bezorgen, welke hy zeide van onderſcheidene Vorſten van *Europa* te komen, en eene erkentenis van zyne waardigheid en belofte van vriendſchap te behelzen.

De *Genueeſen* vonden zich niet weinig verleegen met deezen nieuwen Gelukzoeker. Zy gaven een ſcherp Manifest uit tegen THEODORUS, waar in ze hem op de veragtlykſte wyze ten toon ſtelden; doch te gelyk lieten zy blyken over zyne opkomst niet zonder kommer te zyn. THEODORUS liet een Manifest daar tegen uitgaan met al de bedaardheid en waardigheid van een Vorst, toomende zyne onverſchilligheid, wegens de beledigende handelwyze van *Genua*, en betuigde vast in de hoope van de overwinning te weezen.

De Staatsdienaar der *Genueeſen* te *Londen* ſtelde zich ſterk tegen de *Corſicaanen* te weer, en wist te bewerken, dat zyne Majeſteit de Koning van *Groot Brittanje* alle zyne onderdaanen verboodt eenigen voorraad of hulpe aan de misnoegde *Corſicaanen* toe te voegen; dit viel voor den 24 July, 1736.

Naa dat THEODORUS omtrent acht maanden zich op *Corſica* onthouden hadt, beſpeurde hy dat 's volks genegenheid hemwaards begon te verflaauwen, en dat het niet met den zelfden yver, als voorheen, zyne ontwerpen ten uitvoer bragt. Hy beſloot daarom wyslyk hun, voor eenigen tyd, te verlaaten, en zyn geluk weder op 't vaste land te beproeven. En hy verliet, naa een plan van Landsbeſtuur, om geduurende zyne afweezigheid te volgen, opgemaakt te hebben, het Eiland, in de maand November. Hy vertrok na *Holland*, en ſlaagde gelukkig in het winnen van 't vertrouwen eeniger ryke Kooplieden, inzonderheid *Joden*, die hem veel kanon en anderen krygsvoorraad verzorgden, onder het opzigt van een *Supercarga*. Hier mede keerde

hy,

hy, in den jaare 1739, weder op *Corſica*, en liet, by zyne aankomst, den *Supercarga* dooden, om van alle aanmaaningen bevryd te weezen.

Omtrent deezen tyd is *Frankryk*, gelyk wy vervolgens zien zullen, zo magtig op dit Eiland geworden, dat, hoewel THEODORUS zyn krygsvoorraad daar bragt, hy geen lust hadt om zyn perſoon te waagen; de *Genueeſen* hadden eene groote ſomme gelds op zyn hoofd gezet. Hy verkoos derhalven zynen throon te verlaaten, en van zyne eerzugtige oogmerken, veiligheidshalve, af te zien; terwyl hy tot een aanmerklyk voorbeeld ſtrekt hoe ver een onderneemende en wanhoopende geest kan gaan: want hadt THEODORUS een weinig voorzigtiger en gelukkig geweest, hy en zyne nakomelingen konden de kroon van *Corſica* gedraagen hebben, met den roemryken tytel van de Verlosſers eens verdrukten Volks.

De *Corſicaanen* ſpreeken thans zeer verſchillende van Koning THEODORUS. Zommigen, die 't meeste vertrouwen geſteld hadden in zyne veel beloovende geſprekken, verheffen hem nog hemelhoog, om de eer van hun goed oordeel op te houden. Anderen, die hem voor een Bedrieger aanzagen, en nooit met ernst in zyne maatregelen traden, beſchryven hem als een *Wat Tyler*, „ een Koning „ van 't janhagel;" maar de verſtandigſten en gemaatigdſten, en de Generaal PAOLI zelve, beſchouwen hem in het gemaatigd licht, waar in wy hem voorſtelden; zy erkennen dat hy van grooten dienst geweest is om den moed des Volks te doen herleeven, die, door een ſleependen oorlog van veele jaaren, begon te verflauwen: THEODORUS wakkerde dien op, daar hy het heilig vuur van Vryheidsmin deedt ontvonken.

De *Genueeſen*, heftig verlangende om den opſtand in 't jaar 1734 te dempen, huurden eenige *Zwitſers* en *Griſons*, die, in hun Vaderland dergelyk een land bewoonende, het gebergte van *Corſica* zouden zuiveren. Maar deeze krygsknegten vonden het geen gemaklyk werk die gebergtens, waar de inwoonders geſtadig op hun vuurden, en ontelbaare wegen van ontkoming wisten, te zuiveren. Zy bemerkten welhaast hoe ſlegt een koop zy geſloten hadden, en dat ze den *Genueeſen* te veel bloed voor hun geld gaven.

Doch *Frankryk*, dat altoos het oog op dit Eiland gehad heeft, begon nu te vreezen, dat de *Corſicaanen* het juk van *Genua* geheel zouden affchudden, in welk geval zy een vrye Staat ſtonden te worden, die de Magten van *Europa*,

door

door jealoesy gedreeven, de hand boven 't hoofd zouden houden; of dat ze zich, mogelyk, onder de bescherming van deezen of geenen magtigen Vorst zouden begeeven. Overzulks besloot *Frankryk* de *Corficaanen* weder aan *Genua* onderhoorig te maaken, en hier toe hebben, van tyd tot tyd, verscheide poogingen gedient: en *Frankryk* heeft zo groot een invloed op 't Gemeenebest van *Genua*, dat het alles, wat daar toe behoort, naar welgevallen kan schikken, gelyk ten vollen blykbaar is uit het jongste verdrag, om bezit van *Corsica* te neemen.

VERHANDELING OVER DE BEGRAAFPLAATS VAN VIRGILIUS.

Door den Heer HOLDSWORTH.

DE Begraafplaats van VIRGILIUS pleeg onder de voornaamste byzonderheden, omstreeks *Napels*, gerekend te worden, en is, als zodanig, alzoos door de Reisbeschryvers den Reizigeren aangepreezen; doch zints eenige jaaren, heb ik waargenomen, dat verscheide jonge Heeren zeer onverschillig waren of zy die gingen zien, dan niet. Wanneer ik hun na de reden dier onverschilligheid vroeg, bevond ik, dat ze niet moest toegeschreeven worden aan eenig gebrek van hoogagting voor de gedagtenis van VIRGILIUS, in myne Landsgenooten; maar daar aan, dat zy, door een zeggen in de *Reizen van* ADDISON, zich ten vollen verzekerd hielden, dat elk zich, aangaande dit stuk, vergist hadt of misleid was, en dat, wiens Begraafplaats 't ook moge weezen, het ongerwyfeld die van VIRGILIUS niet is. De woorden van deezen Reiziger zyn: *'t Is zeker dat deeze Dichter te* Napels *werd begraaven; maar ik denk het is alzo zeker dat zyne Grafstede aan de andere zyde van de Stad was, na den kant van den* Vesuvius.

Was dit gezegd geworden door iemand van een minder character, of iemand niet zo in 't byzonder door de Zanggodinnen begunstigd, 't zou van weinig gewigt geweest zyn; maar men kan geenzins veronderstellen dat iemand, als de Heer ADDISON, een der rechtmaarte Zoonen van VIRGILIUS, 't zou hebben durven ondernam, om die Grafstede te ontrusten, indien hy niet voor zeker vastgesteld hadt, dat zyns Vaders asschе daar niet bewaard was geworden. Dit denkbeeld zet zyne aanmerking gezag by, en zyne wyze van uitdrukking, waar in hy 't alleen op zyn zeggen laat aankomen, is van grooter kragt, dan alles wat hy 'er bygevoegd zou kunnen hebben: want nu, schoon hy het verzagt met een *alzo*, veronderstellen wy dat hy zeer vast de zekerheid wist van 't geen hy te nederstelde, hoewel hy 'er geene rede vanop geeft, en wy hem dus blin-

blindeling moeten gelooven: terwyl wy, hadt hy 'er de reden bygevoegd, de vryheid zouden hebben om over derzelver gewigt te oordeelen. Ik wenschte wel dat hy liet, ter voldoening der Liefhebberen, gedaan hadt; dan vermids hy het niet gedaan heeft, en dit ſtuk zeker van dien aart is, dat het van wederzyde kan beweerd worden, zo verzoek ik de vryheid om onderzoek te mogen doen op het gezag, 't geen hy, by andere Schryvers, gevonden heeft, voor deze verzekering.

Den eenigen Schryver, dien ik te deezer gelegenheid ontmoet heb, is CLUVERIUS, die, om de plaats der Grafſtede van VIRGILIUS te bepaalen, twee plaatſen uit STATIUS aanhaalt (*), waar uit hy afleidt, dat deeze Grafſtede te *St. Giovanni Teduccio* was, „ en wel, *zegt* „ *hy*, gelyk daar openlyk getuigd wordt, onder *Vesbio*, of den *Ve-* „ *ſuvius.*"

Ik twyfel zeer aan de juistheid van dit beſluit; doch verwonder my niet zeer dat CLUVERIUS het maakt: dewyl het zeer blykbaar is, uit veelvuldige plaatzen zyns werks, dat hy weinig ervaaren was in de kennisſe van Dichterlyke ſpreekwyzen, en dat hy een Dichtſtuk las even als men een Nieuwspapier doet; maar ik ſtaa verwonderd, dat ADDISON hem volgt. Alleen kan ik zeggen, dat de Reizen van den Heer ADDISON, ſchoon zeer geestig opgeſteld, in 't algemeen niet voor de naauwkeurigſte in alle deelen gehouden worden. Hy ſchreef ze in haast, en 't is waarſchynlyk, mag ik het waagen deeze gisſing voor te ſtellen, dat hy, door iemand onderrigt, dat CLUVERIUS de Begraafplaats van VIRGILIUS aan de zyde van *Napels* ſtelde, welke na den Berg *Veſuvius* gekeerd is, hy enkel op dat gezag afging, zonder CLUVERIUS zelven te leezen, of den grond van dit zeggen te onderzoeken: want hadt hy met STATIUS geraadpleegd, ik hou my ten vollen verzekerd, hy zou anders gedagt en geſprooken hebben.

CLUVERIUS veronderſtelt, volgens zyne wyze van haastig over de dingen heen te loopen, dat STATIUS met de daad zat op den hoek van de Grafzuil van VIRGILIUS, aan den voet van den Berg *Veſuvius*, wanneer hy den Brief aan MARCELLUS ſchreef, uit welke die Aardryksbeſchryver eenige verſen aanhaalt; en ſchoon dit eene zeer ongeſchikte plaats was om te ſchryven, terwyl die Berg brandde, mogt hy nogthans, met gelyk gewigt van rede, ſtellen, dat 'er, op dien tyd, weezenlyk eene vuurbraaking voorviel. De Heer ADDISON, beter ervaaren in den Dichterlyken ſtyle, zou, durf ik vaſtſtellen, toeſtaan, dat een Dichter (inzonderheid zodanig een, wiens character het is zich niet altoos zeer nauw te bepaalen) wel vooronderſteld mag worden alles, wat STATIUS zegt, gezegd te hebben, ſchoon hy op zyn kamer in 't midden van de Stad zat te ſchryven, en ſchoon de Berg *Veſuvius* zo zeer in rust was, als hy gewoonlyk is, niet brandende, maar rookende, gelyk zeer wel is waargenoomen door PELLEGRINO en anderen. Laa-

(*) STATIUS Lib. IV. Sylv. IV. *vers.* 55 *&* 80. Vide PH. CLUVER. *Italia Antiqua T. II. p.* 1153.

Laaten wy nu, erkennende dat uit de verſen van STATIUS niets meer omtrent dit Gedenkteken kan opgemaakt worden, dan dat het omtrent *Napels* was, onderzoeken, welke bewyzen 'er voor handen zyn, ter ſtaavinge van het algemeen aangenoomen gevoelen.

DONATUS (indien wy hem eenig geloof mogen geeven) meldt in zyne leevensbeſchryving van VIRGILIUS uitdruklyk, dat hy begraaven werd op den weg na *Puteoli*. AUGUSTUS *wilde dat de beenderen diens Dichters na* Napels, *waar hy langen tyd gewoond hadt, zouden overgevoerd worden. — Men heeft ze dan, op 't keizerlyk bevel, derwaards gebragt, en aan den* Puteolaanſchen *weg, binnen den tweeden Mylpaal, begraaven.* En verdient de Leevensbeſchryving van VIRGILIUS, door DONATUS opgeſteld, op zichzelve geen geloof genoeg, 'er zyn verſcheide andere bewyzen, die dit gedeelte zyns verhaals bevestigen. De H. HIERONIMUS hangt 'er het zegel aan, als hy zegt, VIRGILIUS *ſtierf te* Brundiſium, *toen* SENTIUS, SATURNINUS en LUCRETIUS CINNA, *Burgemeesters waren. Zyne beenderen werden na* Napels *gebragt, en binnen den tweeden Mylpaal van de Stad af begraaven, met dusdanig een Graf-ſchrift, 't geen hy ſterwende zelve hadt opgegeeven:*

MANTUA ME GENUIT; CALABRI RAPUERE; TENET NUNC
PARTHENOPE. CECINI PASCUA, RURA, DUCES. (*)

't Is waar HIERONIMUS zegt niet op welk eenen weg; indien wy egter in aanmerkinge neemen, dat de grootſte en aanzienlykſte wegen in 't algemeen verkoozen wierden, om 'er de gedenktekens der overleedenen aan op te rigten, (gelyk de *Appiſche weg* de grootſte van alle, en die ook, tot deezen dag toe, ten blyke daar van, de meeste heeft;) als mede dat de *Puteolaanſche weg* omtrent *Napels* het meest gebruikt werd; dewyl dezelve niet alleen na *Puteoli*, maar ook na *Baiæ*, *Cumæ*, en van daar na *Rome* liep; mogen wy, met rede, beſluiten, dat deeze Weg, als de aanzienlykſte, gekoozen werd, om daar aan de Grafnaald voor zo grooten Man aan te ſtigten; ten minſten was dezelve verre te ſtellen boven den weg na den Berg *Veſuvius* of eenige anderen omſtreeks *Napels*. 't Is ook eigenaartig dat VIRGILIUS aan dien Weg wierd begraaven; dezelve loopt rechtſtreeks na *Miſenum*, het Meir *Avernus* en den *Grot der Sibillen*, de eigenſte grond dien hy verkoozen hadt tot het tooneel van de ſchoonſte Boeken zyner *Æneade*. Nog eene rede van eigenaartigheid doet 'er zich op, ſchoon nu zo blykbaar niet voor ons, als voor vroegere geſlachten; te weeten dat, gelyk DIO verzekert, POLLIO te *Pauſilypo* een Landgoed hadt, 't welk hy aan AUGUSTUS ten erfgaf maakte: dewyl nu op last van deezen Keizer de beenderen van VIRGILIUS na *Napels* gebragt wierden, kan 'er dan wel eene geſchikter plaats voor de Grafnaald diens Mans bedagt worden? Mogelyk was zyne

(*) *Divus* HIERONIMUS in EUSEBII *Chronicon*. Lib. II.

zyne Begraafplaats in 't Land van AUGUSTUS zelven, en zo niet, ten minsten op een plaats aan den gemeenen Weg, zo naby als mogelyk aan zyn Landgoed.

Dewyl 'er dan zo veel waarschynlykheid zich opdoet om te gelooven, dat VIRGILIUS aan deezen Weg begraaven wierd, zo laaten wy verder nagaan hoe de afstand daar aan beantwoordt. DONATUS en HIERONIMUS zeggen beiden, dat het was binnen de twee Mylen van *Napels* (*), 't welk met den afstand van de Grafnaald, die nu als van VIRGILIUS vertoond wordt, zeer wel overeen komt. Want de afstand des monds van de Grot *Pausilypo*, onder dien Grafnaald, tot aan de Poort van *Chiaia*, is, volgens de maat daar van door Signor ANGELO voor my genoomen, 6900 *Engelsche* voeten; en die van de Poort van *Chiaia* tot aan de Badstoove van *St. Giorgio*, voorby de Kerk van *San Giacomo*, noch 3100 voeten, in 't geheel 10, 000 voeten of 2000 schreeden, dat is twee Mylen onde *Romeinsche* maat; wanneer wy het verschil tusschen de *Engelsche* en de oude *Romeinsche* voeten in aanmerking neemen, en daar voor omtrent 300 voeten, of een weinig meer, in twee Mylen astrekken. Ten anderen moeten wy ook rekenen op de verscheide bogten, zo als wy tegenwoordig de maat neemen; by voorbeeld, tusschen den mond van de Grot en *la Madonna* aan den voet van de Grot, van de *Chiaia* tot aan de Poort van *Chiaia*, en van de Poort van *Chiaia* tot aan het Meer van *Castello*. Dit alles zamen genoomen maakt, waarschynlyk, een verschil van verscheide honderd voeten; en, indien het in een rechten lyn kon gemeeten worden, zou het mogelyk reiken, tot *Santa Maria Nova*, waar omtrent men veronderstelt, dat een der Poorten van de oude Stad geweest is.

Ik verzoek de vryheid te mogen gebruiken om, ter bevestiging van deeze plaats der Grafnaalde, nog een bewys te mogen bybrengen, 't welk ik by geen ander Schryver heb aangetroffen. SENECA, in zynen vyf en zeventigsten Brieve, den doortogt door dien donkeren en verdrietigen weg, welke, omtrent ter langte van eene halve Myl, onder den Berg *Pausilypo* gehouwen is, op zyne reize van *Baiæ* na *Napels* beschryvende, bekent, zo ver een *Stoicyn* zich des bekreunt, dat hy in groote vreeze was; maar, zo dra hy het daglicht en de openlugt aanschouwde, weder bekwam en verwonderd scheen over zyne voorgaande kleinmoedigheid, door 't tog geen verschil maakt, of iemand door het *Vigiliarium*, dan of hy door den Berg overstelpt worde (†). Het woord *Vigiliarium*, door SENECA hier gebe-

(*) *Intra lapidem secundum.* DONATUS —— *In secundo ab Urbe Milliano.* HIERONIMUS.

(†) *Ad primum conspectum reddita lucis, alacritas incognita rediit & injussa. Illud deinde mecum loqui capi, quam inepte quadam magis ac minus timerimus. cum omnium idem finis esset. Quid enim interest, utrum super aliquem* vigiliarium *ruat, an mens? Nil invenies: erunt tamen, qui hanc ruinam magis timeant, quamvis utraque mortifera æque sit.*

bezigd, heeft men vry algemeen verſtaan, in de betekenis van een *Wagttooren*, of *Schildwagthuisje* en dergelyken, en 't komt in die betekenis voor in onze Woordenboeken, zonder eenig ander gezag dan deeze ééne plaats van SENECA; en dan nog met dit voorbehoedzel, *ſi ſana eſt lectio*, „ Indien dit de rechte leezing is.". Lang ben ik van gedagten geweest, dat het oorſpronglyk *Virgiliarium* of liever *Virgilianum* geſchreeven was; ſlaande dus op de Grafnaald van VIRGILIUS, die men ziet op eene verhevenheid aan de zyde van de rots; zo dra men komt uit de Grot van *Pauſilypo*, als men van *Baiæ* na *Napels* gaat,

Weinig Grafgedenktekens zyn 'er, aan welke de Ouden zo groot eene hoogagting toedroegen, als aan dat van VIRGILIUS. In de boven aangehaalde verſen ſpreekt STATIUS van dit Graf als van een Tempel. En PLINIUS, in zyne Brieven, gewaagende van de Landgoederen, die SILIUS ITALICUS in *Campania* hadt, zegt, *dat hy overal veele boeken, ſtandbeelden, en beeltenisſen hadt, en dit niet alleen, maar dat hy ze ook eerde, en boven al die van* VIRGILIUS, *wiens geboortendag hy met meer eerbied vierde dan zyn eigen, inzonderheid te* Napels; *waar hy het Graf diens Dichters als een Tempel pleeg te bezoeken* (*). MARTIALIS maakt ook, in twee zyner Puntdichten, gewag van de byzondere hoogagting, die SILIUS aan deeze Begraafplaats bewees (†).

Deeze eerbied, op dien tyd, aan het Graf van VIRGILIUS betoond, en de eere, door de *Napolitaanen* aan zyne gedagtenis in de volgende barbaarſche eeuwen toegebragt, wanneer zy alle de groote werken, welke onder hun waren, als hunne waterleidingen, de Grot, het koperen Paard *enz.*, aan hem toeſchreeven; was genoegzaam om onder hun, zelf in de tyden van de grootſte barbaarſchheid, eene beſtendige overlevering te bewaaren van de plaats zyns Grafs: en toen de beſchaafde letteren weder begonnen te herleeven, ſpraken de voornaamſte Schryvers 'er insgelyk van.

PETRARCHA beſchryft dit Graf, juist zo als het is, op een uitſtek aan 't einde van de Grot, als hy van *Puzzuolo* na *Napels* ging: hy ſpreekt 'er niet van als van iets, dat hy als een los loopend vertellingje gehoord hadt, maar als van een zaak by de *Napolitaanen* beſtendig erkend en vast aangenoomen: want hy verondersſtelt dat de nabyheid van de Grot gelegenheid gegeeven hebbe, aan 't belachlyk vertelzeltje, 't welk onder hun plaats hadt, als of VIRGILIUS de Grot gemaakt hadt (‡).

't Is bekend dat SANNAZARIUS, ongetwyfeld deeze Grafnaald voor die van VIRGILIUS gehouden hebbe; en verkoos, gelyk hy 'er naby geleefd hadt, 'er ook alzo zyne begraafplaats naby te mogen hebben. Het Graſſchrift, door BEMBO gemaakt, ſlaat geheel op dit denkbeeld.

DA

(*) PLINIUS Lib. III. Ep 7.
(†) MARTIALIS *Epigr. Lib.* XI. *Epig.* 48 & 49.
(‡) PETRARCHA *Itinerarium.*

DE SACRO CINERI FLORES: HIC ILLE MARONI
SINSERUS MUSA PROXIMUS, UT TUMULO.

CAPACIO geeft het volgende berigt van de Grafnaald van VIRGILIUS. *'t Is een werk van Tichelſteenen opgebaald, in welks midden, negen kolommen, een lykbus onderſteunden, naar 't verhaal van* ALFONSUS HEREDIA, *Biſchop van Ariano*, die geduurende zyn leeven veel werks van oefening maakte. *Op de marmeren lykbus las men de regels welke* DONATUS [hier boven] *ons heeft opgegeeven.* PETRUS E STEPHANO, *die, nu veertig jaaren geleeden, een boek over de Tempels van Napels heeft uitgegeeven, zegt dit werk gezien te hebben* (*).

De Graftombe is omtrent zestien voeten in 't vierkant, gebouwd van kleine vierkante ſteenen, *Opus reticulatum*, [een ruit of netswys werk] en overpleisterd. De ingang was aan den weg boven de Grot, maar dewyl deeze nu, zints het zinken van de Grot, op de ſteilte is, en men 'er langs dien weg niet kan inkomen, is 'er eene opening in de tegenoverzyde gemaakt, met door de muur heen te breeken. Daar is een nis aan elk zyde van de oude deur, en men ziet 'er drie aan ieder van de andere drie kanten; deeze zyn alle nog overig, uitgezonderd de middelſte, tegen de oude deur over; die noodwendig, om den tegenwoordigen ingang te maaken, moest afgebrooken worden. Dezelve ſtaat op den kant der ſteilte, aan de linker hand, wanneer men van *Napels* komende de Grot van *Pauſilypo* ingaat, en is nu omtrent zeventig *Engelſche* voeten boven den weg verheeven.

Schoon de *Napolitaanen* 'er zich nog ſteeds op beróemen, dat VIRGILIUS zo veel onder hun verkeerd, en zyn Graf onder hun heeft, ſchaamen zy zich niet over den vervallen ſtaat waar in zy het laaten leggen; en mogelyk moet het meer aan de plaats waar het is, dan aan hunne hoogagting of eerbied toegeſchreeven worden, dat 'er nog iets van is overgebleeven. De zinking van den ingang van de Grot heeft het aan die zyde beveiligd; en men kan 'er niet bykomen zonder eenen grooten omweg van ten minſten een halve myl te neemen; en hoewel de *Napolitaanen* geen lust hebben, om dit overblyfzel te herſtellen, zyn ze nog niet verbasterd genoeg, om zo ver uit den weg te gaan, om het te verwoesten.

Men merkt omtrent de Graftombe van VIRGILIUS aan, dat de Laurier daar altyd groeit; en eenige Schryvers hebben aangetekend, (voor de waarheid wil ik niet inſtaan,) dat deeze ſoort van Laurier nergens elders daar omſtreeks wil groeijen, welke moeite men ook, om die voort te planten, hebbe aangewend. De Reizigers plukken dikwyls kleine takjes of blaadjes daar af, om die, uit hoogagting voor VIRGILIUS, hunne Vrienden ten geſchenke te geeven. Wie kan zich verbeelden

(*) CAPACIO, *Hiſt. Neap. Lib.* II. *Cap.* 1.

den dat de Heer ADDISON, die zo wel verdiende daar mede gekroond te worden, deeze plant met tak en wortel gezogt zou hebben uit te rukken!

Hoewel het dan niet duidelyk beweezen kan worden, dat deeze Grafmaald, welke den naam heeft van die van VIRGILIUS te zyn, weezenlyk van hem is; mag ze nogthans daar de overlevering ten haaren voordeele pleit, daar 'er veele goede bewysreden zyn om te toonen dat ze hier of hier omtrent moet geweest zyn, en daar 'er geene andere Begraafplaats, met zo veel waarſchynlykheids, voor de zyne kan doorgaan, de gewoonlyke eere genieten. Men heeft het altoos barbaarsch geagt de asch der geringſte ſtervelingen te ſtooren. Laat dan die van VIRGILIUS in vrede rusten; en laat de Reizigers het genoegen behouden om zich, ten minſten, te verbeelden, dat zy hunne hoogagting beweezen hebben aan zyn geheiligd Graf.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD AAN ZYNE MOEDER TE HAMBURG.

„ HEeft in eene reeks van Brieven, door den Baron DE BIEL-„ FELD uit *Londen* geſchreeven, en van tyd tot tyd, in het „ *Mengelwerk der Letteroefeningen* geplaatst, die Heer zich voor „ een opmerkend en vernuftig Man doen kennen, deze laatſte Brief, „ door hem van *Londen* den 16 May 1741 afgevaardigd, draagt ge-„ tuigenis van zyn hart.

MEVROUW!

Voorgeziene onheilen zyn niet altoos de minſt aandoenlyke, wanneer zy ons overkomen. Het doodlyk nieuws, 't welk my uwe laatſte Brief bekend maakt, doet my niet te min op 't gevoeligſte aan, ſchoon de ziekte myns Vaders my reeds eenige maanden agter een de grootſte ongerustheid veroorzaakt hadt. Die waardige, die allerdierbaarſte Vader is dan niet meer! — Het enkel denkbeeld daar van is voor my ondraaglyk. De Natuur en de Rede loopen zamen om my het verlies, 't geen ik in hem lyd, te doen gevoelen. Myn hart aanbadt hem, en myn geest boezemde my de tederſte eerbiedenis voor hem in. Schoon van zyne tegenwoordigheid beroofd, vertroostte het denkbeeld dat hy nog leefde my niet weinig, en verſterkte my in den moeilyken loop, welke my in dit leeven een deele vak; ik dagt altoos hem nog aan myne zyde, ik verbeeldde my in hem een ſteun te hebben, — en op dit oogenblik ſchyn ik alleen gelaaten.

De traanen, die ik in overvloed ſtortte over zyn' dood, drukten de ſmerte myner ziele zo flauw uit als de rouwklagten, die ik met eene beevende hand op dit papier te neder ſtel. GOD alleen is genoegen van

vin 't geen 'er in myn hart omgaat. ——— Gy alleen, myne lieve Moeder, zult voortaan myn troost, myn hoop, myn ſteun, het voorwerp van myne wenſchen en tederheid weezen.

Ik beklaag tegenwoordig niet ſlegts een' alzins agtenswaardigen Vader, die, in hoogen ouderdom, uit de elenden dezes leevens verlost, en bevryd is van de ſmertlykheid zyner kwaale; maar ik beklaag tevens eene teerhartige Moeder, die eenen beminden Egtgenoot beweent. Kan ik dan myne Zusters en Broeders niet helpen om uwe traanen af te droogen! Kan ik u dan geene verligting toebrengen, door u te doen zien hoe zeer ik deel neem in uwe ſmerte! Neen, Mevrouw, uw hart is ook gevoelig over 't lot uwer Kinderen. Ik weet gy bemint ons, en dat onze droefheid niets anders kan uitwerken dan uwe droefheid te vermeerderen.

Deeze bedenking doet my ophouden, ik zal u niet meer ſchryven over myne rouwe, noch de redenen ophaalen die dezelve wettigen. Gy zult in uwe verſtandige overdenkingen, en boven al in uwe Godsvrugt, vertroostingen en hulpmiddels tegen uwe droefheid vinden. Maak 'er, bid ik u, gebruik van en om u zelfs wil en ten wille van uwe Kinderen, die, ten koste hunner eigene leevensdagen, de dagen zouden wenſchen van eene Moeder, aan welke zy hun leeven verſchuldigd zyn.

Indien myne wenſchen in 't byzonder iets tot uw welweezen kunnen toebrengen, geloof dan vrylyk, Mevrouw, dat 'er geen zuiverder, geen vuuriger, oit of oit geſtort worden.

Verwaardig my derhalven met de volduuring uwer goedgunſtigheden en moederlyke genegenheid; vereenig in u vervolgens de hoedanigheid van Vader en Moeder, gelyk ik in u het voorwerp van myne kinderliefde vereenig; en wees, ten beſluite, verzekerd, dat ik, tot mynen laatſten leevensſnik, niet zal ophouden te zyn uw gehoorzaame Zoon,

DE BARON DE BIELFELD.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *October* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	30. 2	30. 1¼	30. 1	56	58	50	N O	O	O t N	Betr. held.
2	— 0½	— 0¼	29. 11½	51	55	50	O	—	O	Helder.
3	29. 10	29. 9	— 7½	49	59	57	—	Z O	Z t O	— wolkig.
4	— 5½	— 4½	— 4½	56	68	60	—	Z	Z	Betr. regen.
5	— 4¾	— —	— 6	60	61	54	Z	Z W	Z W	Buyig.
6	— 5½	— —	— —	58	63	58	—	Z	Z	—
7	— 6	— 7½	— 8½	58	65	60	—	—	—	—
8	— 8	— 8	— 7	61	66	60	Z W	Z W	Z W	Bet.hel.bet.
9	— 7	— —	— 9	59	63	57	—	W	W	Held. wind.
10	— 9½	— 9½	— 8	56	64	59	—	Z W	Z W	Betr. held.
11	— 7	— 7½	— 8½	58	60	53	Z	—	N W	Buyig.
12	— 9	— 9½	— 11	47	56	48	N W	N O	N O	Helder.
13	30. 0	30. 0	30. 0	46	53	45	O	O	O	—
14	29. 11½	29. 11	29. 11	49	53	50	Z O	Z O	Z O	Betrokken.
15	— 11	— —	— 11½	50	58	50	N W	Z W	Z W	Reg. held.
16	— 11½	— —	— 11¼	50	60	53	Z	Z	—	Bet.hel.reg.
17	30. 0½	30. 1	30. 0½	48	56	46	N W	N	N W	Held.
18	29. 11½	29. 11	29. 11½	46	56	49	Z	N W	—	— betr.
19	—	30. 0	30. 1	47	54	48	Z O	Z O	Z O	Betr. held.
20	30. 3	— 3	— 3½	40	45	38	O	O	O	Helder.
21	—	— 2½	— 2	38	49	46	Z O	Z t O	Z	Bet.hel.reg.
22	— 1	— 0¼	— 0	45	52	44	7	—	Z t O	— —
23	29. 11	29 10½	29. 11	40	48	40		O	O	— —
24	— 10½	— 9½	— 8	34	47	49	Z O	Z O	Z	Hel.bet.reg.
25	— 6½	— 7	— 6	53	56	51	Z W	Z W	Z W	Mist —
26	— —	— 8	— 9	49	54	45	W	W	W	Buyig.
27	— 9	— 9	— 10	44	52	44	Z	Z	Z W	—
28	— 11	30. 0	30. 1	47	54	46	—	—	N W	Mis. hel.no.
29	30. 0½	— —	29. 11½	44	48	44	—	Z t O	Z O	—
30	29. 10½	29. 10	— 8	39	48	48	Z O	Z O	Z	Held. regen.
31	— 7	— 6	— 6	49	49	45	W	W	W	Buyig.

Hoogſte Barometer d. 30. 3½
Laagſte Barometer d. 29. 4½
} middelb. d. 29. 10

Hoogſte Thermometer gr. 68
Laagſte Thermometer gr. 34
} middelb. gr. 51.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE WAARE BESCHAAFDHEID EN WELLEVENHEID.

(Naar 't Engelsch gevolgd.)

Omnis Aristippum decuit color, & ſtatus, & res.

WAare Welleevenheid en Beſchaafdheid mag die wysheid heeten, welke den Menſchen leert, gerust en wel te vrede met zichzelven te leeven, en noch door woorden, noch door daaden, de rust en het genoegen van anderen te ſtooren.

Goedaartigheid heeft hier een groot deel in, aangemerkt 'er niets beminnelyker is in de menschlyke natuur, dan te denken, te ſpreeken en te doen, op zodanig eene wyze als ten algemeenſten nutte kan ſtrekken. Een ieder, die de Zon aanſchouwt, en overweegt welke zegeningen dat licht op aarde verſpreidt, zal veel liever wenſchen naar dat heilzaam hemellicht te zweemen, dan te gelyken naar een Tyger, hoe ſchriklyk ook wegens zyne wreedheid, of naar een Slang gehaat en gevreesd om 't venyn haarer tanden. Goedaartigheid, in de daad, kan zo werkzaam weezen in het ſchenken van genoegen, als de Zon in het verlichten en verwarmen van den aardkloot; maar kort is de woede van eenen Tyger, onſchadelyk de beet van eene Slang, in vergelyking van het leed 't geen een boos hart te wege brengt, en de kwaadaartigheid van een tong met laster en kwaadſpreekenheid beſmet. Goedaartigheid moet het cieraad weezen van alle deugden in een Man, en tot een dekmantel dienen, die alle vlekken, welke zich anderzins zouden vertoonen, verbergt. Met één woord, deeze geſteltenis van ziel plaatst, gelyk een bekwaam Schilder, de deugden in het helderst licht, en alle de gebreken in de ſchaduw.

Met Goedaartigheid moeten Verſtand, Gemaatigdheid en Vriendlykheid als weezenlyke deelen der waare welleevenheid gepaard gaan. De Natuur heeft de eerſte hoedanigheid aan weinigen geweigerd; de tweede is in elks magt,

en niemand die iets ſtelt in de algemeene agting of blaam, zal zich de derde laaten ontbreeken: want om de waarheid te zeggen, alles wat 'er vereischt wordt om een eerlyk Man te weezen, in den eigenſten zin dier benaaming, zal ook iemand een beſchaafd Man maaken. En dewyl bykans ieder zich zou beledigd agten, indien men hem den naam van een eerlyk Man weigerde, zo blykt van zelve, hoe weinigen 'er zyn, die den naam van een beſchaafd Man miſſen, dan alleèn door hun eigen gedrag. 't Is gebrek aan opmerking, geen gebrek aan bekwaamheid, waar door het bykomt dat 'er zo veel onwelleevende gevonden worden.

Veelen zyn miſchien gewoon de Welleevenheid meer aan te zien als eene hoedanigheid, die eer enkel tot cieraad dient, dan als iets 't welk ons noodig is om met genoegen onze dagen te ſlyten, en ſlaan 'er dus weinig agt op. Maar zy vatten de zaak geheel aan een verkeerd einde. 't Geluk en genoegen deezes leevens hangt zo wel van kleine dingen af als van groote; hoe veele onheilen ontſtaan 'er niet uit dagelyks voorkomende zaaken, die kleinigheden geagt worden? en is onrust, waar uit ze ook gebooren worde, van alle ongemakken niet het ergſte, het ſteeds meest kwellende. 't Gebeurt meermaalen dat de menſchen in hunne tydlyke omſtandigheden ten agteren geraaken, door 't verwaarloozen van kleinigheden, dan door groote tegenſpoeden in hunnen handel. De menſchen agten een ſchelling, een penning gering, niet denkende dat derzelver menigte tot ponden optelt, en dit doen ze zo lang, tot dat de ondervinding hun de oogen opent; terwyl één oogenblik aandagts hun zou getoond hebben, dat veele kleintjes één groot maaken. Volkomen hier aan gelyk is het verkeerde en algemeen heerſchende denkbeeld, dat zy aan hunne medemenſchen niets meer ſchuldig zyn, dan 't geen ſtrikte eerlykheid vordert, ſtrikte eerlykheid, beſtaande in onze ſchulden te betaalen, en een ander geen ongelyk of ſchade aan te doen. Ondertuſſchen zyn 'er duizend beleefdheden, believingen, om een ander plaiſier te geeven, die van ons gevorderd worden, zullen wy vermaaklyk leeven, die agting en liefde verwerven, waar op elk verſtandig Man geſteld behoort te weezen. In het wel te paſſe brengen, en oplettend waarneemen van deeze kleinigheden, beſtaat de ziel der waare welleevenheid.

Al het bovengezegde zal nog duidelyker in 't oog loopen, als wy de Characters van HONORIUS en GARCIA beſchou-

ſchouwen. HONORIUS munt even zeer uit door den rang zyner geboorte als door den grooten rykdom, welken hy bezit. Hy heeft een goed natuurlyk verſtand, opgeleid en geregeld door eene geregelde opvoeding. Hy is geestig, en niemand weet iets op zyne zeden te zeggen. Is dit geen beminnelyk character? — Nogthans wordt HONORIUS niet bemind. Hy heeft, by deeze of geene gelegenheid, het in 't hoofd gekreegen, dat het beneden een Man van eer is, iets van de waarheid af te ſtaan; in welke omſtandigheden hy zich ook mag bevinden, ja dat hy, het koste wat het koste, die altoos ten ſterkſte moet ſpreeken en ſtaande houden. Volgens dit beginzel laat hy alles, wat hem in den zin komt, en hy voor waarheid houdt; 'er uit rollen, zonder eenigermaate agt te ſlaan op het gezelſchap, waar in hy zich bevindt. Eenige weeken geleeden las hy een ſtukje over de geveinsdheid der Vrouwen by een getrouwd paar, en de Juffrouw was ten dien opzigte zeer in verdenking. Twee uuren daar naa voer hy heevig uit tegen Simony en Priesterlyke kunstenaryen, in de tegenwoordigheid van twee Kerkelyken. En op deezen voet is zyn geheel gedrag ingerigt, 't welk te wege brengt dat hy meer gevreesd wordt als een ſtreng Zedenmeester dan geagt als een Vriend.

GARCIA, in tegendeel, kwam in zeer ongunſtige omſtandigheden ter wereld. Laag van geboorte, en met geene noemenswaardige middelen gezegend: egter heeft hy, nog nauwlyks veertig jaaren oud zynde, een ſchoon landhuis in eigendom, waar hy met meerder agting leeft dan de meesten zyner nabuuren. Op de hooge ſchool, als een arm Student leevende, wist hy door zyn geduurig oppaſſen, zich aangenaam te maaken by een aanzienlyk Lord; deeze bezorgde hem eene bediening, welke hem vyftig ponden in 't jaar opbragt. Zyn gedrag veroorzaakte dat hy zo veel vrienden hadt als 'er Menſchen waren met wien hy moest omgaan. Zyne gereedheid om dienst te doen, verbondt de herten zyner minderen, terwyl zyne inſchiklykheid jegens zyns gelyken en die boven hem in rang verheeven waren, allen ten zynen voordeele innam. Door deeze handelwys klom hy, in den tyd van tien jaaren, tot eene bediening, die hem eene jaarwedde van duizend Ponden, en nog tweemaal zo veel aan bykomende buitenkansjes, opbrengt. De overvloed heeft geene verandering in zyne zeden veroorzaakt. Dezelfde gereedheid en believendheid blyft hem by in deezen zo veel verheevener ſtaat, en

hy, tot deezen dag toe, de wellust en het vermaak van allen die hem kennen; door dien ze denken, dat hy hun voordeel en gemak zo zeer bezorgt als zyn eigen. Wie, zo het te zyner keuze ſtondt, zou 't geen HONORIUS bezit niet verſmaaden? En wie zou niet wenſchen zyne bezittingen te hebben met de inneemende geſteltenis van GARCIA?

Laaten wy nu de Welleevenheid beſchouwen in eenige voornaame opzigten. Hoe gedraagt zich een welleevend Man omtrent den Godsdienst? De Godsdienst, ſtrikt geſprooken, is die hulde welke de Menſchen uit overtuiging en pligt toebrengen aan dat Weezen, aan 't welke zy hunnen oorſprong verſchuldigd zyn, en van 't welk zy alle zegeningen ontvangen hebben.—Wanneer iemand ſlechts bedenkt wat dit inhebbe, zal hy terſtond begrypen dat den Godsdienst op eene ſpotagtige wyze te behandelen niet alleen onbeſchaafd, maar ten uiterſten aanſtootlyk is. Wie eenige agting voor iemand heeft zal niet ſchrikken op de enkele gedagten van hem iets onteerends van zynen Vader in zyn aangezigt te zeggen? En welk een onverbeeldlyk groot onderheid is 'er niet tuſſchen het denkbeeld van Vader en Schepper? Het ſpreekt dus van zelve dat 'er eene onbeſtaanbaarheid is tuſſchen Spotterny en Godsdienst, en elk Welleevend Mensch begrypt, dat alle ſpotagtige geſprekken, over een zo ernſtig onderwerp, zeer onwelvoeglyk zyn. — Vreemd waarlyk dat deeze onbeſchaafdheid dermaate algemeen is in de beſchaafde eeuw welke wy beleeven!

Wat onderſcheidene Godsdienſten of liever byzondere aanhangen in denzelfden Godsdienst betreft: de Menſchen zyn doorgaans daar omtrent zeer yverig, 't zy zulks voortkome uit nauwgezetheid van geweeten; 't zy uit het hooge denkbeeld 't geen ze zich van hun eigen oordeel vormen. Opregte en eerlyke Menſchen zien de eeuwige behoudenis hunner onſterflyke zielen voor een te ernſtig en gewigtig ſtuk aan, dan dat ze, met geduld, daar mede kunnen hooren boerten. Een beſchaafd Mensch zal over zulks vermyden iemand, in dat geval, te beledigen, en hem eene zo gevoelige ſmerte toe te brengen: dit te doen is rechtdraads ſtrydig met het character van een welleevend Philoſooph. — De tweede aengeweezene oorzaak van der Menſchen yver in ſtukken van den Godsdienst, moge van minder aanbelang ſchynen dan de eerstgemelde: doch wie 'er een aandagtig oog op veſtigt zal welhaast van andere gedagten worden. Menſchen, die zeer voor beſpiegelingen in den Godsdienst zyn, welke by hun meer in 't hoofd dan in 't hart huisvest, bevindt men dat niet min yveren dan

dan weezenlyk Godsdienſtigen. Hy die iets boertends of ſcherps zegt ten aanziene van hunne begrippen, ſchynt dat doende hun verſtand te beledigen, en zal gevolglyk hunnen haat opwekken; dit nu zal niemand van eenig oordeel willen doen om het vermaak te hebben van een geestigen ſlag voor den dag te brengen; veel min zal zulks vallen in een welleevend Man, die 'er op geſteld is om een ieder te verpligten.

Gelyk dus de Welleevenheid te paſſe komt, ten opzigte van den Godsdienst, zo wordt zy ook vereischt omtrent het Burgerlyke. De liefde tot het Vaderland is eene dier Deugden, welke ieder Ingezeeten meent dat hem toekome, en den weg, over 't algemeen, ingeſlaagen om dat te toonen, beſtaat in zich voor deeze of geene party te verklaaren. Dit is oorzaak dat iemand, indien geene groote maate van bedaard verſtand dat vuur maatige, tot alle hevigheden van partyſchap vervalt, en elk, die, wegens Staatszaaken, niet op dezelfde wyze ſpreekt als hy, voor een vyand aanziet. Men zegge geenzins dit is te ſterk afgeſchilderd, maar 't is het juiſte afbeeldzel van verre de meeste yveraars in Staatkundige geſchillen. Een welleevend Man zal overzulks, zo zelden als hem mogelyk is, op deeze onderwerpen komen, want, in een vermengd gezelſchap, is het bykans ondoenlyk daar over naar 't genoegen van allen te ſpreeken.

Om de waarheid te zeggen, is de liefde tot het Vaderland, in deeze eeuw, mogelyk zo ſchaars te vinden als in eenige der voorgaande. 't Is blykbaar dat de Menſchen zichzelven zo wel beminnen, dat het niet zeer te denken is, dat zy in alle opzigten, 't belang van 't Vaderland boven hun eigen ſtellen. Dit te doen dunkt elk braaf en edelmoedig; en daarom wil ieder een zich zulks toeeigenen. Maar dit is een geveinsd voorwenden, zult gy zeggen, en moet derhalven ontdekt worden. Dan juist vindt de Welleevende Philoſooph hier eene nieuwe beweegreden tot omzigtigheid. Zeere plaatſen zyn altoos teergevoelig: en lieden die op een gemaskerd bal zyn, willen niet dat men hun aangezigt ontdekke. Wy moeten ons niet bevlytigen om anderer misſlagen aan te wyzen, maar om hun hunne deugden te doen bemerken, en dus alles doen om de vriendſchap aan te kweeken en 't onderling genoegen te bevorderen. POMPONIUS ATTICUS, wiens character zo beminnelyk voorkomt uit het zamenſtemmend getuigenis aller Schryveren, die van hem gewaagen, was het grootſte gedeelte

van de agting in welke hy leefde, en waar in zyne nagedagtenis nog overblyft, verſchuldigd aan zodanige eene handelwyze. Zyne goedwilligheid verwierf hem de Liefde van het menschdom in 't algemeen: en door zyn verſtandig beleid hieldt hy zich buiten de partyſchappen welke onder zyne vrienden reezen. Hy vatte de wapens niet op voor CESAR, ook trok hy niet uit *Italie*, wanneer POMPONIUS met zyne krygsmagt uittoog. Hy ontdekte al te duidelyk de oorzugt van beiden: en behieldt de toegenegenheid tot zyne vrienden van beide de partyen, zonder met iemand aan te ſpannen. De voorſpoed maakte hun noit aangenaamer aan POMPONIUS, en de tegenſpoed deedt hun hunne agting niet verliezen. De overwinnende party bezogt hy zonder in de vermeerdering van hun magt te deelen, de overwonnens ontving hy zonder iets anders dan hun onheil in aanmerking te neemen. In 't kort hy liet zich niet vervoeren door ſtreelende hoope wegens 't geluk zyner vrienden, en geen vrees over hun ongeluk kwelde zyn boezem. Zyne gelykmoedigheid hadt de gewenschte uitwerking, en hy was, door zyne algemeene vriendlykheid, van allen bemind.

Een welleevend gedrag mag derhalven by de bouwkunde vergeleeken worden: de overeenſtemming van 't geheel behaagt ons zo zeer dat we de byzondere deelen niet naauw onderzoeken.

Behalven de twee gemelde byzonderheden is 'er een ſtuk, in de hedendaagſche verkeering, 't welk zeer ſtrydt met de waare Welleevenheid. Het beſtaat in het aanmerking maaken op iemands zinnelykheid, beroep, en wyze van leeven, men heeft ſchimpſcheuten om die ten toon te ſtellen, welke als erflyk overgaan. Iemand heeft zich, uit verkiezing, op deezen of geenen tak der weetenſchappen toegelegd, hy verſmaad alle de andere, en ſpreekt 'er van op eene hoonende wyze, hy wordt onverduldig als hy zyne geliefkoosde ſtudie in 't minſt beledigd agt; welk eene onwelleevenheid is het, en hoe algemeen nogthans heeft het plaats, dat men in de tegenwoordigheid van Kerkelyken de Geestlykheid ten toone ſtelt, dat men zich niet ontziet in 't byweezen van Regtsgeleerden veragtlyk van de wetten teſpreeken! Elk ziet, met den eerſten opſlag van het oog, de onwelvoeglykheid, en egter weet een ieder die geen vreemdeling is in de verkeering met de wereld, dat deeze misſlag dagelyks begaan word. De grootſte gemeenzaamheid kan nimmer vryheden van deezen aart veroorloven; wie ze op die rekening wil ſtellen handelt zeer verkeerd:

keerd: of hy moest dwaas genoeg weezen om te denken, dat ongelyken, ons door vrienden aangedaan, minder kwaad zyn, dan die ons van vyanden bejegenen.

De wereld is een groot ſchool waar in de Menſchen eerst moeten leeren, en dan doen. Wanneer wy weeten waar in de weezenlyke Welleevenheid gelegen is, zullen wy ondervinden dat de beste wyze om ze aan te kweeken beſtaat in ze te oefenen. Bovenal moeten wy ten dien einde ſtyfzinnigheid en gemaaktheid vermyden, en omtrent allen met welken wy verkeeren een verpligtend gedrag aanneemen, en langs deezen weg zullen wy ras komen waar wy wenſchen; de Welleevenheid zal ongevoelig en by trappen zich tot onze geringſte daaden uitſtrekken, en eene zagtheid over al ons doen verſpreiden. Boven al mogen wy de verkeering met de ſchoone Sexe aanpryzen; aan deeze zyn wy de beminnelykſte trekken, die wy ons eigen kunnen maaken, verſchuldigd; de Ouden hebben dit aangeduid door de Deugden en Bevalligheden in vrouwlyke gedaanten af te maalen. Mannen van ſmaak gevoelen eene natuurlyke neiging om te behaagen aan de Vrouwen met welke zy verkeeren, en komen dus eer zy 't weeten tot de kunst om het waarlyk te doen: en gelyk eene hebbelyke geſtelдheid hier van anderen 't meest voldoet, zo zal deeze ook aan ons zelven het hoogſte genoegen ſchenken.

AANMERKINGEN OVER DE VEELWYVERY.

(Getrokken uit JOH. DAVIDIS MICHAELI, *Syntagma Commentationum*, Pars II.)

NA zo veel over de Veelwyvery geſchreeven te hebben, heeft men niet gedagt om behoorlyk te antwoorden op de Vraag, of de Veelwyvery ſtrydig is met het Natuurlyk Regt? met andere woorden, of de Menſchen, buiten den ſtaat der Burgerlyke Maatſchappye, in den ſtaat der Natuure, van de Natuur een Regt ontvangen hebben, 't geen dermaate geſchonden zou weezen door de Veelwyvery, dat het hun vry ſtaa geweld te gebruiken om een ander de Veelwyvery te beletten? — De Heer MICHAELIS verdeedigt dit Regt op de volgende wyze.

Veronderſtelt vier Jongelingen en vier jonge Dogters, door ſchipbreuk, op een onbewoond eiland gekomen, die geen hoop hebben om immer van daar verlost te worden, zy maaken acht perſoonen uit, die zich in den zuiveren Natuurſtaat bewinden. Indien nu één der Jongelingen meer dan ééne deezer Dogteren ter Vrouwe wilde neemen, zouden dan de overigen zich niet in hun regt benadeeld agten, en geen geweld gebruiken om 't zelve te doen gelden? Een *Turk*, een *Barbaar* zou in dat geval, de aandrift der Natuure raadpleegen en volgen, zonder de gewoonte zyns Lands in aanmerking te neemen. Nu dit veronderſtelde geval van een onbewoond eiland beſtaat weezenlyk de geheele wereld over; dewyl 'er allerwegen 13 Knegtjes tegen 12 Meisjes gebooren worden, of, gelyk anderen het ſtellen, 21 tegen 20, maar vermids 'er meer Kinders van 't Manlyke geſlacht ſterven dan van 't Vrouwlyke, zal het getal van beiderlei Sexe op den ouderdom van 20 jaaren vry gelyk weezen. Hier uit volgt, dat, wanneer iemand twee Vrouwen trouwt, hy 'er eene, die eenen anderen toekomt, als wegrooft, en dat alle Veelwyvigen den Ongehuwden ongelyk aandoen, als mede dat de laatstgemelden, in den ſtaat der Natuure, geregtigd zyn om met openbaar geweld het hunne te vorderen, en de Vrouwen, die hun toebehooren, gewapenderhand te eiſchen.

Ziet dan, zal men zeggen, de *Hongaaren* gewettigd om aan de *Turken*, de *Moskoviters* om aan de *Perſiaanen*, aan de *Chineeſen* en andere nabuurige volken, die de Veelwyvery toelaaten, den oorlog te verklaaren: want de wederkeerige Regten der Volken zyn dezelfde met die van elk Mensch in den ſtaat der Natuure. — Hier moet een onderſcheid gemaakt worden; een Volk, dat voor de Eenwyvery is, heeft, door de evenredigheid, welke plaats heeft tuſſchen de beide Sexen, altoos genoegzaamen voorraad van Vrouwen, en zich over zulks niet beledigd vindende, door de Veelwyvery der nabuurige Volken, heeft het niets op dezelve te eiſchen. Maar wanneer de laatstgemelde kwamen om de jonge Dochters weg te neemen, en met dezelve de Serails te vullen, zou de Overheid van zulk een volk het regt hebben om zich met de wapenen te verdeedigen, ten einde het Land niet oogſchynlyk ontvolkt wierde, gelyk de *Georgiers* en *Mingreliers* gebeurd is, waar over CHARDIN verdient geleezen te worden.

Men heeft voorgewend, dat de Eenwyvery *Europa*, en de

de Veelwyvery *Asia* voegde, als waar meer Meisjes dan Knegtjes gebooren wierden; men is zelfs zo verre gegaan, dat men het verbod van meer dan één Vrouw te mogen hebben voor eene oorzaak heeft opgegeeven, waarom de Christenheid zich, in het laatstgenoemde werelddeel, niet heeft kunnen vestigen; als of men niet wist dat in het Oosten, geduurende verscheide eeuwen, zeer talryke en bloeijende gemeenten geweest waren, wier ondergang veroorzaakt is door de wapenen der *Turken* en *Sarrazynen*. Dan, zonder hier op stil te staan, het gaat niet door dat het verschil van lugtstreeken ook verschil baare in de evenredigheid tusschen het getal der Menschen van beiderlei Sexen. Zegt men dat in *Japan* veel meer van 't Vrouwlyke dan Manlyke geslacht ter wereld komen: waarom is het niet even zo in de Zuidlykste deelen van *Griekenland*, *Spanje* en *Italie*, die onder dezelfde lugtstreek liggen? In de meeste *Engelsche* Volkplantingen in *America*, die mede met *Japan* en *Persie* zich onder dezelfde lugtstreek bevinden, is de evenredigheid dezelfde als in *Engeland*. De Heer PORTER, die langen tyd te *Constantinopole* zyn verblyf gehouden heeft, ontkent volstrekt, dat 'er in 't *Oosten* meer Vrouwen dan Mannen gebooren worden (*). Hoe kunnen wy dan geloof slaan aan de onzekere verhaalen ons van de *Oostersche Landen* gegeeven, wanneer men de naauwkeurigheid niet wist van de geboortelysten in *Europa* en *America* onder dezelfde lugtstreeken gemaakt? — Brengt men verder by, dat in de groote Steden van *Asia* veel meer Vrouwen dan Mannen zyn, dit geldt niets: hoe zou het anders kunnen weezen op plaatsen, waar het den Mannen vrystaat meer dan één Vrouw te hebben. 't Zou zeer verkeerd zyn daar uit te besluiten, datze alle in die Steden geboo-

(*) *Philosoph. Transactions.* vol XLIX Art. 21. Deeze Heer beweert ook dat de *Mahometaanen*, niettegenstaande hunne vryheid tot de Veelwyvery, minder voortteelen dan de *Christenen*. De Ryken, de eenige persoonen, die byzitten onderhouden kunnen, hebben zelden meer dan vier of vyf kinderen. Ik heb van weinigen gehoord, buiten de geenen die ik kende, welke meer dan twee of drie Vrouwen hadden: en veelen van den eersten rang, de meesten van middelbaaren en laagen staat, hebben gemeenlyk maar één Vrouw, en schoon de laatstgenoemden, om eene beuzeling, van bedgenoot veranderen, bespeurt men niet dat zy eene talryke naakomelingschap verwekken.

boören wierden, zy worden van het Land en uit de vreemde Gewesten derwaards heen gevoerd.

Het lydt geen twyfel of de Veelwyvery is nadeelig aan de voortplanting en de vermenigvuldiging van het menschdom; maar in hoe verre, of in welke maate, kan niet wel bepaald worden, hier toe zouden nauwkeurige aantekeningen van verscheide Volken, by welke de Veelwyvery in zwang ging, noodig weezen; dan laaten wy, die ontbreekende, eenige aanmerkingen, dit stuk betreffende, uit eene en andere Geschiedenis des Ouden Verbonds opmaaken; en vooraf deeze twee zaaken vaststellen, dat, voor eerst, de helft der kinderen sterft voordat zy de jaaren van huwbaarheid bereiken; en, ten anderen, dat de Mannen by één Vrouw doorgaans zeven Kinders verwekken. Nu leezen wy dat SALOMO, *die veele vreemde Wyven lief hadt, zeven honderd Wyven, Vorstinnen, en drie honderd Bywyven hadt* (*), en dus 1000 in 't geheel, hier door waren 999 Mannen genoodzaakt ongehuwd te blyven, en zonder nageslacht te sterven. Om dan de vermindering van 't menschlyk geslacht voor de komen, moest die Koning 2000 huwbaare persoonen, voor het volgende Geslacht, verwekt hebben; want volgens het gestelde konden deeze 1000 Vrouwen ten minsten 4000 Kinders ter wereld brengen, ondertusschen leest men niets van een talryk naazaat van dien Vorst. De Schryver van het *Boek der Chronyken*, die nauwkeurig gewaagt van de Koningen wier nageslacht groot was, zwygt van SALOMO's; en die Koning zelve, in het Boek de *Prediker*, eene optelling doende van de voordeelen en vermaaken hem ten deele gevallen, maakt geen 't minste gewag van de menigte zyner Kinderen. Dit uitsteekend voorbeeld zal ons nog beter tonnen doen nadeelig de Veelwyvery is, als men in aanmerking neemt, dat, volgens de reeds gemaakte stelling, die 1000 Vrouwen 7000 Kinders moesten ter wereld gebragt hebben, van welken 'er 3500 de jaaren van huwbaarheid beklommen. ROBOAM, de Zoon van SALOMO kreeg slegts 88 Kinders van 78 Vrouwen, die 'er 546 zouden hebben kunnen baaren; indien ze ieder een Man gehad hadden. ABIJA verwekte by 14 Vrouwen 38 Kinders, zy konden 'er 98 gehad hebben.

Maar kan het niet gebeuren, dat, naa eenen langduurigen en bloedigen oorlog, een Volk dermaate van Mannen ont-

(*) 1 *Kon.* XI. 3.

ontbloot is, dat, naar de uitdrukking van JESAIA, zeven *Vrouwen eenen Man aangrypen*? En mag een Wetgeever, in dus een geval, zynen Onderdaanen de vryheid niet geeven tot Veelwyvery of zelf die gebieden? De Heer MICHAËLIS is van gedagten, dat, den Godsdienst ter zyde gefteld zynde, de Staatkunde dit niet zou eifchen; dewyl zy het te vergeefsch zou doen, en maar weinigen van die vryheid zouden willen gebruik maaken, of het bevel gehoorzaamen, uit hoofde van de onlusten en hindernisfen, daar aan verbonden.

Dan, zal men zeggen, MOSES heeft de Veelwyvery toegelaaten, moet men dien Wetgeever derhalven van onvoorzigtigheid of verzuim befchuldigen? De Heer DE PREMONTVAL heeft ontkend, dat de Veelwyvery ten tyde van MOSES geoorlofd was: doch daar is wel een andere weg open om dien Wetgeever te verontfchuldigen: behalven dat de hardigheid van 't harte des *Joodfchen* Volks hem drong tot die toegeeflykheid, moet in aanmerking genoomen worden, dat de Oorlogswetten, in die tyden, zeer veel van de onze verfchilden: wanneer de *Israeliten* overwinnaars waren lieten zy alle de getrouwde Mannen en Vrouwen door de fcherpte des zwaards doorgaan; maar zy fpaarden het leeven der jonge Dogteren om ze tot Vrouwen of Bygitten te neemen (*). MOSES benadeelde diensvolgens zyn Volk niet door de Veelwyvery toe te laaten, zy was alleen fchadelyk voor de nabuurige Volken, voegt hier nevens, dat hy de ongebondenheid der *Israeliten*, door andere Wetten bepaalde en beteugelde (†).

De Veelwyvery van DAVID, dien *Man naar* GODS *harte*, fchynt niet wel te verfchoonen te zyn. De Heer DE PREMONTVAL agtte het eene ongelooflyke en valfche befchuldiging, en hadt beloofd, die zwaarigheid, in het vierde Deel zyns Werks, op te losfen; maar dit heeft hy ten vuure verweezen, zich de ongunftige oordeelvellingen over de Drie voorgaande al te zeer aantrekkende. De Heer MICHAELIS ftemt toe dat DAVID misdreef; maar dat hy door dooling zondigde; dewyl hy 't geen ongeoorlofd was voor geoorlofd aanzag: men hadt, in zynen tyd, over den Godsdienst, de Staatkunde en de Evenredigheid der beiderleie Sexen, die kunftigheden niet, welke wy nu bezitten: zyn mis-

(*) *Num.* XXXI. 15. 18. 35. *Deut.* XX. 13. 14. XXI. 10-14.
(†) *Exod.* XXI. 10. *Levi* XV. 18 enz.

misslag moet meer aan de gewoonte zyns tyds, en zyns Volks dan aan zyn hart worden toegeschreeven.

De Verdeedigers der Veelwyverye geeven voor, dat, schoon uit de geboortelysten, het getal der Jongens en Meisjes blykt bykans gelyk te weezen, 'er nogthans altoos meer Vrouwen zyn om mede te trouwen dan Mannen om het Huwelyk met haar aan te gaan: veele Mannen, zeggen zy, komen in den oorlog om, veelen vinden in de zee hun graf, en ze zyn aan honderd andere ongevallen blootgesteld, van welke de Vrouwen geen gevaar loopen. De Heer DE PREMONTVAL hadt zeer wel in 't algemeen aangemerkt dat ook de Vrouwen aan gevaaren onderheevig zyn die de Mannen niet dreigen, als by voorbeeld, in den tyd van zwangerheid, en het kinderbaaren *enz.* Om hier op voldoenender te antwoorden, heeft onze Schryver geraadpleegd met den beroemden Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Gottingen*, den Heer ROEDERER, en hem gevraagd naar 't getal der Vrouwen, die, door een genoomen, in het kraambedde sterven? Hy ontving ten antwoord dat 'er, door een genoomen, van de vyftig één stierf. Laaten wy dan veronderstellen dat alle getrouwde Vrouwen door elkander maar vier reizen kraamden, en dat dus honderd Vrouwen vier honderd maalen in de kraam bevielen: van de vyftig reizen sterft 'er één, en dus zullen 'er acht van de honderd, op deeze wyze, aan haar einde komen; dat staat dus als 1 tot 12 of 13, wie zal nu durven beweeren, dat de Oorlog of de Scheepvaard een twaalfde of dertiende gedeelte van de Mannen wegsleepen?

Men moet ten minsten, zal 'er, mogelyk, nog ingebragt worden, de Veelwyvery toestaan, aan die Mannen, welke nog in staat zyn om kinders te verwekken, doch wier Vrouwen ze hun niet langer geeven kunnen, welke gevallen niet zeldzaam zyn. Doch waar zou zulks op uitloopen? Zekerlyk moesten 'er dan jonge Vrouwen aan oude Mannen gegeeven, en jonge Mannen van dezelve ontbloot gelaaten worden, 't welk buiten twyfel de vermenigvuldiging van 't Menschlyke geslacht merklyk zou benadeelen: want het getal der Mannen, die Vaders kunnen worden is veel grooter dan dat der Vrouwen, die in staat zyn om Moeders te worden: van de eerstgemelden zullen 'er drie zyn tegen twee van de laatstgenoemden. De proef valt gemaklyk op te maaken; eene Vrouw kan van haar twaalfde tot haar vyftigste jaar, dat is 38 jaaren, Kinders ter wereld brengen; een Man is van zyn veertiende tot zyn zeventigste jaar, en

dus

dus 56 jaaren in ſtaat om Kinders te verwekken, dus is de evenredigheid, de gelykheid van 't getal der perſoonen van beiderlei Sexe vastgeſteld zynde, 56 tot 38, dat is omtrent als 3 tot 2. Zal nu het welweezen en de voortplanting van het Menschlyk Geſlacht niet eiſchen dat die twee Vrouwen ten deele vallen aan de jongſte Mannen, bekwaam om een talryker naakroost te doen gebooren worden, dan aan die oudere, welke natuurlykerwyze minder Kinders zullen krygen?

De Heer MICHAELIS hadt de Verhandeling, waar van wy het hoofdzaaklyke hebben bygebragt, gezonden aan den Heer WALCHIUS, met verzoek om de gedagten van dien Heer daar over te mogen weeten, deeze zondt dezelve te rugge, vergezeld van de drie volgende Tegenwerpingen, welken wy hier zullen plaatſen, met de oplosſingen van den Heer MICHAELIS.

I. De Heer MICHAELIS ſtelde in zyne Verhandeling, dat iemand, die meer dan ééne Vrouw ten huwelyk nam, andere Mannen benadeelde, het getal der Menſchen van beiderlei Sexe gelyk zynde. De Heer WALCHIUS brengt hier op in, dat dit te veel bewyst; dewyl, volgens die ſtelling, geen Weduwenaar wettig een tweede of derde Huwelyk kan aangaan; hy neemt dit doende te elke maal eene Vrouwe, die een' ander toebehoort. — Men kan, 't is waar, antwoorden, dat zyn 'er Weduwnaars, die weder zoeken te trouwen, daar zyn ook trouwensgezinde Weduwen: doch ſtaat het getal gelyk? De Heer WALCHIUS gelooft zulks niet, hy denkt dat 'er meer Weduwnaars zyn dan Weduwen: om dat de Mannen doorgaans langer leeven dan de Vrouwen, en hy een vry talryk genootſchap gekend hadt, waar van ſlegts twee leden haare Vrouwen Weduwen gelaaten hadden, en alle de anderen hunne Vrouwen overleefden. Dit geeft ſtoffe tot twee verſchillende vraagſtukken. Zyn 'er meer Weduwnaars dan Weduwen? en zyn 'er meer getrouwde Mannen die Weduwnaars worden dan Vrouwen die in den Weduwlyken ſtaat komen? Want wanneer het laatſte waarheid is, zoû het eerſte valſch kunnen zyn, en dat het getal der Weduwen het getal der Weduwnaaren te boven ging, indien 'er, gelyk de Heer WALCHIUS denkt, meer Weduwnaars zyn die hertrouwen dan Weduwen.

Om op deeze twee vraagen te antwoorden heeft onze Schryver, de geboorte- en ſterf-lysten door den Heer SÜSMILCH, met geheel andere inzigten opgeſteld, geraadpleegd,

pleegd, en bevonden, dat daar 'er vier Vrouwen Weduwen worden 'er drie Mannen Weduwnaars worden, en dit moet zo zyn, naardemaal de Mannen, door een genoomen, omtrent tien jaaren länger leeven dan de Vrouwen. Hy ontdekte daarenboven, dat het getal der Weduwnaaren tot dat der Weduwen nog grooter was, naamlyk op zommige plaatſen als 3 tot $4\frac{3}{17}$, op andere als 3 tot $7\frac{1}{7}$, en dit heeft zyn rede: om dat de Weduwnaars veel eer gelegenheid vinden om te hertrouwen dan de Weduwen. Deeze waarneemingen doen de tegenwerping van den Heer WALCHIUS geheel vervallen.

II. Hy brengt eene tweede by, die hier op uit komt. Indien zy, die 't Regt hebben op de Vrouwen, welke zy, die meer dan één Vrouw neemen, trouwen, gewillig van dit hun Regt afſtaan, kan men niet zeggen dat zy daar van beroofd en dus verongelykt worden: hoe veel Geeſtlyken, Krygs- en Zeelieden nu zyn 'er niet, die, volgens hunne eigene keuze, geen Huwelyk oit aangaan? Ziet daar dan de Veelwyvery ontheeven van de blaam der onregtvaardigheid, haar aangewreeven. Men zegge niet dat 'er ook geeſtlyke Dogters zyn, die geloften van een ongehuwd leeven doen; want haar getal is veel kleinder dan dat der Geeſtlyken. In *Frankryk*, by voorbeeld, ſtaat het als één tegen zeven.

De Heer MICHAELIS antwoordt, dat, noch de Krygs- noch de Zeelieden alzoos van het Huwelyk afzien, de ondervinding leert dat zy veel al, vroeg of laat, trouwen. — Wat de Kloosterbroeders betreft, deezen komen hier niet te paſſe: dewyl 'er gehandeld wordt over de beginzels van 't Natuurlyk Regt, en de Natuur hunne geloften wraakt, en 't regt geeft om die te breeken, gelyk de Heer WALCHIUS zelve zal toeſtemmen. Hun Regt op de Vrouwen, ſchoon zy 'er van afſtaan, blyft nogthans ſtandhouden en wordt geſchonden door de Veelwyvery. Daarenboven laaten wy eens veronderſtellen, dat alle Jongmans, die wilden trouwen, van jonge Vrouwen voorzien waren, daar blyven door de weigeringen en de geloften, waar van geſprooken is, nog eene meenigte jonge Dogters over, die den Huwelyken Staat begeeren: zo nu deeze mogten kiezen onder de Weduwnaaren, die met één Vrouw te vrede zyn, en de voorſtanders der Veelwyvery, die 'er twee of meer wilden hebben, 't valt gemaklyk te beſliſſen aan wien zy de voorkeur zouden geeven: — Wyders is het niet veel natuurlyker en veel geſchikter tot de voortplanting

van

van het Menschlyke Geslacht, dat een Weduwnaar eene jonge Vrouw trouwt, by welke hy eenige kinders kan verwekken, dan eene oude Weduwe, die 'er hem geene of slegts zeer weinige zal baaren? —— Eindelyk, indien, niet tegenstaande dit alles, nog eenige jonge Dogters ongetrouwd overbleeven, en 'er dus een zeker getal Mannen twee Vrouwen zou kunnen hebben, zonder iemands wettig Regt te benadeelen, zou de vraag nog vallen of de voortplanting des Menschdoms daar by niet zou lyden; dewyl weinig Mannen voor twee Vrouwen genoeg zyn: en daar de Natuur zodanig een voorregt niet door zekere en uitwendig kenbaare merktekens aanwyst, zou de een boven den ander niet kunnen toonen, dat die jonge Dogters hem meer dan een ander toekwamen.

III. In de derde plaats wierp de Heer WALCHIUS tegen, Indien de Veelwyvery verboden is, door de Wet der Natuure, kan ze nimmer geoorlofd zyn: want die Wet is onveranderlyk en lydt geene uitzonderingen: wanneer nogthans op het onbewoonde Eiland, waar van gesprooken is, maar één Jongman en twee jonge Dogters uit de Schipbreuk behouden aan land gekomen waren, zou het hem, buiten twyfel, vry staan die twee ter Vrouwen te neemen.

De Heer MICHAELIS ontkent dat de Wet der Natuure onveranderlyk is, zy regelt, zyns oordeels, haare vaststellingen, naar den weezenlyken en gewoonlyken staat der zaaken: maar in buitengewoone en zeldzaame gevallen, gaat zy daar van af; en schikt zig naar de omstandigheden. Indien onder de bewoonders van de Maan bestendig twee van het Vrouwlyke tegen één van 't Manlyke Geslacht gebooren worden, zal de Tweewyvery daar de Wet der Natuure weezen: nu is ons onbewoond Eiland, in 't laatstgestelde geval, eene Maan ten opzigte van het overigen der wereld. De Huwelyken tusschen Broeders en Zusters zyn door de Wet der Natuure verbooden, en ze moeten egter aan de eerste Kinderen van *Adam* vrygestaan hebben; deeze Wet waakt dat men het grondgebied van een ander Volk met geweld zich eigen maake; maar indien een ander Volk door eene aanhoudende overstrooming uit zyn land verdreeven is, heeft het Regt om zich in die landen neder te slaan.

AANMERKINGEN OVER EEN ZINKINGACHTIGE TEERING (*).

Door CHARLES HALL, M. D. *te* Daventry *in* Northamptonshire.

(*Uit het Engelsch.*)

DOor Dr. HUXHAM is eenige melding gedaan, en lang voor hem door Dr. CHRISTOPHER BENNET, in zyn *Theatrum Tabidorum*, dat de naaste oorzaak der Teering niet altyd is, gelyk doorgaans onderſteld wordt, een' verzweering of verharde knobbels in de Long; maar deeze ziekte ſomtyds, en waarſchynlyk dikwils, *uit een geheel* andere aandoening van dit werktuig ontſtaat; naamlyk een te groote verſlapping van zyne ſchei-vaten, waar door dan meer ſlym wordt afgeſcheiden dan nodig is om de vliezen van de long-pypen en lugt-blaasjes ſlibberig te houden, 't welk 'er het gebruik van is; en bygevolg het lichaam zyne vogten verliest, en ook zelfs dezulken, welken de bekwaamſte ſchynen om het onvermydbaar verlies van het geſtel te vergoeden.

Eenigen tyd na dat ik deeze opmerkingen gezien had, ontmoette my een geval 't welk dit ſcheen te bevestigen. Een jong Vrouwsperſoon van 18 jaaren, die in tien maanden de gewoone ontlasting niet gehad, en eenige toevallen van Opdamping hadt geleeden, klaagde naderhand over een moeilyken hoest, met welken zy zeer veel opgaf. Men kon niet met eenige zekerheid ontdekken of de ſtoffe, welke zy ophoestte, etter dan ſlym ware, ſchoon hier toe verſcheide proeven wierden in 't werk geſteld. Zy hadt weinig eetlust, grooten dorst, nagtzweet, en een uitdroogend koortsje: haare wangen bloosden, en zy was merkelyk vermagerd. In 't begin werdt zy behandeld als een verzweering hebbende in de Longen, doch zonder verbetering, en veel eer met verzwaaring van alle haare toevallen. Hier na deedt men haar verſcheide reizen braaken, en gaf haar kleine giften van middelen uit Spiesglas (†), welken van zulk een goede uitwerking waren, dat haare hoest en opgeeving, na drie weeken, veel verminderd waren, zy wederom in 't vleesch geraakte, en in korten tyd

(*) *Catarrhous Conſumtion.*
(†) *Antimonial medicines.*

tyd volmaakt herſteld was. Nu is het niet wel te gelooven dat deez' Lyderes wezenlyk een' verzweering in de Longen hebbe gehad; want indien dit ware geweest, zou dezelve zeer groot hebben moeten zyn, om zo veel ſtoffe te geeven als zy ophoestte; even weinig kan men zich verbeelden, dat een groote zweer in zo korten tyd zou hebben konnen geneezen worden: en nogtans waren de toevallen zodanige, datze haar, zo ik onderſtelle, van de meeste Geneesheeren, voor wezenlyk aan de teering, zouden hebben doen aangezien worden. Maar als wy ſtellen, dat het ſpouwzel en de andere toevallen ontſtaan zyn van een al te groote verſlapping der vaten en ſluitſpieren van hunne mondjes, is het niet moeilyk te begrypen, hoe de braakmiddelen, door geweldige en herhaalde ſchuddingen, de ſtoffe uit de Longen hebben opgenomen, en de vaten gelegenheid gegeeven van zich ſamen te trekken, en tot hunne natuurlyke kragt te herſtellen, waar door de onmaatige affcheiding van ſlym geſtuit is, en de toevallen hier uit ontſtaande zyn verdweenen.

Doch deeze aanmerking rust, niet alleen op waarſchynlyke giſſingen, by gelegenheid van gelyke gevallen als het gene ik nu gemeld hebbe, maar kan ook verſterkt worden door de waarneemingen in doode lichaamen, van welken men menigen kan vinden by Schryvers die hier van verzamelingen hebben gemaakt, en (ſchoon 'er door hen dit niet in beoogd zy) ten overvloede toonen, dat toevallen gelyk die van verzwoore Longen ontſtaan door eene geſteldheid als boven gemeld. BENNET verhaalt dat hy het lichaam openende van een perſoon die een reeks van toevallen der Teering hadt geleeden, de Longen vondt overal gezond te wezen, doch zagt en geheel niet veerkragtig. MORGAGNI geeft, in zyn groote Werk *de Sedibus & Cauſis Morborum* &c. verſcheide dergelyke voorbeelden. Dr. DE HAEN, die zyne ontleedingen meer met opzicht op dit onderwerp heeft gedaan (ſchoon niet met oogmerk om deeze maar een andere leer-ſtelling te bevestigen, naamlyk, dat etter in het bloed gemaakt kan worden) verzekert ons, dat hy een groote menigte van zodanige gevallen gevonden en aan zyne ſtudenten getoond heeft. Hy verhaalt in 't byzonder het geval van een' vrouw, welke hy dagt reeds zo ver door de Teering verzwakt te zyn, dat hy haar in het Ziekenhuis nam, meer om haar een gemakkelyke plaatſe te vergunnen om te ſterven, dan eenige hope van haar te zullen geneezen, en gelegenheid te hebben zyne Stu-

denten een voorbeeld te toonen waar in de Longen voor het grootſte gedeelte vernietigd waren. Hy beſloot met zekerheid dit geval zo te zyn uit de groote menigte geele, groene en dikke ſtoffe, welke zy al een langen tyd hadt opgegeeven, en bleef opgeeven tot haaren dood toe. By het onderzoek der Longen, na haaren dood, ſtondt hy verbaasd geene zweering te kunnen vinden; maar zy waren als ſponsagtig, en niet ſamengevallen; een bewys, datzy alle veerkragt of vermogen van ſamentrekking verlooren hadden.

Een zo vermeerderde ontlasting van ſlym is niet moeilyk te begrypen, nademaal wy 'er een voorbeeld van zien, in de Verkoudheid, uit de vaten van het zelfde vlies; en het is ligt te verſtaan hoe dit toevallen gelyk aan een verzweering in de Longen kan veroorzaaken: als, een groote ophoesting van ſtoffe naar etter gelykende, bezwaarlyke ademhaaling, vermagering en een uitdroogende koorts. De ſtoffe welke in Verkoudheid ontlast wordt heeft dikwils de gedaante van rype etter. De zwaarte op de borst ontſtaat van de menigte der ſtoffe, welke de deelen van de longe opſpant enz. De uitdroogende koorts en vermagering koomen even zeer by andere overmaatige ontlastingen, gelyk in de Pis-loop, de witte Vloed, Zaad-loop, Rug-Teering, enz.

Verſcheide Schryvers, gelyk reeds gezegd is, deeze oorzaak van Teering in 't oog gehad hebbende, doch 'er niet ten vollen van verzekerd zynde, hebben zy geene moeite gedaan om 'er de eigenaartige kentekenen van op te geeven, of eenige geneeswyze 'er van voorgeſteld. Wyl de naſpooring van de oorzaaken der ziekten, zonder deezen van weinig nuttigheid is, zal ik dezelven tragten aan te wyzen; doch met bekentenis van myn zwak vermogen hier toe, om dat ik geene gelegenheden genoeg gehad hebbe doode lichaamen te onderzoeken, waar uit alleen, na alle de toevallen, welken de Lyders, geduurende het beloop van de ziekte, ondergaan hebben, opgemerkt te hebben, eenige zekere kentekenen kunnen vastgeſteld worden.

Uit het gene gezegd is van de groote gelykheid der toevallen uit eene verzweering der Longen, en deeze verſlapping, blykt datze moeilyk te onderſcheiden zyn: ſchoon het zeer gemeen zy, als het opgehoeste eenigzins de vertooning van etter maakt, en verzeld gaat met verval van het geſtel, voor zeker te beſluiten dat 'er een

zwee-

zweering is in de Longen. Tot een volkoomen kenmerk ſchynt het noodzaaklyk het onderſcheid tuſſchen etter en ſlym met zekerheid te kennen; ten ware men met Dr. *de Haen* wilde onderſtellen, dat 'er etter in het bloed gemaakt konne worden zonder verzweering. En alhoewel men verſcheide wyzen van onderzoek heeft uitgedagt, geloove ik echter dat wy dikwils misſen in het een voor het ander te neemen. Waare etter, zegt men, zinkt in zout water, doch dit hangt voornaamelyk af van de ontbeering van Lugt-bellen. De proeven van den Heer GABER toonen dat hy ſtolle door hette, of bymenging van voorloop of zuure vogten. Doch ſlym kan door dezelfde proeven gelyke verandering ondergaan. De ſtinkende reuk van etter, als hy in 't vuur geworpen wordt, is voor de genen die aan deeze proeven lang gewend zyn, een zekerder kenteeken. Slymige opgeeving is doorgaans ſmaakeloozer, koomt gemeenlyk gemaklyker op, en houdt langer aan. Andere teekenen kunnen genomen worden van de afwezigheid van toevallen, welken meer by eene verzameling van etter bevonden worden, als gaande- en koomende huiveringen waar op zweet volgt. Een zuivere tong, en een blaauwagtige kleur als paarlemoer van het wit van het oog, worden van ſommigen aangezien als een bewys van etter. De Vrouwsperſoon, van welke het geval boven is opgegeeven, klaagde niet zeer over pyn in haar borst, zy kon ook zonder moeite op beide zyden liggen. Haare koorts was niet merklyk, en zy kon niet zo wel verlies van bloed verdraagen als menſchen die een' zweering in de Longen hebben doorgaans kunnen. De geſteldheid van het lichaam kan ons eenigzins te baat koomen. De wateragtige, en die aan veele zinkingen van weivogten onderhevig zyn, krygen ligt een zinkingagtige Teering. Zo ook de wyze hoe de ziekte begint, want deez' laatstgemelde begint zelden met bloedſpouwing, ſchoon het nog wel eens het geval geweest is, en dan is de bloeding waarſchynlyk geweest *per diapedeſin* (*) gelyk het genoemd wordt, en de ontlasting welke gevolgd is, ontſtaan door de verſlapping, welke aanhoudt, ſchoonze nu wat verminderd moge zyn.

Belangende de geneeswyze, dezelfde welke in het voorge-

(*) Door doorzweeting of doordringing door de zweetopeningen van de wanden der vaten.

geſtelde geval van een gelukkig gevolg was geweest, zo wel als in eenige andere, beſtaat, na de ſtoffe voorbereid te hebben door verdunnende en verdeelende middelen, als *Gom Ammon*: *Scill*: enz. in herhaalde braakmiddelen te geeven, tot vier of vyf maalen toe, met tusſchenpoozingen van drie of vier dagen; en deeze ſchynen het voornaamſte van de geneezing te bewerken. Men legt blaarpleisters tusſchen de ſchouderbladen, en op de dagen als men het braakmiddel niet geeft, maakt men gebruik van geringe giften van de *Antimonie*- of *Ipecacoanha*-wyn, met oogmerk om de toevloed van vogten van de Longen af te leiden naar de huid; waar toe de braakingen ook veel doen. De *Ipecacoanha* is, als een braakmiddel, ſedert onlangs, in kleine giften, aangepreezen in krampagtige en vogtige aamborſtigheid; de laatſte van welken een ziekte is welke niet veel verſchilt van die waar van wy ſpreeken. Zagte buikopenende middelen kunnen ook van dienst ſchynen tot afleiding, doch worden van my niet gebruikt, om dat de anderen hier aan genoeg voldoen. Zy ſchynen van minder dienst te wezen, als de Lyders zeer vermagerd zyn: lichaams beweging wordt met het zelfde inzicht aangeraaden. Als de Longen, door deeze middelen bevryd zyn van den last der vogten welke haar drukte, en de vaten eenige aanmerklyke veerkragt weerom gekreegen hebben, zo dat de opgeeving uit dezelven verminderd is, wordt de geneezing voltooid door drooge rookingen met ſpeceryen, en verſterkende en zagte ſamentrekkende middelen.

Uit het verſchil van de behandeling welke in deeze ziekte bevonden is van dienst te wezen, van die welke in een' verzweering der Longen vereischt wordt, ziet men hoe veel 'er aan gelegen is, de eene van de andere te onderſcheiden; voornaamlyk, om dat misſchien de eerstgenoemde ſoort van Teering die is waar in het meest met geneesmiddelen kan uitgewerkt worden; en ik verbeelde my, dat de gevallen van Teering, welken men zegt door zekere handelwyze geneezen te zyn, meest van dit ſoort zyn; ik ſtel echter niet dat verzwoorene Longen volſtrekt ongeneeslyk zyn, want als zy tot een goede verettering kunnen gebragt worden, kunnen ze geheeld worden gelyk andere deelen; doch de moeilykheid om dit te erlangen is, wegens de byzonderheden welken dit ingewand eige zyn, zo groot, dat ik geloove zelden een goede verettering verkreegen te kunnen worden.

Misſchien zal men zeggen, dat deeze ziekte geen eigenlyke

lyke Long-Teering is. Als men door deezen naam verſtaat een' zweering in de Longen, isze het zekerlyk niet. Maar zo men 'er door verſtaat eene Teering, ontſtaande uit eene oorzaak welke plaats heeft in de Longen, isze het gewislyk. Doch 'er is weinig aan gelegen wat naam men 'er aan geeve, al wat hier mede beoogd wordt, is, te toonen, dat ze een ziekte is in toevallen zeer gelykende naar een' zweer in de Longen, en 'er dikwils, ten onregte, voor aangezien wordt, en zeer verſchillende middelen en een ander levensbeſtier vereischt.

HET GEVAAR VAN EEN ZEER GROOTE BREUK DOOR DE OPERATIE TE HERSTELLEN.

Door den Heer MARTIN, Eerſte Chirurgyn van het Hospitaal S. André *te Bourdeaux.*

(*Uit het Fransch.*)

ARmande *Contré*, twee en dertig jaaren oud, van *Langoiran*, naby deeze Stad, kwam in het Hospitaal, den 10 August. 1765. om een Dye-Breuk aan de linker zyde, zo groot als het hoofd van een kind van zeven maanden: noit had ik een zo aanmerkelyke Breuk gezien. De dikte der bekleedzelen, welken dezelve dekten, was van een halven duim. Aan het onderſte en voorſte gedeelte was een fistelagtige opening, waar van de grond niet gemaklyk was te kennen, en welke dagelyks veel etteragtige ſtoffe uitgaf. Deeze onnozele Dogter wilde een huwlyks verbintenisſe aangaan; zy geloofde echter dit niet te moeten aangaan, zonder met eenige van haare getrouwde vriendinnen hier over raad gepleegd te hebben. Deeze hier van meerdere kundigheid hebbende, beduidden haar, dat zy zich moest laaten geneezen eer zy trouwde. Voor dat zy in het Hospitaal ging, vraagde zy myn gevoelen over haaren ſtaat: ik zeide, vastelyk te gelooven dat haar gebrek ongeneeslyk ware. Twee Meesters in de konst, die 'er mede over ſtemden, waren in 't zelfde gevoelen; maar de anderen in meerder getal, meenden, 'er was geen gevaar de boog te verwyden, om de deelen te doen ingaan. De Operatie werdt gedaan den 14 Septemb. Men zag, dat het gezwel beſtondt uit het groote net, den omgewonden en

nugteren darm, het darmſcheil, en een gedeelte van den kolykdarm 't welk de roomſche S maakt, en een gedeelte van het dikke darmſcheil, hier aan behoorende. De boog verwyd zynde, gingen de deelen gemaklyk genoeg binnen; doch op de terugbrenging volgden alle toevallen van verſtropping, welke zy nimmer hadt gehad voor dat zy geopereerd ware: zy ſtorf den 24 van de gezegde maand.

Het was, naar myn oordeel, der moeite waardig het lichaam te openen: ik deed het. De maag was gezakt tot den omtrek van den navel, en was zeer ontſteeken, gelyk ook de darmen welken de breuk gemaakt hadden.

De ſtaat van ontſteekinge in het gedarmte, en de toevallen welken op de Operatie gevolgd waren, ſcheenen my niet moeilyk te verklaaren. De lange tyd (*a*) van de verplaatſing der deelen, en derzelver grootte, hadden dezelven, om zo te ſpreeken, vreemd doen worden voor den buik; zy konden nu, door de verrekking van het darmſcheil, zulk een' plaats van die holte, waar in zy, voor het uitgaan in de breuk, gelegen hadden, niet wederom beſlaan; zy werden gedrukt en geklemd (*b*) door de ſpieren van den buik; hier van daan de ontſteeking en de toevallen van verſtropping; waar aan men ook de verwerring van den omloop door de ſcheil-ſlagaderen kan toeſchryven (*c*).

Deeze

(*a*) De ouderdom der Breuken doet altyd vreezen voor aangroeijingen; allermeest is, dunkt my, te vreezen de onmooglykheid om aan de ingewanden de plaats weder te geeven, welke zy, voor de uitwyking hadden, vermids de aangroeijingen zelden van belang zyn dan in groote Breuken; en deeze onderſtellen altyd een groote rekking der deelen.

(*b*) Schoon de zagte deelen, welken den omtrek van den buik maaken, zich merklyk laaten rekken, gelyk men in waterzugtigen en zwangere vrouwen ziet, zy laaten hierom niet de van ouds verplaatſte deelen merklyk te beklemmen, wylze eensſtoots ingebragt zyn, en in de twee andere gevallen de rekking langzaam geſchiedt.

(*c*) Het zal bezwaarlyk konnen zyn, in groote Breuken, of de ſlagaderen, welken naar de verplaatſte deelen gaan, zullen veranderen van rigting, om zich te ſchikken naar den langzaamer omloop, welke hier natuurlyk moet geſchieden. En deeze rigting moet wederom veranderen, als de deelen wederom in den buik gebragt zyn; hier van daan de toevallen veroorzaakt door een enkele verwerring in den omloop van het bloed ter deezer plaatſe.

Deeze waarneeming ons een Breuk vertoonende zo groot als men zelden ziet, leert ons te gelyk het gevaar van dezelve te opereeren, en de noodzaaklykheid voor de Lyders om op hunne hoede te zyn.

EEN GROOT STUK YS, ONDER EEN HAGELBUY, UIT DE LUGT GEVALLEN.

MEn vindt dikwils gewag gemaakt van groote hagels welken de Ouden regens van ſteenen noemden; een verſchynzel zo verſchriklyk en rampſpoedig, dat het niet te verwonderen is dat de bygeloovigheid het zelve heeft aangemerkt, als een voorteken van eenig aanſtaand groot ongeluk. Zelden heeft men 'er echter een gezien zo byzonder als het gene verhaald wordt in een brief van den Heer' GAUCHIER, Geneesheer van den Koning te *Gray en Franche-Comté*, aan den Heer MACQUER, Lid van de Academie der Weetenſchappen te Parys.

Den 10 July laatst viel in deeze Streek een verſchriklyke hagel, welke den oogst van meer dan tagtig dorpen vernield heeft. Hier onder is ook de plaats genaamd *la Chapelle Saint Guillain*, waar in een Hoeve, genaamd, de Schuur van de Pannebakkery, toebehoorende aan den Heer DE CHAMPAGNE, een' myl van *Igny*, waar de Heer GAUCHIER op deezen tyd was by den Marquis DE CHAMPAGNE.

Den zelfden avond werdt hun gezegd, dat 'er by de Pannebakkery een hagel was gevallen zo groot als de deur van de ſchuur (dit waren de woorden). Dit verhaal ſcheen hun zo verre buiten alle waarſchynlykheid, dat zy 'er geen acht op ſloegen. Niet eer dan tien dagen hier na beſloot de Marquis DE CHAMPAGNE, door het gerugt welk dit geval bleef maaken, hier toe opgewekt, om 'er kennis van te neemen. Hy riep de Hoevenaar van de Pannebakkery, genaamd *Gabriel Percal*, en ondervraagde hem, in de tegenwoordigheid van den Heer GAUCHIER en ROMERD, ook Geneesheer, en Lid van de Academie van *Beſancon*.

Percal zeide, dat hy, na die verſchriklyke hagelbui, in de deur ſtaande, bemerkte dat op het laage van zyne haver-kampen, op een ſchuinte geleegen, zich iet vertoonde dat wit was, en van een merklyke grootte. Zich

terſtond met zynen zoon en knegt 'er naar toe begeeven hebbende, zagen zy dat het een ſtuk ys ware, van een onregelmaatige gedaante, hebbende een aanmerkelyke punt, welke naar 't Oosten gekeerd lag. Hy voegde 'er, op de ondervraaging, welke men hem deedt, by, dat deeze klomp niet geleek naar een verzameling van hagel op malkander gepakt, dat de oppervlakte zo gelyk was als ys, en dat hy te vergeefs gepoogd hadt, door 'er met zyn voet op te ſtooten, het ſtuk te verbreeken, wyl 'er geene ſteenen by de hand waren. Hy hadt het ſtuk ys niet gemeeten; maar naar de uitgeſtrektheid welke hy 'er van aanduidde en terſtond gemeeten werdt, oordeelde men dat het omtrent negen voeten lang, zes breed, en een halve voet dik zou zyn geweest.

VERHANDELING OVER DE GEVOLGEN, DIE NATUURLYK VOORTVLOEIJEN UIT DE WET DER VERMENIGVULDIGINGE, ZO TEN OPZIGTE VAN MENSCHEN ALS DIEREN BESCHOUWD.

(*Uit het Engelsch.*)

Niettegenſtaande de verbaazende vermenigvuldiging eigen aan alle ſoorten van Dieren, wanneer ze voor ongemakken beveiligd, en in ſtaat zyn hunne eigene behoeften te verzorgen, moet men bekennen, dat ze allen, zonder uitzondering, eenig bedwang noodig hebben, om dien voortgang te ſtuiten, en voor te komen datze de behoorlyke evenredigheid, waar in zy tot andere Dieren ſtaan, niet overtreeden: want het is blykbaar, dat, zonder zulks, de wet van vermenigvuldiging, zo noodig tot hunne in ſtand blyving, hunnen volſtrekten ondergang zou te wege brengen. Immers wanneer eene ſoort de overhand heeft, moet ze noodwendig andere ſoorten van haar voedzel berooven. Dit zal ook de lugt met ſchadelyke uitwaaſemingen vervullen, inzonderheid wanneer 'er eene groote menigte ſterft. En uit alle deeze oorzaaken zamengenoomen, zal 'er eene algemeene kwyning en verzwakking in de Dierlyke Wereld ſtand grypen. Wy behoeven ons, om hier van overtuigd te worden, de Plaagen niet te herinneren, met welke GOD *Egyptenland* bezogt, inzonderheid die van de Vorſchen en Inſecten, of van de ſterfte welke daar op volgde. Wy hebben ons ſlegts voor den geest te brengen, welke elende, zomtyds een

Land

Land overkome door de vernieling, die de Springhaanen aanrigten, wanneer de boomen tot het leeven toe doorgeknaagd, en de velden van alle hunne ſchatten beroofd, niets anders vertoonen dan de jammerlyke overblyfzels eener uiterſte verwoesting. Van alle de plaagen met welken GOD het Menschdom kan kastyden is deeze mogelyk de verſchriklykſte.

In *Augenmois* in *Frankryk* is een klein Inſect dat op de velden en in de koornſchuuren het Graan opvreet; eens was het dermaate vermenigvuldigd, dat het bykans al het Graan vernielde, zo dat het gemeene Volk broods gebrek leedt. De Kevers hebben, eenige jaaren geleeden, verſcheide ſtreeken in *Engeland* verwoest. Een Zee-inſect, boven maate vermenigvuldigd, heeft, meer dan eens, *Holland* op den oever des verderfs gebragt.

Gelyk 'er geen Land bevryd is voor deeze overſtroomingen van leevend gedierte, dat ik my dus uitdrukke, zo is 'er ook geene ſoort van Dieren of het kan 'er in vallen: en welke zy ook mogen weezen, zy worden dan eene plaag, niet alleen voor de andere ſoorten, als daar door bepaald in al te nauwe perken en van voedzel beroofd, maar ook voor zich zelven: want het is in de Dierlyke Wereld even eens als in de Groeijende geſteld: de onderſcheidene ſoorten kunnen alleen beſtaan in de evenredigheid met het land dat zy beſlaan; en wanneer het getal van eenige ſoort boven die evenredigheid loopt, moeten zy verminderen en verlooren gaan. Een te groot getal Leevenden maakt noodwendig eene ſchaarsheid van leeftogt. Ook moet dusdanig een overmaatig aantal, geduurig in dezelfde lugt leevende, alle de zouten, tot het leeven noodig, wegneemen; en de lugt, op deeze wyze uitgeput en verhit, zal eindelyk eene ſchadelyke eigenſchap krygen; 't Menſchelyk Geſlacht zelve ondervindt de waarheid van dit gezegde. In alle groote Steden, waar de armen, 't grootſte gedeelte der inwoonderen als met elkander opgeſlooten zyn, in nauwe en bedompte ſtraaten, is de ſterfte jaarlyks zeer groot.

Eenigen nogthans ſpreeken altoos van de Volkrykheid als eene zaak, die altoos tot heil van eenen Staat ſtrekt, en dus de aanmoediging der Overheden verdient. Doch de gevolgen daar van zullen zeer veel verſchillen, naar maate van den toeſtand des Lands waar de Volkrykheid voorvalle. — Onder een vry en verlicht Volk, dat door de gelegenheid des Lands, of eenige andere middelen, beveiligd is, voor buitenlandsch geweld, en dus elk gedeelte

gronds ten meesten voordeele kan worden aangelegd, kan het getal van Menſchen niet te groot zyn. Onder zodanig een Volk is elk in zyn doen gezeeten, en door de Wetten beſchermd tegen de onderdrukking van anderen, terwyl de magt van den Staat denzelven ſchootvry ſtelt voor vyandlyke aanvallen van buiten. — Onder zodanig een Volk zullen Land- en Akkerbouw, met de Handwerken, Kunſten en Weetenſchappen, doorgaans bloeijen: geen plek gronds blyft nutloos liggen, en 't geen 't Land zelve niet kan opbrengen, wordt door den Koophandel van buiten ingebragt. Wie zou zich hebben kunnen verbeelden, dat eene zo groote toevloed van Volk als ten tyden des Hertogs van *Alva* na *Holland* ging, daar zou kunnen beſtaan? Maar 't was genoeg voor *dit Volk* de Kunſten en Weetenſchappen te kennen, en eene verblyfplaats gevonden te hebben, waar zy die zonder ſtoorenis konden oefenen, om zich door noeste nyverheid dien voorraad te bezorgen, welke de moerasſige grond hun niet opleverde.

Dan ſchoon 'er eenige Landen gevonden worden, in welke de Vermenigvuldiging van 't menſchelyke Geſlacht altoos voordeelig is, andere zyn 'er waar dezelve ſchadelyk bevonden wordt. 'Er zyn Landen, gelyk de Heer DE MONTESQUIEU het uitdrukt, waar een Mensch niets waardig is, en andere waar hy op minder dan niets moet geſteld werden. Tot de eerstgemelde ſoort behooren die beſchaafde Volken, waar, door eene verwisſeling van omſtandigheden, de voorraad minder wordt dan de inwoonders, en waar, in gevolge hier van, veelen leedig gaan en onnut zyn voor den Staat. — Ook die landen waar de lugt, de voorraad, de wyze van leeven *enz.* gunſtig bevonden worden, maar gebrek aan vrugtbaarheid de ſterke bevolking nadeelig maakt. Dit is het geval van *China*. — Tot de tweede ſoort moeten alle Landen gebragt worden, door Wilden en woeste Menſchen bewoond, die van de Jagt en de melk hunner kudden leeven; en overzulks wyd uitgeſtrekte ſtreeken Lands tot hun onderhoud noodig hebben. Nieuwe inwoonders in dus een Land te brengen, is het zelfde als, geweld, roof en plondering daar in te voeren: want zy kunnen alleen beſtaan door de eigen inboorelingen te berooven. De wilde inwoonders van *Canada* mogen wy hier tot een ſtaavend voorbeeld bybrengen. Zy neemen ſteeds toe, zy bebouwen het land niet, en zyn geduurig bezig met elkander te verdelgen, op dat ze niet door hongers-

gersnood zullen vergaan. Dit was ook voortyds de bezigheid der *Germaanen*, der *Gaulen*, der *Illyriers*, met één woord, van alle de oude inwoonders van *Europa*, wier toeſtand volkomen gelyk was met dien van de tegenwoordige ingeboorenen van *Canada*. Zy waren geduurig in den oorlog met deezen en geenen hunner nabuuren; en, in een tyd van algemeenen vrede, oorloogden zy onder elkander, zo dat wanneer ze in den kryg buiten 's Lands niets te te doen hadden, het volk door burgerlyke oneenigheden en oproeren ſneuvelde.

Zonder de zeden en het ſtaatsbeſtuur te hervormen, den Landbouw in deeze gewesten te willen invoeren, zou eer de kwaal vermeerderen dan tot een hulpmiddel ſtrekken; want dewyl deeze Volken verdeeld zyn in verſcheide kleine, onafhanglyke en ſtroopende Natien, die het rooven voor wettig en eerlyk aanzien, zouden zy die zich op den Landbouw toeleiden, daar door te meer blootgeſteld zyn aan de geweldenaaryen van de anderen, terwyl ze ten zelfden tyde, in den kryg, het eenig middel ter zelfsverdeediging, onbedreeven wierden. De oude *Germaanen* beoefenden den Landbouw niet, gelyk zy voorgaaven, uit vrees, dat zy, door gewoonte, daar in meerder ſmaaks zouden vinden, dan in den oorlog, en dat dan de ſterken de zwakken zouden komen plonderen. Zy hadden eene gewoonte, die grootlyks dient tot bevestiging van het reeds bygebragte, hier in beſtaande, dat ze alle hunne grensplaatſen tot wildernisſen maakten en dus wyduitgeſtrekte dorre landſtreeken tusſchen zich en hunne vyanden ſtelden, om daar door voor te komen, dat ze eenigerwyze aangelokt wierden, om zich digt by hun neder te ſlaan, en allen ſchielyken overval te beletten. Dit was zeker het allerkragtigſte middel, om andere Volken op eenen wyden afſtand te houden, die, in 't algemeen, nimmer met hunne nabuuren in oorlog geraakten, dan om leevensvoorraad. Desgelyks bewaarden zy hunne leevensmiddelen in diepgegraavene kelders, niet alleen om ze tegen de koude te beſchutten; maar ook van voor het vyandlyk oog te verſchuilen. Wanneer de vyand komt (zegt TACITUS, te deezer gelegenheid,) neemt hy alles weg wat hem voorkomt; doch hy is of onkundig van 't geen 'er begraaven en verhoolen is, onder den grond, of wil de moeite niet doen om het op te zoeken.

Europa was voorheen in eenen geheel anderen toeſtand, dan

dan tegenwoordig. Menigten van woeste Volken, die door de vrees voor hunne vyanden het niet langer op hunnen geboorte-grond, de zeekusten en gebergten in het Noorden, konden houden, kwamen geduurig in de Zuidelyker Landſtreeken omzwerven, overal verwoesting verſpreidende, tot dat zy zelve omkwamen. Omtrent de vyfde Eeuw onderdrukten en vermeesterden zy eindelyk het *Roomſche Keizerryk*, zy kreegen *Frankryk*, *Spanje*, *Sicilie* en *Engeland* in hun geweld, en wanneer zy ten laatſten van roof en bloed verzadigd, zich in deeze landſtreeken wilden nederzetten, verdroegen zy van hunne Landsgenooten, 't zelfde lot, 't geen ze eertyds de inboorelingen hadden doen ondergaan. Het Ryk der *Gotben*, 't welk dat der *Romeinen* in *Italie* opvolgde, kwam in handen der *Lombarden*. De *Franken*, die zich onder de *Gaulen* hadden nedergezet, bukten onder de *Hunnen*, *Normannen* en andere woeste Volken. In *Engeland* wierden de *Saxen*, naar de eerſte inwoonders te ondergebragt te hebben, op hunne beurt door de *Deenen* vermeesterd, en beiden bukten zy naderhand onder het juk der *Normannen*. Langer dan vyf Eeuwen was in *Europa* niets anders te zien dan eene geſtaadige vloed en ebbe van Volk, vermeesterde Steden, verwoeste Landen, en overheerschte Ryken.

Dewyl men deeze Volksoverſtroomingen niet meer ziet, heeft men daar uit een gevolg getrokken, dat het Menschlyke Geſlacht niet zo talryk is als in vroegeren tyde. Dan dit is eene bloote gisſing. Hoe was het mogelyk dat onbebouwde Landen, gedeeltlyk bezet met verbaazend groote bosſchen, gedeeltlyk volſlagene wildernisſen, bewoond door woeste Volken, die alleen op onverſchrokken manmoedigheid geſteld waren, en de menschlykheid als eene veragtelyke zwakheid aanzagen, hoe was het mogelyk dat landen, wier inwoonders voornaamlyk van de jagt beſtonden, een grooter aantal Menſchen zouden hebben kunnen voeden, dan zy in den tegenwoordigen beſchaafden ſtaat kunnen onderhouden? 't Is ontwyfelbaar, dat, was het Noordlykſte gedeelte van *Europa*, heden ten dage, in den zelfden toeſtand als voorheen, het zou nu, zo min als toen, zyne inwoonders kunnen onderhouden. De *Saxen*, *Deenen*, en alle de Volken, die langs de kusten van de *Baltiſche Zee* woonen, zouden zich nog genoodzaakt vinden, het voetſpoor hunner voorvaderen te betreeden, en Zuidwaards aan te rukken, om hunne nabuuren te vermoorden,

den, en zich leevensonderhoud te verſchaffen. De oorzaak van deeze verandering in *Europa* moet derhalven toegeſchreeven worden aan de voortgangen, die de Kunſten en Weetenſchappen in dat tydperk gemaakt hebben. In zulk een onbebouwden ſtaat, als het voorheen was, kon het, op geenerlei wyze, een onderhoud opleveren, geevenredigd aan de vermenigvuldiging van het Menschlyk Geſlacht. Elk nieuw geſlacht, geen genoegzaame ſpyze vindende, in het land zyner geboorte, was verpligt het elders te gaan zoeken: en wanneer zy overal dezelfde menigvuldigheid van inwoonderen, en dezelfde ſchaarschheid van voorraad vonden, zagen zy zich in de noodzaaklykheid gebragt, om anderen te verdelgen, of zelven verlooren te gaan. Van hier die woestheid van zeden, die geduurige uittochten, ſtrooperyen en moorden, oorlogzugtig en roofzugtig uit den aart, werden zy dit verder door nood.

Wanneer de Menſchen onkundig zyn in Kunſten en Weetenſchappen, wanneer het onder hun ſchandelyk is van den arbeid zyner handen te leeven, en zy niet anders kennen dan den wapenhandel, moeten zy, in tyden van vreede, noodwendig aan veele dingen gebrek hebben; zy moeten, of van honger ſterven, of anderen dooden en plonderen. Maar nu de aarde bebouwd is, nu de handwerken bloeijen, en nu, door tuſſchenkomst van den Koophandel en Zeevaard, de Landen met elkander ruilen, van 't geen ze overvloedig hebben, houden deeze invallen op, elk Mensch vindt t'huis bezigheid en 't noodige onderhoud: zy vinden zich niet langer door noodzaaklykheid gedrongen, om, gelyk zo veel hongerige wolven, uit hunne holen voor den dag te ſpringen, en op den prooy aan te vallen. Zyn 'er nog Landen in *Europa*, welker voortbrengzels niet geevenredigd bevonden worden aan de vermenigvuldiging der inwoonderen, de gevolgen zyn niet langer zo nadeelig zo beſchadigend, het overſchot kan vertrekken na vreemde Landen, waar de Kunſten, de Handwerken en de Weetenſchappen hun onderhoud verſchaffen. *Zwitzerland* zendt 's jaarlyks verſcheide duizend Man naar andere Landen. *Duitſchland* maakt 'er zich ook eene groote menigte kwyt; en *Engeland* is alleen, door middel van zyne volkplantingen, in ſtaat, om alle de overtollige inwoonders van *Europa* te plaatſen.

Nogthans moeten wy toeſtemmen, dat, ſchoon de Kunſten en Weetenſchappen, in die Landen, waar ze aangekweekt en gehandhaafd worden, eene groote menigte

Volks

Volks zamenlokken en onderſtand verſchaffen, zy tevens tot vernieling medewerken. De gevaaren aan welken eenigen zich blootgeſteld vinden, de arbeid dien anderen moeten ondergaan, en bovenal de buitenſpoorigheden van dartelheid, weelde en verwyfdheid, die altoos deeze vorderingen vergezellen, zyn, in de daad, zo veele oorzaaken, die dit uitwerkzel te wege brengen. Doch, wy hebben hier uit, met den Heer ROUSSEAU, dit gevolg niet te trekken, dat de ſtaat der Inwoonderen van *Europa* elendiger is dan die der *Caraïbers* of *Hottentotten*; en dat een Mensch, die zich aan de Letter-oefeningen overgeeft, min gelukkig te agten zy, dan wanneer als zyne kunde zich bepaalde tot loopen, jaagen, vegten, met den ſlinger werpen en boomen te beklimmen, dan of zyne geheele bezigheid beſtondt in 't voldoen zyner behoeften, en naa die voldaan te hebben, zonder verdere zorge, te gaan ſlaapen onder een boom, gelyk een hond of een zwyn. — Dit zyn denkbeelden in haast gevormd, by 't enkel oppervlakkig beſchouwen der zaaken, en die dus tot geene grondſlagen van waarheid kunnen dienen. De Kunſten en Weetenſchappen brengen, gelyk wy hebben toegeſtaan, haare ongelegenheden mede; maar zyn deeze gelyk aan de voordeelen, welke zy verſchaffen? kunnen, mogen ze vergeleeken worden by de ongemakken, die derzelver verwaarloozing vergezellen? Ja, zyn deeze ongelegenheden zelve van alle nutheid ontbloot? Is 't niet mogelyk, dat ze dienen om de al te groote vermenigvuldiging, die anderzins plaats zou grypen, te bedwingen? Dit zyn vraagſtukken, die, gelyk een ieder ziet, nauwkeurig moeten overwoogen worden, eer wy een beſlisſend vonnis kunnen vellen, over derzelver weezenlyke gevolgen.

In zekere omſtandigheden is 't Menschlyk Geſlacht, en dat der Dieren, altoos benadeeld, door zyne eigene Vermenigvuldiging. 't Geen wy aangemerkt hebben, omtrent de Dieren, en de Inwoonders van *Canada*, en van alle Volken, in 't algemeen, die de Kunſten en Weetenſchappen verwaarloozen, ſtelt deeze waarheid buiten kyf! 't Is derhalven voordeelig aan elke ſoort, dat 'er zich hinderpaalen tegen de vermenigvuldiging opdoen.

De Voorzienigheid heeft, overeenkomſtig hier mede, gezorgd voor het welvaaren van het Dierenryk in dit opzigt. De eerſte ſtap hier toe beſtaat daar in, dat 'er aan elke ſoort perken geſteld zyn, welke van geen van allen, die tot dezelve behooren, kunnen overtreeden worden.

Schoon

Schoon dit perk van den eenen rang van Dieren veel wyder is dan van eenen anderen, mogen wy nogthans beweeren, dat het van korten duur is, zelf met uitzigt op hun, die 't langst leeven. Zo dat welke zorge een Dier moge aanwenden, om zich zelven te bewaaren, welk eene ſterkte het moge bezitten in zeker tydperk zyns leevens, daar is een eindpaal, waar het niet voorby kan, en wy zien dat het daar aan naderende, verzwakt, afneemt en verdwynt: even gelyk de vuuren, die ontſtooken worden, om des nagts te branden, niet langer duuren dan tot het aanbreeken van den dageraad. Dit eerſte middel, 't geen de Voorzienigheid gebruikt, om een juist evenwigt in het Dierlyk zamenſtel te bewaaren, werkt alleen in zommige ſoorten kragtig genoeg. Doch daar zyn 'er andere, op welken het weinig of geen indruk maakt; zo uitgebreid en ſchielyk is haare aangroey! Omtrent deezen gebruikt de Voorzienigheid de ſtrengheid der jaarſaiſoenen, in welke zy of vernield worden, of in eenen werkloozen ſtaat blyven. 't Is door deeze middelen alleen, dat die verſchriklyke Vermenigvuldiging belet wordt, welke anderzins, indien zy maar eenige weeken langer voortteelden, onvermydelyk zou plaats grypen. Om haare te ſterke Vermenigvuldiging paalen te zetten, heeft de Voorzienigheid eene menigte van Dieren verwekt, die op haar aaſen: en naardemaal de regel der voortteeling in het vrugteetende geſlacht, grooter is dan die der vernieling van elk op zich zelven, naa 't verloop van zeker tydsbeſtek, heeft de Voorzienigheid, om dit voor te komen, en alles in een juist evenwigt te houden, ze blootgeſteld aan de vernieling van de Roofdieren.

Blykbaar derhalven is het invoeren van een vleeschvreetend en verſcheurend geſlacht in de Dierlyke Wereld, op geenerlei wyze nadeelig voor de andere ſoorten; maar in tegendeel ten haaren beſte ſtrekkende. Zy zyn niets anders dan grenspaalen, door de Natuur geſteld om die overſtroomingen, van welke wy geſprooken hebben, te beletten. En dewyl deeze grenspaalen volſtrekt noodzaaklyk zyn, wat kan 'er dan overeenkomſtiger met de regelen van wysheid weezen, dan tot dat einde zich van leevende ſchepzelen te bedienen? Dus werkt het als by tegenwigt, en de overtolligheid van Leeven, in de eene ſoort, dient om het gebrek daar van in eene andere te vergoeden.

Het medelyden moge in ons denkbeeld de verwoestingen, die verſcheide ſoorten aanrigten, vergrooten; en,

op

op ons zelve te onvrede zynde, mogen wy in verzoeking komen, om ze aan te merken als zo veele plaagen, van een hooger Hand komende, die niet te vrede is met zyn eigen werk. Maar indien wy, uit de bevinding, en volgens daadlyke bewyzen, oordeelen, zullen wy geheel andere denkbeelden vormen. 't Is nu ten minſten vyf duizend jaaren, dat de Wereld beſtaan heeft, en dat de Menſchen, met Leeuwen, Tygers *enz.*, tegen andere Dieren, den oorlog gevoerd hebben: Want, met verlof van het Dichterdom, geloof ik, dat de dagen, de gelukkige dagen, waar in de Menſchen eikels aaten, en de Tygers zo beleefd en vriendlyk waren, dat ze de voeten likten van hun, die op de lier ſpeelden, nimmer ergens anders dan in hun brein beſtonden. —— 't Is, zeg ik, ten minſten vyf duizend jaaren, dat deeze leevende Dieren in een geduurigen oorlog met andere geweest zyn, egter zien wy niet dat deeze Wet der Natuure, tot deezen dag toe, de Vernietiging van één eenig ſoort te wege gebragt hebbe. Ja, wy mogen 'er, onbeſchroomd, byvoegen, dat het deeze Wet is, welke haar in bloey en kragt gehouden heeft.

Zonder deeze wyze en heilzaame inſtelling der Natuure, zou het leeven reeds over langen tyd, dat juiſte evenwigt, 't welk alleen de onderſcheidene ſoorten kan in weezen doen blyven, verbrooken, en in gevolge daar van vernietiging hervoortgebragt hebben. De uitwerkingen van het vleeschvreetende Geſlacht met betrekking tot de andere ſoorten, zyn even dezelfde als die van een ſnoeymes ten opzigte van boomen, die al te weelderig groeijen, en die van een Schoffel ten aanziene van Planten, welke al te digt in elkander wasſen: door de vermindering van 't getal komen de andere tot grooter volmaaktheid.

MERKWAARDIGE BYZONDERHEID RAAKENDE GALILEUS GALILEI.

(*Uit het Fransch.*)

HEt vonnis der Inquiſitie over GALILEUS, en de herroeping welke men van hem eischte, zyn merkwaardige gedenkſtukken, en uit de gedagten geraakt; wy zullen ze onze Lezers eens onder 't oog brengen, met hunne langwyligheden en herhaalingen, om 'er de vorm,

waar in ze begreepen zyn, van te behouden. Van het eerſte gedeelte zullen we alleen een uittrekzel geeven, om dat het zeer uitgebreid en van niet veel belang is: het begint dus:

„ Wy Gaspard Borgia, Guido Bentivoglio enz. enz., door de genade Gods, Kardinaalen van de heilige Roomſche Kerke, algemeene inquiſiteurs des geloofs, voor de geheele Christen Wereld, en in 't byzonder gelastigden van den heiligen Apostoliſchen Stoel tegen kettery, enz. enz."

Men vindt hier een zeer lang verhaal van de misdaaden van GALILEUS; men wendt zich tot hem, en houdt hem voor, dat hy in 't jaar 1615, door de amptenaars van 't heilig officie, in tegenwoordigheid van Paus Paulus de V. vergaderd, was gevangen gezet, dat de Kardinaal Bellarmin hem gelast hadt zyn valſche leere te verlaaten, en hem, op belofte van te gehoorzaamen, ontſlaagen hadt; men verwyt hem, dat hy die belofte vergeeten hadt, door ſtaande te houden, dat de aarde zich beweegt om de zon, en het doen drukken van zyne ſamenſpraaken, waar in deeze godlooze leere vervat is, 't welk de inquiſitie bewogen hadt hem op nieuw vast te zetten en zyn geding op te maaken: de rechters gaan voort te zeggen:

„ Na den allerheiligſten naame van O. H. Jeſus Chriſtus, dien van zyne zeer luisterryke moeder Maria, onbevlekte maagd, aangeroepen, den raad der achtbaare meesters der heilige godgeleerdheid en der doctoren van beide wetten, onze raadslieden, ingenomen te hebben, en voornaamlyk met aandagt de bygebragte reden van den uitmuntenden Carel Sincerus, doctor van beide regten, procureur fiscaal van dit heilig officie ter eene zyde overwogen, en aan de andere, GALILEUS GALILEI ondervraagd en onderzogt te hebben, en uwe toeſtemminge te hebben ontvangen; verklaaren wy, uit hoofde van uwe belydenisſen, en al wat te voren raakende het proces gemeld is, dat gy u zeer verdagt gemaakt hebt van kettery, dat is te zeggen, geloofd en ſtaande gehouden een valſche leere, ſtrydig tegen de heilige godlyke ſchriftuure, beweerende *dat de Zon ſtaat in het middepunt der Wereld; dat ze geene beweging heeft van 't Oosten naar het Westen; dat het de aardkloot zelf is welke beweging heeft*, en dat deeze godlooze ſtelling *kan verdedigd en ſtaande gehouden worden als een waarſchynlyk gevoelen*, ter-

wyl de heilige ſchrift ons het tegendeel duidlyk leert. In gevolge hier van verklaaren wy, dat gy gevallen zyt onder alle cenſuren en ſtraffen, door de heilige Canons, en andere algemeene en byzondere conſtitutien geſteld tegen zodanige misdryven. Ondertuſſchen willen wy u ontſlag vergunnen, mids gy van opregter harte, en wezenlyke trouwe, zonder geveinsdheid, en zo als wy u zullen voorſchryven, wilt afzweeren, veroordeelen en vervloeken, de bovengemelde dwaalingen en ketteryen, en alle andere dwaaling en ketterye ſtrydig tegen de Catholike, Apoſtoliſche en Roomſche Kerke.

„ Doch om dat uwe doolingen te zwaar zyn om ongeſtraft gelaaten te worden, en om u in 't toekoomende voorzichtiger te doen worden, en een voorbeeld te ſtrekken voor anderen, om hen te weerhouden uwe godloosheid na te volgen, beſluiten wy, dat uw boek, tot opſchrift hebbende: *Samenſpraaken van Galileus Galilei*, door een openbaar plakaat zal verboden worden; u zelve veroordeelen wy opgeſlooten te blyven in de gevangeniſſe van het heilig officie, gedurende een tyd, welke naar ons goedduncken zal beſtemd worden, en wy gebieden u, als een boetdoening welke u heilzaam zal weezen, eens in een week, in het verloop van drie jaaren, de zeven boet-pſalmen op te zeggen; wy behouden de magt, de gemelde kaſtyding en boet-doening te maatigen, te vermeerderen en te vernietigen.

„ Op deeze wyze, doen wy bovengemelde en ondergeſchreeve Kardinaalen, uitſpraak, en verklaaren door dit vonnis, beſtemmen, veroordeelen, en behouden in deeze form en maniere, en alle andere betere, gelyk wy moeten en kunnen, het regt, enz. enz."

Galilei onderwierp zich de herroeping welke men van hem eiſchte, de inquiſiteurs ſtelden dezelve op, en hy las en teekende ze in hunne tegenwoordigheid.

„ Ik, GALILEUS GALILEI van Florence, zoon van wylen Vincent Galilei, tegenwoordig zeventig jaaren oud, en in perſoon voor het geregt, en op myne knien voor ulieden, zeer eerwaarde heeren Kardinaalen, algemeene inquiſiteurs van het geheel Chriſtelyk gemeene-best, de heilige Schrift voor myne oogen hebbende, waar op ik myn eige handen legge, zweere altyd geloofd te hebben, nog te gelooven, en met de genade van God, in 't toekoomende te zullen gelooven al wat de Heilige, Catholike, Apoſtoliſche en Roomſche Kerk ſtaande houdt, predikt en leert.

„ Maar,

„ Maar, ziende, na hier over geregtelyk door het heilig officie aangesproken te zyn, van die valsche stelling te verlaaten, welke inhoude, *dat de Zon is in het middepunt van de wereld en onbeweeglyk, dat de aarde zich rondom haar beweegt*, deeze valsche en ongerymde leere op geenerleie wyze staande te houden of te verdedigen, en na dat men my verkundschap heeft, dat ze stryde tegen de heilige Schrift, ik niet heb nagelaaten te schryven en te doen drukken een boek, waar in ik handele van de bovengenoemde ongerymde leere, welke op nieuw veroordeeld wordt, en waar in ik kragtige bewyzen bybrenge ter begunstiging van dezelve, zonder nogtans oplosingen te geeven welke waare geleerden eenigzins kunnen voldoen; ziende, zeg ik, dat ik in sterk vermoeden gevallen zynde van kettery, om dat ik geloofd of staande gehouden hebbe, dat *de Zon is in 't midden van de Wereld, dat de aarde om dit gesternte rond draait*, en zielen hebbende willen aftrekken van uwe Eminentiën, en van alle andere Catholike Christenen, dat dit vermoeden met regt tegen my is opgevat; verzweere, verfoeije en vervloeke ik, GALILEUS GALILEI, met een opregt harte, en waaragtig geloove, de bovengemelde dwaalingen en ketteryen; en in 't algemeen alle ketterye welke stryd met de bovengenoemde heilige Kerke: ik zweere dat ik voortaan nimmer, met woord of penne, zal beweeren iet, 't welk my, in 't toekoomende, op gelyke wyze verdagt zou konnen maaken. Ik beloove, in tegendeel, zo my eenige ketter mogt bekend worden, of iemant in vermoeden van kettery, hem aan te geeven aan den heiligen regtbank, of aan den inquisiteur, en den voornaamsten van de plaatse waar ik zal woonen. Ik zweere daarenboven, naauwkeurig te zullen vervullen en waar te neemen alle de boetdoeningen, welke het heilig officie my heeft opgelegd, of nog zal opleggen; en zo ik iet mogt doen strydig met myne beloften, myne betuigingen en myne eeden, 't welk ik den Heere bidde te verhoeden, onderwerpe ik my aan alle de straffen en kastydingen door de heilige Canons en de andere algemeene en byzondere constitutien gesteld tegen de genen die zich schuldig maaken aan de misdaad van kettery. Ik zweere by God die my hoort, en by de heilige Evangelien welken ik met myne hande aanraake.

„ Ik, GALILEUS GALILEI, boven genoemd, heb afgezwooren, gezwooren en beloofd al het bovengemelde, en verpligte my, al myn leven acht te geeven op de eeden

welken ik gedaan hebbe, en heb met myn eige hand dit geſchrift onderteekend, welke myne afzweeringe, door my, van woord tot woord en op de knien gedaan, vervat. Te Rome in het Klooster van Minerva, den 22 Juny 1633.

„ Ik, GALILEUS GALILEI, heb al het bovenſtaande afgezwooren, geſchreeven met myn eigen hand."

De inquiſitie deedt GALILEUS na deeze afzweeringe wederom gaan in zyne gevangenisſe, en beval hem daar drie jaaren te blyven; doch na verloop van een jaar gaf zy hem zyne vryheid weder; men ſtondt hem toe wederom te mogen gaan naar zyn vaderland, waar hy zyne overige dagen heeft doorgebragt op een landhuis by Florence.

EENIGE MERKWAARDIGE BYZONDERHEDEN WEGENS DE BEHANDELING DER AFGEZANTEN IN HUNNE GEHOORVERKEYGINGEN AAN HET TURKSCHE HOF.

(Uit het Engelsch.)

DE *Turken* hebben eigenlyk geen denkbeeld van het Regt der Volken. Zy zien zich zelven aan als het eenigst Volk op den geheelen aardbodem, en regelen hun geheel gedrag met anderen, volgens eene ſtellige overeenkomst, eigendunklyke toelaatingen, of volgens een heerſchend gebruik. Vreemde Afgezanten hebben, overzulks, geene andere verzekering dan de geſchreevene vergunningen, waar van zy affchriften bezitten, of zodanige onbeſchreevene voorregten als hunnen Voorgangeren zyn toegeſtaan geweest.

Niet langer dan vyftig jaaren geleeden zag de Vlfier JIN ALY PASHA hun aan voor Verſpieders, en was 'er voor om het *Princen Eiland*, negen mylen van *Konſtantinopole*, tot een verblyfplaats voor zulke ontrustende Gasten te ſchikken.

Dewyl de handeldryvende Mogenheden, verre van de *Turken* afwoonende, hun geene wederkeerige behandeling der *Turkſche* Afgezanten kunnen toeſtaan, moeten hunne Afgezanten in *Turkyen* zich onderwerpen aan zulke voorwaarden als men daar goed vindt, op te ſtellen: en 't is te verwonderen, dat zy hunne overeenkomſten en vergunningen zo wel geſtand gedaan en niet geheel verwaarloosd hebben.

Wanneer 'er ſlegts vier Afgezanten en één Reſident in *Turkyen* waren, hielden zy hun character beter op, en waren by de *Turken* meer geagt dan nu.

't Is waar, hunne leevenswyze was van weinig verkeering, doch best geſchikt om ontzag en eerbied te verwekken. Zy volgden de zeden van de aanzienlykſten onder de *Turken*, en gingen zeldzaam eenige bezoeken afleggen; doch wanneer zy het deeden, was het

met

met al de pragt van Oosterſche praalzugt. Zy kleedden zich, voor dien dag, op de kostbaarſte wyze, en hunne bedienden waren, op 't heerlykst, uitgedoscht, vyf of zeven handpaarden waren in gereedheid al was het slegts om aan de overzyde van een nauwe straat te komen. By gemeene gelegenheden vertoonden zy zich niet in 't openbaar, en gingen nooit van *Pera*, waar zy hun verblyfplaats hielden, naar *Konſtantinopole*, dan met alle staatzy van een Afgezant; den persoon van een magtig Vorst verbeeldende. Indien zy *Sancta Sophia* of een *Biram* gingen zien, 't was met geschreevene bevelen, hun door de *Porte* geschonken, die zorg droeg dat zy vergezeld en opgepast wierden door Bedienden, daar toe geschikt. Met één woord een Afgezant werd door het gemeene Volk in *Turkyen* aangezien als een weezen onderscheiden van en verheeven boven anderen van zyn Volk. Men zag hem zeldzaam, en wanneer hy zich vertoonde, verscheen hy in hunne oogen met de praal van de aanzienlykste Ampte-naaren aan hun eigen Hof.

In de laatste dertig jaaren, zyn de vreemde Staatsministers van den tweeden rang merklyk toegenoomen, en maaken, met de vier Afgezanten, 'er tien uit. De groote begeerte, die de *Christen Mogenheden* getoond hebben, om, tot welken prys ook, de Vriendschap van den *Grooten Heer* te verkrygen, heeft de verbaazende hoogmoed van de *Porte* nog zeer doen aangroeijen; en het vermeenderd getal van Staatsdienaaren heeft hunne hoogagting, by 't Gemeen, doen daalen.

Misschien zouden dezelfde gevolgen nog plaats hebben, indien de regels van gedrag, die voortyds onder de vier Afgezanten in agt genoomen werden, ook onder hun hadden kunnen stand grypen; maar de Menschen aan de vryheid en hunne eigene leevenswyze gewoon, kunnen, hoe noodzaaklyk zulks zyn moge, zich niet wel aan zodanige bepaalingen onderwerpen: en waarlyk weinige Menschen worden 'er gevonden, die in staat zyn zich met zich zelven te vermaaken. Eene stilzwygende verbintenis kan eenige weinige jaaren, tusschen vier personen, stand houden; doch onder tien is het bykans onmogelyk. Zo zeldzaam als het eertyds was een' Afgezant te zien, zo gemeenzaam ontmoet men ze nu, ten minsten die van den tweeden rang, die 't Volk niet van de anderen weet te onderscheiden, in alle straaten en hoeken van de Stad. Zy maaken tegenwoordig geene zwaarigheid een' *Armenier*, een' *Griek* of *Jood* te bezoeken, zich op een *Biram* of in eenige openbaare plaats van vermaak te laaten vinden. Somtyds bejegent hun eenige veragting, welke zy ontveinzen; dikwyl ontvangen zy een vuistslag van een' onbeschoften *Turk*, die hen dwars in den weg loopt, en in 't algemeen worden zy nageroepen *Giaur*, *Ongeloovige*, een smaad- en scheld-woord onder de *Turken*. Indien hun iets zeer beledigends in *Konſtantinopole* overkomt, kunnen zy des weinig vergoeding verwagten: want de *Porte* zou zulks terstond aan hunne eigene onvoorzigtigheid toeschryven, en openlyk verklaaren, gelyk geschied is by zodanig eene gelegenheid, dat de Afgezanten

zich niet onder 't gemeene Volk moeten begeven; maar het de *Porte* bekend maaken, wanneer zy buiten iets te verrigten hebben, in welk geval zy voor allen overlast en beleediging krachtdaadig zouden bevryd worden. In deezen toestand, waar openbaare Staatsdienaars toegelaaten zyn, op vastgestelde voorwaarden, en enkel gebruiklyke voorregten, die zo ligt kunnen ingetrokken als vergund worden, is het byzonder hun post zich met groote omzigtigheid te gedraagen, hunne waardigheid by de *Turken* te handhaaven, welvoeglykheid en goede orde in hunne Gezinnen te onderhouden.

Wanneer dit behoorlyk in agt genoomen wordt, heeft men in *Turkyen* weinig onaangenaame ontmoetingen te dugten. Door zodanig een gedrag zal een Afgezant over zich zelven voldaan zyn, rust en orde in zyn Huisgezin bewaaren, en niets weeten van beledigingen, twisten en oneenigheden onder zyne bedienden: dus zullen 'er geene klagten tot hem, noch de *Porte*, komen, 't geen anderzins geduurig moet voorvallen. De *Turken* hebben een spreekwoord, 't geen ze niet oneigen hier op toepassen. Zy zeggen, naamlyk, *De visch begint eerst aan den kop te stinken*, daar mede te verstaan geevende, dat, indien de Dienstbooden zich ongeregeld gedraagen, dit uit de ongeregeldheid van hunnen Meester voortkomt.

De waardigheid en het gezag, 't geen de Afgezanten in hun verbeeldend character voortyds aannamen, scheen al te zeer op gelyken voet te staan, met persoonlyke Oppermagt, om een vast verblyf aan eenig Hof te dulden. In die tyden zondt men derhalven alleen Afgezanten by zeer buitengewoone en opkomende gelegenheden; als om zeker gewigtig stuk, dat in verschil stondt, te beslissen; by hatwelyksverbintenissen, of doorgaans, na het eindigen van een' langen en bloedigen oorlog, waarschynlyk tot een openbaar kenteken van opregte verzoening; 't welk den onderdaanen bekend maakte, hoe zy zich vervolgens jegens zulk een Volk te gedraagen hadden, verzekerende dus de veiligheid van hunnen onderlingen handel.

De *Turken* houden deeze laatste, zeer oude gewoonte, heilig. Wederzydsche Afgezanten verschynen nimmer dan na eenen oorlog, en op de plaats der grensscheidinge verwisselen de Afgezanten van de beide Hoven.

Zo ras een Afgezant op der *Turken* grondgebied komt, wordt de *Groote Heer* als zyn Gastheer aangemerkt, en de Staatsbediende, die hem ontvangt, geeft hem den naam van den *Musaphir*, of *Gast des Grooten Heers*. 't Zy dit oud gebruik onder hun een overblyfzel is van de algemeene gastvryheid van vroegeren tyde, of voortkome van de hoogagting, welke zy der bedieninge van Afgezant toedraagen, 't zy het enkel diene ten betoon van de magt en weldaadigheid des *Grooten Heers*, wat zeg ik, hier van het beweegmiddel ook zyn moge, de Afgezant wordt terstond van al het noodige tot zyne reis verzorgd, en eene aanmerklyke somme gelds toegestaan; 't welk duurt zo lang hy zich in *Konstantinopole* onthoudt.

Een

Een Afgezant van eene handeldryvende Mogenheid vordert dit zelfde regt, en geniet het, schoon in eene mindere maate; het noodige wordt hem ten vollen toegestaan; maar zo ras zyne reize afgelegd is, houdt die gifte op.

Een *Visier-Aga* wordt van de *Porte* gezonden om hem op de grenzen te ontvangen, en veilig te geleiden, de wegen zyn gereed gemaakt, de rustplaatsen in verscheiden Steden, bepaald, gelyk ook de *Thaym* of het Geld, 't geen moet dienen tot zyn onderhoud, desgelyks is 'er zeker getal van paarden en wagens in gereedheid voor zyne dienaars en reisbehoeften; hy wordt met hoogagting en onderscheiding behandeld, en zo wel bediend als op den weg mogelyk is. De verscheidene gedeelten des Lands, waar hy doortrekt, maaken die kosten goed, en zy worden in de Schatkamer, op het artykel hunner belastingen, afgeschreeven. De Landen, door welken de Christen Afgezanten reizen, winnen 'er doorgaans by: want indien een *Dollar* noodig is tot goedmaaking der kosten, doen zy 'er een ander by, ten geschenke aan den *Visier-Aga*, en zy ontvangen eene Quitantie voor vier, die by den *Grooten Heer* voor wezenlyk betaald doorgaat.

't Is der opmerkinge waardig met welk eene ongelooflyke voorzigtigheid, beleefdheid en zagtheid de *Visier-Aga* de *Turken* behandelt door hunne landstreeken trekkende; maar wanneer hy komt onder de *Bulgarische Christenen*, zal hy, indien de Afgezant 'er niet tusschen beiden treedt, niet ontzien om hun op de onderdrukkendste en wreedste wyze te behandelen.

Het streelend vooruitzigt, 't geen een Afgezant, den grond van den *Grooten Heer* betreedende, door die minzaame behandelingen krygt, geeft hem niet alleen hoope van volduuring, maar van eene aangenaame ontvangst en verblyf by den Throon van dien Vorst.

Wanneer hy aankomt, wordt hy door eene bezending van den *Visier* verwellekomt, gestreeld en gevleid door eene menigte van *Griekische*, *Armenische* en *Joodsche* onderdaanen, die op de laagste en slaafagtigste wyze, tot walgens toe, hem ontmoeten.

De eerste verrigting die hy, in zyne waardigheid, doet, is by den *Visier*. Zy gaan beiden zitten, de Afgezant op eene stoel, de *Visier* in een' hoek, op zyn Sopha. Zy bewyzen wederzyds elkander de gewoone beleefdheden, die nog dezelfde zyn als van den aanvang der *Turkschen* ryks. De *Visier* vermeldt den Afgezant, *dat, zo lang zyn Meester de wetten van vriendschap met hun onderhoudt, de Groote Heer daar aan zal beantwoorden.* De eerbewyzingen van den *Castan*, zuikergebak, koffy, sherbet, en reukwerken, worden hem toegebragt; maar, wanneer hy weggaat, klappen zy in hunne handen, hy treedt onder uitjouwing uit de kamer, en de twee bedienden, die hem vergezellen, elk aan eene zyde, tragten hem, als hy halver weg gekomen is, om te draaijen, om den *Visier* te groeten, die geheel niet van zyne zitplaats opstaat. Hy die vergeet welk een character hy bekleedt, kan hier door verrascht worden; maar hy die des gedenkt, blyft op zyn plaats en stoot zyne geleiders van zich af. By

gelegenheid dat een Afgezant zich hier door beledigd agtte is hier in eenige verandering gemaakt, en 't is te wenſchen dat dit gebruik niet langer plaats heeft.

Hoe zeer zulk eene onwaardige behandeling een' Man, op zyns Meesters eere gefteld, moge tegenſtaan, hy moet eene nog vernederender vertooning maaken, als hy gehoor verkrygt by den *Grooten Heer*.

De tyd geſchikt om den Afgezant over 't water (*) te voeren, is de morgenſtond, met het aanbreeken van den dag. By zyne aankomst wordt hy ontvangen door den *Chiaux Pashi* of *Hof-Marſchalk*, in een huis ten dien einde vervaardigd, de trappen van't zelve zyn niet beter dan een ladder, en de kamer ſchynt veel eer geſchikt om een *Hoogduitſchen Jood*, dan om een Man van waardigheid te ontvangen. Dikwyls, ja meesten tyd, is de *Chiaux Pashi*, by den aankomst van den Afgezant daar niet tegenwoordig, de verontſchuldiging, doorgaans bygebragt, beſtaat hier in, dat hy in de Moſchee in het gebed is. Na het verrigten van de eerſte pligtpleegingen, maakt men den Afgezant bekend, dat de *Chiaux Pashi* aan zyne hooger hand zal ryden. Dit ſtuk van plegtigheid wordt lang betwist; en door de *Turken* nooit opgegeeven, dan wanneer ze zich daar toe genoodzaakt vinden; zy laaten den Afgezant alleen de gelegenheid over, om 'er zich tegen te verklaaren, alle andere tegenkanting is vergeefsch. Hy ſtaat 'er nogthans op, dat een Edelman van zyn gevolg aan de hager hand zal ryden; met welk eenen ſchynbaaren wederzin zy deezen eisch ook toeſtaan, zal egter de Afgezant, hier op aandringende, denzelven verkrygen. Deeze byzonderheid heeft dikmaals twist en wanorde in den optocht verwekt, en zomtyds bykans de geheele gehoorgeeving doen agter blyven.

Na eenigen tyd wagtens, in dat elendig vertrek, aan den waterkant, komt het bevel van den *Vifier* om hem bekend te maaken, dat hy gereed is om naa het Paleis van de *Porte* te vertrekken. Dan neemt de optocht een aanvang en gaat in ſtaatſy na de verblyfplaats van den *Vifier*, waar de Afgezant, in regen, wind en ſneeuw, of welk weêr ook, te paard zittende, in de ſtraat moet wagten, om die ſtaatſy te zien: en in 't voorbygaan zyne Hoogheid met zyn geheelen Hofſtoet te begroeten. Wanneer ze naby de Poort van 't *Paleis* gekomen zyn, trekt de trein van den Afgezant langzaam voort, en hy vindt, by zyne intreede, den *Vifier* in de *Divanskamer*. In 't midden van deeze kamer is een oude vierkante Stoel, voor den Afgezant, gereed gezet, op deezen moet hy, kan dezelve hem draagen, ten minſten twee uuren zitten, om de beſlisſing van zaaken, die hy niet verſtaat, aan te hooren; dikwyls is het de betaaldag der *Janitzaaren*, en *Spahis*, deezen kiezen de *Turken* doorgaans uit, en dan ziet hy omtrent twee duizend vier honderd ſtukken gelds uittellen, dit duurt, ten kortſten, twee uuren, zo dat hy, eenen koudeu dag treffende, zonder eenig vuur te mogen hebben, groote koude

(*) *Dit huis is in de Onderſtad van* Pera, *van* Konſtantinopole *afgeſcheiden, door een Kreek van den* Bosphorus, *'t is de Haven voor de Scheepen; hier moet hy over wanneer hy in de Stad komt.*

de lydt, en altoos moet hem de ruggegraad bykans verſtyven, want hy heeft niets om tegen aan te leunen, of zich eenig gemak te geeven.

Wanneer deeze rol geſpeeld is, volgt 'er eene andere. De maaltyd wordt opgedischt, de Afgezant zit op zyn' Stoel, de Viſier op zyne verheevene Sopha, tuſchen hun beiden wordt een ronde Tafel gebragt, aan elken kant hangt een opgevouwen handdoek, om den mond en handen af te veegen, vyftig ſchootels volgen een half minuut na elkander, een tafeldienaar ſtaat naast den Afgezant met bloote armen, zyn werk beſtaat daar in, dat hy de ſpyze in ſtukken breekt, en de lekkerſte beetjes voor den Afgezant nederlegt, dit doet hy alles met zyne vingeren, onophoudelyk pryst hy de heerlyke ſpyze, terwyl de *Viſier* zynen Gast opwekt om te eeten, en mogelyk, met hem in een gemeenzaam geſprek treedt, ten laatſten wordt, om den maaltyd te beſluiten, overvloedig *Sherbet* voorgediend.

De *Groote Heer* gluurt al dien tyd door een verhoolen venſter, om dit geheel onthaal te zien, en gaat, zo ras het gedaan is, na zyne Gehoorzaal. De *Chiaux Pashi* komt met zyn *Talkisch* of geſchreeven Bevel, by den *Viſier*, om hem te berigten, dat de Monarch op den Throon is. Hy ontvangt het met de uiterſte eerbiedenis, raakt 'er eerst zyn voorhoofd mede aan, küscht het, en na het geleezen te hebben, bergt hy het in zyn boezem, en vertrekt. Na zyn vertrek wordt de Afgezant gezegd, dat hy het voorhof moet overgaan om Gehoor te verkrygen. De *Chiaux Pashi* gaat hem voor, met alle zyne onderbevelhebbers en bedienden, ryklyk gekleed.

Doch hy komt niet zo terſtond in de Gehoorzaal: men doet hem ſtilhouden op het voorplein, waar, onder een' boom, een oude bank is, op welke ſtal- en keuken-knegts dikwyls in den zonneſchyn gaan liggen, en zomtyds andere min welvoegiyke dingen doen. Op deeze verzoeken zy hem te gaan zitten, om hem niet te lang ſtaande te doen wagten, tot dat hy met de *Caftan* gekleed is. Zy zien 'er niet na of deeze bank droog of nat, ſchoon of vuil is, noch ook welk weêr het moge weezen. Zo ras de plegtigheid van het aankleeden gedaan is, neemen twee *Capigis Pashis* hem by de ſchouders, en brengen hem binnen. Hy vindt den *Grooten Heer* in een hoek zittende op een Sopha, veel hooger dan gewoonlyk, onder een verheemelte, met de beenen afhangende; aan zyne zyde ligt een ryklyk vercierd zwaard, en eenige tekens van Koningiyke waardigheid. Hy wenkt met zyne oogen den Afgezant, en hoort daar op de aanſpraak, die, ſchoon met de welſpreekenheid van CICERO uitgeſprooken, maar weinig aandagts zou verwekken; ook komt het 'er niet op aan, in welk eene taal dezelve wordt voorgeſteld: want ze is reeds te vooren aan den Viſier ter hand geſteld, en overgezet door den *Dragoman* of Tolk van de *Porte*, die, zo ras de Afgezant gedaan heeft, de aanſpraak, in de *Turkſche* taal voor de vuist, ten aanhooren van den *Grooten Heer*, herhaalt.

De *Monarch* spreekt eenige weinige woorden tot den *Visier*, die midden in de zaal treedt, en den Afgezant in de gewoon gebruiklyke taal antwoordt; de Tolk vertaalt dit; dus eindigt deeze Gehoorgeeving, en de Afgezant vertrekt.

Als dit gedaan is, denkt hy dien verdrietigen dag ten einde gebragt te hebben, en zonder verdere hinderpaalen te zullen ontmoeten, op zyn paard te stygen, en heen te ryden. Hy gaat 'er op, 't is waar, doch gereeden zynde tot aan het tweede vierkante plein van het Paleis, doet men hem stilhouden, en te paard zittende onder een boom wagten, tot dat de *Visier* op zyne na huis tocht hem voorby gegaan is; dan eerst staat het hem vry te vertrekken.

Eigen grootsheid, of zugt, om de eer der Christen volken op te houden, heeft de Christen Schryvers belet, deeze plegtigheid in het waare licht voor te draagen: ja, eenige Afgezanten hebben het slegtste van die onvoeglyke handelwyze zoeken te verzagten, en te vergoelyken. Zy zyn zo verre gegaan, dat ze voorgaven, dat de geschenken, welke zy met zich brengen, en welke zy, by ieder Gehoorverleening moeten overleveren, hun als de Schenkers tot eere strekken, en niet aan de *Turken* als Ontvangers. Dan wie kennis heeft aan de Oostersche handelwyze, en weet welk een hoogmoed, praalzugt en trotschheid het *Turksche Hof* beheerscht, weet ook dat zy die Geschenken als weezenlyke schattingen aanzien.

Daar is een hunner nabuurige Hoven, die dit in 't waare licht beschouwt, en in zyne verbonden bedongen heeft, dat de geschenken wederzyds zullen weezen, en uitgewisseld, en op geene onbehoorlyke wyze gevorderd worden. Wy mogen billyk verwonderd staan, dat andere Hoven dit voorbeeld niet gevolgd hebben; dan nog meer is het te bevreemden, dat dat eigenste Hof de natuur der plegtigheid, en de onvoeglyke behandeling zyner Afgezanten niet in ernstige overweeging genoomen heeft. Vreemd is het dat het Keizerlyk Hof dit verwaarloost hebbe, in het verdrag van *Paesarowitz*, naardemaal het toen tot een uitdruklyk artykel gemaakt heeft, *dat zyne Afgezanten by de Gehoorgeevingen zouden verschynen, in zodanig eene kleeding als 't hun behaagde:* want voor dien tyd waren zy gehouden in *Turksch* gewaad voor den dag te komen. Zy moeten zeker niet onderrigt geweest zyn van alle de grievende en vernederende byzonderheden, die ik verhaald heb: of zy moeten verkoozen hebben, met veragting voorby te zien, 't geen hun alleen als eene ydele Staatzy-vertooning van het *Turksche Hof* voorkwam.

Ik moet egter bekennen, dat, uitgezonderd de kwellingen, die de Gehoorgeevingen vergezellen, over 't algemeen, de Afgezanten, wanneer zy niet belast zyn met onaangenaame bezigheden, gelyk 'er die zich kunnen opdoen, in *Turkyen* in groot aanzien, gemaklyk en genoeglyk kunnen leeven.

BERIGT WEGENS DEN ALCORAN VAN MAHOMET.

Door den Heer MALLET.

(Overgenomen uit de ENCYCLOPEDIE.)

DE ALCORAN is, gelyk men weet, het boek, waar in de Mahometaansche Wet en Godsdienst is vervat, of met andere woorden, is het boek, waarin de voorgewende Goddelyke Openbaringen en Leerstellingen van den valschen Prophet MAHOMET begrepen worden.

Het woord ALCORAN is een Arabisch woord, en beteekent letterlyk, een boek of verzameling, en de eerste dier twee overzettingen is de beste, mardien het oogmerk van Mahomet met dezen tytel naar alle waarschynlykheid geweest is om zyn *Alcoran*, het BOEK by uitneemendheid te doen noemen, in navolging van de Joden en Christenen, die het Oude en Nieuwe Testament den *Bybel*, dat is ook het BOEK, of de SCHRIFT, of de *Schriftuur*, alles by uitneemendheid noemen.

Het gemeene gevoelen onder de Christenen, wegens de herkomste van den Alcoran, is, dat Mahomet denzelven saamenstelde met behulp van SERGIUS, een Jacobitischen ketter, van SERGIUS, een Nestoriaanschen Munnik, en van eenige Joden. De Heer HERBELOT, in zyne Oostersche Bibliotheek, gist, dat, nadat de ketteryen van *Nestorius* en *Eutyches* door algemeene Kerkvergaderingen veroordeeld waren, verscheide Bischoppen, Priesters, Geestelyken en anderen, zig naar de Woestynen van Arabien en Egypte begeeven hebbende, aan dezen bedrieger de verdraaide plaatsen der H. Schriftuur verschaft hebben, daar hy zig in zyne saamenstelling van bediend heeft, dat zy hem ook kwalyk begrepen leerstellingen en verkeerdelyk voorgestelde gevoelens aan de hand gaven, die, door zyne verbeelding gaande, nog meer verandering leeden, welk alles men gemaklyk kan opmaaken uit verdraaide begrippen en aanhaalingen der H. S. in vry groote menigte in den Alcoran verspreid. De Joden, welker zeer veelen in Arabien waren, brogten hier niet minder aan toe; ook beroemen zy zig, dat zwaalf van hunne voormaalige Leeraars daar de opstellers van geweest zyn. Schoon men geene volkoomen zekerheid hebbe wegens het eerste deser gevoelens, koomt het egter veel aanneemelyker dan het tweede voor, want gelyk het, met den Alcoran in 't licht te geeven, te doen was om een geheel Volk te bedriegen, zo waren zodanerlyk het geheim en een diep stilzwygen, hoe dom de Arabieren ook wezen mogten, volstrekt noodzaakelyk om aan het bedrog geloofbaarheid te geeven, en was het derhalven te vreezen, dat onder zulk een groot getal van Menschen eenige verlichte en schrandere geesten mog-

mogten zyn, die een werk, daar zo veele handen aan te pas gekoomen waren, niet voor eene Goddelyke inblaazing aanzagen of eenige eerlyke en opregte Mannen, die hun geweten niet genoeg verkragten konden, om dit bedrog te helpen bevorderen.

Maar de Muſulmannen ſtellen als een Geloofsartykel vast, dat hun Propheet, wien zy zeggen een eenvoudig Mensch zonder geleerdheid te zyn geweest, niets van zyn eigen gedagten in dit boek geſteld heeft, maar dat hy, door den dienst van den Engel Gabriël, alles van Goden ontvangen, en het alle getrouwelyk opgeſchreeven heeft op een Parkement, gemaakt van de huid eens Rams, welken Abraham, in plaats van zyn Zoon Iſaac, opofferde, en dat hem alles, wat de Alcoran bevat, allengskens, en vers voor vers, op verſcheide tyden, en op verſchillende plaatſen, geduurende den loop van drieentwintig jaaren, wierdt medegedeeld. Het is onder de begunſtiging van deze afbreekingen en tuſſchentyden, dat zy de verwarring meenen goed te maaken, welke in het geheele werk heerscht; eene verwarring, welke het zo onmoogelyk is op te helderen, dat hunne bekwaamſte Leeraars der wet daar vergeefsch aan gewerkt hebben; want Mahomet, of zo men wil zyn Copiïst, deze voorgewende openbaaringen door malkanderen gehaspeld hebbende, is het niet meer moogelyk geweest den draad weder te vinden, en de order aan te wyzen, in dewelke zy van den Hemel gezonden zyn.

Die drie en twintig jaaren welke de Engel beſteed heeft, om den Alcoran aan Mahomet te brengen, zyn, gelyk men ziet, een wonderbaare toevlugt voor zyne Navolgers, om zig uit eene menigte zwarigheden te redden. Hierdoor ontwyken zy de tegenwerpingen uit een eindeloos getal tastbaare wederſpreekingen, welke men in hunne wet aantreft, zy werpenze met eene blinde Godsdienſtigheid op het Opperwezen zelf, en zeggen dat God, geduurende dien langen tyd, verſcheidene leerſtellingen en voorſchriften, welken hy aan zyn Propheet gegeeven hadt, veranderde en verbeterde.

Men kan al de Leerſtellingen en zelfs den geheelen Godsdienst van Mahomet, tot Hiſtoriſche en *Dogmatiſche* of betwiste punten brengen. De eerſte zyn met eenige voetſtappen van waarheid en met eene oneindige menigte fabelen en ongerymdheden vermengd. By voorbeeld, men leest daarin, dat na de kastyding van de eerſte nakoomelingſchap der kinderen van *Adam*, welken men den oudſten der Propheeten noemt, NOACH herſteld hadt, het welk door de vorigen bedorven was; dat *Abraham* aan dezen tweeden Propheet was opgevolgd, *Joſeph* aan dien derden; dat *Moſes* door een wonderwerk was voortgebragt en bewaard, en dat eindelyk de H. *Joannes* het H. Euangelium was koomen prediken; dat JESUS CHRISTUS, in den boezem der H. Maagd, zonder bezoedeling ontvangen, ontheven van de Verzoekingen des Duivels, geſchapen uit den adem Gods, en door deszelfs H. Geest bezield, hem was koomen aanſtellen, en dat Mahometh hem bevestigd hadt, door aan den Zaligmaaker, die in dit boek het Woord, de Deugd, de Ziel, en de kragt van God heet,

zyne

zyne verdiende loffpraaken, te geeven. Hy ontkende egter zyne eeuwige Generatie en zyne Godheid, en mengt de buitenſpoorigſte fabels onder de Heiligſte Leerſtukken van onzen Godsdienst, gelyk niets gemeener is in dit boek, dan naast aan eene verſtandige aanmerking, of een waaragtig verhaal de zotſte fabelen en verbeeldingen te vinden.

Wat het Leerſtuk van de toekoomende belooningen en ſtraffen betreft, nademaal dit een ſterke beweegrede is om de menſchen aan te ſpooren of te rug te houden, en Mahometh met een Volk te doen hadt, welk zeer overgegeeven was aan de vermaaken der zinnen, heeft hy geoordeeld het toekoomend geluk te moeten bepaalen tot een zinnelyk geluk, tot vleeſchelyke geneugten welken hy in het oneindige heeft uitgeſtrekt, en die dus regt geſchikt waren, om de begeerten der Arabieren te prikkelen. De ſtraffen heeft hy insgelyks voornaamelyk in de berooving dier vermaaken geſteld, welke berooving hy egter verzeld deedt gaan van wezenlyke en zelfs verſchrikkelyke tugtigingen; verſchrikkelyk minder wegens derzelver duurzaamheid dan zwaarte en ſtrengheid.

In gevolge van dit ontwerp leert hy in den Alcoran dat 'er zeven Paradyzen zyn, en het boek van *Azar* voegt 'er by, dat Mahometh die allen heeft bezigtigd, gezeten op den *Alborak*, een dier van een middelbaare grootte tuſchen een Ezel en een Muil-Ezel; dat het Eerſte van fyn Zilver is, het Tweede van Goud, het Derde van Edele geſteentens, en dat men daar een Engel in vindt, van wiens eene hand tot de andere zeventig duizend dagreizens afſtand is, met een boek, 't welk hy altoos leest. Het vierde Paradys is van Esmeranden, het vyfde van Kriſtal, het zesde van Vuurkleur, het zevende eindelyk is een alleraangenaamſte tuin beſproeid met fonteinen en rivieren van melk, honing en wyn, met verſcheidene altoos groene boomen, welker appels veranderen in jonge Dogters zo ſchoon en zoet, dat, als eene derzelver in de Zee ſpuwde, derzelver water al zyne zoutigheid verliezen zoude. Hy voegt 'er by dat dit Paradys bewaard wordt door Engelen, waar van zommigen een hoofd hebben als een Koey, met zulke lange hoornen, dat 'er veertig duizend knoopen in zyn, en van de eene knoop tot den anderen telkens veertig dagreizens afſtands is. De andere Engelen hebben zeventig duizend monden, yder mond voorzien van zeventig duizend tongen, en yder tong roemt God zeventig duizendmaal daags, in zeventig duizend verſchillende taalen. Voor den Throon van God zyn veertien Waschkaarſen aangeſtooken, die vyftig dagreizens van het een tot het ander einde lang zyn; alle de vertrekken van deze ingebeelde hemelen zyn vercierd met het geen men zig het ſchitterends verbeelden kan; de Geloovigen zullen daar met de zeldzaamſte en lekkerſte geregten gediend worden, en zullen met de *Houris*, of de jonge Dogters van het Paradys trouwen, dewelke, niettegenſtaande de geloovige Muſulmannen haar geduurig als haare Vrouwen behandelen, egter altoos maagden zullen blyven,

waar

waar uit men zien kan, dat Mahomet alle de Gelukzaligheid zyner uitverkoornen in de zinnelyke Wellusten doet beſtaan.

De Hel beſtaat in ſtraffen, die t'eenigen dage zullen eindigen door de goedheid van Mahomet, die de veroordeelden in eene fontein zal afwasſchen en hen toelaaten tot een feest, 't welk uit de overblyfzelen van die ſpyzen en dranken zal beſtaan, waarop hy de Gelukzaligen onthaald zal hebben.

Hy ſtaat ook een oordeel na den dood toe, en een ſoort van Vagevuur, dat is te zeggen van ſtraffen die in het Graf, en in het harte der Aarde, aan de lighaamen der zulken zullen aangedaan worden, die zyne wet niet volkomen vervuld hebben.

De twee voornaame punten van den Alcoran zouden genoeg zyn, om de valsheid van dat boek aan te toonen. Het eerſte is zyne volſtrekte Predeſtinatie, waar door zyn aanhangers gelooven moeten, dat alles wat gebeurt, derwyze bepaald zy, in de eeuwige denkbeelden van het Opperwezen, dat niets in ſtaat zy de uitwerkzelen daar van te beletten; en men weet, hoe verbaazend ſterk de Mahometaanen met dit Leerſtuk zyn ingenoomen. Het tweede ſtuk is, dat de Mahometaanſche Godsdienst zonder Wonderwerken moet ingevoerd, vastgeſteld en aangenoomen werden; dat daar zelfs geen verſchil-redenen over gevoerd, geene tegenſpreekingen tegen gedaan mogen worden; zodat alle die geenen, welke zig daar niet aanſtonds aan onderwerpen, zonder genade ter dood gebragt moeten worden, en dat de Muſulmannen, die deze weerbarſtigen of ongeloovigen dooden, daar door het Paradys verdienen. Ook bevestigt de Historie, dat deze Godsdienst minder is voortgeplant door overreeding of liever door verleiding, dan door geweld en met kragt van wapenen.

Men moet hier aanmerken, dat de Alcoran, zo lang als Mahometh leefde, niet dan op losſe blaadjes, die door de handen zworven, bewaard wierdt, en dat ABUBEKER, zyn opvolger, de eerſte was, die deze losſe blaadjes in een boek by malkander verzamelde, waar van hy de bewaaring toe betrouwde aan *Hapsha*, of *Ajicha*, Weduwe van Mahomet, zynde dit het oorſpronkelyke en egte afſchrift, waartoe men altoos zyn toevlugt kan neemen, in geval 'er eenig verſchil over deze of geene plaats of leezing mogt opryzen; gelyk 'er nu aanſtonds eene oneindige menigte Copyen van den Alcoran door Aſie verſpreid werden, zo deedt OTHMAN, de opvolger van *Abubeker*, verſcheidene met alle moogelyke nauwkeurigheid naar het oorſpronkelyke Handſchrift, onder Hapsha berustende, afſchryven, en verboodt alle de anderen. Zommige Schryvers beweeren, dat MOHAVIA, Calif van Babylonien, de verſcheide Copyen van den Alcoran hebbende doen verzamelen, aan zes van de bekwaamſte Leeraaren de zorg vertrouwde, om alles wat wezenlyk van den Inſteller van hunnen Godsdienst zelven was, te verzamelen, en al het overige in de Rivier deedt werpen. Maar niettegenſtaande de oplettendheid dier Doctoren om een en het zelfde fondement van Leer en Godsdienst

dienst vast te stellen, wierden zy egter de hoofden van vier verschillende Secten.

De eerste en de bygeloovigste is die van Doctor *Meliz*, door de *Mooren* en *Arabieren* gevolgd. De tweede, welke men de *Imeniaansche* noemt, en die overeenkomstig is met de Traditie van *Ali*, wordt door de *Persianen* gevolgd. De *Turken* hebben die van *Omar*, die de vryste is, omhelsd, en die van *Odam*, welke men als de eenvoudigste beschouwt, is door de *Tartaaren* aangenoomen; schoon alle deze Secten hierin overeenstemmen, dat zy Mahomet als den grootsten der Propheeten aanmerken.

De voornaamste verschillen die ingesloopen zyn in de Copyen na die van *Abubeker* gemaakt, bestaan in puncten die ten tyde van Mahomet niet in gebruik waren, en die 'er door de uitleggers bygevoegd zyn om de waare leezing te bepaalen en vast te stellen, op het voorbeeld van de *Masoreten*, die insgelyks zodanige puncten by den Hebreeuwschen text der H. Schriftuur gevoegd hebben.

De geheele Alcoran is afgedeeld in *Suras* of Kapittels, en de *Suras* zyn weder afgedeeld in kleine versjes, kwalyk saamgelapt, zonder order of saamenhang, die meer naar Prose dan naar Poësie gelyken.

De afdeeling van den Alcoran in Suras is nieuw: het getal is op zestig bepaald; de meeste van deze Suras of Kapittels hebben belagchelyke tytels; gelyk by voorbeeld, *van de koey*, *van de mieren*, *van de vliegen* enz. belaggelyke Titels zeker in een boek dat ten grondslage van een Godsdienst moet dienen, en de Leerstellingen en voorschriften bevatten, waar door men Gode aangenaam kan worden; maar nog belaggelyker, omdat de meesten dier titels niets gemeens hebben met het geen in die Kapittels wordt verhandeld.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *November* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 5	29. 5	29. 4	48	51	48	N W	N W	W	Buyig.
2	— 6	— 8	— 7	44	52	48	—	N	—	— Miſt
3	— 5½	— 5	— 4	50	53	50	W	Z W	Z	— Donder
4	— 3	— 3	— 3	50	52	49	Z	—	Z W	—
5	— 4½	— 7	30. 1	51	51	43	W	N	N	—
6	30. 3½	30. 4	— 4	40	49	40	N	W	W	Helder.
7	— 2½	— 0	29.10½	40	45	45	Z W	Z	Z	Betr. held.
8	29. 9	29. 8½	— 9	44	52	50	—	W t N	W t N	Held.regen.
9	— 10½	— 11	— 11	44	51	43	N W	N W	N W	—
10	— 9	— 8	— 8	42	48	45	Z W	Z W	Z	— Regen
11	— 7½	— 7	— 6½	45	51	46	Z	Z	Z	Mis. hel.
12	— 6	— 6½	— 9	44	48	46	—	—	N	Hel. reg.
13	— 11½	30. 0½	30. 1½	43	47	39	N O	N O	N O	Betr. held.
14	30. 0½	29. 11	29. 10	33	48	47	Z O	Z O	Z	Held. betr.
15	29. 9½	30. 0	30. 1½	51	52	44	Z W	W	W	Reg. held.
16	30. 1½	—	29. 10	42	51	43	—	Z W	Z W	Helder.
17	29. 8½	29 8½	— 8½	44	49	46	—	—	—	Reg. Miſt.
18	— 9	— 11	30. 1	47	51	45	N	N	N	Miſt. Held.
19	30. 2	30. 2	— 2	40	47	44	Z t O	W	Z	—
20	— 0	— 0	29. 11½	45	49	41	Z W	—	W	Reg. Held.
21	29. 8	29. 4	28. 8½	38	44	44	Z t W	Z	Z	— Stormig
22	28. 6	28. 4½	— 4½	40	40	40	Z W	—	—	Buyig.
23	— 4	— 6	— 8	43	45	42	Z t W	Z W	W t Z	— —
24	— 8	— 9½	— 11½	41	44	44	Z	W	W	—
25	29. 2	29. 3½	29. 6	44	47	45	W	—	N W	— Hagel.
26	— 6½	— 8	— 10½	42	46	42	—	N O	N O	—
27	30. 0	30. 0	— 11	40	44	43	Z W	Z W	Z	—
28	29. 10½	29. 11	— 10½	48	52	52	Z	Z	—	—
29	— 9½	— 7½	— 6	52	54	52	—	—	—	—
30	— 4	— 4	— 3	53	54	50	—	W	Z	—

Hoogſte Barometer d. 30. 4
Laagſte Barometer d. 28. 4 } middelb. d. 29. 4.
Hoogſte Thermometer gr. 54
Laagſte Thermometer gr. 33 } middelb. gr. 43½.

VERHANDELING OVER DE NATUUR VAN DEN MENSCH EN DE ONSTERFLYKHEID DER ZIELE.

Door den Heere DE BUFFON.

„ HEbben wy, in een en ander Stukje onzes *Mengelwerks*, de aanmerkingen van den Heer DE „ BUFFON, over eenige, den Mensch allernaastkomende „ Dieren, ingevlogten, zo zal 't voegen ook de bedenkingen van dien Wysgeer, over den Mensch zelve, „ en zyne uitmuntenheid boven andere Dieren, aldaar „ plaats te geeven. In deezer voegen spreekt 'er dat „ Vernuft van."

Hoe veel belangs wy ook mogen hebben om ons zelven te kennen, schynt het nogthans, dat wy meer kennis aan andere Weezens hebben dan aan ons zelven. Door de Natuur begiftigd met zintuigen, geheel geschikt tot ons zelfsbehoud, gebruiken wy dezelve bykans tot geene andere einden, dan om indrukzels van buiten te ontvangen, en als 't ware buiten ons zelven te bestaan. Overmaatig bezig in het vermenigvuldigen van de werkingen onzer zintuigen, en dus in het uitbreiden van ons bestaan na buiten, dat ik zo spreeke, maaken wy zelden gebruik van dat inwendige gevoel, 't welk ons in staat stelt, om onzen waaren en wezenlyken staat te ontdekken. 't Is egter dat Gevoel, 't geen wy moeten raadpleegen, indien wy ons zelven wenschen te kennen, 't is dat Gevoel alleen, volgens 't welke wy kunnen oordeelen. — Maar hoe zullen wy aan 't zelve alle uitgestrektheid, alle gevoeligheid geeven? Hoe zullen wy onze Ziel, waar in 't zelve huisvest, ontheffen van alle de bedriegeryen, die in ons omgaan? Wy zyn de hebbelykheid om het te gebruiken kwyt geraakt, het blyft werkloos te midden van het oproer onzer dierlyke genietingen, het vuur onzer ontstookene driften droogt het op; het hart, de zintuigen druischen 'er tegen aan.

't Is, niettegenſtaande dit alles, altoos het zelfde, onveranderlyk in zelfſtandigheid, en beſtendig van aart; het beneveld licht heeft zynen glans verlooren, zonder iets van de weezenlyke kragt te verliezen; beſtraalt het ons flauwer, het geleidt ons niet min zeker. — Laaten wy dan, om op den rechten weg voorgelicht te worden, die ſtraalen, welke ons nog beſchynen, verzamelen, de duisterheid, die ons omringt, zal verminderen, en, indien de weg, welken wy bewandelen, van 't een tot het ander einde, niet gelykerhand verlicht is; wy zullen ten minſten een' lantaarn hebben, met welks behulp wy, zonder vallen, kunnen voortwandelen.

De eerſte en moeilyke ſtap, die ons te doen ſtaat, om ons zelven te kennen, is duidelyk en onderſcheiden, te weeten de natuur der twee Zelfſtandigheden, uit welke wy zyn zamengeſteld. — Enkel te zeggen dat de een onuitgebreid, onſtoflyk en onſterflyk is, en dat de andere de tegenovergeſtelde eigenſchappen, uitgebreidheid, ſtoflykheid en ſterflykheid, eigen zyn, is niet meer dan van de eene te ontkennen, wat wy van de andere bevestigen. Welk eene kundigheid kunnen wy, langs deezen weg van ontkenning, verkrygen? Deeze beroovende uitdrukkingen zyn niet in ſtaat om in de ziel eenig ſtellig denkbeeld te verwekken. Maar te zeggen, dat wy verzekerd zyn van 't beſtaan der eerſte, maar weinig van de laatſte, dat de zelfſtandigheid van de eene, enkelvoudig, onverdeelbaar is, dat ze zich maar langs een eenigen weg openbaart, door 't Denken, naamlyk; dat de andere minder een zelfſtandigheid is, dan een onderwerp vatbaar voor 't ontvangen van verſcheide gedaanten, betreklyk tot onze zinnen, alle zo onzeker en veranderlyk als de natuur dier zintuigen zelve; dit te zeggen, is aan de eene en andere onderſcheidene hoedanigheden toeſchryven, en 'er ſtellige eigenſchappen aan toe te kennen, die ons op den weg brengen, om den eerſten ſtap te doen tot de kennisſe van beiden, om eenige vergelyking te beginnen.

Eene oppervlakkige bedenking, wegens den oorſprong onzer kennisſe, doet ons terſtond begrypen, dat wy 'er geene kunnen verkrygen, dan door vergelyking. Iets, 't geen volſtrekt nergens by kan vergeleeken worden, is ten vollen onbevattelyk. Gods weezen kunnen wy niet bevatten, uit oorzaake, dat wy hem by niets kunnen vergelyken; maar alles wat onder vergelyking valt, alles wat

wy

wy van verſchillende kanten kunnen beſchouwen, alles wat wy als tot iets anders betreklyk kunnen aanmerken, is het voorwerp onzer kennisſe; en hoe meer het onder vergelyking valt, van hoe meer zyden, en uit hoe verſchillender oogpunten, wy eene zaak ons voor oogen kunnen ſtellen, hoe meer middels wy aan de hand hebben, om dezelve te kennen, en hoe gemaklyker wy de denkbeelden, op welken wy ons oordeel doen ſteunen, zullen kunnen vereenigen.

Het beſtaan onzer Ziele is voor ons beweezen, of liever wy maaken met dat bewys een en dezelfde zaak uit. Beſtaan en te Denken is voor ons het zelfde. Deeze waarheid is inwendig, en meer dan enkel beſchouwlyk, ze is onafhanglyk van onze zintuigen, van onze verbeelding, van ons geheugen, en alle onze andere betreklyke bekwaamheden. — Het beſtaan van ons Lichaam en andere voorwerpen, die ons omringen, is twyfelagtig voor hem, die onbevooroordeeld redenkavelt: want die uitgeſtrektheid, in langte, breedte en dikte, welke wy ons Lichaam heeten, en zo nauw aan ons verbonden ſchynt, waar op ſteunt het anders dan op 't berigt van onze zintuigen? En wat zyn de ſtoflyke werktuigen onzer zinnen anders dan overeenkomſten met de dingen die dezelve aandoen? Maar heeft onze Ziel ons inwendig Gevoel, iets dergelyks, iets dat gemeenſchap heeft met de natuur van deeze uitwendige werktuigen? Gelykt het Gevoel, in onze Ziel door 't Licht of 't Geluid verwekt, naar die fyne ſtoffe welke het Licht ſchynt te veroorzaaken, of die drillende beweeging, welke het Geluid in de lugt te wege brengt? 't Zyn onze oogen en ooren, die tot dezelve noodwendige betrekkingen hebben; nademaal deeze werktuigen in de daad met de ſtoffe van dezelfde natuur zyn: maar de gewaarwording, die wy beſpeuren, heeft 'er niets gemeens mede noch eenige gelykenis. Dit alleen zou genoeg weezen om ons te overtuigen, dat onze Ziel van eene andere natuur is dan de ſtof.

Wy mogen derhalven volkomen zeker ſtellen, dat de inwendige aandoening geheel verſchillend is van 't geen dezelve veroorzaakt, en wy zien desgelyks, dat de dingen, die buiten ons beſtaan, in zich zelve geheel en al verſchillen van 't geen wy oordeelen dat ze zyn: vermids de gewaarwording niets gemeens heeft met het geen dezelve veroorzaakt. Zullen wy dan niet beſluiten, dat het geen onze gewaarwordingen te wege brengt, noodwendig, en van na-

natuure, geheel anders is, dan wy het gelooven te zyn? — Die uitgebreidheid, welke wy met onze oogen zien, die ondoordringbaarheid waar van het gevoel ons een denkbeeld geeft, alle die hoedanigheden, welke de ſtof uitmaaken, kunnen wel niet beſtaan; dewyl ons inwendig Gevoel, en 't geen ons voorkomt door uitgebreidheid, ondoordringbaarheid enz., in geen opzigt uitgebreid of ondoordringbaar is, of iets gemeens heeft met deeze hoedanigheden.

Indien wy bedenken, dat onze Ziel, geduurende den ſlaap en by de afweezigheid van voorwerpen, gewaarwordingen heeft; dat deeze gewaarwordingen dikwyls zeer verſchillende zyn van die, welke zy gevoelde in de tegenwoordigheid van die zelfde voorwerpen, als zy gebruik van de zinnen maakte, mogen wy dan niet vermoeden dat deeze tegenwoordigheid van voorwerpen niet noodig is tot het beſtaan dier aandoeningen, en dat gevolglyk wy en onze Ziel alleen beſtaan kunnen, en onafhanglyk van deeze voorwerpen? Want in den ſlaap, en na onzen dood, beſtaat ons Lichaam, en heeft desgelyks alles wat tot deszelfs beſtaan behoort, 't is het zelfde als voorheen, en nogthans bezeft de Ziel niet langer het beſtaan des Lichaams: dit heeft, ten onzen opzigte, als dan opgehouden Nu vraag ik, of iets dat zyn kan, en naderhand niet meer zyn: of iets dat ons op eene geheel andere wyze aandoet, dan het is of geweest is, iets kan zyn van eene genoegzaame weezenlykheid om ons van allen twyfel aan deszelfs beſtaan te ontheffen.

Wy kunnen egter gelooven, dat 'er iets buiten ons is; doch wy zyn des niet verzekerd, terwyl wy verzekerd zyn van het weezenlyk beſtaan, van alles wat in ons is. Wat onze Ziel betreft is derhalven zeker, en dat ons Lichaam raakt ſchynt twyfelagtig, zo ras wy denken dat de ſtof alleen eene wyzing van de Ziel kan zyn, of een van de wyzen op welke zy beſchouwt. Onze Ziel ziet heel anders wanneer wy waaken, dan geduurende den ſlaap: ze zal op eene geheel andere wyze zien na onzen dood, en 't geen nu haare gewaarwordingen veroorzaakt, de ſtof in 't algemeen kan als dan voor haar wel niet meer beſtaan, dan ons eigen Lichaam, 't geen op dien tyd niet meer voor ons is.

Maar laaten wy het beſtaan der ſtoffe toeſtaan, en, ſchoon het niet beweezen kan worden, ons ſchikken naar de algemeen aangenoomene denkbeelden, en zeggen dat ze be-

beſtaat, en zo beſtaat gelyk wy zien: wy zullen dan onze Ziel met dit ſtoflyk voorwerp vergelykende, de verſchillendheden zo groot en de tegenoverſtellingen zo duidelyk uitgemerkt vinden, dat wy geen oogenblik kunnen twyfelen over de waarheid, dat ze geheel daar van verſchillend en van eene veel verhevener natuur is.

Onze Ziel is van eenerlei gedaante, zeer enkelvoudig, zeer algemeen, zeer beſtendig. Deeze gedaante is Denken, 't is voor ons onmogelyk onze Ziel ons anders voor te ſtellen dan door Denken, deeze gedaante heeft in zich niets deelbaars, niets uitgebreids, niets ondoordringbaars, niets ſtoflyks. Ons Lichaam daarentegen, en alle andere lichaamen hebben onderſcheidene gedaanten, elk van deeze gedaanten is zamengeſteld, deelbaar, veranderlyk, verwoestbaar, en zyn alle betreklyk tot de verſchillende zintuigen, waar door wy ze bevatten. Ons Lichaam en alle ſtof heeft over zulks niets beſtendigs, niets weezenlyks, niets algemeens, waar aan wy ons kunnen houden, om ons te verzekeren dat wy het kennen. Een blind man heeft geen denkbeeld van het ſtoflyk voorwerp, dat ons de beeldtenisſen der lichaamen afbeeldt; een melaatſche, wiens huid ongevoelig is, zal geen denkbeeld hebben van 't geen het gevoel in ons verwekt; een doove kan geen klanken onderkennen: laaten deeze drie middelen van gewaarwording iemand, daar mede bedeeld, de eene na de andere ontnoomen worden, de Ziel zal niet te min beſtaan, de inwendige werking zal blyven; het Denken zal zich altoos openbaaren. Neem in tegendeel, alle deeze hoedanigheden van de ſtof weg, neem weg de kleuren, de uitgebreidheid, de vastheid, en alle de andere eigenſchappen, tot onze zintuigen betreklyk, en gy zult ze vernietigen. Onze Ziel is derhalven onverganglyk; de Stof kan en moet vergaan.

't Zelfde mag gezegd worden van de andere bekwaamheden onzer Ziele met die des Lichaams, en de weezenlykſte eigenſchappen van alle ſtoffe, vergeleeken. De Ziel wil en beveelt, het Lichaam gehoorzaamt zo veel het kan, de Ziel vereenigt zich onmiddelyk met zodanige voorwerpen als haar behaagen; afſtand, gedaante, grootheid, niets kan deeze vereeniging verhinderen, als de Ziel wil, 't is gedaan, 't is in een oogenblik gedaan. Het Lichaam kan zich met geen ding vereenigen, 't wordt geſchokt door elk ding 't geen 't zelve te nakomt, 't heeft tyd noodig om tot een ander Lichaam te komen,

alles wederſtaat het, alles ſtaat tot een beletzel, de minſte tegenſtand verhindert of belet de beweeginge. — Is de Wil derhalven niets anders dan eene lichaamlyke beweeging, en Beſchouwing eene enkele voeling? Hoe kan die voeling te werk geſteld worden op verafgelegene voorwerpen en afgetrokkene onderwerpen? Hoe kan deeze beweeging in een ondeelbaar tydſtip volbragt worden? Begrypen wy eenige beweeging, zonder ruimte, zonder tyd? De Wil derhalven, indien ze eene beweeging is, is geene ſtoflyke beweeging, en indien de vereeniging van de *Ziel* met de voorwerpen eene aanraaking, eene voeling zy, wordt dan die aanraaking niet op eenigen afſtand volbragt? Is die voeling dan geene doordringing? — Hoedanigheden volſtrekt tegen die van de Stoffe overgeſteld, en die gevolglyk tot geen ſtoflyk weezen kunnen behooren.

Waarom wil de Godloosheid dan onze Natuur verlaagen, waarom ſpant zy haare pooginngen in om ons diest te maaken, dat wy ons zelven niet hooger dan de Dieren moeten aanmerken? Terwyl de Mensch, in de daad, van natuure zo geheel verſchillend en zo verre verheven is boven de Beesten, dat hy, die ze op eenen rang wil zetten, zelve van zo bekrompe bekwaamheden zyn moet als de Dieren des velds.

't Is waar de Mensch gelykt de Dieren wat zyn ſtoflyk deel betreft, en hem plaatſende in de optelling van alle de weezens der Natuure, zyn wy genoodzaakt hem in de ry der Dieren te zetten. Doch de Natuur kent geen Rangen, geen Geſlachten; zy kent alleen op zich zelven ſtaande weezens; de Rangen en Geſlachten zyn 't werk van 's Menſchen vinding, zy zyn niets meer dan denkbeelden van overeenkomst, en wanneer wy den Mensch in een deezer Rangen ſchikken, veranderen wy zyn weezen niets in 't minſte, of trekken iets af van de edelheid zyner Natuure; wy maaken geene verandering ter wereld, met één woord, wy neemen niets weg van de verhevenheid, die de menſchelyke natuur heeft, boven die der Beesten; wy plaatſen den Mensch ſlegts by de zodanigen met welken hy de meeste overeenkomst, de meeste gelykenis heeft, geevende hem, zelfs wat het ſtoflyk gedeelte van zyn weezen betreft, den eerſten rang.

Den Mensch met de Dieren vergelykende, zullen wy in beiden een lichaam, een gewerktuigde ſtof, zintuigen, vleesch, bloed, beweeging, en ontelbaar dergelyke dingen vinden; maar alle deeze gelykvormigheden zyn uitwendig

en

en niet genoegzaam om ons te doen vaststellen, dat de Natuur van den Mensch en van de Dieren dezelfde is. Om over beider Natuur te oordeelen zouden wy de inwendige hoedanigheden der Dieren zo wel moeten kennen als onze eigene; en dewyl het onmogelyk is, dat wy 'er ooit agter zullen komen, wat 'er in 't binnenste der Dieren omgaat, of weeten in welk eene betrekking hunne aandoeningen tot de onze staan; kunnen wy alleen oordeelen uit de uitwerkzelen, en alleen de uitkomsten van de natuurlyke werkingen, zo van den een als van den ander, vergelyken.

Laaten wy, derhalven, het oog derwaards heen wenden, beginnende met het erkennen van alle de byzondere overeenkomsten, en alleen de algemeene verscheidenheden onderzoeken. —— Men zal toestemmen, dat de domste Mensch bekwaamheids genoeg bezit, om het schranderst Dier te beheerschen: hy beveelt het en doet het dienen tot bereiking zyner oogmerken, en dit minder door geweld en behendigheid dan door de verhevenheid van Natuur, en om dat zyne ontwerpen op de Rede gegrond zyn, en hy een orde van denkbeelden en daaden volgt, waar door hy het Dier verpligt hem te gehoorzaamen: want wy bespeuren niet dat de sterker en behendiger Dieren de zwakkere en min behendige bevelen of ten hunne dienste onderwerpen. De sterken eeten de zwakken; doch dit bedryf veronderstelt alleen een behoefte en begeerte, hoedanigheden wydverschillende van 't geen een uitwerkzel is van eene aaneenschakeling van daaden, ingerigt tot een zeker einde. Indien de Dieren met deeze bekwaamheid voorzien waren, zouden wy dan niet bespeuren, dat zy het bewind over anderen aanvaardden, en hun noodzaakten om voedzel te zoeken, hun op te passen, en in gevalle van verwondheid of ziekte te helpen. Maar onder de Dieren, welke men ook neeme, is geen kenmerk van zodanig eene ondergeschiktheid, geen blyk dat een hunner de voortreflykheid zyner Natuure boven die van een ander kent, gevolglyk moeten wy denken, dat zy allen, in de daad, van dezelfde Natuure zyn, en tevens besluiten, dat die van den Mensch niet alleen ver boven die der Dieren verheven, maar ook gansch en al verschillend is.

De Mensch geeft door een uitwendig teken te kennen wat 'er binnen in hem omgaat, hy deelt, door woorden, zyne denkbeelden mede, dit teken is gemeen aan 't geheele Menschlyk geslacht; een Wilde spreekt gelyk een Beschaafde, beiden spreeken zy natuurlyk, en spreeken om verstaan te wor-

den. Geen Dier heeft dit teken van Denken, ſchoon dit niet ontſtaat, gelyk men doorgaans meent, uit gebrek aan werktuigen: want de tong van een' Aap is den ontleedkundigen gebleeken zo volkomen te zyn als die van een Mensch: de Aap zou derhalven ſpreeken, indien hy dagt, en indien de orde zyner denkbeelden iets gemeens hadt met de onze, zou hy onze taal ſpreeken; en veronderſtel, dat hy alleen de denkbeelden van een Aap hadt, zou hy ſpreeken tot andere Aapen; maar men heeft nimmer gezien dat zy elkander ergens over onderhouden of eenig ſtuk beſliſſen; zy hebben derhalven geene regeling van denkbeelden, hun eigen, wel verre dat zy 'er eene zouden hebben, gelyk aan de onze, niets zamenhangends, niets geregelds gaat 'er in hun binnenſte om, naardemaal zy niets door welgeſchikte tekenen te kennen geeven, zy Denken derhalven niet, zelf niet in de minſte maate.

't Is zeker, dat de Dieren door 't gemis van daar toe geſchikte werktuigen de ſpraak niet derven, dat men weete hoe verſcheide Dieren van verſchillende ſoorten geleerd hebben woorden te ſpreeken, en zelfs lange volzinnen na te praaten, en misſchien zou men, genoegzaame moeite willende aanwenden, het voortbrengen van geregelde klanken aan veele andere kunnen leeren: maar niemand kan oit in hun het denkbeeld, in die woorden vervat, verwekken: zy ſchynen alleen de klanken te herhaalen gelyk een Echo of een kunstwerktuig: hun ontbreekt derhalven geene werktuiglyke vermogens of ſtoflyke werktuigen; maar 't is het Verſtand, het Denken 't geene hun mangelt.

Schoon men den Dieren iets dergelyks als onze eerſte aandoeningen, en grootſte werktuiglyke gewaarwordingen toeſchryve, het is zeker, dat zy niet in ſtaat zyn om eenige zamenvoeging van denkbeelden, die alleen door opmerken en toepaſſen gemaakt wordt, en waar in het Denken gelegen is, te maaken. Dewyl zy geene denkbeelden kunnen knoopen, zyn ze buiten ſtaat om te Denken of te ſpreeken; en 't is uit deezen zelfden hoofde dat zy niets uitvinden, niets volmaaken. Waren zy voorzien met het vermogen van opmerking, zelf in den minſten trap, zy zouden bekwaam weezen tot eenige vorderingen, zy zouden 'er zich op toeleggen; de Bevers in onze dagen zouden kunſtryker en vernuftiger bouwen dan die van vroegere eeuwen, de Honigbyen zouden meer volmaaktheid aan haare honigraaten geeven: indien wy veronderſtellen, dat de honigraaten zo volmaakt zyn als ze kunnen weezen, zul-

len

len wy aan dat Inſect een grooter vernuft, een uitneemender maate van kennis toeſchryven dan wy zelve bezitten, waar door het in ſtaat geſteld is, om terſtond het hoogſte toppunt van volmaaktheid, 't welk zy in hunnen arbeid kunnen bereiken, met de daad te beklimmen, terwyl wy dat punt noit duidelyk zien, en veel opmerkens, veel tyds, noodig hebben, om de minſt gerekendſte onzer Kunſten te beoefenen en eenigzins te volmaaken.

Van waar komt de eenpaarigheid, welke wy in alle de werken der Dieren beſpeuren? Waarom doet een ieder altoos het zelfde ding op dezelfde wyze? En waarom doet elk op zich zelven het even goed? Kan 'er een duidelyker bewys zyn voor de werktuiglykheid en ſtoflykheid hunner werkingen? Want hadden zy het minſte ſtraaltje van het licht, dat onze kennis regelt, wy zouden ten minſten verſcheidenheid, indien geene vorderingen tot volmaaktheid, in hun werk vinden, en elk byzonder Dier van dezelfde ſoort zou iets doen 't welk onderſcheiden was van 't geen een ander van dezelfde ſoort verrigt, maar de ondervinding leert het tegendeel, zy werken allen volgens een en hetzelfde plan, de regelmaat der bedryven is voor eene geheele ſoort bepaald: wanneer wy dan den Dieren een Ziel zouden toekennen, zouden wy 'er maar ééne moeten ſtellen voor eene geheele ſoort waar van elk op zich zelven een gelyk deel heeft. Deeze Ziel zou, derhalven, noodwendig deelbaar, en gevolglyk ſtoflyk en zeer verſchillend van de onze weezen.

Want waarom toonen wy, in tegendeel, zo veel verſcheidenheid en verandering in onze voortbrengzelen en werkingen? Waarom kost eene ſlaaffche navolging ons veel meer moeite dan een nieuw en eigen bedagt ontwerp? — 't Is om dat onze Ziel tot ons zelven behoort, dat ze niet van eene andere afhangt, en wy niets gemeens hebben met de andere Schepzelen van onze ſoort dan de ſtof van ons Lichaam, en 't is alleen in 't geringſte onzer vermogens, dat wy naar de Dieren gelyken.

Indien de inwendige gevoelens tot de ſtof behoorden, en van lichaamlyke werktuigen afhingen, zouden wy dan onder de Dieren van dezelfde ſoort niet dezelfde verſcheidenheid in hunne werken zien als onder de Menſchen kinderen? Zouden dan de best bewerktuigden hunne nesten, celletjes enz. niet vaster, ſchooner en gemaklyker maaken dan de anderen? Zou het vernuft van den eenen niet by

dat des anderen uitmunten? Maar dit gebeurt niet, en het gebeurde nooit, de meerdere of mindere volmaaktheid der lichaamlyke zintuigen heeft derhalven geen invloed op de natuur der inwendige aandoeningen. Moeten wy hier uit niet besluiten, dat de Dieren geene aandoeningen van deeze soort hebben, dat zy niet tot de stoffe kunnen behooren, noch in hunne natuur van de lichaamlyke werktuigen afhangen? Moet 'er gevolglyk, in ons geene zelfstandigheid weezen, onderscheiden van de stof, eene zelfstandigheid, die het onderwerp en de oorzaak is, welke deeze aandoeningen ontvangt en voortbrengt?

Maar deeze bewyzen voor de Onstoflykheid onzer Zielen kunnen nog verder worden voortgezet en aangedrongen. Men zegt dat de Natuur altoos by kleine trappen en bykans onmerkbaare vorderingen opklimt. Deeze waarheid, die anderzins geene uitzonderingen lyde, gaat in dit geval niet door. Daar is eene oneindige afstand tusschen de bekwaamheden van den Mensch en die der volmaaktste Dieren. Een handtastlyk bewys dat de Mensch van eene verschillende natuure is, dat hy alleen een rang op zich zelven uitmaakt, van welken wy door eene onmeetbaare ruimte moeten nederdaalen om tot den rang der Dieren te komen: want was de Mensch van den rang der Dieren, daar zou in de natuur een zeker getal van weezens zyn, min volmaakt dan de Mensch, en volmaakter dan de Dieren, waar door men ongemerkt van den Mensch tot den Aap zou afdaalen; maar dit heeft geene plaats. 'Er is eene schielyke overgang van het Denkend tot het Stoflyk Weezen, van 't Verstandig vermogen tot de Werktuiglyke kragt, van Orde en Oogmerk tot blinde Aandrift, van Overleg tot enkelen Lust.

Uit dit alles blykt overklaar de voortreflykheid onzer natuure, en de onmeetbaare afstand welken de goedertierne SCHEPPER tusschen de Menschen en Dieren gesteld heeft. De Mensch is een Redemagtig Weezen, het Dier derft de Rede: en daar is geen midden tusschen dit stellige en ontkennende, tusschen het redelyke en redelooze, de Mensch verschilt geheel en al van het Dier, hy gelykt 'er alleen naar voor 't uiterlyke, en alleen van hem te oordeelen, volgens deeze stoflyke gelykvormigheid, is ons zelve door uitwendigen schyn te daaten bedriegen, en onze oogen, willens en weetens, te sluiten tegen het licht dat ons het weezenlyk onderscheid doet opmerken.

Ou-

ONDERZOEK OF DE MENSCH ALLE ZINTUIGEN HEEFT.

(Uit het Engelsch.)

An poterunt oculos aures reprehendere, an aures
Tactus; an hunc porro tactum ſapor arguet oris,
An confutabunt nares, oculive revincent?
——— *Seorſum cuique potestas*
Diviſa est, ſua vis cuique est.

LUCRETIUS.

MY is menigmaal, ten aanziene der Zintuigen, te binnen geſchooten, of de Mensch wel voorzien ware met alle natuurlyke Zintuigen. —— Ik zie verſcheidè Dieren, die zeer wel en volkomen leeven, eenigen zonder Gezicht, anderen zonder Gehoor. Wie weet of ons ook desgelyks niet een, twee, drie, of meer andere Zintuigen ontbreeken? Want, indien 'er ons een mangelt, kan de ondervinding ons dat gebrek niet leeren. 't Is het voorregt der Zintuigen dat ze de uiterſte grenspaalen onzer ontdekkinge zyn. Niets buiten dezelve kan ons in de naſpeuringe byſtand bieden, de eene Zin kan de andere niet ontdekken. „ *Zullen*, vraagt daarom de Dichter in de bovenaangeſtelde regelen, *zullen de Ooren de dwaaling der Oogen kunnen verbeteren? Of het Gehoor die van 't Gevoel? Zal de ſmaak van den mond die vanhet taſten berispen? Of zullen de werktuigen van den Reuk en van het Gezigt zulks vermogen? — Ieder Zintuig beeft zyne byzondere kragt, van die der andere Zinnen onderſcheiden.*

't Is onmogelyk een blind gebooren Mensch te doen begrypen dat hy niet ziet, 't is onmogelyk hem eene begeerte om te kunnen zien in te boezemen, of hem gevoelig te doen zyn van zyn gebrek. Uit deeze oorzaak moeten wy, namelyk dat onze Ziel te vrede is met dié Zintuigen, welke wy bezitten, niet beſluiten dat wy alle Zintuigen hebben; dewyl ze geen bezef heeft van dat gemis en 't niet kan hebben. 't Is onmogelyk den blindgeboornen of door redenkaveling of door gelykenisſe iets mede te deelen, 't welk zyne verbeelding vervult met de denkbeelden van licht, kleur, en enkel zigtbaare voorwerpen: wy mogen uit den mond van blindgeboorenen

hoo-

hooren dat zy wenſchen te zien; maar zy weeten niet wat zy wenſchen, wat zy verlangen. Zy hebben uit ons geleerd, dat hun iets ontbreekt, dat wy iets bezitten 't geen zy niet hebben; zy kunnen het noemen, van de uitwerkzels en gevolgen ſpreeken, nogthans weeten zy niet wat het is, noch hebben 'er eenig denkbeeld van. —— Ik heb een Heer gekend van goeden huize, die blind gebooren of ten minſten zo vroegtydig blind geworden was, dat hy niets van zien wist. Hy hadt zo weinig aandoening van dit gebrek, dat hy even als wy van zien ſprak en alle die ſpreekwyzen, op eene wyze hem eigen, gebruikte. Men bragt hem een Kind waar over hy Gevader ſtondt, hy nam het in de armen, zeggende, „Goede GOD! welk een ſchoon Kind! „hoe lief ziet het 'er uit! hoe een aartig aangezigtje heeft „het!" Hy zou, even als wy zeggen, „Deeze Kamer „heeft een ſchoon uitzigt! 't Is helder weer, de Zon ſchynt „klaar enz." —— Hy hadt gehoord dat Jaagen en Kaatzen zeer geſchikte lichaams-oefeningen waren voor een Heer van fatzoen, hy kreeg 'er lust toe. Op de jagt geloofde hy 'er zo goed, als iemand anders, zyn aandeel van te hebben, en was 'er door afgemat of vermaakt, nogthans wist hy niets van de oorzaak dan enkel uit hooren zeggen. Iemand riep hem toe, *Daar is een Haas*, wanneer hy zich op eene vlakte bevondt, waar hy veilig kon ryden, en als zy hem naderhand vertelden dat de Haas gedood was, toonde hy zich deswegen zo verheugd, en pochte, gelyk hy van anderen, in die gelegenheden, wel gehoord hadt. Hy nam den Kaatsbal in zyn linker hand en ſloeg dien weg. Hy vermaakte zich met een Snaphaan in 't wilde te ſchieten, en was wel in zyn ſchik als anderen hem zeiden dat hy niet verre van het wit af was, of het getroffen hadt.

Wie weet of alle Menſchen, door 't gemis van eenig Zintuig, niet dergelyke belachenswaardigen en ongerymde dingen doen? en of, door dit gemis, een groot deel van de gedaante der Dingen niet voor ons verborgen is? Hoe weeten wy of de zwarigheden, die wy vinden in de werkzaamheden van verſcheide Dieren te verklaaren, en onze bevatting te boven gaan, niet veroorzaakt worden door de bekwaamheid van een Zintuig, 't geen wy ontbreeken? En of zommigen daar door geen volmaakter ſoort van leeven hebben dan wy? Wy eeten een appel, als 't ware, met al onze Zinnen, wy zien de roodheid, wy voelen de zagtheid, wy rieken de geur, en ſmaaken de aangenaamheid:

maar

maar kan die appel geene andere hoedanigheden bezitten, tot welke onze Zintuigen geene betrekking hebben. Is het over zulks niet waarſchynlyk, dat 'er zekere gevoelige bekwaamheden in de natuur zyn, geſchikt om die zaaken, welke eenige Wysgeeren de verborgene hoedanigheden genoemd hebben, te onderſcheiden en te beoordeelen: als, by voorbeeld, de eigenſchap des Zeilſteens om het Yzer te trekken, en dat het gemis van dusdanige bekwaamheden oorzaak is, dat wy onkundig zyn van de waare natuur dier dingen?

Het is mogelyk een byzonder Gevoel, dat den Haanen te verſtaan geeft, welk een uur van den nagt het is, en wanneer de dag aanbreekt, in gevolge waarvan zy kraaijen; dat de Kiekens leert, voor dat zy eenige ondervinding desaangaande hebben, voor den Sperwer te vreezen, en niet voor een Gans of Pauw, ſchoon Vogels van eene veel kloeker geſtalte; dat hun onderrigt van de vyandlyke hoedanigheden der Katten tegen hun, terwyl zy den Hond niet vreezen, dat hun op de hoede doet zyn tegen de zagte en vleijende ſtem van de eerstgemelden, en niet tegen het luid en ſchriklyk gebas van den laatstgenoemden; dat Wespen, Mieren, Rotten aanwyst welke de beste Vrugten zyn, of welke de beste Kaas is, eer zy 't een of ander geproefd hebben; dat den Dieren de kennis geeft van zekere Kruiden, geſchikt ter hunner geneezinge als zy ziek of gewond zyn. — Waarom zouden wy zeggen, dat het alleen voor den Mensch is om door kundigheid, met kunst en overdenking verkreegen, de dingen die heilzaam en ter geneezinge geſchikt zyn te onderkennen, de kragten van de Rhabarber en Boomvaaren te weeten, daar wy zien, dat de Geiten van *Candia*, wanneer ze met een Pyl gewond zyn, onder veel duizend Planten het *Diptanum* uitkiezen te haarer geneezinge, dat de Schildpadde, als zy van een Adder geëeten heeft, terſtond de *Orega* opzoekt tot buikzuivering, dat de Slangen met *Venkel* haare oogen vryven en opklaaren, dat de Oyevaars Zeewater gebruiken om afgang te verwekken, dat de Olyphanten de Pylen niet alleen uit hun eigen lichaam en uit de lichaamen van andere Olyphanten, maar ook uit die van hunnen Meester haalen, (getuigen hier van ſtrekke de Olyphant van Koning PORUS, door ALEXANDER verſlaagen) en dat met zulk eene behendigheid, dat wy het niet, met zo weinig pyns aan den Lyder toe te brengen, zouden kunnen doen.

Daar is derhalven geen Zintuig, dat geen magtig bewind heeft,

heeft, en door zyn vermogen geene oneindige verscheidenheid van kennisse te wege brengt. — Indien wy gebrekkig waren in de kennisse van de klanken en toonen van de stem, het zou eene onverbeeldlyke verwarring baaren in al de rest onzer kundigheden. Want behalven 't geen tot de uitwerkingen van elke Zintuig bepaaldlyk behoort, hoe veele bewyzen, gevolgen, en besluiten maaken wy niet op, door het eene Zintuig met het andere te vergelyken? Laat een verstandig Mensch zich de Menschlyke natuur verbeelden, als oorspronglyk voortgebragt zonder het vermogen van te kunnen zien, en dan bedenken welk eene onkunde en verwarring, dit gemis zou te wege brengen, welk eene blindheid voor de Ziel daar uit zou ontstaan! hy zal daar door bemerken van hoe veel aanbelangs tot de kennis der waarheid een, twee, drie of meer Zintuigen, zo wy die ontbreeken, ons zou weezen. Wy leeren nu de waarheden kennen door 't raadpleegen en 't getuigenis onzer vyf Zintuigen; doch waarschynlyk zouden wy verder komen, door 'er acht of tien te bezitten, door die te raadpleegen en 'er onze besluiten op te gronden.

EEN GEVOLG VAN VERSTROPPING IN EEN DARMBREUK, NOG WEINIG BEKEND.

Door den Heer RITSCH.

(*Mem. de l'Acad. Roy. de Chirurgie Tom. IV.*)

VEel is 'er van de Schryvers gezegd aangaande de verstropping van het gedarmte in Breuken; men kan zeggen dat dit gewigtig stuk een voorwerp heeft verschaft tot de allerzorgvuldigste overwegingen van veel bekwaame mannen van onzen tyd; zy hebben de konst verrykt met veele kundigheden, zo van de natuur, de oorzaaken en toevallen van dit gebrek, als voornaamlyk het gene de geneezing raakt. Ondertusschen heeft my een geval in 't jaar 1765 gelegenheid gegeeven een verstropte Breuk te zien, by welke het gedarmte was in een staat, welke ik niet weet nog door iemant beschreeven te zyn.

Een man van vyf en veertig jaaren, van een zwartgallige gematigdheid, hadt verscheide jaaren een Liesch-Breuk gehad, welke hy met een Band tegenhieldt. Hy leedt 'er wei-

weinig ongemak van, dan eenige pynen in het gedermte nu en dan aan dezelfde zyde. Hy klaagde dikwils geen afgang te hebben. Op zekeren dag als hy een geweldige pooging deedt om een pak op te heffen, ſlipte de Breuk uit: en hy kreeg aanſtonds toevallen welken een' verſtropping van den Darm aankondigen. Hy riep een Geneesheer en een Heelmeester, die niets verzuimden van 't gene in zodanige toevallen kan gedaan worden. Zy hadden herhaalde aderlatingen, zagte klisteeren, halve baden, weekmaakende pappen, en zelfs Tabaks-klisteeringen te werk geſteld. Met alles zorgvuldig twee dagen, zonder eenige verligting, aangehouden hebbende, werd ik op den derden geroepen. Ziende dat de toevallen tegen alle aangewende hulpe bleeven duuren, oordeelden wy het Handwerk volſtrekt noodzaaklyk, en de Lyder gaf zyne toeſtemming. De bekleedzelen doorgeſneeden en den breuk-zak geopend hebbende, vond ik den darm ontſteeken. De ontſteeking kwam ons echter niet zo zwaar voor, om de inbrenging na te laaten. Naauwlyks was ze gedaan, of alle toevallen ſcheenen bedaard. Men liet eenige halve klisteeren zetten, om de dikke darmen te ontlasten, niet tegenſtaande dit hadt de Lyder, zes uuren na de Operatie, nog geen afgang gehad. De toevallen kwamen weerom kort na dat dezelve gedaan was. De klisteeren met den rook van Tabak werkten even weinig na als voor de Operatie; en de Lyder ſtorf na verloop van twaalf uuren. By de opening van het lyk vond ik den omgewonden darm (*) ook op twee plaatſen, welken door den ring gewurgd waren, zeer vernaauwd, als of men denzelven met een draad hadt toegebonden. De binnenſte wanden waren aan elkander vast, zo dat de holte, boven deeze ſluiting, geen de minſte gemeenſchap hadt met het overige van de darm-buis; met één woord, de doorgang was voor alle ſtoffe ten eenemaal geſlooten. Nu begreep ik de oorzaak der toevallen na de Operatie, en van den dood zo ſchielyk hier op gevolgd.

Myne gedagten laatende gaan over dit gebrek, en wat men zoude behooren te doen als my een dergelyk geval wederom voorkwam, begreep ik van hoe veel gewigt het was in alle zodanige Operatien, niet over te gaan tot de herſtelling van den darm, na de opening van den ring in Liesch- of volkoome Breuken, en de dye-boog in Dye-Breuken, zon-

(*) *Ileon.*

zonder voor af een gedeelte van den uitgevallen darm, naar zich gehaald te hebben, om de natuur van de drukking, welke op de plaats van de verworging gemaakt was, te onderzoeken. Was 'er een' fluiting of verſtopping, waar uit de onmooglykheid van den doorgang der ſtoffen door het overige van de buis te zien was, ik zou my wel wagten de te rug brenging te doen: de dood van den Lyder ware onvermydlyk. De poogingen der natuure kunnen in zodanig een geval niets goeds uitwerken; 't welk men ziet van veel belang te wezen, en de oplettendheid van de grootſte mannen in de konst te verdienen. Het geval kan ook niet zo zeldzaam zyn, als men zich wel zou verbeelden; en ik geloove, als men de lyken opende, en den ſtaat der deelen, van de zulken die met aanhoudendheid der toevallen, na een wel uitgevoerde Operatie, geſtorven waren, onderzogt, men dikwils dezelfde oorzaak zou ontdekken als in myne opgegeeven waarneming,

Zou de Heelkunde niet nog eenige hulpe bieden in een geval van zulk een' natuur? Dit kan men zich niet wel ontgeeven. Haare dienſten zyn niet bepaald aan gewoone omſtandigheden; en zo men den ſtaat der dingen rypelyk overweegt, zal men in de beginzelen welken bekend zyn, regelen vinden welken toegepast kunnen worden op het geval welk ons nu bezig houdt. De buis is verſtopt door een onherſtelbaare ſamenkrimping, op de plaatſe waarze verwurging heeft ondergaan; en men kan niet hoopen op eenige verwyding der wanden van den darm tot doorgang der ſtoffe; zie daar de waare geſteldheid van het gebrek. Het koomt my voor, dat de aanwyzing even zeker als dringende is: ik zou zonder my te bedenken, de kreuk van den darm boven de ſluitingen affnyden, om alles wat in den ring vervat was weg te neemen. Het mes of de ſchaar zal zonder kwaad gevolg, in deeze omſtandigheid, doen het gene de verrotting in zo veel andere gevallen werkt. Na deeze noodzaaklyke wegſnyding zal de Lyder zich bevinden in den ſtaat der genen, welken men genoodzaakt is geweest een aanmerklyk gedeelte van den darm, tot verſterving overgegaan, en niet boven den ring ergens vast, weg te neemen. Dan moet men zorge draagen voor de herſtelling van het geheel, en te gelyk hem, zo veel mooglyk is, zyn natuurlyke wydte te doen behouden. Met het gene de Heer LOUIS hier over gezegd heeft, in zyne Verhandeling over Breuken met verſterving, ſchynt hy beweezen te hebben,

dat

dat men zulk een gewenscht voordeel niet zal verkrygen, als men zich flegts vergenoegt met de twee einden van den darm in den omtrek der wonde te houden. De ondervinding heeft getoond, dat ze zich weder konnen vereenigen; maar men heeft ook geleerd dat deeze hereeniging geſchiedde met een' inkrimping en vasthegting, welke het leven van den Lyder, na de geneezing, in gevaar bragten. Niets is in zodanig een geval beter dan de Operatie van RAMDOHR te doen, of liever de Operatie door den Heer LOUIS voorgeſteld, na de Waarneming van den beroemden Heelmeester van den Hertog van Brunswick. Deeze eere geeve ik met vermaak aan de Franſche Heelkunde: want de Heer RAMDOHR, vernuftig Auteur van deeze Behandeling, HEISTER, die 'er van geſproken heeft in zyn Werk over de Heelkonst, de Schryvers van het *Commercium literarium* van Nuremberg, VAN SWIETEN in zyne *Commentaria* over de *Aphor.* van BOERHAAVE, ja alle die kennisſe gekreegen hadden van den gelukkigen uitſlag, van het bovenſte gedeelte van den darm in het onderſte te ſteeken, hebben dit geval maar aangemerkt als eenig en op zich zelve ſtaande, als een zeer byzondere Waarneeming; zy hebben niet gedagt dat ze aan beginzelen kon verbonden worden, dat men 'er gevolgen uit zou konnen trekken, welke dezelve tot een voornaam ſtuk in de Konst zou maaken, voor gevallen waar in men een darm, in zyn geheelen omtrek verbroken, met of zonder verlies van zelfſtandigheid, moet hereenigen.

Ik zou gelooven de Konst dienst gedaan te hebben, met eenvoudiglyk de byzondere ſoort van verſtropping, waar in de behoudenis des levens van den Lyder een Heelmeester zal raaden een gedeelte van den darm weg te ſnyden, te hebben aangewoezen: doch ik meene nog eenige nutte aanmerkingen te kunnen voegen by die, welken gegeeven zyn aangaande het gene te doen is om de hereeniging van den darm te bevorderen.

Voor eerst koomt het 'er op aan het eind, welk gemeenſchap heeft met de maag, te onderſcheiden van dat welk gemeenſchap heeft met den regten darm. Om hier in te ſlaagen, moet men, naar de wyze les van den Heer LOUIS, de beide einden van den darm, eenigen tyd, bymalkander, in den ring vasthouden, en den Lyder, tot verſcheide reizen, eenige lepelen zoete Amandel-olie laaten neemen, met wat ſiroop van vioolen, om ſchielyk naar beneden te koomen. Als men nu door de natuur

van de ſtoffe verzekerd is, welk het eind is aan de maag gemeen, moet men tot de hereeniging overgaan. De zuivere en enkele inſteeking is niet zo gemaklyk te doen, als men zich wel zou verbeelden. De deelen zyn ſlap, glibberig, en trekken zich in 't gevolg ligt ſamen: Ik verbeelde my dat men op de beste wyze zal konnen ſlaagen, met in het bovenſte gedeelte van den darm een klein holrond van een toegerold kaarte-blad te ſteeken (*). De holte van dit rond moet minder zyn dan die van den darm, op dat het 'er gemaklyk kan ingaan. Het kaarte-blad moet vernist zyn met olie van Terebinthin; en op het oogenblik als men het wil inbrengen, moet het met olie van St. Jans-kruid, of eenige dergelyke, natgemaakt worden. Als dit holrond in het bovenſte gedeelte van den darm geplaatst is, moet dit bovenſte eind met 't kaarte-blaadje geſteeken worden in het eind welk gemeenſchap heeft met den regten darm. Om nu het kaarte-blaadje met de twee einden van den darm, in malkander geſteeken, zo te houden, moet men een enkelen ſteek met een naald en draad doen door de twee einden van den darm en het kaarte-blaadje. De twee einden van den draad moet men ſamenknoopen op twee of drie duimen van den darm af, en aan de lus twee of drie omſlagen tusſchen den knoop en den darm doen: deeze omſlingering van den draad beneemt allen hinder. Den darm op een bekwaame wyze by den ring gebragt hebbende, moet de draad aan de wonde vastgemaakt, en niet dan na verloop van eenige dagen weggenomen worden, als men denkt de heeling van het gedarmte geſchied te zyn; en dit zal gemaklyk gedaan worden, met een van de draaden boven den knoop door te ſnyden op de hoogte van den ring, en het ander eind zagtelyk naar zich te haalen.

Een ſamengerold kaarte-blaadje te gebruiken oordeele ik beter te wezen dan de enkele inſteeking van het bovenſte van den darm in het onderſte; om dat het de wanden van den darm, op de gekwetſte plaatſe, van malkander houdt; de buis zal bygevolg vryer zyn voor de ſtoffen welken 'er door moeten gaan: daarenboven zal het op die plaatſe den darm beſchermen tegen de ſchuuring welke die ſtoffen daar

(*) De Heer SABATIER onderwyst deeze wyze van doen jaarlyks, in zyne leſſen over de Operatien in 't *Hotel-Royal des invalides*.

daar kunnen veroorzaaken, en een mindere of meerdere ontſteeking, naar gelang van de dikte dier ſtoffen, voorkoomen. Het vernis zal het kaarte-blaadje bekwaam maaken om de doordringing van verſcheide vogten, welken den darm doorvloeijen, te konnen tegenſtaan, en bygevolg zal dit holrond langer konnen dienen tot het gebruik waartoe het geſchikt is. Voor 't overige zie ik geen' reden, waarom deeze Operatie niet zo wel zou gelukken in de gevallen waar in ik ze voorſtelle, als waar in een gedeelte van een darm door verſterving bedorven is. De hoofdzaak van dit alles is, aan te wyzen, 1. Dat de verwurging de holte van de buis dermaate kan doen ſamenkrimpen dat ze geſlooten raake, zonder eenige hope van herſtellinge tot doorgang der ſtoffen. 2. Dat men in zodanig een geval genoodzaakt is dat gedeelte van den Darm weg te ſnyden, om wederom doorgang aan de ſtoffen te verſchaffen. Eindelyk denke ik dat men geene zwaarigheid zal konnen maaken aangaande de verkiezing der middelen, welken ik voorſtelle om de hereeniging van de twee einden van den darm te erlangen.

BYZONDERE EN SCHIELYKE GENEEZING VAN EEN, BY POOZEN, WEDERKOMENDE PYNLYKE KRAMPTREKKING IN DE SLAAPSPIER.

Door den Heer A. MULLER, *D. M.*
Vlisſingen 1768.

IN de maand November werd ik op een avond geroepen ten huyze van zeeker Burgerman, omtrent 40 jaaren oud, woonende in deeze Stad; welke dien dag 's morgens een zeer pynlyke, en by korte poozen wederkomende kramptrekking, in de regter ſlaapſpier, hadt gekreegen. Ik bevond hem in de hette van de koorts, ſterk zweetende, en ongemeen zwak; de Pols ſnel, en ſlap; de Tong weinig beſlagen, en droog. Maar aanmerkelyk, de regter ſlaapſpier, zynde de andere zyde in een gezonden ſtaat, wierd by tusſchenpoozing zo geweldig aangedaan, dat hier door, 't onderſte kaakbeen achterwaarts na boven getrokken, de tanden tegen 't gehemelte van de mond ſloegen, en onderſcheidene kentekenen nalieten. Deeze trekking maakte voor de aanſchouwers geen fraaije vertooninge; en verorzaakte den Lyder een ondragelyke pyn in de ſlaap van 't hoofd, als ook, daar die ſpier zyn oorſprong neemt; veele opriſpingen van de maag waren hier by verzeld; derhalven weinig in ſtaat, om verdere onderrigting nopens zyn toe-

toeſtand te geven; nogtans gaven hy en zyn Huisvrouw het volgende te kennen. (Dit zyn genoegzaam de eigen woorden.) Dat hy voor weinige weeken zwaar verkoud was geweest, en dit maar had in den wind geſlagen; dog, eenige dagen geleden, koorts was gewaar geworden, gepaard met groote pyn in de lendenen enz. Myn Man, vervolgde zy, is 't ergst om den anderen dag geweest, en heeft in al dien tyd niet kunnen ſlapen. Hy meent, dat die pyn zig naar 't hoofd verplaatst heeft, dewyl hy niets meer in de lendenen gevoelt; en dus in het uiterſte gevaar moet zyn.

Na hem, zo veel doenlyk, moed gegeeven te hebben, ſcheenen my de afleiding en rust, de voornaamſte middelen te zyn, om te werk geſteld te moeten worden. Ik liet aanſtonds een ſpaanſche-vlieg-pleister achter 't oor van de beledigde zyde leggen, en een *Mixtura*, *Opiata*, *Temperans* inneemen. Deeze middelen ſcheenen de heftigheid van de kramptrekking allengskens te bedaaren, waar door hy dien nagt nog eenige uuren ſliep; en ik hem des anderendaags's morgens zonder die, en zonder koorts bevond: hebbende de ſpaanſche-vlieg-pleister een gewenschte ontlastinge veroorzaakt. Hier aan ſchreef ik getrouwlyk die goede verandering toe. Eenige teekenen van ongeregeldheden in de ingewanden deeden zig op, welke ik door buikopenende midde'en zogt te ontlasten. Edog, een of twee uuren na myn vertrek, gevoelde hy beginzelen van koorts, en ligte pynen met trekkingen in de Slaapſpier; die 's namiddags zodanig verergerden, dat ik verzogt wierd 'er by te komen: buiten en behalven dit ſmertelyk toeval, klaagde hy van zwaare hoofdwee, en 'er waren eenige kenmerken van een Raaskoorts. Derhalven deed ik een ader openen, een andere ſpaanſche-vlieg-pleister in de Nek leggen, en met het gebruik van den buikopenenden drank voortgaan. Het toeval verminderde iets, maar al ras veranderde dit van gedaante: terwyl myn eene hand 't onderſte kaakbeen onderſteunde, en de andere ſtyf op den oorſprong van de ſlaapſpier drukte, hadt hy veel verligting; en met den nagt week dit langzaam. Den volgenden dag waren deeze toevallen weinig minder, dan daags te voren. Het bloed was zwaar, in deszelfs oppervlakte ſpekkig, en zonk in de wei. De onderbuik was opgeſpannen, en hard op 't gevoel, wegens opſtoppinge van afgang: waarom ik een *clysma* liet appliceeren.

Ziende eindelyk, dat door de aangewende middelen, de heftigheid en pynlykheid van dit toeval wel eenigzins af-

na-

namen, dog, by de volgende aanvallen, hun kragt behielden; gaf my zulks te kennen, dat dit een gemasquerde en plaatselyke koorts in die spier moest zyn (*): weshalven ik een besluit nam, tot de *Cortex peruvianus* myn toevlugt te neemen. Die hy naauwlyks, de hoeveelheid van twee *drachmæ Extracti*, hadt gebruikt, of het was van die uitwerking, dat, de vermindering van pyn uitgezonderd, hy na een derde aanval van koorts volkomen herstelde, en tot nu toe hier van niets heeft bespeurd. Wegens zyne kragteloosheid onderhield ik nog een lange wyl 't inwendig gebruik van de koortsbast; 't welk een goeden eetlust by hem verwekte.

(*) Wy zouden hier aan, met den Schryver, den naam niet geeyen van een *gemasquerde koorts*: want de koorts was niet bedekt onder de kramptrekking, maar openbaar, en de kramptrekking verhief zich en verzwaarde met de koorts, en ging ook met dezelve af: waarom wy het alleen een zeer byzonder toeval, afhangiyk van de koorts, zouden noemen, 't welk met de koorts door de *Cortex peruvianus* geneezen werdt.

WAARNEEMINGEN OVER DE GRAADEN VAN HITTE, DIE MENSCHEN EN DIEREN KUNNEN VERDRAAGEN. (*)

't Gebeurt zeldzaam, dat de nutheid van Natuurkundige onderzoekingen bepaald blyft by oogmerken, die gelegenheid gaven omze te werk te stellen; zy brengen doorgaans eenige nuttigheden te wege, op welke men, in den beginne, zelfs niet gehoopt hadt.

Dusdanig, in de daad, is het gevolg geweest van de Reize door de Heeren DU HAMEL EN TILLET, in de jaaren 1760 en 1761, na *Angoumois* gedaan om een Insect, dat het graan in die Landstreeke vernielde, uit te rooijen, en de verwoestingen, daar door aangeregt, te stuiten.

Het middel, dat zy aanwendden bestondt, in het Insect in het graan zynde te doodden, voor dat het daar aan merklyke schade hadt toegebragt, en dit deeden zy door het Graan, in een' oven, dien Graad van warmte te doen ondergaan, welke het Diertje niet kon uitharden. —— Deeze proeve stelden zy te werk te *Rochefoucault*, de

(*) *Hist. de L'Acad. Roy. de Scien.* 1764.

de Heeren DU HAMEL EN TILLET gebruikten ten dien einde een' gemeenen oven daar ter ſtede. Zy ſtaken een Thermometer, met Brandewyn gevuld, op een uitwisſcher in den oven, en haalden dien, eenigen tyd in 't midden van den oven geweest zynde, daar uit. Deeze Thermometer tekende toen een Graad van Hitte ver boven dien van kookend water; doch de Heer TILLET merkte op, dat dit de geheele Hitte van den oven niet aanwees; dewyl de Thermometer zeker merklyk gevallen was gedaurende den kleinen tyd dat dezelve uit het midden van den oven na den mond gehaald werd.

Onder de aanſchouwers bevondt zig eene jonge Meid, die by den Bakker diende. Zy bemerkte dat de Heer TILLET over het voorgevallen zich in verlegenheid bevondt, en boodt zig aan om in den oven te gaan en de hoogte van den Thermometer te tekenen, wanneer hy het begeerde. De Heer TILLET ſchrikte op dien voorſlag, en als hy twyfelde om haare aanbieding aan te neemen, glimplachte de Meid, en ging met het penceel 't geen hy haar gaf in den oven. Na 't verloop van eenige minuuten gaf zy een teken by het Vogt, toen tot 100 Graaden gereezen. De Heer TILLET nog meer bevreesd voor de Meid dan te vooren, wilde dat zy uit den oven zou komen: maar zy zeide aldaar, zonder eenigen hinder, nog veel langer te kunnen blyven: zy bleef in gevolge hier van 'er nog tien minuuten langer, en de Thermometer tekende toen 130 Graaden. Zy kwam 'er uit, haar aangezigt was, in de daad, zeer rood, doch zy ſcheen 'er niet meer van aangedaan dan iemand zomtyds is in groote Zomer-hitte; niets 't geen naar eene bezwaarlyke of korte ademhaaling geleek; kon men in haar beſpeuren.

Men moet nogthans iets aftrekken van de Hitte door den Thermometer aangeweezen: eene omſtandigheid, die wy zullen vermelden, veroorzaakte dat ze grooter ſcheen dan ze in de daad was, en wy zullen ſtraks zien dat het tot 112 Graaden moet gebragt worden, 't welk nogthans meer dan driemaal heeter is dan de grootſte Hitte, welke wy onder deeze Lugtſtreek voelen, en die van kookend water ver te boven gaat, welke maar tot 85 Graaden opklimt. — Wy hebben gezegd dat de hoogte van den Thermometer met Brandewyn gevuld, in de proefneemingen te *Rochefoucault* gebruikt, omtrent 18 Graaden moet verminderd worden. Deeze vermindering wordt veroorzaakt door eene byzondere omſtandigheid, welke

welke wy moeten vermelden, en de opmerking van den Heer TILLET niet kon ontſnappen.

Hy hadt te vooren opgemerkt dat twee Thermometers, de een met Kwik en de andere met Brandewyn gevuld, beide volgens de regels van den Heer DE REAUMUR gemaakt, niet dan tot zekere hoogte, gelykerhand voortgingen: en dat, naa die hoogte bereikt te hebben, de Brandewyn ſchielyk veel hooger klom dan de Kwik. Dit was genoeg om hem nieuwsgierig te maaken om de oorzaak en den regel van deeze ſpoediger opklimming te onderzoeken; hy ſlaagde gelukkig in beide deeze gevallen. Twee Thermometers, de een met Kwik en de andere met Brandewyn gevuld, zorgvuldig gemaakt onder het opzigt van den Abt NOLLET, wierden, met de noodige voorzorgen, in kookend water geſtooken. Zo ras zy tot het merk van kookend water opklommen, rees de Thermometer met Brandewyn ſchielyk ter hoogte van 117 Graaden, terwyl de Kwik op 85 Graaden, het waare punt van kookend water, beſtendig ſtaan bleef. De Heer TILLET ontdekte wel haast de oorzaak van dit verſchil. Hy zag hoe, in den Thermometer met Brandewyn, zich een groote blaas vertoonde; en hieldt zich verzekerd dat deeze niet alleen de ſchielyke opklimming veroorzaakte; maar dat het niet anders weezen kon of dezelve moest geformeerd worden. —— In de daad, zo lang Brandewyn alleen een Graad van Hitte ontvangt, die niet in ſtaet is om denzelven in damp te doen vervliegen, volgt dit vogt den geregelden voortgang zyner uitzetbaarheid: maar wanneer het op het punt komt om in damp te veranderen, dampen de deelen, die naast aan het glas zyn, uit, en daar zy, in die geſtalte, een grooter plaats beſlaan, dan zy, nog Vogt zynde, deeden, maaken zy eene ſoort van blaas, die 't lichaam merklyk vergroot, en den Brandewyn zeer ſchielyk in de buis doet ryzen. Het geval is het zelfde niet als men den bol alleen in warm water of heet zand houdt: want als dan ontvangt de bol meest alleen de geheele Hitte en het dampblaasje zal alleen in den bol geformeerd worden, wanneer het vogt, in de buis geen tegenſtand ontmoetende, vrylyk opklimt, 't geen niet zou gebeuren of ten minſten zeer belet worden, wanneer de buis tot den zelfden Graad van Hitte gebragt als de bol, uitwaaſemingen ontvangen hadt of die formeerde. De Heer TILLET merkte op, dat dezelfde Thermometers, die in kookend water, heet zand of oly geſtooken, 32 ja 50 Graaden verſchilden, maar een verſchil

van 14 Graaden voortbragten, wanneer hy ze in een oven bragt heet genoeg om een paſtei te bakken. — Dit is dan een nieuw voorbehoedzel 't geen men moet neemen in 't gebruik van den Thermometer, 't welk wy verſchuldigd zyn aan de waarneemingen en de oplettenheid van den Heer TILLET, en 't was, volgens den uitſlag deezer proeven, dat hy de aftrekking, die op den Thermometer in den oven te *Rochefoucault* moest gemaakt worden, uitrekende.

Deeze proefneemingen door de Heeren DU HAMEL en TILLET aan de Academie medegedeeld, ſcheenen te verwonderenswaardiger, dewyl anderen, van dezelfde ſoort, door den wydvermaarden BOERHAAVE genoomen, met geheel andere gevolgen vergezeld gingen. Die beroemde Natuuronderzoeker, begeerig om te weeten welk een Graad van Hitte de Dieren veilig konden verdraagen, bewoog FAHRENHEIT, en eenige anderen, op wier nauwkeurigheid hy zich verlaaten kon, de noodige proeven te neemen. Ten dien einde gebruikten zy de Kachel van een Zuikerbakker, geſtookt tot zulk een Graad van Hitte, dat de Kwik-Thermometer opklom tot den 146ſten Graad van FAHRENHEITS ſchaal welke met den 54ſten van den Heer DE REAUMUR overeenkomt. Eerst bragt men 'er een Mosch in, gezeten in een kouwtje. Eer 'er één minuut verloopen was begon het vogeltje den bek te openen en met moeite adem te haalen, welhaast ging het op den bodem van het kouwtje, haalde den adem zeer kort en bezwaarlyk, en ſtierf in zeven minuuten. — Een Hond, tien ponden zwaar, in dezelfde Kachel gebragt, bleek in zeven minuuten ongemak van de Hitte te hebben, hy deedt den bek open, ſtak de tong uit, en haalde den adem zeer ſchielyk. Hy hieldt zich nogthans ſtil in zyn hok; maar omtrent een vierendeeluurs daar in geweest zynde, begon zyne ademhaaling bezwaarlyk en luid te worden, en hy ſtelde alle poogingen in 't werk om uit het hok te komen. Allengkens zwakker wordende werd ook zyne ademhaaling langzaamer en ſlapper: naa 't verloop van acht en twintig minuuten ſtierf hy, naa zich eene groote menigte roodagtig ſpeegzel kwyt gemaakt te hebben, 't geen zo beſmetlyk was dat een der omſtanderen, die 'er zig te digt by vervoegd hadt, zeer kwalyk geſteld en bezwaarlyk geneezen wierdt. Niettegenſtaande alle de worſtelingen van deezen Hond en de bovenmaatige trap van Hitte, hadt hy niet gezweet, en het hair van zyne huid was droog. — Een Kat aan dezelfde proeve blootgeſteld, kwam 'er ook in om, en onderging dezelve moei-

lyk-

lykheden, maar deeze zweette, en ontlastte geen ſpeegzel, en het lichaam hadt geen kwaaden reuk.

Deeze proeven, zo geheel verſchillende van die te *Rochefoucault* genoomen, onſtaken de lust der Academie om ze te herhaalen. Gelukkig hadden de Heeren DU HAMEL en TILLET, te *Rochefoucault* kennis aan den Heer MARATIN, een Commisſaris van krygszaaken, wiens nauwkeurigheid in, en bekwaamheid tot het doen van waarneemingen, hun ten vollen bekend was. De Heer TILLET ſchreef hem, over dit ſtuk, en hy nam het gereedlyk op zich om de proeve met alle noodige voorzorge te herhaalen, om dus van den uitſlag verzekerd te weezen. De hoofdzaaklyke inhoud van zyn antwoord was deeze.

De jonge Meid, die by het doen der proeven, door den Heer TILLET in den oven gegaan was, bevondt zich toen niet wel, de Heer MARATIN vervoegde zich tot een haarer makkers; want daar waren 'er vier by den Bakker in dienst. Zy ging 'er tot verſcheide keeren in; en het bleek duidelyk dat deeze Meid, gewoon by den heeten oven te weezen, het zonder ongemak 14 of 15 minuuten kon uitſtaan, wanneer de Thermometer op 115 en 120 Graaden ſtondt; dat zy 'er 10 minuuten in kon blyven als hy tot 130 was opgeklommen; en maar 5 minuuten als hy de hoogte van 150 Graaden bereikt hadt. Geduurende het doen van een deezer proeven hadt zy aan haare zyde in den oven appelen en vleesch te braaden. 't Is waar de oven was toen geheel open, en werd niet geſlooten voor dat zy 'er uit gegaan was, om het gaar worden dier ſpyzen. Hier moet nogthans, gelyk boven gemeld is, iets van de graaden der Hitte, op den Thermometer aangeweezen, afgetrokken worden. De Heer TILLET heeft getoond dat 130 Graaden op 112 uitkwamen.

Dan niettegenſtaande deeze aftrekking bleef het nog verwonderlyk, dat Dieren, zelfs die vry ſterk zyn, in den Kachel van BOERHAAVE, binnen een half uur omkwamen in eene Hitte van 54 Graaden, en dat een Vrouwsperſoon in den oven te *Rochefoucault* het meer dan een vierendeeluurs kon houden in eene Hitte van 112 Graaden, zonder eenigen hinder daar by te lyden. Schoon de grootte en uitgeſtrektheid der lichaamen hier zeker in aanmerkinge moet komen, bleef het verſchil egter groot genoeg om een onderzoek na de oorzaak te verdienen.

Om dit te ontdekken vernieuwde de Heer TILLET zyne proeven met de uiterſte nauwkeurigheid op Dieren van drie

onderſcheidene ſoorten, een Goudvink, een Kieken, en een jong Konyn: zy werden aan de Hitte niet blootgeſteld voor dat dezelve tot 65 Graaden op den Thermometer van de REAUMUR was opgeklommen. Naa 't verloop van 't eerſte minuut begon de Goudvink in zyn kouwtje reeds veel beweeging te maaken, op het tweede opende hy den bek, haalde den adem kort, en ſpreidde de wieken uit, omtrent het vierde minuut gaf hy een flauw geluid en ſcheen te ſterven. — 'Er uitgenoomen zynde, ſcheen de friſſche lugt hem een weinig te doen bekomen, maar de ſtuipagtige trekkingen hielden aan, en hy ſtierf naa het verloop van zes minuuten. Vier minuuten waren derhalven genoeg om hem den dood te doen.

Het Kieken opgeſlooten in een hokje met open tralien, en gelegd op een houten bakkers ſchootel, om de groote Hitte van den vloer des ovens te voorkomen, toonde van 't eerſte minuut af zich ongemaklyk, deedt den bek open, ſloeg het tweede minuut eenig flauw geluid, en viel op 't vierde neder. — Zeer waarſchynlyk zou het geſtorven zyn, indien men het 'er niet uitgenoomen hadt. De ademhaaling ging zeer moeilyk toe, de verſche lugt bragt het Beestje weder eenigzins tot zichzelven, en het dronk met graagte eenige druppels wyn aan 't zelve voorgehouden, een geneesmiddel, op dat wy dit in 't voorbygaan opmerken, 't welk zelden mist eene gelukkige uitwerking te wege te brengen in verſcheide kwaalen van dit ſoort van Gevogelte.

Het jonge Konyn werd, met dezelfde voorzorge als het Kieken, in den oven gezet. De eerſte tien minuuten hieldt het zich zeer bedaard; maar eer een vierendeeluurs om was, begon het een weinig onrustig te worden; op de zeventien minuuten bleek het duidelyk dat het zeer ontdaan was. De adem ging ſchielyk doch niet zwak, 't begon te ſchuimbekken; maar eenige oogenblikken, na het 'er uitgenoomen was, waren genoeg om het zo verre te doen bekomen dat het eenige ſalade, hem voorgeworpen, opat.

Het oogmerk van den Heer TILLET, in het doen deezer proeven, was om een zeker punt van vergelyking vast te ſtellen tot die, welke hy vervolgens dagt te doen. Hy hadt, naamlyk, gedagt dat de Hitte van de lugt welke de Dieren, geduurende den tyd deezer proeve, hadden ingeademd, de voornaamſte oorzaak niet was van de benauwdheden, die hun aangreepen, noch ook van den dood, die onvermydelyk volgde, wanneer de proeve te lang aanhieldt,

maar

maar dat de omringende heete Lugt door hun, zonder eenig beletzel, aan alle zyden heen dringende, eene koorts veroorzaakte, welke oorzaak was van alle de toevallen, die hun overkwamen. —— Dit denkbeeld gaf eene vry waarschynlyke rede aan de hand ter ontknooping van het verschil tusschen de proeven van den Heer BOERHAAVE, en die te *Rochefoucault* genoomen. In die des eerstgemelden waren de Dieren, zonder eenig voorbehoedzel, blootgesteld geworden aan de Hitte van den Kachel, en in de laatstgenoemde, waren de jonge Dogters, die in den oven gingen, voor de uitwendige werking der Hitte beschut geweest door de kleederen, die zy aanhadden. 't Was overzulks niet te bevreemden dat zy een' veel grooter Graad van Hitte konden doorstaan, dan die welke in BOERHAAVE's proeven de Dieren gedood hadt.

Niets was gemaklyker niets eenvoudiger dan te toetzen of dit waarschynlyk denkbeeld ook het waare mogt weezen. Dezelfde Dieren, of andere van dezelfde soort, moesten alleen weder in de proeve gebragt worden, omwonden met eenig dekzel, dat hun beschutte voor de uitwendige Hitte van den zelfden Graad waar in zy gescheenen hadden te zullen omkomen: als wanneer 't zou blyken of zy dan, zonder gevaar, dezelfde Hitte langer konden verdraagen.

In gevolge hier van bragt de Heer TILLET in denzelfden oven, tot de Hitte van 67 Graaden gestookt, even als in de voorgaande proefneemingen een Goudvink, met een soort van zwagtel van dubbeld linnen omwonden, die zyn geheele lyf bedekte, laatende den kop en de pooten vry. De eerste Goudvink stierf naa 't verloop van vier minuuten, en begon kort naa het tweede moeilyk adem te haalen. De moeilyke ademhaaling begon in deezen eerst op het vyfde minuut, en op het achtste daar uit genomen zynde, was hy niet zeer verzwakt, en dronk met smaak eenigen wyn hem voorgehouden, en vloog welhaast weder in zyn kouwtje. De veders waren onder het bedekzel droog, en niet zeer heet.

Het Kieken werd op dezelfde wyze toegetakeld in den oven gedaan. By de eerste proefneeming toonde het reeds op 't eerste minuut ongemak te voelen, en het viel op 't vierde neder. In deeze begon het, schoon de Hitte wat sterker was, niet bezwaarlyk adem te haalen dan naa omtrent vyf minuuten 'er in geweest te hebben; en wanneer het op het tiende minuut uit den oven gehaald wierd, haalde het,

het, 't is waar, den adem moeilyk, maar was op verre na zo zwak niet als de eerſte reize, en kon, in vryheid geſteld zynde, op de pooten ſtaan. Het pikte ook eenige broodkruimpjes op, en dronk, als voorheen, eenigen wyn.

Geduurende deeze proefneemingen was, eer het Konyn in den oven kon gezet worden, de Hitte tot 62 Graaden afgenomen, maar zy werd weder tot 65 gebragt. Het Konyn was beter bezorgd, zynde overdekt met een dubbeld ſtuk Sergie, en een dubbeld Servet, den kop en pooten hadt men vry gelaaten. By de eerſte proefneeming begon het, op de vyftien minuuten, onrustig te worden, en was op de zeventien 'er uitgehaald. Thans hield het zich ſtil tot twee en twintig en een halven minuut, wanneer zyne ademhaaling rasſer begon te gaan; één minuut daar na ſchuimbekte het, en zyn neus loosde eenig vogt, het bleef 'er in tot twee en dertig minuuten, en zou het waarſchynlyk langer, zonder te ſterven, hebben kunnen uithouden. — Wanneer men met 't oor digt by zyn kop luisterde, maakte zyn adem een geluid zeer overeenkomende met het geen men in een Kat *ſpinnen* noemt; dit geluid hieldt wel haast op, en binnen weinig minuuten verdweenen alle de toevallen. Zyn huid was droog onder de bedekzels, en niet overmaatig heet; zyne voorpooten alleen waren eenigzins vogtig; uit oorzaake, dat hy 'er dikmaals zyn bek en neus, met ſchuim bezet, mede hadt afgewreeven. Zo weinig was hy verzwakt, dat hy, na vyf of zes minuuten, uit den oven geweest te zyn, eenige bladen van Salade opat.

Het verdient opmerking, dat geen der Dieren van den Heer TILLET eenig beſmettend ſpeegzel loosde, gelyk de Hond in de Proeve van BOERHAAVE; ook gaven de lichaamen van de geſtorvenen by hem geen kwaaden reuk. De gemelde Hond hadt mogelyk reeds een beginzel van bederf in zich, 't welk door de Hitte van den kachel aangezet, en in beweeging gebragt wierd: mogelyk was 'er in dien kachel ook eene kwaadaartige damp, die de Dieren eerder deedt ſterven dan zy anderzins zouden gedaan hebben, volgens de bereekening uit de Proeven van TILLET opgemaakt.

Wat hier van ook zyn moge, uit de laatstgenoomene proeven blykt, dat Menſchen en Dieren, zonder gevaar van te ſterven, veel grooter Graad van Hitte kunnen verdraagen, dan men gedagt heeft; als mede dat het ongemak, 't geen ze daar by lyden, niet voornaamlyk ontſtaat uit de heete Lugt die zy inademen; maar veel

eer

eer van die hun omringt en aan alle zyden doordringt.

Men mag hier uit beſluiten, dat in zekere kwaalen de Lyders, de noodwendige voorbehoedzels genoomen zynde, veilig een' Graad van Hitte kunnen verdraagen, die in ſtaat is hun een overvloedige en heilzaame uitwaasſeming te bezorgen. — 't Is bekend, dat de *Arabieren* niet geheel onkundig zyn van dit geneesmiddel; de Heer DE REAUMUR brengt in zyn werk over de Inſecten, de geneezing hy van een jonge waterzugtige *Franschman*, te wege gebragt door twee keeren vier en twintig uuren in een kachel te blyven, na dat hy beſmeerd was met pek gemengd met lynoly en gezwagteld als een kind. Deeze geneeswyze is ook in *Frankryk* niet onbekend, en in de gedenkſchriften der Academie is een voorbeeld opgetekend van iemand geneezen van eene zwaare verkoudheid, door eenigen tyd in een oven te blyven, na dat het brood 'er uitgehaald was. — Dan men moet met veel omzigtigheid dit middel aanwenden. Twee *Arabieren*, aan dezelfde proeve blootgeſteld als de waterzugtige *Franschman*, ſchooten 'er het leeven by in. De Heer MALOUIN vermeldt het voorbeeld van een Boer in het Dorp *Reucourt*, die ſtierf door de Hitte van den oven, waar aan hy zich hadt blootgeſteld om van eene zwaare verkoudheid en zinkingen geneezen te worden: deeze laatstgemelde perſoon, 't is waar, hadt onvoorzigtig genoeg geweest, om, eer hy in den oven ging, eenig gebak met kaas te eeten.

Uit al het gezegde volgt dan, dat dit Geneesmiddel zeer voorzigtig moet gebruikt worden. 't Is het werk der Geneesheeren zorgvuldig de gevallen te onderzoeken waar in zy het zullen aanwenden, de noodige voorbehoedzels niet te verzuimen, en in het toedienen zelve zeer nauwkeurig te zyn. — Deeze waarneemingen van de Heeren DU HAMEL en TILLET geeven dus der Geneeskunde een nieuw wapentuig in handen, 't geen, naar maate het wel beſtuurd zynde, te nuttiger is, ook te ſchadelyker zal bevonden worden, wanneer het in onbedreevene en onvoorzigtige handen komt.

NADERE ONTDEKKING EN VERZEKERING DAT DE SLAKKEN WEDEROM EEN HOOFD KRYGEN ALS HET HAAR IS AFGESNEEDEN.

Door den Hooggeleerden Heere J. C. SCHEFFER.

WAnneer wy onlangs in ons *Mengelwerk* plaats gaven aan de ontdekking van Docter SPALANZANI te *Modena* (*), dat de Slakken, als haar het hoofd is afgesneeden, weder een nieuw hoofd krygen, verwekten wy het gelach van veelen, de verwondering van anderen, en de twyfelende verwagting der zodanigen, die weeten hoe 't veilig is het oordeel op te schorten als 't op de kragt der Natuure, en de verschynzelen, die zich deswegen opdoen, aankomt.

De onvermoeide Natuuronderzoeker de Heer SCHEFFER, heeft herhaalde proeven op dit zeer zonderling verschynzel, in de Natuurlyke Historie, te werk gesteld: en de ondervinding toonde hem de waarheid van dit gansch onwaarschynlyk aangroeijen. —— Hy heeft naakte Aardslakken den kop ontnoomen en gezien hoe zy die wederkreegen, desgelyks ging het ook met het afgesneeden agterlyf. De gehoornde Tuinslakken leverden het zelfde verschynzel op en in de Wyngaardslak groeide zo wel als de andere de afgesneeden kop aan, zo dat zy als voorheen *loopen*, eeten, en alle Dierlyke werkzaamheden volkomen verrigten. 't Gaat alles in omtrent een maand toe.

Om deeze zeldzaame aanwas den Liefhebberen van de wonderen der Natuure onder 't oog te brengen, heeft hy, een Stukje in 't licht gegeeven, onder den tytel J. C. SCHEFFERS *Erstere Versuche mit Schnecken*, voorzien met drie Plaaten, behelzende eene nauwkeurige afbeelding van de Proeven door hem genomen, die vry omstandig beschreeven worden. Onder het neemen deezer Proeven heeft hy bevonden dat de gehoornde Tuinslakken, schoon haar gewoon voedzel niet misende, greetig papier aten.

VER-

(*) Zie boven, *Mengelw.* bl. 279.

VERHANDELING OVER HET STAATSBESTUUR.

(*Uit het Engelsch.*)

Whatever is is right —— This world, 't is true
Was made for Cæsar, —— but for Titus too:
And which more blest'd, who chain'd his country, say
Or he whose virtue sigh'd to lose a day.

POPE.

DE allerbeschaafdste Volken, die immer bekend stonden als opvolgers van de voorschriften der Rede, kenden geene andere eigenschappen eener goede Regeeringsgestaltenis dan die Wysheid, die Dapperheid, die Vryheid, en Regtvaardigheid, welke den Volke heilzaam waren. Deeze hoedanigheden strekten ten grondslage van de Regeeringen, bekend onder den naam van *Heroum Regna*, (de Heerschappyen der Helden) de eerbied, het ontzag den geenen toegedraagen, die deeze deugden bezaten, ontstondt uit een dankbaar gevoel van het goed door hun te wege gebragt.

Het Staatsbestuur kan, gevolglyk, met rede, aan geene anderen worden opgedraagen, dan die gewillig en bekwaam zyn om het te aanvaarden. Deeze bekwaamheid om het grootste werk, dat onder 't bereik der Menschen valt, uit te voeren, en deeze zuiverheid van wil om door geene verzoeking, of zugt tot byzondere voordeelen, zich te laaten omzetten, behelst alles wat in den Mensch 't uitstekendst is en pryswaardigst. —— Wy zien gereedlyk, dat, wanneer de Menschen handelen volgens de Wet hunner Natuure, de gezonde Rede, zy geenen anderen regel hebben in het verheffen van den eenen boven den anderen, dan het denkbeeld, van de deugd en bekwaamheden dien Menschen, om den pligt, op hunne schouderen rustende, op de beste wyze uit te voeren. Hy, die de Stuurmanskunst verstaat, is alleen geschikt om een Schip te bestuuren: wanneer wy ziek zyn, zoeken wy raad en hulp by de ervaarenste Geneesheeren. Het opperbewind over een Leger wordt, volgens de regelen der wyze Voorzigtigheid, opgedraagen aan den kundigsten, ervaarensten en dappersten. Even zo kan, wil men de voorschriften der Natuure volgen, hy alleen tot Waardigheden in deeze wereld verhee-

heeven worden, die uitmunt in deugden noodwendig vereischt om de pligten, daar aan verbonden, waar te neemen: want hy alleen is de Man, die in ſtaat is om aan het einde dier inſtellinge te beantwoorden. De wet voor elke ingeſtelde Magt is het voldoen aan het oogmerk dier inſtellinge, op dezelfde wyze als de Schepzels verbonden zyn den wil van GOD te volbrengen, en door dit na te laaten van de oorſpronglyke intigting hunner Natuure afwyken. De wereldlyke Overheden zyn van andere *Menſchen* onderſcheiden door de Magt welke de wet hun geeft om het algemeen welzyn te bezorgen; hy die dat goed niet kan of wil bezorgen, vernietigt zyne waardigheid, en komt in den rang van andere Menſchen. In zaaken van gewigt luidt de ſtem der Natuure *Datur Digniori* (het worde *den Waardigſten* opgedraagen,) alle haare heilige regten worden omgekeerd, indien deeze ſtem niet gevolgd worde in de beſchikking van de beheerſchingen onder het Menſchdom; alles raakt verlooren, wanneer de heerſchappy niet komt in de handen der zodanigen, die in allerlei deugden uitblinken: want zy alleen zyn der heerſchappye waardig, zy alleen hebben 'er regt op; vermids zy alleen aan het einde dier inſtellinge kunnen beantwoorden.

BARTHOLOMEUS DE LAS CASAS, Biſchop van *Chiapia*, ſtelt, in eene Verhandeling over de *Indiën*, door hem geſchreeven en opgedraagen aan Keizer KAREL den V, ten grondſlage van alle zyne bedenkingen, *dat*, *niettegenſtaande* de gifte van den Paus, en zyne eiſchen van overwinning dier Landen, hy geen Regt over deeze volken kon hebben, zo hy niet, in de eerſte plaatſe, tot zyn hoofdoogmerk ſtelde hun welweezen te bevorderen. „De rede hier van is, *luidt des Biſchops taal*, dat men al„toos in 't oog moet houden, het hoofdoogmerk en „einde waarom zy zich eenen Heere onderwerpen, 't „geen duidelyk is hun geluk en welvaard, en niet om „verdrukt en vernield te worden: want indien dit laatſt„gemelde plaats hadt, zo lydt het geen twyfel, of die „magt zou tyranniſch en onregtvaardig zyn, als ſtrek„kende meer tot byzonder voordeel van dien Heer, dan „ten algemeenen nutte der onderdaanen: iets waar van „de natuurlyke rede, zo wel als de Godlyke en Menſch„lyke wetten eenen regtmaatigen afſchrik hebben." En elders ſpreekende van de Bevelhebbers, die hunne Magt misbruikende, de *Indianen* veel ramps en onheils berokkenden, laat hy zich dus hooren „dat zy de regeering

„zy-

„ zyner Majesteit hard en het juk ondraaglyk en dwing-
„ landisch gemaakt hadden, waarom die Volken met rede
„ daar van afkeerig waren." — Wy brengen dit niet in 't midden in de verbeelding dat het zeggen van een *Spaansch* Bisschop van meer gewigts is dan dat van iemand anders; maar om te toonen dat deeze denkbeelden de algemeen aangenoomene denkbeelden der Menschen zyn, en dat de magtigste Vorsten niet weigeren aan dezelve het oor te leenen, en zich daar na te gedraagen, zo lang zy het gezond verstand niet verzaakt, en de Menschlykheid afgeschud hebben.

PLATO's Boeken van de Wetten en 't Gemeenebest zyn grootendeels gegrond op deeze stellingen. „ Dat de Over-
„ heden door de Maatschappyen gekoozen zyn ten beste
„ der Maatschappyen: en dat men, ter bereikinge van dit
„ einde, de bekwaamsten moet kiezen." Hy merkt eerst aan hoe dit goed, dit beste, der Maatschappye, bestaat in het handhaaven des Regts; maar zich verklaarende toont hy, dat by hem, onder den naam van Regt, alles begreepen is, 't geen tot volmaaking en geluk des Volks strekt: in zo verre als ieder Volk, door eene Maatschappy aan te gaan, en Overheden te kiezen, het beste zoekt, is het billyk, dat hy of zy, die deezer wyze verheeven worden, alle poogingen inspannen om aan 't oogmerk hunner verheffinge te beantwoorden, en het Volk Regtmaatig bestuuren, zonder welk bestuur 'er geen volmaaktheid, geen geluk plaats heeft. De eigenlyke daad der Regtvaardigheid bestaat in een ieder het zyne te geeven; den Menschen 't geen des menschen en GODE 't geen GODS is. Maar vermids niemand regtvaardig kan weezen, of verlangen het te zyn, zonder te weeten dat de regtvaardigheid goed is, en hy niet kan weeten wat goed is, zonder kennis te hebben aan de oorspronglyke Regtvaardigheid en Goedheid, en waar in alle Regtvaardigheid en Goedheid bestaat, zo is het onmogelyk voor een Mensch het ampt van Overheid behoorlyk waar te neemen, zonder de kennis van GOD, of het Volk tot Regtvaardigheid aan te zetten, zonder het de kennis van GOD in te boezemen, die de wortel van alle Regtvaardigheid en Goedheid moet genaamd worden. — Indien PLATO dan eenig geloof verdient, kan hy alleen de pligten der Overheid naar eisch volbrengen, wiens zedelyke deugden opgeluisterd en verheeven zyn door de Godlyke kennis. „ De elende der Menschen, *zegt die Wysgeer*, ontstaat uit hunne vervreemding van GOD; deeze vervreem-

„ ding ontſtaat uit verdorvenheid; zyn herſtel tot geluk
„ kan derhalven alleen te wege gebragt worden door zyne
„ wedervereeniging met het goede, waar van hy is afge-
„ vallen." Hy ziet dit aan als het eenig waardig voorwerp van 's Menſchen begeerte. In zyne Wetten en Staatkunde tragt hy ons niet te leeren hoe kunſten en handwerken moeten aangekweekt, den handel uitgebreid, en daar door de rykdommen vermeerderd worden; maar hoe de Overheden den Volke nuttig kunnen weezen, en gevolglyk welke Mannen tot de bekleeding dier waardigheden bekwaam en geſchikt zyn.

't Is waar, de eenvoudigſte Regeeringswyze is de Oppermagtige, waar in alle de laagere kringen van Magt, enkel door den wil des Opperſten bewoogen worden, die alle gelykerhand onderworpen zyn aan de beſtuuring van het eigendunklyk Opperhoofd. Deeze regeeringswyze, gelyk ze de eenvoudigſte is, is ook verre de meest aangenoomene; nauwlyks is eenig deel der Wereld van dusdanig eene Regeering vry. Op die weinige plaatſen, waar de Menſchen het voorregt, dat zy vryheid noemen, genieten, is het geſtadig in eenen wankelenden ſtand, en helt langs hoe meer over na den draaykolk van Oppermagtige Regeering, die in het einde alle andere Regeeringswyzen verzwelgt. Deeze Regeeringswyze, enkel geregeld door den wil van den onnozelſten en dikwyls ſlegtſten Menſch van de geheele Maatſchappye, wordt het dwaaſſte het grilligſte ding der wereld, en, ten zelfden tyde, het verſchriklykſte en verwoeſtendſte, dat bedagt kan worden. In de Eenhoofdige Regeering vindt het Opperhoofd, dat hy, laat het gebrek, de behoefte en elende zyner onderdaanen zo groot zyn als 't moge weezen, overvloedig alles kan genieten, wat zyne onverzaadbaare luſten begeeren. Hy gaat verder. Hy bevindt dat deeze genengten toeneemen, naar maate van de elende en ſlaaverny zyns Volks. Dus, door drift en belang, aangemoedigd om het algemeene welzyn met voeten te treeden, en door den ſtaat in welken hy geſteld is, boven ſchaamte en vrees verheven, ſtaat hy over tot de ſchriklykſte en allerverderflykſte bedryven voor het Menſchdom. Hoe veelen worden 'er ſlagtoffers van zyn' argwaan. De minſte ongenade is de dood, en een onaangenaam voorkomen wordt een misdaad met hoogverraad gelyk geſteld. Aan 't Hof van NERO werd een Man van groote geleerdheid, van ontwyfelbaare verdienſten, en zeer gehegt aan des Keizers belangen, ter dood gebragt, en-

enkel om dat hy eene pedantſche houding hadt, die aan dat Monſter misbeagde. Deeze geeſtel des Menschdoms ſcheen, in den aanvang zyner Regeeringe, een deugdzaam Man; en veelen der wreedſte Dwinglanden hebben, volgens 't berigt der Geſchiedſchryveren, hunne Regeering op eene zagte wyze begonnen; maar waarlyk de onnatuurlyke Magt hun verleend bederft het verſtand en het hart, en om alle hoop van beterſchap te verdryven, is een Koning altoos omringd door een hoop veragtlyke en ſchandlyke vleijers, die 'er hun belang in vinden om alle flikkeringen van Regt en Billykheid in hem uit te dooven, tot zo lang dat niets van dien aart in zyn gemoed immermeer opkome. Wanneer ALEXANDER, in woedende drift, een zyner beste Vrienden en braafſte Bevelhebberen, onmenschlyk hadt doen om 't leeven brengen, en hy weder tot bedaaren komende een afſchrik van die daad gevoelde, overeenkomende met de ſnoodheid, kwam, in die tydsgewigt, zyn Raad hem te hulpe. Maar wat deedt die Raad? — Zy bragten een Wysgeer tot hem óm hem te troosten; en op welk eene wyze zogt die Wysgeer hem te vertroosten over 't verlies van een zo uitmuntend Man? op welk eene wyze zogt hy het wroegend gewee-ten, door de ſchuld eener zo gruwelyke misdaad gefolterd, te ſtillen? PLUTARCHUS verhaalt het ons in 't breede, 't kwam hier op uit: „Laat een Opperheerſcher „doen wat hy wil, alle zyne bedryven zyn regt en wet-„tig; dewyl *by ze doet.*" De Hoven aller Vorſten zyn maar al te veel met dat ſlag van hoofſche Wysgeeren opgevuld. 't Gevolg was zodanig als men met rede mogt verwagten. ALEXANDER werd van dag tot dag grooter Monſter, gelyk overgegeeven aan zinnelyke vermaaken, brasſeryen, dronkenſchap en moord. Nogthans was hy oorſpronglyk een groot Man, van ongemeene bekwaamheden, en der deugd genegen. Doch paalloose magt ging van ſtap tot ſtap voort met het uitrooijen van elk loflyk beginzel.

Men heeft reeds voorlang opgemerkt dat 'er geen een Vorst zo ſnood is of hy heeft nog ſnooder Gunſtelingen en Staatsbeſtuurders. En naauwlyks wordt 'er een Vorst gevonden, of hy heeft een Gunſteling door wien hy op eene zo eigendunklyke wyze beheerscht wordt, als hy over zyne Onderdanen het gebied voert. In dit geval is de dwinglandy verdubbeld. Daar zyn twee hoven, twee belangens, beide zeer verre verwreemd van de belangen des

Volks. De Gunſteling weet dat op de gunst der Vorſten niet meer ſtaat te maaken is, dan op eene grillige en onſtandvaste Vrouwe, en beſluitende dat zyn tyd kort is, vult hy de maat zyner ongeregtigheid, zo veel hem mogelyk is, op met roof, en verdrukking van de onſchuld. Elke toegang tot den Throon is geſlooten. Hy belast het Volk en mergelt het uit, terwyl hy den Vorst diets maakt, dat de klagten, die deswegen ontſtaan, murmureeringen zyn der zodanigen die 't beſtuur der Vorſten wraaken. Hier door wordt het natuurlyk geweld der Eenhoofdige Regeeringe aangeſtookt tot haat en geprikkeld tot wraaklust. 't Best van den Staat te bezorgen, is een misdaad tegen den Vorst; het Volk geneegen, en een Verrader te zyn, worden woorden van dezelfde betekenis. Deugd zelfs is gevaarlyk, ze wordt aangezien als iets waar door iemand agting zoekt te verwerven, onafhanglyk van 't beſtuur des Hofs. — Wat wy van het Opperhoofd gezegd hebben gaat door tot de mindere Amptenaaren in die Regeeringsform, elk pleegt in zynen kring dezelfde dwinglandy, en plaagt het Volk door eene verdrukking, die te ſterker kneit naar maate ze nader komt en gepleegd wordt door laage en ondergeſchikte perſoonen. Wat het gros des Volks betreft, het komt in geen hooger aanmerking dan een hoop vee, en wordt waarlyk binnen korten tyd niet veel beter; dewyl het alle beginzels van prysbaaren hoogmoed, allen gevoel van de waardigheid zyner natuure, in die ſlaaverny verliest. „Ten dage, zegt „ HOMERUS, waar op iemand een Slaaf wordt, verliest hy „ de helft van zyne waardye:" en in der waarheid alle aandrift tot edele bedryven gaat verlooren, hy behoudt niets dan eene laage en ſlaaſſche vrees. Onder deeze ſoort van Regeering, wordt de Menschlyke natuur niet alleen gehoond en beſpot; maar weezenlyk verlaagd, en tot die der Beesten vernederd. De overweeging hier van deedt den ſchranderen LOCKE, met regt, zeggen: „Dat een Staats„ beſtuur van deeze ſoort erger was dan Regeeringloos„ heid." In de daad het komt elk, gewoon onder zagter Regeeringswyze te leeven, zo ſchriklyk en haatlyk te vooren, dat 'er nauwlyks een verſtandig Mensch in *Europa* is, die den dood niet zou kiezen boven een leeven onder eene *Aſiatiſche* Alleenheerſching.

Dewyl nu alle Schryvers over Staatkunde toeſtemmen, en overeenkomſtig met de ondervinding toeſtemmen, dat alle willekeurige Staatsbeſtuuringen, dikwyls de regels van Regtvaardigheid moeten ſchenden om ſtaande te kunnen blyven:

ven: dat de waarheid menigmaal plaats moet ruimen voor veinzery, eerlykheid voor gewaande welvoeglykheid, en menschlykheid zelve voor 't heerschend belang, welke geheele verborgenheid der ongeregtigheid met den naam van *Reden van Staat* bestempeld wordt; waarom zullen wy dan niet verwagten dat alle braave, regt- en deugdlievende Menschen, zich altoos, met mannen moed, zullen aankanten, tegen den inbreekenden stroom van zo veel onheils; door het voorstaan van zodanig een vry Staatsbestuur, waarin deugd, orde en bestendigheid gevonden wordt, en strekt tot vernietiging van slaavery, die allerwegen van ondeugd, lafhartigheid en elende vergezeld gaat. —— Vestigt het oog op alle Staatsbestuuren, die ten eenigen tyde in de Wereld plaats vonden; de voorbeelden, welke zy verschaffen, zullen het gezegde als met zo veel zegelen bekragtigen.

Alle de Oosterſche Ryken, voor die van de *Grieken* en *Romeinen*, waren nauwlyks in eenig opzigt aanmerkelyk, dan door hoogmoed, verraad, wreedheid, gierigheid, en met één woord, door alles wat ondeugd heet, terwyl de andere uitblonken door wysheid, dapperheid en alle navolgenswaardige deugden. Dit heeft de H. AUGUSTINUS in zyn werk *De Civit. Dei*, zo wel opgemerkt, dat hy geen sterker bewysrede bybrengt, voor de stelling, dat God niets uit welk goed is in den Menschen onbeloond laat, dan dat God de beheersching van het beste deel der Wereld aan de *Romeinen* gegeeven hadt, die in zedelyke deugden alle andere Volken te boven gingen. Men kan geen voorbeeld bybrengen van een vry Volk, door een Alleenheerscher te onder gebragt; of hy moest hetzelve in rykdom en magt verre overtreffen, terwyl verscheide groote Koningryken, voor kleine Gemeenebesten, hebben moeten bukken, dit gevolg altoos hetzelfde zynde, kan niet aan het geval worden toegeschreeven, maar moet noodwendig het uitwerkzel van deugd en goede orde weezen. MACHIAVEL van deeze zaak handelende, vindt de deugd zo volstrekt noodzaaklyk tot het vestigen en bewaaren der Vryheid, dat het, zyns oordeels, onmogelyk is voor een Volk van bedorven zeden, een goed Staatsbestuur te vestigen of te handhaaven, of dat van den anderen kant de dwinglandy onder een Volk, dat de deugd aankleeft, konne ingevoerd worden, en dat, waar het lichaam des Volks bedorven is, goede wetten geen goed doen. Stellingen op de rede gegrond, door de ondervinding gestaafd, en, over zulks, van dien aart dat geen verstandig Mensch ze ooit zal tegenspreeken.

Alles, wat immer wenschlyk, prezens en volgenswaardig was in *Rome*, 't zy roem, dapperheid of magt, ontſtond uit de Vryheid, groeide daar mede op, en ging ook met de Vryheid onder. Dit aan het geval toe te ſchryven is belachlyk; gelyk ook te denken dat de Fortuin, het wisſelbaarſte en wisſelvalligſte aller dingen, zo veele eeuwen een zelfden koers zou houden, zonder door deugd geſchraagd te weezen. Wie is dwaas genoeg om te veronderſtellen, dat alle die wydvermaarde Heerſchappyen door dit Gemeenebest zouden hebben kunnen te onder gebragt worden, indien 't in 't zelve gemangeld hadt aan ſterkte, ſtandvastigheid, deugd en goede orde. — De heimlyke raadſlagen van een zyn ondoorgrondlyk: maar de wegen, langs welke hy zyne oogmerken volbrengt, zyn menigmaalen baarblyklyk. Wanneer hy voorheeft een volk te verheffen, vervult hy 't zelve en de Overheden met deugden geſchikt ter bereiking van dat einde, en neemt de Wysheid weg van dat Volk 't welk hy benoogt te verwoesten. De hoogheid der *Babylaniers* en *Aſſyriers* viel door de lafhartigheid van SARDANAPALUS en de groote Stad werd ingenoomen, terwyl BELSAZAR dronken by de hoeren lag. Het Ryk viel den *Perſen* en *Grieken* in handen, door de dapperheid van CYRUS en ALEXANDER, ondersteund door de heldhaftige heirlegers die hun volgden. De Geſchiedenisſen verſchaffen ons ontelbaare voorbeelden van deezen aart, en ik denk dat 'er geen één te berde gebragt kan worden, dat een luí, lafhartig, verwyfd en kwalyk beſtuurd Volk ooit een ander Volk deedt zwigten, 't welk ſterk, kundig, dapper en wel geregeld was; of dat met ooit die hoedanigheden ergens heeft zien koesteren en aankweeken, dan onder een weigeſchikt Staatsbeſtuur. Indien deeze derhalven gevonden wierden by de *Romeinen*, en niet in de Koningryken door hun overmeesterd, hadden zy de eigenſchappen waar uit dat voor hun zo roemryk als gelukkig gevolg voortkwam. Doch nam dit alles met de Vryheid een begin, 't ging ook met het gemis der Vryheid onder. De braafſte Mannen, die in den ſlaguit geſneuveld waren, werden uitgebannen, of, ter oorzaake van benydigheid en valſche beſchuldigingen, van kant geholpen. Hoe ligt iets de Menſchlyke natuur tot de ondeugd over, wanneer de weg ter deugd moeilyk is, en alle aanmoedigingen, om daar op den voet te zetten, ontbreeken: wanneer, eer, voordeel en bevordering de ondeugd te beurt valt, en de verſmaadde deugd geen andere belooning vindt dan haat, vervolging en verlies van 't leeven: voorwaar in zulk een toeſtand van zaaken zal zy weinig aanhangers vinden. Het eerſte gevolg einer zo volſlagene verbastering was, dat *Rome* gezegd mag worden, zints het begin haarer ſlaavernye, geen een braaf Man te hebben voortgebragt. GERMANICUS en CORBULO werden geboooren toen de Vryheid lag te ziehoogen, en de belooning, welke zy ontvingen, diende zo weinig om anderen aan te moedigen tot het volgen van hun voorbeeld, dat 'er niemand, eenigſins naar hun zweemende, voortaan opſtondt. Mannen van de aanſtenlykſte Geſlachten gaven zich over aan de ledigheid en weelde, op dat zy niet beter mogten

ſchy-

ſchynen te woonen den huine Vorſten. THRASEAS, SORANUS, HELVIDIUS waren Mannen van verdienſten, die beſlooten hadden hunne onſchuld te bewaaren al zou die hun het leeven kosten; doch dit was het eenige 't geen hen uitmuntend maakte: want zy waren van laagen afkomst en geen gebooren *Romeinen*, noch immer in den oorlog gebruikt; en de Keizers, die tot eenigen trap van dapperheid en roem opklommen, waren *Spanjaards*, *Gauken*, *Africaanen* of *Thraciers*; geen *Romeinen*.

De Familien der *Patrigen* en *Plebeien*, die veele jaaren agtereen de grootſte Bevelhebbers hadden uitgeleverd, dus verſtorven of verdwynend zynde, verviel 't gemeene volk tot den laagſten trap van bloohartigheid. Dit Volk, 't welk in grootheid van ziel alle volken, die immer op deeze wereld waren, overtrof, 't geen noit eene onderneeming boven zyn moed vondt, en alles wat het ondernam met de daad uitvoerde, verloor met zyne vryheid alle dapperheid alle ſterkte. Zy die over Koningryken en wyduitgeſtrekte Landen beſchikking gemaakt hadden, verlangden niets anders dan brood en ſpelen, gelyk de Hekeldichter het uitdrukt:

——— Duas tantum res anxius optat
Panem & Circenſes. ———

JUVENALIS Sat X. vs. 86.

't Zy de Keizers goed of kwaad waren, 't volk verheugde zich doorgaans by hun ſterven, uit oorzaake van de hoop om eenig geld of leeftogt van den Opvolger te bekomen. Schoon het Keizerryk op deeze wyze zwak geworden was, kon het nogthans niet ſchielyk inſtorten; een zoo groot lichaam valt niet in een oogenblik. Alle de nabuurige Volken waren dermaate door hun gefnuikt, dat ze zich niet in ſtaat vonden om voordeel van deeze verzwakking te trekken, en 't Ryk hield het eenigen tyd ſtaande door eene vreemde krygsmagt, welke de grootheid der ſoldye bewoog om hun te verdeedigen, die in zich zelven geen magt meer ter verdeediging hadden; deeze ontleende en bykomende hulp kon niet op den duur weezen. Zy, die zich eenigen tyd met hunne ſoldye vergenoegd hadden, begonnen te denken, dat het nutter voor hun was voor zich zelven dan voor hunne zwakke meesters te vechten, en koorden daar op Keizers naar hun goeddunken, vielen op verzwakte Gewesten aan, waar zy geen anderen tegenſtand vonden dan dien van andere vreemdelingen, die 't zelfde oogmerk hadden. 't Is blykbaar, dat, na de Veldſlagen van *Philippi* en *Actium*, de ſterkte der *Romeinſche* krygsmagt uit vreemdelingen beſtondt, en de overwinningen, die zy onder den naam van *Romeinen* behaalden, werden bevogten door Volken, welken zy, ten tyde hunner Vryheid, te onderbragten. Hun was niets overgebleeven dan de ryksdommen uit hunne verſtrekende bezittingen gewoekerd; en zy leerden, uit hunnen val, dat een Ryk, door dapperheid verſtreegen, door geld niet lang kan geſchraagd worden. Zy die, door hunne dapperheid, tot zulk eene hoogte van roem, magt, grootheid en geluk waren opgeklommen, als immer eenig an-

der volk deedt, en naar allen schyn niets te vreezen hadden van eenige andere magt, konden nooit ten val genaakt zyn, zo hun deugd en goede tugt niet eerst bezweeken waren, en het bederf van zeden hun het zwaard der overwinning in eigen boezem hadt doen steeken.

Hier uit mogen wy deeze gewigtige les afleiden, dat alle menschlyke inſtellingen aan bederf zyn blootgeſteld, en verlooren moeten gaan, zo zy niet in tyds vernieuwd en tot hunne eerſte beginzelen wedergebragt worden. Dit is het geval van alle vrye Staaten, in welke de teugel van het wel geſchikt Staatsbeſtuur nooit te ſlap of te los gelaaten moet worden: terwyl men zich geen goeds kan beloóven van volſtrekte Alleenheerſching, welke, in de daad, een middel is om ondeugd, elende, verwoesting en oneere onder het Menschdom te berokkenen.

VERHAAL VAN 'T MERKWAARDIGSTE IN DE ABDY DE LA TRAPPE, IN NORMANDYE. OPGESTELD DOOR EEN HEER DIE 'ER ONLANGS GEWEEST IS.

(*Uit het Engelsch.*)

DE Abdy *de La Trappe*, tuſſchen de tien en twaalf mylen van St. *Mairan* in *Normandye* gelegen, werd voor omtrent zesh ouderd jaaren geſtigt door den Graaf RETOU, in gevolge van eene Geloſte op zee gedaan, indien GOD hem behouden deed landen. In deeze Abdy bevinden zich omtrent honderd en twintig perſoonen, behalven den Abt; 'er zyn zestig Vaders, en zestig Broeders. De Vaders draagen een wit wollen kleed, met een kap, hunne kouſen zyn van dezelfde ſtoffe, binnens huis hebben zy lederen ſchoenen aan, maar buiten aan 't werk zynde gaan zy allen, den Abt niet uitgenoomen, op holsblokken. Het kleed der Broederen is van dezelfde gedaante, maar van donkerbruin laken, gelyk dat der *Recoletten*. Geen hunner draagt eenig linnen, nogthans zyn ze zeer zindelyk; eens ter maand wordt hunnen baard geſchooren.

Hunne ſpys, van den laatſten dag der Vasten tot den 14 Sept., beſtaat in brood en moeskruiden, melk, dun bier en water; van den 14 Sept., wanneer hunne Vasten begint, tot Paaſchen, leeven zy van brood en water, alleen krygen zy by 't middagmaal wat groente; doch hunne avondportie is twee oncen brood en een kroes water. Niettegenſtaande deeze ſchraale keuken waren zy zo mager niet als ik verwagt had.

Alle morgens ſtaan zy ten twee uuren op, en houden zich, tot vier uuren, bezig in hunne Godsdienst-verrigtingen: ten elf uuren houden zy hun middagmaal, en dit is de eerſte ſpys die zy proeven: omtrent vyf uuren eeten zy eene ſobere avondmaaltyd, en gaan ten acht uuren rusten op ſtroo.

Deeze Geestlyken ſpreeken nooit dan by 't doen der Biegte, en dan

dan alleen tot den Abt, die hun alleen de Biegt afneemt. Hy is een van de drie die vryheid tot ſpreeken hebben, de andere twee zyn een Vader en een Broeder; 't rust op deeze twee de Vreemdelingen te ontvangen en te verzorgen. De Abt verkeert met niemand van de Abdy (uitgezondert in 't geval van de Biegt,) dan met deeze twee, en dat nog maar alleen om hun de noodige bevelen te geeven: want wanneer hy anderen iets te zeggen heeft, doet hy het door tekens: by voorbeeld, op den dag toen wy 'er kwamen, moesten de ſtallingen ſchoon gemaakt worden, hy vatte de mistvork in zyn hand, en wees op zo veel Geestlyken als hy noodig oordeelde, en begon te werken; dit was een teken voor alle de anderen. Hun voedzel beſtaat, grootendeels, uit het geen zy zelve bearbeiden; een werk 't geen hun, daar ze alle Heeren van afkomst en Studenten zyn, niet vaardig van de hand gaat.

Men zegt dat zy elk hun eigen graf delven; ik heb vergeeten na deeze byzonderheid te vraagen; maar ik ben op het Kerkhof geweest, en zag geen toebereidzels van dien aart, zo dat deeze vertelling valsch moet zyn, of geen der bewoonders van de Abdy dagt op dien tyd binnen kort te ſterven. Ik zag een redelyk fraaye Graftombe van een hunner Abten, die voor omtrent honderd en vyftien jaaren ſtierf, en dien zy den eertytel van hunnen Hervormer geeven. Deeze, tot Abt verkooren zynde, zag, dat ze zeer verre afgeweeken waren van de oorſpronglyke regelen hunner Orde, en bragt ze weder tot de oude inſtelling te rug, waar aan ze zich na dien tyd altoos gehouden hebben.

Deeze Orde is niet goedgekeurd, maar alleen toegelaaten, zo door den Koning van *Frankryk* als door den Paus. Men heeft in 't algemeen gedagt, dat ze zeer ryk was; doch op 't naauwkeurigst onderzoek 't geen ik kon doen, vond ik niet, dat hunne jaarlykſche inkomſten 20,000 *Livres* of 860 *Ponden Sterl.* te boven gaan. Tot de regeering van deezen Koning, die hun 4000 *Livres*, 's jaarlyks, toeſtaat, was hun inkomen niet meer dan 16,000 *Livres*, de oorſpronglyke begiftiging van den Graaf *Retou*, en beſtondt voor 't meerendeel in boschagtige landeryen, te midden van welke de Abdy gebouwd is, zonder eenig huis daar omtrent, behalven een kleine herberg tot gemak der vreemdelingen. Ik kan niet nalaaten hier aan te merken, dat in de maand Juny jongsleden, de nabuurige Steden en Dorpen alle in de weer waren om eene Wolvin op te jaagen, die zich voornaamlyk in dit Bosch onthieldt. Zy hadt in den tyd van zes weeken niet minder dan twee en dertig Paarden gedood, door hun den ſtrot aftebyten, terwyl ze lagen te ſlaapen, en het bloed uit te zuigen. Deeze Wolvin hadt zes jongen, vyf derzelven waren gekreegen: doch zy konden, ſchoon ze de beste Paarden en Jagthonden gebruikten, de de oude Wolvin niet betrappen, deeze was hun te gauw en droeg haar eenig overgebleeven jong, hoewel bykans zo groot als zy zelve, geduurig in haar bek om het buiten gevaar te brengen.

Niet dan met veel moeite, ſchoon drie Paarden voor het rydtuig heb-

hebbende, kwam ik met myn Vriend, in vier en een half uur, van St. *Mairan* tot *de la Trappe*: 't was in den namiddag toen wy 'er waren. De buitendeur geopend hebbende, klopten wy aan de deur der Abdye, een Broeder, door een klein gaatje gluurende, opende dezelve terſtond, hy hadt een groot kruis in zyn hand, hy knielde en kuschte onze voeten. Ik zeide hem, dat wy de vryheid genomen hadden om hier te komen, ten einde wy ooggetuigen mogten weezen van hunne godvrugtige en geſtrenge leevenswyze. Hy heette ons welkom met een zegenwensch, verzoekende dat wy hem zouden volgen, wy deeden dit door eene lange gaandery, die in een kleine donkere kapel uitkwam; hier boodt hy *ons* Wywater aan, wy knielden met hem voor 't altaar, en hy deedt een kort gebed. Ik moet hier aanmerken dat omtrent ons eene byzonderheid, doorgaans ten opzigte van Vreemdelingen in gebruik, werd overgeſlagen, hier in beſtaande, dat zy, voor het gaan in de kapel, den Reiziger in een kamer brengen, en hem een hoofdſtuk uit THOMAS A KEMPIS voorleezen.

Uit de kapel bragt hy ons in een kamer, waar nog twee vreemdelingen waren, de eene was als een Geeſtelyke gekleed, hy kwam daar, zo als ik naderhand verſtondt, met oogmerk om een Aankomeling in deeze Orde te worden, hy ſcheen my acht en twintig of dertig jaaren oud, en was 'er twee nagten gewoest, en nam dien avond een beſluit om 'er van af te zien, weezende dat de ſtrengheid der Orde zyne krachten zou te boven gaan.

Tot dus lang hadden wy ſlegts een Broeder gezien, die, uit de kamer gaande, ons voor eenige minuuten verliet, in ſtede van hem kwam een Vader van de Orde, en vervoegde zich zeer beleefd by ons, en nam my, myn Vriend, en een ander *Engelsbaaken*, die uit nieuwsgierigheid hier gekomen was, in een naast by gelegen vertrek. Deeze Vader was een Man van edele afkomst, wel opgevoed, ſchoon en vriendlyk in 't voorkomen, volgens myne giſſing hoog in de veertig jaaren oud. In 't eerst ſprak hy weinig; doch, na my eenigen tyd, met de doordringendſte oogen, die ik immer zag, beſchouwd te hebben, vervoegde hy zich byzonderder tot my, verſcheide vragen doende betreffende het nieuws dat 'er tegenwoordig omging; vragen, die duidelyk toonden dat hy een volkomen vreemdeling was in de wereld. Na eenigen tyd hier over met hem geſprooken te hebben, zeide ik wel gehoord te hebben, dat zy, ten zeven uuren, een leesuur hadden, en dat ik, zo 't geoorloft ware, daar wel by wenschte te weezen: hy beloofde ons tegen dat uur te zullen opwagten.

Het overige van den namiddag beſteedde ik in de Abdy, en de omliggende gebouwen, te bezigtigen; deeze beſtaan in ſtallingen, koorenſchuuren, een molen, een bakkery en brouwery. De Abdy zelve is een gemeen gebouw, de Kerk is eenvoudig en net, en gelykt naar onze chooren; de boekenkamer ſtondt my beter aan dan eenig ander gedeelte van het geſtigt. Hier vond ik eenige portraiten, als van den Stigter der Orde en van den Hervormer, van twee of drie Paufen, als mede

de van JACOBUS den II. Koning van *Engeland*, die 'er zich eenigen tyd onthouden hadt.

Ten zeven uuren gingen wy allen om het leezen by te woonen, dit werd in het Klooster verrigt door een der Vaderen, die uit THOMAS A KEMPIS las, dit duurde omtrent een half uur, alle de Vaders en Broeders luisterden. Zy houden deeze leesplaats zeer heilig, en dringen allen voorzorg om morsigheid voor te komen; een bak met zand was 'er by om de twee of drie persoonen geplaatst, om 'er des noodig zynde zich van te bedienen. Ik sloeg byzonder agt op de eerwaardige houding van deeze Vaders en Broeders, terwyl deeze leezing duurde. My dagt twee oude kennissen onder hen te zien, Vader HILARIUS en zyn Broeder AMBROSIUS, wier Characters ik uit den Heer LE NAIN kende. Op deeze plaats mag Vader, Broeder, noch Vreemdeling een enkeld woord spreeken, ook hoort men geen geluid dan de stem van den Vader, die leest.

Dit gedaan zynde kwamen wy weder in de kamer, waar wy geweest waren, en werden ten acht uuren geroepen om te eeten; hierin mogt de jonge Geestlyke, die op dien avond te verstaan gegeeven hadt, dat hy niet voorneemens was langer in de proeve te blyven, ons niet vergezellen: hier moet ik nog aantekenen dat 'er op dien tyd geen een in zyne Leerjaaren was in deeze Abdy.

Onze avondmaaltyd bestondt uit gebakken eijeren, salade, boontjes, booter, kaas en melkpap, het naageregt in peeren en rosynen, die, benevens de eijeren, booter en kaas, onzenthalven werden opgezet. De eerwaardige Vader ontdekkende dat ik hun zuur bier niet kon drinken, boodt my een vles met cyder aan van hun eigen maakzel, bykans zo zuur als hun bier; geen wyn mag hier ingebragt worden. Onder het eeten, deedt de edelmoedige Vader my de eere om agter myn stoel te staan, terwyl de Broeders ons, 't geen wy noodig hadden, toereikten.

Tegen negen uuren bragt men my na een zeer goed slaapverterk, waar ik uitneemend wel rustte tot twee uuren in den morgenstond, toen luidde de klok van 't Gebed. Ik wilde in den korten tyd, dien ik daar bleef, alles zien wat mogelyk was, ik stond op, en ging na de kerk, waar ik tot vier uuren vertoefde. Daar op had ik nog een onderhoud met den Broeder, ging de Boekery nogmaal zien, en kreeg tot myn ontbyt eenig brood en melk, middelerwyl zag ik twaalf van de Vaders en Broeders, aan de waschtobbe bezig met het schoonmaaken hunner kleederen; een vertooning zo vernederend als ik immer aanschouwde.

Myne nieuwsgierigheid dus voldaan, en myn proeftyd verstreeken zynde, vervolgde ik, met mynen Reisgenoot, naa wederzydsche groete en heilwensch, tusschen zes en zeven uuren, onze reis.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *December* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	28. 9½	29. 0	29. 8	53	46	45	Z	Z W	W	Reg. Storm.
2	29. 4	— 3	— 3½	42	49	48	—	Z	Z W	Bet. Hel. W.
3	— 5½	— 6	— 8	44	47	42	Z W	Z W	—	—
4	— 11	30. 0	30. 1½	39	44	46	—	Z	Z	Mist.
5	30. 1½	— 1½	— 2	43	47	43	Z	—	—	Hel. N. ligt.
6	— 2	— 2	— 2	40	48	49	—	—	—	— Mist
7	— 1½	— 1½	— 3½	43	49	46	Z W	Z W	N	Betr. held.
8	— 4½	— 4½	— 4½	40	46	41	N	N O	N O	— Mis.
9	— 4	— 3½	— 3½	42	50	42	N O	—	—	Mist hel.
10	— 3½	—	— 4	39	42	37	—	—	Z O	—
11	— 4½	— 5	— 5½	32	34	34	O	O	N O	Helder.
12	— 5½	— 4½	— 2½	29	39	39	O t N	W	W	— Regen
13	— 1½	— 1½	— 1½	34	33	27	Z O	Z O	O	Sneeuw Bt. H.
14	— 0½	29. 11	29. 10½	29	31	30	—	O	—	—
15	29. 9½	— 8	— 7½	26	30	33	O	W	Z O	Held. Reg.
16	— 7	— 6	— 5½	38	41	40	Z Z O	Z Z O	Z Z O	Betr. —
17	— 6	— 6½	— 8	36	41	37	Z O	N O	Z O	Held. Wolk.
18	— 10	— 10	— 10½	42	44	42	Z W	Z W	Z W	Betr. Mist.
19	30. 1½	30. 2½	30. 1½	41	45	41	—	—	Z	Held. —
20	29. 10	29. 9	29. 10½	41	43	43	Z	—	Z W	Betr. Reg.
21	30. 0	30. 1	30. 1½	42	46	41	Z W	—	—	Held. Mist
22	— 0½	— 0	29. 11½	38	44	38	Z	Z	Z	Betr. Hel.
23	29. 11½	29. 11	— 11	36	43	38	Z t O	—	—	Helder.
24	— 11	30. 0	30. 1½	35	41	39	Z	—	—	—
25	30. 2	— 1½	— 0½	40	45	46	Z W	Z W	Z W	Mist Wind.
26	— 1	— 0	29. 6	46	48	47	W Z W	—	—	Hel. Mist R.
27	— 1	— 2½	30. 3	45	46	43	N W	N W	N W	—
28	— 0	29. 10	29. 8	41	43	39	Z W	Z W	Z W	Wind Reg.
29	29. 6½	— 6	— 9	41	45	41	—	—	W	Betr. — Hel.
30	— 9½	— 9	—	37	42	40	—	—	Z	Reg. —
31	— 8	— 7½	— 7	43	49	45	Z	Z	—	Bet. Reg. H.

Hoogſte Barometer d. 30. 5½
Laagſte Barometer d. 28. 9½
} middelb. d. 29. 7½.

Hoogſte Thermometer gr. 53
Laagſte Thermometer gr. 26
} middelb. gr. 29½.

DEUGD EN VERSTAND NIET WILLEKEURIG,

OF

DE VERKEERDHEID VAN HUN, DIE ZE ALS WILLEKEURIG BESCHOUWEN, TEGENGEGAAN.

Nam neque decipitur Ratio, nec decipit unquam.

VEle Menschen zyn van oordeel, dat men de *Deugd* naar de *Gewoonte*, en het *Verstand* zich naar de zinnelykheden van den tyd moet schikken; als of deze twee schoone hoedanigheden, die den Mensch tot zulk een sieraad strekken, niet zouden rusten op de eeuwige beginzels der *Reden*, en dus niet onwrikbaar en onveranderlyk altoos dezelven blyven moesten. Men houd tog veeltyds voor *Verstandig*, dat geen, 't welk alleen met zyn belangens instemt; en voor *Redelyk*, zulk iets, dat op zyne gewaande beginzels en bedorven grondregels rust. Dierhalven is 'er weinig reden om zich grootelyks te verwonderen, wanneer men zulke menschen Verstandig en Deugdzaam hoort noemen, of ten minsten bevind, dat ze 'er zelve gaarne voor willen aangezien worden, welke, met de grootste synheit, met de geslepenste Subtiliteit, alleen hunne eigen belangens voorstaan; en dat wel op zulk ene wyze, dat ze de Redelykheit en Billykheit altoos weten te schikken, naar hunne opgevatte gevoelens en bedoelde oogmerken; als geenzins genegen zynde hunne belangen op te offeren, aan het geen de Redelykheit en Billykheit hun afvordert. — Het eigen belang met Loosheit, zyn eigen voordeel met de grootste spitsvinnigheit uit te voeren, zyne oogmerken listiglyk aan te leggen, om zyn bedoelde einde te kunnen bereiken, 't zy door regte of slinksche wegen; alleen zorgdragende om die, volgens zyne bepaalde en vastgestelde grondbeginzels, uit te voeren, zo dat zy den schyn vertoonen, als of zy naar de strengste regels van Deugd en Redelykheit waren ingerigt, draagt by velen den naam van zeer Verstandig; en men gewent zich al vroeg, om aan zulke daden geene an-

dere denkbeelden te hegten. — Het ſchynt der moeite niet waardig te zyn, om dergelyk een gedrag nauwkeuriger te onderzoeken, dan, in zo ver, als het voor 't oog ene vertooning van Deugdelykheit maakt; velen zouden ook inderdaad Hem, die dit onderzoek verder trok, met geene guſtige oogen aanzien, en deszelfs handelwyze ſtoutelyk veroordeelen; want Hem, die zulk een beſtaan heeft, houdt men voor een lastig onwelleevend Man, welke in 't minst zyn weereld niet verſtaat, of zich overgeeft aan bedilzugt, aan buitenſporige, aan onverſchoonlyke Dweepery.

Deze Denkbeelden zyn ondertuſchen ontwyfelbaar ten uiterſte ſchadelyk en verderfelyk; om dat ze alle de toegangen van het hart voor de Deugd toeſluiten; *en in tegendeel* enen wyden weg openen, voor alle verkeerde Wanbedryven, tot de vrye oefening van ſchandelyke ondeugden; want, wat kan ons meer aanzetten tot ene geſtrenge Deugdsbetragting, wanneer wy wanen, dat de Deugd niet langer ene Deugd blyft, dan tot zo lang ene zekere dwaze en veranderlyke gewoonte zulks wil toelaten? Indien wy maar de geringſte oplettenheit gebruiken; zullen wy wel dra bemerken, dat zulk een gedrag niet past aan redelyke Wezens, die tot veel voortreffelyker oogmerken geſchapen zyn. — Maar zo wy, aan den andere kant, tevens de minſte moeite willen aanwenden, om den aart van ons eigen beſtaan te onderzoeken, onze verkeerde denkbeelden na te gaan, onze bedorven neigingen, met een woord, onzen geheelen boezem nauw te onderzoeken, ons geheele hart, in alle deszelfs ſchuilhoeken, na te gaan, zullen wy ook waarlyk en met 'er daad bevinden, dat de Mensch, wegens zyne natuurlyke Verdorvenheit, altoos meer geneigt is tot het kwade, dan tot het goede. Indien nu de *Deugd* en het ware *Verſtand* geenen anderen Grond had, dan de gewoonte, de veranderlyke en bedorven gewoonte van den tyd; wat zou dan iemand langer verpligten enige de minſte Opregtigheit te betoonen; of wat zal hem aanſporen tot de beoefening dier pligten, welke hy zyne Schepper, zynen Evenmensch en zich zelven verſchuldigd is? Wat zal een Mensch Deugdzaam doen zyn, indien zyne tydelyke belangen een tegenſtrydig gedrag van hem afvorderen, zo hy meer voordeel kan doen met der Deugd den voet op den nek te zetten; met alle derzelver wetten te vertreden, welke hy anders als een redelyk Wezen natuurlyk gehouden is na te komen; met alle de pligten te veronagtzamen,

die

die hy als Mensch, en nog veel meer die hy als een verligt Kristen verpligt is te volbrengen? Men zal slegts de neigingen van zyn bedorven hart raadplegen, en de Deugd, de Redelykheit, de Billykheit en het Verstand, zullen zich goedwillig moeten onderwerpen; want alle Wetten en Geboden worden kragteloos; het ligt der Rede, in onze Ziel ontstoken, word geheel uitgeblust; en de Mensch zal volkomen Leven naar het goeddunken zyner kwade en bedorven begeerlykheden; opvolgende alle de verleidingen ener booze Weereld, de snoode Lusten van een bedorven en zondig Vleesch. —— Zie daar de gevreesde, de verderfelyke gevolgen, die natuurlyk voortvloeijen uit dusdanig ene handelwyze. Men kan de Deugd niet langer aanzien als noodzakelyk, bestendig en onveranderlyk; maar op zyn best als iets, dat een zeker gebruik ene gewoonte onder de Menschen heeft ingevoerd; en dat dus niet langer van duur is, dan men zich aan zulk ene gewoonte of manier wil onderwerpen.

Daar is waarlyk enige overeenstemming tusschen de verbeelding en onze gedagten; dewyl de gewoonte zodanigen invloed op het gemoed weet te maken, dat ze veelmalen, en in onderscheiden gevallen, het Ligt der Rede zelve schynt. Hier door gebeurt het dikwils, dat wy, by mangel ener genoegzame oplettenheit, het een wel eens voor het ander aanzien. Wy meenen somtyds, dat wy zeer Deugdzaam zyn; wanneer we niet anders dan de gewoonte, zo als wy van kindsbeen geleerd zyn, opvolgen. Ja men misleid zich dikwils in zo ver, dat men iets voor ene uitschitterende Deugd houd, het geen niet anders dan een gevolg van ene manier of gewoonte is; die wy, wanneer men ze regt beschouwde, in den aart der zake zelve zeer laakbaar en verwerpelyk zouden keuren. Wanneer wy dierhalven onze verbeeldingen bot vieren, is 'er weinige moeite, om de gedagten tot zodanig iets te bepalen, 't geen de verbeelding als beminnelyk weet af te schilderen. —— Willen wy dan de Deugd en het Verstand niet meer aan eeuwige en onwrikbare Grondbeginzelen vast maken; willen wy de gewoontens als de eerste beginzels der Rede, volgen, we zullen wel dra alles, wat ons de Verbeelding vertoont, met ons Verstand omhelzen, en onze gedagten daar op alleen, met voorby zien van de ware Deugdsbetragting, bepalen en onveranderlyk vestigen.

Indien het kwaad dan om geene andere reden gelaten moest worden; zo de Ongeregtigheit, alle ondeugden en

ſchandelyke bedryven, om geen andere reden geſchuwd moesten worden; dan, om dat zekere gewoontens zulk een gedrag van ons vorderden, of om dat onze uitzigten en belangens het ons afeischten, dan was 'er geene de minſte reden meêr, om de vuilſte der Ondeugden langer te haten, of niet te bedryven, dan, tot dat de gewoonte veranderde, en onze belangens 'er ons toe riepen. Daar was geene reden meêr, om zich langer ſtandvastig aan ene geſtrenge Deugdsbetragting over te geven, dan tot op dien tyd, dat onze belangens een ſtrydig gedrag van ons afvorderden. — Daar was geene de minſte Reden meer, om het kwaade te laten en het goede te betragten; want was de Deugd onderſchikt aan de veranderlyke gewoonte, dan moesten wy den Weg der Deugd verlaten, en onze voeten zetten op den breeden, op den verderflyken Weg der Ondeugd; zo dra het ſlegts dienen kan, om enige geſmede oogmerken uit te voeren, of, zo dra de tyd ene andere gewoonte van Leven en van Zeden had ingevoerd. Wat zou het ſchelen kunnen, of men enige handeling of bedryf onbillyk, onregtvaardig of godloos noemde; wanneer het tog in zich zelven geene onrechtvaardigheit, of godloosheit ware; maar allenig behoorde gelaten te worden, om dat onze belangens juist het tegen overgeſtelde vorderden? Men had zich alleen maar te bedenken, of het ons dienſtiger ware in het voortzetten en bereiken onzer inzigten en oogmerken. — Dan, indien men op deze wyze te werk ging, hoe groot ene verwarring moest hier uit noodzakelyk ontſtaan, in de gemeene Zamenleving. Rechtvaardigheit was niet langer meêr ene Deugd; Goedertierenheit verloor al haren luister; de Liefde, die gezellige en beminnelykſte der Deugden, had geene aantrekkelykheden meer; ze zou voor altoos het Menschdom verlaten, en alleen den toegang vry open zetten, voor de ſnoodſte Veinzery; die, onder ene valſche gedaante van Liefde, het ganſche Menschdom zou bederven. Nergens was 'er enige Billykheit meer te vinden, of te verwagten dat we die by iemand van onze Evenmenſchen zouden aantreffen; met één woord, alle Pligten en Deugden waren ydel, en ten enemaal onnut; indien 'er geen Deugd, geen Verſtand, geene Redelykheit onder de Menſchen gevonden wierd, dan alleen, wanneer het hunne belangens vorderden. Maar wat zou het gevolg zyn van zulk ene goeddunkelyke, van zulk ene volſtrekte willekeurige handelwyze? De Deugd zou, helaas! allerwegen vertreden, en de ſchandelykſte ondeugd, de ongehoord-

hoordſte ongeregtigheit vrylyk gepleegd worden! — En wat zou 'er het gevolg van zyn, wanneer de Mensch zich geheel van onder de banden van verpligting ontſloeg; wanneer de Deugd allerwegen vertreden, en de Ondeugd op den throon gevoerd wierd; wanneer de Mensch alle de noodzakelyke ketens van verpligting verbrak, en zich den ruimen teugel vierde om te zondigen, en allerleie kwaad vrylyk te bedryven? De beklaaglykſte gevolgen, voorwaar, zouden hier uit voortkomen; gevolgen, zo als we reeds hebben aangewezen, die ene onherſtelbare en verderfelyke verwarring na zich zouden ſlepen. Geen ogenblik was het ene Mensch omtrent het andere in zekerheit; geen enkel ogenblik was men omtrent de bezitting zyner goederen gerust; want by wien, of waar zou men ze veilig mogen achten? — Indien het tog de belangens van mynen Buurman vorderden, wat zou hem beletten, of waar door zou hy weêrhouden worden, om zich niet terſtont by de eerst voorkomende gelegenheit meester van myne goederen te maken? Wanneer zou ik, op myn beurt, myne hand niet uitſteken, wanneer zulks gevoegelyk met veiligheit geſcheiden kon; en roven op myn beurt ook de bezitting van hem, die my den weg had aangewezen, die ik, myne belangens alleen volgende, moest inſlaan? Hy was dierhalve even zo min een ogenblik zeker van het zyne, als ik van het myne: en zie daar, welhaast verwandelde de gantſche Staat in een Roofnest.

Het is niet te min by velen een vaste ſtokregel, om geene andere reden de Deugd te betragten, of hun gedrag op ene redelyke wyze in te rigten, dan alleen uit dien hoofde, om dat zy enige uitzigten enige vastbepaalde oogmerken hebben, welke niet gemakkelyk op ene andere manier zyn te bejagen of uit te voeren; dewyl ze niet ontzien onregt te plegen, de Deugd te verwerpen, en alle ondeugden te oefenen, zo dra zy meer tydelyk voordeel zien in het volgen van de Ondeugd, dan in het betragten der Deugd. Zulke Menſchen, die niet ſchroomen onregt te bedryven, zo dra zy hun gedrag maar met enigen ſchyn weten te regtvaardigen, en hunne vuile oogmerken op ene listige manier weten te bereiken: zulke Menſchen, zeg ik, zien de Rechtvaardigheit, de Billykheit, de betragting der ware Deugd, en alles wat de Redelykheit van ons afvordert, aan, als zo veele banden, waar mede zy gekluisterd worden; die alle hunne vryheit wegnemen, die een vry werkend wezen al te zeer vastknevelen, en in het werken

hinderen; want zy roemen doorgaans veel op hunne vryheit, en begeren niet dat enige wet hen zal verpligten, of dat geen ontnemen, waar zy hunne gewaande vryheit op bouwen. — Dan de zulken hebben gewislyk een verkeerd, een dwaas denkbeeld van de Vryheit; het geen zy tog vryheit noemen, is inderdaad de ondragelykſte ſlaverny; want met het vertreden der Deugd, met de verwaarloozing van alle de pligten, die men van een redelyk wezen vordert, met het veronagtzamen van alle wetten en geboden, worden zy waarlyk de grootſte ſlaven der Ondeugd. Zy verliezen alle hunne Vryheit, worden dienstknegten der Ongerechtigheit, en vallen in ene ſlaverny, die hen in de ondragelykſte boeien kluistert; want, vastgebonden aan de Ondeugd, werken ze niet dan kwaad en zonden, en zyn de magt ontnomen, om ene enkele vrywillige daad te verrigten. — Wat my betreft, ik vinde in tegendeel, dat in de betragting der Deugd, voor een Redelyk Wezen, de grootſte Vryheit van bedryven; en in die grondregels, welke in tegendeel de Deugd en de oefening van het Verſtand willen geſchikt hebben, naar byzondere omſtandigheden, waar in de Mensch zich bevind, de ondragelykſte ſlaverny is. Ze maken tog den Mensch afhankelyk van iets, waar by de minſte beſtendigheit niet gevonden word; en zulk een gedrag moet natuurlyk het grootſte nadeel in de Zamenleving te wegen brengen: want, daar men zich in het byzonder bloot geeft voor het grootſte en ogenſchynlykſte gevaar; om dat men elkanderen heimelyk en op de listigſte wyze vernielt: daar moet een ſtaat in 't algemeen, op zulke looze grondſlagen gevestigd, ieder oogenblik ſtaan te waggelen, en eindelyk eens geheel inſtorten.

Dan de Deugd is nog zo gehaat niet of ze is by al de weereld nog beminnelyk, elk wil nog wel Deugdzaam ſchynen, elk wil 'er nog al ene vertooning van maken; ſchoon inderdaad zyn hart ondeugend zy, en de regels, volgens welke hy handelt, verkeerd genoemd moeten worden. Dit maakt dat het niet altoos gemakkelyk valle, Menſchen, welke loos genoeg zyn, om, zich agter een kleed van Schyndeugd te verbergen, te ontdekken. Zy kunnen inderdaad lang doorgaan voor ware betragters der Deugd; gemerkt het Menſchelyke gezigt in vele gevallen te kort ſchiet, om tot op den bodem van het hart te zien; en daar door buiten ſtaat is, om de geheimen van den boezem regt te doorgronden. Dog waarlyk; ik vinde niets ongemeens in hunne verderfelyke loosheit. Een Veinsaart kan zich wel enen lan-

langen tyd voor het ſcherpzienđ oog verbergen; zonder dat daar toe ene ongemeene diepte van Verſtand vereiſcht worde; het is genoeg dat men heeft leeren Veinzen; het Verſtand heeft 'er weinig deel aan: want om zich te verbergen, heeft men ſlegts zekere gelegenheden gade te ſlaan, zommige waar te nemen, en zommige te vlieden; dit is alles wat men te doen heeft om zich verborgen te houden. Men zou, volgens myne gedagten, zeer bezwaarlyk kunnen aantoonen, dat zich weten te verbergen den naam van waar Verſtandig dragen mag; weshalven ik, in ene gulle openhartigheit, zo veel Verſtands ſtel, als in ene zorgvuldige verberging van zich zelven. Ik heb Menſchen gekend, waarlyk kinderen in het Verſtand, die echter de kunſt van Veinzen in de volmaaktheit verſtonden; die alleen maar in agt namen, om hun uitwendig gedrag voor de weereld, van hunne heimelyke bedryven, zeer veel te doen verſchillen, die daarom by ieder een den naam hadden van Deugdzame en Godvrugtige Menſchen: dog inderdaad niet anders waren, dan Huichelaars en ſnoode Geveinsden.

(*Het vervolg in het eerſtkoomend Stukje.*

DE BRAAFHEID IS ZONDER DEN GODSDIENST NIET TE VERTROUWEN.

DE Braafheid is eene getrouwe aankleeving aan een volbrenging van alle burgerlyke Deugden. Het heeft veel meer in dan men zich doorgaans verbeeldt, alle de pligten jegens den naasten te volvoeren. De Driften komen 'er dikwyls tegen op, de Geaartheid, de kwalyk gegronde en verkeerd beſtuurde Eigenliefde wederſpreeken niet zelden de ſtem der pligtbetragting. Een Mensch die alle de pligten, welke de Burgerſtaat van hem afvordert, als ligt, gemaklyk en zonder eenige moeite te volbrengen, aanziet, toont daar door zelve, dat hy nimmer een aandagtig oog op dezelve geſlaagen hebbe. 't Is alleen onder de beſcherming van den Godsdienst, dat de heilige regten van den Burgerſtaat in veiligheid kunnen weezen, en op eene behoorlyke wyze geëerbied worden.

Een Mensch, die 't juk van den Godsdienst heeft van den halſe geworpen, vindt nergens een beweegmiddel, kragtig genoeg om hem getrouw te doen zyn in alle de pligten

die de Braafheid hem afvordert. — Wat zal by den zodanigen de plaats van den Godsdienst bekleeden? 't Belang, buiten twyfel: want dat is het groote beweegrad van de bedryven der aardschgezinde zielen, van lieden naar de wereld; ten hoogſten genoomen zal het een eerlyk Belang wezen; doch dit blyft nogthans een enkel Menschlyk Belang, 't welk niet op GOD ziet, of eenen ſtaat hier namaals in aanmerkinge neemt. Wat men ook moge ſtoffen op Braafheid, wanneer deeze het ſteunzel van den Godsdienst derft, loopen de pligten, der zamenleevinge verſchuldigd, groot gevaar.

Ik ſtaa toe myn Belang kan my aanzetten om eenige uitwendige afgeëischte welvoeglykheden waar te neemen, ik zou, door die te verwaarloozen, veel meer waagen, dan het my koste, daar aan te beantwoorden. Maar hoe gebrekkig, hoe kortſtondig, hoe wankel is de Braafheid, wanneer ze door geen Godsdienst geſchraagd worde? — Is het belang myn eenig rigtſnoer, 't geen ik te volgen heb, wat zal ik, in duizend gevallen, waagen, als ik agtbaarheids genoeg bezit om tegen den een hard uit te vaaren, den ander te bedriegen, een derden den voet dwars te zetten, of gehaat te maaken door lastertaal, met één woord, met elk, die my tegenſtaat of benadeelen kan, van allen vermogen te ontzetten? Wat zal ik winnen met my te kwellen of eenige moeite te doen voor lieden, die ik niet vreesde, van welke ik geen voordeelen kan verwagten? Wat baate zal ik hebben van duizend opofferingen myns Belangs, waar van geen Mensch getuigen is? Ondertusſchen voor eenige uitſteekende en zonderlinge gevallen, in welke ik de Braafheid van anderen verwagt voor die ik oefen, zullen 'er veele andere niet min gewigtig voorkomen, waar in ik by de Menſchen moet lyden voor het geweld 't geen ik op my zelven doe. Hoe veele andere gelegenheden zyn 'er, in welke Belang tegen Belang geſteld, het luisteren naar de inſpraaken myner Driften my veel voordeeliger is dan het gehoorleenen aan de leſſen der Rede?

Het vermaak om voldoening te verſchaffen aan eene Drift, die ons hevig aanzet, en het Eigenbelang op haare zyde heeft, zien wy doorgaans aan als het geſchiktſte middel ter verkryging van geluk.

Te dikmaal helaas! zyn de Hartstogten der Menſchen, door een kwaad beſtuur, tegen de Deugd aangekant, en met dezelve onbeſtaanbaar; om die heilooze uitwerkzels voor

voor te komen, moet men een genoegzaam tegenwigt in de ſchaale leggen, en niet anders dan de Godsdienst kan dat tegenwigt opleveren. Ik bezit een welgegrond Regt om te eiſchen, dat de Menſchen my geeven, 't geen ze my verſchuldigd zyn, ook ben ik in beantwoordinge daar van gehouden wederkeerig hun op dien voet te behandelen. Zie daar het groot beginzel der Zedekunde van Menſchen, die voorwenden dat de Godsdienst geen invloed op de Zeden hebbe: maar heb ik ten eenige tyde een ſterk dringender Belang op 't oog, een heftige begeerte om Ryk om Groot te worden, om myne Lusten te voldoen, zo zal dit, het koste wat het koste, de dryfveer van myne handelingen weezen. Alle loflyke, geregelde en eerlyke wegen, die my niet van myn oogmerk verwyderen, ſtaan my aan, ik heb 'er agting voor, en draag zorg om myne Braafheid, myne Opregtheid en Voorzigtigheid, elk, zo veel mogelyk, te doen weeten: doch ik laat niet na my te bedienen van alle heimlyke listen en verborgene ſtreeken, die den weg, ter bereiking van het voorgeſtelde einde, verkorten. Op deeze wyze denken, redenkavelen en handelen alle Menſchen, die hunne Driften opvolgen en door den teugel van den Godsdienst niet wederhouden worden.

Hoe veele andere gelegenheden zyn 'er, waar in alle de Belangen van den Mensch, die den grondregel des Ongeloofs volgt, zamenſpannen om een hart van de zwakſte zyde aan te tasten, en het te waagen om de wetten der Braafheid te beledigen? — De Eer is beveiligd; de Straf-loosheid zeker; de Drift ſterk; 't Vooruitzigt verrukkend; het Voordeel ſchitterend; de Weg kort; 't zal my maar een weinig onbeſchaamdheids en kwaade trouws kosten, de eenvoudigheid op te ligten, de onnozelheid te misleiden; ik zal maar een weinigje van de Waarheid moeten afwyken, om een gevaarlyke mededinger te verwyderen en den voet te ligten; wat betekent een luttel vleijery, als ik my daar door van de gunſte eens onregtvaardigen Beſchermheers kan verzekeren, en my van zyn invloed bedienen? Wat betekent een kleine omweg eene geringe veinſery, kunnen deeze dienen om my myn hoogſten wensch te doen erlangen? Zal ik het doen? —— Zal ik het waagen? — Neen, zegt my de Braafheid; neen, zegt de Eer; en de Voorzigtigheid geeft het zelfde antwoord. — Maar ach! hoe weinig betekent de raadgeeving van Braafheid, Eer en Voorzigtigheid, te midden van zo veele, zo geweldige verzoekingen? Zal iemand daar aan het oor leenen, indien de

Godsdienst zyne gezagvoerende ſtem 'er niet nevens voege, en aan alles kragt byzette? Wie onzer zou het durven laaten aankomen op de genade of ongenade van den Braaven, Eerlyken, en Voorzigtigen Man, zonder Godsdienst? — Hoe zeer iemand moge opgeeven van zyn Character als een Eerlyk Man, wanneer hy geen Godsdienst hebbe, zal zyne Braafheid my, in alle gelegenheden van belang, en waar verzoekingen om van de Braafheid af te wyken voorkomen, verdagt weezen. Ik zal 'er my in geenen deele op verlaaten.

Veele andere gevallen zyn 'er, min doorſteekende, in de daad, maar die ons dikmaal ontmoeten, waar in het Menschlyk Belang alleen niet kragtig genoeg is om van my alles, wat de Naasten met Regt mag verwagten, te krygen. Eene groote maat van Getrouwheid, van Oplettenheid is 'er noodig, om elk het zyne te geeven, en niet min Standvastigheid om hier in niet gebrekkig te zyn.

Gy wordt zomtyds omringd, aangezogt, door vreemdelingen, lastige aanhouders, en mogelyk vyanden. Het maakt geen verſchil. Die vreemdelingen, die verveelende vraagers, die vyanden, hebben door de betrekking, in welke zy tot u ſtaan, zekere regten, wettige regten, en gy zyt door uwe ampten, bezigheden, of middelen, hun eenige onvermydbaare pligten verſchuldigd. 't Geen zy u verzoeken komt dikwyls uit op geringe oplettenheden, geringe gunſten, weezenlyke kleinigheden, niet noemenswaardige bagatellen; maar kleinigheden en bagatellen ondertuſſchen, die, op hoe laag een prys ook gezet, volſtrekt behooren tot die dingen waar van de goede orde afhangt; en tegen welke wy kunnen opzien door eene verkeerde verbeelding, door een knorrige luim, door eene grillige verkiezing, die afhangt van onze geaartheid, of eenige omſtandigheden, welke niet in onze magt ſtaan.

Te ongelegener uure vordert de Maatſchappy de Zamenleevingspligten dikmaal af. 't Gebeurt, by voorbeeld, op een' tyd wanneer 't verdriet u kwelt, wanneer ge u in eenige moeilykheid vindt ingewikkeld, wanneer uwe hoogmoed het een of ander bedoelt, wanneer uwe bezigheden u overkroppen, wanneer gy bezig zyt in uw vermaak te neemen, of wanneer de ſtille eenzaamheid u 't behaaglykst voorkomt, moet men dan dat alles niet laaten vaaren, zyn tegenzin overwinnen, en ſtrydig met den weezenlyken ſtaat, in welken men zich bevindt, handelen? — Twyfelt gy 'er aan? Ach! van waar komen, bid ik u, de murmureerin-

zingen der Kinderen, de klagten der Ouderen, de te onvreedenheden der Dienstbooden? Zyn deeze niet altoos de slagtoffers van eene zinnelykheid, of grilligheid, die men, ten wille der Maatschappye, heeft moeten afleggen of tegengaan?

Waar is nu de Ongeloovige Eerlyke Man, die, volgens de beginzels van weereldlyke voorzigtigheid alleen, dit alles ten beste zal hebben, voor 't welzyn der Maatschappye? Hy zal, zo gy wilt, die rol in 't openbaar speelen, maar in 't byzonder in 't huislyk leeven, zich daar van ontslaagen agten; en eenige oogenblikken, die hy buitens huis in bedwang zyner zinlykheden heeft moeten doorbrengen, zich wel duur, binnens huis, laaten betaalen.

't Is alleen in den Godsdienst, in de beginzelen, die dezelve inboezemt, dat men eene nauwkeurige Regtvaardigheid, eene doorslaande Braafheid, eene volmaakte Opregtheid, eene edelmoedige Onbaatzugtigheid, eene getrouwe Vriendschap, eene uitgestrekte Genegenheid om wel te doen, en een aangenaamen Ommegang kan verwagten; de Godsdienst alleen kan aan de Maatschappye allen heil geeven, alle bekoorlykheden byzetten. Hoe verkeerd beraaden handelen derhalve alle de zodanigen, die den Godsdienst, te regt de band der Maatschappye geheeten, bestryden, en, hun best doen om de grondslagen, op welke dezelve steunt, te doen waggelen; zy loopen gevaar om, onder de puinhoopen van het instortende gebouw, verplet te worden. Zy verdienen de veragting van alle weezenlyk Braave Menschen; zy zyn gevaarlyke gedrochten. Terwyl, van den anderen kant, allen die hun best doen om den Godsdiens staande te houden, te vestigen, met leer en daaden te schraagen, de hoogagting en liefde verdienen van elk, die eenigzins het belang der Maatschappye kent, en wil behartigen.

DE BEHANDELING VAN WONDEN MET VERLIES VAN ZELFSTANDIGHEID.

Door den Heer PIBRAC.

(*Mem. de l'Acad. Roy. de Chirurgie Tom. IV.*)

IN een voorgaande Verhandeling, onder die van de Academie gedrukt, heb ik getoond het verkeerd gebruik der

der middelen, welk men in de gemeene praktyk heeft aangenomen tot het geneezen van zeker ſoort van wonden. Het gebruik van zodanige middelen heeft geen plaats in wonden met verlies van zelfſtandigheid. Het onderzoek der ſtanden welke zy doorgaan, heeft dezelven doen beſchouwen onder vyf tyden of verſchillende omſtandigheden, welken zyn die van ontſteeking, verettering, zuivering, vleeschmaaking en velmaaking. De Schryvers hebben de middelen welken zy dienſtig oordeelden voor de behandeling der wonden, in zo veele ſoorten onderſcheiden; en hebben dezelven erkend, of 'er kragten aan toegeſchreeven, welke bekwaam waren om uit te werken het gene de aanwyzingen van elke tydsomſtandigheid ſcheen te eiſchen. Verzagtende en weekmaakende worden gebruikt om de ſpanning der vaste deelen, welke een gevolg is van ontſteeking, en het eerſte tydperk maakt, te verminderen; zy bevorderen de ontlasting der vogten welken de vaten van het ontſtoken deel bezwaaren. Dragtmiddelen bewerken deeze ontlasting in het tweede tydperk. Men neemt toevlugt tot afveegende middelen, om de wonden te zuiveren en te reinigen. Men heeft een' lyst van vel- of vleesch-maakende middelen voorgeſteld, waar van men gebruik maakt met oogmerk om de hergroeijing van goed vleesch te verzorgen; waar op de droogende middelen eindelyk een vast en duurzaam lidteeken doen volgen. Alle deeze onderſcheidingen, met zo veel orde gemaakt, en in de ſchoolen aangenomen, zyn in ſtaat geweest om te doen gelooven, dat men zich tot een goede behandeling van wonden met verlies van zelfſtandigheid, ten ſtrengſte aan het gebruik van deeze verſcheide middelen moest onderwerpen: de ondervinding echter, hoe weinig ook verlicht, bewyst alle dagen, dat een' wonde all' haare tyden doorloopt, en tot een volmaakte geneezing kan gebragt worden met één enkel middel, ſomtyds by geval aan de hand gegeeven, of zonder overleg gebruikt, en 't welk naar de gemeene denkbeelden kwaalyk geſchikt zou zyn voor een enkele aanwyzing. De natuur doet derhalve het voornaamſte voor zich in zodanige gevallen. Een verſtandig Heelmeester moet weeten welke de paalen zyn van zyne konst; dit is het middel om 'er alle vermogens van te kennen, en hy zal geene naar een vastgeſtelde orde aanwenden eer hy wel bewust is wat de natuur, aan haar eige kragten overgelaaten, in ſtaat is voor zich zelve te doen. Onbe-

beſchaafde volken geneezen hunn' zwaare wonden door het gebruik van de allereenvoudigſte middelen. De Dieren gebruiken geene middelen altoos, en ze geneezen niettemin volmaakt. Als een hond zyn wonde kan likken, veegt hy 'er geſtadig, met zyn' tong, de etterige vogten af, welken 'er uit lekken, en hy geneest, niet tegenſtaande hy dit nog zo dikwils doet, 't welk een aangenomen regel, van wonden zo zeldzaam te verbinden als mogelyk is, wederſpreekt. Hier op de overeenkomst te ſteunen zou bedrieglyk zyn, want de ondervinding heeft geleerd dat dikwils te verbinden ten nadeele ſtrekt van de Natuure; dat de aandoening van de lugt, de werking der middelen, en de vernieuwing van het verband, ſchoon met alle mooglyke handigheid gedaan, altoos eenig ongemak maaken, 't welk de natuur kan ontſtellen en haare werking verhinderen. Zy bewerkt weezenlyk en misſchien met uitſluiting van deezen omſlag, de geneezing der wonden. De werking der vaten dryft door de verettering de vogten uit, welken het deel overſtelpen. Deeze werking, en de natuurlyke warmte, welke 'er een onafſcheidlyk gevolg van is, bereidt, kookt, ſtooft, maakt ryp, en beſchikt de voedende ſappen, welken de monden der vaten in den omtrek der wonde openſtaande moeten aaneenplakken: het lidteeken, welke de plaats vervult van het natuurlyk dekzel, is een gevolg van deeze ſamenlyming. De Natuur doet alles, en de Konst moet alleen beſtaan in haar te hulp te koomen, en de beletzelen te weeren welke haar zouden konnen verhinderen ten nutte te werken. Deeze beginzelen zyn geſteld door CELSUS, GALENUS en aangenomen door PARACELSUS, die over deeze ſtoffe met een inneemlyke welſprekendheid redeneert. Het vergeeten van deeze regelen, en de verlaating van de praktyk welke zy leeren, zyn het onderwerp der oordeelkundige aanmerkingen van MAGATUS, in zyn uitmuntend Werk, om de wonden zeldzaam te verbinden (*). De ondervinding heeft my de gegrondheid van zyne redeneeringen over dit ſtuk getoond, zo wel als het aflaaten van middelen, dikwils meer ſchaadelyk dan voordeelig in veele gevallen, waar in men zich gemeenlyk veel vrugt van het gebruik derzelven belooft. Ik zal met weinige woorden verklaaren, hoe

(*) *De rara vulnerum medicatione.*

hoe ik eerst hier in verlicht ben geworden, en ik zal eenige waarneemingen opgeeven welken my in deeze leere bevestigd hebben.

Nu drie jaaren geleden moest ik een arm afzetten aan een zoon van den tuinman van den Heer Doublet de Breuilpont, veertien of vyftien jaaren oud, wegens een langzaam beenbederf aan het middenſte van het bovenſte gedeelte van den voorarm; met eene opzetting welke zich uitſtrekte tot aan het gewrigt van den arm. Het verband werdt niet geheel weggenomen voor den zesden dag, wanneer de etter het droge plukzel, welk de wond bedekte, hadt losgemaakt. Dezelve ſtondt zo volmaakt ſchoon als mooglyk is. Haar omtrek ſcheen my toe niet uitgebreider te wezen dan op het oogenblik van de *Operatie*, en ik voorſpelde wat goeds uit deeze gelukkige omſtandigheden. Ik leidde, volgens gebruik, een wiek met ettermaakende zalve op het vleesch. Dit verband werdt na vierentwintig uuren afgenomen. Op andere tyden zou ik de wonde beſchouwd hebben als zeer wel ſtaande, en de verettering gelyk behoorde; maar de opmerking, welke ik den voorgaanden dag gemaakt had op den ſtaat der wonde, belette my zo te oordeelen. De verettering kwam my voor niet zo goed te wezen als den dag te vore, en minder dan ze moest zyn; het vleesch eenigzins gezwollen, ik vond het wat te veel opgezet; de wond was gewis uitgebreider, en de ſtomp hadt een grooter omtrek, een bewys dat het celagtig weefzel was gezwollen. Uit dit aanzien was de kwaade uitwerking van het aanleggen van zalven niet moeilyk te begrypen. Evenwel deedt zich hier niets voor 't welk ik niet altyd in gelyke gevallen gezien had; doch ik had 'er noit zo veel opmerking op genomen als in dit geval. De gewoonte ſchynt in daaglykſche dingen het gebruik van opmerking te beletten, en het gezicht van den geest minder doordringend te zyn, naar maate de oogen gemaklyker aangedaan worden van voorwerpen, waar aan wy gewend zyn. Ik beſloot aanſtonds de wonde droog en los te verbinden, met een dot van fyn plukzel, om het vogt, welk het vleesch zou uitgeeven, in te zuigen. Ik dekte de ſtomp, zelfs vry hoog, met doeken in een verzagtend en ontbindend afkookzel natgemaakt, om de zwelling te verhinderen. 's Anderen daags had ik het genoegen de voordeelige verandering der wonde te zien, welke deeze behandeling hadt veroorzaakt. Ik vervolgde op dezelfde wyze te verbinden, en by het vyfde verband tot ligting van het vierde, vernieuwde ik alleen de drukdoeken,

en

en liet het plukzel nog tweemaal vierentwintig uuren zitten. Het voordeel van dit uitſtel was zichtbaar, en bewoegde my om het plukzel in de volgende verbanden niet af te neemen dan na drie dagen, en in 't gevolg alleen den vierden dag. De wond was geſlooten in minder dan vyf weeken, zonder eenig toeval, zonder affchilfering van been; 't welk zekerlyk niet zou gelukt zyn indien ik middelen gebruikt, en de wonde daaglyks geplaagd had door verbindingen, welken altyd min of meer ongemak geeven, terwyl ze onnut zyn.

Het goed gevolg van deeze eerſte proeve werdt, eenigen tyd hierna, bevestigd in een man, wien ik den ringvinger, welken hy onder een ſteen verpletterd hadt, in het lid moest afneemen. De onherſtelbaare wanorde liet niet toe de behoudenis van het deel te beproeven. Door alleen met droog plukzel te verbinden, is hy ſpoedig en zonder het minſte toeval geneezen.

In een ander geval, heb ik het tweede kootje van den middenſten vinger boven deszelfs middenſte gedeelte afgezaagd, en dezelfde handelwyz' heeft my dezelfde uitkomst gegeeven.

Na dien tyd heb ik een man gehad, wien de ring-vinger ten eenemaal verpletterd was. Ik ſneed met een ſchaar, in eene ſneede, alle beenige oneffenheden tot op het overig zynde vleesch weg. Dit gedaan zynde, zonder acht te geeven op de gewaande aanwyzing van het vleesch door middelen tot verettering te brengen, geloofde ik alleen te moeten vertrouwen op de pogingen van de natuur tot deeze bewerking; en ik verbond droog. Het bovenſte gedeelte werdt voorzien met drukdoeken natgemaakt in enkel koud water van *Altbea*; de geneezing volgde ſchielyk, zonder eenige zichtbaare affchilfering van been, niet meer dan in de andere gevallen waar van ik geſproken heb.

Het is baarblyklyk dat de natuur in all' deeze gevallen het voornaamſte der geneezing heeft uitgewerkt. Vette middelen welken t'onpas verſlappen, harſige en balſemagtige welke men 'er byvoegt om dragtmiddelen te maaken, hebben een prikkelende kragt waar door het vleesch noodzaaklyk moet getergd worden: het is derhalve niet te verwonderen dat de verwerping van zodanige middelen zulke gelukkige gevolgen geeft. Alle praktizyns ſtemmen toe, dat een onbehoorlyke aanbouding met dezelven voos vleesch doet opkoomen, welk de groeijing van een lidteeken verhindert. Dikwils is men niet in ſtaat om dit voos vleesch

te

te vernielen dan door de pynlyke werking van de *Lapis infernalis* of eenige andere bytmiddelen, welke niet nalaaten de wonde te ontſteeken. Als men nu door verbyting den goeden ſtaat heeft verkreegen, welken de verbanden, meer naar de neiging van de natuur ingeſteld, zouden te weeggebragt hebben, wat middel gebruikt men dan met meer vrugt dan droog plukzel? Deeze bedenking moet beſliſſen ten voordeele van het zelve, door de geheele geneezing.

Ik heb koud verbonden, want ik geloove dat de warme ſtoovingen, door de vogten te verdunnen niet weinig doen tot de vroegtydige zwellingen, welken by de wonden koomen, niet tegenſtaande alle voorzorge van aderlaatingen, een behoorlyke plaatſing van het deel, en levensregel; ja alle middelen welken men aanwendt om de zwellingen te maatigen en den voortgang derzelven te beletten. Buiten twyfel was het beter dezelven geheel te voorkoomen, en dit kan ik zeggen my gelukt te wezen, door de behandeling waar van ik ſpreeke. De gevolgen zouden echter te ver getrokken worden, als men na deeze gevallen de dragtmiddelen in alle wonden met verlies van zelfſtandigheid wilde verwerpen. Men moet begrypen dat ik van geen anderen geſproken heb, dan welken voorgevallen zyn in gezonde deelen, of als zodanige aangezien; men heeft genoegzaame redenen om 'er zich van te bedienen, by voorbeeld, in den eerſten tyd van de opening van een ettergezwel; want de ontlasting der ſtoffe, in deszelfs boezem opgehouden, maakt het byna altyd noodzaaklyk de omliggende deelen door den etter geweekt te ontlasten, of de vogten welken tot etter moeten overgaan, door eene kooking en ſtooving, hier toe te bereiden, welke men moet bevorderen, zo door dragt-zalven op het ontbloot vleesch te leggen, als door de uitwendige aanhouding met rypmaakende middelen, geſchikt naar den ſtaat der deelen. Maar als deeze aanwyzing geen plaats heeft, het enkel verlies van zelfſtandigheid de wezenlyke ſtaat van het gebrek is, de werking der vaten genoegzaam tot het maaken van etter, welke dan, om eigenlyk te ſpreeken, niets anders is dan eene uitzweeting der voedende ſappen van het deel: heeft men geen de minſte reden om rottende en balſemagtige middelen te gebruiken, welke door de vermenging wel minder gevaarlyk zyn dan elk op zich zelfs, maar evenwel nog aandoeningen kunnen maaken welken behooren vermyd te worden. De afzetting van twee kanker-gezwellen in de borst hebben my twee nieuwe gelegenheden verſchaft in de

die denkbeelden verſterkt te worden, welken ik my gemaakt had van de nuttigheid van deeze praktyk.

De eerſte perſoon, by welke ik de verbanden deed met enkel droog plukzel geduurende de geheele geneezing, was vyftig jaaren oud, de andere omtrent twee en dertig. Ik wagtte, gelyk in de vorige gevallen, dat de eerſte verettering het verband wel doorgedrongen ware, op dat het zonder pyn zou komen weggenomen worden. By elke verbinding leidde ik ſchielyk een wiek op de wonde, zonder dezelve af te veegen; op dat de etter welke de oppervlakte bedekte, als voor geneesmiddel mogt dienen. Deeze voorzorge, waar van ik nog niet geſproken heb, voorkoomt de tegenwerping der genen, die vreezen dat het raauw vleesch door het drooge plukzel eenige pynlykheid zou lyden: want zy zien dat het plukzel, in deeze wyze van verbinden, bevogtigd wordt door de ſappen welken de natuur over de oppervlakte der wonde verſpreidt. Ik veege ook den etter van den omtrek niet af, voor dat dezelve met een wiek gedekt zy. Hier door vermyde ik de aandoening van de lugt, welke de Heelkundigen van alle tyden geoordeeld hebben nadeelig te zyn voor wonden. De zeldzaamheid der verbanden, welken ik maar om de drie dagen vernieuwde, hielp mede tot een ſpoedige geneezing. Ook geloove ik dat deeze handelwyze voordeel doet door de bevryding van pyn, welke opgelegde middelen veroorzaaken: veele menſchen ſchrikken tegen den tyd van het verband, uit hoofde van de gevoelige pyn welke zy langer of korter lyden na elke verbinding; en niet ophoudt voor dat zich eenige ſtoffe tusſchen de oppervlakte van de wonde en de middelen heeft ingevoegd, waar van zy dan de werking verdooven. Men vindt bewys voor deeze waarheid in den regel welke gevolgd wordt van groote Meesters, die zich wel wagten van de wonden af te veegen, en de ſtoffen weg te neemen, welken bekwaam zyn het vleesch voor pynlyke aandoening te beſchermen. Onder hunne handen en door deeze opletendheid zyn de verbindingen min pynlyk. In het tegenovergeſtelde heb ik 'er dikwils ſtuipen op zien volgen.

De nuttigheid der verbanden met droog plukzel, volgens de regelen welken voorgeſteld zyn, is nu onlangs ook erkend en bevestigd door den Heer LOUIS. Hy hadt een' vrouw van 40 jaaren een verkankerde borst afgezet, in het begin van November 1765. Den vierden dag,

als het eerſte verband geheel was gevallen, zynde door een overvloedige ontlasting losgemaakt, leidde hy niets aan dan een koek van zagt plukzel; de wond werdt op deeze wyze verbonden ééns op een dag tot aan den vyfden, hier na ééns in twee dagen, en vervolgens om de drie, en voorts om de vier dagen. De geneezing was volkomen, byna in den gewoonen tyd welke de natuur nodig heeft tot heeling eener wonde van zulk een groote oppervlakte: het verbinden was niet pynlyk; geen voos vleesch openbaarde zich, en de ettering was zo overvloedig als zy hadt konnen zyn, geduurende de geheele geneezing. De Heer Louis meende opgemerkt te hebben, dat de ophouding van den goeden etter, door de vertraagde verbindingen in den laatſten tyd, het vleesch wat ſnottrig hadt doen worden. Hy gebruikte geſchraapt plukzel, en verbondt twee of driemaal om den anderen dag; alles herſtelde zich wel, en het lidteeken maakte zichtbaare voortgangen. Men moet zich ſchikken naar de verſcheiden geſteldheid der lyders, de aanwyzingen volgen welken de overvloed van etter en de hoedanigheid van het vleesch voorſchryven, 't welk een ervaaren Heelmeester altyd weet waar te neemen.

De omkrulling van het vleesch, welke maakt dat het been uitſteekt na gedaane afzettingen van leden, kan wel ten grooten deele toegeſchreeven worden aan de prikkelende werking der hulpmiddelen, welken de zeer gevoelige oppervlakte van een verſche wonde ontſtellen. Verſtikkingen, afgelege ettergezwellen, kunnen uit zulk eene oorzaak ontſtaan, waar op men niet genoeg verdagt is geweest. Het is een groote verblindheid de etterige ſtoffen naauwkeurig af te veegen, en voor een ſchaadelyk uitwerpzel aan te zien een vogt, 't welk de natuur beſchikt en verſpreidt tot haar eigen behoudenisſe. Het koomt my voor als door de reden en ondervinding beweezen, dat in enkelvoudige gevallen van wonden met verlies van zelfſtandigheid, hoedanigen ik nu bygebragt hebbe, de wyze van zeldzaam te verbinden, en geene middelen op de ontblootte oppervlakte te leggen, de beste zy.

Deeze behandeling is, gelyk ik boven reeds gezegd hebbe, niet toepaslyk op allerlei ſcheidingen des geheels door een ulterlyke oorzaak. In wonden met verſcheuring en kneuzing, in de beet van dieren en andere dergelyke gevallen, is ten eerſte een' zwelling; 'er koomt ontſteeking, waar op verettering volgt, welke de kleine lappen van de wanden der gekneusde wonde doet afvallen. De eerſte ſtof-

ſtoffen, welken zodanige wonden uitgeeven, zyn vuil, kwaalyk bewerkt en half rottig, deeze zouden door het droog plukzel, met nadeel tegengehonden worden: doch in dit geval zelf is het van aanbelang acht te geeven op de byzondere natuur der wonde en de nette uitgeſtrektheid der deelen, welken verſcheuring en kneuzing geleeden hebben. De verſcheuring moet wel onderſcheiden worden van kneuzing; want waar niet dan een verſcheuring is, zyn de deelen, over de geheele uitgeſtrektheid van de wonde, bekwaam tot een volkome hereeniging. Geen Heelmeester, of hy heeft voorbeelden gezien van de wezenlyke vereeniging van wonden met een lap.

Voor eenigen tyd werd ik geroepen by een aanzienlyk man, die zyn' voeten wasſchende in een langwerpige ſteenen kom, bekend by den naam van *bidet*, den bodem in ſtukken ſtiet: het een been ſchoot 'er door, en hy kreeg een wonde met een piramiedswyze lap, aan het buitenſte van dat been. Het grondſtuk van deeze lap was ten minſte vier dwerſe vingeren breed op het midden van het been, en de punt was twee dwerſe vingeren breed van den enklauw. By deeze punt was de wond alleen gekneusd, en het lichaam, welk de kwetzing hadt gemaakt, was hier ingedrongen: de huid was hier zeer dun, en zo afgeſcheiden van het celagtige weefzel, dat men niet kon denken dezelve te behouden. Myn eerſte werk was de lap in haar geheele uitgeſtrektheid wederom aan te voegen, en te behouden door middel van drukdoeken en een zwagtel, met dé ſlingeringen van boven naar beneden, om het verband vereenigend te maaken. Hy werdt een en andermaal adergelaaten, en ik deed het verband ſtooven met verzagtende afkookzels, om te ontſpannen en te verſlappen, en zo veel mooglyk was de ontſteeking, welke onvermydlyk was, te maatigen. De pyn welke 'er toeſloeg was niet zwaar, zy was voorzien; zy deedt my geene verandering maaken; alleen meende ik eenige ſmeerige dingen te moeten leggen op de lippen van de wonde aan het onderſte gedeelte. Ik maakte geen gebruik van gewoone zalven, ſamengeſteld uit oude olien, oud en garſtig ſmeer, welken ik geloofde te veel te prikkelen. Een geſlaagen dojer van een versch ei diende my om een wiek te beſmeeren, welke ik 'er by elk verband opleidde; en ik gebruikte geen ander dragtmiddel. De verettering, welke een werk is van de natuur, geſchiedde met dit eenvoudig middel naar wensch, en toen alle

de deelen, welken kneuzing geleeden hadden, waren geſcheiden, de oppervlakte van de wonde levendig en rood ſtondt, verbond ik zeldzaam en droog, volgens de beginzelen in deeze Verhandeling voorgeſteld; en de uitſlag voldeedt aan myne verwagting.

AANMERKINGEN OVER DE HINDERPAALEN, DIE DE OVERMAAT VAN VOLKRYKHEID, ONDER HET MENSCHLYK GESLACHT, BELETTEN; EN OOK IN ANDERE SOORTEN VAN DIEREN GEVONDEN WORDEN.

(*Uit het Engelsch.*)

„ VEelen onzer Leezeren, hebben wy met genoegen
„ opgemerkt, vonden byzonderen ſmaak in twee ſtukjes, onlangs, in ons *Mengelwerk* geplaatst. Het eerſte
„ behelsde eenige *Aanmerkingen over de Vernieling, die in*
„ *het Dierlyk leeven plaats heeft, ten bewyze, dat zulks ſtrekke*
„ *tot de wedervoortbrenging en het welweezen van't zelve* (*).
„ Het tweede ſtelde hun voor oogen *de Wet der Vermenigvuldiging, ten opzigte van Menſchen en Dieren* (†) zy zul-
„ len, zo wy vertrouwen, in dit volgende derde Stukje,
„ over 't zelfde Onderwerp loopende, een even ſmaaklyk
„ onthaal ontmoeten ".

* * *

Het Menschlyk Geſlacht woedt dikmaal tegen zich zelven, ten einde het getal der Leevenden niet te groot worde. De Menſchen zyn, ten opzigte van elkander, niet zelden 't geen de Roof- en Vleeschvreetende Dieren zyn, ten aanziene van het andere Gedierte. — HOBBES veronderſtelt daarom dat de oorſpronglyke ſtaat der Menſchen de ſtaat des Oorlogs is. Dit gevoelen kan geene proef houden, en blykt valsch te weezen, wanneer wy de Menſchen, als op zich zelven ſtaande weezens, afzonderlyk beſchouwen. De zintuigen, de bekwaamheden, de behoeftens, de begeertens der Menſchen, met alles wat in en aan hun is, toonen dat zy ter Zamenleevinge geſchikt zyn, en hoe meer zy, door genegenheid en goedwilligheid, aan elkander zich verbinden, hoe nader zy aan den ſtaat der Natuure

(*) Zie *de N. Vaderl. Letteroefen.* II. D. 2. St. *bladz.* 406.
(†) *Bladz.* 462.

re komen. De gemelde ſtelling is ook valſch, met betrekking tot beſchaafde volken, en hunne onderſinge verbintenisſen: want niettegenſtaande den haat, den nayver, het wantrouwen en inzonderheid de volksvooroordeelen, die zy omtrent elkander voeden, dit denkbeeld ſchynen te begunſtigen, zyn egter de bronnen van voorraad, welke by beſchaafde Volken gevonden worden, door het kweeken van Kunſten en Weetenſchappen, zo groot zo overvloeijende, dat zy nimmer in de harde noodzaaklykheid komen om ten oorloge te trekken. De oorlogen ontſtaan onder hun veel eer uit het beginzel van Heerschzugt en valſchen Eerzugt, dan uit eenigen anderen oorſprong.

Maar het geval der zodanigen, die Weetenſchappen en Kunſten, en boven al den Landbouw, verwaarloozen, verſchilt magtig veel. Naardemaal de Wet der Vermenigvuldiging onder hun alle haare uitwerkzels hervoort brengt, zonder door Weelde, of eenige andere hinderpaal, belemmerd te worden, moeten 'er oorlogen uit volgen: want waar door anders dan door de wapenen, kunnen die elkander opvolgende menigtens leevensonderhoud vinden? TACITUS beſchryft, overeenkomſtig met deeze aanmerking, de oude *Germaanen* als geſlaagene vyanden van den Vrede; en FLORUS, van de *Sarmaaten* ſpreekende, zegt, dat ze den naam van Vrede niet kenden. QUINTUS CURTIUS betuigt, dat de oude *Scyten* altoos gewapend waren. — 't Is waar, de Landbouw ſchynt, aan ons beſchaafden, eene Kunst, die in de magt van een ieder ſtaat; doch dit is, in geenen deele, het geval. „ Veronderſtel, zegt MONTESQUIEU, dat gy by toeval in een vreemd Gewest aanlandde, vindt gy een ſtuk Gelds, hou u verzekerd, dat gy by een beſchaafd volk zyt. 't Bearbeiden des aardryks maakt het gebruik des Gelds noodzaaklyk, en veronderſtelt desgelyks zekere maate van vordering in Kunſten en Weetenſchappen; ook mogen wy het als een doorgaanden regel aanneemen, dat de Kunſten, de Weetenſchappen en de behoeftens des Menschdoms altoos met elkander vermaagſchapt zyn". VOLTAIRE drukt zich, omtrent dit ſtuk, niet min ſtellig uit, als hy zegt. „ Wanneer de Volken onder elkander vermengd worden, duurt het langen tyd eer zy beſchaafd zyn, zelfs eer zy eene taal gevormd hebben; deeze zyn egter eerder dan geene beſchaafd. Een geregeld plan van Staatsbeſtuur wordt ontworpen, vaſtgeſteld, en de Kunſten worden ingevoerd; doch het gaat niet, zonder groote moeite, toe. De opſtanden en oneenigheden werpen het toeneemend

mend gebouw zo dikmaals om ver, dat het ons ten hoogſten moet verwonderen, dat de Volken in 't algemeen niet hebben blyven leeven op dezelfde wyze als nu de *Tartaaren* doen".

Onder de hinderpaalen, die den aangroei van het Menschlyke Geſlacht beletten, moeten Hongersnood en Pest mede geſteld worden. Deeze zyn verſchriklyke onheilen, nogthans zyn ze onvermydelyk, wanneer de Menſchen eenen te langen tyd onafgebrooken voorſpoed genooten, en de behoorlyke paalen van Volkrykheid te buiten gegaan hebben. — 't Is uit deeze oorzaake mede, dat de Voorzienigheid de elenden des Oorlogs, met de algemeene zegeningen des leevens, vermengt. De Oorlog is, buiten tegenſpraak, verſchriklyk; maar dezelve opent ons op verre na geen zo deerlyk tooneel als de Pest of Hongersnood. De Menschlyke Natuur kan tegen deeze rampen alleen zugten of klagten inbrengen; de verborgene en onzigtbaare oorzaaken, waar uit ze voortkomen, zyn te eenemaal buiten hunne magt. Doch daar de Oorlog eene werkzaamheid der Menſchen is zyn ze in ſtaat alle onheilen, die daar uit kunnen gebooren worden, te voorzien, en zich te bereiden tegen den nadeeligſten uitſlag. Wordt een Volk aangevallen, het gaat geweld met geweld te keer, betaalt roof met roof, doodſlag met doodſlag, en in de vervoeringen der Oorlogswoede voelen zy de ſlagen niet, welke zy ontvangen. Wanneer een Held in den ſtryd omkomt, geeft het *Dulce & decorum pro Patria mori.* ('t Is aangenaam en braaf voor 't Vaderland te ſneeven), of eene dergelyke ſtelregel, eenigen troost, zo dat een heimelyk genoegen zich met zyn lyden menge.

Het kweeken van Kunſten en Weetenſchappen voorkomt Oorlogen en Hongersnooden, en dient, mogelyk, voor een gedeelte, ter afweeringe van de Pest, door de veranderingen, die zulks in de gewoontens der Menſchen, in hunne kleedinge, wooninge, voedzel en algemeene leevenswyze mede brengt, byzonder door het rein en zuiver houden van den grond, 't welk aan de lugt een' vryen omloop geeft, die daar door zuiverder wordt. — Maar ſchoon de Kunſten en Weetenſchappen, eenigermaate, deeze onheilen mogen verdryven, zy brengen nogthans andere te wege, die hoewel min ſchielyk, niet min ſterk in de uitwerkzels zyn, als Weelde, Verwyfdheid, Wellust, Overdaad; hinderpaalen van den aangroei des Menschdoms: dewyl zy den loop der Natuure ſtremmen en afwenden, door nieuwe be-

begeertens te verwekken, en den Mensch met overmaatige zorgen te belasten. Zodanigen, die zich aan deeze Ondeugden verſlaaven, kunnen het niet ongeſtraft doen: en wanneer wy in aanmerkinge neemen hoe zeer de geſteltenis der kinderen in die van hunne Ouderen deelt, mogen wy met regt uitroepen: *Non bis juventas orta parentibus!* „ 't Is niet van de naakomelingſchap van zulke Ouderen, Ouders verzwakt door verwyfdheid, en bedorven door Overdaad, dat men de voortplanting des Menschlyken Geſlachts kan verwagten".

Daarenboven vergezelt de handhaaving van Kunſten en Weetenſchappen een ander ongemak. Het Letteroefenend en zittend leeven, waar toe veelen zich ſchikken, ſtrekt niet min om de geesten uit te putten, en de gezondheid te benadeelen, dan de reeds gemelde oorzaaken. En wat zullen wy zeggen van de overzwaare en ſchadelyke beroepen, van de veelvuldige gevaarlyke bezigheden, die uit deeze oorzaake hervoort komen? Als, by voorbeeld, het werken in de Mynen, de Zeevaard, het reizen in vreemde Landen. — Wanneer wy, in deezer voege, behoorlyk agt ſlaan op de uitwerkzels door Kunſten en Weetenſchappen te wege gebragt, wy zullen bevinden, dat dezelve, ſchoon ze, in eenige opzigten, toebrengen tot den aanwas van het Menschlyk Geſlacht, zy nogthans, in andere opzigten, door een heimlyk vergift te verſpreiden, dien aanwas verhinderen, en tot beletzels dienen van den te grooten aangroei, welke anderzins, uit den vrede en gerustheid, door de Kunſten en Weetenſchappen ingevoerd, zou volgen. Maar dewyl deeze uitwerkzels zonder geweld geſchieden; dewyl zy als ongemerkt werken, worden ze als ſchadeloos aangezien in vergelyking van Peſt, Hongersnood en Oorlog. Onheilen, welke, bykans, het onvermydelyk lot zyn van Volken, die de beoefening van Kunſten en Weetenſchappen verwaarloozen.

Het ſchynt, derhalven, dat de Voorzienigheid den Mensch, zo wel als de andere Dieren, onderworpen hebbe aan de wet der Natuure, die paalen ſtelt aan het getal van leevende Weezens van elke ſoort. De Menſchen ſtaan niet bloot voor de woede der Dieren; maar zyn verdeeld in onderſcheide lichaamen, die geduurig tegen elkander botſen, en door die onderlinge botzing altoos iets verliezen. Zy zyn desgelyks onderworpen aan verſcheide bedwingende oorzaaken, die geduurig, dan de een dan de ander, op hun werken, en ſteeds de al te weelderige takken afſnoeien.

— Hier uit mogen wy, met genoegzaame rede, afleiden, dat 'er geene ſoort van leevende Schepzelen beſtaat, of dezelve heeft eene bedwingende kragt noodig, die dezelve in behoorelyke paalen houdt. Dit is een noodwendig gevolg van de wet der Vermenigvuldiging aan allen voorgeſchreeven, en de verſcheide verſchynzels, welke zich, in de Dierlyke Wereld, opdoen, ſtrekken om dit te bevestigen. De Natuur gebruikt veelerlei middelen, die, in elke ſoort, de te groote en ſchadelyke vermenigvuldiging voorkomen. De Menſchen kinderen heeft zy aan Oorlogen, Peſtilentien, Hongersnooden, Wellustigheden en Verzwakkingen onderworpen. De Vleeschvreetende Dieren, welke zy onder de heerſchappy van den Mensch geſteld heeft, zyn, op hunne beurt, geſchikt om tot een hinderpaal te dienen van den overmaatigen aangroei des Vrugteetenden Geſlachts. Eenigen hunner voeren deezen last met zo veel list en behendigheid uit, dat zy duidelyk toonen door de Voorzienigheid daar toe verordend te zyn.

De *Krokodillen*, zegt Don VILLOLA, ſpreekende van de Rivier *Guyaquil*, zyn de verwoestendſte vyanden van den Visch, die daar gevonden wordt; zy trekken 'er hun meeste voedzel van, en vangen ze met zo veel behendigheid als de ervaarendſte Visſchers. Acht of tien verzamelen by elkander, en plaatſen zich, in een rechte lyn, derwyze, dat ze den mond van eene Rivier bezetten, dat 'er geen Visch door kan zonder hun ten prooije te vallen; de Visſchen moeten egter dien kans waagen: want terwyl deeze acht of tien aan den mond der Riviere wagten, zyn 'er andere, die den Visch voor zich heenen den ſtroom afdryven. Als zy visch gebrek hebben, en door honger geprangd worden, gaan zy op 't land hun lot beproeven, en loopen herom in de vlaktens naby eene Rivier of rondsom een moeras. *Kalven* en jonge *Veulens* vinden zich voor hunne woede niet beveiligd; en als zy eenmaal 't vleesch geſmaakt hebben, krygen zy 'er eene zo ſterke begeerte toe, dat ze zich aan den Visch niet meer laaten gelegen leggen. Als dan loeren zy op Menſchen en Dieren, zy komen voor den dag wanneer het duister is, en verraſſen, door den nagt begunſtigd, hunne buit.

Naardemaal de *Krokodillen* eijerleggende Dieren zyn, en het Wyfje, in den tyd van een dag of twee, een honderd eijeren legt, zou hunne menigte binnen kort de plaatſen, waar zy zich ophouden, geheel ontvolken, en al het leevende verwoesten, indien de Voorzienigheid zulks niet be-

belet hadt, door hun, op hunne beurt tot ſpyze van anderen te doen dienen. Wanneer het Wyfje gereed is om eijeren te leggen, komt het op den oever, en legt haare eijeren in een hol, 't geen ze tot dat einde aan den oever graaft. Vervolgens bedekt zy dezelven met zand, en heeft de voorzigtigheid om zich over de plaats zelve en daar omſtreeks te wentelen, om dus te beter het gat, waar de eijeren liggen, te verdonkeren en de vyanden van haar kroost te leur te ſtellen. Dit, op de gemelde wyze, verzorgd hebbende, keert zy weder te water, en laat ze daar rusten en broeijen, tot den tyd toe, dien de Natuur haar heeft aangeweezen, de tyd te zyn om ze te kippen. Als dan keert zy met het Mannetje ter voorgaande plaatſe te rug, neemt het zand weg, vindt de eijeren en breekt de ſchaalen ſtukken. De jonge *Krokodillen* komen terſtond voor den dag, en zyn dermaate beveiligd geweest, dat 'er nauwlyks één enkel ey van het geheele broedzel mist. Zo draa zy gekipt zyn neemt de moeder ze op den rug en nek, en gaat met het nieuw geſlacht te water; maar ondertuſſchen zitten de *Gallinaros* op de wagt en neemen 'er eenigen weg, het Mannetje verſlindt 'er zo veel van als het kan. Het Wyfje zelve vernielt de zodanigen, die van haar zyn afgegaan, of niet kunnen zwemmen: derwyze, dat 'er nauwlyks vyf of zes, van een zo talryk broedzel, overblyven.

De gemelde *Gallinaros* zyn niet min onvermoeid en listig in het verwoesten van de naakomelingſchap der *Krokodillen*, dan deeze zyn in het vangen van Visch of betrappen van ander Gedierte. Boven al zyn ze op de eijeren geſteld, en wenden eene wonderbaare list aan om ze magtig te worden. Ten tyde dat de wyfjes *Krokodil* ze aan den oever der Riviere legt, ſtaan ze op ſchildwagt, op eenig daar omſtreeks groeijend geboomte, en verbergen zich zorgvuldig onder de takken en bladeren. Zonder eenige ſtoorenis laaten zy haar begaan in 't leggen van de eijeren, ook beletten zy de voorzorg niet welke de Moeder neemt, om deezen ſchat te verbergen; maar, op 't eigen oogenblik, als de *Krokodil* weggaat, komen zy op 't nest aanvallen, en ontblooten met behulp van hun bek, klauw en vleugelen, de verhoolen eijeren, die zy terſtond opeeten. —— „ Laaten wy", zegt de treflyke Schryver van wien wy deeze byzonderheden, den *Krokodil* betreffende, ontleenden, „ laaten wy ons verwonderen over de wyze ſchikkingen der Voorzienigheid, die aan de Mannetjes der *Krokodillen* zodanig

eene begeerte gegeeven heeft om hunne eigene jongen te verſlinden, en de *Gallinaros* een ſterke trek tot de eijeren inſtortte. Zonder zulke hindernisſen zouden de wateren, nog de vlaktens, het getal der *Krokodillen*, 't geen, uit die menigte van eijeren, zou voortkomen, kunnen bevatten: want niettegenſtaande de groote vernieling, die, uit de eene en andere oorzaake, plaats heeft, is het ongelooflyk hoe groot een aantal 'er overblyve".

Op de *Americaanſche* Eilanden is een Vogel, de *Fregatvogel* geheeten, die de vliegende Visſchen, in dien korten tyd, welken zy zich boven het water onthouden, onderſchept. Welk eene ſterkte en behendigheid is 'er tot dat einde noodig! De Natuur heeft hun over zulks beſchonken met een grooten bek, aan 't end zeer haakagtig omgekromd, ſcherpziende oogen, korte en ſterke pooten met ſtyve en kromme klauwen gewapend. De wieken zyn lang, maar zeer ligt, en dus kunnen ze zeer vaardig langs de oppervlakte van het water zweeven. Deeze Vogels, zegt Vader LABAT, worden midden in den Oceaan gevonden, drie of vier honderd mylen van het Land, 't welk hunne ongelooflyke ſterkte en ſnelheid aantoont: want zy kunnen niet gelyk de Watervogels op het water te recht raaken, zwemmen of rusten, en moeten dus zeven of acht honderd mylen vliegen, eer zy weder uit zee komen.

't Is bekend hoe de *Walvisch*, wiens grootte en ſterkte hem ſchootvry ſchynt te ſtellen voor den overlast van eenig ander Zeeſchepzel, niettemin der woede van den *Zaagvisch*, ten doele ſtaat, deeze ſchynt de Natuur gevormd te hebben om den *Walvisch* tot een vyand te zyn. Deeze heeft aan 't einde van zyn bek een ſterk, hard, beenagtig uitſteekzel aan beide kanten met ſcherpe punten mede beenagtig, in de gedaante van platte, ſcherpe tanden, die naby den bek de langte van vyftien of achttien linien hebben. Met dit werktuig tast hy den Walvisch, waar hy dien ontmoete, wel ſtoutlyk aan. Ik heb dikwyls, getuigt Vader LABAT, ooggetuigen geweest van dien ſtryd. De *Walvisch* heeft alleen zyn ſtaart tot verdeedigend geweer, hier mede tragt hy ook zynen vyand te treffen, en 't is zeker dat één enkelde ſlag genoegzaam zou weezen om hem te verdelgen. Dan de *Zaagvisch*, vlugger dan de *Walvisch*, ontwykt den doodlyken ſlag, ontſpringt het gevaar, doet een nieuwen aanval, en ſteekt met zyn zaagswys uitſteekzel den *Walvisch*; ſlaagt dit gelukkig, dan wordt de Zee roodgeverfd door het bloed, 't geen uit de wonden vloeit.

By

By deeze buitenlandſche voorbeelden zal ik een Inlandsch, niet min aanmerklyk, voegen, te weeten dat der *Roeken*. Deeze Vogels leeven meest van Wormen en Inſecten, daar die hun voedzel voor een groot gedeelte in de wortels der planten vinden, en hunne eitjes vry diep in den grond leggen, in daar toe vervaardigde holligheden. Om dus by deeze Wormen en Inſecten te komen, moeten de *Roeken* in den grond booren, en dien omwerpen. Te dier oorzaake vervoegen zy zich doorgaans op even omgeploegde landen, 't gezigt van den ploegenden Landbouwer wekt hun op, en zy zoeken, met groote greetigheid en vlyt, hun prooi in de nieuw gemaakte vooren.

Eenige jaaren geleden kwamen de Hoevenaars van eene der voornaamſte Landſtreeken in *Engeland* in 't begrip, dat deeze Vogels het Graan grootlyks benadeelden, en zy beſlooten, als hadden zy het met elkander opgeſtemd, dit Geſlacht uit te rooijen. De *Roeken* werden overal vervolgd, de nesten geſtoord, de jongen vernield; maar, in evenredigheid dat het getal deezer Vogelen afnam, vonden zy zich geplaagd door heirlegers van allerlei Inſecten, die op het Graan, de Boomen en de Vrugten aanvielen, en in één dag meer verwoesting aanregtten dan de *Roeken* in twaalf Maanden zouden gedaan hebben. Veele Landhuurders leeden groote ſchade, anderen werden geheel en al geruineerd. Eindelyk ſtaakten zy de aangevange vervolging, en bevonden, dat naar maate dit Geſlacht van Vogelen zich weder herſtelde, die plaage der Inſecten, welke zy zich zelven op den halze gehaald hadden, afnam.

Verſcheide kleine Vogeltjes, inzonderheid de *Winterkoningjes* en *Pimpelmeesjes*, ziet men, geduurende den Winter, in de tuinen, ſteeds bezig met de Boomtakken te pikken. 't Is aan deeze Vogeltjes dat de Natuur last gegeeven heeft om de al te ſterke aanteelt der wormen, die op de vrugten aazen te beletten, en die, desniettegenſtaande, wanneer de koesterende Lenteſtraalen hun doen herleeven, overal in zo groot eene menigte te voorſchyn komen.

In deezer voege heeft de Natuur haare rede voor ieder ding, voor de plaats welke zy aan elke ſoort in de Dierlyke Wereld heeft ingeruimd. Geene zyn 'er of ze hebben haare byzondere nuttigheid, of door voedzel te verſchaffen, of door als hinderpaalen te dienen tegen den anderzins al te ſterken aanwas eeniger ſoorten. Zy maa-

maaken vereenigd een volkomen Geheel uit, dat zich ſtaande houdt door het onderling tegenwigt dat de deelen op elkander hebben. Door eene ſoort uit te rooijen, ſtelt men alle de ſoorten in gevaar: want die ons het nutloost toeſchynen, kunnen, ſchoon wy des onkundig zyn, tot hindernisſen dienen van de vermenigvuldiging van zeer ſchadelyke.

Wy zien daarom ook, dat de Natuur, hoe weinig zy ſchynt te ſtellen in 't leeven van elk byzonder Schepzel, byzondere zorge draagt om ieder ſoort in ſtand te houden. Allen heeft zy eene verbaazende vrugtbaarheid geſchonken; maar die in dubbele maate toegedeeld aan de zodanigen, die anderer behoeftens verzorgen. —— Zy heeft daar benevens aan haare Schepzelen eene wonderbaare ſchranderheid verleend, om de laagen, die hun gelegd worden, te ontwyken. —— Zy heeft, in gevolge hier van, eene verſcheidenheid van ſchuilplaatſen verzorgd, de oppervlakte der Aarde met ontelbaare Boomen en Gewaſſen bedekt, openingen in de Bergen, ſpleeten in de Steenrotſen beſchikt. —— Maar, 't geen tot nog ſpreekender blyk verſterkt van de zorge, welke die al verzorgende Moeder, in dit opzigt, draagt, zyn die melydende aandoeningen, waar door zy eenigermaate de heerſchappy der Menſchen over de mindere Dieren verzagt. De Mensch alleen is vatbaar voor die aandoeningen, daar hy het eenig Schepzel op den Aardbodem is van wiens wil, in zeker opzigt, de voldouring of volſlaagen ondergang eener menigte van ſoorten afhangt. 't Is een misbegrip zich te verbeelden dat ons medelyden zich bepaalt tot de elenden van Schepzelen van onze eigene ſoort. 'Er zyn Dieren, die, zonder onzen byſtand, niet wel beſtaan kunnen, aan deeze heeft de Natuur eenen zagten en buigzaamen aart verleend, zy zien 'er goedaardig en onſchuldig uit, met één woord zy hebben in zich eene verzameling van die aandoenlyke hoedanigheden, welke 't eigenaartigst geſchikt zyn om in ons de gevoelens van medelyden te verwekken. Wy kunnen, derhalven, geen oogenblik in twyfel hangen, of de Natuur heeft deeze Dieren geſchikt om met ons te deelen in de zoetigheden die uit deeze goedaartige geneigdheid voortvloeijen. Zyn ze in lyden, hun gejammer maakt in ons een gevoel gaande, 't geen wy niet kunnen verzetten, zonder hun te hulp te komen. En, wanneer het beginzel van zelfsbe-

behoudenis ons noodzaakt dat wy ons bedienen van de magt, welke wy over hun hebben, gevoelen wy hoe regtmaatig het is, dat wy hun lyden zo kort en zagt maaken als ons doenlyk is.

ONDERZOEK NA DE OORZAAK WAAROM AQUA FORTIS ZILVER EN GEEN GOUD, EN AQUA REGIA GOUD EN GEEN ZILVER ONTBINDT.

Door J. COOK.

't IS een nog niet ten vollen beantwoord vraagſtuk, waarom *Aqua Fortis* Zilver en geen Goud, en *Aqua Regia* daarentegen Goud en geen Zilver ontbindt. Om op 't zelve kortelyk te antwoorden zullen wy deeze vier dingen veronderſtellen.

Voor 1. Alle lichaamen zyn zamengeſteld uit zeer kleine vaste ſtofdeeltjes, van eene uitgebreide en ondoordringbaare, maar deelbaare, zelfſtandigheid. Ten 2. Tuſſchen deeze kleine lichaampjes zyn ontelbaar veel openingen, die, in onderſcheidene lichaamen, grooter of kleinder zyn. Ten 3. Dat in het vaſtſte lichaam, Goud zelf niet uitgezonderd, meer openingen zyn dan ſtofdeelen. En, eindelyk, dat deeze ſtofdeeltjes by elkander gehouden worden, door de drukking of aandryving van eene onzigtbaare vloeiſtof die ze omringt.

Deeze vier ſtellingen toegeſtemd zynde, merken wy aan, dat de ruimte tuſſchen de porien van 't Goud zo groot niet is als die tuſſchen de porien van 't Zilver: dewyl het eerstgenoemde metaal het laatſte in zwaarte ver te boven gaat. Dat het Goud nogthans, hoe vast ook, porien hebbe, blykt onloochenbaar uit de bekende proeve van een uitgeholden gouden kloot, met water gevuld en onder de pers gebragt, wanneer het water daar door heen gedrukt wordt en aan druppels op den kloot ſtaat: veronderſtel dan dat de Diameters der porien van het Goud tot die van 't Zilver zyn als twee tot één: zo zal volgen dat de lichaampjes geſchikt om in de porien van het Goud te dringen, acht maalen kleiner moeten weezen, dan de deeltjes, die in de wyder porien van het Zilver kunnen komen. Dus is een mengzel, geſchikt om eenige lichaamen te ontbinden, niet zo geſchikt om het andere

te

te doen, of door dien de porien al te klein zyn om het ontbindvogt toe te laaten of te wyd, zo dat het, zonder tegenſtand te ontmoeten, daar door vloeije. In welke beide gevallen het zelfde ontbindvogt geen lichaam kan ontbinden.

Aqua Fortis nu is gemaakt van Vitriool en Nitrum: waar van *Aqua Regia* alleen verſchilt door eenig *Ammoniac-zout* in zich te hebben; 't welk voor een gedeelte uit Zee-zout beſtaat. Deeze deeltjes nu worden, als waren ze zo veel ſcherpe wigjes, in de porien van 't Goud of Zilver gedrongen, tot dat de ſamenhangende deeltjes, die 't lichaam uitmaaken, van elkander geſcheiden, dat is vloeybaar gemaakt worden, terwyl zodanige zouten, wier deelen te klein zyn om op de deeltjes van 't *Zilver* te werken, zonder iets uit te rigten, vrylyk door de porien heen gaan.

Hier uit blykt dat de deeltjes, geſchikt om op Zilver te werken, al te groot zyn voor de nauwe porien van Goud, als mede dat die, welke op Goud hunne kragt oefenen, al te klein zyn om desgelyks op Zilver te werken: want het Goud een veel vaster en digter lichaam zynde dan het Zilver, volgt dat de porien van 't zelve ook veel kleiner zyn.

BERICT WEGENS DE HOORNS, MAMMONS-HOORNS GEHEETEN, EN VAN 'T GEEN DE TARTAAREN DENKEN AANGAANDE HET DIER, VAN 'T WELKE, HUNS AGTENS, DIE HOORNS KOMEN.

Overgenomen, uit BELLS *Travels*.

OP de oevers van de Rivier *Oby* wordt eene groote menigte gevonden van dat ſoort van Yvoor, 't welk daar te Lande den naam draagt van *Mammons-boorn*. Aan de kanten van de *Volga* komt het desgelyks voor. De *Mammons-boorn* gelykt van grootte en gedaante zeer naar de tand van een grooten *Olyphant*. 't Gemeene volk is vast in 't geloof dat 'er een Dier, 't geen zy *Mammon* noemen in de moeraſſen onder den grond leeft, en vormen zich desaangaande zeer vreemde begrippen. De *Tartaaren* vertellen elkander veel grollen van dit Schepzel, doch 't ſchynt my toe dat de gemeende Hoorns, tanden van groote *Olyphan-*

ten

ſen zyn. Wanneer of op welk eene wyze deeze Tanden zo ver noordwaards gekomen zyn, waar tegenwoordig, gedduurende den winter, geen *Olyphanten* kunnen leeven, kan ik niet zeggen. De *Tartaaren* verhaalden my dat ze den *Mammon* gezien hadden, en wel, by 't aanbreeken van den dageraad, op de kanten der meiren en rivieren: maar dat hy, op 't ontdekken van menſchen, terſtond in 't water ſpringt en nimmer by helderen dag te voorſchyn komt; hy hadt, volgens hun zeggen, de grootte van een kloeken *Olyphant*, en een verſchriklyk breeden kop waar op de Hoorns ſtonden, door welker behulp hy zich een' weg baant in moeraſſige plaatſen en onder den grond, waar hy, tot dat de nagt komt, verhoolen blyft. Dus ſpreekt 'er het onkundig en bygeloovig Volk over.

In de meeste Steden tuſſchen *Tobolsky* en *Yeneſiesky*, waar wy doortrokken, zag ik veel van deeze zogenaamde *Mammons-boorns*, eenige zeer gaaf en ongeſchonden, in allen deele gelyk Yvoor, uitgenomen dat de kleur wat geelagtiger was, andere aan de einden afgeſleeten; doorgezaagd waren ze fraay gewolkt; men vervaardigt 'er Snuifdoozen en Kammen van, en ze worden tot allerlei draaywerk gebruikt.

Ze worden op de oevers van alle de Rivieren in *Siberien*, ten westen van *Jenkousky*, gevonden, wanneer de vloeden, in den voortyd, door den geſmolten Sneeuw veroorzaakt, de oevers geſchuurd hebben. Ik heb 'er gezien die meer dan honderd *Engelſche* ponden gewigts konden ophaalen; ook brägt ik een grooten *Mammons-boorn* mede in *Engeland*, en gaf dien, aan mynen waardigen vrind HANS SLOANE, ten geſchenke, die denzelven eene plaats gunde in zyne keurige verzameling: hy dagt mede dat het de tand eens *Olyphants* was: men hadt deezen gevonden aan den Rivier *Oby* op een plaats *Surgute* genaamd.

UITTREKZEL VAN TWEE BRIEVEN, BETREFFENDE EEN' NATUURLYKEN YSKELDER, ONLANGS IN BURGUNDIE ONTDEKT (*).

DE eerſte Brief, na verſcheide natuurlyke zeldzaamheden, in 't Land van *Burgundie* voorkomende, vermeld te heb-

(*) *Hist. de l'Acad. Roy. des Sc.*

hebben, beſchryft eenen natuurlyken Yskelder, omtrent vyf mylen van *Beſançon* geleegen, in deezer voege. — Hy is een groot Hol in een' Berg, die met eiken en andere hooge boomen begroeid is, de ingang gelykt naar eene Stadspoort, de boog is zeer hoog, zo dat iemand 'er gemaklyk in kan zien, binnewaards ontmoet men eene groote zaal met kriſtal gevloerd. Dikmaals word 'er Ys ter diepte van vier voeten gevonden, en eenige groote ſtukken hangen als feſtonnen van het boven verwulfzel af. In den winter is dit Hol vervuld met dikke dampen, eene kleine waterloop ſtroomt op den grond; en men heeft opgemerkt, dat, zedert 'er eenige boomen van voor den ingang zyn weggehakt, het Ys in zo groot eene menigte als voorheen niet gevonden wordt.

De tweede Brief, eenigen tyd naderhand door de Academie ontvangen, bevestigt het geen de evenbygebragte verhaalt; dezelve is geſchreeven door den Abt NICAISE, en vermeldt dat 'er een groote toevloed van Volk was van alle kanten, met wagens en muilezels, om den voorraad van Ys na alle deelen des Landſchaps te voeren, en dat nogthans de voorraad van Ys op verre na niet uitgeput was; want één dag in 't midden van den Zomer kon meer Ys voortbrengen, dan zy in acht dagen konden weghaalen.

De mond van dit Yshol, ſchryft de Abt, is op den top van een vry hoog gebergte, en twintig ſchreeden breed, van dezelfde breedte is ook de ingang, en de langte haalt omtrent drie honderd ſchreeden; de hoogte van den *mond* is wel tweemaal die van de grootſte Stadspoorten, de grot zelve is vyf en dertig ſchreeden breed, en zestig lang, overdekt met eene ſoort van verwelfzel ter hoogte van zestig voeten. De verbaazende veelheid van Ys wordt gevormd door een waterloop, die door de grot heen vloeijt; in den Zomer is dezelve bevroozen, en ſtroomt in den Winter, men vindt 'er ſteenen die volmaakt naar de ſchellen van geconſyte Citroenen gelyken.

In eigen perſoon, van eenige andere Heeren vergezeld, was de Abt NICAISE in deezen natuurlyken Yskelder geweest. En waargenoomen hebbende, dat 'er een nevel in was, hieldt hy dezelve voor een ontwyfelbaar teken dat het den volgenden dag zou regenen, gelyk ook gebeurde. De nabywoonende Boeren miſſen zelden deeze zeldzaame Almanak raad te pleegen, om te weeten welk weer zy te verwagten hebben, en hun werk daar na in te rigten.

MANIER OM MELOENEN, ZONDER AARDE, MEST, OF WATER, VOORT TE TEELEN.

Door den Heer REYNOLDS.

MAak een bed gereed van gebruikte Run, vier voeten diep, zes voeten breed, en twaalf voeten lang; overdek het zelve met vier raamen; men moet zorg draagen dat 'er geen water of regen by kome, want een van beiden zou het broeijen van het bed verhinderen. Dit bed moet omtrent eene maand voor het zaaijen der zaaden vervaardigd worden; de maand Maart is 'er de geschikste tyd toe.

Wanneer het bed warm wordt, 't welk doorgaans in twintig dagen gebeurt, moet men eenige Meloenzaaden in warme Melk, in een aarden pot, in het Runbedde zetten, en daar zes en dertig uuren laaten blyven, om den groey der Zaaden te bevorderen. Maak dan, op gelyken afstand van elkander, vier gaten in het bed, ieder negen duimen over kruis wyd, en vyf duimen diep. Op den grond deezer gaten moet men, ter dikte van drie duimen, Run strooijen, die zo fyn gemaakt is als zaagzel, zet daar in eenige van die zaaden, druk ze een weinig met den vinger, bedek voorts met dergelyke fyne Run 't gezaayde ter dikte van twee duimen, druk dan alles met de vlakke hand neder.

Als de Planten eene bekwaame grootte gekreegen hebben, kies dan de beste uit, en neem de overige weg, verder moeten ze zuiver gehouden en de noodige warmte gegeeven worden.

Op deeze wyze, zegt de Heer REYNOLDS, dat hy verscheide jaaren de lekkerste Meloenen geteeld heeft, ook denkt hy dat ze zuiverder van smaak en gezonder zyn, dan die op stinkende mesthoopen groeijen. Volgens deeze manier te werk gaande, is men ook bevryd van Wormen en ander Ongedierte. Heete bedden van deezen aart kunnen desgelyks tot het teelen van andere Gewassen gebruikt worden.

DE VOORNAAMSTE BEDRYVEN VAN BELISARIUS.

„ IN aller Liefhebberen handen is de BELISARIUS van den
„ vernuftigen en ſchranderen MARMONTEL; dan elk weet,
„ hoe die Schryver, onder den naam van dien grooten
„ Veldheer, eer de beste en heilzaamſte leſſen der Staat-
„ kunde zoekt voor te draagen, dan eene Geſchiedkundige
„ Beſchryving van 't leeven zyns Helds te geeven. *Dien*
„ Held nogthans te kennen, gelyk hy in de Geſchiedenis-
„ ſen voorkomt, kan niet wel anders dan aangenaam zyn
„ voor 't grootſte gedeelte onzer Leezeren; waarom wy
„ een Kort Berigt van zyne voornaamſte bedryven, uit de
„ beste Schryveren opgemaakt, hier plaatſen".

Weinig weeten wy van de afkomst van BELISARIUS. Hy werd, naar 't verhaal van PROCOPIUS, in *Germanie*, 't welk tuſſchen *Thracie* en *Illyricum* in ligt, gebooren; en deeze Geſchiedſchryver, die hem in alle zyne krygsverrigtingen volgde, en gemeenzaam genoeg met hem was om zyne afkomst te weeten te komen, zou, ongetwyfeld, niet in gebreke gebleeven zyn om die te melden, wanneer dezelve eenigermaate luisterryk geweest ware.

Wanneer JUSTINUS, Opvolger van Keizer ANASTASIUS den eerſten, den throon beklom, trok hy zyn' Neef JUSTINIANUS ten hove, gaf hem de tweede plaats in het Ryk, en ſtondt hem een Lyfwagt toe. BELISARIUS behoorde tot die bende, en begon hier zyn krygsleeven. Zyne uitmuntende bekwaamheden deeden hem weldra bekend worden, en JUSTINUS zondt hem tot hulpe van GYRORNES, Koning der *Iberiers*, wanneer CAVADES, Koning der *Perſen*, van zins was om hem te dwingen den Christlyken Godsdienst te verlaaten. Hier deedt BELISARIUS zich kennen voor een dapper Bevelhebber, en bragt den ſchrik onder de *Perſen*, door de *Armeniſche Perſen* te ſlaan, en een groot getal gevangenen te maaken. Hy werd tot Opperhoofd der *Romeinſche* Krygsmagt in 't Oosten verklaard, en hy voerde den oorlog tegen de *Perſen*, kort naa dat JUSTINIANUS den throon bezat. Deeze Vorst hadt voortyds dikmaal met hem gemeenzaam verkeerd, zyne daaden gezien, zyne verdienſten opgemerkt. De *Perſen* kreegen, in het eerſte gevegt, met hem, eene zwaare nederlaage; in het tweede was hy, door dien de *Saracenen* het *Romeinſche* leger verlieten, zo voorſpoedig niet, en werd geſlaagen, of liever de nagt deedt

den

den slag eindigen: want de Krygskundige BELISARIUS maakte dat de weinige soldaaten, die hem bybleeven, hunne gelederen zo vast geslooten hielden, dat alle de ondernemingen van den vyand vrugtloos afliepen, en ze waren niet in staat hem op de vlugt te dryven. Wanneer hy weder by 't verstrooide gedeelte zyns legers kwam, verweet hy 't zelve hunne bloohartigheid, alleen door zyn bloed en wonden te toonen; en gaf hun, als de eenigste en zeer zwaare straffe, over aan de knaagingen van hun eigen beschuldigend en straffend hart. De *Perſen* verlooren zo veel volks in den stryd, dat zy het veld niet konden houden.

Kort naa deezen slag werd BELISARIUS, door JUSTINIANUS, opontboden, en hy beroofde hem, zonder eenige rede voor dien handel by te brengen, van 't bevel over de krygsmagt in het Oosten. BELISARIUS was zeer begeerig om de oorzaak van dit misnoegen des Keizers te weeten, daar hy niets, 't zelve verdienende, bedreeven hadde; doch te vergeefsch; de Keizer wilde zich niet verklaaren, en BELISARIUS gevoelde het hartzeer, dat een ander de lauwrieren, door hem geplukt, opraapte. Hy bragt dus zyne dagen in droefgeestigheid door, wanneer een ongezien toeval hem gelegenheid verschafte, om, op nieuw, blyken van zyn' moed aan het Volk te geeven, en den Keizer eenen zonderlingen dienst te doen.

Twee partyen te *Konſtantinopole*, ontstaan wegens de openbaare vermaaken, twistten met elkander, en 'er vielen verscheide bloedige gevegten voor. Eenigen der oproerigſten werden gevat, ondervraagd en veroordeeld: maar toen ze ter straffe gebragt wierden, vereenigden zich de twee partyen, rukten de Misdaadigers uit de handen der wagten, braken de gevangenissen op, en staken de Stad in brand, en de geest des oproers woelde dermaate, dat ze ten oogmerk hadden den Keizer zelve te ontthroonen, en zynen Neef HYPATUS uit te roepen. De Keizerlyke lyfwagt weigerde ook tegen de oproerigen aan te trekken. JUSTINIANUS, van vreeze overmand, was gereed op de vlugt te gaan, wanneer de Keizerin THEODORA, verwonderd over een zo laagharting voorneemen, hem dus aanſprak; „JUSTINIANUS gy kunt gemaklyk u zelven in veiligheid brengen: maar indien gy uw Keizerryk verlaat, zult gy waarlyk ook uw leeven moeten verlieſen". Dit zeggen deedt hem den reeds bezweeken moed weder opvatten, hy zondt om BELISARIUS, en geboodt dat hy zou komen om het oproer te dempen. Op dit oogenblik kon BELISARIUS zich niet weerhouden

van eenige ſcherpe uitdrukkingen zich te laaten ontvallen, en te zeggen. „ JUSTINIANUS heeft my vernederd, zonder dat ik het verdiend heb; hy heeft my, zonder eenige oorzaake, van eerampten ontbloot, nu gelaat hy zich myn Vriend te zyn; dewyl hy myne hulpe noodig heeft. Ik wil hier op niet langer denken, het betekent niets, hy is myn Keizer. Ik vlieg tot zyne hulpe". Deeze alleenſpraak is geestig en edel, zy geeft blyk van de goedheid en grootheid zyner Ziele, en kan alle andere Onderdaanen leeren, om, in dergelyke gevallen, op hun pligt, en niet op hun drift, te letten, en een Vorst geleden ongelyken te verwyten, door hem nieuwe dienſten te doen.

JUSTINIANUS, den getrouwen BELISARIUS beloond hebbende, voor de redding uit die knellende angſten en dreigende gevaaren, ontdekte hem zyn oogmerk om de *Vandaalen* in *Africa* aan te tasten, en hem dien krygstogt toe te vertrouwen. Deeze groote Veldheer zogt alleen gelegenheden om roem te behaalen, en, wanneer hy ze aantrof, waren ze genoegzaam om hem alle geledene tegenheden te doen vergeeten: GELIMER hadt HILDERIC, Koning der *Vandaalen*, in de gevangenis geworpen, en 't Opperbewind zelve in handen genoomen. JUSTINIANUS hadt hem deeze onregtvaardigheid menigmaalen verweeten, aangedrongen op de in vryheid ſtelling van HILDERIC, en hem geraaden tot zynen pligt weder te keeren. GELIMER ſloeg alle deeze raadgeevingen in den wind, en verſmaadde de Gezanten hem door JUSTINIANUS gezonden.

De uitſlag van deezen oorlog was zeer gelukkig. GELIMER hadt altoos den kans des oorlogs tegen, en vondt zich, in 't einde, genoodzaakt het op te geeven. BELISARIUS deedt den Keizer weeten dat GELIMER zyn gevangene was, en verzogt de vryheid om hem voor den Keizer te mogen brengen. Hier op ontſtak de haat aller Hovelingen tegen den Krygsbevelhebber; en zy wilden den Keizer diets maaken, dat BELISARIUS na den Throon dong, en een ontwerp geſmeed hadt, om het Opperbewind in *Africa* in handen te krygen; doch JUSTINIANUS was doof voor die lastertaal. Hy berigtte deswegen BELISARIUS, dat hy het hem in zyne keuze gaf om met GELIMER te *Konſtantinopole* te komen of in *Africa* te blyven. BELISARIUS berigt ontvangen hebbende van de onluſten zynenthalve ontſtaan, vertrok ſchielyk na *Konſtantinopole*, om zynen beſchuldigeren den mond te ſtoppen, en, in de daad, zyne tegenwoordigheid deedt den laſter zwygen. Zyne overwinningen, en ver-

veroveringen waren zo luisterryk als die der oude *Romeinen*, en dewyl zy eene dergelyke belooning verdienden, werd hy met eene zegenpraalende inhaaling vereerd, en trok door de Stad, zittende op een yvooren wagen, door slaaven voortgetrokken; agter hem volgde de buit, op de *Vandaalen* behaald, hunne edelgesteentens, gouden en zilveren vaten, al de rykdommen van GELIMER, zyn gouden throon, eene groote menigte gemunt goud en zilver geld, en de heilige vaten, die TITUS uit den Tempel van *Jerusalem* gehaald, en welke GENSERIC, na de plundering van *Rome*, met zich na *Africa* gevoerd hadt.

Terwyl *Konstantinopole* dus bezig was met BELISARIUS te beloonen, en JUSTINIANUS hem de Burgemeesterlyke waardigheid hadt opgedraagen, beklaagden de *Ostrogotben* in *Italie* den dood van hunne ongelukkige Vorstinne AMALASUNTHA, door den wreeden THEODATUS om 't leeven gebragt. JUSTINIANUS, dit hoorende, besloot terstond THEODATUS deswegens te straffen, verklaarde hem den oorlog, en zondt BELISARIUS na *Italie*, om tegen hem den oorlog te voeren. — 't Is noodzaaklyk hier, met een kort woord, te toonen, hoe het Keizerryk in het Weste ten val kwam. De *Romeinen* om de groote schadens, die zy geleden hadden in hunne oorlogen tegen de *Vifigotben*, de *Hunnen* en andere woeste Volken, weder vergoed te krygen, hadden een verbond aangegaan met de *Alanen* en *Heruliers*, en eenige andere Volken, uit welke zy veel manschaps kreegen, om hunne krygsmagt te versterken. Op deezen tyd hadt het *Romeinsche* ryk alle vermogen verlooren, en de oude heldenmoed was 'er niet meer te vinden. De vreemde krygslieden, in geenen deele bezield door de liefde tot het Vaderland, vogten zonder vuur, en vorderden voor de geringste dienſten zeer groote belooningen. Onder de regeering van AUGUSTULUS, (dus geheeten wegens zyne minderjarigheid,) bragt dit Volk, eene verdeeling der landen in *Italie* eischende, ORESTES, 's Keizers Vader, en Bestuurder des Ryks, om hals; dewyl hy geweigerd hadt hun de verzogte landsverdeeling in te willigen, plaatsende ODOACER een *Herulisch* Soldaat aan hun hoofd; deeze nam het Opperbewind in handen, en bonsde den jongen Keizer van den throon. Deeze Staatsomwenteling viel voor in den Jaare 476. Omtrent deezen tyd was het dat THEODORICUS de *Ostrogotben* aanvoerde, en *Italie* vermeesterde. Dit berigt van den val des Westerschen Keizerryks, toont, gelyk veele andere voorbeelden in de Geschiedenisſen, hoe

zeer het te wenschen is eene groote menigte vreemd Krygsvolk in dienst te neemen, om een Staat, die ten val neigt, staande te houde; zy vertrauden doorgaans het Volk, 't geen hun huurde: want naa hun geld zich eigen gemaakt, en hun verzwakt te hebben, door hun van krygsverrigtingen te ontheffen, naa in 't bezit van het land gekomen te zyn, worden zy hunne Overwinnaars, in stede van hunne Bondgenooten, en brengen hun in die slaavernyy, tegen welke zy hun moesten beschermen en verdeedigen.

Nimmer waren 'er roémrugtiger krygsverrigtingen uitgevoerd dan die BELISARIUS in de te onderbrenging van *Italie*, bedreef; 't zy wy dezelve beschouwen als het uitwerkzel van zyn gedrag of van zyn heldenmoed. Zeer weinigen verstonden, ongetwyfeld, de Oorlogskunst zo wel als hy deedt, en nooit was 'er een staat, zo voorzigtig, zo dapper verdeedigd als hy *Rome* verdeedigde, met een hand vol Volks, tegen een talryke legermagt. In 't einde, zich bedienende van de verdeeldheden der *Gothen*, maakte hy VITIGIS, hun Koning, zyn gevangenen; deeze was een der Bevelhebberen geweest van den voorgaanden Koning THEODATUS, doch, die hem, de *Gothen* te onvrede zynde over zyn gehouden gedrag, ontthroond, en, met zynen Zoon, om 't leeven gebragt hadt. HILDIBAD werd daar op tot Koning der *Gothen* uitgeroepen: maar zo dra de plegtigheid gedaan was, sprak hy de vergaderde menigte in deezer voege aan, „ Onze geledene ongelukken moeten ons wyzer doen worden, en voor het toekomende leeren zorgen. Gy hebt dus lange schielyk en voortvaarende geweest, gedraagt u vervolgens voorzigtig. BELISARIUS heeft het in zyne hand om u te onder te brengen, hy zal ook best de wyze weeten om u te beschermen. Gaat; draagt hem de kroon op — Gaat, zeg ik, en indien hy weigert deselve te aanvaarden, zullen wy weeten, welke maatregels wy, in gevolge hier van, moeten neemen." — Op dit zeggen zonden zy eenigen der aanzienlykste Persoonen na BELISARIUS, hem biddende dat hy hun verzoek wilde toestemmen. Dan hy antwoordde, dat hy zyn Eed van verbintenisse aan JUSTINIANUS zou gestand doen, en nimmer, geduurende het leeven van den Keizer, de Koninglyke magt aanvaarden.

BELISARIUS nu zyne onderneeming gelukkig volvoerd hebbende, vertrok na *Konstantinopole*, met zich neemende VITIGIS, de Kinderen van HILDIBAD, en Mannen van het eerste aanzien onder de *Gothen*, hy bragt, ten zelfden tyde, alle de rykschatten over. JUSTINIANUS ontving VITIGIS,

gis, en deszelfs Vrouw, de Koningin, zeer gunstryk, en wel te vrede met de schatten, van den grooten THEODORICUS, in zyn bezit te hebben, hieldt hy ze in zyn paleis, die met trotschheid zynen Raadsheeren vertoonende; nogthans verkoos hy niet dat ze in 't openbaar zouden vertoond worden, en weigerde BELISARIUS de eer eener openbaare zegepraal. Deeze weigering verminderde egter den roem niet van den Overmeesteraar der *Vandaalen* en *Ostrogothen*. Elks mond was vol van zynen lof, zy konden zich niet wederhouden van verwondering en eerbied, voor den Held, die alleen zo veele overwinningen als alle de oude *Romeinen* behaald, twee Koningen gevangen genoomen, en, met één woord, den *Romeinschen* naam in den voorigen luister hersteld hadt.

JUSTINIANUS gaf, op nieuw, bevel aan BELISARIUS, om te velde te trekken, en tegen de *Persen* te oorlogen. COSROES, hun Koning, berigt ontvangende van de krygstoerustingen van BELISARIUS, zondt hem Gezanten om tot een Vredehandeling te komen. Dit was nogthans maar een geveinsde streek van den *Persischen* Vorst, naardemaal zyn weezenlyk oogmerk in deeze bezending alleen sterkte, om den staat der *Romeinsche* krygsmagt te verspieden. BELISARIUS, dit ontdekkende, verzamelde zyne geheele krygsmagt, en beval dezelve eene onverschrokke houding aan te neemen. Wanneer dan de *Persische* Afgezant kwam om ze te bezigtigen, stondt hy versteld over de geregelde schikking der *Romeinsche* Soldaaten, en de heldhaftige houding allezins doorstraalende. Op 't ontvangen van dit berigt besloot COSROES, bevreesd geworden zynde, om den vrede te maaken, en vertrok van den grond des *Romeinschen* Gebieds.

Hier op keerde BELISARIUS, met frissche lauweren bekranst, na *Konstantinopole*: maar zyne heerlyke krygsverrigtingen, en behaalde overwinningen konden hem niet beveiligen voor de vervolgingen der Keizerinne. Hy werd betigt met eene zamenzweering tegen den Keizer, en THEODORA was al te zeer tegen den Veldheer ingenoomen, om hem onschuldig te houden. Zy noodzaakte dieshalven JUSTINIANUS, om hem van alle zyne waardigheden te ontblooten, den lyfwagt, dien hy hadt, weg te neemen, zyne goederen verbeurd te verklaaren, en zyne vrienden hem te ontzeggen: 't werd hem volstrekt verbooden eenig mensch te zien. Al de wereld stondt versteld als zy den Overwinnaar der *Gothen* en *Vandaalen*, en zelf van geheel *Italie*,

op één oogenblik verlaaten, ongelukkig, verdrukt, zonder geld, en zonder eere zag, en overgegeeven aan de beſpottingen van 't geringſte en ſlegtſte volk. Maar deeze ongenade duurde niet lang. JUSTINIANUS herſtelde hem in alle zyne voorgaande waardigheden, en zondt hem na *Italie*.

By zyne aankomst aldaar vondt hy de krygstugt in 't *Romeinſche* leger geheel verwaarloosd. De Opperhoofden beoogden niets anders dan zich te verryken. De Soldaaten hadden geen andere bezigheid dan rooven, en te eenemaal den oorlogsmoed verlooren, terwyl de Ingezeetenen, reeds eenigen tyd hadden beginnen te morren, om dat ze onder de heerſchappy der *Romeinen* ſtonden. De *Oſtrogothen* hadden desgelyks zich vereenigd onder het geleide van den dapperen TOTILA, en, bykans, in *Italie* alles herwonnen, 't geen BELISARIUS voorheen vermeesterd hadt. Onder meer andere plaatſen hadden deszelfs Soldaaten *Rome* op eene zo barbaarſche wyze geplonderd, dat de aanzienlykſte Vrouwen zich in de noodzaake gebragt vonden, om aan de deuren der *Gothen* haar brood te bedelen. Hy hadt ten oogmerke die geheele Stad te verwoesten, maar hy veranderde van beſluit, op het ontvangen van een Brief wegens BELISARIUS, en ſmeet alleen een gedeelte der wallen om ver, op dat hy op zyn gemak 'er weder in zou kunnen komen. Na zyn vertrek kwam BELISARIUS te *Rome*, herſtelde de vestingwerken; TOTILA belegerde de Stad; maar werd met verlies afgeſlaagen. Vervolgens behaalde hy verſcheide voordeelen op de *Romeinen*, tot dat NARSES, Veldheer van den Keizer JUSTINIANUS, in *Italie* tegen hem gezonden werd; die de *Gothen* verſloeg, en TOTILA doodde. Eer dit gebeurde hadt BELISARIUS te wege gebragt, dat hy t'huis ontbooden werd; dewyl hem een meerder toevoer van krygsmagt tot het verdeedigen van *Italie*, dan hem tot nog dus lang was toegeſtaan, ontzegd werd.

BELISARIUS kwam weder te *Konſtantinopole*, onder de toejuichingen des Volks. De Keizer ontving hem op 't vriendlykſte, en begiftigde hem met waardigheden en eerampten. De aanzienlykſte lieden van den Staat toonden hem alle mogelyke hoogagting; op deeze wyze ſleet hy gerust zyne dagen, en genoot den roem, door zyne heldendaaden verdiend. Hy hadt reeds eenen hoogen ouderdom bereikt, wanneer eene menigte *Hunnen* de grenſen des Ryks kwam overſtroomen, verſcheide plaatzen plonderden, ſlagtingen aanregten, het geld en vee weg namen,

en

en alles verwoestten. Ten deezen tyde hadden zaaken van den Godsdienst de aandagt van JUSTINIANUS geheel en al ingenoomen; en BELISARIUS, nu eenigen tyd geleden, alle gedagten van den kryg hebbende laaten vaaren, waren 'er geene krygsknegten in gereedheid, om de *Barbaaren* tegen te gaan. Men hadt geene nieuwe ſoldaaten geworven, en de oude, niet betaald wordende, waren genoodzaakt geweest de wapens neder te leggen, en toevlugt te neemen tot iets anders, om hun beſtaan te vinden. De krygsmagt was dus verzwakt; en de ſteden onbewaakt. De *Hunnen* kwamen dan tot omtrent voor de poorten van *Konſtantinopole*, en elk, uitgenoomen BELISARIUS, was met vreeze bevangen. Schoon gebukt onder den last der jaaren, vatte hy de wapens op, en de dapperheid bezielde hem met nieuwen moed. Hy verzamelde alle de Soldaaten, die in *Konſtantinopole* waren, (zynde, volgens het verhaal van AGATHIAS niet meer dan drie honderd,) en wekte de jonge lieden op om hun Vaderland te verdeedigen, en zommigen van hun wapenende, trok hy den vyand te gemoet. BELISARIUS zondt verſpieders uit, om te ontdekken waar de *Hunnen* legerden, en welk een vertooning zy maakten. Hy ſchikte twee honderd man om in een hinderlaage te gaan liggen, te wederzyde van een bosch, waar de vyand door moest trekken, en opmerkende dat zy den wind recht tegen hun hadden, beval hy dat ze verſcheide boomen zouden omver haalen, en langs den grond leggen, tot een agterhoede van zyn leger, op dat het ſtof, daar door verwekt, na de *Hunnen* toe zou waaijen, en zy daar door belet worden het klein getal der *Romeinen* te ontdekken, en beroofd worden van het licht, noodig te hunner verdeediging. Zo ras BELISARIUS vernoomen hadt, dat de vyand de plaats, waar de hinderlaage lag, naderde, trok hy hen te gemoet, en gaf het teken aan de twee honderd Soldaaten, te wederzyden van het bosch gelegerd. De *Hunnen*, dus van alle kanten bezet, vielen op elkander, en werden derwyze op een gehoopt, dat ze hunne werpſpietzen niet konden gebruiken, en ook, verblind door het vliegend ſtof, konden zy hunne vyanden niet zien. In 't kort zy werden allen verſlaagen, en maar eenige weinige ontkwamen, om het droevig nieuws, hunner nederlaage, te brengen. BELISARIUS moedigde door zyn eigen voorbeeld zyne krygslieden aan, en geen één *Romein* ſneuvelde in dien ſlag. Op zyne terug komst liep elk na de poorten der Stad, om hem te ontvangen, en te verwelkomen; het Volk noem-

noemde hem hun Vader en Verlosser; 't gerugt deezer overwinning verspreidde zich over 't geheele Ryk, elks tong was vol van den lof van BELISARIUS. Hy stierf eenigen tyd daarna, in het jaar 565. Alle de Krygslieden beweenden hun Opperhoofd, hun Metgezel, hun Vriend. Het Volk beschreidde hun Verlosser en Vader, en het Keizerryk verloor in hem allen roem en steun.

In dit verhaal van BELISARIUS leeven, hebben wy niet gemeld, wat de *Latynsche* Geschiedschryvers verhaalen van de ongelukken, en den dood deezes beroemden Mans. Zy verhaalen, naamlyk, dat hy, schoon onschuldig, beschuldigd werd van eene aanzienzweering, tegen den Keizer JUSTINIANUS, 't welk ten gevolge hadt, dat hem alle zyne goederen en eerampten ontnoomen, en zyne oogen uitgestoken wierden; waar door hy ten laatsten genoodzaakt was, zyn brood, langs de straaten van *Konstantinopele*, met een stok, zyn eenigst geleide, te bedelen. Wy hebben dit te minder in opmerking genomen; om dat alles, wat men van deezen blinden en bedelenden staat van BELISARIUS, by de laatere Schryvers, ontmoet, een louter verdichtzel is, dat door de Oudheid klaar genoeg wedersproken wordt. De eerste, die 't op de baan gebragt hebt, is JOANNES TZETZES, een Grieksch Dichter, die in 't laatst der twaalfde Eeuw geleefd heeft; doch tevens zelf getuigt, dat hy, volgens andere *Chronyken*, niet van 't gezigt beroofd, maar, op de blyken zyner onschuld, in voorgaanden staat hersteld is (*). Men vindt 'er die niet vreemd zyn van te denken, dat dit verdichtzel verzonnen is, door eenige yverige voorstanders van 't Paüslyk gezag; om het te doen aanzien als een voorbeeld van de Godlyke gramschap, tegen BELISARIUS, om dat hy den Roomschen Bisschop SILVERIUS van zynen stoel hadt gestooten (†).

NAAR-

(*) Zie *Baronii Annales T. VII. p.* 695-697. en daar tegen *Pagi Critica T. II. p.* 628.

(†) Zie *Calvisii Op. Chronol. p.* 584. *Suikers Alg. Geschiedenissen. Derde Stuk bl.* 169. — Op welken grondslag de Heer *Marmontel*, in zynen *Belisarius*, van dit verdichtzel, schoon hy 't zelf niet als geloofwaardig aanneeme, egter gebruik maake, hebben wy reeds aangemerkt by de aankondiging van dat heerlyk Stukje. *Zie N. Vad. Letter-oef. I. D. bl.* 483.

NAARSTIGHEID VERDIENT ONZE LIEFDEGAVEN MEER DAN ARMOEDE.

(Uit het Engelsch.)

EEn jong *Perſiaan* Vorst hadt zich overgegeeven aan den Wellust, en bragt zyne dagen door in 't genot der vermaaklykheden, welke zyne Hoveliugen hem beſchikten. Op zekeren feestdag zong hy, in de weelderigheid en vrolyke onbezorgdheid zyns harten: „Ik heb de verloopene oogenblikken genooten, ik geniet het geen thans wegvliegt, en ſchakel het naastvolgende daan aan vast. Gerusteuwel vergenoegd, kan hoop op goed, noch vreés voor kwaad my beroeren." — Een arm Man, zittende onder een venſter van de zaal, waar het feest gevierd werd, hoorde deeze woorden uit 's Koningsmond, en riep; *Indien gy, ten opzigte van uw eigen toeſtand, geheel onder zorge zyt, behd gy dan ook tevens alle zorge omtrent anderen afgelegd?* De Koning, diep getroffen door dat zeggen, keek uit der venſter, en zag wenigen tyd den Bedelaar met opmerking aan, en, zonder iets te antwoorden, gaf hy bevel, dat dien armen Man eene groote ſomme gelds zou gegeeven worden.

Vervolgens ging hy uit de zaal, en maakte by zich zelven eenige aanmerkingen over zyne dus lang gehoudene leevenswyze. Hy bemerkte dat het geene aaneenſchakeling was van bedryven, rechtſtreeks ſtrydig met de pligten hem als Koning voegende. Hier over beſchaamd, nam hy den teugel der regeering, tot nu toe, door zyne gunſtelingen gehouden, zelve in handen. Men zag hem gedurig bezig, en hy ſtrekte zyne zorgen uit tot de verſtafgelegene deelen zyns Ryks, 't welk te wege bragt dat de goede orde en het geluk door 't ganſche Koningryk binnen kort heerſchte.

Te midden van alle zyne yverige poogingen hoorde hy ſteeds klagten over de ongebondenheid, waar in die man leefde, welke hy op eene zo onverwagte wyze, met rykdommen als overladen hadt. 't Gevat wilde, dat hy hem weder zag aan de poort van zyn paleis, gekleed met het wanhavendſte gewaad, om een aalmoes biddende. De Koning toonde hem aan een der Wyzen van zyn Hof, zeggende; „Hier ziet ge de uitwerkzels van Goedertierenheid! Gy weet ik heb deezen Man ſchatten geſchonken; maar welke zyn de vrugten? Myne weldaden hebben hem bedorven, en zyn de bronnen geweest van nieuwe gebreken, nieuwe ſnoodheden, in dien ondankbaaren!" — *'t Is waar*, antwoordde de Wyze, *maar gy hebt aan de Armoede gegeeven, 't geen ge aan de Naarſtigheid hadt behooren te ſchenken.*

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *January* 1769.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mom.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 7	29. 7	29. 6½	42	46	42	Z W	Z W	Z W	Helder.
2	— 6	— 6½	— 7½	38	44	40	—	—	—	— Mist.
3	— 8½	— 9½	— 11	36	44	38	W	N	N W	Ryp — H.
4	30. 0½	30. 1	30. 1	34	41	36	Z O	Z O	Z O	Mist Beu.
5	29. 11½	29. 10½	29. 9½	36	42	38	—	—	—	—
6	— 10	— —	— 10½	36	39	35	—	N O	N O	Held. Bet.
7	— 11	— 11	30. 0	39	42	39	N O	—	—	Mist Reg.
8	30. 1	30. 1½	— 2	37	44	40	NN O	NN O	N	Held. Bet.
9	— 1½	— 1	29. 11½	39	42	38	ZZ W	Z	Z	Bet. Reg.
10	29. 10	29. 9	— 8½	33	39	38	Z	—	—	Held. Reg.
11	— 6	— 5½	— 6	40	45	42	—	—	W	Bet. —
12	— 6½	— —	— —	40	44	43	Z W	Z W	—	—
13	— 8	— 7½	— 7	41	43	39	W	—	Z W	Held. —
14	— 10½	30. 0	30. 1	40	43	38	N W	N W	N W	—
15	30. 0½	29. 11½	29. 9½	34	41	35	Z	Z	Z	— Ryp.
16	29. 10½	— 11	30. 0½	41	45	40	Z W	Z W	W	—
17	30. 2	30. 2	— 2	34	37	36	W	—	Z W	Mist.
18	— 1½	— 1	— 0½	33	44	32	Z O	O	O	— Helder.
19	— 0	— 0	29. 11½	30	34	32	O	—	—	Helder.
20	29. 10	29. 9	— 8½	32	34	30	—	—	—	Bet. Held.
21	— 8	— 8	— —	30	33	25	—	—	N O	—
22	— 8½	— 9½	— 11	28	31	25	Z	Z	Z	— Sneeuw.
23	— 11½	— 10½	— 10	28	32	32	—	O	N O	Held. Bet.
24	— 10	— 10	— —	34	37	33	Z	Z	W	Bet. Held.
25	— 9½	— 9½	— —	32	39	36	Z O	Z O	Z O	—
26	— 11	— 11	— 11½	34	43	39	Z	Z	Z	Held. Wolk.
27	— —	— 10	— 9½	39	41	38	Z O	Z O	—	Mist. Reg.
28	— 9	— 7	— 4	39	42	40	W	Z W	Z W	Helder. —
29	— 3½	— 4	— 2½	41	42	29	—	N W	N W	Reg. Sneeu.
30	— 4½	— 7	— 7½	29	33	30	O	O	W	Helder. —
31	— 8	— 7½	— 8½	25	36	27	N t W	W	—	—

Hoogſte Barometer d. 30. 2 }
Laagſte Barometer d. 29. 2½ } middelb. d. 29. 8½.

Hoogſte Thermometer gr. 46 }
Laagſte Thermometer gr. 25 } middelb. gr. 35½.

DEUGD EN VERSTAND NIET WILLEKEURIG.

OF

DE VERKEERDHEID VAN HUN, DIE ZE ALS WILLEKEURIG BESCHOUWEN, TEGENGEGAAN.

Nam neque decipitur Ratio, nec decipit unquam.

(*Vervolg van bladz.* 537.)

MEn ontdekt dierhalven, als men het gedrag der menschen aandagtig gadeslaat, een tweederlei soort van Verstand, of het geen men in de zamenleving verstandig hoort noemen; en even zo een tweederlei zoort van Deugd; of het geen den naam van Deugd draagt. Dan deze twee zoorten van Deugd en Verstand hebben weinig meer gelykheit op elkanderen, dan de duisternis op het ligt heeft. Het ware Verstand oefent zyn vermogen en zyn voornaamste kragt, in de scherpzinnigheit van bevatting, in het doorgronden van de Waarheit, in het kragtig redeneren, in de snelheit van oordeel, in het gelukkig bevatten der zaken, in het onderscheiden der Waarheit van de valschheit. Het valsche Verstand in tegendeel bepaalt zich in de schalkheit, in de Loosheit, in de doortraptheit van een bedorven hart, in de overdenking van een vuil gemoed, in de overweging hoe men best zich zelven, met voorby zien van alle anderen, met voorby zien van Deugd en Rede, zal bevoordeelen. Het laat inmiddels niet na, anderen te verdenken van dat geen, het welk de geduurige tocleg blyft, om zulks zelf te bedryven; en is altoos op zyne hoede, wel scherp en naaukeurig uitziende, om zich te wagten voor strikken, die het gewoon is anderen te spannen. Het ontslaat zich daarenboven geheel van het volgen eener lastige Deugdbetragting; en weet den scherpzienden zelfs te betrekken, met zulke fyne ongedagte streken, dat 'er volstrekt geen onder, dan een ondeugend Mensch, op gevat en verdagt kan zyn. — Dan dit is 't niet alleen; als men 'er naau-

keurig op let, beſpeurt men nog meêr ongelykheit in deze twee zoorten van Verſtand; want daar het eerſte zich tot geene zaken bepaalt, dan die in haren aart en natuur de beste zyn, geſchikt om de voordeeligſte belangens en gelukkigſte oogmerken te bereiken; en daar dit Verſtand, geene andere zaken, dan die de beste zyn, uitgekozen hebbende, dezelven tot de voegzaamſte, tot de allergeſchiktſte eindens weet te gebruiken; daar legt het ander Verſtand zich nergens op uit, dan alleen op zulke dingen, die zich binnen den engen kring van dit leven befluiten; op tydelyke, op aardſche, op verganglyke goederen; die dikwils even ſchielyk voorby gaan, als ze verkregen worden; terwyl het zich daarenboven nog toelegt, om, zulke zaken verkregen hebbende, die te gebruiken tot zeer onwaardige oogmerken, tot alle zulke eindens, die de bejaging van redelyke Wezens ten eenemaal onwaardig zyn.

Het is eveneens met de betragting van de Deugd, als met de oefening van het Verſtand gelegen. — De wâre betragters derzelve doen alle hunne bedryven inſtemmen met de geſtrengſte regelen der Deugd; zy waarderen derzelver waardy boven alle ſchatten, en zyn in waarheit Deugdzaam; om dus, in allen opzigte, eenſtemmig de Zedelyke oogmerken van hunnen Maker te loven. — Maar de anderen wenden de Deugd ſlegts voor, om des te gereeder hunne bedoelde oogmerken, die niets buiten dat uitwendige met de Deugd gemeen hebben, te bereiken. Onder den ſchyn van Deugdzaam en Eerlyk te zyn, weten ze hunnen Evenmensch op te ligten; en zyn inderdaad, onder deze ſchoone vertooning verborgen zynde, de ſnoodſte, de gevaarlykſte bedreigers. Daar behoort in waatheit geen groote diepte van Verſtand toe, om zich als een huichelaar te gedragen; dit gedrag vereischt zulk een diepzinnig oordeel niet, als men aan die menſchen gewoon is toe te ſchryven. Eene genoegzame oplettenheit, eene zorgvuldigheit, om ſnode bedryven bedekt te houden voor het oog van de waereld, en om gemakkelyke pligten met veel omſlag, met eene groote vertooning, in 't openbaar, te betragten; zie daar, al het Verſtand, dat men noodig heeft. Eene groote vertooning ſchittert heel ſchielyk in het oog van het gemeen, als eene blinkende Deugd, af; dikwils veel meêr dan de eenvoudige Deugd zelve, die zonder zo veel toeſtel betragt word; want het gemeen oordeelt ſlegts uit het uitwendige, en heeft doorgaans zeer veel op met iets, dat in 't oog ſchittert.

Dit

Dit is nu het tweederleie Verſtand, en de tweederleie ſoort van Deugd, welke men onder de Menſchen beſpeurt. De ondervinding zal de waarheit van myn gezegde genoegzaam ſtaven, en tevens doen zien, dat 'er zeer velen gevonden worden, die zich alleen ſchikken, naar de omſtandigheden, om de Deugd te betragten, en dezelve doen afhangen van de gewoonte, zonder die te vestigen op de onveranderlyke grondbeginzelen der Rede: als mede dat het verſtand, 't geen zich op zulk eene Deugdbetragting toelegt, den Mensch ten eenemaal onwaardig, hem ten hoogſte ſchadelyk, en, voor het algemeen, ten uiterſte verderfelyk is.

Dan, zo ſchandelyk en ſchadelyk voor den Mensch zelven, als verderfelyk en nadeelig voor het algemeen, als het verſtand is, dat zich toelegt om den allerſcherpzinnigſten te bedriegen, en die betragting der Deugd, welke alleen maar in den ſchyn beſtaat, of ſlegts geſchikt is, om tydelyke belangens te bejagen, en ſchandelyke oogmerken uit te voeren; zo nuttig, zo noodzakelyk, zo heilzaam is, aan de andere zyde, het verſtand, dat zyne kragt oefent in ſcherpzinnig te oordeelen, en te redeneren, in ſnelheit van begrip, in het verkiezen van het beste, en in het beſtieren van het zelve tot de nuttigſte, tot de heilzaamſte oogmerken; zo noodzakelyk is de Deugd voor elken Betragter van dezelve, zo heilzaam, zo uitſteekend, zo voortreffelyk is zy ook voor het algemeen. Wat men ook moge voorwenden, dit is zeker, daar is eene volmaakte éénſtemmigheit tuſſchen waarlyk verſtandig te handelen, de Deugd te betragten, en het algemeene welzyn van den ſtaat te bevartigen. Een Veinzaart, die alleen den ſchyn van de Deugd heeft, is voor het ganſche Menſchelyk geſlacht nadeelig, en tevens de bewerker van zyn eigen verderf: maar een Deugdzaam man heeft het welzyn van het ganſche Menſchelyk geſlacht, te gelyk met zyn eigen, op het oog; en bevordert het dadelyk op alle mogelyke wyzen. Men kan ook waarlyk niet wel anders, dan zyn eigen, en het geluk van anderen, bedoelen, wanneer men zyn verſtand regt gebruikt, en de geſtrengſte regels der Deugd volgt. Men merkt dan al wat Deugdzaam is aan, als het voordeeligſte voor zich zelven, het nuttigſte voor anderen, en het heilzaamſte voor het algemeen: zodanig een gedrag bewaart de kalmte in het geweeten, het verwekt vrede en rust in 't algemeen, het bouwt en bevordert het algemeen geluk, het bevestigt en bewaart den ſtaat. — Letten wy daarenboven op het einde en oogmerk van den Alwyzen Schep-

per, dan zien we dat 'er inderdaad niets zo betaamlyk is, als in zyne handelingen altoos Deugdzaam te zyn. Daar is tog ieder Mensch natuurlyk ingedrukt, eene onverwinnelyke neiging om zyn eigen geluk te bevorderen, maar hem is ook tevens ingedrukt, eene onverwinnelyke neiging voor de Maatschappy, waar van hy een Lid is. Indien hy nu zynen wandel wil inrigten, naar zulke regels en wetten, als 'er volstrekt vereischt worden, om zich zelven gelukkig te maken, en om een Gemeenebest in stant te houden, zal hy gewaarworden, hoe 'er niets zy, dat overeenkomstiger is met deze heilzame oogmerken, dan Verstandig te handelen, en Deugdzaam te leven. Want hy die wel redekavelt, hy die de Deugd op eenen hoogen prys stelt, zal ondervinden, dat hy, zo doende, het heil en geluk van zich zelven en van 't algemeen bewerkt, en dus dat geen bevordert, waar toe hy natuurlyke neigingen in zich gevoelt. Hy, die de Deugd en het Verstand vestigt op de onveranderlyke beginzels van de rede, en niet doet afhangen van eene dwaze, van eene veranderlyke gewoonte; die zyn gedrag niet schikt naar zyne eigen belangen, maar hetzelve bestendig inrigt naar de regels der Deugd, die alleen zal aan het groot einde en oogmerk van zynen Schepper beantwoorden; van dien zal men kunnen zeggen, dat hy waarlyk zyn eigen welzyn op het oog heeft; van dien zal men kunnen zeggen, dat hy zyne natuurlyke, zyne ontebovenkomelyke neigingen, op eene redelyke, op eene zeer betamelyke wyze, voldoet. En schoon de Deugd niet in alle gevallen met een tydelyk geluk bekroond worde, is het nogtans zeker, dat zy eenmaal vergelding te wagten heeft; terwyl intusschen het veeltyds, als een natuurlyk gevolg, de Deugd en het Geluk hand aan hand gaan: daar integendeel de staat van een Gemeenebest, en het geluk van ieder Lid in het zelve, op zeer zwakke grondslagen rust, wanneer men de Deugd met voeten treed, het gezond Verstand veragt, en van onder de zamenleving uitbant; of dezelven ten minsten doet afhangen van eene bedorven gewoonte, van eenige zinnelyke verkeerde neigingen, die 'er onder de Menschen heerschen; en aldus schikt, en geheel doet afhangen van eenige tydelyke belangens, van eigen voordeel. — Voorwaar, wy behoorden meer eerbied voor de Deugd te hebben, dan dat wy ze daarom zouden volgen, om dat de gewoonte dezelve, op zekere tyden, van ons afvordert, en denken, dat wy ze even geredelyk weder kunnen verlaten, wanneer de zinnelykheden

den der menſchen veranderd zynde, de gewoonte een gedrag afvordert, dat regt ſtrydig is met de betragting der Deugd. 't Is zekerlyk een ſlegte Eerbied, welke men door zulk een gedrag, aan het volmaaktſte Opperwezen bewyzen zou; aán een Opperwezen, dat de Deugd doet rusten op eeuwige, op onveranderlyke beginzels; dat dierhalven niet dan een groot misnoegen kan nemen, in ene betragting van Schyndeugd, en het verkeerd gebruiken van vermogens, die ons tot veel edeler eindens geſchonken zyn. Daar heerscht gewislyk ene eenparige overeenſtemming en verbintenis, tusſchen alle de gewrogten van God, en tusſchen dat geen, 't welk zy verpligt zyn zelve uit te werken. Zo wy nu hier tegens· ſtrydig handelen, dan doen wy niets anders, dan met een zwak, een afhankelyk vermogen, onze pogingen aanwenden, om deze overeenſtemming te verbreken, die keten, die aaneenſchakeling los te maken, en wy handelen buiten tegenſpraak dwaaslyk; want wy handelen regtſtrydig tegens de oogmerken van onzen Maaker; en 'er kan integendeel niets meer overeenſtemmen, met die Alwyze, die Aanbiddelyke eindens, dan de ſtipte betragting der Deugd, in de navolging zyner geboden; welke rusten op de onveranderlyke, op de onwrikbare, Grondbeginzels der Rede.

Indien wy ons dan door tydelyke belangens laten aftrekken, van ene eenparige Deugdsbetragting, en die alleen ſlegts willen vast houden, om onze oogmerken te bereiken; terwyl we, wanneer wy dezelven op ene andere wyze meenen beter te kunnen uitwerken, de Deugd verlaten, en de Ondeugd omhelzen; zo wy ons door Rykdommen, door de goederen dezer waereld, zo zeer laten verleiden, dat wy ſlinkſche wegen inſlaan, om derzelver bezitting te verkrygen; wy zullen waarlyk, vroeg of laat, bevinden, en wel tot onze zeer groote ſchade, dat wy langs eenen verkeerden weg ons geluk hebben getragt te bejagen; daar in tegendeel een deugdzaam Mensch verzekerd kan zyn, dat hy, vroeg of laat, de aangename, de zoete vrugten van een Deugdelyk Leven zal plukken. —— *Cicero* zegt daarom te regt; „ Geene bezittingen, geen magt van Goud of Zilver moet men hooger ſchatten dan de Deugd". *Euripides* noemde de Deugd „ een waren ſchat, die als een zeker geld, dat oneindig de waarde van Zilver en Goud overtreft, was weggelegt". En waarlyk met de hoogſte reden; want de Deugd en het gezond Verſtand brengen hunne eigen belooningen met zich. — Zy

verſieren derzelver bezitteren, met de grootſte ſieraden, die men bezitten kan; zy ſchenken het gemoed die ware vergenoegdheit, daar 's Menſchen zuiverſte geluk in beſtaat. Die de Deugd en het gezonde Verſtand najagen, zyn veilig tegens de ſlagen ener losſe Fortuin; ze zyn luisterryk en ſchoon, zonder geleende ſieraad, ryk in zich zelven, onbewegelyk en veilig tegens alles wat daar op aandruischt; om welke reden *Antisthenes* de Deugd en het gezond Verſtand aanmerkte; „ als Wapentuigen, die ons de veiligſte beſcherming konden geven, en niet konden afgenomen worden". *Phocion* noemt de Deugd alleenig vermogend en magtig, en het verſtand een ſchild, dat ons bedekt; alles wat buiten dezelve is, merkt hy niet hooger aan, dan als enkele beuzelingen, waar op in 't minst geen vertrouwen te ſtellen is. Daar is ook inderdaad geen ſterker, geen veiliger Burgt, voor elk mensch in het byzonder, en voor een Gemeenebest in het algemeen, dan de Deugd en het gezond Verſtand, alleenig rustende op de eeuwige, op de onveranderlyke Rede; die ons onwrikbare Grondbeginzels verleent, welken altoos blyven zullen.

Zulk eene Deugd is de betragting van ieder redelyk Wezen waardig; zulk een verſtand verdient de Eerbied van de geheele Weereld. Zo zag men in *Numa* deze twee uitſchitterende gaven door elk met eerbiedigheid beſchouwd: Hy wierd hoog geſchat en gevreesd. Hy wist zyn volk te beſchermen, en te beveiligen tegens alle de vyanden, die het zelve te voren waren aangevallen. Dus kan een Volk zich veilig rekenen, 't welk geregeerd word door eenen Vorst, die de Deugd bemint, die zyne grootſte belangens ſtelt in de Opregtheit, in de Regtvaardigheit, en onveranderlyke Trouwe; geen ding beſtaande te ondernemen, 't geen met de eeuwige Grondbeginzels der Rede ſtrydig is. Zulk een Vorst verkrygt de Liefde en Achting van zyn Volk, het geen Hy waarlyk gelukkig maakt; terwyl Hy in de vroomheit, in de Opregtheit, in het welbeſtieren zyner Onderdanen, zyne eigen veiligheit gevestigd ziet. — Dan het ſpreekt van zelve, dat deze Deugd zich niet alleen tot den Vorst, of de aanzienelyken moet bepalen; elk mensch is tot de betragting derzelve even zeer verpligt. Wanneer de Vorst alleen handelde naar de eeuwige Grondbeginzels der Rede, en ieder Onderdaan ſlegts zyne belangens volgde; de ganſche ſtaat van een Gemeenebest was wel dra in gevaar, en nergens was 'er eerlang enige zekerheit, enige veiligheit te vinden.

Het

Het is dierhalven ene zeer verkeerde, ene niet minder ſchadelyke wyze van denken, die de beoefening der Deugd doet afhangen van de gewoonte, en het Verſtand ſchikt naar de zinnelykheden van den tyd. Het is een onredelyk beſtaan, een beſtaan, dat niet past aan Wezens van ene zo edele Natuur, als de Menſchen zyn; aan Wezens, geſchikt tot geheel andere oogmerken; die hun beſtaan ontvangen hebben om te leven, overeenkomſtig met hunne redelyke Natuur; die behooren te leven, tot eer van hunnen Schepper, tot nut van hunnen Evenmensch, en om hun eigen geluk op eenen duurzaamen grond te vestigen. Van zulke voortreffelyke Wezens zou men natuurlyk verwagten, dat zy hunne edelſte Vermogens zouden beſteden tot verheerlyking van God, hun grootſte genoegen ſtellen in hunnen Evenmensch wel te doen; en dat ze de Deugd boven alles hoog zouden ſchatten en beminnen; als verzekerd zynde, dat Hy, die hen gevormd heeft, nergens meer genoegen in neemt, dan in enen deugdzamen wandel.

Niets behoorde ons dierhalven meer te bezielen, dan ene rustelooze poging, om ons Verſtand te bepalen tot Voorwerpen, welke onze bejaging alleen waardig zyn; en dezelven als dan aan te leggen tot de beste en geſchiktſte eindens. Dit nu kunnen wy nimmer beter in agt nemen, dan met altoos de Deugd boven alles te beminnen; die nimmer te ſchikken naar de verkeerde bevatting ener bedorven Weereld, of naar zekere Modens en gewoontens, die 'er op zekere tyden heerſchen: maar in tegendeel dezelven altoos te doen rusten op de eeuwige Grondbeginzels der Rede. Dan zullen wy ons den naam van Redelyke Wezens waardig maken, en wy kunnen ons verzekeren, dat wy, dus doende, voor ons een geluk zullen uitwerken, dat van ene beſtendige, van ene eeuwige duurzaamheit zal zyn.

C. V. D. G.

EENE ZWANGERHEID VAN TWAALF MAANDEN.

Door TELMONT DE SAINT JOSEPH, Meester Chirurgyn *te Briançon in Daupbiné.*

ZEkere *Katerina Raymond* hadt het ongeluk haaren man te verliezen, den 1 van Oktober 1765. Zy was 22 jaaren oud. Veertien dagen na dien dood was zy zeer ver-

wonderd eenige beweging in haaren onderbuik te voelen; zy verhaalde dit aan eene van haare vriendinnen, welke haar zeide dat zy zwanger zou wezen. Zy antwoordde, dit niet te gelooven, te meer, om dat zy voor agt dagen de Stonden nog hadt gezien. Evenwel geloovende dat het mooglyk zou zyn, gaf zy 'er kennis van aan de nabeſtaanden van haaren overleeden man, die haar bewogen by hen te blyven, en (gelyk men denken kan) met Argus oogen alle haare gangen waarnamen, en in verbeelding waren, dat deeze vrouw hen door een vreemde bezwangering van een deel goederen zogt te berooven. Zy leedt veele ongemaklykheden, was treurig, en neerſlagtig. Anderhalve maand hier na, ('t welk omtrent zes maanden maakt, als men vier maanden ſtelt voor 't eerſte gevoel van beweging) werdt zy aangegreepen van eene Pleuris-ziekte, welke my noodzaakte haar drie aderlaatingen te doen; en zy herſtelde eindelyk. Van den dag waar op haar de Pleuris aankwam, voelde zy de vrugt niet bewegen tot twee maanden hier na. Zy hadt op deezen tyd een zwaare ſtorting, en ongeſteldheden, welken al den tyd van de zwangerheid duurden; Ik verligtte haar zo veel Ik konde. Drie weeken hier na werd Ik verzogt by haar te koomen; Ik vond haar pynlyk behandeld. De Vroedvrouw van de Plaatſe wilde haar met kragt verlosſen, ter oorzaake van eene ſtorting van omtrent drie ponden welke zy geleeden hadt, Ik deed de Lydersſe eenige vraagen opzichtelyk op haaren ſtaat, en haare antwoorden deeden my beſluiten dat de verlosſing niet zo naby was, als zy geloofde, en Ik werd, door haar te onderſlaan, hier in bevestigd. Ik deed de Vroedvrouw haar werk ſtaaken, haar verzekerende dat de verlosſing nog verre van de hand was. De toevallen bedaarden eindelyk, de pynen en de ſtorting verdweenen.

Vier maanden hier na, dat is den 24 Juny, op het land zynde met eenige nabeſtaanden, welken haar, onder voorwendzel van vriendſchap, noit verlieten, kreeg zy eenige ontroeringen, welken zy, ſedert haar eerſte ſtorting, onderhevig was geweest; en op den kant van een muur, drie voeten hoog zynde, viel zy van boven neer. De vrienden welken by haar waren bragten haar in huis, en Ik werd aanſtonds by haar verzogt. Ik vraagde naar het voorgevallene; en Ik vond de gezegde Raymond in de heftigſte pynen, met een groote ſtorting. Ik onderſloeg haar op nieuw, en vond geen meer opening dan om het bloed door te laaten, welk, wegens het losgaan van de Nageboorte, uitliep.

Be-

Bemerkende dat haare Pols verflaauwde, volgde Ik den raad van *Mauriceau*, om moeder en kind te behouden, door met myne vingers zo veel opening te maaken als mogelyk was. Ik kreeg het kind en bragt het ter wereld, doch het ſtierf terſtond. Ik had het genoegen van den ſtorm te zien bedaaren, Ik wil zeggen, dat alle de toevallen ophielden, en de moeder na verloop van een en een halve maand volkoomelyk herſtelde.

Ik maakte, na eenige aanmerkingen over het geval, dit beſluit: de vertraaging van deeze geboorte moet toegeſchreeven worden,

1. Aan de droefheid en ſmert over het verlies van haaren man.

2. Aan het weinige voedzel welk zy gebruikte.

3. Aan de ziekte welke haar overgekoomen was, en by gevolg de aderlaatingen, geneesmiddelen en levenswyze welke Ik haar had moeten doen houden.

4. Aan de verſcheide ſtortingen welken zy hadt geleeden.

Daarenboven was het kind, op den tyd van twaalf maanden, niet grooter dan een kind van zeven maanden.

VAN EENE ZWANGERHEID LANG OVER DEN GEWOONEN TYD.

Uit een Brief van den Heer MARTEAU Geneesheer in de ſtad Aumale, *aan den Heer* PETIT, Med. Dr. enz.

(*Journ. de Medecine &c. 1766. Novemb.*)

MArguerite Soyer, vrouw van Louis Bizant, in het dorp *d'Harbonnieres en Santerre* is tuſſchen de zes en zeven en twintig jaaren oud. Zy hadt viermaalen gelukkig gekraamd. Omtrent het midden van April van het jaar 1764 hadt zy eene vloeijing met ſtukken geronnen bloed. Dezelve was, in 't begin, van aanbelang wegens de heftigheid; en in 't gevolg, door de aanhoudendheid: zy hield op, den 6 August. door de verlosſing van een kind van zes maanden, tenger, doch waar in nog zo veel leven was dat het in de kerk kon gedoopt worden.

De Lyderes was uitgeput: een tyd van drie maanden was niet te veel om weder tot kragten te koomen, en in ſtaat te geraaken van op den gewoonen tyd de Stonden wederom te hebben: zy zagze ook inderdaad niet wederom te

voorſchyn koomen voor het begin van November; en zo weinig, dat de vlek naauwlyks de grootte hadt van een' hand. Dit was echter genoeg tot bekwaamheid voor ontwangenis. En zy zag waarlyks niets meer.

In het begin van January 1765 kreeg zy bedurven eetlust en menigvuldige braakingen; toevallen welken zy hadt gehad in het begin van de vyf voorgaande zwangerheden. Het was natuurlyk, te denken, dat zy zwanger was geworden: men ſtelde het vast. In de maand Maart veranderde het vermoeden in zekerheid. Men bemerkte de bewegingen van de Vrugt. Kon de vrouw toen twyfelen of zy op de helft ware? *Wanneer men de beweging van het kind voelt, mag men 'er niet meer aan twyfelen, dan nalaaten te gelooven dat het dag is op den vollen middag* (*a*).

In de eerſte dagen van April kreeg zy zwaare vloejingen, doch zonder klonters. Volgens het gewoone beloop moesten deeze bloedvloeijingen op een miskraam uitkoomen. Naar alle waarſchynlykheid kwamenze alleen uit de opening der vaten van de Scheede, en niet uit de holte van de Baarmoeder. Het leven van het kind hadt 'er geene aandoening van. Zy hielden aan tot in het begin van Augustus, met tuſchenpoozingen van veertien dagen, drie weeken, een maand, ook wel zes weeken, zo datze langer waren naar maate de tyd van de dragt ten einde naderde.

De aanhoudendheid der bewegingen lieten geene twyfeling. Volgens het gewoone beloop, waren de eerſte agt dagen van Augustus de tyd, waar in de vrouw haare verlosſing moest verwagten. Zy kreeg ook inderdaad, op deezen tyd, de *pynen van arbeid*. De vroedvrouw hieldt zich twee dagen by haar op. De buik was ingevallen, en *de mammen waren gezwollen en hadden zog*. Zy kwam evenwel niet in de kraam. Het zog verdween, en kwam verſcheiden maalen weder in de borſten. Toen zy die pynen leedt, hadt zy geene vloeijing.

Op den 25 September kreeg zy wederom verkeerde lusten en menigvuldige braakingen.

Eene dragt zo byzonder, en reeds byna twee maanden over den gewoonen tyd, verwekte haar eenige ongerustheid. Zy hadt niets zulks in haar vorige vyf dragten ondervonden. Hoe was het te begrypen dat de natuur zich zo

(*a*) La motte, pag. 62. *Certiſſimis & omni exceptione majoribus indiciis, ſi motus infantis in utero diſtinctiſſime ſentiantur.* Van swieten, §. 1293.

zo lang kon vergeeten? Zy pleegde raad met verſcheiden Geneesmeesters. Alle hielden haar voor een kwaale te hebben, en niet zwanger te wezen. Zy nam geneesmiddelen van elk die haar wat gaf. Alles was zonder vrugt. En zy nam een beſluit op den 9 December van alles af te zien, en zich alleen aan het beloop van de natuur over te geeven. Men geloofde nu niet meer aan haare zwangerheid. Ondertusſchen waren de ſprongen van het kind zo geſtadig en zo heftig, dat de vrouw het dikwils uitſchreeuwde.

Het volk is in 't algemeen bygeloovig; het denkt ligt om bovennatuurlyke oorzaaken, waar het de werking van de natuur niet begrypt. Het was niet vreemd betovering te vermoeden. Men begeeft zich tot een waarzegger. Wat zyn antwoord was weet Ik niet; doch waarſchynlyk zal het overeenkomſtig geweest zyn met de vooroordeelen der genen die hem kwamen raadvraagen; ook namen zy in 't vervolg toevlugt tot de magt, welke de kerk oefent, over de booze geesten en derzelver kwaade werkingen. Ondertusſchen zwol de buik van dag tot dag baarblyklyk; en de bewegingen hielden niet op. De eerwaarde Prelaat, die dit ſtift beſtierde, deedt haare hope weder herleeven. Hy deedt een bezoek in hunne buurt, zy vervoegden zich tot hem. Te veel verligt om het natuurlyke van deeze ziekte niet te bezeffen, hadt hy de goedheid om hen tot my te wyzen, eer dan de vervloekingen goed te keuren, welken de boeren Deken gedaan hadt.

Ik zag haar den 9 Mey, ik ondervraagde haar drie uuren lang; ik ſchreef en las hun voor, tot tweemaalen toe, de beſchryving van de verſchynzelen, welken zy my hadden opgegeeven. Ik verzekerde hun dat de voorgewende betoovering ten einde neigde, en in 't kort op eene verloſſing zou uitkoomen. 's Anderendaags zagen haar de Heer DESMERY, myn amptgenoot, en den Heer ANSELIN, een Vroedmeester, hier zeer geacht. Wy verſchilden geenzins aangaande het geval: wy hadden allen de zwelling en de ſchokken van het kind gevoeld; en de buik begon in te vallen. Deeze vrouw eindelyk gerust aangaande haaren ſtaat, kwam den 15 in de kraam van een Dogter die wel vaart. En deeze kraam hadt geenerlei kwaad gevolg.

Zou het niet in waarheid wezen, zyne oogen hardnekkiglyk te ſluiten voor het licht, als men dit niet wilde aanneemen voor eene zwangerheid van agttien maanden? Het is hier geen zaak van een ſchuldige, die eene zwangerheid voor-

voorgeeft, om haare ſtraffe te doen uitſtellen; ook niet van een ondeugende weduwe, die om de bloedverwanten te berooven, een erfgenaam van haaren man wil voorgeeven. Het zyn twee boeren lieden zonder loosheid, die in de eenvoudigheid van hun gemoed verhaalen; de eene wat zy gevoeld heeft, de andere waar van hy getuige is. En wat verhaalen zy? de verſchynzelen, welken, by de meeste vrouwen, en by haar voor alle anderen, de eerſte teekenen zyn van zwangerheid; de braakingen en verkeerde lusten. En wat zeggen zy nog? het eigenaartig teeken van zwangerheid, het allerzekerſte, de bewegingen van het kind op den 15 Maart. Keer te rug tot den tyd der ontvangenisſe, welke volgde op de verſchyning van haare Maandſtonden; en gy zult een tusſchentyd hebben ten minſte van vier Maanden. Dit is de tyd op welken, naar het gevoelen van alle Vroedkundigen, de Vrugt zich begint te openbaaren, en bewegingen doet voelen. Wat beteekenen die pynen, in de eerſte dagen van Augustus, tegen het einde van de negende maand? Wat wil die voortkooming van zog te kennen geeven? Waarom zyn deeze verſchynzelen niet gevolgd van eene verlosſing? Waarom? Is het moeilyk te raaden? Ik vraage, op myn beurt, waarom hebben de menigvuldige vloeijingen het kind zyn voedzel onthouden? Waarom heeft dit zyne groeijing belet? Waarom hebben die ui puttingen de aandoenlykheid en kragt van ſamentrekking der Baarmoeder verminderd?

Men zal my tegenwerpen, dat de vloeijingen ophoudende in 't begin van Augustus, het kind weder kragt hadt moeten krygen, en te ſchielyker uit zyne gevangenisſe breeken. Maar welke regel dwingt de natuur, om de ongemakken welken zy geleden heeft, op een bepaalden en gegeeven tyd te herſtellen? Zien wy niet, alle dagen, ſchielyke en gelukkige herſtellingen, en ook traage en die van een langen naſleep zyn? Wat kon hier de natuur, geſtadig belemmerd door menigvuldige en veelerleie geneesmiddelen? Voor 't overige houde ik my aan die geduurige en onafgebrokene bewegingen van den 15 Maart 1765 tot den 15 Mey 1766. De allerglimpigſte tegenwerpingen zullen de kragt van dit bewys niet konnen vernietigen. Aanmerklyk is het, dat, ſedert men uitſcheidde geneesmiddelen te geeven, deeze bewegingen heftig wierden, de buik zeer ſchielyk ongemeen zwol en eindelyk de verlosſing volgde.

BESCHRYVING DER SAPAJOUS EN SAGOINS.

Getrokken uit de Natuurlyke Historie van den Heere DE BUFFON.

„ IN onze Aanmerkingen, over de *Aapen*, *Bavianen* en *Meerkatten*, uit de Natuurlyke Historie van den Heere DE BUFFON ontleend, hebben wy deezé Dieren in 't algemeen, en de voornaamſte derzelven meer byzonder doen kennen (*). Tot deeze ſoort van Dieren behooren ook de *Sapajous* en *Sagoins*, Inwoonders van *America*. Zy zyn, op verre na, zo bekend niet als de bovengemelden; en wy zullen ongetwyfeld onzen Leezeren, die eenigen ſmaak in de Natuurlyke Historie vinden, plaiſier doen, met de voornaamſte, op den voorgang van geen minder Meesters, dan de Heeren DE BUFFON en D'AUBENTON, hun onder 't oog te brengen."

De *Sapajous* en de *Sagoins* maaken twee rangen van Dieren uit, in de Nieuwe Wereld, waar aan men oneigenlyk den naam van *Aapen* gegeeven heeft. „ Zo wel de eene als de andere hebben pooten omtrent van 't zelfde maakzel als de *Aapen*, *Bavianen* en *Meerkatten*; maar zy verſchillen van de *Aapen*, daar in, dat ze ſtaarten hebben, van de *Baviaanen* en *Meerkatten* zyn ze onderſcheiden, door dien ze niet voorzien zyn met beurzen beneden de kaaken, noch met eeltagtige billen: eindelyk verſchillen zy van de drie opgenoemde ſoorten van Dieren, dat, daar deezen allen het middelſchot van den neus zeer dun, en de neusgaten, omtrent gelyk de Menſchen, van beneden open hebben; de *Sapajous* en de *Sagoins* daarentegen een zeer breed en uitgeſtrekt middelſchot in den neus, en de openingen der neusgaten aan de zyde, en niet van onderen, hebben: dus zyn de *Sapajous* en de *Sagoins* niet alleen ſoortlyk, maar geſlachtlyk onderſcheiden van de *Aapen*, *Baviaanen* en *Meerkatten*. Zy verſchillen ook van elkander, door eenige algemeene kenmerken. Alle de *Sapajous* hebben eenen grypenden ſtaart, dien zy, naar welgevallen, kunnen uitſteeken, buigen en krommen, deeze dient hun voornaamlyk om zich met het uiterſte einde aan boomtakken op te hangen, en is doorgaans ontbloot van hair, en met eene gladde huid bekleed.

(*) Zie *de N. Vaderl. Letteroefen.* II. D. 2. St. *bladz.* 70. enz.

kleed. De *Sagoins*, in tegendeel, hebben allen den ſtaart, naar evenredigheid, veel langer dan de *Sapajous*, deeze is ook hairig, ſlap en recht, zo dat zy 'er zich niet van kunnen bedienen noch om te grypen, noch om zich ergens aan op te hangen. Dit verſchil is dermaate in 't oog loopende, dat het alleen genoeg is om altoos de *Sapajous* van de *Sagoins* te onderſcheiden."

Alle de *Sapajous* worden tot vyf ſoorten gebragt. De eerſte bevat de *Ouarine* of de *Gouariba* van *Braſil*, den grootſten der *Sapajous*, en den *Alouatte*, die aan den eerstgemelden, in allen deele, gelyk is, uitgenoomen de kleur, de eerſte heeft eene zwarte, de andere eene roode vagt. — De tweede ſoort is de *Coaita*, zwart gelyk de *Ouarine*, maar kleinder; de *Exquime* ſchynt 'er ſlegts eene verſcheidenheid van te weezen. — De derde is de *Sajou* of *Sapajou*, eigenlyk zo geheeten; deeze is klein van geſtalte, bruin van kleur, en algemeen bekend by den oneigenlyken naam van *Capucyner Aap*: in deeze ſoort heeft eene verſcheidenheid plaats, ontſtaande uit het verſchil der kleuren, men vindt naamlyk *grauwe Sajous* en *bruine*. — De vierde ſoort is de *Sai*; door de Reizigers den *Huilder* bygenaamd, hy overtreft de *Sajou* iets in grootte, en heeft een veel breeder ſnoel, men heeft 'er tweeërleien, die enkel in kleur verſchillen, de een is donker bruin, de ander bleek rood. — De vyfde en laatſte ſoort is de *Salmiri*, in 't algemeen de *Aurooverwige Aap*, of de *Oranje Sapajou* geheeten: deeze is de kleinſte, maar tevens de aartigſte ſoort van alle de *Sapajous*.

Vyf ſoorten van *Sagoins* worden 'er geteld, waar van de eerſte en grootſte de *Saki* is, hy heeft den ſtaart met zulke lange dikke hairen bezet, dat men hem, uit dien hoofde, den *Voſſen Aap* genaamd heeft. Onze Schryvers giſſen dat 'er, in deeze ſoort, ten aanzien van de grootte, eene verſcheidenheid plaats heeft, zy hadden 'er twee gezien, die beiden volwaſſen ſcheenen, en waar van de eene bykans de helft grooter was dan de andere. — De tweede ſoort van *Sagoins* is de *Tamarin*, deeze is doorgaans zwart met vier geele pooten. — De derde, de *Ouiſtiti*, is aanmerklyk door de groote hairtoupet, die zyn aangezigt omkranst, en den geringden ſtaart. — De vierde is de *Marikine*, anders den *kleinen Leeuw* geheeten; dewyl hy, om den hals maanen, en een hairkwast aan 't einde van den ſtaart heeft, even als de Leeuw. — De vyfde ſoort is de *Pinche*, die, ſchoon zwart van aan-

aangezigt; witte gladde hairen heeft, welke nederwaards aan beide zyden van het hoofd afhangen. De *Mico* maakt de zesde en laatste soort uit; deeze is de aartigste van allen: zyn hair ziet zilveragtig blond, en zyn aangezigt is zo rood als vermilioen.

Van het meerendeel deezer Dieren, heeft men tot nog geene beschryving gehadt: het byzonderste, 't welk de Heeren DE BUFFON en D'AUBENTON deswegen aantekenen, zullen wy hier plaats geeven.

„ De *Ouarine* en de *Alouate*, zyn de grootste *Vierhandige Dieren* van de nieuwe Wereld. Zy gaan, in kloekheid van gestalte, de zwarte *Meerkatten* verre te boven, en komen de *Baviaanen*, in dit stuk vry naby. Zy hebben een grypenden staart, en zyn, by gevolge, van het Gezin der *Sapajous*, in 't welke zy een zeer onderscheidenden rang bekleeden, niet alleen door hunne gestalte, maar ook door hunne stem, die als een trommel klinkt, en zich, op eenen grooten afstand, laat hooren." Zal men MARCGRAVE, geloof geeven (*) dan vergaderen de *Ouarines* alle dagen, 's morgens en 's avonds, in de bosschen, een hunner klimt op eene verheevene plaats, en geeft aan de anderen een teken, dat ze zich rondsom hem moeten nederzetten, waarop hy voortvaart met een luide stem en zeer schielyk eene Redenvoering te doen, die zy met eene diepe stilzwygenheid aanhooren, tot dat hy hun weder een teken geeft van te mogen antwoorden, wanneer zy allen, gelykerhand, beginnen te schreeuwen, tot dat hy, door een ander teken, hun beveelt stil te zwygen; zy gehoorzaamen op 't eigen oogenblik, de eerste hervat zyne reden op nieuw, zy luisteren zeer aandagtig, en als hy voleindigd heeft, gaan zy van elkander, elk zyn wegs. „ Deeze verrigtingen, zegt de Heer DE BUFFON, kunnen wel wat vergroot en een weinig met het gewaad van 't wonderlyke, opgeschikt weezen; alles steunt mogelyk alleen op het afgryslyk geschreeuw, 't welk deeze Dieren maaken. Zy hebben in de keel eene soort van beenagtigen trommel, welks holligheid de klank der stemme verzwaart, zich verdubbelt en door den wederklank het geschreeuw vormt, 't geen aan de *Sapajous* den naam van Schreeuwers of *Huilers* doet geeven." Zie hier de Beschryving van de *Ouarines*, volgens denzelfden MARCGRAVE; want onze Schryvers hadden ze noit gezien.

De

(*) MARCGRAVE Hist. Braf. p. 226.

De *Ouarine* heeft een breed en vierkant aangezigt, zwarte ſchitterende oogen, korte en rondagtige ooren, een ſtaart, aan 't uiterſte einde kaal, aan welken hy zich ophangt, en vasthegt aan alles wat hy kan vatten; de hairen van het ganſche lyf zyn zwart, lang, blinkende en glad, de langſte hairen aan den kin en ſtrot maaken een ſoort van ronden baart; het hair der handen, voeten en van een gedeelte van den ſtaart, is bruin. Het Mannetje is van dezelfde kleur als het Wyfje, 't eenig onderſcheid tuſſchen die beiden beſtaat daar in, dat het Mannetje het Wyfje in grootte overtreft: de Wyfjes draagen haar jongen op den rug, en ſpringen, met dien laſt belaaden, van tak op tak, van boom op boom. De jongen omvatten met hunne armen en handen 't lichaam der Moeder daar het dunſt is, en houden zich daar vaſt in alle de beweegingen die zy maakt. Verder zyn deeze Dieren wild en kwaadaartig, men kan ze niet temmen, veel min iets leeren, zy byten ſchriklyk, en, ſchoon zy niet onder de wilde en vleeſchvreetende Dieren geteld worden, verwekken zy egter vrees, zo door hunne vervaarlyk leelyke ſtem als door hunne onbeſchaamde houding: daar zy alleen van vrugten, moeskruiden, graanen en eenige Inſecten leeven, is hun vleeſch goed om te eeten.' Alle deeze byzonderheden worden geſtaafd door de verhaalen der Reizigeren, die van deeze Dieren geſprooken hebben, onder anderen DAMPIER en OEXMELIN.

De *Coaita*, de grootſte der *Sapajous* naast de *Ouarine* en de *Alouate*, verſchilt veel van die, door zynen zagten en leerzaamen aart, en is 'er ook van onderſcheiden door gelyk zy geen beenigen zak in den ſtrot te hebben: hy is daarenboven de eenigſte der *Sapajous*, die alleen vier vingers aan de handen heeft, en de duim ontbreekt. Dit kenmerk alleen, en zyn grypende ſtaart, onderſcheidt hem genoegzaam van de *Meerkatten*, die allen een flappen ſtaart en vyf vingers aan de handen hebben.

De *Exquima* maakt, volgens MARCGRAVE, een verſchillend ſoort uit met den *Coaita*. De Heer DE BUFFON toont, dat hy ſlegts eene verſcheidenheid is in dezelfde ſoort, naar welke hy zweemt, in geaartheid, grootte, kleur en grypenden ſtaart, het eenig aanmerklyk verſchil, zegt hy, beſtaat hier in, dat de *Exquima* witagtig hair aan den buik, en aan den kin een witten baard heeft, ter langte van twee duimen. De *Coaita's* door den Heer DE BUFFON gezien, hadden niets dergelyks; maar dit bewyst geen ſoortlyk onderſcheid: want het blykt uit het getuigenis der Reizigeren,

ren, dat 'er witte en zwarte zyn, deeze met geene zonder baard.

„ Deeze *Sapajous* (de *Coaita* en de *Exquima*) zyn vermuftig, handig, leeven byeen, waarfchouwen, helpen, en ondersteunen elkander, de ftaart dient hun tot een hand: 't fchynt zelf dat zy meer zaaken met den ftaart, dan met de handen en voeten, uitvoeren. De Natuur heeft, als 't ware, hier door 't mangel van de duimen willen vergoeden. Men verzekert dat zy met hun langen ftaart visfchen, en ze weeten te vangen, dit fchynt niet ongeloofbaar: zy hebben de bekwaamheid om de Oesterfchulpen te openen, 'er den Oester uit te haalen en op te eeten, en 't is zeker dat ze zich onderling aan een hegten, om een rivier over te zwemmen, of om van den eenen boom op den anderen te komen. Zy brengen doorgaans maar één of twee jongen voort, die ze altoos op den rug draagen, zy eeten visfchen, wormen en infecten, doch vruchten maaken hun doorgaand voedzel uit.

Wy moeten nog fpreeken van den *Saïmiri*, de vyfde en laatfte foort van de *Sapajous*: „ Deeze heeft, door de bevalligheid zyner beweegingen, door zyne kleinheid, door den blinkenden glans van zyn huid, door de grootte en de vuurigheid zyner oogen, door zyn klein rond aangezigtje, altoos den voorrang van alle anderen gehadt, en hy is waarlyk de aartigfte en fraaifte van allen. Zyn ftaart, zonder geheel onnut en flaphangende te zyn, gelyk die der *Sagoins*, is zo gefpierd niet als die van de andere *Sapajous*, dezelve mag flegts half grypende genaamd worden, en, fchoon hy 'er zich van bediene in 't opklimmen en nederdaalen, kan hy 'er niet ftark mede grypen noch vasthouden, of iets na zich toe trekken, en over zulks kan deeze ftaart niet wel den naam van een hand draagen, gelyk die der andere *Sapajous*."

Onder de opgetelde *Sagoins*, (om van alle niet te fpreeken) is 'er een, door onze Schryvers *Marikina* geheeten, in 't algemeen bekend onder den naam van den *kleinen Leeuw-Aap*. De Heer DE BUFFON keurt deezen zamengeftelden naam niet goed, „ dewyl de *Marikina* géen *Aap* is, maar een *Sagoin*, en voor 't overige niet meer naar een *Leeuw* gelykt, dan een *Leeuwrik* naar een *Struisvogel*, en 'er geene overeenkomst altoos mede heeft, dan voor zo verre hy hairen om den kop draagt, die naar de maanen van den *Leeuw* zweemen, en ook een hairkwastje aan den ftaart. De huid van den *Marikina* is bezet met dikke lange, zyd-

agtige en blinkende hairen, zyn hoofd is rond, zyn aangezigt bruin, zyne oogen zyn zwart, en zyne ronde kaale ooren verborgen onder de lange hairen, die zyn aangezigt omringen, deeze hairen zyn hoog rood, terwyl die van het lichaam en den ſtaart bleek geel en byna wit zyn. Dit Dier is van den zelfden aart, van dezelfde leevendigheid als de andere *Sagoins*, alleen ſchynt hy van eene wat ſterker geſtelteniſſe: want wy hebben 'er een te *Parys* gezien die daar tuſſchen de vyf en zes jaaren geleefd hadt, alleen was 'er zorg gedraagen, om hem, geduurende den winter, in een kamer te bewaaren, waar men dagelyks vuur ſtookte."

BERIGT AAN DEN HEERE.....

DE Heer....., die ons anderwerf met zyne Letteren vereerd heeft, kan verzekerd zyn, dat het zo ver van daer is, *dat zyne Brieven ons lastig zouden vallen*, dat wy veel eer wenſchen hem aengemoedigd te zien, om, by voorkomende gelegenheden, op dien eigenſten voet voort te gaen: daer wy zelfs niet vreemd zouden zyn, om van derzelver inhoud, op ene gevoeglyke wyze, min of meer gebruik te maken, indien wy verſtaen mogten, dat ons zulks geoorlofd ware. Vooral zouden wy dit gaerne doen, met opzigt tot het eerſte Artykel, waer over zyne Brieven loopen; te meer, om dat het zelve, ons van buiten toegezonden, by afwezigheid van hem, aen wiens toeverzigt het zelve behoorde, geplaetst is.

IN-

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot fraaije Letteren, Kunſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het tweede Deels, tweede Stuk.

DE Mensch beſchouwd in 't Burgerleeven, en als een Lid der Maatſchappye. 1

Waarneeming van eene wonde doorgaande in de holte van den Onderbuik, met ſcheiding des geheels, op twee plaatzen, van den Kolykdarm, door den ſteek van een mes. Door den Heer LAFFEY, *den Zoon.* 7

Een gelukkige Operatie op de *Hydrops Pectoris.* Door W. MORELAND. 9

De kragt van den Zeilſteen tegen de Tandpyn, door den Heer DE LA CONDAMINE. 11

Bedenkingen over de kragt van traagheid in de lichaamen. 13

Kort begrip eener verhandelinge over de Verbastering der Dieren. Door den Heere DE BUFFON. 16

Kort uittrekzel der aanmerkingen van den Heer LE CAT, over de leevende Dieren, in 't midden van harde ſteenen gevonden, zonder dat men eenigen toegang kon ontdekken; benevens eenige gisſingen over dit verſchynzel. 20

Verhaal van een perſoon, die, in een Kool-myn, negen dagen bleef, zonder iets te nuttigen, dan eenige dronken water. 25

Trekken van het verheeven Character des *Corſicaanſchen* Generaals PASCAL PAOLI. 26

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in Maart 1768. 48

Nieuwe gedagten over het Eiland *Melite*, waar de Apoſtel Paulus ſchipbreuk leedt. Door den Heere J. BRYANT. 49

Proeve over de Verdraagzaamheid. 53

Brief van den Heer BAJON over de ziekten van de Borst. 58

Wynazyn een nuttig Geneesmiddel. Door den Heer J. COOK, M. D. 60

Aanmerkingen over het Zeewater zoet te maaken. 63

Aanmerkingen over de Aapen, Baviaanen, en Meerkatten, doormengd met zonderlinge bedenkingen over hunne gelykenisse naar den Mensch. Getrokken uit de *Natuurlyke Historie* van den Heere DE BUFFON. 70

Gissing over de Bevolking van America. 77

Twee Brieven van den Baron DE BIELFELD aan den Heer JORDAN. 83

Het Spel. 94

Waarneemingen wegens de Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in April. 96

Bedenkingen over de Eenzaamheid en de Afzonderinge. 97

Gedagten over de Schoonheid. 100

Leefregelen voor alle Menschen ten opzigte van het voedzel, de Lichaamsbeweegingen, en den Slaap. Door Dr. SUTHERLAND. 110

Brood van Aardappelen. 117

Van den beet van een Ratelslang. Door Dr. WITT. 118

Berigt van een versteend Byennest, ontdekt in het Gebergte van Siout, in *Opper-Egypten*. Door den Heer LIPPL. 119

Leevensbyzonderheden van LUCA JORDANO, een uitmuntend Schilder. 120

Beschouwing der Pragt en Weelde. 123

De voornaamste en zeldzaamste leevensgevallen van de beroemde CHRISTINA, Koningin van *Zweeden*. Getrokken uit het Werk van den Heer LACOMB. 130

Brief van den Baron DE BIELFELD aan Mejuffrouwe DE *** te *Hamburg*. 141

Berigt wegens de *Hollandsche* Maatschappy der Weetenschappen te *Haarlem*. 146

Waarneemingen wegens de Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in May. 148

Kort uittrekzel eener Verhandelinge van den Heer MERIAN over den Zedelyken Smaak. 149

Proe-

Proeve over het waare ſchoon der Vriendſchap, derzelver voortreffelyken oorſprong en de byzondere voordeelen, die dezelve den Mensch toebrengt. 153

Van de Verlosſing der *Placenta*. Door JOHN HARVIE, M. D. 169

Nadere Aanmerkingen over het Onverbrandbaar Hout. Door den Heer LE CLERC. 171

Beſchryving van de voornaamſte Zeldzaamheden, die, in het Kabinet des Konings van *Denemarken*, voorkomen. 173

Korte Leevensbeſchryving van TORQUATO TASSO. Door den Heer HOOLE. 178

Twee Brieven van den Baron DE BIELFELD. 193

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in Juny. 198

De Hartstogten beſchouwd als de Zaaden van Deugden en Ondeugden. 199

De Pragt met betrekkinge tot ons Vaderland beſchouwd. 207

Eene algemeene Kramptrekking of ſtyfte des lichaams. Door den Heer PUJOL, M. D. &c. 217

Eene ontſteeking in de Lever met ongunſtige toevallen. Door ROBBERT SMITH Chirurgyn te *Edenburg*, nu te *Leicester*. 220

Eenige merkwaardige byzonderheden, wegens de bevrugting van de Koningin der *Byen*, het leggen haarer eitjes, de Staatkunde deezer Diertjes, en hunne bekwaamheid in het toeſtellen der Honigraaten. Door den Heer BONNET. 222

Berigt van de groote Uitbarſting van den Berg *Veſuvius*, op den 19 October 1767. Door den Heer WILLIAM HAMILTON, *buitengewoon Afgezant des Konings van Groot-Brittanje, by den Koning van beide de Sicilien*. 226

Verhandeling over de Dwergen. 230

Uittrekzel van een Brief aan Dr. MATY *Secretaris van de Koninglyke Maatſchappy*, gezonden door den Abt COYER, *Lid van dezelfde Maatſchappy*, betreffende de *Patagoniſche Wilden*. 238

INHOUD.

Brief van den Baron DE BIELFELD, aan den Baron DE R. te *Berlyn*, over de *Romans*. 241

Waarneemingen wegens de Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in July. 250

Verhandeling over de Eigenliefde als tegen de Eigenbaat overgesteld. 251

Bedenkingen over de voordeelen, ontstaande uit eene regtmaatige waardeering van Zedelyke Schoonheid en Afschuwelykheid. 258

Het Lichaam van den Mensch. Door den Heere J. COOK, M. D. 264

Zwaarigheden tegen de Inenting der Pokjes aan Kinderen in de vroege Kindsheid. Door THOMAS PERCIVAL, M. D. F. R. S. 267

Eenige byzonderheden, wegens het groeijen van den *Rhabarber*, en hoe de *Marmot* tot het voortzetten van dit Gewas niet weinig toebrengt, als mede hoe de Wortel gedroogd wordt. Overgenoomen, uit Mr. BELL's *Travels*. 277

Slakken krygen wederom een Hoofd als het hun is afgesneeden. 279

Uitlegging van eenen ouden gegraveerden steen. Door den Heer DE MAIRAN. 280

Raadgeevende Waarschuwingen voor de Liefhebbers en Verzamelaars van Prentkunst. 285

Brief van den Baron DE BIELFELD aan den Baron DE P... te Berlyn, over de Plegtigheid van het aandoen der Ridderorde van den *Kousseband*. 290

Berigt. 297

Waarneemingen, wegens de Lugtsgesteldheid, te *Amsterdam*, in Augustus. 298

Bedenkingen over den Arbeid der *Israëliten* in *Egypten*, en de Straffen door DAVID den *Ammoniten* aangedaan. 299

Oordeel-Oudheid-en Natuurkundige Verhandeling over de Reusen. 303

Brief aan de Uitgeevers der *N. Vaderlandsche Letteroefeningen*, wegens het gebruik van den *Koorts-bast* tegen Kiespyn. 311

Uittrekzel eenes Briefs van Dr. WOLF van *Warschauw* aan

H.

H. BAKER T. R. S., waar in berigt gegeeven wordt van verſcheide Geneesmiddelen aan welke men de beste uitwerkingen toeſchryft, in gevallen van Dollehonds razerny, aan elf Perſoonen, die door een dollen Wolf gebeeten waren. 312

De kennis der Natuure en der Natuurlyke Historie, de Grondſlagen der Huishoudkunde. Zynde een Uittrekzel eener Verhandelinge van den Grooten LINNÆUS over dat onderwerp. 316

Zeldzaam voorval van een blinden Rot door andere Rotten gevoed. Waargenoomen door den Heer JOSEPH PURDEW. 325

De voornaamſte byzonderheden wegens de Rivier *Orinoque* in *Zuid-America*, het daaromſtreeks gelegen Land, en de Inwoonders van 't zelve. Getrokken uit het werk van Vader JOSEPH GUMILLA *l'Orinoque Illustré.* 326

Brief van den Baron DE BIELFELD aan M. DE P*** *Staats-Minister te Berlyn.* Over het Character der Engelſchen. 339

Berigt van de *Hollandſche* Maatſchappy der Weetenſchappen te *Haarlem.* 344

Verhandeling van den Eerwaardigen Heer BENSON; waar in getoond wordt, dat het Christelyk Geloof geene enkele werkzaamheid is van het Verſtand, maar ook van den Wil. 345

Een Breuk, met verſterving en doorbraak van het gedarmte, geneezen. Door den Heer MARTIN. *Eerſte Chirurgyn van het St. Andries Hospitaal te Bourdeaux.* 355

Van een Waterhoofd. Door den Heer DESLANDES, *Chirurgyn en Vroedmeester te Tours.* 359

Verdere Aanmerkingen over de Aapen, Baviaanen en Meerkatten, met eene beſchryving van de voornaamſte ſoorten. Getrokken uit de *Natuurlyke Historie* van den Heere DE BUFFON. 361

De Lotgevallen der Wysbegeerte in de laatſte Eeuwen, benevens eene Verdeediging der Veronderſtellingen, in de Natuurkunde en de Natuurlyke Historie. Door den Heer HALLER. 367

Raadgeevende Brief van een Vader aan zyn' Zoon, wegens

de noodzaaklykheid van een zuiver en onbeſprooken Character te bewaaren, en boven al zich van de Leugen te onthouden. 378

Historisch Berigt, wegens den eerlyken Misdaadiger, dienende tot een voorreden voor het Burger Treurſpel; onder dien tytel uitgegeeven, door den Heere FENOULLET DE FALBAIRE. 382

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in September. 386

Verhandeling van het beſtuur der Driften. 387

Geſchillen raakende de *Phyſiologie* of Natuurkunde van het Menſchelyk Lichaam. 394

Verhandeling over het gebruik van het Bytend Sublimaat. Door den Heer PIBRAC. 397

Aanmerkingen over de Vernieling, die in het Dierlyk Leeven plaats heeft, ten bewyze dat zulks ſtrekke tot wedervoortbrenging en het welweezen van 't zelve. 406

De voornaamſte Lotgevallen en Staatsverwiſſelingen van het Eiland *Corſica*. 414

Verhandeling over de Begraafplaats van VIRGILIUS. Door den Heer HOLDSWORTH. 430

Brief van den Baron DE BIELFELD aan zyne Moeder te *Hamburg*. 436

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in October. 438

De waare Beſchaafdheid en Welleevenheid. 439

Aanmerkingen over de Veelwyvery. Getrokken uit JOH. DAVIDIS MICHAELIS *Syntagma Commentationum*. Pars II. 445

Aanmerkingen over een zinkingagtige Teering. Door den Heer CHARLES HALL M. D. 454

Het gevaar van een zeer groote Breuk door de Operatie te herſtellen. Door den Heer MARTIN. 459

Een groot ſtuk Ys, onder een Hagelbuy, uit de Lugt gevallen. 461

Verhandeling over de gevolgen, die natuurlyk voortvloeijen uit de wet der Vermenigvuldiginge, zo ten opzigte

te van Menſchen als Dieren, beſchouwd. 462
Merkwaardige byzonderheid raakende GALILEUS GALILEI. 470
Eenige merkwaardige byzonderheden wegens de behandeling der Afgezanten in hunne Gehoorverkrygingen aan het Turkſche Hof. 474
Berigt wegens den Alcoran van MAHOMET. Door den Heer MALLET. 481
Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in November. 486
Verhandeling over de Natuur van den Mensch, en de Onſterflykheid der Ziele. Door den Heer DE BUFFON. 487
Onderzoek of de Mensch alle Zintuigen heeft. 497
Een gevolg van verſtropping in een Darmbreuk, nog weinig bekend. Door den Heer RITSCH. 500
Byzondere en ſchielyke Geneezing van een, by poozen, wederkomende pynlyke kramptrekking in de Slaapſpier. Door den Heer A. MULLER. M. D. 505
Waarneemingen over de Graaden van Hitte, die Menſchen en Dieren kunnen verdraagen. 507
Nadere ontdekking en verzekering, dat de Slakken wederom een hoofd krygen als het haar is afgeſneeden. Door den Heer J. C. SCHEFFER. 516
Verhandeling over het Staatsbeſtuur. 517
Verhaal van 't merkwaardigſte in de Abdy *de la Trappe* in *Normandye*. Opgeſteld door een Heer dié 'er onlangs geweest is. 526
Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in December. 530
Deugd en Verſtand niet willekeurig, of de verkeerdheid van hun, die ze als willekeurig beſchouwen, tegengegaan. 531
De Braafheid is zonder den Godsdienst niet te vertrouwen. 537
De behandeling van Wonden met verlies van Zelfſtandigheid. Door den Heer PIBRAC. 541
Aanmerkingen over de hinderpaalen, die de overmaat van Volk-

Volkrykheid, onder het menschlyk geslacht, beletten; en ook in andere soorten van Dieren gevonden worden. 550

Onderzoek na de oorzaak waarom *Aqua Fortis* Zilver en geen Goud, en *Aqua Regia* Goud en geen Zilver ontbindt. Door den Heer J. COOK. 559

Berigt wegens de *Mammons-Hoorns*, en van 't geen de Tartaaren denken aangaande het Dier, van 't welke, hunne agtens, die Hoorns koomen. 560

Een Natuurlyke Yskelder, onlangs in Burgondie ontdekt. 561

Manier om Meloenen, zonder aard, mest, of water, voort te teelen. Door den Heer REYNOLDS. 563

De voornaamste Bedryven van *Belisarius*. 564

Naarstigheid verdient onze Liefdegaven meer dan Armoede. 573

Waarneemingen wegens de Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in January 1769. 574

Deugd en Verstand niet willekeurig, enz. *Vervolg van bl.* 537. 575

Eene Zwangerheid van twaalf Maanden. Door den Heer TELMONT DE SAINT JOSEPH. 581

Van een Zwangerheid lang over den gewoonen tyd. Door den Heer MARTEAU. 583

Beschryving der Sapajous en Sagoins. Getrokken uit de *Natuurlyke Historie* van den Heer DE BUFFON. 587

Berigt van den Heere 592